ISSN № 2312-0665

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди**

Випуск 56

Харків
ХНПУ імені Г. С. Сковороди
2022

УДК 81
Л59

Редакційна колегія: **Халіман О. В.** – гол. ред., д.ф.н., доц., доц. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Голобородько К. Ю.** – д.ф.н., проф., декан укр. мовно-літ. фак-ту імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Даниленко А. І.** – повний проф. каф. сучасних мов і культур Пейсівського ун-ту (м. Нью-Йорк, США); **Ковтун О. В.** – к.ф.н., доц., доц. каф. теорії і практики перекладу факультету іноземних мов Донец. нац. ун-ту імені Василя Стуса; **Костікова І. І.** – д.п.н., проф., зав. каф. теорії і практики англійської мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Краснобаєва-Чорна Ж. В.** – д.ф.н., проф., проф. каф. загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса; **Маленко О. О.** – д.ф.н., проф., зав. каф. українознавства та лінгводидактики ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Ніка О. І.** – д.ф.н., проф., проф. каф. укр. мови та прикладної лінгвістики Ін-ту філології Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка; **Олексенко О. А.** – к.ф.н., проф., проф. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Петрова Т. О.** – к.ф.н., доц., доц. каф. мовної підготовки Держ. біотехнолог. ун-ту; **Піддубна Н. В.** – д.ф.н., доц., проф. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Попов С. Л.** – д.ф.н., проф., проф. каф. рос. мови ХНУ ім. В. Н. Каразіна; **Сазонова Я. Ю.** – д.ф.н., доц., зав. каф. фонетики і граматики англ. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди; **Щербакова Н. В.** – к.ф.н., доц., зав. каф. укр. мови ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Рецензенти: ***Кочан Ірина Миколаївна*** **–** доктор філол. наук, професор, завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка;

Шкіцька Ірина Юріївна – доктор філол. наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету

Затверджено вченою радою
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(пр. № 5 від 24.06.2022 р.)

Постановою Президії ДАК України **№ 1-05/1** від **10.02.2010** р. (перереєстрація — наказ МОН України **№ 886** від **02.07.2020** р.) збірник унесено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати наукових досліджень на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук.

Спеціальність ДАК: *філологічні науки (мовознавство, українська мова).*

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, Index Copernicus, Open Academic Journals Index (OAJI), Research Bible, BASE (Bielefeld Academic search Engine), Google Scholar (Гугл Академия), Polska Bibliografia Naukowa, ERIH PLUS.

ISSN 2312-0665 (Print), ISSN 2312-7546 (Online)
Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 15671-4143 ПР від 21.09.2009 року.
Адреса редакції: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.
Телефон: (0572) 68-02-36
Електронну версію збірника розміщено на сайті:
http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics
E-mail: lingvos@meta.ua

Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. 422 с.
Л59

У збірнику вміщено статті, що репрезентують широкий спектр актуальних лінгвістичних проблем (питання лексикології, граматики, текстознавства, дискурсології, лінгвопоетики, лінгвоконцептології, лінгводидактики), огляди, рецензії.

Відповідальний за випуск: д.ф.н., доц. О. В. Халіман

© Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

ТЕРМІНОЗНАВСТВО. ЛЕКСИКОГРАФІЯ. СОЦІОЛІНГВІСТИКА

УДК 81'33:[811.111+811.112.3]

В. А. Борисов

АБРЕВІАТУРИ В ТЕРМІНОСИСТЕМІ ОСВІТИ: ОСНОВНІ ТИПИ, СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ, ФУНКЦІОНУВАННЯ (на матеріалі англійської та французької мов)

У статті йдеться про абревіатури в терміносистемі освіти на матеріалі англійської та французької мов. Визначено основні типи абревіатур – термінів освіти, проаналізовано їхні структурні характеристики, особливості функціонування. В освітньому дискурсі абревіатури вступають у повноправні лексико-семантичні відношення з іншими словами, відповідно до чого вони отримують повноцінне граматичне оформлення. Абревіатури англійської та французької мов, що функціонують у відповідних національних терміносистемах освіти, є складним, поліаспектним явищем, яке стрімко розвивається й змінюється, здійснюючи помітний вплив на мовну систему.

Ключові слова: *термін, терміносистема, освітній дискурс, абревіатура, мовна система.*

Borysov V. Abbreviations in the Terminological System of Education: Main Types, Structural Characteristics, Functioning (Based on English and French). *At the present stage, the main function of abbreviations is to save space and time, which is evidenced by their active usage in everyday and professional communication. The aim of this article is to study the formation and functioning of abbreviations in the terminology of the education system in modern English and modern French, to determine their main types, analysis of the content aspect. In the process of studying terms-abbreviations of the education system, several main types were singled out: initial abbreviations (letter or sound), compound abbreviations, compound words of different types. Using the traditional classification based on the type of abbreviation pronunciation, the terms of education can be divided into three main groups: alphabetisms – those that are pronounced alphabetically, acronyms – those that are pronounced as ordinary words, abbreviations of mixed type. In the process of analyzing the material, it was found that the use of initial letter abbreviations or initialisms dominates in official educational texts. Abbreviations that include letters from structural parts of peech of complete complex construction are not often found in the terminology of education, conjunctions and articles in abbreviations are*

© Борисов В. А., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.01

rarely used, their role is not significant, therefore their absence does not complicate the interpretation of the abbreviation.

Clearly organized and well-developed hyper-hyponymic relations are observed in the system of terms-abbreviations of the education system. In educational discourse, as in any other professional communication, abbreviations have lexical-semantic relations with other words. The semantics of abbreviations reflect various aspects of modern education system: professions, positions; qualification documents, legislative acts; management and administration, councils, committees; scientific, educational, methodological organizations; phenomena, realities, features, strategies, projects.

According to the results of the study, abbreviations of the terminology of education in modern English and modern French are a complex, multifaceted phenomenon that is rapidly developing and changing, having a significant impact on the language system.

Key words: *term, terminological system, educational discourse, abbreviation, language system.*

Вступ

Під впливом динамічних соціальних й економічних процесів, що відбуваються в сучасному світі, словниковий склад мови перебуває в стані постійних змін. Скорочені форми слів уживалися ще з античних часів, а з VII ст. набули значного поширення як у фаховій, так і в повсякденній комунікації. Багато з них запозичені сучасними європейськими мовами з латини, але переліки абревіатур трапляються ще в старовинних грецьких граматиках, папірусах, написах на монетах. Систему скорочення слів використовували давні греки, а вже потім і римляни для позначення звичайних понять, часто вживаних слів і висловів на носії текстової інформації з метою економії місця та швидкого написання. Існує припущення, що спочатку виникли усічені слова, потім абревіатури від одного слова, пізніше – абревіатури від словосполучень (Шаповалова, 2004). Появу ж самого терміна "абревіатура" (лат. *brevis* – короткий, скорочений) пов'язують з епохою середньовіччя, коли це явище вже стало достатньо поширеним (Lévy-Bruhl, 1938).

З початку XX ст. абревіація отримала надзвичайно широке розповсюдження в багатьох європейських мовах, особливо під час Першої світової війни. Цей процес відбувався під значним упливом преси й військових комюніке (Микульчик, 2005). Абревіатури й скорочені слова активували увагу лінгвістів у XXI ст. (К. Городенська (2014), Ф. Кюзен-Берш (1992), Р. Микульчик (2005), О. Тихонова (2013), Л. Черноватий (2020), О. Шаповлова (2004)), тож очевидною стала

потреба в дослідженні цього явища, що стрімко охоплювало мови різних країн, та систематизації отриманих результатів.

У теорії абревіації існує декілька різних напрямів, пов'язаних зі значенням, термінологічним апаратом, граматичними характеристиками, особливостями написання та вимови скорочень. Іноді погляди дослідників бувають прямо протилежними, а для визначення й опису скорочень застосовують різні терміни й класифікації.

На сучасному етапі основною функцією абревіатур, як і раніше, є економія місця і часу, що підтверджується їх активним використанням, зокрема й у галузевих текстах. Абревіація є специфічною рисою лексики сучасної освіти, науки, медіа, медичної та комерційної сфери, будівництва, технічної та військової галузі.

Метою поданої статті є вивчення й опис наявних типів абревіатур – термінів освіти в сучасній англійській та французькій мовах, визначення їхніх структурних характеристик, а також функціонування відповідно до формально-змістових особливостей. Поставлена мета передбачає розв'язання низки завдань, зокрема: 1) визначення поняття абревіатури в сучасному мовознавстві; виокремлення основних типів термінів-скорочень системи освіти за структурними характеристиками, вимовою, написанням; визначення лексико-семантичних властивостей аналізованих термінів та особливостей їхнього функціонування у фаховій комунікації.

Методи дослідження

У реалізації поставлених у статті дослідницької мети й завдань задіяні загальнонаукові методи: *спостереження* (фіксація й наукова рецепція абревіатур у терміносистемі освіти); *індукція* і *дедукція* як вектори мисленнєвих операцій від загального до часткового (від умовиводів до здійснюваних спостережень) та від часткового до загального (від виявлених типів і структурних моделей абревіатур до узагальнень їхніх характеристик); також *аналіз* і *синтез*. Серед власне лінгвістичних методів основними є *метод структурно-семантичного аналізу* (для структурно-семантичної класифікації абревіатур); *метод типологійного аналізу* (для типологізації термінів-абревіатур за відповідними критеріями); *описовий метод* (для загального аналізу, систематизації, інвентаризації термінів-абревіатур); *метод суцільної вибірки* мовного матеріалу.

Виклад основного матеріалу

У мові поширений лексичний тип скорочень, зокрема такі, коли від словосполучення утворюється нова лексична одиниця – складноскорочене ініціальне слово. Дослідники абревіатур доходять висновку, що надмірне поширення скорочених найменувань саме в офіційних текстах не завжди пов'язане з економією часу й місця, оскільки скорочену форму терміна вживають навіть тоді, коли користувачам невідома первинна, вихідна синтагма. Часто в таких ситуаціях абревіатуру сприймають не як вторинну форму, тобто результат абревіації, а як нову самостійну назву, первинна мотивація якої не зафіксована в лінгвістичній свідомості реципієнта (Cusin-Berche, 1992). У 2009-2010 роках у дослідженнях процесів економії в мові та мовленні лінгвісти з'ясували, що, наприклад, студенти-франкофони часто використовують абревіатури та акроніми, зміст яких вони чудово розуміють, але не в змозі розкласти їх на компоненти або дати їм визначення (Adegboku, 2011: 32). Попри таке, певною мірою автономне існування абревіатур, семантика повної назви та абревіатури переважно збігається повністю, зміщень чи додаткових значень у змісті не спостерігається.

У процесі дослідження термінів-скорочень системи освіти було виявлено декілька основних типів:

1) ініціальні скорочення (літерні або звукові): *AIS – Adaptation et integration scolaire* (франц.); *CAF – Common Assessment Framework* (англ.);

2) складові скорочення: *Bac pro – Baccalauréat professionnel* (франц.); *DeSoCo – Definition and selection of competencies* (англ.);

3) складноскорочені слова різних типів: *Fongecif – Fonds de gestion du congé individuel de formation* (франц.); *Estyn – Her Majesty's Inspectorate for Education and Training in Wales* (англ.).

Послуговуючись традиційною класифікацією за типом вимови абревіатури (Білодід, 1973), терміни освіти можемо поділити на три основні групи: алфавітизми – ті, що вимовляються за алфавітними назвами літер (*GPDS – groupe de prévention du décrochage scolaire* (франц.), *FDS – Foundation special school* (англ.)); акроніми – ті, що вимовляються, як звичайні слова (*CIEP – Centre national d'études pédagogiques* (франц.), *TESOL – Teaching English to Speakers of Other Languages* (англ.)); абревіатури змішаного типу (літерно-складового) (*Capa-SH – Certificat d'aptitude professionnelle pour les aides spécialisées, les*

enseignement adaptés et de la scolarisation des élèves en situation de handicap (франц.), *DipAD – Diploma in Art & Design (designated as equivalent to an honours degree and abolished in 1973)* (англ.).

У процесі аналізу обраного термінологійного матеріалу було з'ясовано, що в офіційних освітніх текстах домінує вживання ініціальних літерних абревіатур або ініціалізмів. У французькій терміносистемі освіти була виявлена певна кількість особливих підтипів абревіатур: ініціально-складові абревіатури, абревіатури індивідуальної форми. У процесі утворення таких термінів використовують різні механізми словоскорочення, вони часто не відповідають загальновживаним схемам і важче підлягають смисловому декодуванню, наприклад: *A2ERNE – accessibilité et adaptabilité des ressources numériques pour l'Ecole*; *C2I – Certificat informatique et internet; C2i2e – Certificat informatique et internet de niveau 2 enseignant; CE1 – Cours élémentaire première année; CLES2 – Certificat de compétences en langue de l'enseignement supérieur (du niveau B2 européen); UPE2A – unité pédagogique pour élèves allophones arrivants* (франц.); *A level – Advanced level GCSE examination; ASPECT – Association of Professionals in Education and Children's Trusts; CfBT – Centre for British Teachers – an independent charitable trust which is acts as an education consultancy; E2L – English as a Second Language* (англ.).

У процесі складання структурної класифікації абревіатур терміносистеми освіти за допомогою методу суцільної вибірки було встановлено, що скорочення з трьох початкових прописних літер функціонують найчастіше, менш частотними за кількістю вживання є абревіатури із 4 початкових літер, рідше вживаються абревіатури з 2, 5, 6, 7 літер, а також абревіатури мішаного типу. Найменш поширеними є абревіатури з 1 літери (*D – Décret*) та з 8 літер (*DRONISEP – Délégation régionale de l'office national d'information sur les enseignements et les professions*).

Найчастіше кількість літер відповідає кількості компонентів (самостійних слів) складеного терміна, але іноді спостерігаємо існування варіантів: *Adapt – Association pour le développement d'auxiliaires pédagogiques et de technologies* (або *technologiques*) *d'enseignement*. У цьому акронімі не задіяний останній компонент розгорнутої конструкції. В акронімі *Apel* менше літер, ніж у базовому терміні *Association des parents d'élèves de l'enseignement libre,* як і в абревіатурі *CCMMEP – Comité*

consultatif ministériel des maîtres de l'enseignement privé sous contrat. В абревіатурі *ERASMUS – European Action Scheme for the Mobility of University Students* – на одну літеру більше, ніж у вихідному базовому терміні.

Абревіатури, що містять літери зі службових слів повної складеної конструкції, не часто трапляються в терміносистемі освіти; сполучники та артиклі в абревіатурах використовують спорадично, а оскільки їхня роль не є вагомою, то й відсутність не ускладнює розшифровку абревіатури. Інша ситуація з прийменниками, адже вони мають вагоміше значення, а їхнє опущення може ускладнити смислову рецепцію абревіатури. Тому прийменники частіше за інші службові частини мови зберігаються в абревіатурах, наприклад: *AAHC – attaché d'administration hors classe; ANLCI – Agence nationale de lutte contre l'illettrisme* (франц.); *USDOE – U.S. Dept. of Education* (англ.).

В освітньому дискурсі, як і в будь-якій фаховій комунікації, абревіатури мають повноправні лексико-семантичні відношення з іншими словами, відповідно до чого вони отримують повноцінне граматичне оформлення. Зокрема, виявлені скорочення можуть мати статус іменників та вживатися з артиклем, рід якого залежить від головного іменника у вихідній конструкції, напр.: *Les orientations stratégiques qui ont précédemment guidé les programmes du BIE (Bureau international d'éducation) seront encore affinées en 2010. ... la COP (Communauté de pratique dans le domaine du développement curriculaire) concentrera ses activités sur l'appui au changement curriculaire ... Des mesures seront en outre prises pour étendre graduellement le BEAP (Programme pour l'éducation de base en Afrique) à de nouveaux pays*. При цьому спостерігаємо різні форми написання однієї абревіатури: з початкових великих літер: *L'ensemble des CROUS constitue un réseau avec un centre national à sa tête, le CNOUS* або з першої великої та інших маленьких початкових літер: *Le Cnous expertise les expériences et les projets et encourage la circulation des meilleurs dispositifs ou idées.*

Виникають певні труднощі, пов'язані з використанням запозичених скорочень, оскільки у французькій мові багато запозичених абревіатур з англійської мови: *ACER – Australian Council for Educational Research; ECTS – European Credits Transfer System; PISA – Programme for International Student Assessment*. Іноді виникає проблема щодо їхньої вимови: по-англійськи з огляду на те, що вони не є достатньо асимільованими, чи за правилами французької мови, оскільки вони вже асимілювалися.

У семантиці абревіатур відображені різноманітні аспекти сучасної системи освіти:

– професії, посади: *ACU – Agent Comptable d'Université; DAET – Délégué académique à l'enseignement technique*; *IPR – inspecteur pédagogique régional; RFO – Responsable de formation* (франц.); *HO – Hearing Officer; HQT – Highly Qualified Teachers; NBCT – National Board Certified Teacher* (англ.);

– кваліфікаційні документи, законодавчі акти: *BEP – Brevet d'études professionnelles*; *CAFIMF – Certificat d'aptitude aux fonctions d'instituteur maître-formateur; LOLF – la loi organique relative aux lois de finances* (франц.); *CRT – Criterion Referenced Test; APA – Administrative Procedures Act; EHA – Education for the Handicapped Act* (англ.);

– управління та адміністрація, ради, комітети: *BIE – Bureau international d'éducation; ASU – Administration scolaire et universitaire; ONICEP – Office national d'information sur les enseignement et les professions; CNAECEP – Conseil national des associations éducatives complémentaires de l'enseignement public (*франц.); *CASE – Council of Administrators of Special Education; DOE – Department of Education (State); NCATE – National Council for Teacher Education; SBE – State Board of Education* (англ.);

– наукові, освітні, методичні організації: *CLDP – Centre local de documentation pédagogique*; *EPLE – Etablissement public local d'enseignement* (франц.); *NAEA – National Art Education Association; SLC – Small Learning Community* (англ.);

– явища, реалії, особливості, стратегії, проєкти: *ACM – accueils collectifs de mineurs*; *PDPM – plans départementaux de protection des mineurs*; *EPT – éducation pour tous; VS – vie scolaire* (франц.); *ABA – Applied Behavioral Analysis; CBA – Curriculum-Based Assessment; CSR – Class Size Reduction; ESS – Early Success Screening* (англ.).

У системі термінів-абревіатур системи освіти спостерігаємо чітко організовані, розвинені та розгалужені гіперо-гіпонімічні відношення: *Conseil – CA (Conseil d'administration) – CASU (Conseil d'administration scolaire et universitaire); Heure – H/E (rapport heure/élève) – HS (heure supplémentaire) – HSA (heure supplémentaire-année) – HSE (heure supplémentaire effectif)* (франц.); *Council – CASE (Council of Administrators of Special Education) – CEC (Council for Exceptional Children); Student – SIS (Student Information System) – SAGE (Student Achievement Gap Elimination) – SAP (Student Assistance Program)* (англ).

Акроніми не тільки легше інтегруються в мову, ніж абревіатури, вони також більш пристосовані для подальшого словотворення. Наприклад, французький акронім *CAPES* або *Capes* (*Certificat d'aptitude au professorat de l'enseignement du second degré*) дав новий іменник *capésien,* що позначає людину, яка має відповідний сертифікат. Під час утворення нових слів від акронімів використовують ті ж самі засоби мови, що й у процесі звичайного словотворення.

Висновки

Отже, як засвідчують результати проведеного дослідження, абревіатури англійської та французької мов у терміносистемі освіти є складним, поліаспектним явищем, що має помітну динаміку розвитку, а також здійснює помітний вплив на ці мовні системи. Багато питань, пов'язаних із дослідженням процесів і механізмів скорочення термінів, типів абревіатур та акронімів, їхнього функціонування в мові, залишається невирішеними або недостатньо вивченими, тому вважаємо подальші наукові розвідки в цій царині актуальними й перспективними.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Білодід, І. К.** (Ред.) (1973). *Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія*. Київ: Наук. думка. 2. **Городенська, К.** (2014). *Українське слово у вимірах сьогодення.* Київ: КММ, 2014. 3. **Микульчик, Р.** (2005). Сучасні українські абревіатури: перспективи і стан дослідження. *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка».* Серія «Проблеми української термінології», *538,* 12–15. 4. **Тихонова, О. Ф.** (2013). Адаптація і функціонування абревіатур-англіцизмів у сучасних китайських і українських засобах масової інформації. (Автореф. дис. … канд. філол. наук). Донецьк: ДНУ. 5. **Черноватий, Л. М.**, & Ковальчук, Н. М. (2020). Тематична класифікація англомовних абревіатур назв організацій у сфері навчання мов. *Вісн. Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна.* Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов», *91*, 198–204. 6. **Шаповалова, А. П.** (2004). Опыт построения общей теории аббревиации (на материале французских сокращенных лексических единиц). (Дис. ... докт. филол. наук). Нальчик: Кабардино-Балк. гос. ун-т им. Х. М. Бербекова. 7. **Adegboku, D.** (2011). De l'économie en langue ou dans le langage: une linguistique "des temps qui pressent". *Synergies Afrique Centrale et de l'Ouest*, *4*, 25–37. 8. **Cusin-Berche, F.** (1992). L'abréviation dans le discours d'entreprise: l'ésotérisme des sigles. *Linx*, *27*, *Les Français Professionnels*, 121–148. 9. **Lévy-Bruhl, L.** (1938). *L'expérience mystique et les symboles chez les primitifs.* Paris: Alcan.

REFERENCES

1. **Bilodid, I. K.** (Ed.). (1973). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Leksyka i frazeolohiia [Modern Ukrainian Language. Lexis and Phraseology]*. Kyiv: [in Ukrainian]. 2. **Horodenska, K.** (2014). *Ukrainske slovo u vymirakh sohodennia [Ukrainian Word in Modern Dimensions]*. Kyiv: KMM [in Ukrainian]. 3. **Mykulchyk, R.** (2005). Suchasni

ukrainski abreviatury: perspektyvy i stan doslidzhennia [Modern Ukrainian Abbreviations: Perspectives and State of Research]. *Visn. Nats. un-tu «Lvivska politekhnika».* Seriia «Problemy ukrainskoi terminolohii» – *Bulletin of National Lviv Polytechnic University.* Problems of Ukrainian Terminology Series, *538,* 12–15 [in Ukrainian]. 4. **Tykhonova, O. F.** (2013). Adaptatsiia i funktsionuvannia abreviatur-anhlitsyzmiv u suchasnykh kytaiskykh i ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii [Adaptation and Functioning of English Abbreviations in Modern Chinese and Ukrainian Media.]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Donetsk: DNU [in Ukrainian]. 5. **Chernovatyi, L. M.**, & Kovalchuk, N. M. Tematychna klasyfikatsiia anhlomovnykh abreviatur nazv orhanizatsii u sferi navchannia mov [Thematic Classification of English Abbreviations for Language Teaching Organizations]. *Visn. Khark. nats. un-tu imeni V. N. Karazina.* Seriia: Romano-hermanska filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov – *Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University.* Series: Roman and German Philology. Methods of Foreign Language Teaching, *91*, 145–149 [in Ukrainian]. 6. **Shapovalova, A. P.** (2004). Opyt postroeniya obshchey teorii abbreviatsii (na materiale frantsuzskikh sokrashchionnykh leksicheskih edinits [Experience in Building a General Theory of Abbreviation (on the Material of French Abbreviated Lexical Units)]. *Doctor's thesis.* Nalchik: Kabardino-Balk. gos. un-t im. X. M. Berbekova [in Russian]. 7. **Adegboku, D**. (2011). De l'économie en langue ou dans le langage: une linguistique "des temps qui pressent" [Economy in Language: Linguistics "of Urgent Times"]. *Synergies Afrique Centrale et de l'Ouest – Central and West Africa Synergies*, *4*, 25–37 [in French]. 8. **Cusin-Berche, F.** (1992). L'abréviation dans le discours d'entreprise: l'ésotérisme des sigles [Abbreviation in Corporate Discourse: Esotericism of Acronyms]. *Linx*, *27*, *Les Français Professionnels*, 121–148 [in French]. 9. **Lévy-Bruhl**, L. (1938). *L'expérience mystique et les symboles chez les primitifs [Mystical Experience and Symbols among Primitive].* Paris: Alcan [in French].

Борисов Володимир Андрійович – кандидат філологічних наук, доцент, проректор з навчально-наукової роботи, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, Україна.

Тел.: +38050-620-66-45
E-mail: borisovl@icloud.com
http://orcid.org/0000-0000-6185-5649

Borysov Volodymyr Andriiovych – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Vice-Rector for Academic and Scientific Work, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2 Alchevskykh St., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Надійшла до редакції 23 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Борисов В. А. Абревіатури в терміносистемі освіти: основні типи, структурні характеристики, функціонування (на матеріалі англійської та французької мов). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 3–11. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.01

APA: Борисов, В. А. (2022). Абревіатури в терміносистемі освіти: основні типи, структурні характеристики, функціонування (на матеріалі англійської та французької мов). *Лінгвістичні дослідження, 56,* 3–11. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.01

УДК 81’0:811.161.2:81’374

М. П. Брус

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ІНТЕПРЕТАЦІЯ ФЕМІНІТИВІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У статті проаналізовано здобутки з лінгвоукраїністики, що втілили особливості словникового впорядкування фемінітивної лексики, відзначено спробу укладання спеціального історичного словника найменувань жінок. Увагу спрямовано на те, щоб зняти різнобічність у визначенні статусу фемінітивів як самостійних лексем, довести необхідність тлумачення їх як окремих реєстрових одиниць, розглянути словотвірну похідність фемінітивів та відбиття її в словнику, умотивувати зумовленість стилістичного статусу найменувань жінок мовними й позамовними історичними змінами.

Ключові слова: *фемінітив, словник найменувань жінок, словотвірний підхід, стилістичний вияв.*

Brus M. Lexicographic Interpretation of Femininities in Modern Ukrainian Literary Language. *Dynamic processes in the field of creation and using of femininities at the present stage encourage the development of common principles and approaches to their lexicographic interpretation, which is reflected in many collective and individual works, but reflects different understandings and interpretations of females in linguistics.*

The purpose of the article is to consider the latest achievements in the field of lexicography of Ukrainian language femininities, to clarify issues of their lexical, word-forming, grammatical, stylistic interpretation, essential for establishing generally accepted rules and principles of normalization and codification of these nominative units in modern linguistics.

The task is to substantiate the need to improve the practice of unification and standardization of femininities, to develop common criteria for their reflection in general and special explanatory dictionaries; to characterize the principles of lexical, word-forming, grammatical, stylistic analysis of these units, based on the theoretical foundations of the relevant linguistic sciences and necessary for the lexicographic field.

The article analyzes the achievements in linguo-Ukrainian studies, which embodied the peculiarities of the vocabulary of feminine vocabulary, and noted the attempt to compile a special historical dictionary of women's names. Attention is focused on removing the diversity in determining the status of femininities as independent tokens, rather than word forms; prove the need to interpret them as separate register units in the sources; consider the word-forming derivative and synonymy of femininities and its reflection in the dictionary material; to motivate the conditionality of the stylistic status of women's names by linguistic and extralinguistic historical changes.

© Брус М. П., 2022

https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.02

Lexicographic representation of femininities is a complex approach to the development of uniform standards of their lexical, word-forming, grammatical, spelling, stylistic description, which should be based on the theoretical principles of modern Ukrainian linguistic science. Active processes of enrichment and reformation of feminine vocabulary cause functional changes in it, which require a balanced scientific characterization of stylistic features of nouns with the meaning of the female person.

Key words: *feminine subsystem, lexicographic analysis, lexical aspect, word-forming approach, grammatical assessment, stylistic expression.*

Вступ

Сучасна практика лексикографування фемінітивів репрезентована академічними виданнями з лінгвоукраїністики. Її сформували впродовж ХХ ст. і відобразили в першому найповнішому одинадцятитомному тлумачному словнику української мови. До ХХ ст. джерела подавали назви жінок переважно як самостійні реєстрові слова з відповідним тлумаченням або й контекстуальним вираженням, зокрема «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» (1994–2017 рр.), «Словник української мови» П. Білецького-Носенка (1966 р.), «Малорусько-німецький словник» у 2 т., укладений Є. Желехівським та С. Недільським (1886 р.), «Словник української мови» в 4 т., упорядкований Б. Грінченком (1907–1909 рр.). У кожній праці втілювали специфіку фемінітивів певної епохи, зумовлену соціалізацією жінки у відповідний період та особливостями функціонування української літературної мови. Унаслідок органічного входження живих народних елементів у систему старої літературної мови відбувалося руйнування її структури, занепадання давніх книжних ознак. Під впливом таких процесів у словники вводили щораз більше загальних назв осіб жіночої статі як результатів впливу народнорозмовної стихії. Однак у ХХ ст. для опису фемінітивної лексики не використано традицій давньої української лексикографії, а встановлено нові правила, за якими дотепер назви жінок мають статус не самостійної реєстрової одиниці, а вторинної, значення якої потрактовано здебільшого через значення відповідника чоловічого роду. Сьогодні активний потік фемінітивів-новотворів актуалізує проблему вияву чи виправлення шляхів їхнього лексикографічного аналізу. На внормування і кодифікування назв жінок спрямована увага небагатьох мовознавців (Т. Космеди, Я. Пузиренко, А. Таран та ін.).

Усе ж ця ділянка української лексикографії потребує не одноосібного вкладу, а спільної та посильної праці багатьох комісій (правописної, стилістичної та ін.) для уніфікування фемінітивної лексики та належного представлення її в академічній науці.

Мета статті – відобразити досвід лексикографування фемінітивів у лінгвоукраїністиці з оцінкою його давніх і теперішніх напрацювань, визначити пріоритетні напрями в сучасному нормуванні та кодифікуванні номінацій зі значенням особи жіночої статі. Завдання статті: 1) надати лексикографічному аспекту в дослідженні фемінітивів пріоритетного значення і нового звучання; 2) засвідчити спробу підготовки комплексного видання з української лексикографії – історичного словника фемінітивів; 3) схарактеризувати низку питань, порушених у теорії і практиці стандартизації найменувань жінок, акцентувати увагу на засадничих положеннях лексичного, словотвірного, граматичного, стилістичного аналізу номінативних одиниць зі значенням жіночості.

Методи дослідження

Статтю побудовано на основі власної методології вивчення фемінітивів української літературної мови. У ній застосовано загальні й спеціальні методи дослідження. Основою теоретичного аналізу стали методи індукції та дедукції. Перший уможливив окреслення лексичних, словотвірних, граматичних, стилістичних ознак, важливих у галузі лексикографування фемінітивів, у також узагальнення результатів роботи. Другий забезпечив розкриття проблеми лексикографічного інтерпретування назв жінок, означення певних наукових засад, норм і правил подання їх у словниках. Описовий метод утілено в поясненні практики лексикографування фемінітивів, успадкованої з минулих періодів і чинної зараз, у розробленні основних принципів та способів представлення їхніх лінгвальних характеристик у словникових статтях, для виведення загальних висновків щодо актуальності й необхідності вдосконалити та встановити єдині стійкі правила лексикографічної ідентифікації загальних назв осіб жіночої статі.

Виклад основного матеріалу

Формування лексикону сучасної української мови, значне оновлення та збагачення його є відображенням результатів багатьох світових процесів (глобалізації, інтернаціоналізації, неологізації, комп'ютеризації, технологізації) та власних державотворчих змін

(демократизації, націоналізації, інтелектуалізації, дерадянізації). У всіх стилях і сферах простежується об'ємний і швидкий потік новотворів через широкий інформаційний простір до загальнолітературної мови, який не піддається одразу беззаперечній кваліфікації за функційними та стилістичними ознаками, а набуває відповідного нормативного чи узуального статусу впродовж тривалого використання – протягом кількох років або навіть десятиріч. Під впливом багатьох внутрішніх і зовнішніх мовних чинників новій лексиці потрібно пройти довгий шлях до стандартизування й кодифікування та з певною настановою увійти до загального чи пасивного вжитку. Однак це не стосується лексичної системи української мови загалом, що складалася сторіччями й становила вже окрему ділянку в писемній українській літературній мові давньоукраїнського періоду (Брус, 2015: 83–109), а станом на сьогодні є усталеною, розвиненою і складною структурою. Так само й фемінітивна підсистема української мови має давню історію, стабільний характер, чітку ієрархію, не зруйновані й не розхитані відношення між її структурними одиницями. Сьогодні йдеться про сформовану та зорганізовану фемінітивну підсистему української мови, що набула високого розвитку завдяки спільнослов'янським та самобутнім лінгвальним процесам, міжмовним контактам і міждержавним впливам.

У лексикографічному вияві спробою діахронно-синхронної репрезентації назв жінок став історичний словник як друга частина й джерельний матеріал монографічного дослідження «Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування» (Брус, 2019, ч. 2). Цей тлумачно-перекладний словник, що охопив переважно загальні назви осіб жіночої статі від XI до XXI ст. Його побудовано на наукових засадах і традиціях укладання історичних словників, конкретно на основі виробленої практики впорядкування лексикографічних праць ученими відділу української мови в Інституті українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (м. Львів) і зокрема за принципами укладання «Словника староукраїнської мови XIV – XV ст.» (1977–1978 рр.) та «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (1994–2017 рр.).

У словнику фемінітивів утілено специфіку становлення та формування лінгвальної категорії жіночості на українському ґрунті, хронологічні межі опису фемінітивів, джерельну базу дослідження. Цей

словник відбив мовні ознаки різних часових зрізів, особливості написання фемінітивів з урахуванням давніх орфографічних систем, а також норм сучасної української літературної мови. Він забезпечує системне вивчення історичного минулого фемінітивів, а також подає правила нормування і використання їх на сучасному етапі. Словник має перспективний характер, тому в ньому, як і в інших історичних словниках, мінімалізовано використання стилістичних ремарок, що вжиті в ньому за необхідності позначення застарілої, діалектної, жаргонної, розмовної, стилістично забарвленої лексики (пестливої, зневажливої тощо).

Для лексикографічної інтерпретації фемінітивів актуальним є питання щодо встановлення і закріплення їхнього статусу як самостійних номінативних одиниць, що сьогодні розв'язано, хоч у ХХ ст. справді було неоднозначним (Брус, 2001: 10–23). В оцінці статусу назв жінок практично немає зараз розбіжностей і суперечностей: це не форми слова, а самостійні лексичні одиниці, що мають власну семантичну й словотвірну структуру, відмінну від твірних слів. Підтвердженням цього є загальні й спеціальні, історичні та сучасні наукові праці з лінгвоукраїністики, у яких схарактеризовано способи творення фемінітивів, їхні словотворчі засоби, словотворчу базу, словотвірну семантику та ін. (Синявський, 2018: 119–134; Булаховський, 1951: 348–354; Ковалик, 1962: 3–34; Фекета, 1968; Вихованець, 2017: 137–144). Статус іменників зі значенням особи жіночої статі дає їм право отримати в словнику місце окремого реєстрового слова, за винятком хіба що неповних субстантиватів, які виражають оказіонально чи контекстуально фемінітивне значення.

Фіксація моційних утворень та їх пояснення викликали часто різні труднощі, але ці слова завжди більшою чи меншою мірою відображалися в усіх тлумачних словниках – історичних та сучасних. Назви жінок подавали як самостійні реєстрові слова, рідко пояснюючи їхнє значення, а частіше відсилаючи до значення твірного слова. До того ж, словники охоплювали лексику не моменту їхнього укладання, а ту, що існувала впродовж якогось тривалого часу до них, за який слова могли змювати свій статус, переходити з розряду пасивних до активних або навпаки, з'являтися в мовленні чи виходити з ужитку загалом. І прослідкувати життя кожної номінативної одиниці досить важко, поки вона не стане узуальним чи нормативним явищем. Складність

порушеного питання полягає не у введенні чи невведенні до словника, а в об'єктивній і правильній стилістичній інтерпретації фемінітивів, незважаючи на період їхнього формування чи функціонування.

На сьогоднішній день іменники зі значенням особи жіночої статі вже стали фактом загальновживаної мови, вони утворюються і використовуються тепер, як і впродовж ХХ ст. Це явище відобразив зокрема «Словник української мови» у 20 т., укладачі якого розуміють незворотність цього процесу й, напевно, свідомо не подають ремарок до загальновідомих фемінітивів (*обмірниця, обмовниця, обмотувальниця, обновниця, обожнювачка* та ін. (СУМ 20, 2020 (Т. 11): 15, 18, 21, 29, 34)), відображаючи й словотвірну синонімію слів, належних до різних словотвірних типів (*обраниця* та *обранка* (СУМ 20, 2020 (Т. 11): 60)), а також стилістичні ознаки рідковживаної лексики (*обожателька,* зах.; *образниця*, розм.; *обрубниця,* спец.; *обрусителька,* заст.; *обскурантка,* книжн. (СУМ 20, 2020 (Т. 11): 33, 57, 75, 76, 93)). Тому не принципово вводити до словника кожну вимовлену чи зафіксовану лексему, достатньо в ньому відобразити словотвірний тип чи словотвірну модель, за якими можуть формуватися нові слова, а важливіше встановити функційні та стилістичні ознаки фемінітивів. Через це фемінітиви-новотвори, що виникли на сучасному етапі чи відновилися завдяки реабілітації джерел, мають адаптуватися і стабілізуватися в усному та писемному мовленні, щоб дати їм чітку й виважену стилістичну оцінку.

Від правильного розуміння статусу назв жінок як самостійних лексичних одиниць, а не форм слова, від усвідомлення того, що в словнику фемінітиви репрезентують словотвірні типи й словотвірні моделі, а не самовільно чи довільно сконструйовані одиниці, а також від того, що фемінітиви, які функціонували впродовж ХХ ст. (уведені чи невведені до тодішніх видань), співвідносні зі стилістично нейтральними назвами чоловічого роду, є складниками загальновживаної, а не стилістично забарвленої лексики, залежить і правильне потрактування словотвірної похідності іменників зі значенням особи жіночої статі. Якщо ж питання словотвірної мотивації фемінітивів стане актуальним і принциповим у сучасній лексикографії, то в ньому не має бути суперечностей і неоднозначностей, адже лінгвальний статус назв жінок та їхня словотвірна похідність – це з'ясовані факти. Фемінітиви є переважно відмаскулінативними утвореннями (*обтиральник – обтиральниця*),

у меншій кількості – відфемінітивними (*мати – матуся – матусенька*) і ще менше – віддієслівними (*покрити – покритка*) та відприкметниковими (*білява – білявка*). А таких понять, як подвійна чи паралельна деривація, що могли стосуватися історичного розвитку, немає в сучасному словотворенні фемінітивів, що засвідчують академічні та найновіші праці, на засадах яких може вироблятися і практика лексикографічної інтерпретації (Жовтобрюх, 1979; Брус, 2019: 1).

Багатство словотвірної системи української мови уможливлює творення різних спільнокореневих фемінітивів, що перебувають у певних семантичних відношеннях. Деривати, що виражають одне й те саме значення, але сформовані за допомогою різних словотворчих засобів та від різних за структурою маскулінативів, – це словотвірні синоніми (*оброблювачка* від *оброблювач* і *обробниця* від *обробник*; *обчислювальниця* від *обчислювальник* і *обчислювачка* від *обчислювач* та ін. (СУМ 20, 2020 (Т. 11): 71, 73, 139)). Різні словотворчі засоби, приєднані до однієї основи, є показниками окремих словотвірних одиниць, а не однакових за семантикою та структурою слів. У зв'язку із цим зазначені вище назви жінок не можуть бути потрактовані як варіанти слова.

Варіантність фемінітивів – це історичне явище (Брус, 2001: 152–164). У минулому через нестабільність літературних норм, існування різних правописних систем, взаємодію книжної і народнорозмовної мови засвідчено переважно їхню фонетико-орфографічну варіантність (*княгиню, княгыню*; *чрьници, черници; дъщеръ, дщеръ, дъщерь* (ГВЛ, 2002: 78, 79, 100, 105, 127, 143)); *матеръ, матерь*; *мачуха, мачеха, мачуха*; *мироносиця, мироносица* (СУМ, 2017, 17: 71, 84, 193)), яка поступово зникла. Вона збереглася частково в діалектному мовленні (*газдиня, ґаздиня*; *господині, господиня*; *жінка, жонка, жунка*; *одиначка, єдиначка, їдиначка* та ін.), а в літературній мові відображена лише фонетична варіантність із чергування звуків *у-в* на початку слова (*утихомирювачка – втихомирювачка, учителька – вчителька*).

Слід зауважити, що помітна словотвірна синонімія найменувань жінок на сучасному етапі – це наслідок активізації питомих словотворчих засобів у деривації фемінітивів, а також тенденції до формування їх за допомогою універсального суфікса *-к(а).* З давньоукраїнського періоду поступово зростала його продуктивність і стала найвищою в сучасній українській мові порівняно з іншими словотворчими

засобами. А сьогодні за допомогою нього утворюються фемінітиви як синоніми до наявних слів (*оглядачка* від *оглядач* до *обглядальниця* від *оглядальник* та ін. (СУМ 20, 2020 (Т. 11): 161, 163)) й нові деривати (*острів'янка, оформлювачка, офортистка* та ін. (СУМ 20, 2020 (Т. 11): 539, 595, 596)), що мають переважно загальновживаний характер. Інші словотворчі засоби менш продуктивні в словотворенні фемінітивів (*оцінниця, очевидиця, очільниця* та ін. (СУМ 20, 2020 (Т. 11): 615, 619, 626)) або активізовані в деривації тих іменників, що раніше не утворювалися від назв чоловіків (*отоларингологиня, отоневрологиня, офтальмологиня, офтальмохірургиня*). Проте вказані назви жінок за діяльністю із суфіксом *-ин(я)* до найновішого лексикографічного джерела не ввійшли (СУМ 20, 2020 (Т. 11): 571, 597), хоч можуть використовуватися в розмовному мовленні, а в майбутньому стати фактом і загальновживаної лексики.

У сучасному тлумачному словнику української мови не відображено протяжних чи розлогих синонімічних рядів фемінітивів. Вони можуть розглядатися як потенційні синонімічні одиниці або спеціально ілюструватися для засвідчення можливих словотвірних типів чи словотвірних моделей на сучасному етапі (*науковець – науковиця, науковка*; *редактор – редакторка, редактриса* та ін.). У деривації фемінітивів немає надлишковості, варіантності, паралельності, розлогості. Основним є принцип творення стилістично нейтральних фемінітивів за допомогою суфікса *-к(а),* рідко за допомогою інших формантів (*-иц(я),*) *-ниц(я), -ин(я) -ес(а)*), що уможливлюють формування стилістично нейтральних слів. Якщо виникли або існували вже загальновживані фемінітиви з відповідними суфіксами (напр., *директорка, інженерка, кореспондентка, організаторка* чи *науковиця, очільниця, речниця*), то не потрібно вводити їх у протяжні синонімічні ряди, компоненти яких будуть нерівнозначні. У синонімічних рядах стилістично нейтральний характер мають фемінітиви із суфіксом *-к(а)* (*лікарка, лікариця, лікариня, лікариса*), а інші слова переважно стилістично забарвлені. І лексикографія не має відображати різні спроби синонімізації фемінітивів, до яких часто вдаються сучасні дослідники цього явища, оскільки воно є проявом надмірного захоплення фемінітивами та непрофесійного їх потрактування.

Укладачі академічного видання – «Словника української мови» в 11 т. (1970–1980 рр.) чи «Словника української мови» у 20 т.

(2010–2020 рр.) – репрезентували фемінітиви відповідно до настанов і тенденцій тієї епохи, на яку припало їхнє впорядкування, тобто намагалися об'єктивно відобразити тодішній чи теперішній стан і статус фемінітивів. Якщо назви жінок у «Словнику української мови» в 11 т. не мали ніякої ремарки чи мали позначку *розм.* або іншу, то дотепер вони могли змінити свої функційні та стилістичні ознаки. Тому закономірним фактом є фіксація у «Словнику української мови» в 20 т. загальновживаних фемінітивів (давніх і нових) без стилістичних ремарок, особливо назв жінок за діяльністю, адже такі фемінітиви належать сьогодні до активної лексики, навіть найновіші утворення (*магнатка, макетниця, максималістка, мандоліністка, манікюрниця, маніфестантка, марафонка, математичка, медалістка, медієвістка, меценатка, мітингувальниця* та ін. (СУМ 20, 2020 (Т. 8): 367, 396, 407, 447, 454, 458, 462, 514, 662, 571, 666, 817)). Звичайно, крім стилістично нейтральних, існує значна кількість стилістично забарвлених назв жінок, що належать до розмовної, спеціальної, застарілої, книжної чи іншої лексики та потребують відповідного позначення в словнику. Але й цю проблему укладачі кожного словника намагалися більшою чи меншою мірою розв'язати.

Правильної стилістичної оцінки потребують усі фемінітиви: як загально-, так і рідковживані. Зрозуміло, не потребують стилістичної позначки назви жінок активного вжитку, до яких некоректно чи помилково подана ремарка (*розм.* та ін.) може бути легко усунена, навіть словотвірні синоніми на зразок *венеціанка, венеційка*; *молочниця, молочарка*. А назви жінок пасивного лексикону потребують точнішої ідентифікації (*розм., заст., книжн., діал., спец.* тощо), щоб не викликати сумнівів і заперечень, але й за умов об'єктивного аналізу не завжди чітко можна встановити стилістичний статус слова. Щоб розмежувати фемінітиви за стилістичними ознаками, слід ураховувати їхню історію виникнення чи запозичення, напр.: іменники на *-ш(а), -чиц(я), -щиц(я)* – росіїзми, які мали б бути зафіксовані з позначкою *заст.*, а із суфіксом *-ш(а)* – ще й *розм.*, оскільки вони збереглися частково в розмовному мовленні. Лексеми на зразок *балерина* й *балетниця* різні за походженням: перша – це запозичення з італійської мови, а друга – похідне від французького слова *балет,* що на момент утворення могла мати розмовний відтінок. Інша назва, напр., *колежанка*, утворена від латинського слова *колега*, яка поширилася в розмовному мовленні

різних регіонів, не західноукраїнського чи східноукраїнського ареалу, а сьогодні вона належить до застарілих та розмовних слів (Брус, 2019, 2: 246). Спільнокореневі до нього слова *колега, колегія, колегіум* відомі в Україні з XVI – XVII ст. (СУМ, 2008, (Т. 14): 174–175).

Стилістична оцінка фемінітивів може сприйматися мовцями по-різному, наштовхувати на роздуми, а тому варто брати до уваги весь комплекс мовних і позамовних історичних чинників. У такому напрямі слід оцінювати й фемінітиви, зафіксовані в академічному виданні, напр., розм.: *обходисвітка, обшарпанка, огидниця, ошуканка* (СУМ 20, 2020 (Т. 11): 132, 142, 157, 638); спец.: *обрубниця, обшивальниця, оцинковниця* (СУМ 20, 2020 (Т. 11): 75, 143, 614); заст.: *осібниця, острожниця, отроковиця* (СУМ 20, 2020 (Т. 11): 495, 541, 577). У стилістичній ідентифікації таких слів ураховано об'єктивні фактори, мінімалізовано суб'єктивні чинники й узято до уваги їхній теперішній статус. Швидкий потік новотворів і миттєве входження їх до вжитку утруднює надання їм однозначної стилістичної оцінки. Тому не варто надто прискіпуватися до встановлених ремарок, допоки лексика сучасної української мови перебуває в стані динамічного й неспинного поповнення та оновлення. Попри те, питання стилістичної інтерпретації фемінітивів у лексикографічній практиці залишається відкритим і потребує вироблення єдиних критеріїв словникової фіксації та інтерпретації загальних назв жінок.

Висновки

Отже, підготовка словника фемінітивів чи їхній лексикографічний опис загалом – це не відкриття. На сьогодні створено історичний словник загальних назв жінок, що ввійшов до двотомного видання «Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування» М. П. Брус і в якому стилістично нейтральні найменування як загальновживані слова не мають ремарок. У майбутньому лексикографічна репрезентація таких номінацій потребує комплексного багатоаспектного наукового підходу. Безупинний потік нових фемінітивів змушує якнайбільше вділяти уваги їхній стилістичній оцінці, оскільки рух активної лексики до пасивної, чи навпаки, перехід із узуальної до нормативної є настільки активними процесами, як і вся динамізація сучасного лексикону. Порівняльний аналіз іменників зі значенням жіночості на основі словників різних століть не має ваги у встановленні

стилістичного статусу теперішньої фемінітивної лексики, адже одні й ті самі назви жінок у минулому могли мати одне стилістичне значення, а сьогодні – інше.

Перспективами дослідження номінацій зі значенням особи жіночої статі має стати випрацювання теоретичних і практичних засад упорядкування фемінітивів, вироблення критеріїв їх лексичного, словотвірного, граматичного, стилістичного аналізу, установлення єдиного зразка інтерпретації фемінітивів для загальних і спеціальних тлумачних словників.

Умовні скорочення

ГВЛ – Франчук, В. Ю. (2002). Галицько-Волинський літопис: текст. *Котляр, М. Ф. (Ред.). Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар* (с. 75–156). Київ: Наук. думка.

СУМ – Гринчишин, Д. Г., & Чікало, М. І. (Ред.). (1994–). *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* (2008, Вип. 14; 2017, Вип. 17). Львів: Ін-т українозн. імені І. Крип'якевича НАН України.

СУМ 11 – Горецький, П. І., Бурячок, А. А., Гнатюк, Г. М., Швидка, Н. І., Доценко, П. П., Юрчук, Л. А., … Головащук, С. І. (Ред.). (1970–1980). *Словник української мови.* (Т. I–XI). Київ: Наук. думка.

СУМ 20 – Русанівський, В. М. (Ред.). (2010–2020). *Словник української мови* (2017, Т. 8; 2020, Т. 11). Київ: Наук. думка.

ФУМ – Брус, М. П. (2019). *Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування.* (Ч. 2). Івано-Франківськ: Прикарп. нац. ун-т імені Василя Стефаника.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Білецький-Носенко, П.** (1966). *Словник української мови.* Київ: Наук. думка. 2. **Брус, М. П.** (2001). Мотивація апелятивів на позначення особи жіночої статі. У *Брус, М. П. Загальні жіночої особові номінації в українській мові XVI – XVII століття: словотвір, семантика*. Івано-Франківськ: Прикарп. ун-т імені Василя Стефаника. 3. **Брус, М. П.** (2015). *Українська мова XI–XV століть*. Івано-Франківськ: Прикарп. нац. ун-т імені Василя Стефаника. 4. **Брус, М. П.** (2019). *Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування* (Ч. 1; Ч. 2). Івано-Франківськ: Прикарп. нац. ун-т імені Василя Стефаника. 5. **Брус, М. П.** (2001). Фонетико-орфографічна, морфологічна і акцентологічна варіантність жіночих номінацій. У *Брус, М. П. Загальні жіночої особові номінації в українській мові XVI – XVII століття: словотвір, семантика* (с. 152–164). Івано-Франківськ: Прикарп. нац. ун-т імені Василя Стефаника. 6. **Булаховський, Л. А.** (Ред.). (1951). *Курс сучасної української літературної мови* (Т. 1). Київ: Рад. шк. 7. **Вихованець, І. Р.,** Городенська, К. Г., Загнітко, А. П., & Соколова, С. О. (2017). *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: ВД Дмитра Бураго. 8. **Гринчишин, Д. Г.,** Гумецька, Л. Л., & Керницький, І. М. (1977–1078). *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* (Т. 1–2). Київ: Наук. думка. 9. **Грінченко, Б.** (Упоряд.). (1996–1997). *Словарь української мови.* (Т. 1–4). Київ: Наук. думка. 10. **Желеховский, Є.,** & Неділький, С. (1886). *Малоруско-нїмецкий словар.* (Т. 1–2). Львів: Друкарня тов. ім. Шевченка. 11. **Жовтобрюх, М. А.** (1979).

Словотвір сучасної української літературної мови. Київ: Наук. думка. 12. **Ковалик, І. І.** (1962). Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. У *Питання українського мовознавства.* (Кн. 5). (с. 3–34). Львів: Вид-во Львів. ун-ту. 13. **Космеда, Т. А.** (2014). Фемінізація сучасної української мови: актуалізація лексико-словотвірного класу слів – назв осіб жіночої статі. Дещо про практику їхнього лексикографування. У *Космеда, Т. А. (Ред). Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика* (с. 161–173). Дрогобич: Коло. 14. **Пузиренко, Я. В.** (2005). *Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі.* Київ: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. 15. **Синявський, О.** (2018). *Норми української літературної мови. Репринт із видання 1931 р.* Київ: ВД Дмитра Бураго. 16. **Таран, А. А.** (2011). Принципи подання конкурентних номінацій в українській лексикографічній практиці. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія*. Київ: ВД Дмитра Бураго. 17. **Фекета, І. І.** (1968). *Жіночі особові назви в українській мові (творення і вживання).* Ужгород: Ужгор. держ. ун-т.

REFERENCES

1. **Biletskyi-Nosenko, P.** (1966). *Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 2. **Brus, M. P.** (2001). Motyvatsiia apeliatyviv na poznachennia osoby zhinochoi stati [Motivation of appeals to denote a female person]. In *Brus, M. P. Zahalni zhinochoi osobovi nominatsii v ukrainskii movi XI–XVII stolittia: slovotvir, semantyka – Brus, M. P. General female personal nominations in the Ukrainian language of the 16 th–17 th centuries: word formation, semantics]*. Ivano-Frankivsk: Prykarp. un-t imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian]. 3. **Brus, M. P.** (2015). *Ukrainska mova XI–XV stolit [Ukrainian language of the XI–XV centuries]*. Ivano-Frankivsk: Prykarp. un-t imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian]. 4. **Brus, M. P.** (2019). *Feminityvy v ukrainskii movi: heneza, evoliutsiia, funktsionuvannia [Feminities in the Ukrainian language: genesis, evolution, functioning]*. (Vol. 1; Vol. 2). Ivano-Frankivsk: Prykarp. un-t imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian]. 5. **Brus, M. P.** (2001). Fonetyko-orfohrafichna, morfolohichna I aktsentolohichna variantnist zhinochykh nominatsii [Phonetic-orthographic, morphological and accentological variance of women's nominations]. In *Brus, M. P. Zahalni zhinochoi osobovi nominatsii v ukrainskii movi XVI–XVII stolittia: slovotvir, semantyka – Brus, M. P. General female personal nominations in the Ukrainian language of the 16th–17th centuries: word formation, semantics]* (pp. 152–164). Ivano-Frankivsk: Prykarp. un-t imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian]. 6. **Bulakhovs′kyi, L. A.** (Ed.) (1951). *Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Course of modern Ukrainian literary language]*. (Vol. 1). Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian]. 7. **Vykhovanets′, I. R.,** Horodenska, K. H., Zahnitko, A. P., & Sokolova, S. O. (2017). *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia [Grammar of modern Ukrainian literary language. Morphology]*. (pp. 137–144). Kyiv: VD Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 8. **Hrynchyshyn, D. H.,** Humetska, L. L., & Kernytskyi, I. M. (1977–1078). *Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. [Dictionary of the Old Ukrainian language XIV–XV centuries]*. (Vols. 1–2). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 9. **Hrinchenko, B.** (Ed.). (1996–1997). *Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. (Vol. I–IV). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 10. **Zhelekhovskyi, Ie.,** & Nedilskyi, S. (1886). *Malorusko-nimetskyi slovar [Malorussian-German dictionary]*. (Vols. 1–2). Lviv: Drukarnia tov. im. Shevchenka. 11. **Zhovtobriukh, M. A**. (1979). *Slovotvir suchasnoi*

ukrainskoi literaturnoi movy [Word formation of modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 12. **Kovalyk, I. I.** (1962). Slovotvorchyi rozriad sufiksalnykh zahalnykh nazv zhyvykh istot zhinochoï stati u skhidnoslovianskykh movakh u porivnianni z inshymy slovianskymy movamy [Word-formation category of suffixal common names of female living beings in East Slavic languages in comparison with other Slavic languages]. In *Pytannia ukrainskoho movoznavstva – Questions of Ukrainian linguistics.* (Vol. 5). (pp. 3–34). Lviv: Vyd-vo Lviv. un-tu [in Ukrainian]. 13. **Kosmeda, T. A.** (2014). Feminizatsiia suchasnoi ukrainskoi movy: aktualizatsiia leksyko-slovotvirnoho klasu sliv – nazv osib zhinochoi stati. Deshcho pro praktyku yikhnoho leksykohrafuvannia [Feminization of the modern Ukrainian language: actualization of the lexical-word-forming class of words – names of females. Something about the practice of their lexicography]. In *Kosmeda, T. A. (Ed.). Henderna linhvistyka v Ukraini: istoriia, teoretychni zasady, dyskursyvna praktyka – Gender linguistics in Ukraine: history, theoretical principles, discursive practice]*. (pp. 161–173). Drohobych: Kolo [in Ukrainian]. 14. **Puzyrenko, Ia., V.** (2005). *Ahentyvno-profesiini nazvy osib zhinochoi stati v leksykohrafichnomu opysi ta uzusi [Agency-professional names of females in lexicographic description and usage]*. Kyiv: Kyiv. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian]. 15. **Syniavskyi, O.** (2018). *Normy ukrainskoi literaturnoi movy. Reprynt iz vydannia 1931 r. [Norms of the Ukrainian literary language. Reprint from the 1931 edition]*. Kyiv: VD Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 16. **Taran, A. A.** (2011). Pryntsypy podannia konkurentnykh nominatsii v ukrainskii leksykohrafichnii praktytsi [Principles of submitting competitive nominations in Ukrainian lexicographic practice]. *Ukrainska leksykohrafiia v zahalnoslovianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia – Ukrainian lexicography in the All-Slavic context: theory, practice, typology* (pp. 433–440). Kyiv: VD Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 17. **Feketa, I. I.** (1968). *Zhinochi osobovi nazvy v ukrainskii movi (tvorennia i vzhyvannia) [Female personal names in the Ukrainian language (creation and use)]*. Uzhhorod: Uzhhor. derzh. un-t [in Ukrainian].

Брус Марія Петрівна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна.

Тел.: +38-050-534-66-61.
E-mail: mariya_brus@ukr.net
https://orcid.org/0000-0001-5874-1045

Brus Mariia Petrivna – Doctor of Philological Sciences, Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; 57 Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine.

Надійшла до редакції 21 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Брус М. П. Лексикографічна інтерпретація фемінітивів у сучасній українській літературній мові. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 12–24. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.02

APA: Брус, М. П. (2022). Лексикографічна інтерпретація фемінітивів у сучасній українській літературній мові. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 12–24. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.02

УДК 811.161

І. М. Кочан

УКРАЇНСЬКА ЛІНГВІСТИЧНА ТЕРМІНОГРАФІЯ (хронологія, класифікація, структура)

У статті розглянуто шлях української лінгвотермінографії від перших фіксацій лінгвістичних термінів у спеціальних словниках до найновіших сучасних термінографічних видань. Репрезентовано наукову картину галузевої лексикографії: здійснено огляд праць про цю царину лексикографії української мови та її дослідників; описано особливості кожної лексикографічної праці; розглянуто наявні класифікації словників такого типу; детально схарактеризовано загальні словники лінгвістичних термінів, а також перекладні, комбіновані та вузькогалузеві.

***Ключові слова**: українська мова, лінгвістичний термін, словник лінгвістичних термінів, лінгвотермінографічна класифікація, особливості кожної лексикографічної праці, наукова картина галузевої лексикографії.*

Kochan I. Ukrainian Linguistic Terminology (Chronology, Classification, Structure). *The article deals with the scientific picture of lexicography branch, the way of Ukrainian linguistic terminology development from the first fixations of the linguistic terms in special dictionaries to the latest modern terminological works. Such editions have their own history: the first arrangements of the linguistic terminology date back to 1908, when I. Ogienko «Historical Dictionary of Grammatical Terminology» appeared, in which the author collected material from 77 grammars available at the time and provided terms for nominations of 463 concepts in phonetics, morphology, syntax and spelling, which reproduced the level of structure of the Ukrainian language at those days. Then there were small works by Yu. Grot-Grokholsky (1917), T. G. Sikirinsky (1928) et.al.*

Compiling and interest in such dictionaries revived in the 1950s. In 1957 the «Dictionary of Ukrainian-Russian grammatical terminology and words related to the study of grammar» by A. A. Kondratyuk (for teachers of the Crimean region), as well as the work of E. Krotevych and N. Rodzevych «Dictionary of Linguistic Terms» appeared. Then dictionaries of Ukrainian linguistic terms in 1985 (D. Hanych, I. Oliynyk), 2001 (S. Yermolenko, S. Bibyk, O. Todor), 2012, 2020 (A. Zagnitko) came into being. All of them belong to the general type of interpretive dictionaries. Reviews and descriptions of such lexicographical publications can be found in the investigations of I. Vykhovanets, S. Denysenko V. Itskovych, I. Kazimirova, T. Kosmeda, T. Petrova and many others.

Two groups with the Ukrainian source and the foreign language source are distinguished among the exclusively translated dictionaries of linguistic terms. Dictionaries of this type appeared during the years of independent Ukraine. Special attention should be paid to the narrow branch dictionaries of linguistic terms: morphology,

© Кочан І. М., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.03

syntax, word formation, onomastics, text linguistics, lexicology, phraseology, lexicography, as well as new areas: intercultural communication, applied (computer) linguistics, etc. They are also discussed in the article.

Keywords: *Ukrainian language, linguistic term, dictionaries of linguistic terms, their features, linguoterminographic classification, scientific picture of branch lexicography.*

Вступ

Українська лінгвістична термінографія вже має свою історію і певні особливості. Осмислення витоків української термінології дало змогу І. Огієнкові «викласти свої міркування щодо її усталеності, єдності, освітньої цінності в «Історії української граматичної термінології», що вийшла в «Записках українського наукового товариства» у 1908 році. Учений, намагаючись з'ясувати причини термінологічної розбіжності в українських граматиках, вважав, що Україна в умовах бездержавності не мала підґрунтя для розвитку граматичної літератури» (Авраменко, 2015: 15).

І. Огієнко в «Історичному словнику граматичної термінології» (1908) писав: «Коли терміни лікарські або ботанічні ми сливе що цілком маємо в народі, – їх тілько треба там пильніше пошукати, – то граматичної термінольогії, через абстрактність самої науки, у народа не маємо. В народній мові ми знайдемо терміни *горлянка, бешиха, півоня,* але термінів для *subjectum*, або назв відмінків ми не знайдемо. Виходить, що автор граматики повинен сам витворити граматичні терміни» (Огієнко,1908a: 8). Ця праця «стала своєрідною спробою підсумувати попередній розвиток української мовознавчої термінолексики» (Авраменко, 2015: 17), «зібрати до купи все те по части термінольогії, що ми знаходимо в рідній граматичній літературі» (Огієнко, 1908b: 32). У ній *автор подав російську граматичну термінологію, іноді ще латинську, грецьку, німецьку, польську та ін. – і в хронологічному порядку відповідні українські терміни з різних шкільних граматик, чим виробив основні правила творення української лінгвістичної термінології.* Пріоритет у її становленні дослідник віддає Галичині. Граматики, що з'явилися в Україні в другій половині XIX – початку XX ст., часто послуговувалися власними термінами, і це стало причиною строкатості та невпорядкованості української мовознавчої термінології. Тому на початку XX ст. виникла необхідність її наукового уніфікування (Авраменко, 2015: 16).

В «Історичному словнику граматичної термінології» І. Огієнко зібрав матеріал із 77 наявних на той час граматик і подав терміни для номінування 463 понять із фонетики, морфології, синтаксису та орфографії, що, крім рівня розробленості української лінгвістичної термінології, відтворює і тогочасний ступінь наукового осмислення структури української мови (Авраменко, 2015: 17). Цінність словника в тому, що до нього було залучено немало слів-термінів від початків зародження українськоїі граматичної літератури, щоб наочно показати, яким шляхом розвивалася термінологія української мови.

1917 року в Козятині побачив світ «Російсько-український словник граматичних термінів», укладений Ю. Грот-Грохольським. Це унікальне видання мало лише 15 сторінок. У цьому самому році Товариство шкільної освіти в Києві видало на 201 с. «Термінологію граматичну і правопись, ухвалені Товариством шкільної освіти» (Кульчицька,1999: 208). 1928 р. в Одесі вийшла брошурка Т. Сікиринського «До питання елементарної української граматичної термінології» на 32 с. (Гольдберг, & Королевич, 1963: 104).

Після доби українізації було деяке затишшя щодо лінгвістичних лексикографічних видань. Однак вже у 1951 році в «Лексикографічному бюлетені» К. Цілуйко публікує статтю «Про принципи побудови словника граматичної термінології», у якій висловлює свої погляди про структуру такої праці та необхідність її створення (Вип. 1. С. 82–94) (Гольдберг, & Королевич, 1963: 104). Обговорення цієї проблеми відбувається на сторінках наукових видань: «Лексикографічний бюлетень», «Доповіді і повідомлення наукових конференцій», ж-л «Вітчизна», «Українська мова в школі» тощо. У ХХ–ХХІ ст. з'являються нові лінгвістичні словники різних типів, комплексний аналіз яких висвітлить особливості становлення лексикографії обраної галузі, що фрагментарно було здійснено в сучасній лінгвістиці (Жалай, Биховець, Линник та ін., 2011), викликає потребу подальшого дослідження і засвідчує актуальність цієї розвідки.

Мета статті – показати шлях творення української лінгвістичної термінографії, виявити особливості лінгвістичних термінів в українській мові, способи побудови таких словників, показати наявні класифікації таких праць, специфічні ознаки кожної. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: 1) заглибитися в історію і хронологію таких видань в Україні; 2) опрацювати різні класифікації

термінологічних словників лінгвістичних термінів; 3) розглянути різні типи словників, виявити їхню специфіку.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети послуговуємося методами *спостереження* і *систематизації*, які допомогли показати різні класифікації таких словників, *зіставного,* що дав змогу порівняти термінографічні праці, виявити спільне та відмінне в описі й трактуванні лінгвістичних понять, *описового*, який дозволив репрезентувати специфіку кожного словника.

Виклад основного матеріалу

Як відповідь на обговорення проблеми створення термінологічних словників 1957 року в Сімферополі побачив світ «Словник українсько-російської граматичної термінології і слів, зв'язаних з вивченням граматики» А. Кондратюка, який було складено відповідно до розташування матеріалу в підручниках. Ця книжка проєктувалася на вчителів української мови Кримської області (Гольдберг, & Королевич, 1963: 103).

Поява таких праць викликала зацікавлення науковців. Огляди й описи таких лексикографічних видань знаходимо в розвідках Н. Биховець, І. Вихованця, С. Денисенко, В. Дубічинського, В. Іцкович, І. Казимирової, Т. Космеди, Т. Петрової та багатьох інших. У тезах виступу на Всеукраїнській конференції 1996 року «Українська термінологія і сучасність» І. Вихованець поставив питання про впорядкування граматичних термінів зі збереженням традиції граматичного ладу української мови. Він окреслив декілька угруповань термінів граматики:

1. Апробований набуток попередніх періодів розвитку граматичної термінології на основі української мовознавчої традиції (назви частин мови: *іменник, прикметник, дієслово,… вигук* тощо; морфологічних категорій та їх грамем (*називний відмінок, кличний, множина, однина; рід, чоловічий, жіночий, середній, минулий час, особа* та ін.).

2. Явні запозичення, що різняться характером входження до терміносистеми. Це терміни на зразок *морфологія, морфема, модальність, парадигма, деривація, транспозиція* тощо.

3. Концепційні, або авторські, утворення, що сприяють розвитку й поширенню продуктивних формальному й поняттєвому плану ідей.

Автори або витворюють нові одиниці, або індивідуально переосмислюють традиційні терміни (*еліптичні речення, ізосемія* /Ю. Жлуктенко/, *нечленовані речення* /В. Кіпріянов/) (Вихованець, 1996а: 11).

У науковій літературі існують різні класифікації словників лінгвістичних термінів. Зокрема, львівські науковці поділяють їх на:

1) *оригінальні* (первинні) або *перекладні* (вторинні) словники;

2) *енциклопедичні* або *мовні*;

3) *двомовні* або *одномовні*;

4) *загальні* або *спеціальні* (своїм предметом мають обраний лінгвістичний напрям);

5) *алфавітний словник* або *тезаурус* (Денисенко, 2010: 33).

В. Іцкович запропонував класифікувати лінгвістичні словники за опозиціями: перекладні – одномовні словники; тлумачні – словники; словник сучасної термінології – "історичний словник" тощо (Іцкович, 1964: 35).

І. Вихованець подав таку класифікацію лінгвістичних словників:

1) **власне** словники (**алфавітні** чи **тематичні реєстри** термінів з різним ступенем інформативності та тезауруси, у яких висвітлюються семантичні відношення між термінами);

2) словники **загальні**, де подано якомога повніший перелік термінів усіх галузей мовознавства, і **спеціалізовані**, що репрезентують терміни якоїсь лінгвістичної школи, напряму або певного розділу мовознавства;

3) словники **пояснювальні**, де подано тлумачення термінів, і **номенклатурні**, у яких список термінів не супроводжується яким-небудь тлумаченням. Пояснювальні словники своєю чергою бувають енциклопедичні, де вказується історія виникнення терміна, різні його тлумачення, подаються ілюстрації та бібліографія, і тлумачні, які відрізняються від енциклопедичних коротким визначенням терміна (Вихованець, 1996b: 92).

Білоруський учений В. Щербін влучно зауважує, що жодна словникова класифікація не дає змоги "розкласти на поличках" усі опубліковані на цей час словники лінгвістичних термінів, типологічне розмаїття яких переважає класифікаційні можливості кожної окремої типології (Щербин, 2014: 35).

В основному словники лінгвістичних термінів поділяють на **загальні,** де подано терміни різних розділів та напрямків лінгвістики,

та **вузькогалузеві,** де зібрані лінгвістичні терміни певної галузі. Окрім того, у кожній із підгруп існують перекладні, тлумачні словники та тлумачно-перекладні. Розглянемо їх у такому самому порядку.

1. Загальні лінгвістичні словники, або словники універсальні.

1.1. *Першим* з таких в українському мовознавстві та українській лексикографії був «Словник лінгвістичних термінів» Є. Кротевича й Н. Родзевич, що вже давно став бібліографічною рідкістю. Він побачив світ 1957 року. Його завданням було сформувати (хоча б у загальних рисах) уявлення про систему мовознавчих понять, їхній зміст і взаємозв'язок, осмислити на сучасному для авторів етапі розвиток науки про мову. Термінографічна праця охопила 600 заголовних слів, що стосувалися «загального мовознавства й славістики, частково індоєвропеїстики, при цьому багато уваги приділялося використанню питомої термінології. Матеріал для ілюстрацій добирався з української, російської та інших слов'янських мов, а також частково тюркських та класичних. <…> До кожного терміна додаються його російські відповідники, а також стисла етимологічна інформація» (Жалай, Биховець, Линник та ін., 2011: 6). Книжка містить російсько-український покажчик, що дав змогу використовувати її і як перекладний словник термінів. Відповідники з інших мов (за винятком російської) в словнику не представлені. Напр., ***консонантизм,*** *консонантизм (від лат. Consonans – приголосний) – система приголосних звуків певної мови* (Кротевич, & Родзевич, 1957: 82). До багатьох словникових статей додано бібліографію – перелік праць радянських та зарубіжних лінгвістів, у яких ідеться про відповідний термін, його трактування, детальний опис і пояснення. Автори пропонували звернути увагу на реально наявні випадки недосконалості, "умовності" деяких невдалих наведених одиниць, неясності, нечіткості або навіть суперечливості понять, що їх за традицією виражають такі терміни (Кротевич, & Родзевич, 1957: 3).

1.2. *Другим* словником в українській лінгвістичній термінографії став «Словник лінгвістичних термінів» Д. Ганича й І. Олійника. Він з'явився майже через 30 років після попереднього в період розроблення терміносистем і появи інших лінгвістичних словників на терені СРСР. Праця була розрахована на студентів, учителів-словесників, утім відрізнялася від попередньої відбором, обсягом та способом тлумачення термінів. Автори відмовилися від подання бібліографії

до окремих статей, задумавши цей словник як довідник. Алфавітний порядок використано й у межах статті, коли «за алфавітом першого слова з урахуванням другого розміщені термінологічні словосполучення. До всіх термінів подано російські відповідники. Якщо термін іншомовного походження, то в дужках фіксується джерело походження і розкривається етимологія слова. Якщо лінгвістичний термін має два чи більше значень, пов'язаних між собою, то кожне з них подається і витлумачується в одній словниковій статті за порядковими номерами» (Жалай, Биховець, Линник та ін., 2011: 7). Якщо ж ідеться про випадковий збіг фонетичної форми, то такі одиниці подано як окремі реєстрові слова. Цей словник можна віднести до комбінованого типу, оскільки після заголовного слова-терміна подано його російський відповідник, а далі йде словникова стаття з тлумаченням. Напр.: ***однозначність*** *(моносемія), однозначность (моносемия). Наявність у слова тільки одного значення. Однозначними в більшості є терміни, номенклатурні назви*. Напр.: *азот, гелій, дактиль, катет, катод, лазер, сонет, суфікс, вільха, дятел, жоржина, осока* (Ганич, & Олійник, 1985: 162). Якщо термін іншомовного походження, то в дужках указується джерело походження і розкривається етимологія слова (чи слів), від якого виник термін. Напр.: ***індикатив****, индикатив (лат. (modus) indicativus) – дійсний спосіб дієслова. Див.* ***спосіб*** (Ганич, & Олійник, 1985: 94).

1.3. *Третій* тлумачний словник лінгвістичної термінології з'явився вже на початку цього століття в серії «Українська мова» – «Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів» С. Єрмоленко, С. Бибик, О. Тодор (2001), розрахований на широке коло користувачів. Він «охоплює найпоширеніші 900 термінів, які покривають поняття як традиційної класичної україністики, представленої в курсах з української мови, так і поняття стилістики, соціолінгвістики, історії літературної мови. Словник «фіксує такі порівняно нові терміни, як, наприклад, *дискурс, ментальність*, що активно використовувалися в спеціальних текстах і не засвідчувалися попередніми словниками. Орієнтація на читача зумовила принципи загальної будови словника та окремих статей» (Жалай, Биховець, Линник та ін., 2011: 7). У тлумачній частині поряд із визначенням терміна, його дефініцією часто наведено приклади вживання, що дало змогу унаочнити поняття чи зробити його більш зрозумілим. До частини

термінів з інтернаціональними елементами грецького чи латинського походження подано коротку етимологічну довідку, що розкриває значення відповідних формантів. Напр.: ***патронім*** *(від грец. – pater (patros) – батько й опіт – ім'я) – власне ім'я, утворене від імені або прізвища батька: Іванівна, Петрович.* Основний принцип укладеного словника – алфавітно-гніздовий, що дає змогу відбити системність термінології через показ родо-видових відношень (Жалай, Биховець, Линник та ін., 2011: 7). Напр. ***наголос*** *– виділення одного зі складів неодноскладового слова або слова в реченні посиленням голосу*. Є такі типи наголосу: 1. с л о в е с н и й Н. (подано визначення і приклади), Розрізняють: о с н о в н и й (подано визачення і приклади) і п о б і ч н и й (подано визначення і приклади). В українській мові Н. має такі властивості: с и л о в и й (динамічний) (подано визачення і приклади), в і л ь н и й (різномістний) (подано визначення і приклади), р у х о м и й Н. (подано визначення і приклади), л о г і ч н и й Н. (подано визначення і приклади), е м ф а т и ч н и й Н. (подано визначення і приклади) (Єрмоленко, Бибик, & Тодор, 2001: 100).

На відміну від вищезгаданих, цей словник розрахований лише на україномовного користувача, і він чітко виконує свою функцію тлумачного та не подає відповідників з інших мов (Жалай, Биховець, Линник та ін., 2011: 7).

1.4. *Четвертим* лінгвістичним словником став «Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни» Анатолія Загнітка в 4-х т. (2012). У ньому схарактеризовано сучасну лінгвістичну термінологію з відповідним тлумаченням термінів, розкриттям їхньої етимології, зв'язків з іншими термінами та висвітленням їхньої багатозначності та функційного навантаження в різних розділах мовознавчої науки. Особливістю видання є максимальне охоплення традиційної лінгвістичної термінології із залученням до розгляду найновіших термінів і понять з виявом їхнього авторства, можливих розбіжностей у використанні, простеженням синонімних та антонімних зв'язків. На думку Т. Космеди, ця праця «фахово репрезентує метамову сучасної лінгвістичної науки з урахуванням широкого багатоаспектного підходу до розуміння термінів» (Космеда, 2014: 194). У словнику кожний термін наведено за стрижневим словом, а далі подано аналітичні конструкції, пор.: *форма граматична, форма морфологічна, форма синтаксична, форма стилістична, форма типологійна* й под. Такий

підхід дає змогу користувачеві побачити весь діапазон наявних лінгвістичних термінів з тим чи тим опорним (стрижневим) словом і водночас полегшує їх освоєння (Загнітко, 2012 (Т. 1): 4–5).

У «Словнику сучасної лінгвістики…»: 1) відібрано й систематизовано найпоширеніші терміни, що їх активно використовують у теоретичних, теоретико-прикладних і суто прикладних мовознавчих дослідженнях; 2) запропоновано розгляд семантично оновлених термінів класичного мовознавства з урахуванням їх традиційного тлумачення і кваліфікації; 3) схарактеризовано стрижневі та ключові терміни сучасної лінгвістики з простеженням їхньої динаміки та співвідношення із відповідними науково-лінгвістичними парадигмами, належністю до тих чи тих мовознавчих напрямів, шкіл; 4) запропоновано компактне тлумачення основних термінів граматики (різних її аспектів і вимірів – ідеографічного, функційного, комунікативного й под.), лексикології, фонології, словотвору, а також психолінгвістики, лінгвокультурології, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, патопсихолінгвістики, прикладної лінгвістики, судової лінгвістики, сугестивної лінгвістики та ін. (більшість цих термінів вимагає врахування їхнього зв'язку з основними науками та функціонуванням у лінгвістиці, через що тлумачення постає досить проблемним і не завжди адекватним); 5) враховано специфіку розвитку лінгвістичних студіювань початку XXI століття, коли активними постали дослідження з лінгвістики тексту, комунікативної лінгвістики, теорії мовленнєвих актів та мовленнєвих жанрів, дискурсу та дискурсної практики, що знайшло свій вияв у структурі «Словника сучасної лінгвістики» (Загнітко, 2012 (Т. 1): 5).

Словникова стаття містить: 1) основне слово; 2) кваліфікацію походження терміна, тобто вказівку на мову, з якої його запозичено, та можливий сучасний переклад; якщо ж термін є похідним, то в дужках наведено можливе твірне слово та вказано афікс, за допомогою якого утворено похідне; 3) визначення нормативного наголосу; 4) кваліфікацію тих термінів і понять, до яких варто звернутися для вичерпного їх розуміння і вияву статусу в лінгвістичних студіюваннях; 5) в одній словниковій статті кілька термінів за наявності різних найменувань того самого лінгвістичного поняття подано як заголовні; 6) транскрипцію з виявом тих чи тих асимілятивних, дисимілятивних та інших процесів в аналізі фонем, звуків; 7) ілюстративний

матеріал, що підтверджує вияв певного аналізованого мовного явища (Загнітко, 2012 (Т. 1): 7).

2020 року вийшло однотомне видання «Сучасного лінгвістичного словника» А. Загнітка, відтворене на основі попереднього й дещо доповнене (Загнітко, 2020).

2. Перекладні словники лінгвістичних термінів. Це словники, у яких терміни однієї мови перекладено іншою. Вони бувають двомовні, тримовні та багатомовні. Серед словників лінгвістичних термінів переважають двомовні словники. Однак вихідною мовою може бути іноземна або ж українська.

2.1. Прикладом першого виду є коротенький «*Турецько-український* словник лінгвістичних термінів» В. Подвойного, надрукований у 2000 році (Подвойний, 2000). Він охоплює 1700 одиниць, однак без тлумачення термінів. У 2009 році вийшов «*Сербсько-український* словник лінгвістичної термінології», який уклали викладачі Київського національного університету ім. Т. Шевченка О. Паламарчук, Н. Білик, Г. Стрельчук, О. Деркач, М. Шевченко (Паламарчук, Білик, Стрельчук та ін., 2009).

2.2. Перекладні словники з вихідною українською мовою беруть початок із середини XX ст. Одним із перших таких словників стала лексикографічна праця Л. Пономаренко «*Українсько-англійський* словник лінгвістичних термінів» (1967), що мав лише 46 с. У роки незалежності кількість таких праць збільшується. Це, зокрема, «*Українсько-румунський* словник лінгвістичних термінів» за авторством К. Джуки (1998), який було доповнено й перевидано у 2007 році.

Авторський колектив київських філологів, у якому постійно фігурують прізвища Г. Стрельчук та М. Шевченко (склад співавторів дещо змінюється), видав цілу низку аналогічних словників, де вихідною мовою стала українська. Це, зокрема, *українсько-польський* словник лінгвістичної термінології (2004), *українсько-болгарський* (2005), *українсько-сербський* (2006), *українсько-хорватський* (2008), *українсько-німецький* (2008), *українсько-італійський* (2010), *українсько-іспанський* (2011), *українсько-білоруський* (2012). Є й тримовні словники*: Українсько-російсько-угорський* словник лінгвістичної термінології (кол. авт. за заг. ред. К. Адягаші (Адягаші та ін., 2011)).

У 2013 році викладачі того самого вишу Л. Коломієць, О. Паламарчук, Г. Стрельчук, М. Шевченко уклали «Українсько-англійський

словник лінгвістичної термінології», у якому зафіксовано понад 7000 сучасних українських термінів (іншомовних та інтернаціональних), що належать до терміносистеми лінгвістики, напр.: ***абе́тка, -ки*** *alphabet;* ***багатозна́чність, -ності*** *polysemy.* В основі перекладної частини Словника лежить британський варіант англійської мови, але до найуживаніших термінів подано й американські лексичні варіанти: ***акустичний*** *acoustic*, ***семіоло́гія, -гії*** *semiology*. Якщо в англійській мові є два або більше відповідників, то вони подані за ступенем нормативності від найуживаніших до менш уживаних: ***абла́утний*** *related to vowel alternation, ablauting* (Коломієць, Паламарчук, Стрельчук, & Шевченко, 2013).

3. **Лінгвістичні словники комбінованого типу: тлумачно-перекладні.** До такого типу словників відносимо лексикографічну працю В. Баркасі, С. Каленюк, О. Коваленко для студентів філологічних факультетів, що вийшла у Миколаєві 2017 року. Цей словник призначений для викладачів і вчителів англійської та німецької мови. Він охоплює понад 350 лінгвістичних термінів. У ньому до українських лінгвістичних термінів подано еквіваленти англійською та німецькою мовами, напр. ***Англізм*** *(англіцизм) – слово, запозичене українською мовою з англійської.* Напр.: *менеджер, пікнік, тролейбус, джинси, бізнес, лідер, автобус, конвеєр, баскетбол* тощо. *Anglicism der Anglizismus.* ***Вульгаризм*** *(від лат. Vulgaris – брутальний, простий, звичайний) – не прийняте в літературній мові грубе чи лайливе слово або зворот.* Напр.: укр. *пика* (обличчя), *фари* (очі), *здохнути* (вмерти); англ. Belly-ache – *жалітися*, oldman – *старий*; shutup – *замовкни*. Vulgarism der Vulgarismus тощо.

4. Вузькогалузеві лінгвістичні словники – це словники термінів певної галузі мовознавства, його розділу.

4.1. До таких відносимо «Словник лінгвістичних термінів: *лексикологія, фразеологія, лексикографія*», який уклали М. Голянич, Р. Стефурак, І. Бабій за редакцією М. Голянич (2011). У словнику подано 665 словникових статей, 750 найуживаніших термінів лексикології, фразеології, лексикографії. Дефінітивна частина довідника побудована так, що до кожної реєстрової одиниці запропоновано декілька визначень різних авторів (із вказівкою на джерело цитати – визначення певного терміна). Напр. ***Вале́нтність*** **–** «*(від лат. Valentia – сила) – здатність слова визначати кількість і якість залежних від*

нього словоформ, зумовлена його семантичними і граматичними властивостями. Так, властивості дієслова "керувати" передбачають його поєднання з іменними формами називного й орудного відмінків у позиціях підмета і додатка» [Андреш. – УМЕ . – С. 59]. «Потенціал семантико-синтаксичної сполучуваності лексичних одиниць, що є виявом системно-мовної синтагматики. При описі значення слова В. виступає змінною, що відображає здатність слова до семантичного зв'язку з іншими словами. В. є терміном семантики й синтаксису, що ввійшов до наукового обігу в середині XX ст. <…> Щоб запобігти домінуванню термінів "валентність" і "сполучуваність", М. Степанова розрізнила В. як потенційну здатність слова до поєднання з іншими словами, а сполучуваність як конкретну реалізацію цієї здатності» [Селіванова. – С. 57–58]. «Здатність слова до семантичного та синтаксичного сполучення з іншими словами в реченні» [МФЕ. – С. 54]. «Властивість слова сполучатися з певним колом лексичних одиниць <…>. Наприклад, слова в парах *юний – молодий, кохати – любити* відрізняються тим, що перші сполучаються з іменниками, які називають осіб, а другі не мають такого обмеження і можуть сполучатися із назвами істот і неживих предметів» [Лисиченко. – С. 17]. Словник орієнтований на студентів філологічних факультетів, аспірантів, учителів-словесників (Голянич, Стефурак, & Бабій, 2011).

Словники такого типу Н. Лящук називає словниками цитованого типу, оскільки дефініцію наукових понять здійснено за допомогою наведених визначень з наукових праць: монографій, підручників, посібників, наукових статей (Лящук, 2011).

У цьому самому році в Тернополі за авторством Д. Бучка побачив світ «Словник української *ономастичної* термінології». Через рік він був надрукований у харківському видавництві «Ранок» у співавторстві з Н. Ткачовою Словник містить понад 2000 реєстрових слів. Їх подано в алфавітному порядку у формі називного відмінка однини (рідко множини), ураховано взаємозалежність і взаємопідпорядкованість окремих термінів, зокрема показано родово-видові зв'язки між ними. Коли між конкретними термінами існують родові та видові поняття, словникова стаття будується за гніздовим способом (Бучко, 2011).

До вузькофахових зараховуємо й словник термінів з культури мови Л. Струганець, що вийшов у Тернополі 2000 року. До нього

увійшли терміни, засвідчені у науковій і навчальній літературі. Напр.: **чистота мови** – комунікативна якість мови, пов'язана з правильною літературно-нормативною вимовою, з відсутністю позалітературних елементів: діалектизмів, вульгаризмів, штампів, канцеляризмів, слів-паразитів, таких мовно-виражальних засобів, що заперечуються нормами моралі (Струганець, 2000: 74).

Серед словників цього класифікаційного типу належать також словники термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики (А. Мартинюк (2012)), термінологічний словник з морфології (Є. Барань (2010)), словотвору (Л. Вакарюк, С. Панцьо (2007)), міжкультурної комунікації (Ф. Бацевич (2007)) та ін.

4.2. Окремо слід виділити словнички термінів, додані до підручників, посібників, наукових збірників. Це зокрема «Словник *термінів комп'ютерної лінгвістики*» Є. Карпіловської, уміщений до підручника «Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика» (2006), Словник *стилістичних* термінів у підручнику «Стилістика української мови». Л. Мацько (2003), термінологічний словник *синтаксичних термінів* у «Синтаксисі української мови» К. Шульжука (2004) та ін.

Висновки

Наукова картина лінгвістичної термінографії досить широка й різноманітна. Вона охоплює п'ять загальних словників лінгвістичних термінів, а також низку навчальних словничків цієї галузі (В. Бережняк, В. Зевако, В. Левицький, Г. Онуфрієнко тощо). Більшість із них вийшли в роки незалежності й містять термінну базу, необхідну для опанування передусім філологічного фаху. З кінця 90-х з'явилися суто перекладні словники лінгвістичних термінів, що мають лише переклад фахових назв. З них вихідну українську мову мають 15 лексикографічних праць, а іноземну (турецька, сербська та ін.) – значно менша кількість.

Привертають до себе особливу увагу й вузькофахові словники лінгвістичних термінів. Це справді цікаві видання, побудовані за різними принципами: суто наукового тлумачення та цитованого типу, де трактування того чи того вузькогалузевого терміна здійснюється на основі низки цитат, виписаних з монографій, підручників, посібників.

Однак не всі галузі лінгвістики охоплені в цій науковій розвідці. Бракує і перекладних вузькогалузевих словників. Усе це дає перспективу для роботи філологів-лінгвістів широкого профілю.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Авраменко, В. І.** (2015). Підхід І. Огієнка до українського термінотворення для школи у кінці XIX – поч. XX ст. В *І. Огієнко в культурі термінотворення* (с. 14–18). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. ун-т. 2. **Адягаші, К.**, Паламарчук, О., Снитко, О., Стрельчук, Г., Балаж, Г., Білик, Н., & Шевченко, М. (2011). *Українсько-російсько-угорський словник лінгвістичної термінології.* Київ: ВПЦ «Київ. ун-т». 3. **Барань, Є. Б.** (Укл.). (2010). *Короткий термінологічний словник з морфології української мови*. Берегове: Закарп. угор. ін-т імені Ференца Ракоці II. 4. **Баркасі, В. В.**, Каленюк, С. О., & Коваленко, О. В. (2017). *Словник лінгвістичних термінів для студентів філологічних факультетів.* Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського. 5. **Бацевич, Ф С.** (2007). *Словник термінів міжкультурної комунікації.* Київ: Довіра. 6. **Бучко, Д. Г.** (2011). *Словник української ономастичної термінології*. Тернопіль: б/в. 7. **Вакарюк, Л. О.**, & Панцьо, С. Є. (2007). *Український словотвір у термінах*. Тернопіль: Джура. 8. **Вихованець, І.** (1996b). Про словники лінгвістичних термінів. *Українська термінологія і сучасність*. Тези доповідей Всеукр. наук. конф. (с. 92). Київ: Ін-т укр. мови НАН України. 9. **Вихованець, І.** (1996a). Українська граматична термінологія. *Українська термінологія і сучасність*. Тези доповідей Всеукр. наук. конф. (с. 11). Київ: Ін-т укр. мови НАН України. 10. **Ганич, Д. І.**, & Олійник, І. С. (1985). *Словник лінгвістичних термінів.* Київ: Вища шк. 11. **Голянич, М. І.**, Стефурак, Р. І., & Бабій, І. О. (2011). *Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія*. Івано-Франківськ: Сімик. 12. **Гольдберг, Л. І.**, & Королевич, Н. Ф. (1963). *Українська мова: бібліографічний покажчик.* Київ: Вид-во АН УРСР. 13. **Денисенко, С.**, Бей, О., & Микитка, І. (2010). Лінгвістичні словники та термінологія в порівняльних дослідженнях фразеології. *Проблеми української термінології.* Міжнар. наук. конф., 1–2 жовтня 2010 р. (с. 33–35). Львів: В-во Львів. політехніки. 14. **Джука, К. Г.** (2007). *Українсько-румунський, румунсько-український словник лінгвістичних термінів.* Чернівці: Технодрук. 15. **Єрмоленко, С. Я.**, Бибик, С. П., & Тодор, О. Р. (2001). *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ: Либідь. 16. **Жалай, В. Я**, Биховець, Н. М., Линник, Т. Г., Пархоменко, А. Ф., Рахманова, І. І., & Рубашова, Л. М. (2011). Сучасна лінгвотермінографія і принципи створення нового словника-довідника української лінгвістичної термінології. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи* (с. 3–27). Київ: Логос. 17. **Загнітко, А**. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни:* Донецьк: ДонНУ. 18. **Загнітко, А**. (2020). *Сучасний лінгвістичний словник.* Вінниця: Твори. 19. **Ицкович, В. А**. (1964). О словаре новой лингвистической терминологии. В *Лингвистическая терминология и прикладная топономастика* (с. 31–43). Москва: Наука. 20. **Коломієць, Л.**, Паламарчук, О., Стрельчук, Г., & Шевченко, М. (2013). *Українсько-англійський словник лінгвістичної термінології.* Київ: Освіта України. 21. **Космеда, Т.** (2014). Збагачення української лінгвістичної термінологічної лексикографії. Рец. на словник: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ,

2012. *Лінгвістичні студії, 28,* 194–198. 22. **Кротевич, Є. В.**, & Родзевич, Н. С. (1957). *Словник лінгвістичних термінів*. Київ.: Вид-во АН УРСР. 23. **Кульчицька, Т**. (1999). *Українська лексикографія XIII-XX ст.: бібліографічний покажчик.* Львів: б/в. 24. **Лящук, Н.** (2011). Кодифікація багатозначних лінгвістичних термінів у словниках цитатного типу. *Українська мова, 3*, 57–66. 25. **Мартинюк, А. П.** (2012). *Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 26. **Огієнко, І**. (1908a). Історія української граматичної термінології. *Зап. Укр. наук. тов-ва в Києві.* (Кн. 1). (с. 94–129). Київ: б/в. 27. **Огієнко, І.** (1908b). *Українська граматична термінольогія: історичний словник української граматичної термінольогії з передмовою про історію розвитку її*. Київ: Друкарня 1-ї Київської друк. спілки. 28. **Паламарчук, О.**, Білик, Н., Стрельчук, Г., Деркач, О., & Шевченко, М. (2009). *Српско-украјински речник језичких термина*. Київ: ВПЦ «Київ. ун-т». 29. **Подвойний, В. М**. (2000). *Турецько-український словник лінгвістичних термінів.* Київ: КДУ. 30. **Пономаренко, Л. О.** (1967). *Українсько-англійський словник лінгвістичних термінів*. Київ: б/в. 31. **Струганець, Л.** (2000). *Культура мови*: *словник термінів*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 32. **Щербин, В.** (2014). Толковые словари лингвистических терминов в восточнославянских странах: сравнительнnй анализ. *Terminologia*, *21,* 28–70.

REFERENCES

1. **Avramenko, V. I.** (2015). Pidkhid I. Ohiienka do ukrainskoho terminotvorennia dlia shkoly u kintsi XIX – poch. XX st. [I. Ogienko's approach to Ukrainian terminology for school in the late XIX – early Twentieth century]. In *I. Ohiienko v kulturi terminotvorennia – I. Ogienko in the culture of term formation* (pp. 14–18). Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podil. un-t [in Ukrainian]. 2. **Adiahashi, K.**, Palamarchuk, O., Snytko, O., Strelchuk, H., Balazh, H., Bilyk, N., & Shevchenko, M. (2011). *Ukrainsko-rosiisko-uhorskyi slovnyk linhvistychnoi terminolohii Ukrainian-Russian-Hungarian dictionary of linguistic terminology [Ukrainian-Russian-Hungarian dictionary of linguistic terminology]*. Kyiv: VPTs «Kyiv. un-t» [in Ukrainian; in Russian; in Hungarian]. 3. **Baran, Ye. B.** (Ed.). (2010). *Korotkyi terminolohichnyi slovnyk z morfolohii ukrainskoi movy [Short terminological dictionary on the morphology of the Ukrainian language]*. Berehove: Zakarp. uhor. in-t imeni Ferentsa Rakotsi II [in Ukrainian]. 4. **Barkasi, V. V.**, Kaleniuk, S. O., & Kovalenko, O. V. (2017). *Slovnyk linhvistychnykh terminiv dlia studentiv filolohichnykh fakultetiv [Dictionary of linguistic terms for students of philological faculties]*. Mykolaiv: MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho [in Ukrainian]. 5. **Batsevych, F S.** (2007). *Slovnyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii [Dictionary of terms of intercultural communication]*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian]. 6. **Buchko, D. H.** (2011). *Slovnyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]*. Ternopil: b/v [in Ukrainian]. 7. **Vakariuk, L. O.**, & Pantso, S. Ye. (2007). *Ukrainskyi slovotvir u terminakh: [Ukrainian word formation in terms]*. Ternopil: Dzhura [in Ukrainian]. 8. **Vykhovanets, I.** (1996b). Pro slovnyky linhvistychnykh terminiv [About dictionaries of linguistic terms]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist – Ukrainian terminology and modernity* (p. 92). Kyiv: In-t ukr. movy NAN Ukrainy [in Ukrainian]. 9. **Vykhovanets, I.** (1996a). Ukrainska hramatychna terminolohiia [Ukrainian grammatical terminology]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist – Ukrainian terminology and modernity* (p. 11). Kyiv: In-t ukr. movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

10. **Hanych, D. I.**, & Oliinyk, I. S. (1985). *Slovnyk linhvistychnykh terminiv [Dictionary of linguistic terms]*. Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian]. 11. **Holianych, M. I.**, Stefurak, R. I., & Babii, I. O. (2011). *Slovnyk linhvistychnykh terminiv: leksykolohiia, frazeolohiia, leksykohrafiia [Dictionary of linguistic terms: lexicology, phraseology, lexicography]*. Ivano-Frankivsk: Simyk [in Ukrainian]. 12. **Holdberh, L. I.**, & Korolevych, N. F. (1963). *Ukrainska mova: bibliohrafichnyi pokazhchyk [Ukrainian language: bibliographic index]*. Kyiv: Vyd-vo AN URSR [in Ukrainian]. 13. **Denysenko, S.**, Bei, O., & Mykytka, I. (2010). Linhvistychni slovnyky ta terminolohiia v porivnialnykh doslidzhenniakh frazeolohii [Linguistic dictionaries and terminology in comparative studies of phraseology]. *Problemy ukrainskoi terminolohii – Problems of Ukrainian terminology* (pp. 33–35). Lviv: V-vo Lviv. politekhniky [in Ukrainian]. 14. **Dzhuka, K. H.** (2007). *Ukrainsko-rumunskyi, rumunsko-ukrainskyi slovnyk linhvistychnykh terminiv [Ukrainian-Romanian, Romanian-Ukrainian dictionary of linguistic terms]*. Chernivtsi: Tekhnodruk [in Ukrainian; in Romanian]. 15. **Yermolenko, S. Ya**., Bybyk, S. P., & Todor, O. R. (2001). *Ukrainska mova. Korotkyi tlumachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv [Ukrainian language. A short glossary of linguistic terms]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]. 16. **Zhalai, V. Ia**, Bykhovets, N. M., Lynnyk, T. H., Parkhomenko, A. F., Rakhmanova, I. I., & Rubashova, L. M. (2011). Suchasna linhvoterminohrafiia i pryntsypy stvorennia novoho slovnyka-dovidnyka ukrainskoi linhvistychnoi terminolohii [Modern linguistic terminology and principles of creating a new dictionary-reference book of Ukrainian linguistic terminology]. *Linhvistyka XXI stolittia: novi doslidzhennia i perspektyvy – Linguistics of the XXI century: new research and perspectives* (pp. 3–27). Kyiv: Lohos [in Ukrainian]. 17. **Zahnitko, A.** (2012). *Slovnyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms]*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian]. 18. **Zahnitko, A.** (2020). *Suchasnyi linhvistychnyi slovnyk [Modern linguistic dictionary]*. Vinnytsia: Tvory [in Ukrainian]. 19. **Ickovich, V. A.** (1964). O slovare novoj lingvisticheskoj terminologii [About the dictionary of new linguistic terminology]. In *Lingvisticheskaya terminologiya i prikladnaya toponomastika – Linguistic terminology and applied toponymy* (pp. 31-43). Moskva: Nauka [in Russian]. 20. **Kolomiiets, L.**, Palamarchuk, O., Strelchuk, H., & Shevchenko, M. (2013). *Ukrainsko-anhliiskyi slovnyk linhvistychnoi terminolohii [Ukrainian-English dictionary of linguistic terminology]*. Kyiv: Osvita Ukrainy [in Ukrainian; in English]**.** 21. **Kosmeda, T.** (2014). Zbahachennia ukrainskoi linhvistychnoi terminolohichnoi leksykohrafii [Enrichment of Ukrainian linguistic terminological lexicography]. *Linhvistychni studii – Linguistic studies, 28*, 194–198 [in Ukrainian]. 22. **Krotevych, Ye. V.,** & Rodzevych, N. S. (1957). *Slovnyk linhvistychnykh terminiv [Dictionary of linguistic terms]*. Kyiv.: Vyd-vo AN URSR [in Ukrainian]. 23. **Kulchytska, T.** (1999). *Ukrainska leksykohrafiia XIII-XX st.: bibliohrafichnyi pokazhchyk [Ukrainian lexicography of the XIII-XX centuries: bibliographic index]*. Lviv: b/v [in Ukrainian]. 24. **Liashchuk, N.** (2011). Kodyfikatsiia bahatoznachnykh linhvistychnykh terminiv u slovnykakh tsytatnoho typu [Codification of ambiguous linguistic terms in citation dictionaries]. *Ukrainska mova – Ukrainian language, 3*, 57–66 [in Ukrainian]. 25. **Martyniuk, A. P.** (2012). *Slovnyk osnovnykh terminiv kohnityvno-dyskursyvnoi linhvistyky [Dictionary of basic terms of cognitive-discursive linguistics]*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian]. 26. **Ohiienko, I.** (1908). Istoriia ukrainskoi hramatychnoi terminolohii [History of Ukrainian grammatical terminology]. *Zap. Ukr. nauk. tov-va v Kyievi – Notes of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv*. (Vol. 1).

(pp. 94–129). Kyiv: b/v [in Ukrainian]. 27. **Ohiienko, I.** (1908). *Ukrainska hramatychna terminologiia: istorychnyi slovnyk ukrainskoi hramatychnoi terminologii peredmovoiu pro istoriiu rozvytku yii [Ukrainian grammatical terminology: historical dictionary of Ukrainian grammatical terminology with a preface on the history of its development]*. Kyiv: Drukarnia 1-yi Kyivskoi druk. spilky [in Ukrainian]. 28. **Palamarchuk, O.**, Bilyk, N., Strelchuk, H., Derkach, O., & Shevchenko, M. (2009). *Srpsko-ukrajynsky rechnyk jezychkykh termyna [Serbian-Ukrainian dictionary of linguistic terms]*. Kyiv: VPTs «Kyiv. un-t» [in Ukrainian; in Serbian]. 29. **Podvoinyi, V. M.** (2000). *Turetsko-ukrainskyi slovnyk linhvistychnykh terminiv [Turkish-Ukrainian dictionary of linguistic terms]*. Kyiv: KDU [in Ukrainian; in Turkish]. 30. **Ponomarenko, L. O**. (1967). *Ukrainsko-anhliiskyi slovnyk linhvistychnykh terminiv [Ukrainian-English dictionary of linguistic terms]*. Kyiv: b/v [in Ukrainian; in English]. 31. **Struhanets, L.** (2000). *Kultura movy: slovnyk terminiv [Language culture: a dictionary of terms].* Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian]. 32. **Shherbin, V.** (2014). Tolkovye slovari lingvisticheskix terminov v vostochnoslavyanskix stranax: sravniteľnnj analiz [Explanatory dictionaries of linguistic terms in East Slavic countries: a comparative analysis]. *Termipologia, 21*, 28–70 [in Russian].

Кочан Ірина Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського прикладного мовознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка; вул. Університетська, 1, м. Львів, 79001, Україна.

Тел. +38-063-44-28-512
E-mail: kim1950@i.ua
http://orcid.org /0000-0002-5709-2933

Kochan Iryna Mykolayivna – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Head of the Department of Ukrainian Applied Linguistics, Ivan Franko National University of Lviv; 1 Universytetska Str., Lviv, 79001, Ukraine.

Надійшла до редакції 10 грудня 2021 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Кочан І. М. Українська лінгвістична термінографія (хронологія, класифікація, структура). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 24–41. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.03

APA: Кочан, І. М. (2022). Українська лінгвістична термінографія (хронологія, класифікація, структура). *Лінгвістичні дослідження, 56,* 24–41. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.03

УДК 811.161.2’33

Є. І. Пересада

ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ: АБРЕВІАТУРНА ЛАТИНІЗАЦІЯ

Статтю присвячено особливостям використання літер латиниці в процесі моделювання українських термінів лінгвістичної терміносистеми у сфері прикладної лінгвістики, що мотивується глобалізаційним впливом англійської мови. Розглянуто закономірності формування термінів-абревіатур. Визначено найпоширеніші структурні моделі творення латинських абревіацій та особливості їх засвоєння. Зокрема, зафіксовано однослівні й двослівні терміни англійського та латинського походження репрезентовані в латинській графіці, що переважно мають дублетні графічні варіанти.

Ключові слова: *термін, абревіатура, запозичення, латинські літери, українська мова, прикладна лінгвістика.*

Peresada Y. Formation of the Terminology System of Applied Linguistics in Ukrainian Language: Abbreviatory Latinization. *This article deals with the terms that are used in the field of applied linguistics.*

The aim of the study is to actualize the linguistic discourse of term formation with preservation of Latin graphics due to the actualization of extra- and intralingual factors. The tasks to be solved are as follows: (a) to analyse and unify the terms of the Ukrainian terminological system for the actualization of Latin components, and (b) to classify current models of creating terminological abbreviations in the field of applied linguistics.

On the basis of the compiled card index, collected by the method of selective sampling from A. Zahnitko's «Dictionary of Linguistic Terms», (1) structural types of terms-abbreviations: letter, sound, letter-numeric, compound, abbreviated and complete phrases consisting of letters motivated by English terms, (2) their semantic groups: audio formats, devices for encoding data or signals, sound systems, signal encoding algorithms and standards for the transformation of information related to phonetic processes have been determined. Among the collected system of terms, we trace (3) one-word and two-words structures borrowed from English and Latin languages.

The relevance and prospects of studying this problem are argued. The relevance of the study is due to the development of linguistic terminology of Ukrainian language in abbreviated terms based on Latin letters. In particular, we see the prospect of the research in the need to study the terminology of various branches of science, such as computer, medical, tourism, etc., in terms of the activity of abbreviations of borrowings with the actualization of Latin letters of the English alphabet. The presence of terms represented by Latin graphics indicates the attraction of Ukrainian

© Пересада Є. І., 2022

https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.04

terminology to European science and the globalizing influence of English, after prolonged pressure from the Russian language (the process of Russification) on the development of Ukrainian terminology.

Keywords: *term, abbreviation, borrowings, Latin letters, Ukrainian language, applied linguistics.*

Вступ

Мова трансформується під впливом й інтралінгвальних, й екстралінгвальних чинників. Термінологія – це, як відомо, «частина лексики, що найбільш чутлива до зовнішніх впливів, а отже, у ній найбільш чітко виявляються впливи суспільства на мову» (Кобрин, 1983: 232). Крім того, термінологія – найбільш рухлива й відкрита підсистема лексики, вона, як видається, найбільш послідовно відображає феномен взаємодії мов і лінгвокультур. Актуальність цієї розвідки й полягає в тому, що вона присвячена питанням розбудови лінгвістичної термінології української мови, яка поповнюється абревіатурними термінами, утвореними на базі латинських літер, що простежується внаслідок глобалізаційної функції англійської мови, графічна основа якої базується на латиниці.

Мета цієї наукової студії – відстеження процесу абревіації, що здійснюється у сфері прикладної лінгвістики на основі актуалізації літер латиниці. Її завдання – (1) аналіз та уніфікація термінів української термінологічної системи з актуалізацією латинськографічних компонентів, що відбувається зокрема й через посередництво англійської мови, а також (2) класифікація актуальних моделей творення термінологічних абревіатур у галузі прикладної лінгвістики. Об'єктом дослідження слугують латинськографічні лінгвістичні абревіатурні терміни, що ввійшли до складу сучасної мовознавчої терміносистеми української мови наприкінці XX – поч. XXI ст. та актуалізовані в сучасному українському мовознавстві, що простежуємо насамперед у сфері прикладної лінгвістики. Предметом наукової студії обрано терміноодиниці, у складі яких латинськографічні літери. Дослідницьким матеріалом слугує один з найавторитетніших і найновіших лексикографічних термінологічних джерел української мовознавства – «Словник лінгвістичних термінів» (у 4 томах), укладений А. Загнітком. Перевагами цього словника є те, що він містить достатньо масивну кількість реєстрових одиниць – понад 8000 термінів, репрезентує новітню термінологію сучасних напрямів світової науки

про мову (етнолінгвістики, комунікативної лінгвістики, лінгвокультурології, нейролінгвістики, прикладної лінгвістки, соціолінгвістики, юридичної лінгвістики та ін.). Цей словник «містить новаторські постулати не лише щодо теорії й методології лексикографування, є не лише демонстрацією процесу лексикографування й не тільки збагачує систему лексикографічних видань України, але й фахово репрезентує метамову сучасної лінгвістичної науки з урахуванням широкого багатоаспектного підходу до розуміння термінів, що засвідчує його велику цінність і для розвитку феноменологічної лексикологічної системи загалом» (Космеда, 2014: 194). В. Щербін високо оцінив словник А. Загнітка, «порівнявши його з іншими найбільш авторитетними й повними тлумачними словниками лінгвістичних термінів, що наявні в східнослов'янській термінографії, – це словник білоруського вченого М. Булахова (Булахов, 2002–2005) і російської дослідниці О. Ахманової (Ахманова, 1966, 1969, 2007)» (Космеда, 2021: 16). В. Щербін визначає, що основне завдання, яке ставить перед собою А. Загнітко, як й інші автори термінологічних тлумачних словників східнослов'янських мов, – «дати максимально повний перелік термінів із різних галузей мовознавства» (Васильева, 1990: 461) (переклад наш – Є. П.). У статті «Толковые словари лингвистической терминологии в восточнославянских странах: сравнительный анализ» (укр. «Тлумачні словники лінгвістичної термінології у східнослов'янських країнах: порівняльний аналіз») зазначений учений визнає, що саме цей словник є «очевидним лідером за кількістю "самобутніх" (ті, що не мають повних еквівалентів в інших словниках) лінгвістичних термінів <…>» (Щербин, 2014: 45) (переклад наш – Є. П.). Саме в цьому словнику простежуємо фіксацію нових термінів прикладної лінгвістики найбільш послідовно порівняно з іншими словниками подібного типу.

Наукова новизна цієї розвідки мотивована тим, що в ній вперше виявлено специфіку сучасної української лінгвістичної терміносистеми у сфері прикладної лінгвістики з огляду на фіксацію в ній латинськографічних абревіатур, що, як зауважувалося, мотивовано впливом англійської мови.

Методи дослідження

У процесі дослідження застосовано метод суцільної вибірки матеріалу для створення авторської картотеки, що містить 19 одиниць. За допомогою актуалізації опозиції "своє" –"чуже" виявляємо

латинськографічні символи. Метод спостереження дав змогу виділити тенденції формування досліджуваних одиниць в українській терміносистемі прикладної лінгвістики. Класифікаційний метод використано з метою групування типів абревіатурних термінів, що зберігають латинську графіку.

Виклад основного матеріалу

Теоретичні питання сучасного українського термінознавства на сьогодні всебічно описані, завдяки працям І. Білодіда, Т. Кияка, І. Кочан, А. Крижанівської, Т. Панько, Т. Петрової, Е. Скороходька, Л. Туровської, Ю. Шевельова та інших українських дослідників. Серед провідних науковців, які присвятили свої роботи вивченню саме лінгвістичної термінології в різних галузях, відзначмо напрацювання Л. Боярової, М. Вакуленка, Г. Мацюк, В. Пілецького, Л. Симоненко. І цей список учених можна продовжити.

Простеживши історію розвитку термінознавства в Україні, доходимо висновку, що в національній науці чимало науковців, які присвячують роботи саме цій галузі, однак у сфері українського термінознавства ще залишаються білі плями. Українські вчені актуалізують питання щодо розбудови термінологічної системи української мови на національній основі, зважаючи на утиски української мови, через історичні та політичні проблеми, що не давали змоги українській термінології належно обслуговувати всі галузі національної науки. Через відомі суспільно-політичні події в Україні тривалий час відбувалася "русифікація", що насамперед відбилося на розвитку термінологічної системи (80-ті роки ХХ ст.): українська мова була обмежена у функціюванні, зокрема в галузі науки; простежувалося намагання "об'єднати нації та мови", що «негативно позначилося насамперед на українській спеціальній лексиці» (Боярова, 2015: 26) й стало руйнівним для термінознавчої школи, що сформувалася в Україні в період українізації на зовсім інших засадах. Такі російські вчені-пропагандисти "руського міра", як О. Камчатов і Н. Ніколіна, і сьогодні (на початку ХХІ ст.) пропагують ідею, що єдиною східнослов'янскою мовою є російська, а українська мова – це, як і білоруська, наріччя російської мови, що не мають перспективи (див. про це: Космеда, 2019). Актуалізуються старі твердження, що українська мова – це мова "мужицька", що не має виробленого терміноапарата для забезпечення розвитку науки та ін.

Проте розбудова термінографії як самостійного лінгвістичного напряму активно розпочалася в Україні «в XIX ст. у Галичині, що зумовлено функціюванням Наукового товариства імені Т. Шевченка. Головна його мета – розвиток науки українською мовою і формування національної наукової термінології» (Петрова, 2021: 130–131). Уже в 90-і роки XX ст. та 10-і роки XXI ст. після здобуття Україною Незалежності помічається значне відродження національної термінології, що почалося з процесу українізації в 20-і роки XX ст., відбувається вилучення російськомовних термінів. Це дає підстави стверджувати, що українська мова є рівноправною щодо інших самостійних мов і вважається цілком спроможною для творення власного наукового стилю, а водночас і термінів.

Отже, з роками через відомі суспільно-політичні чинники вплив російської мови на українську термінологію значно зменшився. При цьому простежуємо нову, виразно позитивну тенденцію, що полягає в зростанні європейської стандартизації. Фахова українська мова прагне не лише до вироблення самобутності, але й пожвавлення контактів з іншими слов'янськими й неслов'янськими мовами, що веде до її європеїзації та інтернаціоналізації. У зв'язку з тяжінням України до Європи та європейської науки українська мова запозичує іншомовні елементи задля поповнення терміносистем різних галузей науки. Напр., абревіатура *NATO* 'North Atlantic Treaty Organization' перейшла й закріпилася в українській мові в кириличному написанні – *НАТО* 'Організація Північноатлантичного договору', або 'Північноатлантичний альянс': внутрішня форма, зрозуміло, утратилася, що завжди відбувається під час запозичення іншомовної лексики. У наведеному прикладі для запозичення застосовано метод транслітерації.

Т. Петрова слушно стверджує, що «найважливішою проблемою сучасного українського термінознавства є збереження національного характеру української термінології за умов широких глобалізаційних процесів сучасності» (Петрова, 2021: 141). Це пояснюється тим, що фіксується все більше фактів проникнення термінів у формі латинської графіки, яку використовують без калькування та без трансформації на кириличну: це зумовлене глобалізацією англійської мови у зв'язку зі збільшенням різноаспектних контактів, що, зрозуміло, простежуємо й у сфері лінгвістики. Зазначений факт водночас зумовлений і тенденцією до латинізації української мови. Згадаймо

неодноразові спроби в історії України заміни традиційної кириличної графіки на латиницю, що відбувалося впродовж XIX–XXI ст. Цей процес не був офіційно затверджений, але українська мова не цурала ся поміркованої латинізації.

Вплив англійської мови особливо виразно позначається сьогодні на розвитку термінології *прикладної лінгвістики* як нового синкретичного напряму мовознавства. Нагадаймо, що прикладна лінгвістика – це «розділ мовознавства, пов'язаний із практичним розв'язанням питань застосування мови: створення систем транскрипції усної мови, транслітерації іншомовних слів, систем стенографії; стандартизація термінології; створення штучних мов, автоматизованих систем інформаційного пошуку; розроблення методів автоматичного анотування та реферування машинного перекладу; створення синтезаторів мови» (Єрмоленко, 2001: 137–138), адже вона безпосередньо пов'язана з інноваційними комп'ютерними технологіями, що активно впроваджуються в наше життя.

Авторська картотека, що, як зауважувалося, укладена методом суцільної вибірки матеріалу зі «Словника лінгвістичних термінів» А. Загнітка, містить лише 19 термінів, що перейшли в українську мову зі збереженням латинської графіки повністю або частково. Простежуємо фіксацію абревіатурного способу словотворення з актуалізацією латинських літер, що здебільшого базується на варіанті латиниці, репрезентованої англійською мовою. Це закономірно, оскільки розглядувані терміни й запозичені з англійської мови.

У процесі дослідження було виявлено, що 11 термінів – це абревіатурні утворення, уживання яких, як відомо, зумовлене (а) економією мовних ресурсів, (б) стрімким розвитком професійної лексики, (в) наявністю складених термінів – відповідних словосполучень з певним порядком слідування їх частин, що потребують абревіатурних аналогів для (г) уникнення повторів. Основними структурними типами термінів-абревіатур є, як відомо, такі:

1) *літерні* – складноскорочене слово, компонентами якого є початкові літери слів, що репрезентовані в аналізованому словнику п'ятьма одиницями: у відсотковому відношенні це становить ≈ 46%, напр.: **AIFF** [eɪ:-aɪ:-ɛf:-ɛf] 'Audio Interchange File Format' – «аудіоформат, опрацьований фірмою Apple Computer у 1985 році для комп'ютерів Macintosh та Silicon Graphies. <…>. Подібно до формату

WAV використовує алгоритм стискання PCM. Розширення *.aiff, *.aif.» (Загнітко, 2012 (Т. 1): 20); **AU** [eɪ:-ju] ‘Audio Unix’ – «основний звуковий формат операційних систем на платформах Linux, Sun, Free BCD. Через невеликий розмір файли досить поширені в мережі Інтернет. Підтримується формат також іншими платформами. Розширення *.au, *.snd» (Загнітко, 2012 (Т. 1): 77); **DPCM** [di:-pi:-si:-ɛm] ‘differential pulse-code modulation’ – «різновид імпульсно-кодової модуляції (PCM), яка кодує сигнал у вигляді різниці між поточним і попереднім значенням. Для звукових даних такий тип модуляції зменшує необхідну кількість біт приблизно на 25%» (Загнітко, 2012 (Т. 1): 234); **PCM** [pi:-si:-ɛm] ‘Pulse Code Modulation’ – «алгоритм кодування, що використовується для оцифрування аналогових сигналів перед їхньою передачею» (Загнітко, 2012 (Т. 3): 162); **RM** [ɑɪ:-ɛm] ‘Real Media’ – «формат файлів для передачі потокових даних звука або відео в мережі Інтернет. Значною перевагою є невеликий розмір файлу, а недоліком – низька якість. Розширення *.ra, *.ram, *.rm» (Загнітко, 2012 (Т. 3): 232).

2) *звукові* – «утворені з початкових звуків вихідного словосполучення, вимовляють як звичайне слово» (ВУЕ, 2015–2020). Це значно менше – дві одиниці (≈ 18%): **MIDI** [ˈmɪdi] ‘Musical Instrument Digital Interface’ – «стандарт передачі інформації між електронними музичними інструментами. MIDI є апаратним інтерфейсом, який дозволяє з’єднувати синтезатори та комп’ютери різних виробників, з’єднує протоколи зв’язку для передачі даних від одного пристрою іншому» (Загнітко, 2012 (Т. 2): 199); **RIFF** [ˈrɪf] ‘Resource Interchange File Format’ – «формат для зберігання потокових мультімедіа-даних (аудіо та відео). Цей формат використовується для обміну та зберігання будь-яких структурованих даних. Розширення *.riff, *.avi, *.wav» (Загнітко, 2012 (Т. 3): 232);

3) *літерно-цифрові*. Ця модель не надто поширена: її репрезентує одна одиниця (≈ 9%), порівн.: **MP3** [ɛm-pi:] ‘Moving Picture’ – «ліцензований формат файлу для зберігання аудіо-інформації, опрацьований на початку 90-тих років Інститутом Фраунгофера в Ерланґені (Німеччина). Широко використовується у файлообмінних мережах для передачі музичних творів» (Загнітко, 2012 (Т. 2): 273);

4) *поскладові* – «складноскорочене слово, компонентами якого є початкові склади відповідних повних слів» (СУМ, 2010). Виокрем-

люємо також одну одиницю (≈ 9%): **Ко́дек** *(CODEC)* [ˈcoːdec] ‘coder-decoder’ – «пристрій або програма, здатна виконувати перетворення потоку даних або сигналу» (Загнітко, 2012 (Т. 2): 52), що моделюється двома типами графіки – і латиницею, і кирилицею за допомогою транскрибування.

5) *усічені*. Виокремлено одну одиницю (≈ 9 %): **WAV** [ˈwav] ‘Waveform Audio Format’ – «аудіо-формат, розроблений компаніями Microsoft та IBM. WAV базується на форматі RIFF. Кодується алгоритмом PCM, що зумовлює великий обсяг файлу (близько 172 кбіт*сек для CD-якості). Розширення *.wav» (Загнітко, 2012 (Т. 1): 97).

6) *терміновані словосполучення*, що складаються з літерної абревіатури та англійських слів, ще не адаптованих українською мовою: одна одиниця (≈ 9%), порівн.: **AC-3 Dolby Digital** [eɪ-siː] ‘audio compression’ – «звукова система, яка складається із 6 каналів об’ємного цифрового звука» (Загнітко, 2012 (Т. 1): 12).

Абревіатурні терміни, що ввійшли в українську лінгвістичну терміносистему на базі актуалізації англійського варіанта латиниці, є міжнародними термінами, які зафіксовані в однаковій графічній формі в різних мовах світу. І хоч в останні роки українські мовознавці пропагували тенденцію до творення термінів на національної основі, зокрема з використанням традиційної української графіки, що зрозуміло, однак українська мова ніколи не цуралася процесу запозичення, а українські науковці позитивно ставилися до стандартизації та інтернаціоналізації наукової мови. Однак уважаємо, що певним недоліком розглядуваного словника є відсутність при таких абревіатурних термінах транскрипції. Крім того, розшифровка абревіатур якщо й подається, то лише англійською мовою, що викликає труднощі для тих, хто не знає англійської. Подання відповідної транскрипції дало б змогу зробити цей словник більш досконалим. Доцільно було б репрезентувати й внутрішню форму відповідних англомовних термінів, хоч у наведених словникових статтях до кожного терміна подано чітку дефініцію, завдяки якій користувач має змогу розкрити повний зміст абревіації.

Абревіатурні терміни прикладної лінгвістики, як показав зібраний матеріал, застосовуються переважно для роботи з фонетичними явищами, позначаючи: 1) аудіоформати, 2) присторії для кодування даних або сигналу, 3) звукові системи, 4) алгоритми кодування

сигналів та 5) стандарти передачі інформації між музичними інструментами.

Окрім абревіатурних термінів, у досліджуваному словнику містяться також однослівні та двослівні терміни, запозичені з англійської мови, зокрема такі, (а) що не мають українських відповідників (дві одиниці), напр.: *HARPY* – «система розпізнавання мовлення, створена за програмою АГРА (США, Пітсбург, 1976). Система сприймає та розпізнає суцільне мовлення» (Загнітко, 2012 (Т. 1): 146); *OGG Vórbis* – «вільний формат стиснення звука, опрацьований компанією Xiph.Org Foundation і в 1998 році офіційно випущений 19 липня 2002 року. Формат призначений для зберігання аудіоінформації як безкоштовна альтернатива формату MP3» (Загнітко, 2012 (Т. 2): 310); (б) що мають відповідники українською мовою на базі кирилиці: їх подання здійснюється шляхом калькування (три одиниці), напр.: *virtual library* ‘бібліоте́ка віртуа́льна’ – «використовується для визначення комплексу інформаційних джерел, доступних через глобальні комп’ютерні мережі, що в сукупності утворюють internet» (Загнітко, 2012 (Т. 1): 90–91), *digital library* ‘бібліоте́ка електро́нна’ – «інтегрована інформаційна система, що дозволяє накопичувати, зберігати та ефективно використовувати різноманітні колекції електронних повнотекстових та мультимедійних документів, що доступні в зручному для користувача вигляді» (Загнітко, 2012 (Т. 1): 91), *digital library* ‘бібліоте́ка цифрова́’ – «бібліотека, в якій вся інформація зберігається в оцифрованому вигляді та не передбачає наявності документів на традиційних носіях» (Там само). Отже, простежуємо наявність дублетних термінів, однак наявність англомовного варіанта свідчить, зрозуміло, про підтримання прагнення до інтернаціоналізації української термінології, її зближення зі світовою.

Зберігається тенденція написання термінів латиницею, що стосується насамперед слів латинського походження (а) без адаптації до кириличної азбуки (одна одиниця): *agnómen* – «індивідуальне прізвисько, що додається до імені факультативно, розміщувалося останнім в антропонімічній формулі імені людини в античному Римі: *Rufus, Numantinus, Africanus* та ін.» (Загнітко, 2012 (Т. 1): 15); (б) адаптованих термінів та терміна латинського, що вживаються паралельно (одна одиниця): альтер-е́го (*alter ego*) – «належним чином придумана або реальна альтернативна особистість людини: ліричний герой,

закріплений за псевдонімом образ, намісник та ін. А. е. – це також одна із множинності особистостей, що виникли внаслідок психічного розладу. <…>. Латинське слово *его* (ego) становить основу відомого слова *егоїст* – "самолюб" (Загнітко, 2012 (Т. 1): 39); (в) термінів у вигляді складних слів, що репрезентують поєднання двох графік в одному терміні – змішаний варіант використання графіки (одна одиниця): *esse-конструкції* – «посесивні конструкції з дієсловом-зв'язкою зі значенням "бути"» (Загнітко, 2012 (Т. 1): 15). У цьому разі написання слова *ессе* латинськими літерами, очевидно, можна пояснити прагненням уникнути актуалізації омонімії, оскільки *есе* в українській мові – це «літературний жанр прозового твору невеликого об'єму і вільної композиції» (Лук'янюк, 2001–2022) або «короткі наукові, критичні та інші нариси, які відзначаються вишуканістю форми» (СУМ, 1980 (Т. 11): 682).

Аналогічно такі процеси відбуваються і в інших терміносистемах української мови, що активно розвиваються: (1) комп'ютерній: *BIOS* 'Basic Input / Output System', *DMA* 'Direct Memory Access', *DML* 'Data Manipulation Language', *DPB* 'Disk Parameter Block'; (2) туристичній: *MB* 'MainBuilding'; *HV* 'HolidayVillage', *SGL* 'Single'; (3) медичній: *ALS* 'Advanced Life Support' *CAGE* 'cut, annoyed, guilty, eye-opener', *GCP* 'Good Clinical Practice', *NBF* 'nasal bone fracture', тобто маємо справу з виразно фіксованою тенденцією.

Висновки

Термінологічна лексика піддається впливу та взаємодії різних мовних систем і водночас різних систем графічних. Розбудова української термінології відбувається насамперед шляхом очищення її від русифікаційних впливів та збільшення кількості термінів на національній основі. Однак унаслідок глобалізації світу та європеїзації України простежуємо використання термінів, запозичених з англійської мови, зі збереженням латинської графіки, що покладена в основу англійського алфавіту.

Серед латинськографічних термінів виокремлюємо абревіатурні, що пояснюється чинністю універсального закону розвитку кожної мови – економією мовних засобів. У системі лінгвістичних термінів абревіатурна латинізація притаманна, головно, галузі прикладної лінгвістики, адже вона безпосередньо пов'язана з комп'ютерними

технологіями. Ця мовознавча сфера популярна та активно розвивається, що формує інтернаціональний термінологічний фонд на базі англійської мови. Це й зумовлює використання латинськографічної графіки. Поширення латинізації в українській лінгвокультурі триває. Водночас у латинській графіці репрезентовані однослівні й двослівні терміни англійського та латинського походження, що переважно мають дублетні графічні варіанти.

Перспективу дослідження вбачаємо в необхідності вивчення термінології різних галузей науки в аспекті вияву активності абревіатурних запозичень з актуалізацією латинських літер англійського алфавіту.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ахманова, О.** (1966). *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Сов. энцикл. 2. **Ахманова, О.** (1969). *Словарь лингвистических терминов*. (2-е изд.). Москва: Сов. энцикл. 3. **Ахманова, О.** (2007). *Словарь лингвистических терминов*. (4-е изд.). Москва: Сов. энцикл. 4. **Білодід, І. К.** (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови.* (Т. 1–11). Київ: Наук. думка. 5. **Булахов, М. Г.** (2002–2005). *Опыт исторического словаря русской лингвистической терминологии*. (Т. 1–5). Минск: БГПУ. 6. **Васильева, Н. В.**, & Ярцева, В. Н. (Ред.). (1990). Словари лингвистических терминов. *Лингвистический энциклопедический словарь* (с. 461–462). Москва: Сов. энцикл. 7. ***Велика*** *українська енциклопедія* (2015–2020). Узято з https://vue.gov.ua. 8. **Єрмоленко, С. Я.**, Бибик, С. П., & Тодор, О. Г. (2001). *Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ: Либідь. 9. **Кобрин, Р. Ю.** (1983). Современная научно-техническая революция и её влияние на развитие языка. *Онтология языка как общественного явления* (с. 208–266). Москва: Наука. 10. **Космеда, Т.** (2014). Збагачення української лінгвістичної термінології. *Лінгвістичні студії*, *28*, 194–198. 11. **Космеда, Т.** (2019). Інтерпретація ідеологеми "українська мова" в сучасному російському мовознавстві: «мова, як і природа, не має злої волі». *Лінгвістичні студії, 38*, 78–84. 12. **Космеда, Т.** (2021). Фундаментальна граматика Анатолія Загнітка та його наукової школи: багатоликість архітектоніки. *Донецька граматична школа професора Анатолія Загнітка* (с. 6–22). Вінниця: Твори. 13. **Лук'янюк, В.** (2021–2022). *Словник іншомовних слів*. Узято з https://www.jnsm.com.ua. 14. **Петрова, Т. О.** (2021). *Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі критичної оцінки термінологічних словників).* Харків: Майдан. 15. ***Словник української мови.*** (1970–1980). (Т. 1–20). Узято з https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=70&page=2. 16. **Щербин, В.** (2014). Толковые словари лингвистической терминологии в восточнославянских странах: сравнительный анализ. *Terminologija (Vilnius), 21*, 28–70.

ДЖЕРЕЛА

1. **Загнітко, А. П.** (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. (Т. 1–4). Донецьк: ДонНУ.

REFERENCES

1. **Axmanova, O.** (1966). *Slovar' lingvisticheskix terminov [Dictionary of linguistic terms]*. Moskva: Sov. e'ncikl. [in Russian]. 2. **Axmanova, O.** (1969). *Slovar' lingvisticheskix terminov [Dictionary of linguistic terms]*. (2nd ed.). Moskva: Sov. e'ncikl. [in Russian]. 3. **Axmanova, O.** (2007). *Slovar' lingvisticheskix terminov [Dictionary of linguistic terms]*. (4th ed.). Moskva: Sov. e'ncikl. [in Russian]. 4. **Bilodid, I. K.** (Ed.) (1970–1980). *Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. (Vols. 1–11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 5. **Bulaxov, M. G.** (2002–2005). *Opyt istoricheskogo slovarya russkoj lingvisticheskoj terminologii [Experience of the historical dictionary of Russian linguistic terminology]*. (Vols. 1–5). Minsk: BGPU [in Russian]. 6. **Vasil'eva, N. V.**, & Yarceva, V. N. (Ed.). (1990). Slovari lingvisticheskix terminov [Dictionaries of linguistic terms]. *Lingvisticheskij e'nciklopedicheskij slovar' – Linguistic Encyclopedic Dictionary* (pp. 461–462). Moskva: Sov. e'ncikl. [in Russian]. 7. ***Velyka** ukrainska entsyklopediia [Great Ukrainian encyclopedia]*. (2015–2020). Retrieved from https://vue.gov.ua [in Ukrainian]. 8. **Yermolenko. S. Ya.**, Bybyk, S. P., & Todor, O. H. (2001). *Ukrainska mova: Korotkyi tlumachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv [Ukrainian language: Short explanatory dictionary of linguistic terms]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]. 9. **Kobrin, R. Yu.** (1983). Sovremennaya nauchno-texnicheskaya revolyuciya i eyo vliyanie na razvitie yazyka [The modern scientific and technological revolution and its impact on the development of the language]. *Ontologiya yazyka kak obshheestestvennogo yavleniya – Ontology of language as a natural phenomenon* (pp. 208–266). Moskva: Nauka [in Russian]. 10. **Kosmeda, T.** (2014). Zbahachennia ukrainskoi linhvistychnoi terminolohii [Enrichment of Ukrainian linguistic terminology]. *Linhvistychni studii – Linguistic Studies, 28,* 194–198 [in Ukrainian]. 11. **Kosmeda, T.** (2019). Interpretatsiia ideolohemy "ukrainska mova" v suchasnomu rosiiskomu movoznavstvi: «mova, yak i pryroda, ne maie zloi voli» [Interpretation of the ideology of "Ukrainian language" in modern Russian linguistics: «language, like nature, has no evil will»]. *Linhvistychni studii – Linguistic Studies, 38,* 78–84 [in Ukrainian]. 12. **Kosmeda, T.** (2021). Fundamentalna hramatyka Anatoliia Zahnitka ta yoho naukovoi shkoly: bahatolykist arkhitektoniky [Fundamental grammar of Anatoly Zagnitko and his scientific school: the diversity of architecture]. *Donetska hramatychna shkola profesora Anatoliia Zahnitka – Donetsk Grammar School of Professor Anatoliy Zahnitko* (pp. 6–22). Vinnytsia: Tvory [in Ukrainian]. 13. **Lukianiuk, V.** (2021–2022). *Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]*. Retrieved from https://www.jnsm.com.ua [in Ukrainian]. 14. **Petrova, T. O.** (2021). *Ukrainska terminohrafichna krytyka: stanovlennia, rozvytok ta perspektyva (na materiali krytychnoi otsinky terminolohichnykh slovnykiv) [Ukrainian terminographic criticism: formation, development and perspective (on the material of critical evaluation of terminological dictionaries)]*. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]. 15. ***Slovnyk** ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. (1970–1980). (Vols. 1–20). Retrieved from https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=70&page=2 [in Ukrainian]. 16. **Shherbin, V.** (2014). Tolkovye slovari lingvisticheskoj terminologii v vostochnoslavyanskix stranax: sravnitel'nyj analiz [Explanatory dictionaries of linguistic terminology in East Slavic countries: a comparative analysis]. *Terminologija (Vilnius), 21,* 28–70 [in Russian].

SOURCES

1. **Zahnitko, A. P.** (2012). *Slovnyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms].* (Vols. 1–4). Donetsk: DonNU.

Пересада Єлизавета Ігорівна – аспірант кафедри романських мов і світової літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21021, Україна.

Tel.: +38-093-810-01-27
E-mail: ye.peresada@donnu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0001-5444-9426

Peresada Yelyzaveta Ihorivna – Postgraduate Student at the Department of Romance Languages and World Literature, Vasyl Stus Donetsk National University; 21 600-richia Str., Vinnytsia, 21021, Ukraine.

Надійшла до редакції 27 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Пересада Є. І. Формування терміносистеми прикладної лінгвістики в українському мовознавстві: абревіатурна латинізація. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 42–54. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.04

APA: Пересада, Є. І. (2022). Формування терміносистеми прикладної лінгвістики в українському мовознавстві: абревіатурна латинізація. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 42–54. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.04

УДК 811.161.2’272+811.161.2’374»2021 **М. І. Степаненко**

МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО, СОЦІОЛІНГВІСТИКА, ПОЛІТИЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: НАЙНОВІТНІШІ ВИМІРИ

Статтю присвячено дослідженню найновітніших (2021 рік) динамічних змін у мовному законодавстві, соціолінгвістиці, політичній лексикографії. Висвітлено процес покрокової імплементації Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (статті 30, 31) і позитивну та негативну реакцію суспільства на цю законодавчу процедуру, виявлено нові реалії правового становища української мови. Крізь призму аксіології з’ясовано зміст важливих для досліджуваного періоду суспільних дискусій про латинізацію української мови та український (наш, слобожанський) варіант російської мови, про зміну назву держави України (Русь-Україна) й закріплення за державною мовою подвійної номінації (українська, руська).

***Ключові слова**: Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», латинізація української мови, український (наш, слобожанський) варіант російської мови, Русь-Україна, українська (руська) мова.*

Stepanenko M. Language Legislation, Socio-Linguistics, Political Lexicography: the Latest Dimensions. *The object of the proposed scientific research lies in changes within the lingual-legislative, socio-lingual, and lexicographical fields, which occurred during 2021. The synchronous all-embracing research had its base on the extra- and intralingual parameters. In fact, the importance of the extralingual one tends to be crucial for those dynamic characteristics of changes, which deal with the acquisition of new legal preferences _in the Ukrainian language. It is also essential to prevent infiltration of names, terms and collocations, used by special services to promote Russian propaganda strategies and to legitimize pseudo-state formations and the attempt to annex the Crimea, in Ukrainian and global information space. Actually, the step-by-step implementation mechanism of the Law «The ensuring of the functioning of the Ukrainian as a state language» (Article 30 «State language in the customer service sphere» and Article 31 «State language in the advertising sphere») was revealed through the focus of positive / negative reactions of diverse social groups representatives on Ukrainian-speaking mode in the field of services. Likewise, it was relevant to the increasing amount of the state language in the field of publicity. All the spectrum of reasons or the future «Russian propaganda dictionary» was logically clarified, fundamental regulations of this lexicographical work are open to thorough analysis due to various criteria. As a result, all the 64 glossary units have been estimated on the base of cognitive contrastive model “fake / cliché – variants: Variant 1, Variant 2”. The very specificity of their verbalisation potential in the form of lexical units, prepositional-substantive structures, and simple / composite word-combinations has*

© Степаненко М. І., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.05

been highlighted and examined. Special attention was drawn to nationally marked syntaxeme "in Ukraine", unlike its non-standard ideologically enGaged – and correspondingly connoted – syntactic structures "on Ukraine", "on Russia". There were, actually, such public discussions as the Latinization of the Ukrainian language, the Renaming of the names of concepts significant to Ukrainians (such as Rus-Ukraine, Ukrainian language / Rus language, "Rus" / "Russian"), interpreted via the diachronic parameter and consecutively evaluated via the axiological prism. This exposition also required logical supplement to the information, which expresses the intention of current officials and their former allies to provide a separate status to Ukrainian (our own, Slobozhanshchyna) Russian language.

***Key words**: Law «The ensuring of the functioning of the Ukrainian as state language», «Russian propaganda dictionary», Latinization of the Ukrainian language, Ukrainian (our own Slobozhanshchyna) variant of Russian language, Rus-Ukraine, Ukrainian (Rus) language.*

Вступ

Мова перебуває в постійному русі. Зміни, що відбуваються в ній, спричинені дією інтра- й екстралінгвальних чинників. Вони впливають на оновлення лексико-семантичного й фразеологічного складу, актуалізують словотвірний ресурс, сприяють удосконаленню стилістичної будови. Для різних історичних періодів характерні свої маркери новаційності. Їхня активність або пасивність детермінована не тільки внутрішньою динамікою мови, а й зовнішніми обставинами, з-поміж яких – статус мови в суспільстві. Він кардинально переінакшився після здобуття Україною незалежності, коли відповідно до нового мовного законодавства українська мова стала державною. Цій проблемі, а також багатьом іншим, що безпосередньо й опосередковано пов'язані з нею, присвячено чимало праць (Б. Ажнюк /2019/, П. Гриценко /2018/, Л. Масенко /2004/, Тараненко /2010/, І. Фаріон /2022/, Г. Шумицька /2020/ та ін.). Помітні зміни в мовно-законодавчій, соціолінгвістичній, лексикографічній сфері сталися у 2021 році. Вони є об'єктом дослідження цієї наукової розвідки. Актуальність її зумовлена особливою значущістю назрілих проблем, що пов'язані насамперед із мовою як маніпулятивною технологію, як засобом політичної гри, із сучасним правовим становищем державної мови, із покроковим упровадженням закону про функціювання української мови.

Мета статті – характеристика чинного мовного законодавства в проєкції його легітимізації; визначення через вербалізаційне тло

важливих для держави пріоритетів політичної лексикографії; оцінний аналіз дискусійних моментів, що стосуються закріплення за функційно активною в Україні російською мовою окремішнього статусу.

Методи дослідження

Поставлені в роботі завдання зумовили використання таких методів: описового (для теоретичних узагальнень результатів дослідження), класифікаційного (для ранжування за принципом політичної коректності / некоректності назв, термінів та словосполучень як гасел «Словника російської пропаганди»), концептуально-аналітичного та аксіологічного (для оцінної характеристики законодавчих, соціолінгвістичних, лексикографічних новацій).

Виклад основного матеріалу

Політичне життя в Україні в останнє десятиліття винятково активізувалося, воно вимагало вдосконалення мовного законодавства, спричинило зміни в самій мові на різних її рівнях. Однією із сутнісних подій 2021 року стало визнання на пленарному засіданні Великої палати Конституційного Суду України конституційним Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який 25 квітня 2019 року ухвалила Верховна Рада України. Ця державницька позиція – яскраве демонстрування верховенства права в нашій країні, з одного боку, і чергове успішне розвінчання антиукраїнської діяльності, проросійської зорієнтованості понад пів сотні народних депутатів, які намагаються довести, що «положеннями низки статей Закону №2704-VIII порушуються права громадян на використання рідної мови, обмежується доступ громадян, наприклад, до культурної продукції рідною мовою, створюється атмосфера нетерпимості до мовного різноманіття, історично притаманного єдиному багатонаціональному народу України, не врегульовується порядок застосування мов національних меншин в Україні»[1]. Такими наповненими порожньою риторикою, позбавленими навіть примітивної прагматичності заявами-протестами вони гальмують демократизацію суспільства, повертають його в імперське минуле, намагаються призупинити вже незворотні процеси входження України до євро-

[1] 51 депутат звернувся до КСУ щодо закону про українську мову (2019, 21 червень). *Радіо Свобода*. Узято з https://www.radiosvoboda.org/a/news-ksu-zakon-promovu-podannya/30012752.html.

пейського співтовариства. У 2021 році відбулися важливі етапи імплементації чинного мовного закону, основними завданнями якого відповідно до статті 3 є «1) захист державного статусу української мови; 2) утвердження української мови як мови міжетнічного спілкування в Україні; 3) забезпечення функціонування державної мови як інструмента об'єднання українського суспільства, засобу зміцнення державної єдності та територіальної цілісності України, її незалежної державності і національної безпеки; 4) забезпечення застосування української мови як державної на всій території України, а також у міжнародному спілкуванні, під час здійснення посадовими та службовими особами представницьких функцій»[2].

16 січня набули чинності його 30 та 31 статті – «Державна мова у сфері обслуговування споживачів» і «Державна мова у сфері реклами». Перша з них стосується кожного українця, що користується всіма послугами або купує будь-які товари. Виробники та продавці зобов'язані надавати споживачам інформацію про товари, послуги й т. ін. державною мовою (ресторани, кафе, магазини, готелі, ринки, СТО, АЗС, перукарні, аптеки, книгарні, бібліотеки, банки, фітнес-зали тощо; цінники, інструкції, меню, технічні характеристики, квитки й т. ін.). Відповідно до статті 31 мовою реклами в Україні загалом і на телебаченні та радіо зокрема є державна, тобто українська, мова. За дотримання мовного законодавства відповідає Секретаріат уповноваженого із захисту державної мови. Дату 16 січня 2021 року й чергові процеси втілення в життя Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», які вона започатковує і яким відкриває надійно апробовані передовим світом перспективи, по-різному оцінюють його адепти та критики. Зокрема, мовний омбудсмен Тарас Кремінь уважає 16 січня історичним днем, оскільки саме із цього історичного моменту «кожен небайдужий українець зможе стати захисником мови, яка протягом століть зазнавала гноблення і утисків»[3]. Народний депутат Максим Бужанський висловлює протилежні, погляди, заявляючи, що така правова технологія – «шлях у кам'яну добу», що вона запроєктована не на євпропейський досвід,

[2] Про забезпечення функціонування української мови як державної. № 21, ст. 81. (2019). Узято з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text.

[3] Хоменко, С. (2021, 15 січня). «Чого бажаєте», а не «чего изволите». Сфера обслуговування переходить на українську. *BBC News.* Узято з https://www.bbc.com/ukrainian/features-55660726.

а на той, який нібито зовсім не корелює з утрадиційненими в розвинутих країнах юридичними нормами аналізованої сфери суспільного життя. Україна, реалізуючи цю, на думку одіозного обранця від партії влади, позбавлену майбутнього модель мовного законодавства, «нагадує XVI століття»[4]. Святослав Хоменко справедливо наголошує, що висловлені звинувачення безпідставні, позаяк «для російськомовних користувачів української сфери послуг з 16 січня мало що зміниться»: відповідно до закону заправник, офіціант або аптекар зобов'язані звертатися до споживачів державною мовою і водночас задовольняти їхні мовні потреби – подавати інформацію будь-якою іншому мовою і цим демонструвати, що «ми – велика європейська країна», що «ми – транзитна країна», що в нас таки справді «немає проблем»[5].

Із 16 липня 2021 року стали чинними норми, що передбачають збільшення присутності української мови в публічному просторі: проведення державною мовою всіх концертів, шоу-програм, культурно-мистецьких і розважальних заходів, мистецьких виставок, демонстрування фільмів, туристичне та екскурсійне обслуговування, книговидання і розповсюдження книг (не менше ніж 50 відсотків асортименту) тощо. Із середини літа почала діяти Національна комісія зі стандартів державної мови як нейтральний орган виконавчої влади з делегованими йому спеціальними повноваженнями. У спектрі її найосновніших завдань – запровадження іспиту, що визначає рівень володіння державною мовою кандидатів на чиновницькі крісла: високопосадовців, державних службовців, керівників закладів освіти, прокурорів, суддів та ін. Утілення розгляданих норм Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», як і тих, що вже офіційно впроваджені, натрапляє на немалі перешкоди, викликає неабиякий суспільний спротив передусім з боку промосковських політичних сил, а також тих представників різного суспільного рангу, які вважають себе російськомовним населенням і не мають наміру опановувати українську мову бодай у фаховому обсязі або демонстративно ігнорують її, які, на превеликий жаль, не помічають того, що поповнюють ряди простих обивателів, позбавлених прагнення до самовдосконалення, яким важливішим є не духовний ріст, тяга

[4] Там само.

[5] Там само.

до нового, ще не пізнаного, а матеріальне благополуччя. Ця категорія людей болісно, а нерідко й зухвало чи навіть агресивно сприймає цілком умотивовані, украй необхідні, надиктовані викликами натепершнього часу українізаційні процеси. Досить згадати хоча б реакцію окремих чиновників, простих громадян на пропозицію уповноваженого із захисту державної мови перейменувати сучасні астіоніми та комоніми на зразок *Арбузинка*, *Луч*, *Надєждівка*, *Переводчикове*, *Первомайськ*, *Первомайське*, *Сєвєродонецьк*, *Спокойствіє*, *Южне*, *Южноукраїнськ*, що мають виразні ознаки російськомовності й не відповідають стандартам державної мови, правилам чинного правопису, тобто повернути їм колишні назви або запропонувати нові. Ініціатива мовного омбудсмена – не його забаганка, а юридично виправдане реагування посадової особи, яка здійснює контроль за застосуванням державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування, на порушення першої і другої частин статті 41 «Застосування державної мови в географічних назвах та назвах об'єктів топоніміки» Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної»: «1. Географічні назви, а також назви скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів та інших об'єктів топоніміки населених пунктів виконуються державною мовою. 2. Назви об'єктів топоніміки не перекладаються іншими мовами, а передаються в офіційних документах, засобах масової інформації, картографічних, довідкових, енциклопедичних, навчальних та інших виданнях за допомогою літер відповідного алфавіту згідно із звучанням державною мовою»[6]. Однак маємо на цьому шляхові й великий позитив та вагомі досягнення. «Попри те, що ми продовжуємо фіксувати порушення закону, – переконує Тарас Кремінь, – варто констатувати, що української, зокрема і у сфері обслуговування, стає дедалі більше»[7]. Попереду чекає нелегка робота, пов'язана з покроковою імплементацією інших не менш важливих засад аналізованого документа, який відповідно до статті 2 «регулює функціонування і застосування української мови як державної

[6] Про забезпечення функціонування української мови як державної. № 21, ст. 81. (2019). Узято з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text.

[7] За три місяці дії статті 30 мовного закону надійшло 1129 повідомлень громадян про порушення. (2021, 16 квітня). *GOV.UA*. Узято з https://mova-ombudsman.gov.ua/news/za-tri-misyaci-diyi-statti-30-movnogo-zakonu-nadijshlo-1129-povidomlen-gromadyan-pro-porushennya.

у сферах суспільного життя», крім «сфери приватного спілкування та здійснення релігійних обрядів», «на всій території України»[8]. Найважливішим є досягнення того кінцевого результату, про який говорить народний депутат від «Європейської солідарності» та співавтор мовного закону Микола Княжицький: «Він приймався не для того, щоб після голосування усі раптом заговорили у публічному просторі по-українському, а для того, щоб за 10 років українську в Харкові і у Львові було однаково чути повсюдно»[9].

Помітним явищем 2021 року є підготовка й вихід у світ «Словника російської пропаганди», неофіційно названого *Словником термінів для влади та ЗМІ* [Ф, 20.10.2021], *Глосарієм для боротьби з російськими фейками* [ДМ, 20.10.2021], *Словником термінів російської пропаганди проти України* [кП, 20.10.2021]. Його створено за участю Апарату РНБО України та Центру протидії дезінформації в співпраці з Національною академією наук України, Офісом Президента України, Представництвом Президента України в Автономній Республіці Крим, Міністерством оборони України, Міністерством закордонних справ України, Міністерством культури та інформаційної політики України, Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерством внутрішніх справ України, Офісом Генерального прокурора, Службою безпеки України, Службою зовнішньої розвідки України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України та Державною прикордонною службою України. Цю лексикографічну працю адресовано передусім органам державної влади й місцевого самоврядування, дипломатичним представництвам України, засобам масової інформації, організаціям громадського сектору. У передмові наголошено, що поява «Словника російської пропаганди» зумовлена нагальною потребою зупинити й не допустити надалі системного та комплексного здійснення Російською Федерацією деструктивного інформаційного впливу, маніпулювання суспільною думкою, інфільтрування в український і світовий інформаційний простір назв, термінів та словосполучень,

[8] Про забезпечення функціонування української мови як державної. № 21, ст. 81. (2019). Узято з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text.

[9] «Українська російська мова» від Мендель: як прессекретарка Зеленського спровокувала новий скандал. (2021, 5 квітня). *Новини*. Узято з https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/movniy-skandal-z-mendel-chi-ye-ukrajinska-rosiyska-mova-novini-ukrajini-50152215.html.

за допомогою яких спецслужби намагаються просувати російські пропагандистські стратегії, легітимізувати псевдодержавні утворення з окремих районів Донецької і Луганської областей на Сході України, спробу анексії Криму[10]. 64 позиції, які становлять реєстр аналізованого політичного глосарію, об'єднано в п'ять тематичних груп: «Загальна термінологія», «Тимчасово окуповані Автономна Республіка Крим та м. Севастополь», «АТО / ООС в ОРДЛО», «Термінологія, пов'язана з пропагандою та політикою історичної пам'яті», «Термінологія щодо іноземних країн». Кожна позиція репрезентована соціально значущим денотатом, що має відмінну аксіологічну природу й по-різному вербалізується у вигляді лексичної одиниці, прийменниково-іменникової конструкції, простого або складного словосполучення. Словникову статтю побудовано у вигляді асиметрійної, точніше контрастивної, когнітивної моделі «фейк / кліше-варіанти: 1-й варіант, 2-й варіант», яка своїм змістом об'єктивно віддзеркалює одвічні миролюбні, захисні стратегії нашої держави, цілком умотивовано названої *криголамом історії на пострадянському просторі* [РС, 06.01.2020], та спрямовані проти України агресивні зовнішньополітичні цілі Росії, абсолютно справедливо поіменованої *світовим агресором*, *терористом, що нехтує міжнародними договорами* [УМ, 25.11.2020]. У візії тих, хто представляє російську пропаганду, *Українська держава, Україна* (2-й варіант – *Уряд України, офіційні представники України*) – *Київська влада* (*хунта*), яка до того ж нібито не легітимізована, зосереджена лише в столиці, а ще – позбавлена ознак суб'єктності; *Пострадянський простір* [2-й варіант – *Нова Східна Європа* (*щодо країн, розташованих у Європі*)] – *Ближнє зарубіжжя*; *Тимчасово окуповані території України – Анексовані території України*; *Революція Гідності* (2-й варіант – *Євромайдан*) – *Державний переворот* (*заколот, кольорова революція*) *2014 р. в Україні*; *Тимчасова окупація* (*Росією*) *Автономної Республіки Крим та міста Севастополя* (*Кримського півострова*) (2-й варіант – *Російське вторгнення в Крим*, *Захоплення Росією Криму*) – *Возз'єднання Криму та Севастополя з Росією*, «*приєднання Криму*», «*повернення Криму*»; *Збройна агресія Росії проти України. Акт російської* (*територіальної*) *агресії у порушення*

[10] РНБО створила словник термінів російської пропаганди (2021, 20 жовтня). *Gazeta.ua.* Узято з https://gazeta.ua/articles/donbas/_rnbo-stvorila-slovnik-terminiv-rosijskoyi-propagandi/1056432.

Статуту ООН (2-й варіант – *Російсько-українська війна. Російська війна проти України*, *Військове вторгнення / інтервенція РФ*) – *Громадянська війна в Україні*, *Внутрішній конфлікт в Україні*, *Українська криза*; *Збройна агресія Росії проти України* [2-й варіант – *Російсько-український* (*воєнний*) *конфлікт*] – *Українсько-російський конфлікт*; *Українські силовики*, *Українські військовослужбовці*, *учасники Операції об'єднаних сил* (*АТО / ООС*) [2-й варіант – *Збройні Сили України*, *ЗСУ*, *Національна гвардія*, *Національна поліція* (*і т.п. залежно від контексту*)] – *Збройні формування України*, *Карателі, Армія Києва*; *Тимчасово окупована територія України*, *Автономна Республіка Крим та м. Севастополь* (*Тимчасово окупований Кримський півострів*) – *Республіка Крим та Севастополь*, *місто РФ федерального значення*; *З 14.04.2014 до 30.04.2018 – АТО* (*Антитерористична операція*), *З 30.04.2018 – ООС* (*Операція об'єднаних сил*) (2-й варіант – *Відбиття агресії Росії проти України*) – *Агресія України проти громадян Донбасу*.

До рекомендованої для використання загальної термінології, крім проаналізованої, уналежнено безваріантну конструкцію *в Україні*, якій протиставлено фейк-кліше *на Україні*. Першу Іван Огієнко свого часу називав «державницькою формою», другу – «недержавницькою, підлегою формою»[11]. «Коли ми говоримо "на Україні", – констатує мовознавець, – то це значить, що ми Україну вважаємо частиною іншої держави, в склад якої вона входить несамостійною; і навпаки, говорячи "в Україні", мислимо Україну незалежною правною цільністю, окремою державою...»[12]. Що ж до лінгвістичних умов функціювання розглядуваних синтаксичних структур, то вони такі: прийменник ***в / у*** сполучається з іменниками-назвами неострівних держав (*Польща*, *Швеція*, *Англія*, *Франція*), а прийменник *на* – із субстантивами–найменуваннями острівних держав (*Кіпр*, *Куба*, *Цейлон*), територій, географічних областей як складників держав, географічних і промислово-географічних районів (*Полтавщина*, *Слобожанщина*, *Київщина*, *Донбас*, *Кубань*), конкретних регіонів або місцевостей, що позначають сторони світу (*Далекий Схід*, *Північ*). Пор.: *Вони... зупинилися* ***в Північній Америці*** (І. Драч), *Вони летіли з Америки* ***в Німеччину***

[11] Огієнко, І. (2010). *Рідна мова.* Київ: Наша культура і наука. Узято з https://shron3.chtyvo.org.ua/Ohiyenko_Ivan/Ridna_mova.pdf?PHPSESSID=ca6c619287d71f54152ec18883742743. С. 226.

[12] Там само. С. 221.

(І. Багряний); *Вони були ще раз* ***на Кубі*** (П. Загребельний), *Дипломатові не хотілося летіти* ***на Цейлон*** (Ю. Щербак), *Письменники... поїдуть* ***на Полтавщину*** («Літературна Україна»); *Він довго проживав* ***на Далекому Сході*** (В. Собко). «Назви держав, – висновує митрополит Іларіон, – це окреслена границями мовна цілісність, тому місцевий відмінок логічно може бути тільки з *в*, ніколи з *на*, бо воно при цьому було б мовною нісенітницею. Наприклад: *він живе на Франції* (це визначало б *над Францією*)»[13]. Реакцією на зневажливе ставлення до «державницької форми» *в Україні* є активне вживання не тільки в інформаційній, а й в інших сферах конструкції *на Росії* із закріпленою за нею семантикою «територія Російської Федерації»: ***На Росії*** *викопують могили на швидкість* [Yt, 15.05.2021], ***На Росії*** *запалало від нової форми збірної України* [СФ, 06.06.2021]; ***На росії*** *пишуть про військові навчання, а не про війну* [ЄП, 15.12.2021]. Ця політично-орфографічна практика почала активно ширитися з 2014 року, коли Російська Федерація окупувала Крим та частину Донбасу. У Вікіпедії з'явилося гасло «*На Росії*» – «поширений мем, який сформувався внаслідок послідовної політики значної частини російських медіа на невизнання України як самостійної держави та уникнення правописного "в Україні" із заміною його "на Україні" в сенсі "на території". Практика такого уникнення завершилася визнанням у російській Вікіпедії відповідної норми й блокуванням навіть спроб написання "в Україні", як це пишуть у стосунку до інших держав ("в Польщі", "в Білорусі", "в Румунії" тощо)»[14]. Український медійний простір заряснів закликами, рекомендаціями, проханнями на взірець "*З метою привернути увагу наших братів-росіян до правил граматики з 7 березня в ефірі інформаційних та розважальних програм ми вживаємо словосполучення* ***"на Росії"*** *замість "****в Росії****"*»[15], «*Пропоную закріпити у правилах українського правопису словосполучення* ***на Росії****»,* оскільки «*через словосполучення* ***на Украине*** *у Росії проявляють глибоку зневагу до України, до її суверенітету та державності загалом*»[16]. У публіцис-

[13] Там само. С. 219.

[14] «На Росії». *Вікіпедія*. Узято з https://uk.wikipedia.org/wiki/%22%D0%9D%D0%B0_%D0%A0%D0%BE%.

[15] Там само.

[16] Карпов, М. В. (2021). Закріпити у правилах українського правопису словосполучення на Росії. *Електронні петиції: офіційне інтернет-преставництво Президента України*. Узято з https://petition.president.gov.ua/petition/119088.

тично-політичному дискурсі останнім часом помітним стало написання хороніма *Росія* з малої літери.

Окреме місце в «Словникові російської пропаганди» відведено тому номінативному типові, який пов'язаний із процесом делегітимізації / легітимізації тимчасової окупації Криму, проведення фейкового всенародного опитування, установлення невизнаних меж, що розподіляють території півострова й України, а також здійснюваної в Криму після 18 березня 2014 року внутрішньої і зовнішньої діяльності. У проросійському наративі *Росію та тимчасово окупований Крим* представлено *як Материкову Росію та Крим*; *Російську окупаційну адміністрацію Криму* (2-й варіант – *Окупаційну владу Криму*) – як *Кримську владу*, *Міністерства та відомства Республіки Крим*, *Збройну агресію Росії проти України в Криму* (2-й варіант – *Російське вторгнення в Крим*, *Захоплення Росією Криму та міста Севастополя*) – як *Возз'єднання Криму і міста Севастополя з РФ*, «*Приєднання Криму*», «*повернення*» («*в рідну гавань*»); *Тимчасову окупацію Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Збройну агресію Росії проти України в Криму* (2-й варіант – *Спроба анексії Автономної Республіки Крим та міста Севастополя*) – як *Анексію Криму та міста Севастополя*; *Збройну агресію Росії проти України в Криму*, *Тимчасову окупацію АР Крим та міста Севастополя* (2-й варіант – *Російське вторгнення в Крим Захоплення Росією Криму*, *Організовані Росією громадські акції, спрямовані на захоплення Криму*) – як «*Русскую весну*» *в Криму*; *Так званий «референдум 16 березня 2014 року» стосовно статусу АР Крим та міста Севастополя* (*незаконний, неконституційний, імітаційний*) [2-й варіант – *Спосіб легітимізації тимчасової окупації АР Крим* (*неофіційно – Криму / Кримського півострова*) *та міста Севастополя*] (2-й варіант – *Референдум в Криму та місті Севастополі 16 березня 2014 року*, *Волевиявлення народу Криму та міста Севастополя*; *Адміністративна межа з тимчасово окупованою Автономною Республікою Крим* (*Кримським півостровом*) (2-й варіант – *Адміністративна межа з тимчасово окупованою Автономною Республікою Крим*) – як (*Російсько-український*) *кордон у Криму*, *Державний кордон між Україною та Республікою Крим*; *Незаконне вивезення та ввезення товарів і послуг з / в АР Крим та міста Севастополя* (2-й варіант – *Торгівля з тимчасово окупованим Кримом з порушенням норм українського законодавства*) – як *Експорт та імпорт*

товарів та послуг з / в Республіки (-у) Крим; *Незаконно збудований мостовий перехід між тимчасово окупованою АР Крим та РФ через Керченську протоку* (2-й варіант – *Так званий «Кримський міст»*) – як *Кримський міст.*

В аналізованій праці подано чіткі лексикографічні коментарі, що стосуються номінативної природи антитерористичної операції / операції об'єднаних сил в окупованих районах Донецької та Луганської областей. Ідеться про статус так званих ЛНР, ДНР (ЛДНР) («ЛНР», «ДНР», «ЛДНР») і намагання узаконити його насамперед через організацію фейкового всенародного опитування, про населення, географічні межі цих псевдоутворень та їхні так звані збройні сили тощо. *ОРДО / ОРЛО, Окремі райони Донецької / Луганської областей, ОРДЛО* [2-й варіант – *Тимчасово окуповані території Донецької / Луганської областей*, *Тимчасово непідконтрольні уряду України* (*владі України / Україні*) *території Донецької та Луганської областей*] російські пропагандисти називають *ДНР / ЛНР*, *Донецькою народною республікою / Луганською народною республікою*, *Народною республікою Донбасу*; *Тимчасово окуповану територію в Донецькій та Луганській областях, Територію ОРДЛО – Територією самопроголошених ДНР / ЛНР*; *Окупаційні адміністрації – Державними утвореннями* (*у контексті ОРДЛО*); *Псевдореферендуми – Референдумами щодо незалежності ДНР і ЛНР*; *Особливий порядок місцевого самоврядування в ОРДЛО – Спеціальним / особливим статусом Донбасу*; *Мешканців ОРДЛО, що перебувають під тимчасовою окупацією Росії, Мешканців тимчасово окупованих районів Донеччини та Луганщини* (2-й варіант – *Мешканці непідконтрольних уряду територій України*) – *Народом Донбасу*; *Тимчасово неконтрольовану ділянку державного кордону України з РФ в ОРДЛО, Лінію розмежування в Луганській та Донецькій областях* (*Кордон України з РФ в ОРДЛО*) – *Державним кордоном ДНР і ЛНР*; *Контрольні пункти в'їзду-виїзду – Пунктами пропуску на кордоні з ДНР / ЛНР*; *Представників окупаційної адміністрації РФ в ОРДЛО* [2-й варіант – «*Так званих*», *у лапках* («*міністрів*», «*депутатів*»)] – *Посадами управлінських органів ДНР / ЛНР*; *Підконтрольні та керовані Росією незаконні збройні формування* (*НЗФ*), *Бойовиків та найманців РФ*, *Окупантів* [2-й варіант – *Окупаційний контингент* (*окупаційні війська*) *Росії на територіях ОРДЛО*] – *Народною міліцією ДНР / ЛНР*; *Учасників російських регулярних з'єднань*,

підпорядкованих Міністерству оборони РФ та іншим силовим відомствам РФ (*Найманців*, *терористів*, *бойовиків*) – *Представниками сил самооборони ДНР / ЛНР / Донбасу*, *Армією Донбасу*, *ополченцями*, *повстанцями*.

Не обійдено увагою і ту важливу терміносферу, що віддзеркалює історичну пам'ять з погляду її пропаганди та політики. Один із найзнаковіших хоронімів – *Україна* – репрезентовано через пейоративно конотований пропріатив *Малоросія*. Російські спецслужби послідовно тримаються імперських традицій, ігноруючи нові підходи в науці й уперто іменуючи *Другу світову війну* (2-й варіант – *Радянсько-німецька війна*) *Великою Вітчизняною війною*, а *конкретні області України* (*Донецька*, *Харківська*, *Миколаївська тощо*) [2-й варіант – *конкретні історичні території України* (*Слобожанщина, Донеччина, Луганщина, Приазов'я, Причорномор'я*)] – *Новоросією*, *Південно-Східною Україною*, *Південним Сходом України*, *Донбасом* (*іншими штучними топонімами*, *якими Росія намагається розширити сприйняття географії конфлікту*).

Спостережено відмінності в іноземній хоронімній риториці. У дискурсах, які продукують російські пропагандисти, продовжує активно побутувати узвичаєний у радянську добу пропріатив *Білорусія*, а не *Білорусь*. В Україні рекомендують уживати топонім *Придністровський регіон Молдови*, *Лівобережжя Молдови* (2-й варіант – *Тираспольська адміністрація*, *Придністровський регіон Молдови*, *що перебуває під контролем Росії*), а не *Придністровська Молдавська Республіка*; *Окупована Росією грузинська територія*, *Абхазія*, а не *Республіка Абхазія*; *Окупована Росією територія у Цхінвальському регіоні Грузії*, а не *Південна Осетія*.

«Словник російської пропаганди», як і варто було очікувати, позитивно оцінили українські медійники, дипломати, представники різних гілок влади, словом, ті, хто не стоїть осторонь сучасного життя в його патріотичних, а не совкових вимірах. Представники політичної партії «Опозиційна платформа – За життя», яких іронічно називають *опозежистами* або ще іронічніше *опо*опістами* чи *опо*опівцями*, "охрестили" його *євангелієм диктатури* [УН, 21.10.2021]. Вірні слуги російських спецслужб убачають у цьому політичному глосарії антикремлівську пропаганду, заявляють, що він нібито утискує свободу слова. Важливе, однак, інше: уведена до активного обігу лексикографічна праця

стала не руйнівним, а державотвірним інструментом, тобто таким, який спрямований проти насаджуваного нашій країні зовнішньополітичними силами маніпулювання суспільною думкою.

Не обійшлося в 2021 році й без суспільних дискусій на мовну тему, які зініціювали посадовці різних рангів. Одна з них – латинізація української мови. Олексій Данілов у розмові з кореспондентом Радіо Свободи Інною Кузнецовою зауважив, що переведення державної мови на латинський алфавіт – «одна з фундаментальних речей», яка передбачає відмову від кирилиці[17]. Цією заявою секретар Ради національної безпеки та оборони України, представник-центрист провладної партії надав нового подиху "азбучній війні", що своїми початками сягає XIX сторіччя, окремими спалахами еволюціонує в XX й XXI століттях. Останнє її малопомітне суспільне маніфестування сталося 2018 року, коли тодішній міністр закордонних справ України Павло Клімкін рекомендував паралельне запровадження і, відповідно, послуговування в нашій державі кирилицею та латиницею. Неперспективність таких добутих зі схрону новацій у тому, що їхні автори діють самочинно, а мали б робити по-іншому – перш ніж доносити до народу якусь ідею, потрібно порадитися хоча б із фахівцями. Що ж до чергової канонізації латиниці, то мовознавці, церковні діячі, письменники й інші різноликі категорії небайдужих до долі рідної мови людей висловили одностайну позицію: ця відповідальна мовна процедура не на часі, вона негативно впливає на мовну ситуацію, мовну політику, мовне законодавство, посилює напругу в суспільстві, збурює, відчутно деструктує його. Уся українська історія, сучасне й майбутнє нашої держави пов'язані з іншою системою письма – кирилицею, яку відомий клірик Православної церкви України Євстратій Зоря справедливо називає фундаментальним складником, атрибутом нашої тисячолітньої культури та ідентичності, відмова від якого «зробить нас слабшими, позбавить унікальності, відріже наступні покоління, які не читатимуть кирилицею, від культурної спадщини наших предків»[18]. Збереження духовного світла, що ось уже

[17] Про забезпечення функціонування української мови як державної. № 21, ст. 81. (2019). Узято з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text.

[18] «Українську зелені хотіли би загнати у ще вужче гетто»: соцмережі про ініціативу Данілова перевести алфавіт на латинку. (2021, 13 вересня). *Еспресо*. Узято з https://espreso.tv/ukrainsku-zeleni-khotili-bi-zagnati-u-shche-vuzhche-getto-sotsmerezhi-pro-initsiativu-danilova-perevesti-alfavit-na-latinku.

понад тисячу літ іде з Візантії від Кирила та Методія, на думку Тараса Кременя, – «це захист традицій та забезпечення функціонування української мови як державної»[19]. Основне наше завдання, переконує мовознавець Лариса Масенко, «полягає у розширенні сфер ужитку української мови, а внесення в суспільство обговорення конфліктної проблеми переходу на латиницю лише призведе до розколу й ускладнить виконання головного завдання... Кирилицею створено майже всю писемну спадщину України, і немає підстав відмовлятися від неї і робити Росію єдиною спадкоємицею кириличної графіки»[20]. «Якщо ми відмовимося від кирилиці, якою ми користуємося від моменту, коли вона виникла, – доповнює думку своєї колеги Орися Демська, – то ми відріжемо велетенський пласт української писаної культури»[21]. Отже, повторимо вслід за представниками секретаріату Національної спілки письменників України, «ми не маємо права відмовлятися від своєї багатющої історичної спадщини. Україна таким химерним чином, через перехід на латинку, не потребує "наближення" до Європи, бо Україна – це і є Європа, і Європу треба мати в серці, в душі, у своїх діях і вчинках. І сам такий "перехід" на латинку не зробить українців ні заможнішими, ні щасливішими, а привнесе в їхнє життя більше клопоту, непорозуміння й абсурдності... пропозиція латинізувати українську абетку загрожує нашим культурним традиціям і підриває підвалини нашої національної ідентичності, яка складалася віками й тисячоліттями»[22].

Хоч і не лунко, але відгукнулася в суспільстві ідея представника президентської команди Олексія Арестовича про закріплення

[19] «Заява Секретаріату НСПУ щодо пропозиції секретаря РНБО О. Данілова латинізувати українську абетку». (2021, 15 вересня). *НСПУ*. Узято з https://nspu.com.ua/ofitsijno/zayava-sekretariatu-nspu-shhodo-propozicii-sekretarya-rnbo-o-danilova-latinizuvati-ukrainsku-abetku/.

[20] Щур, М. (2021, 13 вересня). Українська латинка: чи можлива модернізація через латинізацію української мови? *Радіо Свобода*. Узято з https://www.radiosvoboda.org/a/latynka-v-ukrajini-za-i-proty/31458391.html.

[21] Данілов підтримує ідею переходу України на латиницю (2021, 11 вересня). *Радіо Свобода*. Узято з https://www.radiosvoboda.org/a/news-rnbo-danilov-latynytsia/31455662.html.

[22] «Заява Секретаріату НСПУ щодо пропозиції секретаря РНБО О. Данілова латинізувати українську абетку». (2021, 15 вересня). *НСПУ*. Узято з https://nspu.com.ua/ofitsijno/zayava-sekretariatu-nspu-shhodo-propozicii-sekretarya-rnbo-o-danilova-latinizuvati-ukrainsku-abetku/.

за мовою корінного населення України й того, що опинилося через різні причини за її межами, двох назв – *руська* та *українська*. Українська мова максимально наближена до тієї, якою говорили в Київській Русі, – ось основний аргумент, висунутий на користь цієї версії. Лінгвістична мотивація, проте, залишається десь збоку, над нею вивищується інше – політичні інтереси, що породжують політичну боротьбу: працівника Офісу Президента більше цікавить не коректність чи перспектива запроваджуваної ним до активного вжитку вже використовуваної ще однієї назви найважливішого атрибута держави та найкоштовнішого надбання народу, а те, «як Російська Федерація закликатиме до війни з Руссю, до окупації Русі або як будуть агітатори проти української мови розповідати, що не треба вчити "руську" мову». «Це удар у саме серце дракона, – емоційно заявляє він. – Ми вибиваємо з них основи їхньої пропаганди» й водночас формуємо в українців благородне почуття національної гідності[23].

Олексієві Арестовичу належать й інші суголосні проаналізованій радикальні пропозиції зі сфери актуальних, покликаних відновлювати історичну справедливість, зорієнтованих на дистанціювання від імперських традицій. Зокрема, він наполягав послідовно протиставляти поняття «*русский (руський)*» і «*российский (російський*)». Ця "ідея" не нова, вона актуалізовувалася впродовж тривалого часу й належить до розряду випрацюваних. На думку Олексія Миколайовича, доречно називати нашу державу не *Україною*, а *Руссю-Україною*. «Треба у них відібрати бренд "руських" зрештою, – пояснює він свій намір. – Я борюся над тим, щоб ми називали війну правильно, наприклад, русько-російська війна. Зараз же йде русько-російська війна. Так щоб потролити по-справжньому, русько-російська. Русь – це ми... Руси, русини... Я б змінив назву держави, назвав би нас Русь-Україна, подвійну назву зробив б. Ми працюємо над цим. Це закрило б тему зрештою»[24]. Один із вислідів такої діяльності наближеного до гаранта Конституції оточення – використання Володимиром Зеленським в офіційних промовах, приурочених 30-літтю незалежності України та 1033-річчю хрещення Київської Русі, хороніма *Русь-Україна*:

[23] Арестович пропонує перейменувати українську мову. ВІДЕО (2021, 3 вересня). *Новинарня*. Узято з https://novynarnia.com/2021/09/03/arestovych-proponuye-perejmenuvaty-ukrayinsku-movu/.

[24] Арестович запропонував перейменувати Україну (2021, 1 вересеня). *ТСН*. Узято з https://tsn.ua/politika/arestovich-zaproponuvav-pereymenuvati-ukrayinu-1857913.html.

Ми – молода родина зі славетної династії Київської ***Русі-України***; [*І ми починаємо відзначати День Української Державності. Її точкою відліку ми вважаємо рік заснування Києва.*] *Столиці Київської* ***Русі-України***; *Зародження нашої державності ми будемо відзначати в день розквіту нашої державності – у день Хрещення Київської* ***Русі-України*** [ПУ, 21.08.2021]; [*Сьогодні ми відзначаємо День Хрещення Київської Русі – України... Україна є спадкоємицею однієї з наймогутніших держав середньовічної Європи. В її столиці, яка є столицею сучасної України, розпочалась історія християнства у Східній Європі, коли 1033 роки тому Великий князь Київський Володимир охрестив Київську Русь.*] *Київську* ***Русь-Україну***; *З Днем Хрещення Київської* ***Русі-України!*** [ПУ, 28.07.2021]. З одного боку, таку практику можна вважати поверненням до нового життя в нових історичних умовах ідеї про зв'язок між Руссю і Україною, яку розробляли Іван Гушалевич, Михайло Грушевський та інші дослідники. З іншого боку, твердить історик Ярослав Грицак, – це «чиста спекуляція, популістська спекуляція», бо «замість того, щоб переорієнтувати нас на важливі речі, ми говоримо про те, що цікаво зараз. Нам не перейменовувати треба, нам треба незалежні суди. Питання, що той Арестович зробив для реформування судів чи створення професійної армії, чому він пхається в цю галузь? Ми ж, історики, не розповідаємо, як реформувати суд чи як бути на Мінських умовах. Чому так легко кожен політик може зайти в історію з невитертими ногами, пройтись по ній, сказати щось таке, що потім обурює все суспільство?!»[25]. Такими й подібними оцінками наповнений сучасний медійний простір. І це не випадково, адже йдеться не про термін та його дефініційні параметри, екстрапольовані на історичне тло, а про сьогодення та наближене й віддалене в часі завтрашнє європейської держави, яка, переживши складну історію, зміцнює нині свої внутрішні та зовнішні позиції. Грати з назвою країни, «тим більше намагатися на цьому... якось хайпонути, – це точно не державницька позиція»[26]. Як слушно наголошує Володимир В'ятрович,

[25] «Русь – це є гусениця, а Україна – метелик»: Ярослав Грицак про перших «українців» та перейменування на "Русь" (2021, 14 вересня). *ZAXID. NET*. Узято з https://zaxid.net/rus__tse_ye_gusenitsya_a_ukrayina__metelik_n1526176.

[26] «Іноді краще жувати, ніж говорити»: Разумков виступив проти ідеї Арестовича перейменувати Україну (відео). (2021, 21 вересня). *ПРАВДА ТУТ*. Узято з https://pravdatutnews.com/politics/2021/09/06/8093-inodi-krashche-zhuvaty-nizh-govorytyrazumkov-vystupyv-proty.

українці мають розповідати «всім про значення спадщини Русі для нинішньої Украйні. Але заяви про перейменування держави безглузді і шкідливі. Нас штовхають на безперспективні спроби пояснити світові, що Rus – не те саме, що Russia. І це чудова нагода для ворога остаточно переконати всіх, що Ukraine – то таки Russia»[27].

Не зникла з політичного овиду облудлива ідея про український варіант російської мови, або *українську російську мову*, або *нашу російську мову*, або *слобожанську російську мову*. Ця версія – не сучасний винахід, а продукт давнішого часу. Просто з'явилися очевидні підстави говорити про її черговий суспільний виплеск, за яким стоять знову ж таки ті люди, що входять до владних структур. З-поміж них Арсен Аваков, який позиціонує себе російськомовним українським націоналістом. На його думку, українська мова «старша за походженням», «безумовно, багатша, образніша та яскравіша за російську»[28]. Останню, переконує він, не можна вважати власністю Російської Федерації, «торговою маркою з правом повного розпорядження». А це промовисто засвідчує те, що «нашій, українській, культурі належить і весь корпус літературної спадщини наших класиків, зокрема й тих, хто писав російською», що українці не повинні «відмовлятися від мови Гоголя, Квітки-Основ'яненка, Шевченка, Носова, Зощенка, Булгакова, Віктора Некрасова й сотень інших прекрасних українських російськомовних письменників»[29]. *Вічний міністр внутрішніх справ* [ВР,15.07.2021] чітко прагматизував сповідувану ним лінгвістичну концепцію, виразно заакцентувавши на контрпропагандистській сутності й функції, за його термінологією, ***нашої*** *російської мови* або ***слобожанської*** *російської мови* «в контексті підлої гібридної війни, розкритої проти України путінським режимом»[30]: «...для багатьох, хто

[27] В'ятрович прокоментував ініціативу Арестовича перейменувати Україну на Русь (2021, 2 вересня). *Новинарня*. Узято з https://novynarnia.com/2021/09/02/vyatrovych-prokomentuvav-initsiatyvu-arestovycha-perejmenuvaty-ukrayinu-na-rus/.

[28] «Російськомовний український націоналіст» Аваков: «Треба вітати розвиток НАШОЇ російської мови» (2021, 30 січня). *Новинарня*. Узято з https://novynarnia.com/2021/03/30/avakov-mova/.

[29] Там само.

[30] Аваков запропонував створити російськомовний проукраїнський телеканал. «Світ повинен знати правду і розуміти різницю між новинами і фейками російської пропаганди» (2021, 30 березня). *LB. ua.* Узято з https://lb.ua/news/2021/03/30/481143_avakov_zaproponuvav_stvoriti.html

розуміє російську мову, важливо вміти отримувати чесну, а не путінську інформацію своєю мовою. Світ повинен знати правду і розуміти різницю між новинами і фейками російської пропаганди»[31].

Відчутніший розголос у суспільстві викликала позиція прессекретаря Президента України Юлії Мендель про ***українську*** *російську мову*. Ця чиновниця почасти поділяє погляди Арсена Авакова на порушену проблему, заявляючи, що «українська мова, як і ідентичність, – куди більше явище, ніж виключно протистояння Росії», що в Україні окремий тип сформувала ***українська*** *російська мова* й стала «частиною культурного розмаїття нашої країни»[32]. Обґрунтовуючи свою лінгвістичну версію, речниця глави держави, до того ж ще й кандидат філологічних наук, орієнтується на світовий досвід, зокрема на специфіку функційного статусу англійської мови «в різних країнах і... на всіх континентах – і в Австралії, і в США, і в Індії», аби зробити такий висновок: оскільки Британія не вважає англійську мову тільки своєю, то й Росія не є монополістом на російську мову, а нам пора давно демонополізувати її і препарувати до української дійсності[33]. Міркування про набуття російською мовою ознак українськомовності, за якими закріплено роль своєрідних лінгвоіндикаторів, і перетворення її на окремий тип мови викликає серед науковців непорозуміння та критику. Вони не заперечують специфічності тих змін в українській і російській мовах, які спричинені їхнім контактуванням, але не визнають окремого варіанта останньої, сприймають новації такого зразка радше як аматорство. Чітку позицію із цього приводу висловив Тарас Кремінь: «Кодифікатором російської мови у світі є Російська Федерація, відповідно поняття кодифікації російської мови в Україні неможливе... Тому я жодним чином не поділяю таких заяв і вважаю їх такими, які не мають жодних перспектив. Водночас хочу додати, що стаття 10 Конституції України, якій буде 25-років, визначає, що єдиною державною мовою в Україні є українська. Якщо хтось переживає за мову нацменшин і корінних народів, їм надано право,

[31] Там само.

[32] На Банковій закликали виокремити український варіант російської мови. «В Україні є українська російська мова» (2021, 5 квітня). *LB. ua*. Узято з https://lb.ua/news/2021/04/05/481562_ bankoviy_zaklikali_viokremiti.html.

[33] Там само.

умови для кращого розвитку, які визначені Основним Законом»[34]. Наукові й аматорські екскурси в історію питання про *українську російську мову*, *нашу російську мову*, *слобожанську російську мову* чи ще *якусь іншу російську мову* мають утопічний характер, їм протистоять окласичнені лінгвістичні дискурси з аксіоматичними твердженнями на зразок «є українська мова», «є російська мова», «є суржик»[35] та лінгвогенетичними, лінгвотипологійними, соціолінгвістичними, компаративними й под. технологіями, які передбачають ідентифікувальні, класифікувальні та ін. дослідницькі процедури. Проаналізовані погляди Арсена Авакова і Юлії Мендель перебувають поза простором наукової парадигми й навряд чи коли-небудь наблизяться до нього. Мовознавчу ініціативу цих посадовців високого рівня належно оцінили також політики. Зокрема, народний депутат Володимир Ар'єв назвав їх «соратниками Путіна, оскільки їхні слова – підтримка русского міра»[36], а його колега по фракції «Європейська солідарність» Володимир В'ятрович заявив, що «українська російська – це про російську Україну»[37], а не про українську, як мало б бути.

Висновки

Отже, у досліджуваний період сталися позитивні зміни в царині мовного законодавства. Вони стосуються втілення в життя важливих статей Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», що визначають місце й роль державної мови у сфері обслуговування споживачів, у рекламному просторі. Відчутно посилює цей позитив українська політична лексикографія – оприлюднення «Словника російської пропаганди», основним завданням якого є викорінення пропагандистської стратегії країни-агресора, зрозуміло, і здійснюваної нею маніпулятивної технології, спрямованої на підрив

[34] Мовний омбудсмен розкритикував заяву Мендель щодо "української російської мови" (2021, 5 квітня). *Interfax Україна*. Узято з https://ua.interfax.com.ua/news/general/735350.html.

[35] «Мені невідомі наукові екскурси в історію того, що це таке». Ткаченко прокоментував ідеї Авакова і Мендель про мову (2021, 8 травня). *Гордон*. Узято з https://gordonua.com/ukr/news/politics/meni-nevidomi-naukovi-ekskursi-v-istoriju-togo-shcho-tse-take-tkachenko-prokomentuvav-ideji-avakova-i-mendel-pro-movu-1552267.html

[36] На Банковій закликали виокремити український варіант російської мови. «В Україні є українська російська мова» (2021, 5 квітня). *LB. ua*. Узято з https://lb.ua/news/2021/04/05/481562_bankoviy_zaklikali_viokremiti.html.

[37] Там само.

української державності й реанімування колишньої імперії. Чергова спроба високопосадовців визнати окремішність української російської (нашої української, української слобожанської) мови, латинізувати українську мову, змінити назву нашої держави й закріпити за державною мовою подвійну номінацію не знайшли підтримки в суспільстві, викликали критику серед фахівців.

З огляду на динаміку в досліджуваному питанні в умовах сьогодення вбачаємо перспективу в наукових розвідках у відповідному аспекті.

Умовні скорочення

«Вільне Радіо» – ВР; «Детектор медіа» – ДМ; «Європейська правда» – ЄП; «Президент України: офіційне інтернет-представництво» – ПУ; «Радіо Свобода» – РС; «Україна молода» – УМ; «Українські новини» – УН; «Факти» – Ф; «YouTube, телеканал "Прямий"» – Yt.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ажнюк, Б.** (2019). Мовна політика: Європейські критерії і Україна. *Українське мовознавство*, *1 (49),* 9–31. 2. **Гриценко, П.** (2018). Українська мова: державна і державотворча. *Український інформаційний простір*, 11 серпня, 32–42. 3. **Масенко, Л. Т.** (2004). *Мова і політика.* (2-ге вид., допов.). Київ: Соняшник. 4. **Тараненко, О. О.** (2010). Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі: протягування і відштовхування. І. Впливи, інтерференція, запозичення. *Мовознавство, 2–3,* 55–82. 5. **Фаріон, І.** (2022). Неоколоніяльна мовна модель команди В. Зеленського: свідомість та дія. В *Осіпова, Т. Ф., Піддубна, Н. В., & Халіман, О. В. (Ред.) (2022). Поліграннa філологія без кордонів* (с. 127–140). Харків: Вид-во Іванченка І. С. 6. **Шумицька, Г.** (2020). Українська мова як фактор єднання в умовах збереження мультилінгвального розмаїття сучасної України. *Studia Ukrainica Posnaniensia, VIII/1*, 189–199. DOI: 10.14746/sup.2020.8.1.19.

REFERENCES

1. **Azhniuk, B.** (2019). Movna polityka: Yevropeiski kryterii i Ukraina [Language policy: European criteria and Ukraine]. *Ukrainske movoznavstvo – Ukrainian linguistics*, *1 (49)*, 9–31 [in Ukrainian]. 2. **Hrytsenko, P.** (2018). Ukrainska mova: derzhavna i derzhavotvorcha [Ukrainian language: state and state-building]. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir – Ukrainian information space*, August 11, 32–42 [in Ukrainian]. 3. **Masenko, L. T.** (2004). *Mova i polityka [Language and politics]*. (2nd ed.). Kyiv: Soniashnyk [in Ukrainian]. 4. **Taranenko, O. O.** (2010). Ukrainsko-rosiiski movni kontakty na suchasnomu etapi: protiahuvannia i vidshtovkhuvannia. I. Vplyvy, interferentsiia, zapozychennia [Ukrainian-Russian language contacts at the present stage: stretching and repulsion. I. Influences, interference, borrowing]. *Movoznavstvo – Linguistics*, *2–3,* 55–82 [in Ukrainian]. 5. **Farion, I.** (2022). Neokoloniialna movna model komandy V. Zelenskoho: svidomist ta diia [Neo-colonial language model of V. Zelensky's team: consciousness and action]. In *Osipova, T. F., Piddubna, N. V., & Khaliman, O. V. (Eds.) (2022). Polihranna*

filolohiia bez kordoniv – Polyhedral philology without borders (pp. 127–140). Kharkiv: Vydvo Ivanchenka I. S. [in Ukrainian]. 6. **Shumytska, H.** (2020). Ukrainska mova yak faktor yednannia v umovakh zberezhennia multylinhvalnoho rozmaittia suchasnoi Ukrainy [Ukrainian language as a factor of unity in the conditions of preservation of multilingual diversity of modern Ukraine]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, *VIII/1*, 189–199. DOI: 10.14746/sup.2020.8.1.19 [in Ukrainian].

Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка; вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003, Україна.

Tel.: + 38-097-390-49-21
E-mail: myk_ivan@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-6727-1265

Stepanenko Mykola Ivanovych – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor at the Department of Ukrainian Language, V. H. Korolenko Poltava National Pedagogical University; 2 Ostrohradskoho Str., Poltava, 36003, Ukraine.

Надійшла до редакції 04 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Степаненко М. І. Мовне законодавство, соціолінгвістика, політична лексикографія: найновітніші виміри. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 55–76. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.05

APA: Степаненко, М. І. (2022). Мовне законодавство, соціолінгвістика, політична лексикографія: найновітніші виміри. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 55–76. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.05

УДК 811.161.2’373:021

І. Ю. Шкіцька

ДИНАМІКА ТЕРМІНОЛОГІЇ СФЕРИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ

Стаття присвячена аналізу й виявленню тенденцій функціонування термінів сфери інформаційної діяльності та бібліотечної справи. Окреслено екстралінгвальні та інтралінгвальні чинники, що позначаються на її термінології. Здійснено аналіз термінем-неологізмів і термінів, що характеризуються низькою частотністю вживання. Виявлено тенденцію до витіснення термінів зі складниками на ***-ація*** *словоформами на* ***-ування****. Визначено словотвірні моделі, притаманні терміносистемі бібліотечно-інформаційної діяльності, описано синонімічні та паронімічні зв’язки в ній.*

Ключові слова: *термін, термінологія, терміни-неологізми, інформаційна діяльність, бібліотечна справа.*

Shkitska I. Dynamics of Information Terminology Activities and Librarianship. *The article is devoted to the analysis and identification of trends in the functioning of terms in the sphere of information activity and librarianship. The extralingual and intralingual factors that affect its terminology have been determined. The analysis of terms-neologisms and seldom-used terms has been carried out. The word-formation models which are typical for the terminology of the library and information activity have been defined, synonymous and paronymic relations in it have been described.*

The attention of modern linguists to the development of professional terminological systems in the context of changes that are taking place in the modern world, as well as the lack of clarification of many issues around the terminology of the library and information sphere, constitute the relevance of the study. The purpose of the article is to analyze the terms of the sphere of information activity and librarianship and to identify the features of their functioning.

The goal may be achieved by the implementation of the following tasks: to identify trends in the field of library and information activities, which are reflected in its terminology; to characterize the terms concerning content, structure, and functional characteristics; to describe the word-formation models inherent in the modern terminology of the library and information sphere, to identify the synonymic and paronymic relations in it; to analyze neologisms and seldom-used terms.

The rapid development of the latest information technologies and the digitalization of various spheres of human activity, as well as globalization and integration taking place all over the world and manifested in the harmonization of Ukrainian legal documents with international standards, the dominance of the English language

© Шкіцька І. Ю., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.06

in the global information space as the language of science and international communication are extralingual factors which have a significant impact on the terminology of library and information activities.

At the linguistic level, this is reflected in an increase in the number of borrowed terms, primarily from English, and the emergence of neologisms that displace and partially replace obsolete terms and concepts. Intralingual factors affect the verbal representation of terms, in particular the meaning of procedure.

Among the terms with the components 'бібліотечний' and 'бібліографічний' there are the terms which: a) mark the results of library and information activities; b) indicate information processing and types of information services; c) reflect the structure of library institutions / information centres. The author distinguishes terms that denote equipment, genres of texts, types of printed products and audiovisual documents, types of events held in libraries, and types of library and information activities in general in the group of relatively recently borrowed terms that operate in the field of information activities and library affairs.

*A tendency to the displacement of terms with components in -**ація** by word forms into -**ування** has been revealed. The neologisms and seldom-used terms of the field of information activity and librarianship have been described. The terminological variance has been determined concerning phrases with the component 'мережний' and 'мережевий', terms components of which are derivatives of the lexeme 'document', as well as terms for the designation of information processing.*

The dominance of terms with the components 'інформаційний' and 'електронний' has been recorded.

***Keywords**: term, terminology, neologism, standardized terms, terminological instability, information activity, librarianship.*

Вступ

У сучасному суспільстві з розвитком новітніх інформаційних технологій і посиленням глобалізаційних та інтеграційних процесів у різних сферах людського життя відбуваються стрімкі зміни. Сказане стосується і термінологічної системи сфери бібліотечно-інформаційної діяльності, у якій спостерігаємо, з одного боку, тенденцію до узгодження національних стандартів із міжнародними, що позначається на вербальній репрезентації термінів, а з другого, нові терміни, що виникають у зв'язку із цифровізацією багатьох галузей, витісняють застарілі. До того ж внутрішньомовні зміни, зокрема відмова від лексем і словотвірних моделей, не притаманних українській мові, також знаходять відображення в термінології досліджуваної сфери, зокрема в застандартизованих термінах. До факторів,

які впливають на словниковий склад мови, можна віднести й «неконтрольовану демократизацію, розширення жаргонної лексики та її експансію в літературну мову» (Добко, 2011: 1), що теж чинить вплив на мовну репрезентацію термінів бібліотечно-інформаційної сфери.

Різним аспектам уживання термінів бібліографознавства й бібліотечної сфери присвячені праці таких дослідників, як М. Сташко (1999), Г. Солоіденко (2006; 2010), Т. Добко (2011), А. Лушпак (2011), В. Мамрай і Л. Лісневич (2012), Г. Швецова-Водка (2016), Н. Бачинська (2016), Р. Білоусова (2018; 2021), М. Крейслер та І. Вірбуле (2021) та ін. Вербальна репрезентація термінів видавничої справи була предметом дослідження М. Процик (2005). Серед наукових розвідок, присвячених аналізу термінів документознавства, відзначимо студії М. Комової (2003; 2011) та О. Тур (2012а; 2012б; 2018).

У згаданих наукових працях мовознавці висвітлювали питання історії розвитку термінології бібліотечно-інформаційної сфери, аналізували терміни з позиції "питоме-чуже", з'ясовували причини запозичення тих чи тих термінів, описували словотвірні моделі, за якими вони утворені, беручи до уваги основні фактори, що зумовлюють особливості мовного вираження термінології цієї галузі загалом. Проте, незважаючи на поважний доробок учених-термінологів, питання динаміки сучасних галузевих терміносистем залишається актуальним і викликає інтерес не тільки наукової спільноти, але й широкої громадськості, що й визначає актуальність нашої розвідки, метою якої є виявлення тенденцій у вживанні та функціюванні термінів сфери інформаційної діяльності та бібліотечної справи.

Досягненню мети слугуватиме виконання таких завдань: 1) окреслити зміни у сфері бібліотечно-інформаційної діяльності, що позначаються на її термінології; 2) схарактеризувати терміни за змістом, структурою та функційними характеристиками; 3) виокремити словотвірні моделі, притаманні сучасній термінологічній системі галузі, описати синонімічні та паронімічні зв'язки в ній; виявити термінеми-неологізми й терміни, що характеризуються низькою частотністю вживання.

Матеріалом дослідження стали державні та міжнародні стандарти, термінологічні словники й навчально-методична література з бібліотечно-інформаційної діяльності.

Методи дослідження

Описовий і *класифікаційний* методи слугували відповідно опису та поділу термінів бібліотечно-інформаційної сфери на групи за змістовими й формальними характеристиками. Методи *аналізу* та *синтезу* уможливили виявлення факторів, що впливають на вербальну репрезентацію термінології інформаційної діяльності та бібліотечної сфери. Методи *систематизації й узагальнення* використано для формулювання висновкової частини дослідження. Метод *порівняння* дав змогу побачити різницю між якісним і кількісним складом термінів бібліотечно-інформаційної сфери за останні п'ятнадцять років. Метод *статистичного аналізу* слугував формулюванню положень щодо частотності функціювання різних термінологічних одиниць досліджуваної галузі тощо.

Виклад основного матеріалу

Цілком закономірно, що чималу групу термінології сфери бібліотечно-інформаційної діяльності й надалі становлять одиниці, до складу яких входить препозитивний компонент ***бібліо***-. Серед них виокремлюємо терміни зі складниками "бібліографічний" і "бібліотечний": а) похідні від "бібліографія": *бібліографічний запис / огляд, опис, покажчик, посібник, пошук, список; бібліографічна довідка / інформація, картотека, послуга; бібліографічне видання / інформування, обслуговування, посилання* та ін.; б) похідні від "бібліотека": *бібліотечна обробка / послуга, система, справа; бібліотечний абонемент / каталог, пункт, ресурс, фонд; бібліотечне обслуговування; бібліотечні ресурси* і т. ін.

Як бачимо, за змістовими характеристиками серед цих термінів можна виокремити такі, що (а) маркують результати бібліотечної-інформаційної діяльності, напр., *бібліографічний опис*; (б) слугують позначенню процесів опрацювання інформації та надання інформаційних послуг, напр., *бібліотечне обслуговування*; (в) відображають структуру бібліотечних установ / інформаційних центрів, напр., *бібліотечна система*.

Відзначимо й розмаїття термінів, складниками яких є похідні від слова "документ": *документний, документований, документальний, документаційний*, *документарний*. Ці складники по-різному сполучаються з іншими словами й, відповідно, мають відмінні функційні

характеристики: *документна інформація / форма*; *документована інформація, документовані відомості / дані; документальний пошук / фільм, фонд, документальна база / інформаційно-пошукова система; документаційна система, документаційний фонд* і под., напр.: *Документальна база – база даних, основним структурним елементом якої є документ* (ДСТУ 5034:2008: 12); *Розрізняють такі види пошуків: документальний пошук, бібліографічний пошук, пошук інформації в повних текстах документів (повнотекстовий пошук), фактографічний пошук, ретроспективний пошук, координатний пошук, булевий пошук, одноаспектний пошук, багатоаспектний пошук* (ДСТУ 7448:2013: 10).

Терміни зі складником "документаційний" маркують зв'язок зі словом "документація" – систематизована сукупність документів. Компонент "документний" передає значення 'той, що складається з документів', містить документ як складник. Лексема "документальний" має додаткове значення 'той, що базується на фактах / достовірний'. Терміноелемент "документований" уживається для маркування способу фіксації інформації – 'зафіксований (на матеріальному носієві) у вигляді документів'.

Питання розмежування значень термінів зі складником "документарний" і "документний" залишається темою для дискусій фахівців і термінологів. Зокрема, словники, наприклад, «Великий тлумачний словник сучасної української мови», фіксують такі терміносполуки зі складником "документарний": *документарна форма емісійних цінних паперів*, *документарне інкасо*, *документарний акредитив* (ВТСУМ, 2007: 314), але в нормативно-правових документах натрапляємо й на словосполуку *документарна інформація*, напр.: *Якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією і реквізитами електронний документ та документ на папері, кожен із документів є оригіналом і має однакову юридичну силу* (Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг»).

У фаховій нормативній і навчально-методичній літературі з бібліографознавства та інформаційної діяльності спостерігаємо термінологічну неусталеність щодо термінів на позначення опрацювання інформації: *наукова обробка документів* (Кушнаренко, & Удалова, 2003), *аналітико-синтетична переробка документної інформації* (Горбаченко, 2004), *аналітико-синтетичне перероблення інформації*

(ДСТУ 3071:2015: 2), *аналітико-синтетична обробка науково-технічної інформації* (ДСТУ 5034:2008: 1; СОТЗБІД, 2013: 14). На нашу думку, серед них найбільш влучним є термін, *що маркує "процесове поняття" (*ДСТУ 5034:2008: 4*), – аналітико-синтетичне опрацювання інформації.*

Якщо здійснити семантичний аналіз лексем "перероблення / переробляння", "оброблення / обробляння" та "опрацювання", побачимо, що вони не є еквівалентами: лексема "перероблення" маркує діяльність з удосконалення чого-небудь, зробленого неналежним чином, іменник "оброблення" та його варіант "обробляння" може викликати негативні асоціації в носіїв мови, хоча в низці нормативних документах згадані терміни зафіксовані (див. ДСТУ 5034: 2008), напр.: *Електронне видання, яке містить переважно електронні образи об'єктів, подані у формі, сприйнятим для переглядання і друкованого відтворювання, але не для посимвольного обробляння* (ДСТУ 7157: 2010: 2).

У деяких джерелах терміни зі складниками "обробка" й "оброблення" подано як синоніми, напр.: *бібліотечна обробка (опрацювання)* (СОТЗБІД, 2013: 10). Зауважимо, що лексема "оброблення (обробляння)" частіше сполучається зі словом "дані", натомість лексему "опрацювання" фіксуємо в поєднанні зі словом "інформація": пор. *оброблення даних*, *автоматизоване / дистанційне, інтегроване, пакетне оброблення даних* (ДСТУ 5034:2008: 10) та *опрацювання інформації* (ДСТУ 5034:2008: 20; ДСТУ 7448:2013).

Доволі велику групу термінів сфери інформаційної діяльності та бібліотечної справи становлять терміни зі складником ***інформаційний*** / ***інформаційно-***: *інформаційна база / діяльність, послуга, потреба, продукція, система, технологія; інформаційний бар'єр / дизайн, запит, інтерес, листок, орган, потік, пошук, продукт, ресурс, центр, фонд; інформаційне видання / забезпечення, обслуговування; інформаційно-пошукова мова / система* і т. ін. Порівняно новими в досліджуваній сфері є термінологізовані сполуки *інформаційна безпека*, *інформаційне суспільство*, *інформаційні технології*, *інформаційно-комунікаційна система* тощо.

У сфері інформаційної діяльності та бібліотечної справи виокремлюємо чисельну групу відносно нових термінів зі складником ***електронний***: *електронний аналог* (видання) / *документ, каталог,*

носій, підпис, покажчик, посібник, примірник, словник, ресурс, читальний зал; електронна адреса / колекція, копія, книга, періодика, пошта, серія, скринька, форма; електронне видання / доставлення, замовлення, обслуговування, повідомлення, середовище; електронні дані / засоби, комунікації, програми, ресурси та ін., напр.: *Електронний ресурс, що має вихідні відомості, розміщений на електронному носієві, призначеному для використання в режимі прямого доступу* (ДСТУ 8302:2015: 2).

Застарілими сьогодні можна вважати терміни *магнітна / кіно-, відео-, фотоплівка*. Ці терміни раніше фігурували в нормативних визначеннях поняття "документ". Проте сьогодні в дефініціях цього поняття увагу акцентовано не на варіантності матеріальних носіїв, а на функційних характеристиках документа, зокрема передаванні інформації в просторі та часі.

Спостерігаємо тенденцію і до витіснення терміна *матеріальний носій інформації*. Наприклад, у тексті Закону України «Про інформацію» відбулися зміни: замість «документована на будь-яких носіях або публічно оголошувана інформація» знаходимо «документовані або публічно оголошені відомості» (Закон України «Про інформацію»). Сказане стосується і термінів зі складником "машинозчитний" / "машинозчитаний", "машиночитний", "машинозчитувальний": *машинозчитаний запис, машиночитана форма документа, машиночитний документ, машинозчитувальний документ* (ДСТУ 2395–2000: 2). Термін *документ, збережений в електронному вигляді* все частіше замінюють терміносполуки *електронний документ* або *документ в електронній формі*. Подекуди фіксуємо термін *електронний носій* (ДСТУ 7157: 2010: 4).

У сфері бібліотечно-інформаційної діяльності, як і в діловодстві, функціює чимало мовних одиниць на позначення процесів. Серед них можна виокремити терміни або терміноелементи на: а) ***-ація***: *автентифікація, автоматизація, авторизація, авторитаризація, ідентифікація, маршрутизація, нумерація, персоніфікація* і под.; б) ***-ування***: *анотування, архівування, бібліографування, групове / масове інформування, дублювання, ідентифікування, індексування, комплектування, копіювання, накопичування (інформації), нумерування, реферування, розміщування, тиражування, формалізування мови* і т. ін.; в) ***-ення***: *вилучення, відправлення, знищення, (не)надходження, оброблення,*

створення (документів); г) ***-анння:*** *зберігання, здавання, надання індексів, передавання, приймання повідомлень, одержання інформації.*

Відзначимо, що сьогодні відбуваються зміни в мовній репрезентації деяких термінів на позначення процесів: іменники на ***-ація*** витісняють словоформи на ***-ування***: замість *систематизація – систематизування*, замість *класифікація – класифікування*, замість *предметизація – предметне аналізування*, замість *каталогізація – каталогізування* тощо, напр.: *Електронні словники призначені для автоматичного чи контрольованого індексування документів і запитів* (ДСТУ 7448:2013: 8); *Каталогізування – підготовлення каталогових записів як супровід каталогу* (ДСТУ 5034: 2008: 7). Усе частіше лексеми на ***-ення*** замінюють словоформи на ***-ування***, напр., *оформлення – оформлювання* (ДСТУ 3008: 2015), *розміщення – розміщування* (ДСТУ 3814:2013: 4).

Іменники на ***-ча*** та ***-ка*** на позначення процесів витісняють словоформи на ***-ання / -ення***, що більшою мірою відповідають законам сучасної української літературної мови, напр.: замість *видача (книг) – видавання*, замість *доставка* (видань) – *доставлення*, замість *здача (справ) – здавання*, замість *передача (документів) – передавання*, замість *прийом(ка) (книг) – приймання*, напр.: *У разі відправлення електронного документа шляхом пересилання його на електронному носії, на якому записано цей документ, датою і часом відправлення вважаються дата і час здавання його для пересилання* (Закон України «Про електронні документи»).

Щоправда, від старих форм остаточно ще не відмовились: *Сукупність правил, за якими в процесі інформаційного пошуку (4.2.33) приймають рішення про видачу або невидачу документів (4.1.3), фактографічної чи бібліографічної інформації (4.4.4.1) у відповідь на інформаційний запит (4.2.32*) (ДСТУ 7448:2013: 11). Зауважимо, що в деяких нормативних документах можна знайти обидві форми, подані як синонімічні, напр.: *класифікування – класифікація*, *розподіляння – розподіл, систематизування – систематизація* і под. (ДСТУ 5034:2008: 7); *розповсюдження інформації – розповсюджування інформації* (ДСТУ 5034:2008: 21).

Загалом серед прикметникових компонентів, що входять до складу термінів, можна виокремити слова на: ***-увальний***: *ідентифікувальний документ*; ***-уваний***: *продовжуване видання* (замість *видання, що продовжується*), *оновлюване видання;* ***-аційний***: *класифікаційні*

ознаки, класифікаційна система, класифікаційні індекси; ***-ований****: стандартизований термін;* ***-овельний***: *книготорговельна сфера;* ***-овий***: *діалоговий режим, діалогова інтерактивна онлайнова система, надзаголовкові дані,* напр.: *Каталоговий бібліографічний запис – це бібліографічний запис, що містить бібліографічний опис, заголовок запису та шифри зберігання* (ДСТУ 7448:2013: 17).

Усе частіше в різних стильових різновидах і жанрах української мови спостерігаємо функціювання прикметників на ***-ійний*** замість ***-ональний***, напр.: *функційний* – замість *функціональний*. Це стосується й аналізованої терміносистеми, порівн.: *Покажчики розрізняють: а) за функційною призначеністю – національні, державні, науково-допоміжні, рекомендаційні* (ДСТУ 7448:2013: 22).

У зв'язку з глобалізацією та інтеграцією, а також тенденцією до узгодження національних стандартів із міжнародними у сфері інформаційної діяльності та бібліографознавства сьогодні спостерігаємо збільшення частки запозичених слів, серед яких домінантну групу становлять англіцизми: *аллігат, астериск, булевий пошук* і под.

За часом засвоєння запозичені терміни можна умовно поділити на засвоєні давніше й порівняно недавно. Зокрема, тривалий час у сфері бібліотечно-інформаційної діяльності функціюють такі одиниці, як *депозитарій, дескриптор, дублетність, ідентифікатор, компіляція, консолідована інформація, пагінація, преференційний термін*; *депонований, патентний документ, пертинентний документ, релевантний документ* і под., напр.: *Документ, семантичний зміст якого відповідає інформаційній потребі користувача інформації, називають пертинентним документом* (ДСТУ 7448:2013: 11).

До запозичених давніше можна віднести також терміни зі складниками ***аудіо-, відео-, гіпер-, експрес-, ізо-, кіно-, макро-, мікро-, мульти-, полі-, прес-, ретро-, теле-, фоно-*** напр.: *аудіовізуальний документ, відеодокумент, відеотека, відеофонограма, гіперпосилання, гіпертекстова база даних*, *експрес-інформація, ізовидання, ізографічний документ, кінодокумент, кінопродукція, мікроаналітичне / мікроаналітичне згортання інформації, мікрофільм, мікрофіша, пресогляд, ретроспективна інформація, телекомунікаційний доступ, фонограма, фонодокумент* і т. ін.

Серед порівняно недавно запозичених термінів бібліотечно-інформаційної сфери виокремлюємо одиниці на позначення: а) спеціального обладнання: *біндер*; б) жанрів текстів, видів друкованої,

зокрема й рекламної, продукції та аудіовізуальних документів*: банер, бібліотечний слайд каст / скрінкаст, скрабінг, стопмоушн, блог, буктрейлер, кейс, кліп, конволют, піар-видання / піарівське видання, попвидання, посткаст, пресдайжест, тор-видання, флаєр, хаукаст* та ін.; в) видів заходів, що проводяться в бібліотеках: *брифінг, буккросинг, квест, челенж, флешмоб* і под.; г) видів бібліотечно-інформаційної діяльності: *бібліотечний подкастинг*, *прескліпінг* та ін.

Деякі запозичені слова мають українські відповідники, яким варто надавати перевагу, напр.: *друкований еквівалент – друкований відповідник* (ДСТУ 3071:2015: IV), *копірайт – авторське право, бук-дизайн – дизайн книги, компіляція даних – база даних* (СОТЗБІД, 2013: 6), *промоція читання – популяризація / пропагування читання* (СОТЗБІД, 2013: 41), *тираж – наклад* (СОТЗБІД, 2013: 32).

Нові запозичення здебільшого спричинені розвитком новітніх інформаційних технологій, що потрапляють до бібліотечно-інформаційної сфери: *емейл, інтернет, інтранет, лінк, модем, "етикет", сервер, слайдшоу, файл, QR-код, sms-формат* і под., напр.: *емейл-розсилання*. Серед згаданої групи частотністю функціювання відзначаються термінеми зі складниками *віртуальний, інтерактивний, інтернетний, інтернет-орієнтований, медіа-, мультимедійний, онлайновий* та ін.: *віртуальна виставка / довідка, екскурсія, діалоговий інтерактивний пошук* (ДСТУ 5034:2008: 14), *мультимедійне електронне видання* (ДСТУ 7157: 2010: 2), *медіатека* (СОТЗБІД, 2013: 31). Напр.: *Види довідок: тематичні, фактографічні, адресні, уточнювальні. Їх можна надавати в дистанційному режимі, наприклад у режимі віртуальної довідкової служби бібліотеки* (ДСТУ 7448:2013: 27). *Своєрідною медіаплатформою для налагодження в Інтернеті діалогу з віддаленими користувачами стали бібліотечні блоги* (Інтерактивне обслуговування).

Не можна обійти увагою також паронімічну пару термінокомпонентів *мережевий – мережний*. Домінантними в досліджуваній галузі є терміни зі складником "мережевий": *мережева база даних / модель даних, мережеві інформаційні ресурси*, *комп'ютерні мережеві засоби шукання та розповсюдження інформації* (ДСТУ 5034:2008: 13); *телекомунікаційні мережі* (зокрема Інтернет), (ДСТУ 5034:2008: 13), але в Державному стандарті України 7157: 2010 натрапляємо на термін *мережне електронне видання* (ДСТУ 7157: 2010: 2, 4). Порівняємо значення термінів-паронімів: *мережеве електронне видання* – 'електронне видання, доступне потенційно необмеженому колу користувачів

через телекомунікаційні мережі'; *мережне електронне видання* – 'електронне видання, доступне користувачам через мережні засоби' (Білоусова, 2021: 196).

Термін *комп'ютерна мережа* відзначається відносною частотністю порівняно з одиницями *обчислювальна мережа*, *мережа ЕОМ* (ДСТУ 5034: 2008: 19), що дедалі рідше функціюють у сфері інформаційної діяльності та бібліотечної справи й переходять до пасивного пласту української фахової лексики.

На шляху до термінологізації сьогодні фіксуємо одиниці *відсилкова сторінка, цифровізація* та *діджиталізація*. Відповідно терміни зі складниками "обчислювальний", "автоматизований" й "автоматизація" вживаються сьогодні рідше, оскільки їх витісняють сполуки з компонентом "цифро візований / діджиталізований" (напр., *цифрова довідка, оцифрування / оцифровування видань*), але нормативно-правові документи їх ще не фіксують, натомість застандартизованими (зафіксованими в національних стандартах (ДСТУ 3966:2009: 2) залишаються терміни зі складниками "автоматизований" та "автоматичний": *автоматизоване робоче місце* (ДСТУ 7448:2013: 25) *автоматизована інформаційна / бібліотечна система* (ДСТУ 7448:2013*:* 5-8), *автоматизований режим* (ДСТУ 7448:2013*:* 5-8), *автоматичне індексування*, *автоматичний пошук інформації*.

Загалом за останні десять років у сфері інформаційної діяльності та бібліотечної справи збільшилась частотність уживання термінів із препозитивними частинами ***веб-, онлайн-, офлайн-***, ***wap-,*** а також тих, до складу яких входять термінеми ***домен, портал, провайдер, сайт*** та ін.: *вебліографія*, *вебпортал, вебсайт, вебсервіс, вебсторінка, вебформи, доменне ім'я, онлайн-доступ, онлайн-консультування, wap-бази / версії, сайти, чати,* напр.: *Бібліографічне посилання складають як на електронні ресурси загалом (електронні документи бази даних, портали чи сайти, веб-сторінки, форми тощо), так і на їхні складники…* (ДСТУ 8302:2015: 11).

У сфері інформаційної діяльності та бібліотечної справи репрезентована синонімія термінів: *абетковий каталог – алфавітний каталог, астериск – зірочка, банк даних – база даних, інтерактивне електронне видання – недетерміноване електронне видання, покликання – посилання, часопис – журнал, шифр зберігання документа – бібліотечний шифр, поличний індекс* та ін., напр.: *Підрядкові та позатекстові бібліографічні посилання пов'язують із текстом*

документа за допомогою знаків виноски: арабських цифр, літер, астериска (зірочки) (ДСТУ 8302:2015: 3).

Цікавим, на наш погляд, є вживання терміна *познака* замість *позначка* в нормативній літературі, напр.: *Стандартизовані терміни набрано грубим шрифтом; недозволені для вживання терміни-синоніми наведено світлом курсивом із познакою "Нд" у круглих дужках під цим стандартизованим терміном* (ДСТУ 3071:2015: 1).

Звернімо увагу на одиниці *серійне видання* та *серіальне видання*, що перебувають у паронімічних зв'язках. Термін *серіальне видання* маркує ширше поняття, що охоплює і *серійне видання*, напр.: *Серіальними є* «періодичне, продовжуване та серійне видання» (ДСТУ 7157: 2010: 3), натомість серійним електронним виданням є «електронне видання, що є частиною серії; один із випусків серії» (ДСТУ 7157: 2010: 3). Таким є і зв'язок між термінами *бібліографічний запис* і *бібліографічний опис*, що не є абсолютними синонімами: перший маркує ширше поняття, до складу якого входить другий.

Сьогодні збільшилась частотність функціювання реабілітованої української лексеми "книгозбірня" на позначення бібліотечних установ, що дає підстави для подальшого фіксування її в нормативно-правових документах сфери бібліографознавства та бібліотечної справи.

За структурою серед термінів бібліотечно-інформаційної сфери виокремлюємо прості – утворені з одного кореня (*дескриптор, репозитарій*), складні, що містять дві чи більше основ слів або основ і слів (*автографічність, місцезнаходження*), та терміни-словосполуки, утворені сполученням кількох слів (*мережева модель, бібліографічний опис*). Остання група є домінантною. Її становлять терміни, компонентами яких є складні слова: *багаточастинний документ, власноручний підпис, електронний документообіг, місцезнаходження документа* та ін. Подекуди трапляються й трикомпонентні терміни: *внутрішньо текстове / комплексне, підрядкове, позатекстове бібліографічне посилання* (ДСТУ 8302:2015: 3), *гіпертекстова база даних* (ДСТУ 7448:2013: 8) тощо.

Висновок

Зміни в сучасній терміносистемі інформаційної діяльності та бібліотечної справи спричинені екстралінгвальними й інтралінгвальними факторами. До перших можна віднести тенденцію

до узгодження українських нормативно-правових документів галузі з міжнародними стандартами, спричинену глобалізаційно-інтеграційними процесами, що відбуваються у світі, та стрімкий розвиток новітніх інформаційних технологій, а також цифровізацію різних сфер людської діяльності. Це виявляється в збільшенні кількості запозичених термінів, здебільшого з англійської мови – мови міжнародного спілкування і науки, появі термінів-неологізмів, що частково замінюють застарілі терміни та поняття.

Інтралінгвальні фактори, зокрема прагнення зберегти національну ідентичність словотворення, зумовлюють зміни в мовній репрезентації термінів інформаційної діяльності та бібліотечної справи, зокрема тих, що маркують процеси. Спостерігаємо термінологічну варіантність словосполук із похідними від слова "документ", а також термінів на позначення процесу "опрацювання інформації". На шляху до термінологізації стоять словосполуки зі складниками "віртуальний" і "цифровий", а також реабілітована лексема "книгозбірня" тощо. Ґрунтовне дослідження змін, що відбуваються в терміносистемах суміжних галузей, зокрема у сфері діловодства й архівної справи, є перспективою лінгвістичних студій із термінознавства.

Умовні скорочення

ВТСУМ – Бусел, В. Т. (2007). *Великий тлумачний словник сучасної української мови.* Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун».

ДСТУ 8302:2015 – Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання: ДСТУ 8302:2015 (2016). [04 березня 2016 р. №65 змінено дату чинності]. Київ: ДП «УкрНДНЦ».

ДСТУ 3582:2013 – Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень української мови. Загальні вимоги та правила: ДСТУ 3582:2013 (2014). [На заміну ДСТУ 3582–97; чинний від 2014–01–01]. Київ: Мінекономрозвитку України, *ІІІ*.

ДСТУ 7448:2013 – Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять: ДСТУ 7448:2013 (2014). [Уведено вперше (зі скасуванням в Україні ГОСТ 7.26–80); чинний від 2014-07-01]. Київ: Мінекономрозвитку України, *ІІІ*.

ДСТУ 7157:2010 – Видання електронні. Основні види та вихідні відомості: ДСТУ 7157:2010 (2010). Київ: Держспоживстандарт України.

ДСТУ 3814:2013 – Видання. Міжнародна стандартна нумерація книг (ISO 2108:2005, NEQ): ДСТУ 3814:2013 (2015). [На заміну ДСТУ 3814–98; чинний від 2014–01–01]. Київ: Мінекономрозвитку України, *IV*.

ДСТУ 3071:2015 – Видання. Основні види. Терміни та визначення понять: ДСТУ 3071:2015 (2016). [На зміну ДСТУ 3017–95; чинний від 2016–07–01]. Київ: ДП «УкрНДНЦ».

ДСТУ 3008:2015 – Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлювання: ДСТУ 3008:2015 (2016). [На заміну ДСТУ 3008–95; чинний від 2017–07–01]. Київ: УкрНДНЦ, *V*.

ДСТУ 5034:2008 – Науково-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять: ДСТУ 5034:2008 (2009). Київ: Держспоживстандарт України.

ДСТУ 2395–2000 – Обстеження документа, встановлення його предмета та відбір термінів індексування. Загальна методика: ДСТУ 2395–2000 (ГОСТ 30671–99; ISO 5963:1985) (2000). [На заміну ДСТУ 2395–94; чинний від 2001–07–01]. Київ: Держстандарт України, *IV*.

ДСТУ 3966:2009 – Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять: ДСТУ 3966:2009 [Чинний від 2010-07-01 (на заміну ДСТУ 3966-2000)]. Київ: Держспоживстандарт України.

СОТЗБІД – Безрука, М. В. (Укл.). (2013). *Словник основних термінів з бібліотечно-інформаційної діяльності.* Івано-Франківськ: НТБ ІФНТУНГ.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бачинська, Н**. (2016). Бібліотечно-інформаційна освіта: термінологічний підхід. *Наук. пр. Нац. бібліотеки України імені В. І. Вернадського*, *44*, 162-170. 2. **Білоусова, Р. З**. (2021). Терміни бібліотекознавства та бібліографознавства в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття (системно-структурна організація). (Дис. … канд. філол. наук). Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 3. **Білоусова, Р**. (2018). Особливості запозичень у термінолексиці бібліотекознавства і бібліографознавства. *Spheres of culture / Branch of Ukr. Studies of Maria Curie-Sklodovska Univ. in Lublin*, *XVII*, 257–264. 4. **Горбаченко, Т. Г.** (2004). *Аналітико-синтетична переробка документної інформації.* Київ: Ун-т «Україна». 5. **Добко, Т.** (2011). До питання розвитку термінології бібліотечно-інформаційної сфери. *Вісн. Книжкової палати*, *8*, 13–17. 6. **Закон України** «Про електронні документи та електронний документообіг»*: прийнятий* 22.05.2003 № 851-IV. 7. **Закон України** «Про інформацію»: прийнятий 02.10.1992, № 2658-XII (останні зміни 16.12.2020, №1089-IX). 8. **Інтерактивне** обслуговування користувачів публічних бібліотек України – шлях до самообслуговування. *Metodyst. Ua ХОУНБ ім. Олеся Гончара*. Узято з https://nmo.lib.kherson.ua/. 9. **Комова, М. В**. (2003). *Документознавча термінологія*. Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка». 10. **Комова, М. В**. (2003). *Українська термінографія (1948–2002):* бібліогр. покажч. Львів: б. в. 11. **Кушнаренко, Н. М.**, & Удалова, В. К. (2003). *Наукова обробка документів.* Київ: Вікар. 12. **Мамрай, В.,** & Лісневич, Л. (2012). Збереження документальних фондів у системі бібліотечно-інформаційної діяльності. *Наук. пр. Нац. бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*, *34*, 133-143. 13. **Процик, М. Р.** (2005). Сучасна українська видавнича термінологія. (Дис. ... канд. філол. наук). Львів: Українська академія друкарства. 14. **Солоіденко, Г. І.** (2006). Розвиток бібліотечної термінології в Україні у другій половині ХХ століття. (Дис. ... канд. іст. наук). Київ: НАН України, Нац. бібліотека України ім. В. І. Вернадського. 15. **Солоіденко, Г. І**. (2010). *Українська бібліотечна термінологія: становлення та основні етапи розвитку*. Київ: НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. 16. **Сташко, М.** (1999). Формування та розвиток української бібліотечно-бібліографічної термінології. (Автореф. дис. … канд. філол. наук). Київ: Державний ун-т «Львівська політехніка». 17. **Тур, О. М.** (2018). *Документознавча термінологія: проблеми уніфікації та стандартизації*. Кременчук:

ПП Щербатих. 18. **Тур, О. М.** (2012). Лексико-тематичні групи у складі документознавчої терміносистеми. *Держава та регіони.* Серія «Гуманітарні науки», *1*, 119–122. 19. **Тур, О. М.** (2012). Явище антонімії в українській термінології документознавства. *Держава та регіони*. Серія «Гуманітарні науки», *1*, 144–148. 20. **Швецова-Водка, Г.**, & Романуха, З. (2016). Термінологія бібліографічного інформування. *Бібліотечний вісник*, *1 (231)*, 46–51. 21. **Kreislere, M.**, & Virbule, I. (2021). The Development of Library Sector Terminology in Latvia and Problems and Solutions for Translating RDA Standard Terms. *Terminologija / Terminology*, *28*, 80-99. 22. **Łuszpak, A.** (2011). Library philosophy-metateoria biblioteczna czy nowy kierunek badawczy. *Toruńskie Studia Bibliologiczne*, *7 (2),* 85-104.

REFERENCES

1. **Bachynska, N.** (2016). Bibliotechno-informatsiina osvita: terminolohichnyi pidkhid [Library and information education: a terminological approach]. *Nauk. pr. Nats. biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Scientific works of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 44*, 162-170 [in Ukrainian]. 2. **Bilousova, R. Z.** (2021). Terminy bibliotekoznavstva ta bibliohrafoznavstva v ukrainskii movi kintsia XX – pochatku XXI stolittia (systemno-strukturna orhanizatsiia) [Terms of library science and bibliography in the Ukrainian language of the late XX – early XXI century (system-structural organization)]. *Candidate's thesis.* Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian]. 3. **Bilousova, R**. (2018). Osoblyvosti zapozychen u terminoleksytsi bibliotekoznavstva i bibliohrafoznavstva [Features of borrowings in the terminology of library science and bibliography]. *Spheres of culture / Branch of Ukr. Studies of Maria Curie-Sklodovska Univ. in Lublin*, *XVII*, 257–264 [in Ukrainian]. 4. **Horbachenko, T. H.** (2004). *Analityko-syntetychna pererobka dokumentnoi informatsii [Analytical and synthetic processing of documentary information].* Kyiv: Un-t «Ukraina» [in Ukrainian]. 5. **Dobko, T**. (2011). Do pytannia rozvytku terminolohii bibliotechno-informatsiinoi sfery [On the development of terminology in the library and information sphere]. *Visn. Knyzhkovoi palaty – Bulletin of the Book Chamber, 8*, 13–17 [in Ukrainian]. 6. **Zakon** Ukrainy «Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih»: pryiniatyi 22.05.2003 №851-IV [Law of Ukraine on Electronic Documents and Electronic Document Management from May 22 2003, № **851-IV**] [in Ukrainian]. 7. **Zakon** Ukrainy «Pro informatsiiu»: pryiniatyi 02.10.1992, №2658-XII (ostanni zminy 16.12.2020, №1089-IX) [Law of Ukraine on Information from October 02 1992, № 2658-XII] [in Ukrainian]. 8. **Interaktyvne** obsluhovuvannia korystuvachiv publichnykh bibliotek Ukrainy – shliakh do samoobsluhovuvannia [Interactive service of users of public libraries of Ukraine – a way to self-service]. *Metodyst. Ua KhOUNB im. Olesia Honchara.* Retrieved from https://nmo.lib.kherson.ua/ [in Ukrainian]. 9. **Komova, M. V**. (2003). *Dokumentoznavcha terminolohiia [Documentary terminology]*. Lviv: Vyd-vo Nats. un-tu «Lvivska politekhnika» [in Ukrainian]. 10. **Komova, M. V.** (2003). *Ukrainska terminohrafiia (1948–2002) [Ukrainian Terminography (1948–2002)]*. Lviv: b. v. [in Ukrainian]. 11. **Kushnarenko, N. M.**, & Udalova, V. K. (2003). *Naukova obrobka dokumentiv [Scientific processing of documents].* Kyiv: Vikar [in Ukrainian]. 12. **Mamrai, V.**, & Lisnevych, L. (2012). Zberezhennia dokumentalnykh fondiv u systemi bibliotechno-informatsiinoi diialnosti [Preservation of documentary funds in the system of library and information activities]. *Nauk. pr. Nats. biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Scientific works of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, *34*, 133-143 [in Ukrainian]. 9. **Protsyk, M. R**. (2005). Suchasna ukrainska

vydavnycha terminolohiia [Modern Ukrainian publishing terminology]. *Candidate's thesis.* Lviv: Ukrainska akademiia drukarstva [in Ukrainian]. 10. **Soloidenko, H. I.** (2006). Rozvytok bibliotechnoi terminolohii v Ukraini u druhii polovyni XX stolittia [Development of library terminology in Ukraine in the second half of the XX century]. *Candidate's thesis.* Kyiv: NAN Ukrainy, Nats. biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [in Ukrainian]. 11. **Soloidenko, H. I.** (2010). *Ukrainska bibliotechna terminolohiia: stanovlennia ta osnovni etapy rozvytku [Ukrainian library terminology: formation and main stages of development]*. Kyiv: NAN Ukrainy, Nats. biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [in Ukrainian]. 12. **Stashko, M**. (1999). Formuvannia ta rozvytok ukrainskoi bibliotechno-bibliohrafichnoi terminolohii [Formation and development of Ukrainian library and bibliographic terminology]. *Extended abstract of Candidate's thesis.* Kyiv: Derzhavnyi un-t «Lvivska politekhnika» [in Ukrainian]. 13. **Tur, O. M.** (2018). *Dokumentoznavcha terminolohiia: problemy unifikatsii ta standartyzatsii [Documentary terminology: problems of unification and standardization]*. Kremenchuk: PP Shcherbatykh [in Ukrainian]. 14. **Tur, O. M**. (2012a). Leksyko-tematychni hrupy u skladi dokumentoznavchoi terminosystemy [Lexical and thematic groups in the document terminology system]. *Derzhava ta rehiony.* Seriia «Humanitarni nauky» – *State and regions.* Humanities Series, *1*, 119–122 [in Ukrainian]. 15. **Tur, O. M**. (2012b). Yavyshche antonimii v ukrainskii terminolohii dokumentoznavstva [The phenomenon of antonymy in the Ukrainian terminology of document science]. *Derzhava ta rehiony.* Seriia «Humanitarni nauky» – *State and regions.* Humanities Series, *1*, 144–148 [in Ukrainian]. 16. **Shvetsova-Vodka, H.**, & Romanukha, Z. (2016). Terminolohiia bibliohrafichnoho informuvannia [Terminology of bibliographic information]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, *1 (231)*, 46–51 [in Ukrainian]. 17. **Kreislere, M.**, & Virbule, I. (2021). The Development of Library Sector Terminology in Latvia and Problems and Solutions for Translating RDA Standard Terms. *Terminologija / Terminology*, *28*, 80-99 [in English]. 18. **Łuszpak, A.** (2011). Library philosophy-metateoria biblioteczna czy nowy kierunek badawczy. *Toruńskie Studia Bibliologiczne*, *7 (2)*, 85-104 [in English].

Шкіцька Ірина Юріївна – доктор філол. наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, Західноукраїнський національний університет; вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020.

Тел. +380979686541
E-mail: i.shkitska@gmail.com
http://orcid.org/0000-0002-0252-8111

Shkitska Iryna Yuriivna – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor at the Department of Information and Sociocultural Activity, West Ukrainian National University, 11 Lvivska Str., Ternopil, 46020, Ukraine.

Надійшла до редакції 20 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Шкіцька І. Ю. Динаміка термінології сфери інформаційної діяльності та бібліотечної сфери. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 77–92. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.06

APA: Шкіцька, І. Ю. (2022). Динаміка термінології сфери інформаційної діяльності та бібліотечної сфери. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 77–92. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.06

ГРАМАТИКА

UDC 81’06-053.2

O. L. Nekrylova

THE REALISATION OF THE LANGUAGE ECONOMY PRINCIPLE IN INFANTILE WORD CREATION AS EVIDENCED BY THE USE OF NEW TRANSITIVE VERBS

The current article deals with infantile word creation as an example of the language economy principle in action.

Analyzing examples of children’s use of intransitive verbs as verbs with transitive meaning provides an argument for saying that a child has the potential ability to express the result of an activity immediately, and here the realization of the language economy principle is traced.

The creation of new transitive verbs gives a child an opportunity, sparing verbal effort, to express a thought briefly and precisely, and thus to fill the language lacuna. The verb constructed by a child is not an equivalent of the real verb recognized as a literary norm. However, multiple examples of similar verbs, which children create by analogy with regular verbs, provide evidence that language economy is one of the most active processes of language development today.

Keywords*: infantile word creation, new transitive verbs, the principle of language economy.*

Некрилова О. Л. Реалізація принципу мовної економії в дитячому словотворенні на прикладі нових перехідних дієслів. *У статті досліджено новоперехідні дієслова в дитячому мовленні. Роботу присвячено творчому наповненню наявних у мові словотворчих моделей у дитячому мовленні, що потребує окремого аналізу й засвідчує актуальність статті. Наукова новизна дослідження полягає в характеристиці принципу економії мовних засобів у дитячих інноваціях на прикладі новоперехідних дієслів, що досі не було предметом спеціального вивчення.*

Мета наукової розідки – виявити реалізацію принципу мовної економії в дитячому словотворенні на прикладі новоперехідних дієслів. Мета передбачає виконання таких завдань: 1) аналіз прикладів уживання дітьми неперехідних дієслів в перехідному значенні; 2) визначення особливостей уживання у дитячому мовленні новоперехідних дієслів; 3) опис продуктивних моделей творення дитячих номінацій.

Під мовною економією розуміємо передачу інформації за допомогою мінімального набору засобів, що підвищує ефективність комунікації. У сучасному інформаційному світі процеси мислення прискорюються, виникає

© Nekrylova O. L., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.07

необхідність передати інформацію великого обсягу й за короткий проміжок часу. Дитяче мовлення не є винятком. Матеріалом дослідження стали каузативні дієслова зі "Словаря детских словообразовательных инноваций", зібрані за допомогою методу суцільної вибірки.

Установлено, що вживання дітьми неперехідних дієслів в перехідному значенні дає підстави говорити про потенційну можливість дитини показати відразу результат дії, у чому спостерігається реалізація принципу мовної економії. Утворення новоперехідних дієслів дає можливість дитині висловити думку коротко, точно й так заповнити мовну лакуну. Змодельоване дієслово не є еквівалентом унормованого. Однак численні приклади подібних одиниць, створених дітьми за аналогією з наявними, переконують, що мовна економія є сьогодні одним з найактивніших процесів розвитку мови.

Ключові слова: *дитяче словотворення, новоперехідні дієслова, принцип мовної економії.*

Introduction

In a world of accelerated scientific and technological progress, with globalization and constant changes in social and economic spheres of life, one observes a tendency toward an economy of language, i. e. The transmission of information via minimal means. This tendency increases the effectiveness of communication. This cannot but have an impact on children's communication as well, in which one can trace a specific optimization of speech accompanied with the definite selection of lingual units, their correlation and shortening of expression length. The given process is observed in infantile speech that is conditioned, we believe, by the principle of the language economy. In new realities optimal means of information transfer are of particular topicality. This is a relatively new phenomenon found in infantile word creation, the creation and application of intransitive verbs as if these verbs had transitive meaning which leads to the efforts of speech economy.

The goal of this article is to investigate the realization of the principle of language means economy in infantile word creation.

The object of this current research is children's speech, contexts or separate lexemes where the principle of language economy clearly represents itself. As linguistic examples, we have taken causative verbs from «Dictionary of the infantile word-creating innovations» (Цейтлин, 2006) collected with the help of the continuous sampling method.

Narrowly, the subject of the given work is the principle of the language means economy in infantile word creation.

The scientific originality results from the research into the principle of language means economy in children's innovations as evidencedby new transitive verbs, which have yet to be the subject of special studies at the current moment. The given research is concentrated on the creative content of existing word creation models in infantile speech, which has not been studied by linguists before. This fact highlights the topicality of the research.

Research Methods

The specifcity of the investigated object necessitated the use of a number of methods: the direct observation – to fix and collect the actual material; the descriptive method – to characterize and summarize the collected factual material; the method of interpretation to reveal the sense and meaning of the object under study; a component analysis method for interpreting the lexical meanings of verbs formed by non-postfixation in order to identify them as transitive.

The Main Material

Persistently developing a spoken language goes through changes, but these lingual metamorphoses do not happen spontaneously or sporadically: they are subject to particular laws. One of the most important principles influencing the development and functioning of any language is the principle of economy (or the principle of least effort).

Globalization, development of new informational technologies, dynamic processes in modern society, definitely make a significant impact on a language, directing it to the economical exploitation of its linguistic resources. Under the current-day speedy tempo of life, it is unrealistic to avoid economy. We intend to save time performing large amount of work in a shorter term. A language, being a sensitive barometer, reacts even to insignificant changes in the societal, cultural and daily life of any society.

The contemporary reality dictates that it is necessary to convey complex words and syntactic constructions more compactly and neatly: this requirement meets communicative needs of native speakers and, thus, improves the language. The principle of economy is universal and touches all levels of the lingual system: phonetics, lexis, word creation, morphology and syntax.

The question of language economy has a long history. In antiquity, Aristotle noticed that desiring to speak briefly (i. e. economically) an individual should use names instead of concepts, for example, "circle" instead of "a flat surface all points of which are equally distant from the centre" (Античные теории…, 1936: 180).

The well-known English philosopher and sociologist H. Spencer opined that a language follows "the natural laws of evolution". Therefore, while developing, it moves from the complex to the simple, i.e. long words become shorter and multi-word sentences turn to be one-word sentences (Спенсер, 1986: 172). Simultaneously, while the external transformation of the langue is ongoing, its internal state remains unchanged. If the language itself, as Spencer supposed, strives for simplifications, its native speakers, actively influencing their language, can speed this process up.

In W. Whitney's opinion, the tendency toward economy is the natural cause for shortening words. At the same time, he believes that the basic cause of many phenomena leading to the change of *a* word form is «predisposition, or, at least, readiness to remove such parts of the word which can be lost without damage for meaning and, in this way, to elaborate such forms which will be suitable for users' needs and which, to a large degree, will correspond with their habits and preferences» (Whitney, 1887: 50).

The German linguist Th. Paul noted that for language reality the definite tendency toward thriftiness is natural, which makes economically optimal ways for expressing an idea take shape in the language. These ways contain as much information as necessary for understanding the idea. The economy of lingual means, in Paul's opinion, is not the shortening of lingual resources and, thus, unification, but is the widening of expressive abilities of the language (Пауль, 1960: 302).

Researching regularities of language formation and changes, the French linguist A. Martinet has formulated the law of language economy in the following manner: «The lingual behaviour is regulated, thus, by the so-called 'principle of least effort'. We prefer, however, to replace this expression with the simple word 'economy'» (Мартіне, 1963: 370). The term "economy", in Martinet's opinion, «includes all of the following: liquidation of useless differences, appearance of new differences, and keeping actual position. The linguistic economy is a synthesis of acting forces» (Мартіне, 1963: 375).

The First to turn his attention to the phenomenon of economy in the language was I. A. Baudouin de Courtenay, for whom it became obvious that

«the cause, the mover of all language changes, is a striving for the comfort» (Бодуен де Куртене, 1963: 58). The comfort in this case means the speech comfort resulting from a verbal communication; the comfort that leads to the economy of time and shortens the process of mutual understanding.

Modern linguists' studies allow confirmation that the theme of the lingual economy is of especial topicality today (see works of N. S. Valgina (Валгина, 2001), L. O. Zimina (Зіміна, 2007), N. I. Korobkina (Коробкіна, 2013), M. N. Krylova (Крилова, 2014), E. A. Shaglanov (Шагланов, 2015) and others). Scholars correlate the economy with the system of most important internal linguistic laws confirming that the economy stimulates the development of the language and is «the selection of units which are most rational and concise for the aims of communication» (Коробкіна, 2013: 152). The fundamental rule of the language economy principle states: «If a meaning may be expressed in several ways, the shortest way will be preferred» (Крилова, 2014: 78). The principle of language economy is interpreted in modern linguistics as a phenomenon related to the rationalization of the language, the possibility for the economy of efforts and optimal organization of verbal communication. We support the given standpoint since we believe that the principle of economy is a certain agreement between communication needs and human's striving to minimize his or her efforts. Language, in fact, goes from complex constructions to simpler and more effective means for expressing the same content which is the economy in our view. Using a minimum of lingual means for conveying maximum content is the task of the language economy in modern life.

The prominent French linguist of the twentieth century E. Benveniste noted that language is composed in such a way that allows every speaker, when he or she defines himself or herself as I, to allegedly appropriate the whole language (Бенвеніст, 2002: 296). In other words, a native speaker, appropriating the language in the process of its application, is able to subject it to his or her demands and tasks, change it, adapt it to his or her abilities, to his or her desires, make the language more convenient for himself or herself and for the recipient by using the principle of economy. If a native speaker has the opportunity to choose between saying something briefly or saying a full form, in most cases, he or she will prefer the brief form, understating the comfort and simplicity of such way of expression.

In adult speech, one may often hear the expressions: *Его ушли с работы, Погуляй ребенка, Они пользуют меня в антрепризе, Ты меня*

улыбнул, Кто платит, тот и танцует, etc. Such grammatical forms are not normative, and are usually perceived as a joke, as a manifestation of lingual playing, an unusual deviation from traditional standards. At the same time, the adults in such cases demonstrate the desire to express ideas briefly and economically. The tendency toward laconicism, this expressiveness, is traced in children's speech as well, which is part of the infantile verbal communication.

In recent decades, the spontaneous speech of children has attracted much attention from scholars in various academic fields. Infantile word creating innovations in the Russian language are the subject of many academic works, such as the works produced by A. M. Shakhnarovich (1985), S. N. Tseitlin (2000), K. I. Chukovskiy (2001), V. K. Kharchenko (2002), A. N. Gvozdev (2007) and others.

Following the Soviet and Russian linguist, the founder of the Russian Developmental Linguistics school (Developmental Linguistics is the science studying the infantile speech) S. N. Tseitlin, we interpret the infantile word creative innovations as "the lexical units having the status of a word, independently constructed by a child and being absent in common use (in the normative, i. e. the adult language) (Цейтлін, 2006: 4). Discovering the world, a child creates his or her language individually. Children, having no idea of how to define *a* new concept (image, imagination) for themselves, transfer already familiar knowledge to the new object using a relevant familiar word; they accommodate for their own understanding the words spoken by adults, thus, using the most productive morphological and word creative means and producing new words.

The specific of infantile word creation, in S. N. Tseitlin's opinion, display themselves, when children create new words based on the models most typological for the word creation of the language which they are mastering (Цейтлін, 2000). The system of the language is adopted by a child much earlier than the norm itself, therefore all children's innovations are not fixed in the language. In the meanwhile, the words produced by children are understandable for people generally and are relevant enough for use in communication. The infantile word creating innovations made by analogy with familiar words add to the lingual means which a child needs to express and which are absent in his or her language.

Children, creatively using grammatical abilities of their own language, construct a large amount of these new words, which have no analogies

in the adult language system, thus filling linguistic lacunas.

The research into infantile word creativity allows us to detect resources of the Russian word creative system and, to some extent, to forecast the future state of the language.

We understand the concept "new transitive verbs" given in the article as intransitive verbs used as if they had a transitive meaning and created by removing the postfix *-ся*. Removing the postfix means that the word without such postfix exists: it means deleting the postfix in the word which, according to the existing lingual norm, is not used without this postfix. The norms of the literary language indicate that many verbs may be used only in the reflexive form, for example, *улыбаться, ухитряться, нуждаться, бояться, дожидаться, втюриваться, etc.* (see in detail Некрилова, 2018). However, through removing postfix *-ся* transitive verbs which are actively used in speaking emerge (*улыбать* (*to make or compel someone to laugh*), *ухитрять* (*make someone cunning*), *нуждать* (*compel someone to be in need*), *боять* (*compel someone to fear*)) and so on.

In the modern Russian language, the tendency toward the new transitivation of Russian verbs has become clearer. M. N. Epshtein recognizes such tendency in the form of the Russian intransitive verbs, i. e. development of transitiveness, which they contain, for example, along with the intransitive *гулять с кем* development of the transitive *гулять кого*, and along with the *reflexive-intransitive улыбаться* development of the transitive without the postfix *улыбать кого* (Епштейн, 2007). M. N. Epshtein claims that "acceleration of thinking processes in the contemporary information society, striving to determine the result of the action at once: namely, this lies as the basis for changing intransitive verbs. One verb means both action-result and action-cause, the latter of which leads to the action-result" (Епштейн, 2007). Supporting the given statement, we believe that the changes in intransitive verbs realize the principle of the language economy.

In infantile speech, the tendency toward language economy is a common enough phenomenon, and this has been noticed by researchers in many languages. Thinking about the creative potential of the Russian language, M. N. Epshtein provided enough examples of infantile word creativity, or intransitive verbs used as if they had a transitive meaning (Епштейн, 2007):

Гриша, что ты там делаешь? – Я ***хожу*** *маленького Алешу. Он у меня уже* ***ходит****.*

Папа, ***поплавай*** *меня вон там, поглубже.*

Мама, скажи папе, чтобы он меня отпустил. Я хочу на берег, а он меня все ***плавает****.*

Папа, ***полетай*** *меня! Я люблю, когда ты меня* ***летаешь****.*

Впереди канавка, срочно ***прыгни*** *лошадь (велосипед).*

Ой, как мы быстро бежим! ***Не прыгай*** *меня так резко!*

Кто ***лопнул*** *мой шарик?*

The researcher comes to the conclusion that «the infantile speech spontaneously, "naturally", while the adult one jokily, "openly", "demonstratively" displays a necessity to think action directly projecting on object. Although naive, the infantile speech and the slightly playing adult one represent style peripheries of the language, namely there, at peripheries, first of all, one identifies structural lingual shifts seeking exit to the environment around grammar norms» (Епштейн, 2007).

Supporting the standpoint given above we think that it is possible to consider the realization of the language economy principle in infantile word creativity on the example of new transitive verbs from «The Dictionary in Infantile Innovations» (Цейтлін, 2001).

The meanings of definitions are taken from the Etymological Dictionary (Ожегов, 2012). While doing component analysis we will take for the basis the term "causation" which is not used with its traditional meaning (*causation* [from Latin *causalis*, *cause*] – causing, cause conditioning (Словарь иностранных слов, 1989), but meaning to compel someone (to have compelled), to encourage someone (to have encouraged) to do something.

In the realization of the economy principle within infantile word creation, significant role is played by the word construction, one of the ways to expand the amount of words in infantile speech. The basis for creating and interpreting lingual facts by a child is, in our view, the grammatical analogy such as that in the examples below:

– *Еще он (компьютер) может* ***вылуплять*** *и кормить цыплят.* (Альоша Е.; 6,6). *Вылуплять*, i. e. to make chickens hatch from their eggs. The verb *вылуплять* is constructed by analogy with *вылупляться* and has the new lexical meaning *выводить* through removing postfix *-ся* from the intransitive verb *вылупляться.* In the given example the verb вылуплять is used as if it had the transitive meaning. For a child it is easier to say *вылуплять* than to explain that *компьютер может делать так, чтобы цыплята выводились из яиц.* It is more economical to say one word: *вылуплять*.

By analogy, the next examples of verbs have been constructed by removing postfix *-ся* from the intransitive verb correlate:

– *Папа меня долго* ***домогал****, откуда у меня эта ручка.* (Віка Р.; 8). The verb *домогать* constructed by a child laconically expresses the entire sentence: to do something persistently in order to receive information, get something done.

– *Зачем его так* ***издевать***? (Люба Б.; 7). In this case *издевать* has been constructed by analogy with the verb *издеваться. Издевать* means to do something in order to scornfully make fun of somebody, i. e. causation of *mock*.

– *Я её* ***впила*** *в него*! (Віка Р.; 5). *Смирнов на перемене бегал с булавкой и впил ее в Корнееву* (Маша Ч., 7). The verb *впить* is used by analogy with the verb *впиваться* meaning *вонзить. Впить*: to make that something has stuck into.

– *Зря ты меня* ***надеяла,*** *что покажут этот мультфильм* (Маша К.; 4,4). *Надеять*: to give me hope of something. Instead of saying the entire sentence *Зря ты мне дала надежду на то, что покажут этот мультфильм* a child has said briefly, expressively and, what is more important, understandable, using only one verb *надеять*.

The verbs constructed by analogy in the removal of the postfix *-ся* such as *вылуплять, домогать, издевать, впить, надеять* simplify for a speaker the transition of his or her idea, while the recipient is provided with the speedy and certain information.

– *Полюбуйтесь, дети, какая природа вокруг нас. – Нас сегодня природа* ***налюбовала!*** (Ваня В.; 3). The verb *налюбовать* has been constructed by analogy with the verb *налюбоваться*. *Налюбовала* is a causation of *to have admired*, i. e. to have made us admire it.

– *Когда дети приходят в комнату, их* ***наслаждают*** *конфетами*. The verb *наслаждать* is constructed by analogy with the verb *наслаждаться. Наслаждать* is a causation of *to enjoy*, i. e. to do something for the getting of pleasure from something. Having used the newly created verb *наслаждать*, a child has economically expressed his or her thought: when the children come into the room, they are treated to sweets so that they get pleasure (pleasure).

In the above examples, children used the existing model of the verb and only added the needed content and necessary lexical meaning, while ensuring that they are correctly understood by the interlocutor. The recipient

understands it without difficulty because a native speaker's consciousness already contains elements similar to those contained in the utterance of the child.

Thus, the use in speech of causative new transitive verbs facilitates quick formulation of a complex idea, and allows one to economically convey significant thinking with semantic and emotional volume while avoiding the use of many words.

Changes which normally occur in the language have an influence on the weakening and even the loss of the lexical meaning of a word, meanwhile, retaining its form. Based on the formal model and similar analogies, a child can create new words.

Let us consider the structure of the creative lingual transformation in the examples following:

– *Ты, мамочка, хорошая, ты меня* ***появила***. The newly created verb is *появить* (the formal model is *родить*, the analogy is *появиться*). *Появить* is the causation of to *appear*, i. e. to make someone or something appear.

(Daughter calls out to her father during a game) – ***Появляй*** *голову!* (Жанна; 3). The verb is constructed by analogy with the verb *появляться*. *Появлять* is the causation of to *appear*; to make something appear.

– *Ты меня* ***расплакал***? (Люба Б.; 4). The verb *расплакал* is constructed by the analogy with the verb *расплакаться. Расплакать* is the causation of to *cry*, i. e. to begin to cry a lot.

– *Он* ***рассмеял*** *её* (Люба Б.; 5). *Рассмеять* is the causation of to laugh, to make someone laugh a lot. The verb is constructed by analogy with *рассмеяться*.

(He or she puts on a clown nose) – *Хочешь, я тебя* ***расхохотаю****?* (Альоша Ш.; 5,2). *Расхохотать* is the causation of to *burst out laughing*, i. e. to do something to make someone laugh loudly.

– *Мама, зачем папа меня* ***смеёт****?* (Катя К.; 3). – *Меня все* ***смеять*** *будут* (Віка Р.; 8) In this sentence, the verb *смеять* means to mock, i. e. to compel someone to laugh at someone else in a scornful manner, to scoff.

Reacting to an adult's question *Зачем ты тут уселась?* the answer is *Это папа меня* ***усел*** (Катя С., 3,5). The lingual form recognizes the correlative opposition *усадить – усесться*. A child, using in his or her speech an intransitive verb with the transitive meaning, has conveyed his or her idea economically, expressively and laconically.

If one builds up a sentence with the normative verb *усесться*, one will construct the sentence meaningfully enough: *это папа сделал так, чтобы я уселась*. As we see, the verb *усесться,* while losing its postfix *-ся*, acquires the dependent pronoun in the form of the Accusative case without a proposition (a direct object of action) and loses the indication for the subject of the action itself.

Children subconsciously express their ideas as briefly as possible. Thus, the language economy which reflects the acceleration of the tempo of life and is natural for the spoken language overall, and particularly for infantile word creativity. Is achieved by the formation of new transitive verbs, i. e. through using created correlates of the relevant nominations, which are not fixed by the literary norm. The above examples contain the reversal of the normative language process of word creation with the help of de-postfixing, i. e. these verbs, which are not fixed in the normative language and which are produced by way of the removal of postfix *-ся* in verbs such as *вылупляться, домогаться, издеваться, впиваться, надеяться, налюбоваться, допытываться, наслаждаться, плестись, появляться, расплакаться, рассмеяться, расхохотаться, смеяться* thus acquire the features of transitive verbs. Such verbs, constructed by children, do not have and cannot have any equivalent in the normative language.

In the following example, we observe a reversal of the normative language process of word formation with the help of de-prefixing:

– *Ну я и* ***напахла!*** (about the smell of perfumes which spread around the room after she broke the flacon) (Віка Р.; 6). *Напахнуть* is the causation of to *smell*; to do something in order to create a strong smell. In this case, we see changes in the meaning of the derivative word – *на- + пахну(ть)*.

The analysis of examples shows that when children cannot find the necessary verb for the economical and precise expression of their ideas, then create a new verb, which allows them to define at once not the process, but the result of causation. Thus, they complete the existing lingual lacuna. The verb constructed by a child is an alternative to the word existing in the normative speech. At the same time, intransitive verbs are used as if they have a transitive meaning which reflects the principle of the language economy.

It is impossible to find similar constructions in adult speech, while in infantile speech it is quite common. From the linguistic point of view, the use of new transitive verbs is perceived as a deviation from the norm, as an

anomaly, as an intended or unintended error. Such errors are one of the ways for creative changes in the language since the principle of analogy acts in the language, i. e. any change in the system provokes its reconstruction. In light of this problem, interesting observations on causes of the anomaly in the language are provided by the Swiss linguist and the founder of Structuralism Ferdinand de Saussure. In "Course of General Linguistics" he pointed out that «namely the individual speech with all of its accidental deviations from the lingual norm triggers the process of changes in the norm itself: a new constructed word which is the completion of the analogy originally belongs exclusively to the sphere of speech; this constructed word is a result of the spontaneous individual creativity" (Фердинанд де Соссюр, 1977: 199). "Everything that enters the language has been previously probated in the speech: it means that all evolution phenomena derive from the activity sphere of an individual. <…> The language contains only an insignificant part of new constructed words which emerged in the speech; but those, which remain, are so numerous that, in the course of time, they can jointly reshape the vocabulary and the grammar into another form" (Фердинанд де Соссюр, 1977: 203). Therefore, it is totally appropriate, in our view, to consider the infantile innovations as a resource for new words able to enrich the lexical content of the language. The productive error can become a new regularity and present itself as the basis for the regular creation of words. Thus, the model of the regular formation of transitive verbs from intransitive verbs by removing postfix *–ся* – for instance, *смеять – смеять-ся, появить – появить-ся, налюбовать – налюбовать-ся*, etc., – as we observe, is met often enough in infantile speech. The meaning of this model is "to cause an action", when a new transitive verb requires the use of the direct object, expresses the meaning of an action referring to the object and obligatory expresses the meaning of influence on the object. Without doubt, a norm is changeable but before a model has become a norm, it must go through probation, secure in the practice, be actively used as a normal word.

It is well known that the cognitive development of a child goes ahead of his or her speech development. Children's lingual experience is not developed enough to master grammatical norms. Nevertheless, a child successfully constructs lingual units of various levels of difficulty. This indicates that children can analyze the speech sounding around them, systematize lingual facts extracting the lingual units and rules necessary for the speaking

activity. The oral mastering of the language is done by children spontaneously, without a direct pedagogical input. It is natural for little children to be free thinking, with spontaneous associations. Therefore a child uses the lingual system in his or her own way creatively according to his or her cognitive abilities (perception, memory, attention, etc.). Occasional words enlarge the child's vocabulary: when the normative grammar does not permit such forms, the infantile grammar, on the contrary, creates them.

A child masters the grammar on the basis of the limited material available to him or her. The speech of adult native speakers sounding around the child, and particularly the speech addressed to him or her, serves the child as the material which he or she unconsciously (on the basis of the concrete analogies and associations) processes. Children construct words on the basis of models already existing in the language which were heard by them earlier. For example, *Ну я и* ***напахла***: the model is "*писать – написать*". Other examples of the same type are *Куда ты* ***запропастила*** *мои фломастеры?*; *Такой сон только Оле-Лукойе может* ***присниться.*** In the two last sentences the action is thought as not caused (*запропаститься*, *присниться*), therefore the relevant verb is absent. Having the ability to perform the grammatical operations by analogy, a child can produce forms of the verb unknown to him or her earlier in accordance with rules existing in the language and the child can create a new verb. Children do not need a great number of words; they easily find what they need in the word creating models of adult speech, and they create the necessary verb on their own.

Examples are various and each case of the occasional postfixing requires individual explanation:

– *Сережа меня* ***просыпает*** (Ляля Л.; 2,2). *Не* ***просыпай*** *меня, мама!* (Марина А.; 3,6). The verb *просыпать* is created by analogy with *просыпаться*. In the given examples, *просыпать* is a causation of *просыпаться*; to make someone awake; to wake someone up. In the normative language: *разбудить – проснуться*.

– *Мама, зачем папа меня* ***смеёт?*** (Катя К.; 3) – *смеять* follows the model of *ломаться – ломать* or are created with the breach of these or those regularities (for example, *напахла, усел*). While creating a transitive verb from an intransitive one, children create by analogy without application of descriptive phrases.

It is important to note that the analogy in this case acts within the principle of economy and strives to make use language more comfortable

in the process of their use. The action of the grammatical analogy is displayed most clearly in the speech of those children who have yet to master norms of the language. The examples considered above serve to validate this statement.

Conclusions

The results obtained from our analysis allow us to make the following conclusions:

1. Language economy today is one of the most active processes affecting the development of the Russian language and is its moving force.

2. Infantile speech is the field of the active word creation realized through the principle of economy. It displays itself when children directly call an action using in their speech new transitive verbs as if they had the meaning to cause, "to compel", someone to do something, instead of "do this in order to get something done". The causative new transitional verbs which are constructed through shrinking the volume of expression and are conveyed in the minimal period of time, allow for the expression of complex idea in a laconic and captivating form, providing a more economical use of linguistic means.

3. The main role in the realization of the economy principle is played by the word creativity which is provoked by the need to express a complex idea with the fewest words. The principle of economy acts, on the one hand, ruinously and, on the other hand, creatively stimulating and enriching the language.

4. Infantile nominations are constructed on the basis of the modern language productive models. At the same time, each case displays a new combination of morphemes. The model considered by us – the construction of a transitive verb from an intransitive verb by way of removing a postfix *–ся* – is not fixed by norms of the literary language, though it fills lingual lacunas in the process of infantile word creation, based on the model that has been heard in adult speech.

5. The models are not invented by children but are taken by them from the existing lingual system, therefore the new lingual word is recognizable; we understand its meaning, though we have not met this word before.

6. The multiple examples of new transitive verbs in the infantile speech show that children as native speakers have a creative potential for filling lingual lacunas within the grammatical system of the Russian language, and

that the observed lingual processes in infantile word creativity can have an impact on the language overall.

LITERATURE

1. **Бенвенист, Э.** (2002). *Общая лингвистика*. Москва: Прогресс. 2. **Бодуэн де Куртене, И. А**. (1963). *Избранные труды по общему языкознанию.* Москва: Изд-во АН СССР. 3. **Валгина, Н. С.** (2001). *Активные процессы в современном русском языке*. Москва: Логос. 4. **Гвоздев, А. Н.** (2007*). Вопросы изучения детской речи.* Санкт-Петербург: Детство-Пресс. 5. **Зимина, Л. О.** (2007). Принцип экономии в современной рекламе. (Автореф. дис. … канд. філол.). Томск: Том. гос. ун-т. 6. **Коробкина, Н. И.** (2013). Концептуальная интеграция как способ языковой экономии. (Дис. … канд. філол. наук). Волгоград: ВГ СПУ. 7. **Крылова, М. Н.** (2014). Язык как динамическая система. *Модели, системы, сети в экономике, технике, природе и обществе, 1 (9),* 189–194. 8. **Мартине, А.** (1963). Основы общей лингвистики. *Новое в лингвистике, 3* (с. 366–566). Москва: Прогресс. 9. **Некрилова, О. Л.** (2018). Перехідність-неперехідність дієслів у російській мові: когнитивно-еволюційний та посибілістичний аспекти. (Дис. ... канд. филол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 10. **Ожегов, С. И.** (2012). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Мир и Образование: ОНИКС. 11. **Пауль, Г.** (1960). *Принципы истории языка.* Москва: Иностр. лит-ра. 12. **Петров. Ф. Н.** (Ред.). (1989). *Словарь иностранных слов.* Москва: Рус. яз. 13. **Соссюр, Ф.** (1977). *Труды по языкознанию.* Москва: Прогресс. 14. **Спенсер, Г.** (1986). *Основные начала*. Киев: Вища шк.. 15. **Фрейденберг, О. М.** (Ред.). (1936). *Античные теории языка и стиля.* Ленинград: Наука. 16. **Харченко, В. К.** (2002). *Словарь современного детского языка.* Белгород: Белгор. гос. ун-т. 17. **Цейтлин, С. Н.** (2000). *Язык и ребенок: лингвистика детской речи*. Москва: ВЛАДОС. 18. **Цейтлин, С. Н.** (2001). Детские речевые инновации: опыт анализа. *Исследования по языкознанию: к 70-летию члена-корреспондента РАН Александра Владимировича Бондарко* (с. 329-336). Санкт-Петербург: С.-Петерб. ун-т. 19. **Цейтлин, С. Н.** (2006). *Словарь детских словообразовательных инноваций.* Санкт-Петербург: Златоуст. 20. **Чуковский, К.** (2001). *От двух до пяти.* (Т. 2). Москва: Терра – Книжный клуб. 21. **Шагланов, Е. А.** (2015). Информационно-стратегический потенциал компрессии текста телерекламы. (Дис. ... канд. филол. наук). Кемерово: КГУ. 22. **Шахнарович, А. М.** (1985). Семантика детской речи: психолингвистический анализ. (Автореф. дис. … докт. філол. наук). Москва: ИЯЗ АН СССР. 23. **Эпштейн, М. Н.** (2007). О творческом потенциале русского языка. Грамматика переходности и транзитивное общество. *Знамя, 3.* Узято з http://magazines.russ.ru/znamia/ 2007/3/ep18.html_2022_3_13. 24. **Whitney, W. D**. (1887). *The Life and Growth of Language. An Outline of Linguistic Science*. *New York*: Appleton and Company.

REFERENCES

1. **Benvenist, E'.** (2002). *Obshhaya lingvistika [General linguistics]*. Moskva: Progress. 2. **Bodue'n de Kurtene, I. A.** (1963). *Izbrannye trudy po obshhemu yazykoznaniyu [Selected works on general linguistics]*. Moskva: Izd-vo AN SSSR [in Russian]. 3. **Valgina, N. S**. (2001). *Aktivnye processy v sovremennom russkom yazyke [Active processes in modern Russian]*. Moskva: Logos [in Russian]. 4. **Gvozdev, A. N**. (2007). *Voprosy izucheniya detskoj rechi [Questions*

of studying children's speech]. Sankt-Peterburg: Detstvo-Press [in Russian]. 5. **Zimina, L. O**. (2007). Princip e'konomii v sovremennoj reklame [The principle of economy in modern advertising]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tomsk: Tom. gos. un-t [in Russian]. 6. **Korobkina, N. I**. (2013). Konceptual'naya integraciya kak sposob yazykovoj e'konomii [Conceptual integration as a way of language economy]. *Candidate's thes*. Volgograd: VG SPU [in Russian]. 7. **Krylova, M. N.** (2014). Yazyk kak dinamicheskaya sistema [Language as a dynamic system]. *Modeli, sistemy, seti v e'konomike, texnike, prirode i obshhestve – Models, systems, networks in economics, technology, nature and society*, *1 (9)*, 189–194 [in Russian]. 8. **Martine, A.** (1963). Osnovy obshhej lingvistiki [Fundamentals of General Linguistics]. *Novoe v lingvistike – New in linguistics*, *3* (pp. 366–566). Moskva: Progress [in Russian]. 9. **Nekrylova, O. L.** (2018). Perekhidnist-neperekhidnist diiesliv u rosiiskii movi: kohnytyvno-evoliutsiinyi ta posybilistychnyi aspekty [Transition-intransitive verbs in the Russian language: cognitive-evolutionary and possibilistic aspects]. *Candidate's thesis.* Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 10. **Ozhegov**, **S. I.** (2012). *Tolkovyj slovar' russkogo yazyka [Explanatory dictionary of the Russian language]*. Moskva: Mir i Obrazovanie: ONIKS [in Russian]. 11. **Paul', G**. (1960). *Principy istorii yazyka [Principles of the history of language]*. Moskva: Inostr. lit-ra [in Russian]. 12. **Petrov, F. N**. (Red.). (1989). *Slovar' inostrannyx slov [Dictionary of foreign words]*. Moskva: Rus. yaz. [in Russian]. 13. **Sossyur, F.** (1977). *Trudy po yazykoznaniyu [Works on linguistics]*. Moskva: Progress [in Russian]. 14. **Spenser, G.** (1986). *Osnovnye nachala [Basic beginnings]*. Kiev: Vishha shk. [in Russian]. 15. **Frejdenberg, O. M**. (Ed.). (1936). *Antichnye teorii yazyka i stilya [Ancient theories of language and style]*. Leningrad: Nauka [in Russian]. 16. **Xarchenko, V. K.** (2002). *Slovar' sovremennogo detskogo yazyka [Dictionary of modern children's language]*. Belgorod: Belgor. gos. un-t [in Russian]. 17. **Cejtlin, S. N.** (2000). *Yazyk i rebenok: lingvistika detskoj rechi [Language and child: linguistics of children's speech]*. Moskva: VLADOS [in Russian]. 18. **Cejtlin, S. N.** (2001). Detskie rechevye innovacii: opyt analiza [Children's speech innovations: experience of analysis]. *Issledovaniya po yazykoznaniyu: k 70-letiyu chlena-korrespondenta RAN Aleksandra Vladimirovicha Bondarko – Research in Linguistics: on the 70th Anniversary of Corresponding Member of the Russian Academy of Sciences Alexander Vladimirovich Bondarko* (pp. 329-336). Sankt-Peterburg: S.-Peterb. un-t [in Russian]. 19. **Cejtlin, S. N.** (2006). *Slovar' detskix slovoobrazovatel'nyx innovacij [Dictionary of children's word-building innovations]*. Sankt-Peterburg: Zlatoust [in Russian]. 20. **Chukovskij, K**. (2001). *Ot dvux do pyati [Two to five]*. (Vol. 2). Moskva: Terra – Knizhnyj klub [in Russian]. 21. **Shaglanova, E. A.** (2015). Informacionno-strategicheskij potencial kompressii teksta telereklamy [Information and strategic potential of TV advertising text compression]. *Doctor's thesis*. Kemerovo: KGU [in Russian]. 22. **Shaxnarovich, A. M.** (1985). Semantika detskoj rechi: Psixolingvisticheskij analiz [Semantics of children's speech: psycholinguistic analysis]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Moskva: IYaZ AN SSSR [in Russian]. 23. **E'pshtejn, M. N.** (2007). O tvorcheskom potenciale russkogo yazyka. Grammatika perexodnosti i tranzitivnoe obshhestvo [On the creative potential of the Russian language. Grammar of transitivity and transitive society]. *Znamya – Flag, 3*. Retrieved from http://magazines.russ.ru/ znamia/ 2007/3/ep18.html_2022_3_13 [in Russian]. 24. **Whitney, W. D**. (1887). *The Life and Growth of Language. An Outline of Linguistic Science.* New York: Appleton and Company [in English].

Некрилова Олена Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця; пр. Науки, 9-А, м. Харків, 61166, Україна.

Tel.: +38-066-57-330-27
E-mail: olena.nekrylova@hneu.net
http://orcid.org/ 0000-0002-1765-3468

Nekrylova Olena Leonidivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Cross-Cultural Communication, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (Ukraine); 9-A Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine.

Надійшла до редакції 08 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Nekrylova O. L. The Realisation of the Language Economy Principle in the Infantile Word Creation on the Example of New Transitiv Verbs. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 93–109. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.07

APA: Nekrylova, O. L. (2022). The Realisation of the Language Economy Principle in the Infantile Word Creation on the Example of New Transitiv Verbs. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 93–109. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.07

УДК 811.161.2’367.335

О. О. Полозова, Н. В. Саламанюк

КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЯКІСНОЇ ФОРМАЛЬНО-ЗМІСТОВОЇ АСИМЕТРІЇ НА РІВНІ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ (на прикладі з’ясувальних конструкцій)

У статті основна увага зосереджена на виявленні причин когнітивного й прагматичного характеру виникнення формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних з’ясувальних конструкцій, що розвивають у собі елементи атрибутивної семантики. Виявлено пізнавальні мотиви семантичних модифікацій цих конструкцій, зрушення в концептуалізації дійсності, які позначаються на формально-змістовій асиметрії складнопідрядних речень, простежено мотиви актуалізації асиметричних складнопідрядних з’ясувальних конструкцій.

Ключові слова: *складнопідрядне речення, з’ясувальні конструкції, формально-змістова асиметрія, прагматика, когнітивістика, атрибутивна семантика.*

Polozova O., Salamaniuk N. Cognitive-Pragmatic Interpretation of Qualitative Formal and Semantic Asymmetry at the Level of Complex Sentences (on the example of explanatory constructions). *The need to involve a cognitive approach to the consideration of the form and content asymmetry in a complex sentence is due to the fact that its structure cannot be explained only by internal structural factors. It is necessary to take into account the sphere of mental processes that determine the choice of language structures that represent them. However, linguocognitive and pragmatic approaches are insufficiently used in domestic syntactic works, there is no systematic description of syntactic phenomena involving these approaches in Ukrainian studies, which determines the relevance of the study.*

The aim of the study is to identify cognitive and pragmatic factors in the formation of formal and semantic asymmetry at the level of complex explanatory constructions that develop elements of attributive semantics. The main tasks of the study are: to deepen understanding of complex explanatory sentences with formal and semantic asymmetry by referring to the provisions of linguistic and cognitive science, which, in particular, focuses on identifying the relationship between human cognition and, on the one hand, communicative activity (speech); and, on the other hand, the products of this activity (language), which in a certain way reflect the conceptualization and categorization of the world known to human; to trace the pragmatic reasons for the emergence of formal and semantic asymmetry at the level of complex explanatory constructions; to identify cognitive motives of semantic modifications of these constructions, shifts in the conceptualization of reality, which affect the formal and

© Полозова О. О., Саламанюк Н. В., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.08

semantic asymmetry of complex sentences; to trace the motives of actualization of asymmetric complex explanatory constructions.

Keywords: *complex sentence, explanatory constructions, formal and semantic asymmetry, pragmatics, cognitivistics, attributive semantics.*

Вступ

Звернення в дослідженні, що ґрунтується на принципах структурно-семантичного синтаксису, до набутків відносно молодих наукових парадигм – когнітивної лінгвістики й прагматичної лінгвістики – можна вважати на сьогодні цілком закономірним, з одного боку, з огляду на те, що структурно-семантичний синтаксис у пошуках адекватних способів пояснення смислу синтаксичних одиниць так чи так свого часу тісно зблизився з когнітологічними й прагматичними концепціями, зокрема в питанні моделювання семантичного устрою речення через категорію пропозиції (Мірченко, 2004: 67; Селіванова, 2008: 392–395), а з другого, – з огляду на те, що в пропонованій студії увага зосереджена на таких синтаксичних одиницях, що почасти "випадають" із норми, структурованої певною мірою логічними категоріями, а отже, потребують більш широкого погляду на них з урахуванням (а) специфіки людського мислення – когніції, тобто буденного пізнання людиною зовнішньої та внутрішньої дійсності, яке ґрунтується на сприйнятті світу за допомогою органів чуття, інтеріоризації цього досвіду, його обробки й переробки, інтерпретації та переінтерпретації, заґрунтованих часто зовсім не на логіці (Селіванова, 2008: 371), (б) особливостей комунікації з різноманіттям її прагматичних інтенцій.

Як зазначає Н. В. Бєлозерцева, необхідність залучення когнітивного підходу до розгляду асиметрії форми й змісту в реченні зумовлена тим фактом, що структуру речення неможливо пояснити тільки внутрішньоструктурними факторами, потрібен вихід "поза" неї, у сферу мисленнєвих процесів, які багато в чому визначають вибір мовних структур, які їх репрезентують (Белозерцева, 2011: 213).

На сьогодні лінгвокогнітивний підхід у синтаксичних дослідженнях української мови ще не достатньо задіяний. Щоправда, окремі аспекти рецепції синтаксису української мови із застосуванням когнітивної методології актуалізовані в дослідженнях Ф. С. Бацевича (2011), Н. В. Гуйванюк (1999), А. П. Загнітка (2001) та ін., однак

відповідного системного опису синтаксичних явищ в україністиці ще немає, що й визначає актуальність роботи.

Мета студії – виявлення когнітивних і прагматичних чинників формування формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних з'ясувальних конструкцій, що розвивають у собі елементи атрибутивної семантики. Основні завдання дослідження: 1) поглибити уявлення про складнопідрядні з'ясувальні речення з формально-змістовою асиметрією шляхом звернення до положень лінгвокогнітивної науки, яка, зокрема, орієнтована на виявлення зв'язку між когніцією людини та, з одного боку, комунікативною діяльністю (мовленням), а з другого, – продуктами цієї діяльності (мовою), які відбивають у певний спосіб концептуалізацію й категоризацію пізнаного людиною світу; 2) простежити прагматичні причини виникнення формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних з'ясувальних конструкцій; виявити зрушення в концептуалізації дійсності, які позначаються на формально-змістовій асиметрії складнопідрядних речень, виявити мотиви актуалізації асиметричних складнопідрядних з'ясувальних конструкцій.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети в роботі використано низку загальнонаукових (*аналіз*, *синтез*, *узагальнення*) й спеціальних методів, зокрема: *трансформаційного аналізу* (для простеження наявності додаткових семантичних нашарувань у межах складного речення), *опозиційного аналізу* (для виявлення диференційних ознак різновидів складнопідрядних речень і семантичних відмінностей між ними), а також елементи методів лінгвокогнітологічної та лінгвопрагматичної парадигм.

Виклад основного матеріалу

Категоризація дійсності, пізнаваної людиною, не завжди структурована строго логічними й відповідними реальному стану речей уявленнями: людина категоризує світ у мовних одиницях вибірково, надаючи особливого статусу тим, які є значущими в її концептуальній картині світу. Зрозуміло, що чітко категоризовані значення стають, так би мовити, твердими структурами. На рівні синтаксису це, зокрема, типові моделі речень різної формальної й семантичної будови

із симетричним співвідношенням форми й змісту. Відтак формально-змістова асиметрія може інтерпретуватися як спосіб подолання мовцем обмеженості мовних синтаксичних знаків. У цьому разі мовні структури мають певний потенціал до розвитку, розширення задля забезпечення комунікативних потреб мовців у вираженні некатегоризованих, але актуальних смислів.

Питанням причин виникнення формально-змістової нетиповості на рівні мовних знаків, а саме причин когнітивного й прагматичного характеру, увагу приділяли лише спорадично, хоча, як засвідчує аналіз, саме експлікації цих причин можуть пролити світло на низку суперечливо розглядуваних у синтаксисі явищ. Зважаючи не те, що в межах одного дослідження немає можливості проаналізувати з погляду лінгвокогнітивістики й лінгвопрагматики розмаїття випадків якісної формально-змістової асиметрії й так показати важливість більш широкого погляду на синтаксичні явища, зупинимося лише на одному феномені – з'ясувальних конструкціях, що розвивають у собі елементи атрибутивної семантики.

Типовим проявом асиметрії в складнопідрядних з'ясувальних реченнях уважають накладення на об'єктну семантику атрибутивної. Видається, що, залишаючись у межах мови, пояснити смислову тотожність з'ясувальних симетричних конструкцій на зразок *Я думаю, що…* зі своїми асиметричними відповідниками на зразок *Я маю думку, що…*, *Я маю таку думку, що…*, *Я маю думку про те, що…*, *Я маю свіженьку думку, що…*, *Думка, можливо, несподівана з'явилася в мене, що…* не можна, оскільки в цьому разі виникає спокуса розносити їх по різних розрядах. Зокрема, Л. О. Шитик, яка, указуючи на те, що ступінь вияву з'ясувального й атрибутивного значень у подібних конструкціях залежить від специфіки сполучних засобів, наявності або відсутності співвідносних указівних слів, їхніх лексико-граматичних особливостей, наявності чи відсутності атрибутивного поширювача, урешті стверджує, що, відповідно, в одних випадках ці речення можна визнати з'ясувальними, у других – проміжними (де ознаки з'ясувальності й означальності рівноцінні), а в третіх – присубстантивно-означальними (Шитик, 2014: 160–161).

Загалом не заперечуючи думки дослідниці про наявність у таких конструкціях атрибутивної семантики, усе ж варто наголосити, що це лише поверхово актуалізоване модифіковане відношення. Насправді

ж в усіх випадках мовці продукують суто з'ясувальні відношення, а слухачі, відповідно, ці відношення адекватно "вичитують". Це підтверджується, зокрема, тим, що в умовах реальної комунікації слухачі, реагуючи на фразу *Я маю свіженьку думку, що…*, зазвичай перепитують так: *Ну і* ***що*** *там у тебе за думка?*, *І* ***що*** *ти там собі надумав?*, а не так: **І* ***яка*** *в тебе думка?*.

З погляду глибинної семантики конструкції *Я думаю, що…* та *Я маю думку, що…* виражають те саме синтаксичне значення (об'єктне). Тому різницю між ними краще пояснювати не в термінах синкретизму синтаксичних відношень (об'єктного й атрибутивного), а в термінах нової якості концептуалізації дійсності й прагматичної інтенційності. Саме через зміну когніції дійсності й появу нових прагматичних інтенцій розвивається на типовій, ядерній формі нова якість з'ясувального відношення. Відтак саме методи когнітивної й прагматичної аналітики можуть допомогти побачити причини актуалізації на поверховому рівні атрибутивної семантики, однак її посутню нефункціональність у плані смислу висловлення.

Цю позицію можна пояснити на наведених вище прикладах *Я думаю, що…* / *Я маю думку, що....* З перспективи когнітивної діяльності суб'єкта, озвучити факт когнітивного процесу рефлексії власної інтелектуальної діяльності (модусної рамки) двома відмінними структурами (*думаю* / *маю думку*) є насамперед свідченням довільності трансляції глибинної семантики в поверховій семантиці синтаксичної форми (пор.: *Думаю, що…* / *У мене є думка, що…* / *Є думка, що…*). Водночас це ще є й фактом зміни перцепції мовцем своєї внутрішньої дійсності та її співвідношення із зовнішньою (ідеться про прагматичний компонент).

Фрагмент, що містить предикат *думаю*, актуалізує процесний складник, позбавлений домішок іншої семантики. Натомість у другому прикладі через використання в ньому "розщепленого предиката" у вигляді предиката посесивності *маю* й згорненого до іменного компонента предиката *думати* – девербатива *думку* актуалізується зовсім інший спосіб когніції мовцем своєї внутрішньої діяльності: він не просто усвідомлює процес свого думання та заявляє про нього, а сприймає цей процес як результат, який має на виході з процесу. У другому випадку елімінується ідея "шляху", водночас актуалізується кінцева точка цього процесу – володіння думкою, а це значуща

зміна, що вказує на актуалізацію концепту власності (Карасик, & Стернин, 2007: 460).

Зміна способу рецепції своєї внутрішньої діяльності, відповідно до положень лінгвокогнітології, у своїй основі може бути пояснена зміною практично-досвідного складника людського існування, де у фреймі "бесіда" (саме в цьому фреймі, оскільки експлікація мовцем факту свого думання актуальна передусім для спілкування: Мовець 1: *Я думаю, що…* \ – Мовець 2: *Я не погоджуюся з тобою. На мою думку,…*) інформування про процес здійснення інтелектуальної діяльності (*думати*, *міркувати*, *розмірковувати*) заступається інформуванням про результат і безумовне право володіти цим результатом / продуктом (отримувати результати інтелектуальної діяльності, ставати володарем продуктів цієї діяльності – *мати думку / погляд / міркування*). Цілком логічно припустити, що зміна акценту у фреймі, або рефреймінг, – це зміна в поглядах на ситуації комунікації, у яких мовцю трапляється наголошувати вже не на процесах протікання в ньому самому інтелектуальної діяльності, а на результативності цих процесів, на праві володіти й розпоряджатися ними. Зі сказаного закономірно зробити висновок, що рефреймінг як відбиття зміни в сприйнятті й осмисленні дійсності спричиняє на поверховому (синтаксичному) рівні формування певним чином синтаксично трансформованих структур.

Когнітивні зміни зароджуються в процесі освоєння людиною світу, на практиці й надалі знаходять вихід у мові, дуже часто реалізуючись на рівні синтаксису (як у доволі "твердій", за Б. Ю. Норманом (Норман, 2013), до змін частини мовної системи) як прагматично значущі видозміни, потенціал яких мовці можуть і не усвідомлювати, однак найчастіше досить ефективно використовувати, тобто бути успішними комунікантами в процесі реалізації своїх прагматичних інтенцій, адже «більшість синтаксичних процесів, пов'язаних як із виділенням тих або тих складників (висунення в престижну синтаксичну позицію, трансформація підйому, розщеплення валентності), так і з їх частковою чи повною редукцією (усякі пониження, випущення, суміщення) є не просто формальна гра в синтаксичну синонімію, а механізм, спеціально призначений для пріоритетного вираження прагматичної значущості тих чи тих елементів повідомлення. Цей механізм компресує в одній синтаксичній техніці вираження власне

предикатно-аргументних відношень та їх зважену комунікативну значущість» (Кибрик, & Нариньян,1987: 61).

Водночас в окремих випадках у разі неусвідомленої актуалізації нової когнітивної моделі рецепції дійсності в з'ясувальних конструкціях у вигляді "розщепленого предиката" мовець може наразитися на комунікативну невдачу. Виправданість останньої думки нескладно показати на таких прикладах: *Я* ***обіцяю, що*** *це не повториться*. *– Я* ***даю*** *тобі* ***обіцянку, що*** *це не повториться*. Із-поміж двох наведених висловлень друге є доволі сумнівним із погляду можливості його використання успішним комунікантом у реальному спілкуванні. Імовірно, девіантність цього висловлення криється в тому, що його семантика не відповідає комунікативній ситуації: воно занадто штучне для спілкування комунікантів "тут і зараз", які є більш за все рівностатусними (це випливає в цьому разі із дейксису *я / тобі*), а отже, слухач може запідозрити мовця, який спродукував таке висловлення, у нещирості.

Причиною комунікативної невдачі (прагматичного ефекту нещирості, який за нормальних умов не може бути справжньою інтенцією мовця) в цьому разі є смисловий дефект, закладений у висловленні. Він постає як наслідок неправильної когнітивної рецепції мовцем сутності процесу обіцяння: дати обіцянку – це значить бути її володарем до того, як її дати, однак, по-перше, уже із самого імпліцитно вичитуваного контексту наведеного комунікативного акту видно, що мовець не є суб'єктом "морально бездоганним" (раз він змушений обіцяти співрозмовнику не повторювати чогось), а отже, і не є тим, хто тримає слово (дотримується обіцяного), по-друге, цей мовець не може "дати обіцянку" в ситуації комунікації "тут і зараз", бо її (обіцянки) як такої ще немає як результату обіцяння, як обіцяння, що вже здійснене (обіцяти – це завжди "наперед", процес "обіцяти" стає результатом "обіцянка" лише з моменту безпосереднього здійснення акту обіцяння). Натомість у разі переведення цих перформативів (висловлень – безпосередніх здійснень того, що ними повідомляється: *Я обіцяю тобі* = 'я дійсно це роблю, я насправді відповідаю за чинність моєї заяви, наведеної далі') у категорію констативів (*Я* ***обіцяв, що*** *це не повториться – Я* ***дав обіцянку, що*** *це не повториться*; *Він* ***пообіцяв, що*** *це не повториться – Він дав* ***обіцянку, що*** *це не повториться*) усе змінюється. Імовірно, природність девербатива *обіцянка* в останніх

прикладах постає як закономірне відбиття зміни статусу дії з "тут і зараз" до відтермінованої в часі. Це спостереження показує, що для актуалізації в поверховій структурі речення значення атрибутивності не просто важливо, щоб у головній частині з'явився девербатив, але й щоб таксисні характеристики конструкції підтримували його чинність. Тобто до синтаксичного механізму творення нової якості з'ясувальної семантики, описаного, наприклад, Р. О. Христіаніновою (Хрістіанінова, 2012: 294), має бути внесений ще й таксисний складник (Золотова, 1995: 99–110; Храковский, 2003: 32–54).

Водночас попередній приклад (*обіцяю – даю обіцянку*) переконує в тому, що для актуалізації "розщеплених предикатів" важливою є семантична структура й концептуальна сутність предикатів. На цей факт дослідники звернули увагу, указавши, зокрема, що лише обмежене коло предикатів, характерних для з'ясувальних конструкцій, здатне трансформуватися в "розщеплені предикати" (Хрістіанінова, 2012: 294–295; Шитик, 2014: 156–162). Водночас науковці не акцентують уваги на головному: більшість іменників, здатних модифікувати з'ясувальну семантику в бік атрибутивної, є іменниками специфічних мовленнєвих жанрів і дискурсів, в основному, з одного боку, офіційно-ділового, наукового характеру, тобто регламентованих, а з другого, – побутового, риторичного. Крім того, не всі синтаксисти наголошують на тому нюансі, що більшість із подібних "розщеплених предикатів" є узуальними фразеологізмами або ж неологічними зв'язаними єдностями, наприклад, *ходять чутки*, *пішла плітка*, *надійшла звістка*, *поступило повідомлення*, *виникла думка*, *доходити думки* / *висновку* / *переконання*, *зробити оголошення*, *існує* / *є твердження* / *думка* / *повір'я* тощо. При цьому узуальні засоби в основному характерні для побутових дискурсів, а неологічні – для регламентованих сфер комунікації.

Наведені приклади лексичного наповнення головної частини з'ясувальних речень з актуалізованою атрибутивною семантикою засвідчують процес семантичного "розщеплення" дієслів, типових для симетричних з'ясувальних конструкцій на зразок *говорити*, *пліткувати*, *сповіщати*, *повідомляти*, *думати*, *висновувати*, *переконувати*(*ся*), *твердити*, *вірити* на два складники: перший компонент утверджує ідею процесу, дії (*ходити*, *надходити*, *доходити*, *видавати*, *поставати*) або стану-буття (*існувати*, *бути*), а другий – його результату (*чутка*, *плітка*, *звістка*, *повідомлення*, *думка*,

висновок, *переконання*, *твердження*, *вірування*). Це спостереження з усією очевидністю вказує на специфічний спосіб когніції дійсності сучасними людьми, що виявляється в тенденції бачити інтелектуально-комунікативну діяльність (а саме це характеризує модусну пропозицію з'ясувальних конструкцій, або, користуючись прагматичною термінологією Дж.Р. Росса, – перформативний "префікс" (Сусов, 2006: 26) у термінах результативної дії. Показово, що за такого "розщеплення" предикати, наприклад, *ходити* (*ходить плітка*), *надходити* (*надійшло повідомлення*) і под. забезпечують актуалізацію семантики, що була лише завуальовано відчутна в їхніх предикатах-прототипах на зразок *пліткувати*, *повідомляти*. Ідеться про те, що в цьому випадку дієслова на позначення руху експлікують значення 'вихідна точка руху', 'кінцева точка руху', 'рух в обох напрямках', так само, як це роблять й інші предикатні лексеми, характерні для "розщепленої" репрезентації (*виникати*, *з'являтися*, *робити*) тощо. Це явище може бути інтерпретоване як відбиття егоцентричної концепції комунікативної діяльності (Бацевич, 2011: 120–121) й, очевидно, відбиває прагматичну інтенцію мовця повідомляти не просто про факт говоріння, думання, почуття, буття, а про факт існування або "джерела", що продукує певний результат (*дати наказ*, *запропонувати ідею*), або суб'єкта, на якого поширюється ця дія (*надійшло повідомлення*, *зробити попередження*, *отримати відповідь*) тощо, тим самим утверджуючи важливі комунікативно-прагматичні фокуси.

Зважаючи на сказане, можна припустити, що глибинні причини виникнення формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних з'ясувальних речень варто вбачати в зрушеннях у способі осмислення людиною дійсності в результаті зміни практично-соціального буття в нових реаліях. Зміни в когніції детермінують певні тенденції в мовнокреативній сфері особистості й соціуму, ведучи до активізації тенденції до аналітизму, на чому наголошують дослідники, характеризуючи сучасний стан розвитку мов, зокрема й української (Дубова, 2004). Причину актуалізації цих конструкцій у мовленні можна пояснити також принципом видільності актуального для мовця компонента. Розщеплення дієслова на складники «дія + продукт дії», наприклад, *наказувати – давати наказ*, *розмовляти – вести розмови*, *обіцяти – давати обіцянку* має значущий прагматичний потенціал (пор.: *Я ще вчора дав наказ, щоб…* / *Я ще вчора наказав,*

щоб…, де в першому випадку актуалізується прагматичне значення, актуальне для комунікантів у діловій сфері, за допомогою іменника *наказ* як спеціального позначника офіційного документа, фонові знання про сутність якого відомі учасникам комунікації і пов'язують її з концептом *обов'язку*).

Варто звернути увагу на те, що актуалізація аналітизму в сучасній українській мові відзначалася неодноразово дослідниками, при цьому в багатьох джерелах наголошується, що аналітичний спосіб вираження думки особливо характерний для структурованих, регламентованих ситуацій комунікації (офіційна, наукова, риторична тощо). Відповідно можна стверджувати, що з такої перспективи про жодну формально-синтаксичну чи семантико-синтаксичну перехідність не йдеться: подібні складнопідрядні речення мовці в певних комунікативних жанрах продукують як з'ясувальні, а не як означальні (*Я дав наказ* [про що цей наказ?], *що вже треба вирушати*), а реципієнти відповідно декодують їх у такий самий спосіб: наказ для мовця "не який", а "про що", і це "що" чітко означене, за його невиконання можуть настати наслідки.

Завершуючи аналіз когнітивно-прагматичних причин поверхової семантичної модифікації з'ясувальних речень, варто звернути увагу на те, що науковці вже неодноразово вказували на сполуки на зразок *давати наказ*, *ходять плітки* як на своєрідний функціональний тип аналітичного присудка, наголошуючи на його комунікативній функції (Загнітко, 2001: 82, 516), цим самим, зокрема, констатуючи, що в мовленнєвій практиці функціонально значущі для мовців граматичні значення мають тенденцію до розвитку на базі наявних, зокрема й шляхом перерозподілу значень між кількома складниками (*наказати – дати наказ – видати наказ – оголосити наказ*). При цьому виникає ситуація, коли синтаксично значущі для творення з'ясувального відношення предикати першої частини розщеплюються і новоутворені функціональні предикати часто набувають своєрідного граматично зв'язаного значення, порівн.: *По селу пліткують, що…* ≈ *По селу ходить плітка, що…* ≈ *По селу ходить, що…* де останні форми речень сприймаються адекватно як внаслідок загального синтаксичного значення конструкції, так і внаслідок їхньої функціональної зв'язаності з функціональними присудками, де відбулася пересемантизація. Отже, розщеплення типових для з'ясувальних конструкцій

предикатів можна розглядати як відгук мовної системи на актуальні запити мовців, життєвий простір яких ускладнюється, а пересемантизація в межах функціональних предикатів (“розщеплених предикатів”) може розглядатися як аргумент на користь того, що з’ясувальні конструкції з так званим об’єктно-атрибутивним відношенням не є якимось синхронно-перехідним розрядом, на чому наголошують дослідники (Христіанінова, 2012; Шитик, 2014), а репрезентують оновлену для потреб сучасної цивілізації форму для типових з’ясувальних відношень, виступаючи синонімічним ресурсом вираження специфічно когнітивно модифікованих ядерних з’ясувальних відношень у конкретних прагматичних ситуаціях комунікації. З погляду форми вони ускладнюються внаслідок передусім заміщення типових предикатних позицій функціональними предикатами, що тягне модифікацію поверхової семантики, але з погляду загального змісту ці конструкції залишаються виразниками з’ясувального відношення, однак такого, яке характеризується новою когнітивно-прагматичною якістю.

У такий спосіб можна говорити про якісно асиметричні з’ясувальні конструкції як функціональну периферію в межах реалізації відношення з’ясування, але аж ніяк не атрибутивності. Тобто системним місцем з’ясувальних конструкцій з ускладненою з’ясувально-атрибутивною семантикою в системі складнопідрядних конструкцій є розряд з’ясувальних, де ці якісно асиметричні конструкції за своєю семантикою становлять функціональну периферію.

У цьому контексті не зайвим буде навести позицію О. О. Колесникова, який, розмірковуючи над проблемою диференціації частин мови й фактів міжчастиномовної омонімії, цілком переконливо показує, що констатування омонімів як фактів синхронної перехідності (синкретизму) в межах частин мови варто розглядати лише як дослідницький прийом, такий собі «пошуковий синкретизм» (Колесников, 1990), оскільки «одна лише констатація зон синкретизму… не відбиває в описові основних властивостей системного положення омонімічних фактів» (Колесников, 1990: 28), і далі обґрунтовує важливість розмежування рівнів дослідження форми й значень граматичних категорій. Якщо цю думку транспонувати в контекст аналізованої проблематики, то можна стверджувати, що визнання з’ясувальних конструкцій з об’єктно-атрибутивним відношенням, власне, як й інших якісно асиметричних складних сполучникових синтаксичних

одиниць як синкретичних, синхронно-перехідних (це дає підстави припускати, що вони кудись переходять або колись-таки кудись перейдуть), є своєрідним визнанням "фіаско" ідеї можливості й необхідності рівневого та системного бачення синтаксису як формально обмеженого арсеналу синтаксичних структур, що здатні слугувати динамічними проєкціями для семантичного вираження складних структур когніції дійсності й найрізноманітніших прагматичних інтенцій, наближатися до інших, але аж ніяк не переходити в інші. Системність синтаксичного рівня мови як сукупності відпрацьованих у процесі тривалої пізнавально-мовленнєвої діяльності людини типових форм для вираження базово необхідних, актуальних значень має братися за основу під час осмислення асистемних явищ, а отже, більш виправданим за такого погляду є бачення синтаксису як польової структури, аніж як дифузної, де постійно відбуваються "переходи". У зв'язку із цим висновком доцільно навести міркування Б. Ю. Нормана, який стверджує: «Рівні мовної системи взаємодіють у процесах мовленнєвої діяльності, у тому числі за здійснення мовою пізнавальної функції. Водночас прерогативою синтаксичних одиниць є первинне розпізнавання референтної ситуації й співвіднесення її з одним із типових "станів справ", що вже зберігаються в людській пам'яті. Так відбувається підганяння нескінченно багатоликої дійсності під більш або менш прораховувані комунікативні зразки» (Норман, 2013: 58), – що цілком узгоджується зі спостереженнями синтаксистів, які для аналізу якісно асиметричних синтаксичних одиниць виходили за межі власне мовної призматики, звертаючись до лінгвокогнітивістики й лінгвопрагматики.

Висновки

Як показав здійснений вище аналіз, з'ясувальні конструкції із поверхово актуалізованою з'ясувально-атрибутивною семантикою також мають бути кваліфіковані як периферія відношення з'ясування, ускладнена новим суб'єктивним поглядом людини на внутрішні процеси (буття, відчуття, говоріння, мислення).

Насамкінець важливо підкреслити, що увага до когнітивних і прагматичних аспектів формування асиметрії може дати відповіді на чимало питань у галузі складного речення, зокрема й складнопідрядного, що вважаємо перспективою дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацевич, Ф. С.** (2011). *Вступ до лінгвістичної прагматики.* Київ: ВЦ «Академія». 2. **Белозерцева, Н. В.** (2011). Асимметрия формы и содержания сентенциональных знаков: когнитивный подход. *Мир науки, культуры, образования*, *3 (28)*, 210–213. 3. **Гуйванюк, Н. В.** (1999). *Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць*. Чернівці: Рута. 4. **Дубова, О. А.** (2004). Синтетизм та аналітизм у морфологічних системах української та російської мов (типологічний аспект). (Автореф. дис. … докт. філол. наук). Київ: Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. 5**. Загнітко, А. П.** (2001). *Теоретична граматика української мови: Синтаксис*. Донецьк: ДонНУ. 6. **Золотова, Г. А.** (1995). Монопредикативность и полипредикативность в русском синтаксисе. *Вопросы языкознания*, *2*, 99–110. 7. **Кибрик, А. Е**., & Нариньян, А. С. (Ред.). (1987). *Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах*. Москва: Наука. 8. **Колесников, О. А.** (1990). Про поняттєві сфери термінів "синкретизм" та "омонімія". *Мовознавство*, *2,* 27–31. 9. **Карасик, В. И.**, & Стернин, И. А. (Ред.) (2007). *Антология концептов*. Москва: Гнозис. 10. **Мірченко, М. В**. (2004). *Структура синтаксичних категорій* (2-ге вид., переробл.). Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки. 11. **Норман, Б. Ю.** (2013). *Когнитивный синтаксис русского языка*. Москва: ФЛИНТА. 12. **Селіванова, О. О.** (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Полтава: Довкілля-К. 13. **Сусов, И. П.** (2006). *Лингвистическая прагматика*. Москва: Восток – Запад. 14. **Храковский, В. С.** (2003). Категория таксиса (общая характеристика). *Вопросы языкознания*, *2*, 32–55. 15. **Христіанінова, Р. О.** (2012). *Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові.* Київ: ВД Дмитра Бураго. 16. **Шитик, Л.** (2014). *Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові.* Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А.

REFERENCES

1. **Batsevych, F. S.** (2011). *Vstup do linhvistychnoi prahmatyky [Introduction to linguistic pragmatics]*. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian]. 2. **Belozerceva, N. V.** (2011). Asimmetriya formy i soderzhaniya sentencional'nyx znakov: kognitivnyj podxod [Asymmetry of the form and content of sentential signs: a cognitive approach]. *Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya – The world of science, culture, education*, *3 (28),* 210–213 [in Russian]. 3. **Huivaniuk, N. V.** (1999). *Formalno-semantychni spivvidnoshennia v systemi syntaksychnykh odynyts [Formal semantic expressions in the system of syntactic units]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian]. 4. **Dubova, O. A.** (2004). Syntetyzm ta analityzm u morfolohichnykh systemakh ukrainskoi ta rosiiskoi mov (typolohichnyi aspekt) [Synthetism and Analytism in Morphological Systems of Ukrainian and Russian Languages (Typological Aspect)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: In-t movoznavstva im. O. O. Potebni [in Ukrainian]. 5. **Zahnitko, A. P.** (2001). *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language. Syntax]*. Donetsk: DonNu [in Ukrainian]. 6. **Zolotova, G. A.** (1995). Monopredikativnost' i polipredikativnost' v russkom sintaksise [Monopredicativity and polypredicativity in Russian syntax]. *Voprosy yazykoznaniya – Questions of linguistics*, *2*, 99–110 [in Russian]. 7. **Kibrik, A. E**., & Narin'yan, A. S. (Red.). (1987*). Modelirovanie yazykovoj deyatel'nosti v intellektual'nyx sistemax [Modeling of language activity in intelligent systems]*. Moskva: Nauka [in Russian]. 8. **Kolesnykov, O. A.** (1990). Pro poniattievi sfery terminiv "synkretyzm" ta "omonimiia" [On the conceptual areas of the terms "syncretism" and "homonymy"]. *Movoznavstvo – Linguistics*, *2*, 27–31

[in Ukrainian]. 9. **Karasik, V. I.**, & Sternin, I. A. (Red.) (2007). *Antologiya konceptov [Anthology of concepts].* Moskva: Gnozis [in Russian]. 10. **Mirchenko, M. V.** (2004). *Struktura syntaksychnykh katehorii [The structure of syntactic categories].* (2nd ed.). Lutsk: RVV «Vezha» VDU im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian]. 11. **Norman, B. Yu.** (2013). *Kognitivnyj sintaksis russkogo yazyka [Cognitive syntax of the Russian language]*. Moskva: FLINTA [in Russian]. 12. **Selivanova, O. O.** (2008). *Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems].* Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian]. 13. **Susov, I. P.** (2006*). Lingvisticheskaya pragmatika [Linguistic pragmatics]*. Moskva: Vostok – Zapad [in Russian]. 14. **Xrakovskij, B. C.** (2003). Kategoriya taksisa (obshhaya xarakteristika) [Taxi category (general characteristics)]. *Voprosy yazykoznaniya – Questions of linguistics*, *2*, 32–55 [in Russian]. 15**. Khrystianinova, R. O.** (2012). *Skladnopidriadni rechennia v suchasnii ukrainskii literaturnii movi [Complex sentences in modern Ukrainian literary language].* Kyiv: VD Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 16. **Shytyk, L.** (2014). *Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odynyts v ukrainskii literaturnii movi [Synchronous transition of syntactic units in the Ukrainian literary language]*. Cherkasy: Vyd. Chabanenko Yu. A. [in Ukrainian].

Полозова Олена Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-097-819-06-57
E-mail: polozoval@ukr.net
http://orcid.org/0000-0002-6780-1764

Polozova Olena Oleksandrivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies and Linguistic Didactics, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Саламанюк Наталія Володимирівна – учитель-методист української мови і літератури, Збаразький ліцей Тернопільської обласної ради; вул. Д. Галицького, 52, Тернопільська область, 47302, Україна.

Tel.: +38 098 003 47 08
E-mail: Sportsinternat@gmail.com

Salamaniuk Nataliia Volodymyrivna – teacher-methodologist of Ukrainian language and literature, Zbarazh Lyceum of Ternopil Regional Council; 52D Halytskoho Str., Ternopil region, 47302, Ukraine.

Надійшла до редакції 16 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Полозова О. О., Саламанюк Н. В. Когнітивно-прагматична інтерпретація якісної формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних речень (на прикладі з'ясувальних конструкцій). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 110–123. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.08

APA: Полозова, О. О., & Саламанюк, Н. В. (2022). Когнітивно-прагматична інтерпретація якісної формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних речень (на прикладі з'ясувальних конструкцій). *Лінгвістичні дослідження, 56,* 110–123. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.08

УДК 811.161

О. В. Радчук

ВИЯВИ ПРИНЦИПІВ ЕКОНОМІЇ ТА НАДМІРНОСТІ В СЛОВОТВІРНИХ МОДЕЛЯХ
(на матеріалі дериватів із семою ‘відсутність’)

Підґрунтям для розвідки стала започаткована професором Г. Ф. Калашніковою наукова думка про кореляцію принципів економії та надмірності із синтаксичною моделлю. У статті запропоновано семантико-деривaційну типологію на базі вивчення словотвірних моделей ад’єктивів з префіксами ***не-*** *та* ***без- / бес-****, що репрезентують поняття “відсутність”. Приклади дослідницької картотеки розподілено на чотири типи: деривати з ідентичним значенням, мовна фіксація одного деривата, деривати з відмінною семантикою, різнопланова репрезентація дериватів. Встановлено, що лише другий тип реалізує принцип економії словотвірними засобами виявлення відсутності, три інші – надмірності.*

Ключові слова: *принципи економії та надмірності, синтаксична модель, Г. Ф. Калашнікова, словотвірна модель, семантико-деривaційна типологія, поняття “відсутність”.*

Radchuk O. Manifestation of the Principles of Economy and Redundancy in Word-forming Models (a Case Study of the Derivatives with Seme ‘Absence’). *The issue for exploration was initiated by Professor G. F. Kalashnikova’s scientific opinion as to the correlation of the principles of economy and redundancy with the model of polypredicative syntactic construction. Since these principles are dialectical, the idea appeared to consider their correlation with other language models. The article presents a semantic and derivational typology based on the study of word-forming models of adjectives with prefixes ne- and bez- / bes-, representing the notiont of “absence”. The examples collected in the research files were divided into four types: derivatives with identical meaning, linguistic fixation of one derivative, derivatives with different semantics, multifaceted representation of derivatives. It is established that only the second type implements the principle of economy by word-forming means of detecting absence, the other three implement the principle of redundancy.*

The research card index was formed by the method of continuous sampling, which included adjectives with prefixes ne- and bez- / bes-, which verbalize the notion of “absence” in the Russian language. The use of word-formation analysis made it possible to identify word-formation models and establish a correlation with the principles of economy and redundancy. Comparative and contrastive methods were used to compile tables according to the type of derivatives, which are presented in the semantic and derivational typology. The prototype method made it possible to show the associative connection of adjectival derivatives with derived nouns.

© Радчук О. В., 2022

https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.09

The author concluded that in the case when two secondary nominations with identical meaning are formed, which have both common and different plans of expression with a derivative basis, there is a linguistic redundancy. The formation of abstract adjectives with different semantics or the formation of only one derivative correlates with the principle of language economy.

Keywords: *principles of economy and redundancy, syntactic model, G. F. Kalashnikova, word-forming model, semantic-derivational typology, the notion of "absence".*

Вступ

Наявні в мовній системі словотвірні моделі, сформовані універсальними способами застосування деривaційних засобів із семою ‘відсутність’, корелюють із принципами мовної економії та мовної надмірності. Зазначені принципи належать до діалектичних, на їх основі співіснують у мові різні системні явища, які перебувають у відношеннях взаємозв’язку і взаємовиключення, що знаходить реалізацію в привативній структурі системи мови. Наші міркування ґрунтуються на тому, що будь-які мовні моделі в процесі репрезентації змістового наповнення мають вияви принципів економії та надмірності.

Ідея про взаємозв’язок мовної моделі й принципів економії та надмірності, про комунікативну значущість надлишкових мовних компонентів, про вплив таких елементів на формування структури й семантики синтаксичної моделі (на прикладі поліпредикативних складних конструкцій) належить професорці Галині Федорівні Калашніковій. Серед найважливіших регуляторів структурно-семантичного механізму поліпредикативних складних синтаксичних конструкцій мовознавиця називає надмірність та економію, що уможливлюють об’єднання значної кількості компонентів предикативної одиниці в монолітну структуру, але водночас залишаються окремими членами речення та передають зміст цілої структури (моделі) (Калашнікова, 1979: 95). Розгортання і реалізацію ця наукова думка отримала в дослідженні Л. М. Марчук, що належить до філологічної школи із синтаксису складного речення та тексту Г. Ф. Калашнікової.

Зауваження Л. М. Марчук про реалізацію принципів економії та надмірності в складних поліпредикативних моделях, що виявляється «в кількісному переважанні елементів форми над елементами змісту в надлишкових структурах і в переважанні елементів змісту

над елементами форми в економічних структурах» (Марчук: 1993, 55), можна повною мірою віднести й до деривaційних моделей.

На рівні деривації простежується взаємозв'язок між зазначеними діалектичним принципами й моделлю, що може бути більше чи, навпаки, менше пристосованою до якогось одного конкретного принципу. Як уже зазначалося, Л. М. Марчук це розглянула на рівні синтаксису й співвіднесла синтаксичні моделі поліпредикативних складних речень із принципами економії та надмірності. Уважаємо, що аналогічні механізми трапляються і серед словотвірних моделей. Економія vs надмірність також репрезентують бінарну опозицію, яка ще раз демонструє закономірності мислення людини.

Утворення двох варіативних ад'єктивів від іменників, що називають одну реалію, пов'язано з різним їх осмисленням та закріпленням на практиці комунікантами, які віддають пріоритет конкретній мовній формі. Як пише мовознавиця О. С. Снитко, вторинні номінації завжди формуються за потреби людини й мають соціальну апробацію: «Будучи породженням соціальної природи людини, мова завжди виступає продуктом її творчості. Звідси різного роду процеси, що відбуваються в мовній дійсності, детерміновані не лише й не стільки явищами самої дійсності, скільки потребами когнітивної та комунікативної діяльності людини» (Снитко, 1990: 18). Висловлена думка підтверджує наше уявлення про те, що в процесі когнітивної діяльності відбувається лише нагальна деривація вторинних номінацій і селекція мовних засобів, які водночас відбивають процеси мовної надмірності та економії.

В основі мовної надлишковості, на нашу думку, знаходиться принцип деривaційної аналогії, а економія мовних засобів стає наслідком вияву алогізму, тобто порушення аналогії. Поняття "відсутність" корелює з діалектичними принципами й надмірності, й економії мовних одиниць.

Л. М. Марчук, досліджуючи вияв надмірності й економії в багатокомпонентних складних синтаксичних конструкціях, підкріплює свою думку положеннями концепцій мовознавців Р. О. Будагова, Г. Г. Інфантової, Р. О. Якобсона й указує, що відповідні принципи перебувають в основі діалектичного протиріччя, що є однією з рушійних сил процесу еволюції мови як засобу комунікації (Марчук, 2012: 104). Також лінгвісти відзначають, що названі принципи належать

до загальномовних тенденцій і виявляються в усіх стратумах мовної системи, але водночас мають особливості реалізації. Встановлення специфіки вияву принципів економії і надмірності під час формування поняття "відсутність" на рівні деривації розкриває механізми лексико-семантичних змін, що зумовлені граматикою російської мови.

Метою цієї розвідки є встановлення та пояснення кореляції між словотвірною моделлю і діалектичними принципами економії та надмірності на матеріалі ад'єктивів російської мови із семою 'відсутність', що утворені на підґрунті апперцепції від прототипів *нет* і *без*. Поставлена мета передбачає такі завдання: 1) розподілити зібраний мовний матеріал у таблиці для унаочнення та створення деривацій-ної типології обраних для аналізу ад'єктивів; 2) дібрати приклади контекстуального вживання ад'єктивів з префіксами *не-* та *без- / бес-*, що вербалізують поняття "відсутність" у російській мові, з НКРМ (національного корпусу російської мови); 3) пояснити з когнітивних позицій механізми формування одного чи двох ад'єктивів від прототипів *нет* і *без*.

Методи дослідження

Методом суцільної вибірки було сформовано дослідницьку картотеку, до якої потрапили ад'єктиви з префіксами *не-* та *без- / бес-*, що вербалізують поняття "відсутність" у російській мові. Застосування словотвірного аналізу уможливило виокремити словотвірні моделі та встановити кореляцію з принципами економії та надмірності. Порівняльний та зіставний методи були використані для укладання таблиць відповідно до типу дериватів, які представлено в семантико-деривацій-ній типології. Прототипний метод дав змогу показати асоціативний зв'язок ад'єктивних дериватів з похідними субстантивами.

Виклад основного матеріалу

Словотвірний прошарок у мовній системі є значущим для продукування нових конотацій значень слів через використання наявних у мові афіксів. Афіксація як найпоширеніший словотвірний процес разом з конфіксацією відтворює світосприйняття людини, що прагне до найточнішого віддзеркалення явищ чи понять через мову. Така вербальна рефлексія відбувається завдяки апперцепції. Услід за О. О. Потебнею розглядаємо *апперцепцію* як вторинне, усвідомлене сприйняття, що підкріплене досвідом носіїв мови (Потебня, 1993).

Зазначмо, що апперцепція не обмежує діапазон мовних референтів, які передають поняття "відсутності", оскільки цей процес тісно пов'язаний із розвитком мови й еволюцією людини. Уточнюючи реалізацію поняття "відсутність" у мові, констатуємо той факт, що арсенал засобів його репрезентації постійно змінюється (Радчук, 2019).

Пояснення цьому факту реального функціонування мовних одиниць знаходимо у висловленні О. С. Снитко про те, що «фундаментальною рисою людської психіки є її апперцептивний характер, тобто залежність сприйняття, осмислення нових предметів і явищ від уже наявних знань, минулого досвіду, а також від психічного стану людини. Завдяки конкретному досвіду особистості кожна нова дія світу набуває особливого сенсу, кожен новий предмет (явище), що відбиті свідомістю, входить до системи асоціацій відповідно до установки суб'єкта, який їх сприймає» (Снитко, 1990: 19). Наприклад, для позначення відсутності в російській мові в одному випадку використовується словотвірна модель з префіксом *не-*, в іншому – з префіксом *без-/ бес-* для заміни словосполучень з предикативом *нет* та прислівником *без*, що виступають прототипами та основою утворення нової номінативної одиниці. Цей словотвірний процес є дуже продуктивним. За результатами прикметникового словотворення із зазначеними префіксами ми виокремили чотири типи номінативних одиниць з позначенням непроцесуальної ознаки відсутності.

Виділені типи дають змогу згрупувати й розмежувати вторинні номінації, на основі чого створити семантико-деривaційну типологію дериватів з префіксами *не-* та / або *без- / бес-*, які відбивають поняття "відсутність" у російській мові.

Пропонуємо розроблену семантико-деривaційну типологію, що складається із 4 груп:

– деривати з ідентичним значенням;
– мовна фіксація одного деривата;
– деривати з відмінною семантикою;
– різнопланова репрезентація дериватів.

Одна словотвірна модель може передавати різний семантичний зміст, хоча тією чи тією мірою репрезентує поняття "відсутність". Це пов'язано з тим, що прототипи *нет* і *без* мають необмежений потенціал в аспекті створення на їх основі вторинних номінацій під впливом апперцепції та актуалізації внутрішньої форми слів. О. С. Снитко

висловлює припущення про те, що «ступінь актуальності внутрішньої форми різних СПН (семантично похідних найменувань – О. Р.) з тотожною зовнішньою формою зумовлений соціально-прагматичними чинниками, а саме, актуальністю / неактуальністю реалії, яку позначають у певний період часу, особливостями інформаційного запасу носіїв мови, особливостями їхнього тезаурусу» (Снитко, 1990: 66). Нам імпонує таке бачення проблеми, оскільки створені деривати, пов'язані з поняттям "відсутність" чого-небудь, були необхідні носіям російської мови в конкретний історичний період і для конкретних комунікативних потреб.

Виокремлені нами типи на основі відбору та аналізу мовного матеріалу стимулювали укладання таблиць задля унаочнення словотвірної моделі та сформованих ад'єктивів. Уважаємо, що семантико-деривaційна типологія відбиває частотність, регулярність і типовість лексем з префіксами *не-* і / або *без-* / *бес-*, що закріплені у свідомості індивідуумів і фіксуються в колективній пам'яті носіїв російської мови та в лексикографічних джерелах. Проведемо лінгвальний огляд відповідно до запропонованої семантико-деривaційної типології, ураховуючи кореляцію словотвірної моделі, яка експлікує поняття "відсутність", з принципами мовної економії та мовної надмірності.

Паралельно наявні вторинні утворення з ідентичним значенням стабільно утримуються в мові та мовленні (див. табл. 1).

Таблиця 1

Деривати з ідентичним значенням

Репрезентант *нет*	**Лексеми з префіксами *не-* або *без-* / *бес-***	**Репрезентант *без***
нет чести	***бес****честный* ***не****честный*	без чести
нет пользы	***бес****полезный* ***не****полезный*	без пользы
нет успеха	***без****успешный* ***не****успешный*	без успеха
нет пробуждения	***бес****пробудный* ***не****пробудный*	без пробуждения
нет приюта	***бес****приютный* ***не****приютный*	без приюта

нет вины	***без****винный* ***не****винный*	без вины
нет обиды	***без****обидный* ***не****обидный*	без обиды
нет счастья	***бес****счастный* ***не****счастный*	без счастья
нет интереса	***без****ынтересный* ***не****интересный*	без интереса
нет инициативы	***без****ыниициативный* ***не****инициативный*	без инициативы
нет разделения	***без****раздельный* ***не****раздельный*	без разделения
нет радости	***без****радостный* ***не****радостный*	без радости
нет основания	***без****основательный* ***не****основательный*	без основания
нет вещества	***без****вещественный* ***не****вещественный*	без вещества
нет возврата	***без****возвратный* ***не****возвратный*	без возврата

Наведені в таблиці приклади переважно не різняться відтінками значень, номінативні одиниці з префіксом *без- / бес-* та з префіксом *не-* тотожні за семантикою, є взаємозамінними в контекстах – виконують роль синонімів. Цікавим спостереженням може бути те, що ці номінативні одиниці слугують основою для подальших словотвірних процесів, що репрезентує креативне мислення митців. Наприклад, у тексті поеми «Мертві душі» М. В. Гоголя трапляється складний оказіоналізм, до структури якого входить прислівник, утворений від прикметника ***не****приютный*, що посилено прислівником із підкреслено зневажливим відтінком: *Жизнь при начале взглянула на него как-то* ***кисло-неприютно****, сквозь какое-то мутное, занесенное снегом окошко: ни друга, ни товарища в детстве!* (М. В. Гоголь. «Мертвые души» (1842)). На нашу думку, ад'єктив ***не****приютный* не вирізняється безапеляційністю й імперативністю порівняно з ад'єктивом ***бес****приютный*, незважаючи на те,

що абстракти є абсолютними синонімами. Уважаємо, що в мовленнєвій практиці перевагу зазвичай віддають більш простій у плані вимови лексичній одиниці, що також впливає на економію часу мовлення. Але через наявність у мові двох ад'єктивів з тотожним значенням, що мають як спільний, так і відмінний план вираження з похідною основою, виявляється мовна надмірність.

Семантико-деривaційний типологійний підхід фіксує і мовні референти лише одного деривата: або з префіксом *без-* / *бес-* або з префіксом *не-* (див. табл. 2).

Таблиця 2

Мовна фіксація одного деривата

Репрезентант *нет*	**Лексеми з префіксами *не-* або *без-* / *бес-***	**Репрезентант *без***
нет дна	***без****донный* ***не-***	без дна
нет меры	***без****мерный* ***не-***	без меры
нет души	***без****душный* ***не-***	без души
нет жалости	***без****жалостный* ***не-***	без жалости
нет берега	***без****брежный* ***не-***	без берега
нет понимания	***бес****толковый* ***не-***	без понимания
нет цвета	***бес****цветный* ***не-***	без цвета
нет совести	***бес****совестный* ***не-***	без совести
нет доступа	***не****доступный* ***без-***	без доступа
нет справедливости	***не****справедливый* ***без-***	без справедливости
нет благозвучия	***не****благозвучный* ***без-***	без благозвучия

нет благородства	***не**благородный* ***без-***	без благородства
нет благодарности	***не**благодарный* ***без-***	без благодарности
нет внимания	***не**внимательный* ***без-***	без внимания
нет ясности	***не**внятный* ***без-***	без ясности
нет воздержанности	***не**воздержанный* ***без-***	без воздержанности
нет воспитанности	***не**воспитанный* ***без-***	без воспитанности

Приклади таблиці 2 репрезентують формування репрезентантів із семою ‘відсутність’ лише з одним префіксом (*не-* або *без- / бес-*) від відповідних прототипів *нет* або *без*. Семантичне наповнення конкретної словотвірної моделі зумовлено історичними процесами еволюції російської мови, впливом екстралінгвальних чинників на мовні явища. Уважаємо, що селекція використання певної номінативної одиниці є виявом принципу мовної економії.

Ю. О. Шепель розглядає подібне явище й наголошує, що не є унормованим приєднання до основ прикметників із суфіксами *-ат(ый), -аст(ый)* префіксів *без- / бес-*. Такі приклади стосуються лише прикметників, що вмотивовані іменниками зі значенням “частини тіла” (*безногий – неногастый – *безногастый*). Описуючи подібні семантичні відношення, лінгвіст зазначає: «У цьому разі проявляється тісна взаємодія між семантикою префікса й суфікса. Функція заперечення, що передається префіксом, більш безпосередньо пов’язана зі значенням суфікса, ніж із семантикою самого кореня» (Шепель, 2012: 204). Дійсно, описаний фрагмент викликає інтерес як мовна фіксація вияву морфологічної асиметрії та принципу мовної економії. Нормативне закріплення відбувається не спонтанно, завжди має бути відповідний тимчасовий проміжок для апробування в мовленнєвій практиці тієї чи тієї мовної реалії.

Семантико-деривaційна типологія передбачає диференціацію вторинних номінацій, до яких належать деривати з ідентичним значенням і з різною семантикою (див. приклади останніх у табл. 3).

Таблиця 3

Деривати з відмінною семантикою

Репрезентант *нет*	**Лексеми з префіксами *не-* або *без-* / *бес-***	**Репрезентант *без***
нет людей	***без****людный* ***не****людный*	без людей
нет конца	***бес****конечный* ***не****конечный*	без конца
нет шума	***бес****шумный* ***не****шумный*	без шума
нет звука	***без****звучный* ***не****звучный*	без звука
нет имени	***без****ымянный* ***не****именной*	без имени
нет действия	***без****действенный* ***не****действительный*	без действия
нет памяти	***бес****памятный* ***не****памятный*	без памяти
нет денег	***без****денежный* ***не****денежный*	без денег
нет вкуса	***без****вкусный* ***не****вкусный*	без вкуса
нет власти	***без****властный* ***не****властный*	без власти
нет выгоды	***без****выгодный* ***не****выгодный*	без выгоды
нет выигрыша	***без****выиграшный* ***не****выиграшный*	без выигрыша

Наприклад, ад'єктиви в словосполученнях ***без****людные улицы* чи ***не****людные улицы* різняться за градацією ознаки: у першому варіанті 'людей зовсім немає на вулицях', у другому – 'людей небагато на вулицях'.

Аналізуючи префіксальні утворення, що передають значення "відсутності" чого-небудь, хочемо провести паралель з міркуваннями данського лінгвіста О. Єсперсена щодо вираження заперечення

в індоєвропейських мовах. Науковець, розглядаючи суперечливі й протилежні поняття, а також змодельовані при цьому значення заперечення, подвійне й кумулятивне заперечення, звертається до історії заперечних висловів, зокрема до наявності подвійного заперечення і його зникнення в германських мовах. Мовознавець пише про те, що «якщо в сучасній англійській і в сучасній німецькій мові повторення заперечень стало траплятися не так часто, як раніше, то одна з причин, імовірно, полягає в тому, що фонетично невагомі *ne* і *en* були заміщені в цих мовах більш повними *not* і *nicht*, хоча цьому наслідкові сприяла шкільна логіка й вплив латини» (Есперсен, 2002: 385–386). Виходячи зі сказаного, можемо припустити, що фонетично "недостатнім" для передавання поняття "відсутність" виступає префікс *не-* на відміну від звучнішого й фонетично "повного" префікса *без- / бес-*. Прототип *без* зберігається у вторинній номінації повністю, а прототип *нет* – частково, він втрачає кінцевий приголосний, тим самим послаблюючи своє звучання і знижуючи фонетичну та семантичну значущість, які стають взаємопов'язаними.

Однак у деяких контекстах відмінності в семантиці можуть згладжуватися, що спричиняє контекстуальну синонімію: *вечер* ***не****шумный* чи ***бес****шумный*: *Дождь посыпался редкий, серый,* ***бесшумный****, недолгий, набежной, а к вечеру распогодилось, разогнало тучи, и что ни лужа, то звездная цитата* (М. Шишкин «Венерин волос» /2004/); *Сквозь затворенные двери слышен в приемной комнате* ***нешумный****, но беспрерывный говор и от времени до времени раздаются шаги людей, которые весьма осторожно и тихо прохаживаются по комнате* (М. М. Загоскин «Москва и москвичи» /1842–1850/).

У зв'язку з тим, що деривaційні історії не збігаються (наприклад, *беззвездный* походить від *без звезд*, *незвездный* – від *звездный*), «у прикметників з префіксом *без=* / *бес=* сферою дії заперечення є пропозиція наявності Х: *~ (имеется снег) = (не имеется (совсем) снега) = бесснежный; ~ (имеется злоба) = (не имеется (совсем) злобы) = беззлобный.* У прикметників з префіксом *не=* сферою дії заперечення є сенс власне прикметника із суфіксом *=н(ый)* на зразок *снежный, злобный, звездный*. Прикметники на *=н(ый)* містять у своєму значенні елемент 'багато', пор.: *снежная зима* – 'така, що багато снігу випало', *звездное небо* – 'небо, на якому багато зірок' та ін. Тому для таких похідних сферою дії заперечення є речення з квантитативом «*имеется*

много X», на відміну від сфери дії заперечення у прикметників з префіксом *без= / бес=*: *~ (имеется много снега) = снежный = (имеется мало \/ не имеется (совсем) снега) = неснежный; ~ (имеется много злобы) = злобный = (имеется мало злобы \/ не имеется (совсем) злобы) = незлобный*» (Шепель, 2012: 203). Такі деривaційні засоби можуть виражати не лише негацію, але й позначати відсутність.

Приклади різнопланових дериватів, що пов'язані з похідною основою лише асоціативно, подано в таблиці (див. табл. 4).

Таблиця 4

Різнопланова репрезентація дериватів

Репрезентант *нет*	**Лексеми з префіксами *не-* або *без-* / *бес-***	**Репрезентант *без***
нет цели	***бес****путный* ***не****путевый*	без цели
нет результата	***без****успешный* ***не****успешный*	без результата
нет нужды	***без****бедный* ***не****бедный*	без нужды
нет спокойствия	***без****угомонный* ***не****угомонный*	без спокойствия
нет сведений	***без****ызвестный* ***не****известный*	без сведений
нет мастерства	***без****ыскусный* ***не****искусный*	без мастерства
нет проявления	***без****гласный* ***не****гласный*	без проявления
нет индивидуальности	***без****личный* ***не****личный*	без индивидуальности

У тлумачних лексикографічних джерелах слова ***без****успешный* та ***не****успешный* частіше визначаються не за допомогою вживання вмотивованого слова *успех*, а застосуванням найбільш уживаного – *результат*, що іноді й додатково спеціально підкреслюється цією лексемою (наприклад, у контексті: *Успешный или неуспешный результат работы практикующего психолога можно еще так-сяк подать сообществу в виде факта* (Є. О. Клімов «Психология в XXI веке» (2003)). Відмінності нюансів семантики можуть бути нейтралізовані

в контексті. Наведемо приклади: *Первой попыткой упрятать Вадима Дементьева в тюрьму можно считать очень странный, но, правда,* ***безуспешный рейд*** *налоговой полиции, которая чуть было не накрыла предприятие по разливу водки* (М. Милованов «Рынок тщеславия» /2000/); *И весь этот внезапный* ***рейд*** *для спасения ревкома, хотя и* ***неуспешный****… Почему не выслать четыре сотни под командой кого угодно?* (Ю. В. Трифонов «Старик» /1978/); *Николай Иванович, несмотря на свои преклонные годы, всегда молодился и был ужасный, хотя и* ***безуспешный****,* ***ухаживатель*** *за женщинами и не пропускал случая участвовать в любительских концертах, щеголяя своим далеко не блестящим баритоном* (В. А. Шомпулєв «Записки старого помещика» /1897–1908/); *Отец Мирона был* ***адвокат****, но какой-то мелкотравчатый,* ***неуспешный****, работал в области, мотался по электричкам и вид имел совсем не адвокатский – походил на заморенного жизнью провинциального счетовода, кладовщика, ветеринара, живущего на скудную копейку* (Ю. В. Трифонов «Время и место» /1980/).

Наприклад, номінативна одиниця ***без****ыскусный* може позначати 1) "невигадливий, простий": *Здание Матнаса тоже напоминало крепость – приземистый* ***безыскусный*** *замок с четырехугольной цитаделью, с хозяйственными постройками вокруг – не конюшни, но бассейн, не склады, но спортивные площадки* (Д. І. Рубіна «Последний кабан из лесов Понтеведра» /1999/); 2) "простодушний, наївний": *И впрямь, следователь, худой, рыжеволосый, с конопушками на впалых щеках, походил на* ***безыскусный****, украшающий любую деревенскую околицу цветок* (Є. Козирєва «Дамская охота» /2001/). Слово ***не****искусный* у сучасній російській мові вживається частіше в значенні 'людина, що не досягла майстерності, не вправна, не уміла': *Часто у иногопридворного щеголя, при богатейшем кафтане, парик был прескверно вычесан, превосходную штофную материю* ***неискусный*** *крепостной портной портил дурным или смешным покроем, или, если чей-нибудь наряд был во всех отношениях безукоризненен, то экипаж был крайне плох…* (Є. П. Карнович «Любовь и корона» /1879/).

Узагальнюючи дані таблиці 4, зазначмо, що лексичні одиниці з префіксами *без- / бес-* і *не-* можуть бути представлені дериватами, які не мають спільного кореня з похідною основою субстантива. Вторинними номінаціями є абстракти, що лише асоціативно пов'язані

з деривaційною основою: зв'язок спостерігаємо на рівні асоціації, а формально він не виражений. Як зауважила О. С. Снитко, формування внутрішньої форми номінативної одиниці – неодмінна ланка переходу від невербального розумового коду до коду вербальних одиниць, об'єктивації певного змісту за допомогою використання мовних засобів. Внутрішня форма виступає мостом, що з'єднує дві стадії номінативного акту – довербальну, яка пов'язана з існуванням комплексу асоціацій, що супроводжують певний ідеальний образ предмета або явища, і стадію вербальної номінації (Снитко 1990: 24). На основі психічного процесу апперцепції виявляється можливою субституція, що надає змоги утворення ад'єктивів з префіксами *без- / бес-* і *не-* від субстантивів, ураховуючи асоціацію. Водночас відбувається актуалізація прототипів *нет* або *без* у формуванні вторинних номінацій.

Слова, які називають відсутність якої-небудь ознаки, що наведені в таблицях 1, 2, 3 переважно стилістично нейтральні. Приклади таблиці 4 стилістично неоднорідні: абстракти з префіксом *без- / бес-* тяжіють до книжного літературного вжитку, а ад'єктиви з префіксом *не-*, хоч і є нормативним варіантом, частіше використовуються в розмовному жанрі російської мови. Стилістичне розмежування аналізованих ад'єктивів за книжним та розмовним стилями мови також зумовлено принципами економії та надмірності, оскільки в розмовному дискурсі завжди використовуються більш прості лексеми.

Висновки

Отже, з опертям на словникові дефініції було виокремлено лексико-граматичні варіанти репрезентації поняття "відсутність", а саме ад'єктиви з префіксами *без- / бес-* і *не-*. Унаслідок їх аналізу з'ясовано, що, по-перше, поява нового слова замість лексико-граматичного вираження поняття "відсутність" із застосуванням мовних засобів *не* й *без* є більш високим ступенем в абстрагуванні, а по-друге, заміна висловлювання одним словом маніфестує вияв тенденції мовної економії, оскільки спостерігається не лише менша витрата часу й зусиль людини для вираження думки, але й фіксація апробованого на практиці деривата в колективній свідомості.

Мовна надмірність з'являється в тому разі, коли сформовані дві вторинні номінації з тотожним значенням, що мають як спільний, так

і відмінний план вираження з похідною основою. Утворення абстрактних ад'єктивів з різною семантикою або утворення лише одного деривата корелює із принципом мовної економії.

Розроблена семантико-деривaційна типологія дериватів із семою 'відсутність' сприяє поглибленню теорії мови та уможливлює в перспективі дослідження кореляції між словотвірною моделлю та діалектичними принципами економії та надмірності на матеріалі ад'єктивів української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Есперсен, О.** (2002). *Философия грамматики* (пер. с англ.; общ. ред. и предисловие Б. А. Ильиша). Москва: Едиториал УРСС. 2. **Калашникова, Г.** (1979). *Многокомпонентные сложные предложения в современном русском языке.* Харьков: Вища шк. 3. **Марчук, Л.** (1993). Механизм избыточности и экономии в многокомпонентном сложном предложении. В *Вопросы теории многокомпонентного сложного предложения* (с. 53–62). Харьков: ХГПИ. 4. **Марчук, Л.** (2012). Явления избыточности и экономии в полипредикативных сложных предложениях. В *Развитие теории полипредикативных сложных предложений в русле традиций Харьковской лингвистической школы*. (Вып. III). (с. 104–111). Харьков: ХНПУ имени Г.С. Сковороды. 5. **Потебня, А.** (1993). *Мысль и язык.* Киев: Синто. 6. **Радчук, О.** (2019). *Лингвокогнитивная репрезентация понятия "отсутствие" в русском языке*. Харьков: Юрайт. 7. **Снитко, Е.** (1990). *Внутренняя форма номинативных единиц*. Львов: Свит. 8. **Шепель, Ю.** (2012). Морфологическая асимметрия и явление изоморфизма при построении словообразовательных рядов. *Уч. зап. Таврич. нац. ун-та имени В.И. Вернадского.* Серия «Филология. Социальные коммуникации», *25 (64) / 4 (2),* 198–205.

ДЖЕРЕЛА

1. **Гоголь, М.** (1842). Мертвые души. Узято з https://ruscorpora.ru. 2. **Загоскин, М.** (1842–1850). Москва и москвичи. Узято з https://ruscorpora.ru. 3. **Карнович, Є.** (1879). Любовь и корона. Узято з https://ruscorpora.ru. 4. **Климов, Е.** (2003). Психология в XXI веке. Узято з https://ruscorpora.ru. 5. **Козырева, Е.** (2001). Дамская охота. Узято з https://ruscorpora.ru. 6. **Милованов, М.** (2000). Рынок тщеславия. Узято з https://ruscorpora.ru. 7. **Трифонов, Ю.** (1980). Время и место. Узято з https://ruscorpora.ru. 8. **Трифонов, Ю.** (1978). Старик. Узято з https://ruscorpora.ru. 9. **Шишкин, М.** (2004). Венерин волос. Узято з https://ruscorpora.ru. 10. **Шомпулев, В.** (1897–1908). Записки старого помещика. Узято з https://ruscorpora.ru.

REFERENCES

1. **Espersen, O.** (2002). *Filosofiya grammatiki [Philosophy of grammar]* (B. A. Il'ish, ed., trans.). Moskva: Editorial URSS [in Russian]. 2. **Kalashnikova, G.** (1979). *Mnogokomponentnye slozhnye predlozheniya v sovremennom russkom yazyke [Polycomponent*

composite sentences in modern Russian]. Har'kov: Vyshcha shk. [in Russian]. 3. **Marchuk, L.** (1993). Mekhanizm izbytochnosti i ekonomii v mnogokomponentnom slozhnom predlozhenii [The mechanism of redundancy and economy in a polycomponent composite sentence]. In *Voprosy teorii mnogokomponentnogo slozhnogo predlozheniya – Questions of the theory of a multicomponent complex sentence* (pp. 53–62). Xar'kov: XGPI [in Russian]. 4. **Marchuk, L.** (2012). Yavleniya izbytochnosti i ekonomii v polipredikativnyh slozhnyh predlozheniyah [The phenomena of redundancy and economy in polypredicative composite sentences]. In *Razvitie teorii polipredikativnyh slozhnyh predlozhenij v rusle tradicij Har'kovskoj lingvisticheskoj shkoly – Development of the theory of polypredicative complex sentences in line with the traditions of the Kharkiv linguistic school Development of the theory of polypredicative complex sentences in line with the traditions of the Kharkiv linguistic school*. (Vol. III). (pp. 104–111). Xar'kov: XNPU imeni G. S. Skovorody [in Russian]. 5. **Potebnya, A.** (1993). *Mysl' i yazyk [Thought and language]*. Kiev: Sinto [in Russian]. 6. **Radchuk, O.** (2019*). Lingvokognitivnaya reprezentaciya ponyatiya "otsutstvie" v russkom yazyke [Linguocognitive representation of the notion of "absence" in Russian]*. Har'kov: Yurajt [in Russian]. 7. **Snitko, E.** (1990). *Vnutrennyaya forma nominativnyh edinic [Internal form of nominative units]*. L'vov: Svit [in Russian]. 8. **Shepel', Yu.** (2012). Morfologicheskaya asimmetriya i yavlenie izomorfizma pri postroenii slovoobrazovatel'nyh ryadov [Morphological asymmetry and the phenomenon of isomorphism in the construction of word-formation rows]. *Uch. zap. Tavr. nac. un-ta imeni V.I. Vernadskogo.* Seriya «Filologiya. Social'nye kommunikacii» – *Scientific notes of the V. I. Vernadsky Taurida National University. Series* «Philology. Social Communications», *25 (64) / 4 (2),* 198–205 [in Russian].

SOURCES

1. **Gogol', N.** (1842). Mertvye dushi [Dead souls]. Retrieved from https://ruscorpora.ru [in Russian]. 2. **Zahoskin, M.** (1842–1850). Moskva i moskvichi [Moscow and Muscovites]. Retrieved from https://ruscorpora.ru [in Russian]. 3. **Karnovych, Ye.** (1879). Lyubov' i korona [Love and the crown]. Retrieved from https://ruscorpora.ru [in Russian]. 4. **Klimov, Ye.** (2003). Psixologiya v XXI veke [Psychology in the XXI century]. Retrieved from https://ruscorpora.ru [in Russian]. 5. **Kozyrieva, Ye.** (2001). Damskaya oxota [Women's hunting]. Retrieved from https://ruscorpora.ru [in Russian]. 6. **Mylovanov, M.** (2000). Rynok tshheslaviya [Vanity market]. Retrieved from https://ruscorpora.ru [in Russian]. 7. **Tryfonov, Yu.** (1980). Vremya i mesto [Time and place]. Retrieved from https://ruscorpora.ru [in Russian]. 8. **Tryfonov, Yu.** (1978). Starik [The Old Man]. Retrieved from https://ruscorpora.ru [in Russian]. 9. **Shyshkin, M.** (2004). Venerin volos [Venus hair]. Retrieved from https://ruscorpora.ru [in Russian]. 10. **Shompuliev, V.** (1897–1908). Zapiski starogo pomeshhika [Notes of an old landowner]. Retrieved from https://ruscorpora.ru [in Russian].

Радчук Ольга Вячеславівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені проф. Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-050-636-09-07
E-mail radchuk.o.v@ukr.net
http://orcid.org/0000-0002-0343-6796

Radchuk Olha Viacheslavivna – Doctor of Philological Sciences, Docent, Professor at Myhailo Hetmanets Department of Foreign Literature and Slavic Languages, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 19 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Радчук О. В. Вияви принципів економії та надмірності в словотвірних моделях (на матеріалі дериватів із семою ‘відсутність’). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 124–140. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.09

APA: Радчук, О. В. (2022). Вияви принципів економії та надмірності в словотвірних моделях (на матеріалі дериватів із семою ‘відсутність’). *Лінгвістичні дослідження, 56,* 124–140. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.09

УДК 811.161.2’366.542:811.161.1’366.542 **Н. С. Степаненко**

ЛОКАТИВНА ФУНКЦІЯ РОДОВОГО ВІДМІНКА: УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ АСИМЕТРІЙНІ ЗВ’ЯЗКИ

У статті в компаративному плані з’ясовано семантичну диференціацію локативності, закріплену за родовим відмінком української та російської мов. Установлено збіжності, що стосуються конкретних значень із просторовою детермінацією і прийменникового складу конструкцій, утворених за моделлю V + Prep + Ngen. Основну увагу приділено характеристиці асиметрійності на рівні окремих прийменників і прийменниково-відмінкових структур. Удокладнено проаналізовано значеннєвий обсяг, лексико-семантичну будову, стилістичний потенціал, синтагматичні можливості українських синтаксем V + З-НАД + Ngen, V + З-ПЕРЕД + Ngen, V + З-ПОПЕРЕД + Ngen, V + З-ПОМІЖ + Ngen, V + З-МІЖ + Ngen, V + З-МЕЖИ + Ngen,V + З-ПРОМІЖ + Ngen, V + З-ПОМЕЖИ + Ngen, V + ПЕРЕД + Ngen.

***Ключові слова**: українська й російська мови, родовий відмінок, просторові конструкції, симетрійно-асиметрійні зв’язки, просторові прийменники З-НАД + Ngen, З-ПЕРЕД + Ngen, З-ПОПЕРЕД + Ngen, З-ПОМІЖ + Ngen, З-МІЖ + Ngen, З-МЕЖИ + Ngen, З-ПРОМІЖ + Ngen, З-ПОМЕЖИ + Ngen, ПЕРЕД + Ngen.*

Stepanenko N. Locative Function of the Genitive Case: Ukrainian-Russian Asymmetric Relations. *The article is devoted to the analysis of the locative category inherent in all languages, which is represented by various linguistic means endowed with the ability to enter into isofunctional relations. The main attention is paid to full or partial compliance identification between verb-noun Ukrainian and Russian constructions with spatial connotation through the synchronous descriptive method and the one component analysis. It is declared at the following levels: semantics, formal-grammatical organization, distributive possibilities, and limitations presence or absence regarding the determining and determined components choice.*

The object of the study is the genitive case as one of the typical representatives of space in the compared Ukrainian and Russian languages. All possible semantic modifications of the locative category at the genitive level are identified. The full body of formal-grammatical means of their explication with their distinction of the degree of productivity of each particular representative, using elements of the statistical method, is established. The reasons for semantic and formal-grammatical differences in the case background were also clarified, which required an in-depth interpretation of the stylistic connotation of prepositional case forms. Euphony (З / ЗІ / ІЗ), which is a phenomenon specific to the Ukrainian language, as well as, the inherent breadth of the prepositional spectrum, have not gone unnoticed. As for the symmetrical moments, they are quite clear in terms of diachrony. The semantic volume,

© Степаненко Н. С., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.10

lexical-semantic structure, stylistic potential, syntagmatic possibilities of Ukrainian syntaxes V + З-НАД + Ngen, V + З-ПЕРЕД + Ngen, V + З-ПОПЕРЕД + Ngen, V + З-ПОМІЖ + Ngen, V + З-МІЖ + Ngen, V + З-МЕЖИ + Ngen,V + З-ПРОМІЖ + Ngen, V + З-ПОМЕЖИ + Ngen, V + ПЕРЕД + Ngen, their demarcation features are defined. The presentation is based on rich factual material obtained from various sources by the continuous sampling method. The grammatical perspectives of the studied syntaxes in the compared languages are also revealed. In particular, the Ukrainian language is undergoing a process of resuscitation when lexical and grammatical features being on the periphery under the influence of extra lingual factors are returning to active use. The markers of grammatical symmetry and asymmetry in the compared languages with the projection on the genitive case with the locative type of determination are arranged in the order in the paper.

Keywords: *related Ukrainian and Russian languages, genitive case, spatial constructions, symmetric-asymmetric connections, spatial prepositions З-НАД + Ngen, З-ПЕРЕД + Ngen, З-ПОПЕРЕД + Ngen, З-ПОМІЖ + Ngen, З-МІЖ + Ngen, З-МЕЖИ + Ngen, З-ПРОМІЖ + Ngen, З-ПОМЕЖИ + Ngen, ПЕРЕД + Ngen.*

Вступ

Категорія локативності є універсальною, оскільки вона знаходить своє відображення в усіх мовах світу. Що ж до засобів її вербалізації, то вони специфічні в кожній мові. Водночас не викликає сумнівів те, що для споріднених мов характерна спільність на рівні репрезентативної бази просторовості як сукупності всіх лексико-семантичних і формально-граматичних маркерів місця дії, напряму й шляху руху. Цій актуальній для сучасного мовознавства проблемі присвячені праці багатьох лінгвістів. Окремий розряд становлять студії, об'єктом дослідження яких є семантичний, формально-граматичний, функційний, когнітивний, стилістичний потенціал локативних синтаксем у споріднених мовах (Р. Болдирев /1982/, І. Вихованець /1982/, І. Слинько /1973/, Є. Тимченко /1926/ та ін.). Іншу групу сформували праці, у яких різнобічно проаналізовано особливості побутування синтаксем із локативним типом детермінації в неспоріднених мовах (Л. Байрамова, Ф. Сейфулліна /1989/ та ін.). І перші, і другі є однаковою мірою важливими для з'ясування природи локативності загалом й особливостей її віддзеркалення в окремо взятій мові та в різних генетично пов'язаних та не пов'язаних мовах. Виняткової значущості набуває питання повної або часткової відповідності між українськими та російськими конструкціями з просторовим значенням, заявленої на рівні семантики, формально-граматичної організації, дистрибутивних можливостей. Ідеться про наявність чи відсутність

лімітативності щодо вибору детермінованого й детермінувального компонентів.

Об'єктом дослідження обрано родовий відмінок як один із типових реалізаторів значення просторовості.

Мета цієї наукової розвідки полягає в тому, щоб на основі комплексного семантичного, формально-граматичного та функційного аналізів дієслівно-іменних конструкцій установити подібність і відмінність між українською та російською мовами в способах експлікування локативних відношень. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) ідентифікування типу просторової семантики, закріпленої за моделлю V + Prep + Ngen, 2) характеристика лексико-семантичного складу детермінованих і детермінувальних компонентів моделі V + Prep + Ngen, 3) установлення фактів повної або часткової відповідності між українськими та російськими конструкціями моделі V + Prep + Ngen, виявлених на рівні (а) семантики, (б) формально-граматичної організації, (в) дистрибутивних можливостей, (г) стилістичної специфікації.

Методи дослідження

Прагнення здійснити різнобічний аналіз матеріалу зумовило використання таких методів: описового – для інтерпретації фактажу, характеристики міжмовної взаємодії в межах конструкцій із локативним типом детермінації; компонентного аналізу – для дослідження семантичних варіантів і значеннєвих відтінків просторової семантики, закріпленої за моделлю V + Prep + Ngen; дистрибутивного аналізу – для виявлення сукупності всіх можливих оточень аналізованих одиниць у порівнюваних мовах; кількісних підрахунків – для встановлення ступеня продуктивності українських та російських конкретних репрезентантів моделі V + Prep + Ngen на тлі інваріантної моделі V + Prep + Nx.

Виклад основного матеріалу

У споріднених українській та російській мовах родових відмінок є семантично поліфункційним. Він може вживатися з прийменниками й без них. Одним із складників значення генітива є локативність. Вона представлена такими семантичними типами: дія відбувається 1) з меж просторової одиниці (З, ІЗ, ЗІ [рос. ИЗ]) + Ngen; З, ІЗ, ЗІ [рос. С] + Ngen), 2) з її середини (З [рос. ИЗ] + Ngen) чи 3) з поверхні

(З [рос. С] + Ngen), з місця, яке знаходиться 4) нижче або в нижній частині (З-ПІД, З-ПОПІД [ИЗ-ПОД] + Ngen) чи 5) позаду (З-ЗА, З-ПОЗА [рос. ИЗ-ЗА] + Ngen) просторового орієнтира, а також 6) від його меж (ВІД / ОД [рос. ОТ] + Ngen), 7) усередині предмета чи об'єкта або в межах певного простору (СЕРЕД, ПОСЕРЕД, НАСЕРЕД, ПОСЕРЕДИНІ [рос. СРЕДИ, ПОСРЕДИ, СРЕДЬ, СЕРЕДЬ, ПОСРЕДИ, ПОСЕРЕДЬ, СЕРЕДИ, ПОСЕРЕДИНЕ] + Ngen; ВСЕРЕДИНІ / УСЕРЕДИНІ [рос. ВНУТРИ] + Ngen), 8) попереду (СПЕРЕДУ, ПОПЕРЕДУ, ПОПЕРЕД [рос. ВПЕРЕДИ] + Ngen; ПРОТИ, НАПРОТИ, НАВПРОТИ, НАСУПРОТИ [рос. ПРОТИВ, НАПРОТИВ, НАСУПРОТИВ] + Ngen), 9) позаду (ЗЗАДУ, ПОЗАДУ, ПОЗАД [рос. СЗАДИ, ПОЗАДИ] + Ngen), 10) зверху або вище (ПОВЕРХ, ЗВЕРХУ, ЗВЕРХ [рос. ПОВЕРХ, СВЕРХ] + Ngen; ВИЩЕ, ПОВИЩЕ [рос. ВЫШЕ, ПОВЫШЕ] + Ngen), 11) нижче (НИЖЧЕ, ПОНИЖЧЕ [рос. НИЖЕ, ПОНИЖЕ] + Ngen), 12) з одного, двох або всіх боків одиниці простору (ЗБОКУ, ЗБОКУ ВІД, ОБІЧ, ОБІК, ПОБІЧ, УЗБІЧ [рос. СБОКУ, СБОКУ ОТ, ОБОЧЬ] + Ngen; ПРАВОРУЧ, ПРАВОРУЧ ВІД [рос. СПРАВА ОТ] + Ngen; ЛІВОРУЧ, ЛІВОРУЧ ВІД [рос. СЛЕВА ОТ] + Ngen; З ДВОХ (ОБОХ) БОКІВ (СТОРІН), ПО ОБИДВА БОКИ, ОБАБІЧ, ПООБІЧ [рос. С ДВУХ (ОБЕИХ) СТОРОН (БОКОВ), ПО ОБЕ СТОРОНЫ, ПО ОБЕ СТОРОНЫ ОТ] + Ngen; НАВКОЛО, КРУГОМ, ДОВКОЛА, ДОВКІЛ, ВКОЛО, ДОВКРУГ, ДОВКРУГИ, ДООКРУЖ, НАВКІЛ, НАВКРУГИ, НАВКРУГ, КРУГ, ВКРУГ, ОКРУГ, ОКРУГИ, ОКІЛ [рос. ВОКРУГ, ВКРУГ, КРУГОМ] + Ngen), 13) у просторовому відрізку, оточеному рядом однорідних чи неоднорідних предметів (МІЖ, МЕЖИ, ПОМІЖ, ПОМЕЖИ, ПРОМІЖ, ПРОМЕЖ [рос. МЕЖ, МЕЖДУ, ПРОМЕЖ, ПРОМЕЖДУ] + Ngen), 14) поблизу (БІЛЯ, ПОБІЛЯ, КОЛО, КРАЙ, КІНЕЦЬ, ПОРЯД, ПОРУЧ, БЛИЗЬКО, БЛИЗЬКО ВІД, ПОБЛИЗУ, ПОБЛИЗУ ВІД, НЕДАЛЕКО, НЕДАЛЕКО ВІД, НЕПОДАЛІК, НЕПОДАЛІК ВІД [рос. У, ОКОЛО, ВОЗЛЕ, ПОДЛЕ, БЛИЗ, ВБЛИЗИ, ВБЛИЗИ ОТ, БЛИЗКО ОТ, ПОБЛИЗОСТИ ОТ, НЕДАЛЕКО ОТ, НЕВДАЛЕКЕ ОТ, НЕПОДАЛЕКУ ОТ] + Ngen) чи 15) на певній віддалі від просторової одиниці (ОДДАЛІК / ВІДДАЛІК, ОДДАЛІК ВІД / ВІДДАЛІК ВІД, ПООДАЛЬ, ПОДАЛІ ВІД, ДАЛЕКО ВІД [рос. ВДАЛИ ОТ, ВДАЛЕКЕ ОТ, ДАЛЕКО ОТ, ПООДАЛЬ ОТ, ПОДАЛЬШЕ ОТ] + Ngen), 16) уздовж (ВЗДОВЖ / УЗДОВЖ, ЗДОВЖ, ПОЗДОВЖ, ПОДОВЖ, ПОВЗДОВЖ, ВДОВЖ / УДОВЖ, ВПОДОВЖ / УПОДОВЖ,

ВПРОДОВЖ / УПРОДОВЖ, ВПРОСТ / УПРОСТ [рос. ВДОЛЬ] + Ngen) або 17) впоперек (ПОПЕРЕК, ВПОПЕРЕК / УПОПЕРЕК [рос. ПОПЕРЕК] + Ngen), 18) мимо неї (МИМО, ПОВЗ [рос. МИМО] + Ngen), а також указує на досягнення дією межі поширення, на контакт між двома чи кількома точками простору (ДО + Ngen). В українській мові остання синтаксема активно реалізує семантику "проникнення в середину просторової одиниці або в її межі".

Неважко помітити, що прийменникова система порівнюваних мов вирізняється симетрійністю. Відмінності існують на рівні прийменників З / ЗІ / ІЗ і ИЗ, З / ЗІ / ІЗ і С. Український прийменник З / ЗІ / ІЗ наділений ширшими семантичними можливостями. Його відповідниками в російській мові є прийменники ИЗ і С. Важливо наголосити, що раніше "прийменники изъ и съ фонетично й функціонально чітко розрізнялися" (Білодід, Гнатюк, & Черторизька, 1972: 197), що послідовно успадкувала російська мова, а в "мові української народності прийменники изъ та съ злилися з фонетичних причин в один прийменник З" (Арполенко, Грищенко, Німчук, Русанівський, & Щербатюк, 1983: 245), що властиве й сучасній українській мові. Пор. у зв'язку із цим такі кількісні дані:

Обсяг досліджуваного матеріалу (у знаках)	**Мови**	**Усього просторових конструкцій**	**Із них конструкцій із прийменниками**		
			З + Ngen	ИЗ + Ngen	С + Ngen
		V + Prep + Nx			
800 тисяч	українська	4019	401(10%)	—	—
800 тисяч	російська	4081	—	243 (6%)	134 (3%)
		V + Prep + Ngen			
800 тысяч	українська	1159	401(35%)	—	—
800 тысяч	російська	802	—	243(30%)	134(17%)

В українській, і в російській мові для прийменника З характерна фонетична варіантність – З – ЗІ, ІЗ, ИЗ – ИЗО. За семантичними й стилістичними властивостями виділені варіанти збігаються з інваріантами. Їхнє вживання зумовлене евфонічними потребами, пор.: *А сам він <…> не вижене* ***з*** *хати непрошеного* (П. Загребельний) і ***Із*** *низенької хати вийде мати смуглява моя* (В. Сосюра), *Дістала* ***зі*** *скрині єдину*

його святочну одежу (М. Коцюбинський); ***Из*** *кармана куртки он достал матово блеснувший браунинг* (М. Шолохов), *Гришка даже вынул цыгарку* ***изо*** *рта* (С. Залигін).

Російські прийменники ИЗ і С також мають деякі відмінності на рівні сполучуваності. Варто зазначити, що більшість лексико-семантичних груп іменників, які виконують роль залежного компонента конструкції V + ИЗ + Ngen, V + С + Ngen, у російській мові збігаються. Очевидність цього факту, однак, не може слугувати підставою для можливості паралельного функціонування придієслівних поширювачів. Для прийменника ИЗ релевантною є сема "внутрішній об'єм", а для прийменника С – "поверхня". Проте в окремих випадках ця семантична опозиція в значенні іменника не експлікується, що спричиняє розмивання диференційної ознаки в значеннєвому плані синтаксичних структур V + ИЗ + Ngen, V + С + Ngen і вможливлює сполучуваність субстантивів цього типу з обома прийменниками. Лексичні одиниці, наділені такими властивостями, фіксуємо серед імен, що групуються довкола значень "простір", "конкретний предмет". Досліджуваний матеріал дав змогу виокремити із широкого кола субстантивів, які позначають більш або менш лімітовані території, тільки три лексеми – *огород, двор, луг,* напр.: *Поля* ***вышла из двора*** (Г. Марков) – *А "подзаборники" шумной ватагой уже* ***со двора высыпали*** (Л. Сейфулліна), *Бывало,* ***пригонят*** *их* ***из лугов*** *– они ушами прядут* (Б. Можаєв) – *В остальное время* ***возил*** *сено* ***с лугов*** (С. Залигін). Примітно, що морфемна структура детермінованого конституента не впливає на вибір прийменника (ср.: ***вы****шла,* ***вы****сыпали,* ***при****гонят*). У групі іменників – назв конкретних предметів з прийменниками ИЗ і С уживаються лексеми – найменування неглибокого посуду (*тарелка, блюдо, блюдце, поднос, сковорода, ложка*), окремих предметів побуту (*кресло, кровать, постель*), відкритих транспортних засобів (*воз, телега, арба, дрожки, повозка*) и слово *седло*, напр.: ***Из блюдечка*** *я чай смиренно* ***пью*** (Є. Євтушенко) – *Потом* ***с тарелки ест*** *сычуг* (М. Заболоцький); *И Полю словно кто-то невидимый* ***вытолкнул из кресла*** (Г. Марков) – ***Встал с кресла*** *и Говоров* (А. Чаковський). Якщо ж граматично панівне дієслово має співвідносний префікс, вільне функціонування розглядуваних лексем не є можливим. Пор.: *Никита* ***вылез из постели*** (О. Толстой) – *Худенький черный мальчик...* ***слезает с постели*** (В. Каверін); *...****из телеги выбросит*** (Б. Можаєв) – *Устинов <...>* ***свалил с телеги*** *плужок* (С. Залигін); *Инженер* ***вылетел из седла*** (Л. Сейфулліна) – *Он* ***соскочил с седла***

(В. Шишков). Можна твердити, що вибір прийменників ИЗ і С детермінується притаманною російській мові префіксально-прийменниковою кореляцією ВЫ- – ИЗ і С- – С.

Щодо асиметрії на рівні описуваних синтаксем (а це є основним предметом нашого дослідження), то вона стосується прийменникових конструкцій. Ідеться про синтаксичні структури V + З-НАД + Ngen, V + З-ПЕРЕД + Ngen, V + З-ПОМІЖ + Ngen, V + З-МІЖ + Ngen, V + З-МЕЖИ + Ngen,V + З-ПРОМІЖ + Ngen, V + З-ПОМЕЖИ + Ngen, V + ПЕРЕД + Ngen і V + З-ПОПЕРЕД + Ngen, які вживаються в українській мові й не мають безпосередніх відповідників у російській мові. Отже, українська мова володіє тим набором прийменниково-відмінкових форм із локативною детермінацією, які в російській мові можуть бути передані описово. Досліджувані тексти показують, що конструкції з прийменниками З-НАД, З-ПЕРЕД, З-ПОМІЖ, З-МІЖ, З-МЕЖИ, З-ПРОМІЖ, З-ПОМЕЖИ, ПЕРЕД, З-ПОПЕРЕД вирізняються низьким ступенем продуктивності.

Синтаксичні структури V + З-НАД + Ngen репрезентують два значення: 1) називають дію, що спрямована з точки, яка знаходиться вище від орієнтира, 2) номінують дію, спрямовану із меж простору (пор.: Жовтобрюх, Волох, Самойленко, & Слинько, 1980: 637). Реалізація обох планів змісту пов'язана з дієсловами руху й переміщення (*піти, прийти, летіти, прилинути*), конкретної фізичної дії (*виглянути, показатися, відкриватися*), зорової та мовленнєвої дії (*глянути, дивитися, гукати, озватися*). Поява двох локативних значень зумовлена семантикою залежного компонента. У першому випадкові роль поширювача виконує широке коло іменників, що номінують конкретний об'ємний предмет (*стіл, ліжко, ворота, дуб, шпиль*): *...Певне,* ***вкрала з-над ліжка*** (Л. Мартович), *...краєвид* ***відкривається з-над шпиля*** (А. Мороз), *...****обзивається*** *тихий голос* ***з-над столу*** (М. Коцюбинський). Реалізація другого значення пов'язана із субстантивами однієї лексико-семантичної групи – "найменування акваторій" (*ріка, море, Дністер, Дніпро, Чорне море*): *Не сьогодні-завтра* ***вдарять*** *наші* ***з-над Дністра і Бугу*** (М. Стельмах), *...****з-над Дніпра височать*** *списи рідних труб заводських* (О. Гончар).

Поряд із прийменником З-НАД + Ngen в українській мові функціонує прийменник З-ПОНАД + Ngen. Для останнього характерні такі самі дистрибутивні властивості, як і для першого, проте він має додатковий відтінок поширеності дії в просторі, спричинений

присутністю в його складі елемента ПО-: *І* ***вдивляється*** *в очі мені* ***з-понад зір*** <...> *Тарас* (Д. Павличко), *Далеко десь* ***з-понад самого Бугу*** *сірою грудочкою* ***покотився*** *у село заєць* (М. Стельмах).

Значенням конструкції V + З-ПЕРЕД + Ngen є вказівка на дію, спрямовану від переднього боку якого-небудь предмета. Позицію залежного члена формують дієслова руху й переміщення (*йти, повзти, тікати*), конкретної фізичної дії, що асоціюється з динамікою (*прибрати, виставити*). Роль поширювача виконують іменники, що називають конкретний предмет (*особу або не-особу*) чи його частину, а також субстантиви, які позначають більш або менш лімітований простір (*хлопці, хата, вікно, ворота, двір*): *...літери* ***бігли з-перед очей*** (О. Десняк), *...дівка* <...> ***погнала*** *їх* ***із-перед кухні*** (Л. Мартович), *Федора* ***прибрали з-перед*** *баринних* ***вікон*** (Панас Мирний), *Переселенці* <...> ***виставили з-перед себе*** *Радивона Курдика* (В. Бабляк).

В українській мові фіксуються структури V + З-ПОПЕРЕД + Ngen, що мають у своєму складі той самий лексико-семантичний діапазон детермінованих членів, але відрізняються від розглянутих вище конструкцій семантичним відтінком поширеності дії в просторі, який експлікує початковий елемент ПО- складного прийменника, напр.: *А то вона* ***вискочила з-поперед*** *наших* ***вікон*** (з побут. мовл.). Прийменник З-ПОПЕРЕД належить до розряду розмовних, отже, конструкції, у яких він використовується, вирізняються стилістичною маркованістю.

Синтаксичні структури V + З-ПОСЕРЕД + Ngen називають дію, спрямовану з простору, оточеного однорідними предметами. Репрезентація цього значення пов'язана з дієсловами, у значеннєвому обсязі яких фіксується сема "виділення" (*чується, відзначається, виділяється, вирізняється, видніється, мерехтить*). Типовими придієслівними конкретизаторами є іменники – найменування однорідних множин (*люди, діти, листя, дерева*), акустичних ефектів (*гомін, стрільба, шум*): *...****чути було*** <...> *шептання* ***з-посеред*** <…> ***листя*** (І. Франко), ***З-посеред неї*** [стрільби] *натреноване Хомине вухо* ***вирізняло*** *знайоме чахкання батальйонних мінометів* (О. Гончар).

Синтаксеми V + З-ПОМІЖ + Ngen указують на дію, спрямовану з точки, що розташовується між однорідними предметами. Базою для їхнього творення служать дієслова руху й переміщення (*вийти, вискочити, витягти*), конкретної фізичної дії (*визирнути, показатися, знятися, в'юнитися*), зорової й мовленнєвої дії (*глянути, дивитися,*

озватися, крикнути). Більшість дієслів динаміки мають у своєму складі співвідносний префікс ВИ-. Залежний член описуваних конструкцій репрезентований іменниками – назвами конкретних предметів, обмежених або необмежених просторів, різного середовища (*хлопці, конарі, хати, дерева, папки, пластинки, листки, виноградники, поля, двори, сніги, піски*). Як характерну морфологічну властивість вичленуємо те, що майже всі іменники мають форму множини, напр.: *...**з-поміж конарів показується** чоловіча голова* (С. Пушик), ***З-поміж двох** сталевих пластинок **виткнеться** блискуче лезо* (Ю. Збанацький), *...**витягла** тоненьку папку **з-поміж** інших **папок*** (А. Дімаров). Крім прийменника З-ПОМІЖ + Ngen, в українській мові вживаються прийменники З-МІЖ + Ngen, З-ПРОМІЖ + Ngen, З-МЕЖИ + Ngen, V + З-ПОМЕЖИ + Ngen. Для конструкцій V + З-ПОМІЖ + Ngen і V + З-МІЖ + Ngen характерна семантична, дистрибутивна та стилістична тотожність. Відрізняються вони частотою вживання. Синтаксеми V + З-ПОМІЖ + Ngen, V + З-МЕЖИ + Ngen, V + З-ПОМЕЖИ + Ngen мають стилістичну маркованість, яку створює розмовний статус прийменника З-ПОМІЖ і архаїчність прийменників З-МЕЖИ, З-ПОМЕЖИ.

Висновки

Отже, родовий відмінок в українській і російській мовах репрезентує широкий спектр просторових відношень. Повної подібності на рівні конструкцій V + Prep + Ngen в зіставлюваних мовах немає. Асиметрія простежена на рівні прийменників З – ИЗ, З – С. Найпромовистіший вияв незбіжності – функціонування в українській мові конструкцій З-НАД + Ngen, З-ПЕРЕД + Ngen, З-ПОМІЖ + Ngen, З-ПРОМІЖ + Ngen, З-ПЕРЕД + Ngen З-ПОПРЕД + Ngen із притаманним їм семантичним описом, сполучувальними можливостями, стилістичними властивостями. Зміст, який реалізують ці конструкції, у російській мові має описове представлення.

У перспективі плануємо опис інших прийменниково-відмінкових структур української мови, зокрема й у компаративному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Арполенко, Г.**, Грищенко, А., Німчук, В., Русанівський, В., & Щербатюк, Г. (1983). *Історія української мови*. Київ: Наук. думка. 2. **Байрамова, Л. К.**, & Сейфуллина, Ф. С. (1989). *Сопоставительный синтаксис русского и татарского языков*. Казань: Изд-во Казан. ун-та. 3. **Білодід, І. К.**, Гнатюк, Г. М., & Черторизька, Т. К. (Ред.). (1972). *Словник української мови.* (Т. 3). Київ: Наук. думка. 4. **Болдырев, Р. В**. (1982). Предложно-падежное функциональное взаимодействие в русской разговорной речи.

Київ: Наук. думка. 5. **Вихованець, І. Р.** (1982). *Система відмінків української мови.* Київ: Наук. думка. 6. **Жовтобрюх, М. А.**, Волох, О. Т., Самойленко, С. П., & Слинько, І. І. (1980). *Історична граматика української мови.* Київ: Вища шк. 7. **Слинько, І. І.** (1973). *Історичний синтаксис української мови.* Київ: Вища шк. 8. **Тимченко, Є. К**. (1926). *Льокатив в українській мові.* Київ: ВУАН.

REFERENCES

1. **Arpolenko, H.**, Hryshchenko, A., Nimchuk, V., Rusanivskyi, V., & Shcherbatiuk, H. (1983). *Istoriia ukrainskoi movy [History of the Ukrainian language].* Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 2. **Bajramova, L. K.,** & Sejfullina, F. S. (1989). *Sopostavitel'nyj sintaksis russkogo i tatarskogo yazykov [Comparative syntax of Russian and Tatar languages].* Kazan' : Izd-vo Kazan. un-ta [in Russian]. 3. **Bilodid, I. K.**, Hnatiuk, H. M., & Chertoryzka, T. K. (Eds.). (1972). *Slovnyk ukrainskoi movy [Ukrainian language dictionary].* (Vol. 3). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 4. **Boldyrev, R. V.** (1982). *Predlozhno-padezhnoe funkcional'noe vzaimodejstvie v russkoj razgovornoj rechi [Prepositional-case functional interaction in Russian colloquial speech].* Kyiv: Nauk. dumka. 5. **Vykhovanets, I. R.** (1982). *Systema vidminkiv ukrainskoi movy [The system of cases of the Ukrainian language].* Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 6. **Zhovtobriukh, M. A.**, Volokh, O. T., Samoilenko, S. P., & Slynko, I. I. (1980). *Istorychna hramatyka ukrainskoi movy [Historical grammar of the Ukrainian language].* Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian]. 7. **Slynko, I. I.** (1973). *Istorychnyi syntaksys ukrainskoi movy [Historical syntax of the Ukrainian language].* Kyiv: Vyshcha shk. 8. **Tymchenko, Ye. K.**(1926). *Lokatyv v ukrainskii movi [Locative in the Ukrainian language].* Kyiv: VUAN [in Ukrainian].

Степаненко Ніна Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти, природничо-математичних дисциплін і методики навчання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка; вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000, Україна.

Tel.: +38-096-239-29-62
E-mail: pnpu18@gmail.com
http://orcid.org/0000-0002-0934-784X

Stepanenko Nina Stepanivna – Candidate of Philological Sciences, Docent, Associate Professor at the Department of Primary Education, Natural and Mathematical Disciplines and Methods of Teaching, V. H. Korolenko Poltava National Pedagogical University; 2 Ostrohradskoho Str., Poltava, 36000, Ukraine.

Надійшла до редакції 29 квітня 2022 року

ДСТУ 8302:2015: Степаненко Н. С. Локативна функція родового відмінка: українсько-російські асиметрійні зв'язки. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 141–150. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.10

APA: Степаненко, Н. С. (2022). Локативна функція родового відмінка: українсько-російські асиметрійні зв'язки. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 141–150. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.10

УДК 811.161.2’367.3

О. В. Халіман

НЕВЛАСНЕ ПИТАЛЬНІ БЕЗОСОБОВО-ІНФІНІТИВНІ РЕЧЕННЯ В АСПЕКТІ ГРАМАТИКИ ОЦІНКИ

У статті схарактеризовано особливості вживання невласне питальних безособово-інфінітивних речень (модель “чого / чому / для чого / навіщо Inf?”) як продуктивної моделі реалізації оцінної функції. Аксіологічну маркованість досліджуваної конструкції забезпечують (а) уживання інфінітивної форми у вторинній функції; (б) реалізація непитального суб’єктивно-модального значення питальною конструкцією. Названу дієсловом-інфінітивом дію мовець кваліфікує як недоречну, оцінює негативно. У межах конструкції описано підтипи за здійсненістю / нездійсненістю дії та за спрямованістю висловлювання з більш детальною диференціацією кожного з них.

Ключові слова: *невласне питальні безособово-інфінітивні речення, оцінна функція, вторинна функція, інфінітив.*

Khaliman O. Free-Interrogative Impersonal-Infinitive Sentences in Terms of Estimation Grammar. *Estimative functions are also assigned to individual syntactic constructions.*

The article describes the peculiarities of the use of free-interrogative impersonal sentences (the model “чого / чому / для чого / навіщо Inf?”) as a productive model of realization of the estimation function.

The purpose of this scientific work is to characterize the peculiarities of the use of free-interrogative impersonal sentences (the model “чого / чому / для чого / навіщо Inf?”) as a means of expressing estimation; its tasks are: 1) to generalize the experience of studying free-interrogative sentences in the aspect of linguoaxiology; 2) to describe the features of the use of free-interrogative impersonal sentences in the estimation function.

The implementation of the estimation modelling mechanism is provided both by the features of functioning of the infinitive form and by the specificity of a syntactic construction in general.

Firstly, the use of the infinitive as a principal part of an impersonal one-member interrogative sentence aimed at a specific addressee (compared to indicative forms in definite-personal or two-member sentence types) eliminates the connection of this action with the particular person, seemingly ignoring him or her, deindividualizing the nominated action, thus providing modelling of a negative estimation. Secondly, the implementation of the secondary function of an interrogative sentence is provided by a violation of the conditions for successful implementation of its primary function, because the statement does not involve prompting the addressee to answer – give information.

© Халіман О. В., 2022

https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.11

The speaker qualifies the action named by the verb in the infinitive form as inappropriate, estimates it negatively. Within the framework of the construction subtypes according to the feasibility / impracticability of an action and the focus of the utterance are described with more detailed differentiation of each of them.

Key words: *free-interrogative impersonal-infinitive sentences, estimative function, secondary function, infinitive.*

Вступ

Тенденції сучасного мовознавства зумовлюють інтерес до оцінки як основної категорії лінгвістичної прагматики, що із 60–70 рр. XX ст. висвітлено в численних наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених. Серед сучасних описів оцінних значень власне місце посідає і граматика оцінки – характеристика способів граматикалізації оцінних смислів з урахуванням своєрідності функціювання морфологічних і синтаксичних одиниць (Див.: Космеда, & Халіман, 2011).

До граматичних засобів вираження оцінки належать і морфологічні одиниці, і синтаксичні конструкції, що зумовлює поділ граматики оцінки на два підрозділи (*морфологія оцінки* й *синтаксис оцінки*), які перебувають у нерозривному зв'язку. Досліджуючи вживання морфологічних одиниць в оцінних функціях, розрізняємо різні ступені зумовленості особливостей їх функціювання синтаксичним оточенням:

1) креативне формотворення забезпечує реалізацію аксіологічних смислів завдяки функціюванню лексем у невластивих для них словоформах. Такі одиниці в аспекті виконання оцінних функцій найбільш самостійні – їхні прагматичні особливості можна розпізнати й поза контекстом, який, безумовно, може їх модифікувати (*лексико-граматичний оксиморон* (Див.: Халіман, 2019: 99–101, 174–185, 195–199, 226–235, 258–261);

2) транспоноване вживання морфологічних форм (переносне функціювання морфологічних одиниць демонструє виконання ними вторинних функцій) можна кваліфікувати лише в контекстуальному оточенні. Хоча йдеться про функцію власне морфологічної форми, однак її забезпечує саме контраст із контекстом, типовим для опозиційних форм відповідної граматичної категорії (Див.: Халіман, 2019: 121–126, 142–150, 162–174, 199–205, 244–258, 276–288, 292–324, 326–343, 356–366);

3) уживання певних морфологічних форм (зокрема й переносне) спостерігаємо й у складі конкретних шаблонних синтаксичних моделей (синтаксичних фразеологізмів). Обов'язковою реалізацією таких засобів є і вживання певної морфологічної форми (переважно у вторинній функції), і сталість синтаксичної конструкції (Див.: Халіман, 2019: 50–51, 151–152, 170–174, 232, 311).

Оцінні функції закріплюються і за окремими синтаксичними конструкціями. Серед інших відповідних одиниць у фокусі уваги сучасних мовознавців – *питальні речення*, що, функціюючи в комунікації, крім об'єктивних (власне питальних), можуть реалізувати суб'єктивно-модальні значення – «репрезентувати емоційно-експресивне повідомлення, спонукання, оцінку тощо» (Шабат, 2000: 1). Дослідники кваліфікують ці синтаксичні одиниці як такі, що здатні «відображати найбільш широку гаму об'єктивних та суб'єктивних значень» (Шабат, 2000: 6). Інформацію про аксіологічні особливості їх функціювання знаходимо в дослідженнях із синтаксису (С. Шабат /2000/, І. Шкіцька /2005/ та ін.), що потребує узагальнення в аспекті лінгвоаксіології для цілісного створення граматики оцінки й засвідчує актуальність дослідження.

Мета цієї наукової розвідки – схарактеризувати особливості вживання невласне питальних безособово-інфінітивних речень (модель *чого / чому / для чого / навіщо* **Inf?**) як засобів вираження оцінки; її завдання: 1) узагальнити досвід вивчення невласне питальних речень в аспекті лінгвоаксіології; 2) описати особливості вживання невласне питальних безособово-інфінітивних речень в оцінній функції.

Методи дослідження

У процесі аналізу використано передусім методи *вибірки* для формування авторської картотеки, *спостереження* – для систематичного й цілеспрямованого сприйняття досліджуваного матеріалу з метою осмислення його властивостей, *компонентного аналізу* – для встановлення значення досліджуваних конструкцій, зокрема вияву оцінного компонента, *формалізації* – для виявлення відповідності виокремлених моделей та одиниць ілюстративного матеріалу, *аналізу й синтезу* – для ідентифікації та розрізнення типів досліджуваних одиниць і подання їх у системному комплексі.

Виклад основного матеріалу

Мовознавці помітили, що *емоційне питання* як комунікативно-функційний тип речень невласне питальної модальності є ефективним засобом передавання емоційної реакції мовця (здивування, сумніву, обурення, осуду тощо) на почутий чи помічений ним факт (Гуйванюк, & Шабат, 2000: 46). Н. Гуйванюк і С. Шабат називають такі висловлювання *питально-оцінними,* указуючи на їхню здатність «виражати всю гаму й позитивного, і негативного ставлення мовця до об'єкта оцінки, а також впливати на адресата з метою досягнення емоційно-експресивного ефекту» (Там само).

Серед питальних конструкцій, що репрезентують суб'єктивно-модальні значення, вирізняються *безособово-інфінітивні речення*, які також реалізують низку комунікативно-функційних відтінків значень. І. Шкіцька звертає увагу на вияви *асиметрії* в співвідношенні їх *форми* й *змісту*, що реалізується у вираженні модальних значень, властивих іншим реченнєвим одиницям (Шкіцька, 2005: 10–13).

Серед інших структур, що відзначаються асиметрією форми й змісту, названа вище дослідниця виділяє *питально-риторичні безособово-інфінітивні речення* (Шкіцька, 2005: 13). Тут, як наголошено, важливим є видове значення інфінітива: конструкції з дієсловом недоконаного виду притаманне експресивно-іронічне вираження заперечення, наприклад: *Чого б то їм (Копачам) у балці* ***настигати:*** *[та я ж дружина-то законна Василева]?* (І. Драч) (Там само). Інфінітивна форма, як бачимо, реалізує смисли 'не будуть настигати', 'не треба настигати', 'не варто настигати', 'недоречно настигати', 'настигати – це погано', що корелює з аксіологічними асоціаціями.

Невідповідність форми та змісту засвідчує і заміна розділових знаків у кінці подібних речень, порівн.: – *Тут є коротша дорога до річки, – повідомив Роман. – Тепер же не потрібно до дуба?*

– Та ні, для чого туди ***йти****, – погодилася дівчина. – Треба чим швидше до заплави. Щоб півники не зів'яли. Вони ж із квітами. – До заплави, так до заплави. – Роман різко змінив напрямок, звернувши ліворуч. Друзі подалися за ним* (Б. Маркусь)*;*

Все – просто, знаєте, не так, як у Ціцерона чи там у інших римлян, та й куди вже нам, та й для чого ***пертися*** *нам до тих поганських римлян!* (С. Васильченко). У наведених прикладах, як бачимо, – розповідні речення, одне з яких має окличну інтонацію.

Аналіз авторської картотеки (приклади дібрано з художніх текстів української літератури) дав змогу виокремити особливості досліджуваних моделей (*чого / чому / для чого / навіщо* ***Inf?***) у сучасній українській мові, що дають підстави зробити висновки про їх функціювання з огляду на постулати лінгвоаксіології. Засвідчено вживання невласне питальних безособово-інфінітивних речень як продуктивної моделі, що вживається в оцінній функції, порівн.: *Все одно, чого* ***лізти*** *не в своє діло?* (О. Лупій); *Для чого, пане Григорію,* ***обманювати*** *читачів, розповідаючи про якусь «облвиконкомівську вертушку»? Невже Ви постійно прослуховували телефони, якщо із такою впевненістю передаєте читачам зміст моїх розмов? Чи це прийом для додання гостроти Вашому опусу?* (С. Пантюк). Названі дієсловами дії (***лізти*** *не в своє діло,* ***обманювати*** *читачів*) мовець уважає недоречними, тому оцінює їх негативно. Наголосимо, що використання інфінітива у вторинній функції в останньому прикладі засвідчує також наявність у ньому відокремленої обставини, вираженої дієприслівниковим зворотом, оскільки, як відомо, названа дієприслівником додаткова дія корелює з особовою формою, ужитою в основному реченні (*"пан Григорій* ***обманює*** *читачів, розповідаючи про якусь «облвиконкомівську вертушку»"*).

Реалізацію механізму моделювання оцінки забезпечують й особливості функціювання форми інфінітива, і специфіка синтаксичної конструкції загалом.

По-перше, уживання інфінітива у функції головного члена безособового односкладного питального речення, спрямованого на конкретного адресата (у порівнянні з індикативними формами в означено-особовому чи двоскладному типах речень), нівелює зв'язок названої дії з конкретною особою, начебто ігноруючи її, деіндивідуалізує номіновану дію, тим самим забезпечуючи моделювання негативнооцінних значень.

По-друге, реалізацію вторинної функції питального речення забезпечує порушення умов успішного виконання його первинної функції, оскільки висловлювання не передбачає спонукання адресата до відповіді – повідомлення інформації. Цим вони суттєво відрізняються від подібних речень, що передбачають відповідь на питання (напр.: *А навіщо їй* ***повертатися****? Як навіщо? Нехай і пожила вона тут , можна сказати, що у клітці, але ж грати зі щирого золота*

ковані! Ані в чому не було відмови за її ж таки грошенята /Ю. Завгородній/), і виконання відповідної функції не забезпечують.

С. Шабат зосереджується на комунікативному аспекті вживання таких моделей, акцентує увагу на розходженні *між формою та ілокутивним потенціалом* суб'єкта мовлення досліджуваних одиниць, оскільки «основною функцією таких конструкцій виступає все ж таки інформативна – передавання повідомлення, спонукальних ефектів, оцінок тощо» (Шабат, 2000: 13–14).

Використання питальних конструкцій для вираження непитальних значень, наголошує названа вище дослідниця, «здійснюється на основі нейтралізації питальної семантики, яка переходить на конотаційний рівень» (Шабат, 2000: 10–11). У невласне питальних реченнях комунікативний намір мовця, як було наголошено, «є асиметричним до питальної форми» (Там само), адже це не запит про необхідну інформацію (відповідь не передбачена), не чітко визначена апеляція до конкретного адресата (у частині комунікативних ситуацій співрозмовник відсутній), а «експресивне ствердження / заперечення, спонукання, емоції чи оцінка, засіб підтримування контакту чи активізації уваги співрозмовника» (Там само). С. Шабат переконана, що «запит як комунікативна інтенція мовця репрезентує в невласне-питальних реченнях спектр семантики, традиційно пов'язаної з іншими модально-інтенційними висловлюваннями» (Там само).

Отже, оцінну функцію досліджуваної моделі забезпечують (а) уживання інфінітивної форми у вторинній функції; (б) реалізація непитального суб'єктивно-модального значення питальною конструкцією. Названу дієсловом-інфінітивом дію мовець кваліфікує як недоречну й оцінює негативно.

Л. Мостова серед подібних структур з питальними словами рос. *зачем* і рос. *почему* в російському мовленні розрізняє три типи (її думку підтримує і С. Дастамуз /Дастамуз, 2013: 15–16/):

1) риторичні питання, що «містять у своїй семантичній структурі заперечення, <…> (рос. *Зачем спорить с человеком, который никогда ни с кем не соглашается? / Зачем спорить?* – 'незачем спорить'/)»; багато з них має специфічну імплікатуру недоцільності дії (Мостова, 2010: 16);

2) питальні речення, що їх використовують у вторинних ілокутивних функціях, репрезентують «мовленнєвий акт докору» (Там же)

й містять емоційно-оцінний складник (компонент ‘погано, що Р’) (Там же). Якщо дія вже відбулася, вона може засуджуватися як така, що завдає шкоди людям, які входять в особисту сферу мовця, чи самому мовцеві, або як асоціальна, що порушує суспільні норми поведінки (Мостова, 2010: 17);

3) непрямі мовленнєві акти, що «виражають оцінку дії як недоцільної» (Мостова, 2010: 16). Вони, на думку Л. Мостової, посідають проміжне місце між риторичними питаннями й докорами: близькі до риторичних питань тим, що містять ідею заперечення, а як докори – указівку на неадекватність дій суб’єкта.

На відміну від риторичних питань, пояснює дослідниця, такі мовленнєві акти, як і докір, передбачають «спробу впливати на адресата, скоригувати його поведінку», водночас вони відрізняються від докорів тим, що дія, про яку йдеться, не завдає шкоди мовцеві й не порушує суспільних норм, що було б підставою для докору (Там же).

В окрему групу Л. Мостова виділяє рефлексивні питання, у яких «співрозмовник не обов’язковий, а адресатом може виступати сам мовець, що суттєво змінює комунікативну ситуацію» (Мостова, 2010: 15). Таке питання використовують для констатації непорозуміння, вираження докору самому собі, у ситуації роздумів, прийняття рішення чи браку інформації (Там же).

Наведені вище думки дослідниці потребують деяких коментарів:

1) підтримуємо думку Л. Мостової (Мостова, 2010), яка виокремлює *рефлексивні питання* в межах досліджуваної моделі. Наведімо приклад українською мовою з авторської картотеки, порівн.: *Підкинув кілька гірких слів і Андрій: – Еге ж, надало нам встряти в ту забастовку. Ну хай би собі робочі бастували, а нам, хліборобам, чого* ***лізти*** *в бучу? Що ми отримали? По п’ятдесят нагаїв та шомполів, а дехто й Очаківської цитаделі спробував. Добре ще, хоч не розстріляли нікого. А могло б бути…* (П. Ходченко). У наведеній ілюстрації негативна оцінка стосується дії, учиненої особами, зокрема й самим мовцем. Такі зразки мовлення можуть репрезентувати монологи, а в діалогічному дискурсі оцінність репліки мовця не адресована співрозмовнику, оскільки йдеться про негативну самооцінку;

2) репрезентована вище класифікація Л. Мостової (Мостова, 2010), у якій у досліджуваній моделі виокремлено, зокрема, риторичні питання, викликає неоднозначне сприйняття. Передусім це

стосується названої у згаданій роботі особливості риторичних питань, що, як наголошено, не передбачають впливу на адресата. Виникає питання щодо способу відокремлення речень такого типу від інших. Можемо припустити, що йдеться про вживання таких питань у монологічному мовленні, оскільки в діалозі зазначений вплив більшою чи меншою мірою передбачений;

3) крім того, спонукає до дискусії факт розрізнення названою вище авторкою невласне питальних речень, що виражають оцінку, та питальних речень, які репрезентують докір. Це, як видається, по-перше, залежить від специфіки номінованої дії (лексичного значення інфінітива), по-друге, від індивідуального сприйняття і кваліфікації цієї дії мовцем, що й зумовлює формування певної ілокутивної сили висловлювання, по-третє, цю відмінність забезпечують й інші елементи контексту. До того ж, розрізнення дії, як такої, що ‘завдає / не завдає шкоди мовцеві’ не завжди можливе, а негативна оцінка дії завжди прямо чи опосередковано виражає докір її виконавцеві.

Продемонструємо специфіку функціювання прикладів авторської картотеки, що ілюструють уживання досліджуваної моделі й відрізняються:

1) за здійсненістю / нездійсненістю дії:

а) реалізований факт, що його мовець негативно оцінює як недоречний:

– Ось слухайте: пішов я...

– Та ні! – перепинив високий поважний чоловік під літами вже, сивий, – той, що на його Грицько казав, щоб не обороняв пана. – Воно це правда, що погано економія робить. А сказати й так: є і в нас такі людці, що... Ну, чого його ***лізти*** *в панський ліс?*

– Коли свого нема, діду Степане?

– Чужого не руш, хоч і свого нема! – одмовив дід Степан. – Або чого в шкоду ***лізти****?*

– Та хіба ж його хочеш? Як сама товарина вскоче.

– Коли вскоче, а коли й навмисне (Б. Грінченко).

б) імовірний факт, що його мовець негативно оцінює як недоречний. Серед таких фактів виокремлюємо вказівку на:

– майбутню, заплановану дію, порівн.: *По той бік вулиці, чи то в сквері, чи то на балконі, невидимий тенор співав про те, як він полине вгору, зірве найяскравішу зірку й подарує коханій. Дмитро Іванович*

посміхнувся, в лад своєму настрою подумав про те, що, може, ті тенорові старання зовсім даремні. Для чого стільки зусиль? Для чого ***дарувати****? Той власний дотеп підняв у ньому настрій, додав мажору. Він допив чай, поставив на стіл чашку й сказав бадьорим, як йому здавалося, голосом:*

– Ірино, ти завтра вільна? Хороли запрошують нас у ліс (Ю. Мушкетик);

– гіпотетичну недоречну дію (‘не робить, оскільки це недоречно’), порівн.: *Справді, обертатися мені до ГПУ – річ безнадійна: з півроку тягтимуть і ще добре, коли просто одмовлять, а то може ще потягнуть на допит: а чого та навіщо* ***їхати****? Знов скоїться щось таке, як було з посилкою книжок Фасмерові* (С. Єфремов);

А. О. *Додам од себе. От пішов у політику Яворівський – і це дуже добре! Пішов у політику Павличко – це теж непогано. А що було б, як би вони не пішли? Від того, що Яворівський пішов у політику, українська література нічого не втратила, а от політичного діяча, досить оригінального й цікавого, ми здобули.*

В. О. *Так, згоден. Очевидно чоловік (раніше) не займався отією споріднеою його душі справою.*

А. О. *Як на мою думку, треба мати талант до політики. А як немає того таланту чи принаймні бажання, то чого* ***лізти*** *туди?* (В. Шевчук).

У висловлюваннях, що їх відносимо до цього підтипу, прослідковуємо причинно-наслідкові (‘недоречно їхати, оскільки потягнуть на допит’) або умовно-наслідкові зв’язки (‘якщо немає таланту, недоречно лізти’). Указані причина чи умова й пояснюють недоречність дії, що відрізняє ці конструкції від наступного типу;

– гіпотетичну дію, у якій немає потреби (‘не робить, оскільки немає потреби це робити’): *І це так виходило, що й Трезінський мовчить, не скаже, що я звідси нікуди не піду, і бородатому чого* ***лізти****, жде, що воно далі буде. А там уже й учні побачили, що чого це вони гризуться – то за музику, то не ту пісню вибрали* (В. Медвідь);

– Чому ж ти не прийшов, Васильку?

– А навіщо ***приходити****? Сцену біля фонтана робити?*

– З характером ти в мене (В. Сильченко).

Оцінка гіпотетичного факту здійснюється за аналогією до подібного факту в досвіді мовця.

Отже, смислові відтінки ‘недоречності дії’ / ‘відсутності потреби’ модифікує вказівка на причину / умову дії, порівн.:

– *Чому ти не прийшов?*

– *Чого туди йти? На тебе подивитися?*

Або

– *Чому ти не прийшов?*

– *Чого туди йти? Ще заарештують...*

Повертаючись до наведеної класифікації Л. Мостової (Мостова, 2010), уточнимо, що виокремлений нами підтип зі значенням ‘недоречності дії’ корелює з думкою названої вище дослідниці про те, що в деяких із наведених конструкцій названа «дія <…> завдає шкоди мовцеві або порушує суспільні норми» (Мостова, 2010: 17). Однак, як бачимо, інформація про шкоду мовцеві вербалізується не в інфінітивній формі, а в інших компонентах контексту (порівн.: – *Чого туди* ***йти****? Ще* ***заарештують****...*);

2) за спрямованістю висловлювання:

а) висловлювання адресовано співрозмовнику: – *Ти дивись, жалісливий який! Каво жалкуєш?! Чи могєть добру людину підвів під наган? А? Каво питаю?*

– *Чого* ***запитувати****? Контра! Тут без сумнівів* (В. Землянин).

б) висловлювання не адресовано співрозмовнику / адресовано уявному (гіпотетичному) співрозмовнику:

Хтось не читав чиєїсь повістки, бо чомусь мені сей рік «Вісника» не прислали, не знаю чому. «Одержима» моя лежить в редакції ще від грудня, а має чомусь аж в марці друкуватись. Чого ***лізти*** *до мене, щоб я її скоріш присилала, то не знаю. Хтось тепер нічого не пише, бо лікар йому заборонив – хтось дуже з того не рад, але мусить слухати* (Леся Українка);

Соломон теж хоче помізкувати: «Можна і навіть треба жити для рідної землі, більше того – не гріх для неї віддати при потребі й найдорожче – життя. Але не розумію одне: для чого ***брехати*** *в ім’я своєї землі ? Коли народ голодний і бідний, він вірить в обіцянки. На цьому легко спекулювати, завойовувати душі. Але хіба то дипломатія: загнати партнера у клітку* (І. Долгош).

в) мовець адресує висловлювання самому собі (автокомунікація), напр.:

– *Чого ж ви тут стовбичите ?..*

– А що, не можна ? З'їсть?

– Молоді ви, бачу, то й зелені. А ви мене, старого послухайте: гетьте звідсіля усі, поки час.

– Чого ж ***утікать****? Що він нам зробить?*

– А чого ***лізти*** *на очі? Воно ж – начальство* (М. Левицький).

Усі ілюстрації об'єднує характеристика названої дії як недоречної.

Висновки

Отже, в арсеналі засобів вираження оцінки – синтаксичні одиниці, елементи яких забезпечують послідовну реалізацію їхнього аксіологічного потенціалу. Невласне питальні безособово-інфінітивні речення, що відзначаються асиметрією форми й змісту, саме завдяки цій особливості послідовно виконують оцінну функцію.

Вираження оцінки в процесі функціювання моделі *"чого / чому / для чого / навіщо* **Inf***?"* зумовлюють (а) уживання інфінітивної форми у вторинній функції; (б) реалізація непитального суб'єктивно-модального значення питальною конструкцією. Названу дієсловом-інфінітивом дію мовець кваліфікує як недоречну, оцінюючи негативно. У межах конструкції розрізняємо підтипи за здійсненістю / нездійсненістю дії та за спрямованістю висловлювання з більш детальною диференціацією кожного з них.

У перспективі плануємо продовжити аналіз аксіологічного потенціалу синтаксичних одиниць для створення цілісної теорії граматики оцінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гуйванюк, Н. В.**, & Шабат, С. Т. (2000). *Питальні речення в сучасній українській мові.* Чернівці: Рута. 2. **Дастамуз, С.** (2013). Русские вопросительные инфинитивные предложения в коммуникативно-прагматическом аспекте. (Автореф. дис. ... канд. филол. наук). Москва: Моск. гос. ун-т имени М. В. Ломоносова. 3. **Космеда, Т. А.**, & Халіман, О. В. (2011). "Граматика оцінки" як актуальна проблема сучасного мовознавства. *Лінгвістичні студії, 22,* 17–23. 4. **Мостовая, Л. А.** (2010). Семантические особенности и иллокутивные функции конструкций с вопросительными словами *зачем* и *почему*. (Автореф. дис. ... канд. филол. наук). Москва: Москов. пед. гос. ун-т. 5. **Халіман, О. В.** (2019). *Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови*. Харків: Майдан. 6. **Шабат, С. Т.** (2000). Категорія питальної модальності в сучасній українській мові. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Івано-Франківськ: Прикарп. ун-т імені Василя Стефаника. 7. **Шкіцька, І. Ю.** (2005). Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харків: Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди.

REFERENCES

1. **Huivaniuk, N. V.**, & Shabat, S. T. (2000). *Pytalni rechennia v suchasnii ukrainskii movi [Interrogative sentences in the modern Ukrainian language]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian]. 2. **Dastamuz, S.** (2013). Russkie voprositel'nye infinitivnye predlozheniya v kommunikativno-pragmaticheskom aspekte [Russian interrogative infinitive sentences in the communicative-pragmatic aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moskva: Mosk. gos. un-t imeni M. V. Lomonosova [in Russian]. 3. **Kosmeda, T. A.**, & Khaliman, O. V. (2011). "Hramatyka otsinky" yak aktualna problema suchasnoho movoznavstva ["Grammar of estimation" as an urgent problem of modern linguistics]. *Linhvistychni studii – Linguistic studies*, *22*, 17–23 [in Ukrainian]. 4. **Mostovaya, L. A.** (2010). Semanticheskie osobennosti i illokutivnye funkcii konstrukcij s voprositel'nymi slovami *zachem* i *pochemu* [Semantic features and illocutionary functions of constructions with question words зачем and почему]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moskva: Moskov. ped. gos. un-t [in Russian]. 5. **Khaliman, O. V.** (2019). *Hramatyka otsinky: morfolohichni katehorii ukrainskoi movy [Grammar of estimation: morphological categories of the Ukrainian language]*. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]. 6. **Shabat, S. T.** (2000). Katehoriia pytalnoi modalnosti v suchasnii ukrainskii movi [The category of interrogative modality in the modern Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk: Prykarp. un-t imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian]. 7. **Shabat, S. T.** (2000). Katehoriia pytalnoi modalnosti v suchasnii ukrainskii movi [Implementation of subjective-modal meanings in the structure of impersonal-infinitive sentences of the modern Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk: Prykarp. un-t imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian].

Халіман Оксана Володимирівна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-066-55-903-66
E-mail: khaliman_oksana@ukr.net
https://orcid.org/0000-0001-6952-0627

Khaliman Oksana Volodymyrivna – Doctor of Philological Sciences, Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 25 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Халіман О. В. Невласне питальні безособово-інфінітивні речення в аспекті граматики оцінки. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 151–162. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.11

APA: Халіман, О. В. (2022). Невласне питальні безособово-інфінітивні речення в аспекті граматики оцінки. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 151–162. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.11

ТЕКСТОЗНАВСТВО. ДИСКУРСОЛОГІЯ

УДК 811.161.1'42

M. P. Myroshnychenko

TYPES OF PARADIGMS IN THE PARADIGMATIC ANALYSIS OF TEXT

The article analyzes different types of paradigms that are highlighted at different stages of text comprehension and create the basis for analyzing the content of the text and creating a typology of different writers` styles in the process of paradigmatic analysis. Paradigmatic analysis which is discussed in the article is considered as an analogue of the reader's perception of the text. Non-linguistic cognitive units (images and concepts) which a reader creates during the text perception, connect with each other as different definitions of the same or close concepts in one row, which is called a paradigm. The article deals with the features of different types of paradigms to create and expand the survey instrument in the process of paradigmatic analysis.

Key words: *paradigm, paradigm analysis, images and concepts, text.*

Мирошниченко М. П. Типи парадигм у парадигматичному аналізі тексту. *Статтю присвячено дослідженню типів парадигм, що виділяються на різних етапах розуміння тексту й створюють основу для аналізу його змісту та формування типології ідіостилів у процесі парадигматичного аналізу. Парадигматичний аналіз розглядаємо як аналог сприйняття тексту читачем.*

У процесі сприйняття тексту читач переходить від слів як одиниць мови до немовних когнітивних одиниць – образів, понять та емоцій. Немовні когнітивні одиниці в процесі сприйняття пов'язуються одна з одною як різні визначення одного або близьких понять в один ряд – парадигму. Зміст тексту за своєю суттю варіативний та визначається як особливостями реципієнта, так і особливостями організації форми тексту. Такий підхід до його змісту вимагає розробки адекватних методів його аналізу.

У статті розглянуто особливості різних типів парадигм для створення і розширення інструментарію дослідника в процесі аналізу тексту. Під час вивчення дослідницької літератури, у якій застосовується метод парадигматичного аналізу у функційному аспекті, було виділено такі типи парадигм, як номінативні та домінантні, внутришньотекстові та міжтекстові (міжтекстові парадигми також можуть бути міжідеостильовими), експліцитні та імпліцитні. Серед імпліцитних парадигм виділяємо інтертекстуальні (або внутрішньотекстові), міжтекстові (на матеріалі

© Myroshnychenko M. P., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.12

творчості письменника) та екстратекстові (виокремлюємо за допомогою інформації поза межами творчості автора).

Доходимо висновку, що виділення домінантних і номінативних парадигм дає змогу створити аналог композиції сприйняття тексту читачем. Розширення текстового простору та вихід за межі досліджуваного тексту уможливлює деталізування досліджуваних явищ: виділення екстратекстових, інтертекстових і міжтекстових імпліцитних парадигм може бути необхідною умовою для виявлення прихованого змісту тексту. Оцінка парадигм як імпліцитних або експліцитних доповнює дослідження специфіки ідіостилю письменника.

***Ключові слова**: функційна лінгвістика, парадигматичний аналіз, парадигма, домінантність, міжтекстовий аналіз, експліцитність, емпліцитність.*

Introduction

The paradigmatic analysis of the lexicon in terms of linguistic analysis of the text is a common phenomenon. It is traditional to study, for example, the functions of synonyms, antonyms, lexical-semantic groups, etc. In different linguistic approaches the goals, tasks and results of paradigmatic analysis are interpreted differently in accordance with the underlying methodology.

In this article, the paradigmatic analysis of the text is based on the ideas of functional linguistics originally introduced by W. Humboldt and A. A. Potebnya (Степанченко, 2014). Functionalism as a special direction was developed in the works of N. A. Rubakin (Рубакин, 1977) and later in psycholinguistic studies (Залевская, 2005, and others). The content of the text from the functional point of view is considered in connection with human activity, i.e. from the point of view of its perception by the recipient, during which the analyzed content is formed. The content of a text is inherently variable and is determined both by the perceiver's specific characteristics and by the peculiarities of the text form organization (Степанченко, 2014: 75). «There cannot be an absolutely accurate, the only correct reading of a work of fiction. We bring in, "read into", "feel into", and it is something of our own that is prompted by our personal life and emotional experience» (Каганович, 2006: 9). This approach to the definition of textual content requires the development of adequate methods of its analysis. Paradigmatic analysis is based on the analogy with the process of perception. While reading, the reader moves from words as units

of language to non-linguistic cognitive units – images, concepts and emotions (Степанченко, 2014: 123). In the course of perception, non-linguistic cognitive units are connected with each other as different definitions of the same or close concepts into one row, which is called a paradigm. Paradigms interact with each other forming paradigms of paradigms, i.e. paradigms of a higher level of generalization. The paradigm of the highest level can be conventionally called a text hyperparadigm. Such a paradigm reflects the "composition" of the reader's understanding of the textual content. Not only lexical units and their combinations, but also punctuation units and some grammatical elements are able to arouse images in the mind.

Part of the typology problem has been developed in a number of studies (Степанченко, 2014; Оробинская, 2016; Просяник, 2005 and others). However, for example the problem of dominant and nominal paradigms has not been sufficiently explored. Also, the features of different types of paradigms are not fully described. In this connection, the matter of developing a typology of underlying the allocation of paradigms and describing the properties of the selected types of paradigms obtains great importance.

The purpose of the article is to analyze different types of paradigms, which are the basis for analyzing the content of the text and creating a typology of different writers` styles in the process of paradigmatic analysis. To do this, it is necessary to consider the works that address this issue, identify different types of paradigms and consider their features.

Research Methods

In the article is used the method of reviewing the existing literature on paradigmatic analysis to identify the types of paradigms distinguished by different researchers for analysis of literary texts and to systemize them in a general list of existing types. The method of observation is also used to explain the characteristics and role of different types of paradigms in the process of paradigmatic analysis.

The Main Material

Paradigms that form the content of the work in the recipient's perception are heterogeneous in terms of the degree of generality, importance in the work, the completeness of their composition in the text, etc. In terms of the degree to which specific images are generalized and the degree of importance for understanding the content of the text as a whole, paradigms can be dominant and nominal (Степанченко, Мирошниченко, Нестеренко,

Пехарева, & Просяник, 2014). According to the framework of the text space under study, paradigms can be intra-textual and inter-textual, i.e. stand out within one text or on the material of several texts (Просяник, 2005). Paradigms can be explicit or implicit, i.e. expressed by certain words from the text or implied without having their own text "expression" (Оробинская, 2016). Consider the types of paradigms in more detail.

The allocation of nominal and dominant paradigms is distinguished by the level of generalization. Conditionally, the primary stage is characterized by the formation of separate, nominal paradigms. For example, at the first stage of comprehension the reader may form such paradigms as LYRICAL SUBJECT, SEASON OF NATURE, COLORS OF NATURE, PERSONIFICATION OF NATURE, etc. The next stage is the process of identifying the most significant paradigms for understanding the text, for this purpose some paradigms are combined into more generalized paradigms. For example, the LYRICAL SUBJECT and DESCRIPTION OF NATURE, where the paradigm LYRICAL SUBJECT just changes the status and becomes dominant, and such paradigms as SEASON OF NATURE, COLORS OF NATURE, PERSONIFICATION OF NATURE are combined into the general paradigm DESCRIPTION OF NATURE. Thus, in the process of understanding the text the reader starts with the formation of nominal paradigms, then these paradigms are generalized to identify the main paradigmatic combinations. They may become both individual nominal paradigms (for example, LYRICAL SUBJECT), and paradigms of paradigms (for example, DESCRIPTION OF NATURE). Such basic paradigmatic units for understanding the text are called dominant paradigms. The interaction of dominant paradigms forms the overall hyperparadigm of the text and creates the final "picture", the composition of the reader's understanding of the text. Let us analyze the content of S. Yesenin's poem «Береза» («The Birch») in terms of this approach: *Под моим окном / Принакрылась снегом, / Точно серебром / На пушистых ветках / Снежною каймой / Распустились кисти / Белой бахромой. / И стоит берёза / В сонной тишине, / И горят снежинки / В золотом огне. / А заря, лениво / Обходя кругом, / Обсыпает ветки / Новым серебром.*

The first line of the poem introduces the presence of the lyrical subject and his function: he observes what is happening from the window (paradigm LYRICAL SUBJECT: *под моим окном...*). The following lines form such nominal paradigms as SEASON OF NATURE (*снег, снежная*

кайма, белая бахрома), COLORS OF NATURE (*серебро, золотой огонь, заря*), TEXTURE CHARACTERISTICS (*пушистые ветки, бахрома*), ATMOSPHERE (*тишина, заря лениво обходит кругом и обсыпает ветки*), PERSONIFICATION OF NATURE (*заря ходит и обсыпает ветки снегом*). In the next stage of the text comprehension, the reader identifies the main paradigms of the text (dominant). For example, LYRICAL SUBJECT and WINTER TALE (these paradigms combine all the nominal paradigms describing the winter landscape as a fairy tale). They create a hyperparadigm of the text. The hyperparadigm of this text is the subject's poetic view of the quiet winter state of nature, which is described as a fairy tale action: not just snow, but silver that is colored with gold; objects of nature are personified and interact with each other; the atmosphere of sleepiness, laziness and silence. The fairy-tale nature of this description is also indicated by the ring structure of the description with the element of development: *Принакрылась снегом, Точно серебром – Обсыпает ветки Новым серебром*.

The system of hyperparadigm with its set of dominant and nominal paradigms and the relations between them can change depending on what accents the reader puts in understanding the text, what kind of generalizations is used at each of the stages of the text understanding. The difference is especially noticeable when expanding the textual space and analyzing inter-textual paradigms (in the simultaneous study of a whole series of verses), as well as in the presence of extra-textual implicit paradigms in the text.

As mentioned above, the paradigms distinguished within a series of poems by the same author are called inter-textual paradigms. Paradigms that are distinguished when comparing different writers` styles are a kind of inter-textual paradigms and are called inter-writer`s style paradigms. During studying a series of poems, individual texts are considered as components of one hyperparadigm, and the reader can follow the same logic of identifying the dominant and nominal paradigms. However, it is done not to understand an individual text. The purpose is to understand the specifics of the author's entire style or its certain aspect (i.e. comparing different periods of the author's work or different writers' styles).

The nature of the corpus of poems under study (e.g., the presence of a common theme in the collection), as well as the degree of generalization in the study, determine whether one or more dominant paradigms in the hyperparadigm of the studied series of works will be distinguished. One

of the peculiarities of the study of inter-textual paradigms is the possibility to make generalizations on the basis of insignificant (but frequent) motifs of individual poems. Thus, nominal paradigms with a difficult to define function within a single poem or with a low degree of significance within a series of poems can be reinterpreted, become more important, and form the general motif of a series of poems, becoming elements of the dominant inter-textual paradigms.

For example, in the early lyrics of S. Klychkov in many texts with varying degrees of significance for understanding the content there are such motifs as: the closeness of man to nature, contoured described characters, mythological characters, fairytale nature with a bright color paradigm, the predominance of circular motion (lexemes indicating multidirectional or circular motion prevail) (Дидоренко, 2011). In addition, the high frequency of the use of the lexeme *туман* (*fog*) in the early lyrics with a poorly defined function draws attention. As a result, during the study of all the poems in the early lyrics, an inter-textual dominant paradigm MYTH (FAIRY TALE) stands out. This paradigm was formed from a set of nominal paradigms of individual poems, which are united by the common theme of mythological and fairy tale-like existence. This dominant inter-textual paradigm was also highlighted by contrasting it with later lyrics, where mythological and fairy-tale themes are absent completely or are not crosscutting. Increasing the volume of analyzed material makes it possible to rethink poorly represented concepts and make new generalizations. For example, within a single poem the paradigm FOG might not stand out at all, its functionality is poorly defined. The paradigm FOG becomes significant enough within the framework of the study of all of the poet's early lyrics, where it is part of the dominant paradigm MYTH (FAIRY TALE) and indicates the unreality and mysticism of space. The WATER paradigm becomes more distinguishing during the comparative analysis of Klychkov's and other "new peasant" poets' idiostyles (S. Yesenin and N. Klyuev). FOG paradigm and other Klychkov's main paradigms (SECRECY, DETACHMENT FROM THE WORLD OF PEOPLE, etc.) form a new correlated concept. It is the paradigm of WATER, which characterizes Klychkov's artistic world as watery, hidden away from the eyes, foggy (FIRE paradigm functions in Klyuev's lyrics, MATERIAL THINGS paradigm is present in Yesenin's idiostyle).

Thus, as the text space volume is changing, the perception is changing as well (the search for correlated concepts when comparing writers` styles) there was a redefinition of the concept of FOG. Thus, the paradigm FOG is not even distinguished in the framework of one text because its function is poorly defined. However, the concept of *fog* becomes an important addition to the concept of *mythologicality* in terms of the poet's early lyrics. In comparison with other poets' idiostyles FOG becomes a part of the water paradigm, which characterizes the whole artistic world of S. Klychkov as hidden, secret at a rather high level of concept generalization.

Another feature of inter-textual paradigms is that their analysis allows us to study the dynamics of individual motifs. By studying the composition of one paradigm over the course of a whole period, or by comparing the components of one paradigm from different periods, one can draw conclusions about the specificity of the development of a particular theme. For example, studying one of the dominant intertextual paradigms in S. Klychkov's poetry SORROW, we found that in the early work it includes frequent lexemes *печаль* and *грусть*, and in later lyrics, there are lexemes describing more intense emotional states: *горе, злость, уныние*, etc.

Thus, change of the text volume under study allows to distinguish new inter-textual paradigms and characteristics of the artistic world. There is a mutual process of generalization at a new level and detailing of some semantic elements. Additional meanings of elements of individual texts are formed. This actualization of additional meanings occurs due to the expansion of the studied space.

The artistry of any work implies the presence of some amount of subtext, i.e., elements that are expressed by innuendo or are only implied. Nevertheless, the paradigmatic structure of texts has varying degrees of need to know the subtext of the work in order to understand the content of the text. In some texts all the basic paradigms are expressed in the text, in others some basic paradigms or some of their elements are not verbally expressed. Paradigms that have all their elements represented in the text are called explicit. Paradigms that elements are only implied or partially present in the text, are called implicit and partially implicit paradigms. The presence in a writer's texts of hidden meanings, i.e. partially or fully implicit paradigms, can serve as a characteristic of the poet's individual style, determining the aesthetic and substantive features of the work. However, a sufficient

understanding of a work is sometimes impossible without studying the context of the writer's entire work, the context of the historical period of his work, the psychological portrait of the writer, without regard to the features of the form of the text under study, without everything that guides the reader's associative thinking and helps to consider the subtext of the work at a sufficient level.

Thus, in the work of Y. Letov 'KGB' there is also a completely implicit paradigm MISTRUST. It was formed on the basis of the background knowledge (the period when the work was written, the author's negative attitude to the communist regime), the peculiarities of the form of the text where sarcasm is indirect (non-standard combination of words (*щедро охраняем, достойно ест*) and allusions (*земля стелилась пухом под тобой – доброе поминание умершего, Наша служба и опасна, и трудна*) (Оробинская, 2016). The fully implicit paradigm MISTRUST is the most significant paradigm of the text, i.e. it forms the idea of the work, because the elements expressed implicitly are always more emotionally charged.

Thus, by singling out the implicit paradigms and establishing their connections with other paradigms in the course of text perception the hidden meaning of the text is revealed. Besides, by determining the degree of explicitness / implicitness of the paradigms one can make a conclusion about the specificity of the writer's style: Y. Letov's texts are characterized by a high degree of implicitness, understatement.

M. V. Orobinskaya distinguishes three types of implicit paradigms: intra-textual, inter-textual and extra-textual paradigms (Оробинская, 2016). Intra-textual paradigms are a type of partially implicit paradigms, the elements of which arose due to the association between different elements of the explicit content of the text. For example, at the beginning of S. Yesenin's poem «*Снова пьют здесь, дерутся и плачут*» («They drink here again, fight and cry») there are elements such as *опять, снова* that indicate some immutability of things. The poem then presents a contrast between the paradigms of PAST and PRESENT, which ends with a comparison that hints at the absence of change: *Ты, Рассея моя... Рас... сея... Азиатская сторона.* Separately, these elements may not be sufficient to form the UNCHANGING paradigm, but the complex of hints at the beginning and end of the poem (in strong positions) confidently form a partially implicit UNCHANGING paradigm. This paradigm is not created with the text

elements, but it appeared due to the associative connection of hints at the beginning and the end of the poem.

Inter-textual implicit paradigms are formed not because of the complex of hints presented in the text, but because of the context of the writer's entire work. For example, in the paradigmatic structure of B. Okudzhava's poem «Король» («The King»), the meaning of the king's actions in the campaign for gingerbread can be understood by readers unfamiliar with the works of Okudzhava, for example, as a hymn to optimism. At first glance, the text gives grounds for such an understanding. However, considering the poem in the context of Okudzhava's work, the paradigmatic structure of the poem inevitably includes a story about people who think dangerously, who understand the pointlessness of the campaign for ordinary people.

Extra-textual implicit paradigms are paradigms that are motivated not by a set of hints presented in the text, not with the content of the writer's entire work, but with associations that go beyond the text and the author's work. Most often such paradigms characterize texts as an allegory or texts built on the principle of external description (for example, nature), i.e. for texts that assume a high variability of understanding. For example, in Af. Fet's poem 'Butterfly' we can distinguish such paradigms as LIGHTNESS, EXISTENCE BEYOND TIME AND SPACE, FLEETING, UNCONSCIOUS LIGHTNESS OF BEING. All these paradigms generate a sense of the immediacy of life, an impressionistic imprint of moments of existence, specificity and uniqueness of the moment. However, the text itself and the context of Fet's work are not sufficient for this poem interpretation. For this reason different readers define the idea of the poem differently: a hymn to spring, a hymn to the naturalness of being, an allegorical image of a butterfly as a secular lioness or a girl who cannot endure another disappointment in life and therefore tries to distract herself at social events and balls (Оробинская, 2016). Extra-textual implicit paradigms are paradigms that are motivated not by a set of hints presented in the text, not by the content of the writer's entire work, but by associations that go beyond the text and the author's work. Most often such paradigms are characteristic of texts like allegory or texts built on the principle of external description (for example, nature), i.e. for texts that assume a high variability of understanding. For example, in Af. Fet's poem «Бабочка» («Butterfly») we can distinguish such paradigms as LIGHTNESS, EXISTENCE BEYOND TIME

AND SPACE, FLEETING, UNCONSCIOUS LIGHTNESS OF BEING. All these paradigms generate in the reader a sense of the immediacy of life, an impressionistic imprint of a living moment of existence, a concrete and unique moment in its concreteness. However, the text itself and the context of Fet's work is not enough to interpret this poem, so different readers define the idea of the poem differently: a hymn to spring, a hymn to the naturalness of being, an allegorical image of a butterfly can serve as a secular lioness or a girl who cannot endure another disappointment in life and therefore tries to distract herself at social events and balls (Оробинская, 2016).

Conclusions

Expanding the textual space and going beyond the text under study can be not only a task of research, but also an internal necessity of the text itself to understand it. Identifying extra-textual, intra-textual, and inter-textual implicit paradigms can be a necessary condition for revealing the hidden content of the text. In addition, the assessment of paradigms as implicit or explicit complements the study of the nature of a writer's style. The identification of dominant and nominal paradigms makes it possible to create a general composition of the reader's perception of the text. The prospect of further research in the field of the typology of paradigms is to identify new properties of paradigms, to create classifications of various writers` styles based on certain types of paradigms, and to identify new types of paradigms.

LITERATURE

1. **Дидоренко, М. П.** (2011). Лексическая парадигма МИФ в поэзии Сергея Клычкова. *Русская филология, 1–2 (44),* 55–58. 2. **Залевская, О. О.** (2005). *Психолингвистические исследования. Слово. Текст. Избранные труды.* Москва: Гнозис. 3. **Каганович, С. Л.** (2006). *Технология обучения анализу поэтического текста*. Нижний Новгород: Русское слово. 4. **Оробинская, М. В.** (2016). *Русская рок-поэзия. Моделирование глубины текста*. Харків: Изд. Иванченко И. С. 5. **Просяник, О. П.** (2005). Лексика М. Клюєва та її зіставлення з лексикою С. Єсеніна (типологія парадигматичних структур). (Автореф. дис... канд. філол. наук). Харків: Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. 6. **Рубакин, М. О.** *Психология читателя и книги*. Москва: Книга. 7. **Степанченко, И. И.** (2014). *Функционализм как альтернативная лингвистическая парадигма*: *на материале художественных текстов.* Київ: Укр. вид-во. 8. **Степанченко, И. И.,** Мирошниченко, М. П., Нестеренко, К. В., Пехарева, М. В., & Просяник, О. П. (2014). *Парадигматический анализ поэтической лексики*. Київ: Укр. вид-во.

REFERENCES

1. **Didorenko, M. P.** (2011). Leksicheskaya paradigma MIF v poezii Sergeya Klyichkova [Lexical paradigm 'Myth' in the poetry of Sergey Klychkov]. *Russkaya filologiya – Russian philology*, *1–2 (44),* 55–58 [in Russian]. 2. **Zalewskaya, A. A.** (2005). *Psiholingvisticheskie issledovaniya: Slovo. Tekst [Psycholinguistic Studies: Word. Text]*. Moscow: Gnosis [in Russian] 3. **Kaganovich, S. L.** (2006). *Tehnologiya obucheniya analizu poeticheskogo teksta [Technology of teaching the analysis of poetic text]*. Nyzhniy Novgorod: Russkoye slovo [in Russian]. 4. **Orobinskaya, M. V.** (2016). Russkaya rok-poeziya: modelirovanie glubinyi teksta [Russian rock poetry: modeling the depth of the text]. Kharkiv: Izd. Ivanchenko I. S. [in Russian]. 5. **Prosiyanyk, O. P.** (2005). Leksyka M. Kliuieva ta yii zistavlennia z leksykoiu S. Yesenina (typolohiia paradyhmatychnykh struktur) [N. Kliuyev's lexicon and its comparison with the lexicon of S. Esenin]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: Khark. nats. ped. un-t imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 6. **Rubakin, N. A.** (1977). *Psihologiya chitatelya i knigi [Psychology of the Reader and the Book]*. Moscow: Book [in Russian]. 7. **Stepanchenko, I. I.** (2014). *Funktsionalizm kak alternativnaya lingvisticheskaya paradigma (na materiale hudozhestvennyih tekstov) [Functionalism as an alternative linguistic paradigm (on the material of literary texts)]*. Kiev: Ukr. vyd-vo [in Russian]. 8. **Stepanchenko, I. I.**, Miroshnichenko, M. P., Nesterenko, K. V., Pexareva, M. V., & Prosyanik, O. P. (2014). *Paradigmaticheskij analiz poe'ticheskoj leksiki [Paradigmatic analysis of the lexics of a poetic work]*. Kiev: Ukr. vyd-vo [in Russian].

Мирошниченко Марія Павлівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри гуманітарних наук, Харківський національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; вул. Кирпичова, 2, Харків, Україна, 61000.

Tel.: +380956024439
E-mail:mariamirosnicenko108@gmail.com
https://orcid.org/ 0000-0003-2358-6908

Myroshnychenko Mariia Pavlivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Senior Lecturer at the Department of Humanitarian Sciences, Kharkiv National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»; 2 Kyrpychova Str., Kharkiv, 61000, Ukraine.

Надійшла до редакції 07 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Myroshnychenko M. P. Types of Paradigms in the Paradigmatic Analysis of Text. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 163–173. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.12

APA: Myroshnychenko, M. P. (2022). Types of Paradigms in the Paradigmatic Analysis of Text. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 163–173. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.12

УДК 821.161.2.0(092)

А. О. Дерій

СИНОНІМІЧНІ ДІЄСЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

У статті схарактеризовано синонімічний ресурс дієслівних лексем на позначення розумової діяльності людини в художніх творах П. Куліша. Доведено, що аналізовані дієслівні синоніми вирізняються додатковими значеннєвими відтінками, дають різну емоційну оцінку розумовій діяльності людини, мають широкий діапазон сполучуваності. Приділено увагу дискусійному питанню щодо найменування описуваних дієслів ("когнітивні дієслова", "інформаційні дієслова", "ментальні дієслова"). Уживані в досліджуваному дискурсі дієслівні лексеми згруповано в синонімічні ряди на основі ідентифікувальних сем 'думати', 'зрозуміти', 'знати'. Констатовано, що метафоричне відтворення мисленнєвого процесу в усіх його відтінках – характерна ознака ідіостилю П. Куліша.

***Ключові слова**: дієслівні синоніми, значеннєві відтінки, художні твори П. Куліша, синонімічний ряд, розумова діяльність людини.*

Derii A. The Verb Synonyms to Denote Human Intellectual Activity in the Artistic Discourse of Panteleimon Kulish. *The article addresses the lexical-semantic paradigm of verbs to denote intellectual and analytical human activity in the artistic context of P. Kulish. The system of one of the important lexical areas of the Ukrainian language is substantiated on the example of verb synonymy, the specifics of human ability to realize and comprehend reality through synonymous series is elaborated, drawing on the identifying semes, in particular "to think", "to understand", "to know". It is proved that verbal lexemes are characterized by semantic capacity (semantic structure of this lexical-grammatical class of words, as compared to other parts of speech, presents the greatest challenge), dynamism. A number of indicators are outlined by which the described verbatives differ from one another: the nature of realizing the mental action; the action intensity and profoundness; its duration; confidence and predictability in the opinion composition; the nature of the situation being the thought subject. The process of synonyms integration into lexical-semantic groups is highlighted, applying the method of components semantic specification oppositions that appear as minimal synonymous groups against the general lexical-semantic background. It is traced that in the linguistic fabric of the artistic discourse under study the common (semantic) synonyms present a kind of background against which the synonymous units' differential features, which contain semantic and stylistic differences in their meaning, are reflected in a more salient way. It is found that verbs with the integrative seme "to think" are the most abundant in the works of P. Kulish, e.g.: to think, to guess, to reason, to ponder, to deliberate,*

© Дерій А. О., 2022

https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.13

to consider, to observe, to assume, to have in mind, to guess, to live with the thought. The group of verb synonyms, distinguished on the basis of the seme "to understand", is represented by the following components: to understand, to comprehend, to grasp, to get, to cognize, to conceive, to perceive, focusing all semantic and stylistic features on the explicitly of the individualized semantic shades. The next synonymous series is formed by lexical units with the integrative seme "to know": to think, to know, to understand. Another synonymous series is closely related to the analyzed one, namely that with the invariant meaning of "restoring information in memory": to think, to remember, to recall. Mentioned verb synonyms to denote mental activity not only have additional nuances at the level of the content, but also express different emotional evaluation, possess a wider range of combinability, a higher frequency of use. It is held that in the works of P. Kulish there is an extensive system of synonymous relations both between specific lexical units and between figurative phrases denoting human intellectual activity. It is emphasized that the metaphorical connotation of the thinking process in all the entirety of its shades is a characteristic feature of the idiosyncrasy intrinsic to one of the most talented masters of the Ukrainian artistic word.

Keywords: *verb synonyms, semantic shades, artistic discourse of Panteleimon Kulish, synonymous series, semes to denote human intellectual activity.*

Вступ

Мисленнєва діяльність людини як процес пізнання, осмислення, розуміння та усвідомлення навколишньої дійсності здавна перебувала в центрі уваги дослідників різних галузей науки – філософії, психології, педагогіки, мовознавства. Процеси мислення відображають в усіх можливих формах прояву загальну картину інтелектуальної поведінки людини, вони пов'язані передусім з отриманням, обробленням, збереженням, аналізом та відтворенням інформації, формулюванням на її основі висновків та узагальнень. Відповідно зазначені процеси безпосередньо віддзеркалені в мові, зокрема в такому її лексико-граматичному й семантичному сегменті, як дієсловах на позначення розумової діяльності людини. Варто зазначити, що ці вербативи активно репрезентовані в сучасній українській мові, вони вирізняються широкими синтагматичними та функціональними можливостями. І. Ділай небезпідставно вважає, що дієслівні синоніми на позначення інтелектуальної діяльності людини, як і синоніми інших лексико-граматичних розрядів слів, синхронно експлікують спільне значення і виразні додаткові семантичні та стилістичні відтінки, мають розлогий діапазон сполучуваності, високу частоту вживання, а також суттєві територіальні обмеження (Ділай, 2014).

Вербативи на позначення інтелектуальної діяльності людини як лексико-семантична група з приманними їй семантико-граматичними особливостями були предметом дослідження як зарубіжних, так й українських мовознавців. Зокрема, Т. Левченко, Т. Чубань вивчали способи словотвору цих дієслів (Левченко, & Чубань, 2015); М. Піменова здійснила порівняльний аналіз англійських і російських вербативів на позначення інтелектуальної діяльності людини (Пименова, 1995); С. Шепітько розглянула закономірності формування семантичної структури описуваних дієслів (Шепітько, 2004); І. Ділай схарактеризувала когнітивну природу цих вербативів як одного з компонентів лексико-семантичної парадигми англійської мови тощо (Ділай, 2014). Окрім того, науковці зверталися до лінгвостилістичного аналізу синонімічних дієслів на позначення розумової діяльності людини на матеріалі творів українських письменників, передусім Марка Вовчка (Ю. Ткаченко), Івана Багряного (А. Ярова), Григорія Жученка (Т. Полякова) тощо.

Варто, однак, констатувати, що дієслівна синонімія на позначення розумової діяльності людини в художніх творах українських письменників залишається поза увагою дослідників. У цьому контексті на винятковий пріоритет заслуговує творчість письменника, літературознавця, мовознавця, перекладача, історика, педагога, громадського діяча П. Куліша. Учені одностайно визнають незаперечний, винятково сутнісний вплив його наукової і творчої діяльності на розвиток української літературної мови. Доречно згадати твердження І. Франка про те, що «Куліш – першорядна звізда в нашому письменстві, великий знавець нашої народної мови, а при тім добрий знавець язиків та літератур європейських народів <…>. Є якийсь своєрідний тихий пафос, якийсь розмірений широкий подих у власних творах і в перекладах сего автора, щось мов широкі, могутні рухи великого корабля на широкій ріці» (Куліш, 1969: 44–45). Не зайвим буде у зв'язку із цим процитувати В. Русанівського, що зазначав: «Найбільша заслуга П. Куліша в розбудові української літературної мови – це написання «Чорної ради» українською мовою... Він уводить тут таку лексику (частково запозичену з літопису Самовидця), яка дозволяє творити історичний колорит у новій українській літературній мові» (Русанівський, 2001: 233).

До такої важливої проблеми, як особливості функціювання синонімів у художньому дискурсі П. Куліша, мовознавці зверталися

побіжно в контексті вивчення лінгвотворчості митця. Це, зокрема, праці О. Климчук (Климчук, 2004), Т. Должикової (Должикова, 2004), О. Кумеди (Кумеда, 2011), Л. Устенко (Устенко, 2017). Аналіз лінгвістичних студій дав підстави для висновку, що натепер бракує комплексного аналізу синонімії на матеріалі творчості П. Куліша. Є всі підстви твердити, що вивчення синонімічних дієслівних лексем на позначення розумової діяльності на матеріалі художніх творів автора «Чорної ради» сприятиме, по-перше, глибшому розумінню синонімії як лінгвістичного феномену, по-друге, осягненню ролі й місця цього видатного майстра не лише художнього, а й наукового дискурсу в складному процесі становлення української мови в усіх її вимірах.

Мета статті – удокладнено схарактеризувати особливості синоніміки дієслівних лексем на позначення розумової діяльності людини в художніх творах Пантелеймона Куліша. Досягнення мети розвідки передбачає розв'язання таких завдань: 1) схарактеризувати своєрідність мовотворчого доробку письменника; 2) визначити дієслівні синоніми в художньому дискурсі П. Куліша, класифікувати їх; 3) описати семантичну структуру синонімів тематичної групи "інтелектуально-аналітична діяльність людини"; 4) визначити критерії встановлення синонімічних відношень між лексичними одиницями в художньому дискурсі; 5) проаналізувати функціонально-стилістичні особливості виявлених синонімічних одиниць.

Методи дослідження

У процесі аналізу лексичної синоніміки прозових творів П. Куліша використано метод суцільної вибірки, що дав змогу дібрати синоніми з аналізованих текстів; метод компонентного аналізу, застосований для ідентифікації лексичних значень синонімів; інтерпретаційно-контекстуальний метод – для визначення характерних особливостей функціонування синонімів у текстах художнього характеру; описовий метод – для систематизації та характеристики мовних фактів.

Виклад основного матеріалу

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених проблемі дослідження дієслівної синонімії на позначення розумової діяльності людини, до сьогодні з-поміж науковців немає одностайності щодо їх найменування. Зокрема, Г. Сильницький уживає термін

"інформаційні дієслова", яким протиставляє енергетичні та онтологічні дієслова. Обов'язковим компонентом значення інформаційних вербативів, на думку цього лінгвіста, є різні види оброблення інформації в психіці людини (Сильницкий, 1986: 45-46). До вирізненої категорії він уналежнює дієслова зі значеннями сенсорного або інтелектуального сприйняття, емоційного та вольтивного стану, мовлення (Горохова, 2009).

В. Станкевич (Станкевич, 1991), М. Піменова (Пименова, 1995), В. Крофт (Croft, 1993) використовують термін "ментальні дієслова", що об'єднує лексеми – найменування мисленнєвих процесів, та ті лексичні одиниці, які описують ментальність. З. Корнєва, А. Протащук надають перевагу термінові "когнітивні дієслова", акцентуючи, що він є найчастотнішим у працях як західних, так й українських лінгвістів (Корнєва, & Протащук, 2018). О. Коренькова до когнітивних дієслів зараховує ті, які позначають (1) сприйняття інформації в конкретизованому семантичному вияві 'ставитися до чого-небудь, реагувати на щось певним чином, відображаючи у своїй свідомості предмети та явища об'єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття'; (2) осягання її розумом у такому конкретизованому семантичному вияві, як 'вивчати, твердо засвоювати що-небудь'; (3) оцінювання інформації в такому конкретизованому семантичному вияві, як 'визначати якості цінність, достоїнства й т. ін. кого-, чого-небудь, характеризувати; складати уявлення, робити висновок; визначати суть, характер, значення, роль чогось'; (4) ідентифікування інформації в такому семантичному вияві, як 'установлювати, розпізнавати щонебудь за певними ознаками, розкривати суть чого-небудь, характеризувати, формулювати, робити визначення'; (5) кваліфікування інформації в такому семантичному вияві, як 'оцінювати, визначати якість чого-небудь'; (6) правильне сприйняття інформації – думок та почуттів інших (Коренькова, 2016).

Варто зазначити, що дискусійним залишається і питання внутрішньосемантичної диференціації дієслів на позначення інтелектуальної діяльності. М. Фортеск'ю виділяє три підгрупи таких вербативів: 1) ті, які виражають наявність думки, що корелює з наміром пізнання когось, чогось; 2) ті, що сприяють виявленню та розумінню сутності певного явища, поняття чи процесу; 3) ті, які відображають процес перетворення інформації на знання, що згодом стають складниками пам'яті (Fortescue, 2001). На думку Л. Нижегородцевої-Кириченко,

категорії інтелектуальної діяльності можна структурувати за місцем, де відбуваються мисленнєві процеси, а також за їхньою тематикою та видами. Вона пропонує в складному алгоритмі мисленнєвої діяльності людини вичленовувати такі послідовні стадії: 1) роздум – процес серйозного, глибокого роздумування; 2) розгляд, вивчення, пошук – процес дослідження чогось; 3) міркування – процес обдумування щойно віднайденої, зафіксованої інформації, висунення припущень, їхнє обґрунтовування; 4) розуміння, знання, усвідомлення – процес отримання результатів когнітивної діяльності; 5) висновок, судження, оцінювання – процес-засвідчення фінального результату розумової діяльності; 6) запам'ятовування, збереження інформації – процес, відповідальний за утримання, збереження та захищення отриманої інформації; 7) згадування, витягування інформації – процес знаходження і відтворення збереженої в пам'яті інформації (Nizhegorodtseva-Kirichenko, 2013).

На переконання І. Горохової, у складі досліджуваних дієслів варто виокремлювати насамперед підгрупу лексем зі значенням розумового (мисленнєвого) процесу (з домінантою *думати*), потім підгрупу лексем зі значенням результату розумового процесу, тобто тих, що відображають такі процеси, як уява, ухвала, розуміння (це головно лексичні одиниці зі значенням 'уважати' або 'помилятися'), і, нарешті, підгрупу зі значенням знання, зберігання в пам'яті інформації та формування інтелектуального стану (Бусел, 2005). Цей підхід, на наш погляд, опертий на переконливі аргументи, тому його взято за основу синонімічного інтепретування вербативів на позначення розумової діяльності людини в художніх творах П. Куліша.

Передусім розглянемо синонімічний ряд дієслів із домінантою *думати* – «розмірковувати про щось; мислити» (Бусел, 2005: 447). Вирізнені лексеми позначають мисленнєвий процес, що постійно здійснюється у свідомості людини. Результатом такої діяльності є думки, які за своїм змістом бувають найрізноманітнішими, напр.: *От же* ***думав*** *Шрам,* ***думав****, як би Вкраїну на добру дорогу вивести; далі,* ***надумавшись****, пустив таку поголоску, що нездужає* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 44); ***Думаю*** *собі: видно ж, тут нема нікого. Коли дивлюсь, аж у піддашші за хатою сидить дід, сивий-сивий* (Куліш, 1969 (Січові гості): 5). Аналіз художніх текстів П. Куліша дав підстави для висновку, що слово-домінанта синонімічного ряду *думати* найчастіше вжите в досліджуваних творах як максимально конкретизоване

позначення аналізованого поняття, тобто воно лише називає його, не конкретизуючи суті, отже, є найзагальнішим й емоційно нейтральним компонентом. До частотних дієслів належать також лексеми *міркувати* – «заглиблюватися думками в що-небудь; розмірковувати; думати, роблячи певні висновки; обмірковувати» (Бусел, 2005: 613), *мізкувати* – «продумувати що-небудь; розмірковувати» (Бусел, 2005: 731). Порівняно з *думати* вони є більш специфікованими щодо семантичної наповнюваності. Ці синоніми відрізняються один від одного тим, що позначають передовсім розумову дію, коли до уваги беруться різні думки й мотиви, які забезпечують логічну обґрунтованість судження, напр.: *Ну, коли так, – кажуть діди, – то чого ж довго* ***міркувати?*** *До стовпа та киями!* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 125); *Сю* ***зміркували*** *річ, і повсякденно Мольби возносим к Божим небесам* (Куліш, 1969 (Маруся Богуславка): 34); … *балакають знечевля про всячину та й* ***домізковались****, що у вдови Загірньої суть не один син, а іменно і все конечно – два, бо старший брат Ігнатів помер, чумакуючи, в дорозі, і про те ніде не явлено і не записано, а товариство його недавно отеє в холеру повимирало…* (Куліш, 1969 (Дівоче серце): 199).

Компонентами розгляданого синонімічного ряду є інші лексеми, за якими закріплений поряд з основним планом змісту конкретний семантичний відтінок. Відмінність дієслова *мислити* – «міркувати, зіставляючи явища об'єктивної дійсності й роблячи висновки» (Бусел, 2005: 718) – від інших синонімів описуваного ряду полягає насамперед у тому, що воно вказує не лише на здатність людини пізнавати світ, розкривати притаманні йому зв'язки та явища, а й сигналізувати про найвищий ступінь реалізації цієї здатності, тобто, за словами Г. Колесника, репрезентувати високоінтелектуальне думання, напр.: *У його інша була думка:* ***умислив*** *собі, після панотцевої смерті, іти на Запорожжє* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 58); *Ти* ***мислиш*** *тверезо про бога правди... Один би ще ступінь, і лик пророка* (Куліш, 1969 (Байда, князь Вишневецький): 88). З ним регулярно корелюють на семантичному рівні вербативи *вважати* – «мати якусь думку, думати, гадати» (Бусел, 2005: 302), *зважити* – «усебічно, ретельно розглянути всі деталі й обставини, за яких має відбутися певна подія» (Бусел, 2005: 457), *гадати* – «думати, розмірковувати» (Бусел, 2005: 10), напр.: *Сердюков переміствись у Москву, бо для себе Київський університет вважав ні за що* (Куліш, 1969 (Жизнь Куліша): 243); *Щодо подружніх зв'язків, крім різниці в товариському оточенні і вихованні, треба обов'яково*

***зважити**, що такий зв'язок у суспільному світі є…* (Куліш, 1969 (Жизнь Куліша): 247); *…про те ми, братці, **гадаємо**. Аби добрим людям було добре жити на Вкраїні, а ми проживемо і в злиднях* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 94); *Так собі думаючи да **гадаючи**, старий Таволга часом тяжко, тяжко засумує, аж сльоза покотиться йому з ока* (Куліш, 1969 (Орися): 175). У творах П. Куліша лексема *гадати* уточнює, конкретизує, підсилює й увиразнює семантичну структуру іншого близького за значенням дієслова *думати*. Завершує аналізований синонімічний ряд дієслово *припускати,* для якого інваріантною також є сема 'думати'. Воно не тільки позначає кваліфікацію об'єкта в змісті думки про нього, а й указує на процесуальність, напр.: *Нуте, братця: або добути, або дома не бути! – і **припустили** навзаводи.* (Куліш, 1969 (Січові гості): 10). Маємо аргументи для такого узагальнення: схарактеризований синонімічний ряд представлений переважно загальномовними синонімами.

Унаслідок того, що думки часто виникають мимовільно, вони не скеровані якоюсь спеціальною метою, людина схильна вважати, що процес думання загалом приходять звідкись іззовні. Уявлення, про яке мовиться, відбите в сталих висловах узуального й оказіонального характеру. Для художніх творів П. Куліша показове широке використання таких сполучень. Їхня специфіка полягає в тому, що вони своїм змістом дорівнюють окремому слову. Зокрема, до синонімічного ряду з інваріантним значенням 'бути зайнятим думками про когось-щось' уходить словосполучення *мати на думці (мислі) (=думати)*, напр.: *Чи молиться, чи божу службу служить, одно в його **на думці**; Куди ж він махнув і що в його **було на думці**, незабаром того довідаємось* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 94); *Бачить панотець, що не дождеться од неї одвіту, – бо де ж таки, щоб дівчина сказала, **що в її на мислі*** (Куліш, 1969 (Орися): 213).

Ще один синонімічний ряд вербативів на позначення мисленнєвої діяльності людини групується довкола лексеми-домінанти *зрозуміти* – «сприйняти, витлумачити певним чином» (Бусел, 2005: 367). Воно найзагальніше позначає процес зміни стану свідомості людини внаслідок того, що для неї стає ясним, зрозумілим, те, яке досі не було таким, напр.: *Споглянув у вічі співцю й **зрозумів**, Яким його співом старенький вітає* (Куліш, 1969 (Граф Габсбург): 552); *І твоя дочка, вповаю, **зрозуміє** Бога, І високого достойна Зробиться порога* (Куліш, 1969 (Маруся Богуславка): 77). У відношенні найближчої семантичної

кореляції з домінантою перебуває вербатив *збагнути* – ‘проникнути в суть чого-небудь; осягти; зрозуміти; розібратися в чому-небудь; зміркувати; знайти правильну думку; здогадатися’, напр.: *Сі баби ніяк* ***не збагнуть****, що сьогодні можна з чоловіком рубатись на всі заставки, а завтра гуляти вкупі по-братерськи* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 23); ***Не збагну*** *твоєї думки, синку. Обидва ви лицарі великі; тільки що ти мене не послухав, а то й не попавсь би на тому Босфорі, як вовк у западню* (Куліш, 1969 (Байда, князь Вишневецький): 123). *Збагнути*, на відміну від *зрозуміти*, передбачає глибоке розуміння чогось, осмислення сутності якогось явища. Можливими компонентами вирізненого синонімічного ряду є лексеми *осягнути* – «усвідомлювати» (Бусел, 2005: 796), *схопити* – «швидко, легко чи мимохідь, частково сприймати, засвоювати або розуміти що-небудь» (Бусел, 2005: 899), *здогадатись* (*догадитись*) – «ураховуючи певні особливості, ознаки або прикмети, намагатися робити правильні висновки про що-небудь» (Бусел, 2005: 544), *второпати* – «сприйняти розумом, зрозуміти» (Бусел, 2005: 347), напр.: *Але твій спостережливий розум так глибоко* ***осягає*** *все те, на що ти міг дивитись живими очима, що ти відтворюєш це з найбільшою вірністю і крізь найпоетичнішу призму* (Куліш, 1969 (Жизнь Куліша): 248); *«М а й о р » також з багатьох поглядів повість пречудова; фігура майора досконала; образи натури (які зазвичай ти влучно* ***схоплюєш****) належать до найдовершеніших, які ти будь-коли створив* (Куліш, 1969 (Жизнь Куліша): 247); *І ринули сльози... Їх цісар ховає В червчатій порфирі, і всяк* ***догадавсь*** (Куліш, 1969 (Граф Габсбург): 552); *Се був умовлений знак.* ***Догадався*** *Гербований попихач єзуїтський І, кубком стукнувши, за шаблю взявся* (Куліш, 1969 (Маруся Богуславка): 200). Для розмовного дієслова *второпати* (*уторопати*), що закріпилося в загальнонародній мові з виділеним вище значенням, характерні семантичні відтінки ‘простота’, ‘невимушеність’, ‘безпосередність’, основна функція яких на рівні тексту – посилення експресії висловлення, напр.: *Ну, братику, – каже Черевань, – хоч убий, не* ***второпаю****. Дак як, як? Король на трьох ніжках, а краля каже: «Погибель моя»?* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 43). Ще один компонент синонімічного ряду – просторічний синонім *пойняти (поніматі)*, який зафіксовано лише в мовленні персонажів, репрезентує семантичний відтінок ‘правильно сприйняти зміст, значення, суть чого-небудь’, напр.: *Слова ніколи про себе їй не промовив, та серце його мовчки з дівочим серцем* ***пойнялося*** (Куліш, 1969 (Дівоче серце): 211).

Домінантою третього синонімічного ряду дієслів на позначення розумової діяльності людини є вербатив *знати* – «бути обізнаним із чим-небудь, розбиратися в чомусь» (Бусел, 2005: 805), напр: *Хто не знає, Данте, твого горювання, Той і твого пекла страшного* ***не взнає***» (Куліш, 1969 (До Данте): 268): *Знали її по всій Україні; бо в нас на Вкраїні, скоро було в кого виросте дочка хороша, то вже й* ***знають*** *усюди*» (Куліш, 1969 (Орися): 174). З-поміж синонімів цього ряду найчастотніше дієслово *відати* – «знати, мати про що-небудь уявлення, відомості» (Бусел, 2005: 214) та менш уживане *тямити* – 'усвідомлювати, розуміти що-небудь', напр.: *Отже треба коритись своїй долі; шкода й казати батькові або матері. Нехай і сам Петрусь про те не* ***відає!*** (Куліш, 1969 (Чорна рада): 59); *Земля чужа та длань міцна Аллаха Незримо скрізь простерта над хоробрим. Не* ***відає*** *жіночого він страха* (Куліш, 1969 (Маруся Богуславка): 74); *Тільки він один зачарує всякого так, що й сам не* ***тямить,*** *що робить* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 56). Семантичні відтінки, якими наділені аналізовані дієслова-синоніми, виразно експлікують їхні плани змісту. Вербатив *тямити* передає відтінок просторіччя, невимушеності.

Із проаналізованими вище синонімічними рядами тісно пов'язаний іще один, для якого інваріантним є значення 'відновлення інформації в пам'яті'. Його домінанту становить вербатив *згадувати* – «відтворювати в пам'яті, свідомості події, обставини, образи і т. ін. минулого, відновлювати уявлення про кого-, що-небудь» (Бусел, 2005: 507), напр.: *Я* ***згадую*** *той день і час благословенний, Як дух твій молодий мене з землі підняв* (Куліш, 1969 (Видіннє): 495); *Весело й тяжко* ***згадувати*** *нам тебе, старий наш діду Києве!* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 57). На відміну від *згадувати,* розмовний синонім *здумати* маніфестує виразно задекларовану несподіваність або раптовість, напр.: *Чи вона його як уразила в серце, та гордівниця, чи він* ***роздумавсь,*** *а вже проводить з юлиці Оринку до самої хати, і вона на його квітками з города середу дня кидає* (Куліш, 1969 (Гордовита пара): 194). Для позначення здатності людини відновлювати в пам'яті побачене, почуте, уже знане в збіглому, тобто колись, письменник майстерно користується саме такими синонімічними одиницями.

Висновки

Отже, у художніх творах П. Куліша представлена розгалужена система синонімічних відношень на рівні дієслів, що позначають

інтелектуальну діяльність людини. Компоненти синонімічних рядів, домінантами яких є лексеми *думати, зрозуміти, знати*, різняться значеннєвими, а почасти й стилістичними відтінками. Письменник віддає перевагу загальномовним синонімам, закріплюючи за ними важливі текстотвірні функції. Ця художня манера – не авторський винахід, а закономірний процес, оскільки йдеться про сутнісну для будь-якого суспільства сферу – інтелектуальну.

Перспективи наукових студій убачаємо в (1) розширенні джерельної бази для дослідження синонімії на позначення інтелектуальної діяльності людини в науковій, науково-популярній, епістолярній, поетичній спадщині П. Куліша, в (2) уточненні критеріїв ідентифікування близьких за значенням дієслів і лексичних одиниць іншої лексико-граматичної належності.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бусел, В. Т.** (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ, Ірпінь: Перун. 2. **Горохова, І. В.** (2009). Лексико-семантичне поле дієслів зі значенням розумової діяльності. *Наук. часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова, 9 (3)*, 193–196. 3. **Ділай, І. П.** (2014). Когнітивні дієслова в лексико-семантичній системі англійської мови: історія та перспективи дослідження. *Вісн. Львів. ун-ту.* Серія «Іноземні мови», *22*, 28–37. 4. **Должикова, Т. І.** (2004). Мовна особистість Пантелеймона Куліша. (Автореф. дис. … канд. філол. наук). Київ: Ін-т укр. мови ім. О. О. Потебні. 5. **Климчук, О. В.** (2004). Літературно-художній антропонімікон П. Куліша: склад, джерела, функції. (Автореф. дис. … канд. філол. наук). Ужгород: Ужгород. нац. ун-т. 6. **Коренькова, О. А.** (2016). Визначення поняття "дієслова психічного стану" в сучасній українській мові. *Молодий вчений, 3 (30)*, 534–537. 7. **Корнєва, З. М.**, & Протащук, А. А. (2018). Сучасні підходи до вивчення семантичних характеристик англійських когнітивних дієслів. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія».* Серія «Філологія», *1 (69),* 208–211. 8. **Кумеда, О. П.** (2011). Ідіолект П. О. Куліша на тлі східнополіського діалекту. (Дис. … канд. філол. наук). Київ: Ін-т укр. мови. 9. **Левченко, Т. М.**, & Чубань, Т. В. (2015). Спостереження над мовними фактами у процесі вивчення сучасної української літературної мови. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія».* Серія «Філологічна», *57,* 79–84. 10. **Пименова, М. В.** (1995). Семантико-синтаксический аспект ментальних глаголов (на материале русского и английского языков). (Автореф. дис. … канд. филол. наук). Санкт-Петербург: С.-Петерб. гос. ун-т. 11. **Русанівський, В. М.** (2001). *Історія української літературної мови*. Київ: АртЕк. 12. **Сильницкий, Г. Г.** (1986). *Семантические классы глаголов в английском языке.* Смоленск: СГПИ. 13. **Станкевич, В. Л.** (1991). Ментальные глаголы в русском языке: состав, структура, семантический объем (в сопоставлении с белорусским). (Автореф. дис. … канд. филол. наук). Минск: Белорус. ордена Трудового Красного Знамени гос. ун-т имени В. И. Ленина. 14. **Устенко, Л. Ф.** (2017). Фразеологічна підсистема ідіостилю Пантелеймона Куліша в контексті формування нової української літературної мови. (Дис. … канд. філол. наук). Київ: Ін-т укр. мови. 15. **Шепітько, С. В.** (2004).

Механізми утворення та закономірності вторинної номінації англійської загальнонаукової дієслівної лексики. (Автореф. дис. … канд. филол. наук). Харків: Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. 16. **Croft, W.** (1993). Case marking and the semantics of the mental verbs. In *Pustejovsky, J. (Ed.). Semantics and Lexicon* (pp. 55–72). Netherlands: Kluwer Academic Publishers. 17. **Fortescue, M. D.** (2001). *Pattern and process: a whiteheadian perspective on linguistics.* Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Co. 17. **Nizhegorodtseva-Kirichenko, L. O.** (2013). Cognitive judgements on intellectual activity. *Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки, 2,* 71–76.

ДЖЕРЕЛА

1. **Куліш, П.** (1969). *Вибрані твори.* Київ: Дніпро.

REFERENCES

1. **Busel, V. T.** (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv, Irpin: Perun [in Ukrainian]. 2. **Horokhova, I. V.** (2009). Leksyko-semantychne pole diiesliv zi znachenniam rozumovoi diialnosti [Lexical-semantic field of verbs with the meaning of mental activity]. *Nauk. chasopys Nats. ped. un-tu imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of M. P. Dragomanov National Pedagogical University, 9 (3)*, 193–196 [in Ukrainian]. 3. **Dilai, I. P.** (2014). Kohnityvni diieslova v leksyko-semantychnii systemi anhliiskoi movy: istoriia ta perspektyvy doslidzhennia [Cognitive verbs in the lexical-semantic system of the English language: history and prospects of research]. *Visn. Lviv. un-tu*. Seriia «Inozemni movy» – *Bulletin of the Lviv University.* Foreign Languages Series*, 22*, 28–37 [in Ukrainian]. 4. **Dolzhykova, T. I.** (2004). Movna osobystist Panteleimona Kulisha [Linguistic personality of Panteleimon Kulish]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv: In-t ukr. movy im. O. O. Potebni [in Ukrainian]. 5. **Klymchuk, O. V.** (2004). Literaturno-khudozhnii antroponimikon P. Kulisha: sklad, dzherela, funktsii [Literary and artistic anthroponymicon of P. Kulish: composition, sources, functions]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Uzhhorod: Uzhhorod. nats. un-t [in Ukrainian]. 6. **Korenkova, O. A.** (2016). Vyznachennia poniattia "diieslova psykhichnoho stanu" v suchasnii ukrainskii movi [Definition of the concept of "mental verbs" in the modern Ukrainian language]. *Molodyi vchenyi – Young scientist, 3 (30),* 534–537 [in Ukrainian]. 7. **Kornieva, Z. M.**, & Protashchuk, A. A. (2018). Suchasni pidkhody do vyvchennia semantychnykh kharakterystyk anhliiskykh kohnityvnykh diiesliv [Modern approaches to the study of semantic characteristics of English cognitive verbs]. *Nauk. zap. Nats. un-tu «Ostrozka akademiia»*. Seriia «Filolohiia» – *Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University.* Philology Series*, 1* (69), 208–211 [in Ukrainian]. 8. **Kumeda, O. P.** (2011). Idiolekt P. O. Kulisha na tli skhidnopoliskoho dialektu [Idiolect of P. A. Kulish against the background of the East Polesian dialect]. *Candidate's thesis*. Kyiv: In-t ukr. movy [in Ukrainian]. 9. **Levchenko, T. M.**, & Chuban, T. V. (2015). Sposterezhennia nad movnymy faktamy u protsesi vyvchennia suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Observations of linguistic facts in the process of studying the modern Ukrainian literary language]. *Nauk. zap. Nats. un-tu «Ostrozka akademiia»*. Seriia «Filolohichna» – *Scientific notes of the National University «Ostroh Academy»*. Philological Series, *57*, 79–84 [in Ukrainian]. 10. **Pimenova, M. V.** (1995). Semantiko-sintaksicheskij aspekt mentalnix glagolov (na materiale russkogo i anglijskogo yazykov) [Semantic-syntactic aspect of mental verbs (based on Russian and English)].

Extended abstract of candidate's thesis. Sankt-Peterburg: S.-Peterb. gos. un-t [in Russian]. 11. **Rusanivskyi, V. M.** (2001). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [History of the Ukrainian literary language].* Kyiv: ArtEk [in Ukrainian]. 12. **Silnitskiy, G. G.** (1986). *Semanticheskie klassy glagolov v angliyskom yazyke [Semantic classes of verbs in English].* Smolensk: SGPI [in Russian]. 13. **Stankevich, V. L.** (1991). Mental'nye glagoly v russkom yazyke: sostav, struktura, semanticheskij ob"em (v sopostavlenii s belorusskim) [Mental verbs in Russian: composition, structure, semantic volume (in comparison with Belarusian)]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Minsk: Belorus. ordena Trudovogo Krasnogo Znameni gos. un-t imeni V. I. Lenina [in Russian]. 14. **Ustenko, L. F.** (2017). Frazeolohichna pidsystema idiostyliu Panteleimona Kulisha v konteksti formuvannia novoi ukrainskoi literaturnoi movy [Phraseological subsystem of Panteleimon Kulish's idiostyle in the context of the formation of a new Ukrainian literary language]. *Candidate's thesis.* Kyiv: In-t ukr. movy [in Ukrainian]. 15. **Shepitko, S. V.** (2004). Mekhanizmy utvorennia ta zakonomirnosti vtorynnoi nominatsii anhliiskoi zahalnonaukovoi diieslivnoi leksyky [Mechanisms of formation and regularities of secondary nomination of English general verb vocabulary]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: Khark. nats. un-t im. V. N. Karazina [in Ukrainian]. 16. **Croft, W.** (1993). Case marking and the semantics of the mental verbs. In *Pustejovsky, J. (Ed.). Semantics and Lexicon* (pp. 55–72). Netherlands: Kluwer Academic Publishers [in English]. 17. **Fortescue, M. D.** (2001). *Pattern and process: a whiteheadian perspective on linguistics.* Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Co [in English]. 18. **Nizhegorodtseva-Kirichenko, L. O.** (2013). Cognitive judgements on intellectual activity. *Nauk. visn. Skhidnoyevrop. nats. un-tu imeni Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of the Easten European National University, 2*, 71–76 [in English].

SOURCES

1. **Kulish, P.** (1969). *Vybrani tvory [Selected works].* Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

Дерій Аліна Олегівна – аспірант кафедри української мови, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка; вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003, Україна.

Tel.: +38-099-450-54-91

E-mail: alina_d@ukr.net

http://orcid.org/0000-0001-9355-1925

Derii Alina Olehivna – Postraduate Student at the Department of Ukrainian Language, V. H. Korolenko Poltava National Pedagogical University; 2 Ostrohradskoho Str., Poltava, 36003, Ukraine.

Надійшла до редакції 05 грудня 2021 року

ДСТУ 8302:2015: Дерій А. О. Синонімічні дієслова на позначення інтелектуальної діяльності людини в художньому дискурсі Пантелеймона Куліша. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 174–186. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.13

APA: Дерій, А. О. (2022). Синонімічні дієслова на позначення інтелектуальної діяльності людини в художньому дискурсі Пантелеймона Куліша. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 174–186. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.13

УДК 81.161.2'42

М. С. Заоборна

МОТИВНА СТРУКТУРА ТЕКСТУ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМА

Осмислено феномен мотивної структури як спосіб втілення в тексті семантико-прагматичної категорії мотиву, сутність якої пов'язана з усвідомленими чи неусвідомленими внутрішніми станами, що спонукають до діяльності, забезпечуючи реалізацію в ній особистісних смислів автора (наратора) й персонажів. Схарактеризовано закономірності організації мотивної структури, що узгоджуються з динамікою модусних планів тексту в аспекті реалізації інваріантної моделі "перцептивний модус ~ емотивний модус ~ ментальний модус ~ вольовий модус". Описано інваріантну модель мотивної структури та простежено характер її варіативності відповідно до типу письма.

Ключові слова: *текст, мотив, мотивна структура, модус, варіативність.*

Zaoborna M. S. Motive Structure as a Linguistic Problem. *The phenomenon of motive structure has been considered as a way to embody a semantic-pragmatic category of motive in the text, which is related to conscious or unconscious internal states that motivate activity, ensuring the realization of personal meanings of the author (narrator) and characters. The topicality of the study is seen as the need to detail the mechanisms of implementation of text categories. Accordingly, the aim of the article is to substantiate the relevance of the motive structure of the text to actualize the motive as a semantic-pragmatic textual category. This can be achieved by solving the following tasks: to clarify the constitutive elements of the motive structure and identify their lingual signals; to highlight aspects of variability of motive structure in different types of texts; to outline the correlates of the motive structure in the superficial organization of the text.*

Within the scope of the tasks the principles of motive structure organization have been characterized, which, in its turn, is consistent with the dynamics of modus plans of the text in the aspect of realization of invariant model "perceptive modus → emotive modus → mental modus → will modus". Invariant model of motive structure has been described, as well as the character of its variability according to the manner and type of writing has been traced. The variants of motive formation models have been specified: the classical elementary linear model; graded linear model; spiral model. Implemented in the mentioned models, the main aspects of variability of the motive structure have been actualized, which are related to: the specificity of the dynamics of modus plans in different types of texts, the nature of the modus categories involved, and individual author's modus preferences. The ways of implanting the motive

© Заоборна М. С., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.14

structure into the surface organization of the text have been clarified: the specificity of reproduction of variants of the motive structure in text units has been observed. Relevant complex syntactic goals and multilevel semantic formations that are realized in distantly located complex syntactic unities, combined by means of associative cohesion have been described. On this basis, the problem of the functioning of motive structures has been highlighted both in the texts of a certain author and in the texts that appear in the paradigm of one-type and multiple-types of writing.

Key words: *text, textual category, motive, motive structure, modus, complex syntactic unity, lingual signal.*

Вступ

Поняття мотивної структури тексту окреслюється у зв'язку з актуалізацією текстової категорії мотиву, що опирається на розуміння цього феномена як спонукання (англ. "motive"). Його сутнісні параметри увиразнюються в дихотомії "motif – motive", де "motif" (укр. "мотив") корелює з літературознавчим терміном на позначення елемента оповіді. Характер цієї термінологічної опозиції та її релевантність для категорійного статусу мотиву в площині лінгвістики тексту обґрунтовано в статті «*Мотив* vs *Motив* як інтердисциплінарний феномен та філологічна проблема» (Заоборна, 2020). У цьому контексті мотив визначається як «антропна, ціннісно детермінована семантико-прагматична категорія, яка формується в процесі текстотворення в глибинній текстовій структурі й актуалізується за допомогою певних лінгвальних сигналів у текстових одиницях поверхневої структури, виявляючи свою сутність, пов'язану з усвідомленими чи неусвідомленими внутрішніми станами, що спонукають до діяльності, забезпечуючи реалізацію в ній особистісних смислів автора (наратора) й персонажів» (Заоборна, 2020: 40).

Актуальність пропонованого дослідження визначається необхідністю «деталізації складників кожного з етапів мисленнєво-мовленнєвого процесу у випадках творення тексту» (Бацевич, 2019: 22), що передбачає з'ясування механізмів їх розгортання й текстової актуалізації. На цьому тлі аналітичний радикал відстеження процесу імплантації категорії мотиву в текст слугує увиразненню змістовно-семантичної категорії "людина", формуючи текстові образи людини, яка діє, та життя як суцільного "вчинкування" (М. Бахтін). Водночас лінгвістичне "схоплення" категорії мотиву значною мірою увиразнює здатність тексту маркувати засобами мовного коду способи

моделювання автором чужої свідомості, даючи можливість реципієнту пережити те, як "робиться річ" (В. Шкловський).

Аналітичне осмислення мотиву зумовлюють його сутнісні ознаки як антропного феномена, що підлягає інтердисциплінарному дослідженню в сучасній гуманітаристиці. Зокрема, психологічні студії актуалізують мотив на тлі виникнення колізійної ситуації, яка примушує людину страждати й шукати вихід з неї. У цьому плані український психолог В. Роменець розглядає процес формування мотиву з огляду на такі етапи: страждання як неопредмечена пристрасть ~ амбівалентні переживання як результат пристрасті, що знайшла свій предмет і має зробити вибір для власного самовизначення ~ прийняття рішення як мотиваційне самовизначення (Роменець, 2005: 51). Якщо мати за пресупозицію той факт, що способи організації змісту тексту корелюють зі способами структурування реальності й існує певна ізоморфність змісту тексту з інтенційно опрацьованою автором дійсністю, то механізм імплантації мотиву в текст можна узгодити з розгортанням мотивної структури. Відповідно пропонується гіпотеза: реалізація категорії мотиву в процесі конституювання тексту здійснюється відповідно до способу моделювання мотивної структури.

Феномен мотивної структури тексту був передбачений, спостережений та апробований у працях авторки пропонованої статті (Заоборна, 2018а; 2018б; 2019). Засадничою позицією викладених у них міркувань стала кореляція постульованих у теорії психології етапів визрівання мотиву з аспектами модусу – прагматичної текстової категорії, що розглядається як «спосіб взаємодії особистості з оточенням» (Ніка, 2009: 19). Відповідно актуалізований ланцюг формування мотиву був скоординований з процесом послідовного переключання модусних регістрів на зразок "перцептивний модус ~ емотивний модус ~ ментальний модус ~ вольовий модус". Тим самим мотивна структура визначилась як компонент глибинної структури тексту, пов'язаний із зумовленою сутнісними психологічними параметрами мотиву зміною модусів сприйняття дійсності, що увиразнюються відповідними лінгвальними сигналами в текстових одиницях поверхневої структури. При цьому модель мотивної структури, що відповідає динаміці модусних планів тексту в аспекті втілення схеми "перцептивний модус ~ емотивний модус ~ ментальний модус ~ вольовий

модус", усвідомилась як інваріантна. На цьому тлі окреслилась перспектива для наступних досліджень, осердя якої посіла проблема інваріантної моделі мотивної структури та конститутивних параметрів її варіантів.

Мета статті – обґрунтувати релевантність мотивної структури тексту для актуалізації мотиву як семантико-прагматичної текстової категорії. Відповідно до мети поставлено завдання: 1) визначити аспекти варіативності мотивної структури в текстах різних типів письма; 2) окреслити кореляти мотивної структури в поверхневій структурі тексту; 3) виділити лінгвальні сигнали динаміки модусних планів у мотивній структурі.

Методи дослідження

Відстеження зафіксованих у поверхневій організації тексту способів розгортання мотивної структури під радикалом текстового модусу передбачає звернення до методу семіотичного аналізу. При цьому виявлення в змістовій організації тексту знакових утворень, де актуалізуються лінгвальні маркери модусної динаміки, синхронізує із застосуванням методики процедурно-дискурсивного розгортання тексту.

Відповідно пропонується аналіз чотирьох текстів, пов'язаних з різними типами письма, які репрезентують: а) оповідання Марка Вовчка «Сестра» як взірець розповідної тенденції в українській реалістичній прозі середини XIX ст. століття; б) роман Богдана Бойчука (автор відомий насамперед як один із яскравих представників Нью-Йоркської групи поетів) «Аліпій II і його Наречена», написаний у стилі об'єктивної манери II половини XIX століття, пов'язаної з текстами Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Бориса Грінченка, Івана Франка; в) роман класика української літератури XX століття Олеся Гончара «Твоя зоря», що представляє реалістичну ліро-епічну прозу XX століття як реформований варіант об'єктивної манери письма; г) роман сучасної української письменниці Ірен Роздобудько «Ранковий прибиральник», що є взірцем постмодерної прози кінця XX – початку XXI століття. Тексти об'єднані загальним подійним змістом – "герой відправляється в дорогу". Цей зміст диференційовано увиразнюється мотивами, які рухають героями в змодельованому фікційному світі: а) захистити власну гідність одинокої жінки від

тиранії братової дружини; б) знайти втрачену наречену; в) виконати службове завдання, від якого можна й відмовитись; г) повернутись на батьківщину.

Виклад основного матеріалу

Розгортання мотивної структури в тексті оповідання Марка Мовчка узгоджується з формуванням подійного змісту на основі такої диспозиції: 1) героїня разом із братовою садить розсаду; 2) сусідка звертається з проханням продати їй розсади; 3) героїня зичливо ділиться розсадою безплатно, чим накликає на себе гнів братови; 4) ображена героїня з докором покидає город; 5а) вдома вона задумується над тим, аби покинути родину; 5б) починає збирати своє добро та роздає одежу племінницям; 5в) переживає чергове емоційне потрясіння від споглядання дитячої радості; 6а) у хату заходять брат з братовою; сім'я сідає вечеряти; 6б) відмова сестри сісти за стіл непокоїть брата й спонукає до перемовин з дружиною; 7) розмова з братом, у якій сестра повідомляє про свій намір; 8) сім'я просить не покидати їх, проте рішення лише набирає сили; 9) переживання безсонної ночі; 10) уранці жінка покидає дім.

Сюжетне осмислення сформованої в такий спосіб та композиційно оформленої в структурі складного синтаксичного цілого історії виокремлює ключові смислові позиції, релевантні для реалізації в тексті феномена вчинку й окреслення мотивної структури: (i) актуалізація каталізатора конфлікту (2); (ii) власне конфлікт та викликані ним страждання героїні (3–4); (iii) переживання героїні як вияв так званої "боротьби мотивів" (5–6–7–8–9); (iiii) утвердження в рішенні та власне вчинок (10).

Виділені смислові позиції узгоджуються з розгортанням мотивної структури під радикалом модусу:

(i) актуалізація каталізатора конфлікту корелює з реалізацією перцептивного модусу: *Коли* ***чую****: «Боже помагай, і день вам добрий!»* ***Дивлюсь*** *– се наша сусідка.*

(ii) спричинене конфліктом страждання героїні виявляє себе засобом емотивного модусу: *Як почала, як почала…****мати божа милостива****! Я тільки* ***слізьми вмиваюсь****…*

– Братова, – кажу, – не жалувала я для вас нічого, поки що мала! ***Гріх вам буде****, що ви мене хліба куском тепер дорікаєте!*

(iii) переживання героїні, що передбачають здійснення вибору, скоординовані з чергуванням емоційного та ментального модусів, на тлі яких починає проявлятися й утверджуватися вольовий модус:

(5) ***Тяжко й важко мені.*** // ***Узяла собі таку думку***: ***«Покину їх, піду служити!»*** // *Зібрала своє добро: що в тлумочок склала, а що покликала братових дівчаток та їх обділила. … Джергочуть коло мене, а* // ***мені вже так жалко, що й словечка не скажу; за слізоньками світу божого не бачу***!//

(7) *– Сестро моя, – каже, – не журись, голубко! … Подаруй моїй жінці яке там незвичайне слова, зроби мені таку велику ласку, сестро моя рідненька!*

– Братіку мій, голубчику! Нехай же мене господь милосердний боронить, щоб я з тобою в сварку заходила. Що твоя жінка мене обідила, // ***я їй те дарую***. // *Тільки* ***важко мені на серці****, братіку мій! Нехай поплачу – полегшає.* //

– Не плач, сестронько, годі!

– // *Я, брате,* ***хочу вас покинути*** //.

(8) *…почав мене вговорять та вмовлять, й жінку привів, – і вона просить: – Не кидай нас! – Почули діти. Боже! Як кинуться до мене та в плач.* // ***А я таки маю думку йти в службу*** //.

(9) *Полягали спати. Я й очей не звела:* ***обняли мене думки та гадки, та журба пекуча…***

(iiii) утвердження в рішенні узгоджується зі звершенням вольового модусу, що передбачає здійснення вчинку: *Ранісінько-ранісінько піднялась. Усі сплять; іще й на зорю не займається, – імла. Востаннє глянула на діток, на брата. …* ***Взяла свій тлумочок тихенько й вийшла з хати.***

Відповідно на рівні поверхневої організації тексту формується система індексальних мовних знаків, що сигналізують про зміну модусних регістрів:

а) сенсорні предикатні лексеми *чути*, *дивитись* як маркери перцептивного модусу;

б) слова категорії стану *тяжко, важко, жалко, гріх*; атрибутивна номінація *журба пекуча*; фразеологічні одиниці *слізьми вмиватись, світу божого не бачити; і слова не сказати*; інтер'єктив *мати божа милостива!* як засоби мовного коду на позначення психоемоційних станів суб'єкта та лінгвальні сигнали емотивного модусу;

в) описові дієслівно-іменні сполуки *мати думку, взяти собі думку, думки та гадки обняли* як кореляти ментального модусу;

г) модальна лексема *хотіти* як засіб актуалізації вольового модусу та дискурсивні слова *а* й *таки*, які, транслюючи в контекстному оточенні ***А я таки*** *маю думку йти в службу* семантико-прагматичні смисли внутрішнього спротиву й ментального підтвердження рішення, слугують індикаторами волютивності.

Скоординоване з певними мовними сигналами втілення мотивної структури в поверхневій організації тексту передбачає й імпліцитну реалізацію модусних смислів. Зокрема, лексико-семантичне наповнення текстового відрізка ***Ранісінько-ранісінько*** *піднялась.* ***Усі сплять****; іще й на зорю не займається, – імла.* ***Востаннє*** *глянула на діток, на брата*, що передує текстовій імплантації вчинку, актуалізує семантичні пресупозиції, підставові для виведення імпліцитних текстових смислів, які увиразнюють звершення вольового модусу: ‘якщо піднімаються ранісінько-ранісінько й виходять з дому, коли всі сплять, то значить, що хочуть вийти непоміченими; усвідомлення того, що, прощаючись, дивишся на когось востаннє, передбачає готовність до прощання, – отже, героїня оповідання утвердилась у своєму намірі’.

Послідовне перемикання модусних регістрів у мотивній структурі оповідання Марка Вовчка за зразком “перцептивний модус ~ емотивний модус ~ ментальний модус ~ вольовий модус” визначає лінійну модель її реалізації як елементарний вияв інваріантного зразка.

На цьому тлі механізм формування мотиву, відпрацьований в об’єктивній манері письма, яку представляє текст Богдана Бойчука, увиразнює ту ж наближену до інваріантної схеми лінійну модель мотивної структури. Еквівалентом такої моделі на рівні поверхневої структури виступає складне синтаксичне ціле, де функціонують предикатні лексеми та синтагми, які, позначаючи певні аспекти модусного змісту, маркують етапи становлення мотиву: «(і) фокусування об’єкта пристрасті, пов’язане з дією перцептивного модусу; (іі) страждання героя, викликане неусвідомленим бажанням, що загалом виявляється в актуалізації емотивного модусу тексту; (ііі) опредмечення пристрасті та амбівалентність відчуттів у процесі здійснення вибору на тлі чергування емотивного й ментального регістрів та актуалізації вольового модусу; (ііі) прийняття рішення на тлі утвердження

вольового модусу» (Заоборна, 2019: 159–160). Відповідно значною є вірогідність реалізації лінійної моделі мотивної структури в текстах реалістичної прози.

У постмодерному тексті І. Роздобудько лінійна схема розгортання мотиву виявляється градуйовано. У результаті в поверхневій організації тексту виділяється багаторівневе семантичне утворення, що реалізується в дистантно розташованих складних синтаксичних цілих, об'єднаних засобом асоціативної когезії, у кожному з яких простежується лінійна схема переключання модусних регістрів. При цьому незаперечним залишається факт реалізації в глибинній текстовій структурі модусних переходів на кожному рівні та функціонування відповідних мовних сигналів у поверхневій структурі. Для прикладу:

(1) *На ліжку* ***мою увагу привернула розкрита книжка*** *– добряче пошматована, з пожовклими сторінками. Я не можу втриматись і* ***заглядаю*** *в неї…. **Оце так!** Я навіть присідаю на краєчок ліжка. Це – «Три товариші» Ремарка! Причому таке саме старе видання 64-го року, яке було й у нас удома. **Ну хіба не жах!** – я зовсім одвик від рідної кирилиці…. **Відчуття було таке, ніби** хтось устромив залізну палю в моє забетоноване нутро й намагається розколупати цей моноліт. **У мене навіть зуби звело**. Три товариші… Я, Дмитрик і Серж… Однокласники. Потім – одногрупники.*

(2) *Я замінив рушники, розклав на поличках мило, шампунь та інші дурниці. **Кинувши останній погляд** на результати своєї роботи, я* ***помітив****, що біля дзеркала лежить зворушливий тюбик зубної пасти, перечавлений у "талії". **Дивина!** Саме за це я одержував прочухани спершу від матері, потім від Світлани, але так і не позбувся цієї звички, яка дратувала всіх моїх жінок.*

(3) *Я* ***позирнув*** *на попільницю. **Помітив**: там лежали обгортки від льодяників «Барбарис». Я ще **пам'ятав** ці червоні довгасті ягідки, намальовані на срібному тлі. От тільки смак геть **забув**. Далі на мене чекало **маленьке відкриття**: кілька таких самих обгорток були складені "корабликами". **Та що ж це?!** Я теж любив так робити в дитинстві.*

(4) *Я, немов злодюжка, відчинив шафу. Вона була напівпорожня. … Нема на що глянути. Тільки запах змусив мене, наче пса, насторожити вуха: від одягу струменів ледь уловимий* ***запах бузку****. Зовсім немодний, без екзотичних домішок, мабуть, нестійкий, недорогий, але дуже*

зворушливий. *Я* ***позирнув*** *на туалетний столик.* ***Звісно ж!*** *На ньому стояли єдині у світі парфуми, назву яких я знав. Вірніше, навіть не саму назву (вона була простою, як двері, – «Бузок»), а фірму або ж місцевість у Латвії, де їх виробляють, – «Дзінтарс». Перші парфуми, що я їх купив… кому? Вже* ***не пам'ятаю***. *Якомусь дівчиську на 8 Березня.*

Наведені текстові одиниці марковані засобами мовного коду, що корелюють з плином модусів у структурі актуалізованого семантичного утворення. У цьому аспекті простежуються:

а) лінгвальні сигнали перцептивного модусу:

– предикатні лексеми на позначення візуальної сенсорної діяльності *заглянути* (1), *кинути погляд* (2), *позирнути* (3, 4), *помітити* (3);

– предикативне сполучення *привернути увагу* (1), що імплікує модус перцепції;

– атрибутивна номінація *розкрита книжка* (1), що імплікує візуальний аспект сенсорики;

– одоративна номіналізація *запах бузку* (4), пов'язана з нюховим каналом перцептивної діяльності;

б) мовні маркери емотивного модусу:

– емоційно-експресивні висловлення на зразок *Оце так!* (1), *Дивина!* (2), *Та що ж це?!* (3), *Звісно ж!* (4);

– фразеологічне сполучення на позначення зумовлених емоційним переживанням соматичних відчуттів *зуби звело* (1), що в контекстному поєднанні з дискурсивним словом *навіть* обтяжується прагматичним смислом несподіваності, невідповідності чинної реакції звичній поведінці суб'єкта стану;

– модель займенниково-співвідносного фразеологічного речення зі сполучною скріпою *таке – ніби* (1), у якій значення семантично спустошеного опорного слова *таке* реалізується з огляду на асоціативний причиново-наслідковий зв'язок між предикативними частинами: ірреальна, неординарна, виняткова ситуація в підрядній частині, виступаючи причиною стану справ, відтвореного в головній, конкретизує значення слова *таке* як 'неймовірне, вражаюче, болюче', чим створюється ефект гіпертрофованого соматичного переживання емоційного потрясіння;

в) імпліцитна реалізація ментального модусу знання, увиразненого прагматичною конотацією пам'яті, згадки, що усвідомлюється

в опозиції з експліцитним своїм виявом засобом предикатної лексеми *пам'ятати* (3), – для порівняння: ***[Пам'ятаю]**, саме за це я одержував прочухани спершу від матері, потім від Світлани* (2).

Аналіз окресленої мотивної структури на тлі інваріантної моделі виявляє й інші її особливості:

1) факультативність позиції вольового модусу (з представлених чотирьох рівнів тільки на двох актуалізується модус бажання): *Я… дбайливо поклав на місце книжку. Мені шкода було випускати її з рук… Мені* ***хотілося сховати*** *її під полу робочої куртки й забрати з собою* **(1)**; *Прочитавши сторінку, я відчув, як непереможно* ***мені захотілося, щоб господарка книжки довідалася про моє існування*** **(4)**;

2) звершення кожного рівня не позначене формуванням мотиву, а маркується імпульсивними діями, що виходять за межі типової поведінки героя: **(1)** *Я не можу втриматись і заглядаю в неї* (в книжку – М. З.). *Оце так! Я навіть присідаю на краєчок ліжка.* **(2)** *Я завернув до Аль Венетто. …****замість звичного пива****, замовив "Grand marnier".* **(3)** *Попільницю я витрусив і замислився: чи викидати "кораблики"? Потім* ***рішуче згріб їх*** *у кишеню.* **(4)** *Коли номер сяяв, як операційна, я вже знав, що треба робити.* ***Як знав і те, що це може коштувати мені роботи*** (далі герой доволі інтимно наводить лад у речах жінки – М. З.);

3) власне рішення та його мотив визріває як вершина градації всіх рівнів й есплікується у фінальному висловленні: *Я стою на початку дороги, за якою десь удалині біліє сніг…Але* ***я повинен рухатись, щоб відчувати вітер і ніч****. Я повертаюсь****. І ще. Я хочу підняти телефонну слухавку і набрати сім цифр*** (ідеться про цифри, які виділила в книзі незнайомка і які, як це з'ясовується в процесі розвитку сюжету, є телефонним номером у рідному місті героя – М. З.).

Текст Олеся Гончара втілює ту саму позначену врівноваженням розповідних та дискурсивних тенденцій об'єктивну манеру письма, що й роман Богдана Бойчука. Однак він більш діалогізований і виявляє властиву літературі ХХ століття присутність тих дискурсивних елементів, що «проступають у ній у вигляді оцінок і характеристик, загальних міркувань дискурсивного типу, які маркують слово "іншого"» (Папуша, 2013: 117). Водночас складнішим видається й спосіб організації мотивної структури, що певною мірою зближує його зі зразками постмодерної прози. Зокрема, формується складне

семантичне утворення, у якому втілена та ж багаторівнева реалізація лінійної моделі, що узгоджується з динамікою модусних планів. Наприклад, мотив учинку героя, який, замість того щоб повернутись, як це було заплановано, додому, вирушає в дорогу із черговою дипломатичною місією, осмислюється на підставі ретроспективного зображення подій із його життя, позначених фактами вчинків, що для здорового глузду звучать наче "дисонансний акорд". Тим самим на тлі подійного змісту увиразнюється історія, нарація якої окреслює чотири рівні мотивної структури, крізь які проходить смислова лінія маркованих учинками ціннісних преференцій героя: (1) виснажлива далека дорога у вихідні до виставленої в музеї слов'янської Мадонни як "висока духовність vs базові потреби буденної свідомості"; (2) одруження з дівчиною, що в роки війни жила на окупованій території, як "кохання vs кар'єра"; (3) допомога на трасі потерпілій незнайомій людині як "великодушність vs поміркованість"; (4) самовільна віртуозна посадка на "кукурузнику" над щойно визволеним рідним селом як "відчайдушність vs обережність".

Водночас, попри позірну близькість із градуйованим виявом лінійної моделі, текст Олеся Гончара реалізує інший механізм актуалізації вчинку на кожному з її рівнів: він не репрезентується в постпозиції модусної динаміки, а констатується як феномен, мотив якого персонажі намагаються зрозуміти. При цьому рівні виявляють ту саму тенденцію до переключання модусних регістрів. Зокрема, на першому рівні вона втілюється в такий спосіб:

а) актуалізація перцептивного модусу:

*Цятки сигнальних вогнів, **цілі грона мокро розблислих рубінів** заповнили перед нами всю трасу. Від самого досвітку незліченно й незникно **червоніють** вони перед нами на "кадилаках", б'юїках, "Лінкольнах", "мерседесах", весь час віддаляючись в імли світання, плавно й невловно втікаючи.*

б) реалізація різновидів ментального модусу:

– модус незнання:

***Щось** вони мені **нагадують** своєю вишневістю, **але що**?*

***Запитую** Заболотного, чи не викликають і в нього ті рубіни якихось асоціацій;*

– модус думки (гадки):

Мовчить хвилину мій друг. Потім каже задумливо:

*– **По-моєму**, чимось схожі вони на Романові яблука… Так, так, то все втікають від нас яблука Романа степового;*

– оцінний модус, ускладнений образними конотаціями:

***Як то все далеко було!** Було десь **у** нашім **дитячім палеоліті**, де ще тільки маревні ріки струменіли нам у степу, як образ чистоти й вічного руху, і все було переповнене світлом, все живе в пестощах мліло під ласкавим, найласкавішим сонцем нашого тернівщанського літа!*

– модус припущення:

*– В літах дитинства, – каже згодом до мене Заболотний, – **можливо**, закодовано щось вельми для нашої душі необхідне, таке, що потім упродовж усього життя позначається на наших цілком "дорослих" вчинках… Ти як вважаєш? Допускаєш таку можливість?*

– модус пам'яті, обтяжений перцепцією:

*Отож, як задзвонило, як закленькало сріблястими тонами на весь степ, уже ми знаєм, куди нам **дивитись**, кого **вистежувати**… Дядько Роман цього ранку, вирушаючи до села, виходить із двору з великим тугим вузлом: з чистої білої хустки так і випинається боками **щось кругле**. Оте кругле, що у вузлі завузловане, воно найбільше й розпалює нашу уяву…*

*Лежимо край степової доріжки, зачаєні, причухлі, і серця наші калатають, в кожному вишумовує збурена хвилюванням кров. Польова доріжка з межовими стовпчиками сіріє серед стерниш, дядько Роман повагом іде по ній… Та ось він на хвильку зупинився біля межового стовпчика… Зараз щось буде! Радісний дріж пробігає по тілу, дух тобі перехоплює… Так і є: дядько Роман, навіть не глянувши в наш бік, тільки вусом усміхаючись, шугає рукою в загадковий свій вузол. Минає мить, і нарешті з'являється з вузла… **яблуко**, та яке! Лежить на долоні, **червонощоке**, свіже, велике, просто мов сонце вранішнє!.. Увінчавши яблуком найближчий до нас стовпчик, дядько Роман далі пішов не озираючись. <…> От він, наблизившись до другого стовпчика, знов зупиняється, і знов від невидимого нам доторку його руки на стовпчику враз **спалахне жарким рум'янцем** те, що виросло в його садку, набралося там сонця й краси! І ми, ніби заворожені, **проводжаємо поглядами** цього високого, сухорлявого чоловіка, що пішов і пішов шляхом до села, біля кожного межового стовпця зупиняючись, і там, де він пройшов, усі стовпчики придорожні ніби оживають, випускають пуп'янок цвіту, уквітчуються красою Романового чарівницького саду!*

– контамінація модусів знання та незнання:

*– **В чім тут річ? Чому** саме його образ так глибоко вкарбувався в пам'ять? Було ж у Тернівщині ще кілька Романів, один навіть родичем доводився нам, Заболотним, а запам'ятався найбільше чомусь саме цей – Роман-степовий… **Річ, звичайно ж, не тільки в його яблуках**, а **скорше** в тих щедротах людяності, які чи не вперше нам від нього відкрились. **Так чи інак, а чомусь** запав в душу міцно, назавжди. Ось уже й сам посивів, і Роман той начебто міг давно забутись, а він що далі, то навіть частіше виринає звідти, з нашої степової античності. Міг би ти науково пояснити – **чому це?***

– модус знання, поєднаний з оцінкою:

– Юна душа завжди шукає в житті щось істинне, справжнє, тобто неминуще, для формування своєї структури їй, певне, саме такий вітамін потрібен… До того ж дитяче сприймання – це сприймання поетів, іноді дитина одним зблиском інтуїції схоплює саму суть, щоб потім відкриття зберегти надовго, надійно;

– модус вірогідності, що через модус бажання переростає в модус віри:

*– Щось, подібне, **певне**, сталося і в цьому випадку…*

*Іноді й зараз **хочеться уявити**, як він жив у степу самотою. Всі вітри – його. Стугонять, розгулявшись, зимовими ночами. А зате влітку! Над степом зоряно, так там просторо в небі. Зірки, мов бджолята, всюди поприлипали на небесних квітках. Вийде Роман і дивиться. **Загадка всіх загадок – там, угорі…***

– модус оцінки:

*– Звичайно, – кажу, – Роман-степовий був людина непересічна, натура із тих, хто у творенні, постійному, щоденному, знаходив сенс свого існування на землі. **Для нас він людина, яка жила у злагоді з власним сумлінням**, ми це вгадували інтуїтивно;*

– модус думки, обтяжений оцінкою:

а людина, що з сумлінням своїм не конфліктує, це ж таки… – я підшукую потрібне слово.

*– **Це людина, а не бутафорія**, – засміялась Ліда, без зусиль переганяючи мене, тугодума.*

На тлі універсальної властивості своєї організації, пов'язаної зі зміною модусних планів, мотивна структура тексту Олеся Гончара виявляє риси своєрідності, зокрема: 1) пріоритетність ментального

модусу й аксіологічного його різновиду; 2) нейтралізація емотивного та вольового модусів; 3) імпліцитний характер мотиву вчинків, що виводиться на кожному рівні з огляду на звершення динаміки модусів актуалізацією одного й того самого ціннісного смислу – "життя у злагоді з власним сумлінням". Детальніше про ці аспекти мотивної структури тексту роману «Твоя зоря» йдеться в окремому дослідженні авторки статті (Заоборна, 2018: 48–51).

Актуалізація однієї й тієї ж цінності в різних контекстах дає підстави для припущення, що мотивна структура тексту Олеся Гончара виявляє ефект спіральної динаміки реалізації мотиву фінального вчинку впродовж двох етапів:

I. На кожному рівні мотивної структури виводиться імпліцитний неусвідомлений апостеріорний мотив учинку як релевантне для виокремлення витків спіралі "утвердження цінності".

II. Рух ціннісного смислу в спіральній моделі мотивної структури породжує імплікатуру дискурсу, з опертям на яку виводиться мотив вершинного вчинку, що усвідомлюється як "реалізація здобутої упродовж життя цінності". Водночас імпліцитний спосіб втілення мотиву в інформаційний простір тексту корелює з експліцитними активаторами цієї категорії: зокрема, роль орієнтувальних сигналів лінгвокомунікативного характеру виконують дискурсивні текстові елементи, як-от, наприклад, мовленнєвий жанр заперечення: – *Запевняю вас, Софіє Іванівно, для нього цей політ такий же не обов'язковий, як, до речі, і ота їхня подорож до Мадонни… – Заболотна випросталась, примружилась гнівно: –* ***І саме тому, що цей політ для нього є продовженням*** **тієї** ***подорожі, він летить***.

Виявлені форми реалізації інваріантної моделі мотивної структури можна вважати одним із аспектів функціонування мотиву як текстової категорії. При цьому результати аналізу дають змогу зробити певні узагальнення, релевантні для лінгвістичної теорії мотиву.

Висновки

1. Реалізація категорії мотиву у процесі породження тексту передбачає формування мотивної структури, інваріантна модель якої відповідає динаміці модусних планів у глибинній організації тексту в аспекті втілення схеми "перцептивний модус ~ емотивний модус ~ ментальний модус ~ вольовий модус".

2. Інваріантна схема мотивної структури виявляється у варіантних моделях, що при першому наближенні конкретизуються як (а) класична елементарна лінійна модель; (б) градуйована лінійна модель; (в) спіральна модель. Виділенню варіантів слугують такі аспекти їх організації, як постпозиційна / препозиційна констатація факту вчинку на тлі модусної динаміки; специфіка динаміки модусних планів; характер використовуваних модусних категорій; модусні преференції.

3. Конкретні реалізації варіантних моделей мотивної структури втілюються на рівні поверхневої організації тексту в певних текстових одиницях.

Лінійна модель розгортання мотиву актуалізується в структурі складного синтаксичного цілого, змістова організація якого послідовно увиразнює етапи становлення мотиву під радикалом текстової категорії модусу.

Градуйована модель пов'язана з формуванням багаторівневого семантичного утворення, що реалізується в дистантно розташованих складних синтаксичних цілих, об'єднаних засобом асоціативної когезії, у контексті якого вчинок та його мотив визріває як вершина градації всіх рівнів.

Спіральна модель маркується організацією багаторівневого семантичного утворення, що реалізується в дистантно розташованих й об'єднаних засобом асоціативної когезії складних синтаксичних цілих, які в змістовно-тематичному аспекті диференціюють рівні, кожен з яких транслює ціннісний смисл як імпліцитний мотив констатованого вчинку та основний чинник формування імплікатур дискурсу, з опорою на які виводиться мотив фінального вчинку.

4. Основні моделі мотивної структури узгоджуються з певними типами письма. Зокрема, лінійна модель корелює з об'єктивною манерою письма, властивою текстам реалістичної прози; градуйована модель притаманна текстам постмодерністської літератури; спіральна модель виявляється в текстах, що відповідають зразкам ліро-епічної прози.

Загалом окреслений стан справ актуалізує проблему зіставлення мотивних структур як у текстах певного автора, так і в текстах, що виявляються в парадигмі одного й різних типів письма. При цьому релевантним для осмислення поставленої проблеми стає характер

відтворення варіантів мотивної структури в одиницях поверхневої організації тексту й типізація лінгвальних сигналів, які увиразнюють модусні переходи.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацевич, Ф.** (2019). *Нариси з теорії тексту.* Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2. **Бацевич, Ф.**, & Кочан, І. (2016). *Лінгвістика тексту.* Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 3. **Заоборна, М. С.** (2018а). Комунікативно-прагматичні параметри мотивності як аспекту змістової організації тексту. *Лінгвістичні дослідження, 48,* 153–161. http://doi.org/10.5281/zenodo.1242868. 4. **Заоборна, М. С.** (2018б). Лінгвопрагматичні параметри мотивної структури тексту Олеся Гончара «Твоя зоря». *Наук. зап. Тернопол. нац. пед. ун-ту імені Володимира Гнатюка.* Серія «Літературознавство», *49,* 37–52. 5. **Заоборна, М.** (2019). Дихотомія "Смисл – Текст" в екстраполяції на мотив як лінгвістичну текстову категорію. *Вісн. Львів. ун-ту.* Серія філологічна, *70,* 154–167. http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.70.9765. 6. **Заоборна, М.** (2020). *Мотив* vs *Мотив* як інтердисциплінарний феномен та філологічна проблема. *Studia Methodologica, 50,* 34–47. DOI 10.25128/2304.1222.20.50.04. 7. **Ніка, О. І.** (2009). *Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI–XVII ст.* Київ: КНУ імені Тараса Шевченка. 8. **Папуша, І.** (2013). Українська література в наративній перспективі. *Modus ponens. Нариси з наратології* (с. 113–118). Тернопіль: Крок. 9. **Роменець, В. А.** (2005). *Історія психології.* Київ: Либідь.

ДЖЕРЕЛА

1. **Бойчук, Б. М.** (2004). Аліпій II і його Наречена. У *Бойчук, Б. М. Три романи* (с. 175–261). Київ: Факт. 2. **Вовчок, Марко** (1955). Сестра. У *Вовчок, Марко. Твори.* (Т. 1). (с. 3–20). Київ: Держлітвидав. 3. **Гончар, Олесь** (2005). Твоя зоря. В *Гончар, Олесь. Вибрані твори.* (Т. 2). (с. 255–610). Київ: Сакцент Плюс. 4. **Роздобудько, І.** (2015). *Ранковий прибиральник.* Київ: Нора-Друк.

REFERENCES

1. **Batsevych, F.** (2019). *Narysy z teorii tekstu [Essays on text theory].* Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian]. 2. **Batsevych, F.**, & Kochan, I. (2016). *Linhvistyka tekstu [Text Linguistics].* Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian]. 3. **Zaoborna, M. S**. (2018a). Komunikatyvno-prahmatychni parametry motyvnosti yak aspektu zmistovoi orhanizatsii tekstu [Communicative and pragmatic parametres of motiveness as the aspect of content organization of the text]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research*, *48*, 153–161. http://doi.org/10.5281/zenodo.1242868 [in Ukrainian]. 4. **Zaoborna, M. S.** (2018b). Linhvoprahmatychni parametry motyvnoi struktury tekstu Olesia Honchara «Tvoia zoria» [Linguopragmatic parametres of the motive structure of the text in the novel by Oles Honchar «Tvoya zoria (Your Star)»]. *Nauk. zap. Ternop. nats. ped. un-tu imeni Volodymyra Hnatiuka.* Seriia «Literaturoznavstvo» – *Scientific Papers of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University:* Literature Studies, *49*, 37–52 [in Ukrainian]. 5. **Zaoborna, M.** (2019). Dykhotomiia «Smysl – Tekst» v ekstrapoliatsii na motyv yak linhvistychnu tekstovu katehoriiu [Dichotomy «Sense – Text» being extrapolated on the motive as a linguistic

textual category]. *Visn. Lviv. un-tu.* Seriia filolohichna – *Bulletin of the Lviv University.* Series Philology, *70*, 154–167. http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.70.9765 [in Ukrainian]. 6. **Zaoborna, M.** (2020). *Motif* vs *Motiv* yak interdystsyplinarnyi fenomen ta filolohichna problema [*Motif* vs *Motive* as an interdisciplinary phenomenon and philological problem]. *Studia Methodologica*, *50,* 34–47. DOI 10.25128/2304.1222.20.50.04 [in Ukrainian]. 7. **Nika, O. I.** (2009). *Modus u staroukrainskii literaturnii movi druhoi polovyny XVI–XVII st. [Modus in old Ukrainian literary language of the second half of XVI–XVII centuries].* Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian]. 8. **Papusha, I.** (2013). Ukraiinska literatura v naratyvnii perspektyvi [Ukrainian literature in narrative perspective]. In *Modus ponens. Narysy z naratolohii – Modus ponens. Essays in Narratology.* Ternopil: Krok [in Ukrainian]. 9. **Romenets, V. A.** (2005). *Istoriia psykholohii [History of psychology].* Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

SOURCES

1. **Boichuk, B. M.** (2004). Alipii II i yoho Narechena [Alipii and his bride]. In *Try romany – Three novels* (pp. 175–261). Kyiv: Fakt [in Ukrainian]. 2. **Vovchok, Marko** (1955). Sestra [Sister]. *In Vovchok, Marko. Tvory – Works.* (Vol. 1). (pp. 3–20). Kyiv: Derzhlitvydav [in Ukrainian]. 3. **Honchar, Oles** (2005). Tvoya zoria [Your Star]. In *Honchar, Oles. Vybrani tvory – Selected works.* (Vol. 2). (pp. 255–610). Kyiv: Saktsent Plius [in Ukrainian]. 4. **Rozdobudko, I.** (2015). *Rankovyi prybyralnyk [The Morning Cleaner].* Kyiv: Nora-Druk [in Ukrainian].

Заоборна Марія Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка; вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, Україна.

Tel.: + 38-066-105-805-7
E-mail: maria_ternopil@ukr.net
http://orcid.org/0000-0001-6299-0060

Zaoborna Mariia Stepanivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of General Linguistics and Slavic Languages, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University; 2 M. Kryvonosa St., Ternopil, 46027, Ukraine.

Надійшла до редакції 30 квітня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Заоборна М. С. Мотивна структура тесту як лінгвістична проблема. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 187–203. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.14

APA: Заоборна, М. С. (2022). Мотивна структура тесту як лінгвістична проблема. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 187–203. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.14

УДК 821.161.2.09Українка

Т. А. Космеда

НАЦІЄЦЕНТРИЗМ, ЛІНГВОПАТРІОТИЗМ І ФЕМІНІЗМ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У ВИМІРАХ СУЧАСНОЇ ПОЛІФУНКЦІЙНОЇ НАУКОВОЇ ПАРАДИГМИ

У центрі уваги творчості Лесі Українки – вербалізація україноцентризму, лінгвопатріотизму й фемінізму. Письменниця моделює образ української жінки, що яскраво виявляється в драмі «Бояриня» та епістолярії письменниці. Розглянуто опозицію "своє" – "чуже" крізь призму мовної свідомості української жінки XVII ст. – епохи руйнації української державності. Змодельовано яскравий образ берегині української лінгвокультури. Письменниця передає власну лінгвософію української мови, протиставляючи її мові російській.

Ключові слова: *лінгвопатріотизм, фемінізм, мовна свідомість, "своє" – "чуже", лінгвософія української мови.*

Kosmeda T. National Centrism, Linguopatriotism and Feminism of Lesia Ukrainka in the Dimensions of the Modern Polifunctional Scientific Paradigm. *The focus of all Lesia Ukrainka's literary works is the issue of Ukrainian centrism, linguopatriotism and feminism. She stipulates a typical image of a Ukrainian woman, which is most consistently manifested in the drama «Boyarynya» and the writer's epistolary. The writer portrays a woman as a master of communication, a refined linguistic personality who has a system of communicative strategies and tactics, can influence speakers, is able to persuade, skillfully models intimate communication, actualizing national verbal forms, tries to defend her rights, does not betray her ideals and motherland. In addition, the woman according to Lesia Ukrainka is not only the guardian of the domestic (family) hearth in the narrow sense of the word, but also the guardian of the national culture, native language, as well as Lesia Ukrainka herself was.*

The writer belongs to the unique Ukrainian language personalities. «Educated in the Ukrainian language» Lesia Ukrainka consciously and subconsciously uses characteristic national verbal models, formulas, creatively manipulates them, generating original verbal images and meanings, which are projected in particular on the image of the Russian (Moscow) language, nominated as a solid language, which the writer opposes to Ukrainian one. And the Ukrainian speech of the main character Oksana is congratulatory, melodic, intimate. The linguistic and cultural opposition of own – alien through the prism of the linguistic consciousness of the Ukrainian woman of the epoch, which is considered to be one of the most dramatic in the history of Ukraine – this is the XVII century, when the Ukrainian statehood was destroyed, based on the betrayal and passivity of the Ukrainian elite. Lesia Ukrainka touches the

© Космеда Т. А., 2022

https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.15

issue of feminization, including femininity, which is also relevant in the poet's letters, and is partly discussed in the text of the article.

The writer represents the intellectualism of the Ukrainian language through the prism of her linguistic consciousness, thanks to her word formation, verbalizing her own linguosophy of the Ukrainian language, Ukrainian woman, master of the word, Ukrainian elite linguistic personality.

Key words: *linguopatriotism, feminism, linguistic consciousness, "own" – "alien", linguosophy of the Ukrainian language.*

Вступ

Леся Українка належить до тих українських письменників, філософів і філологів, чиї художні, публіцистичні твори, а також епістолярій є зразком вербалізації націоцентризму та лінгвопартріотизму. Крім того, вона помірковано сповідувала феміністські ідеї, вербалізувала правдивий образ жінки-українки, оспівуючи її активність, прагнення до свободи, охорони національної культури, української мови, виокремила особливості її національного характеру.

Мовну особистість Лесі Українки всебічно аналізували Г. Аркушин (2008), С. Богдан (2015), С. Єрмоленко (2020), Г. Канторчук (2001), Л. Мацько та О. Сидоренко (2020), В. Святовець (1981), Л. Томчук (2005), хоч багато аспектів дослідження текстового простору письменниці залишилися поза дослідницькою увагою, зокрема і її лінгвопатріотизм та фемінізм.

Водночас наголосімо, що в останні десятиліття збільшилася увага й до гендерної лінгвістики, явища фемінізації. «Категорія жіночності, – як наголошує М. Брус, – в процесі історичного розвитку стала відображенням національної самобутності й неповторності українського народу. Вона склалася не як окрема мовна субстанція, а в контексті загальнонаціонального мовного розвитку і під значним впливом позамовних чинників. Як одна з найбільш історично зумовлених категорій у лексиконі української мови, виразила красу, силу й ментальність українського народу, уособлену в жіночих образах» (Брус, 2019: 296). Зазначене вище зумовлює потребу в продовженні наукових пошуків у відповідному аспекті й засвідчує актуальність цього дослідження.

Мета розвідки – продемонструвати специфіку вербалізації націєцентризму, лінгвопатріотизму та фемінізму в драмі Лесі Українки «Бояриня», її завдання – показати ракурси омовлення образу

української жінки крізь призму світоглядної письменницької концепції; схарактеризувати особливості вербалізації Лесею Українкою опозиції "своє" – "чуже" крізь призму мовної свідомості української жінки XVII ст.; висвітлити актуалізацію в досліджуваних текстах проблеми чоловічої національної пасивності, національної зради й вияв національної туги, мовної свідомості, патріотизму, продемонстрований жінкою.

Методи дослідження

Основними дослідними методами є *метод контекстуального* та *дискурсивного аналізів*, що використаний для інтерпретації текстового й дискурсивного простору драми «Бояриня»; *комунікативно-прагматичний аналіз* – для співвіднесеності текстових / дискурсивних явищ; *описовий* та *порівняльно-зіставний* – для відповідної репрезентації матеріалу, а також метод аналізу *словникових дефініцій* (СУМ–11, СУМ–20, ЗСЗМ), метод *опозиції* – для репрезентації протиставлення категорій *свій – чужий*, психолінгвістичний *метод опитування реціпієнтів* та *обробки їх відповідей*, методи *компонентного* й *концептуального* аналізів – для моделювання смислового навантаження відповідних лексем та фразеологізмів, а також *аксіологічний метод* – для актуалізації відповідних ціннісних орієнтацій, вербалізованих у досліджуваному дискурсі; *історико-культурний аналіз* використано для омовлення чинників, що характеризують статус жінки в українському й російському суспільствах епохи XVI–XVII ст.

Виклад основного матеріалу

Леся Українка, яку Іван Франко, як відомо, назвав «єдиним справжнім чоловіком в українській літературі», у драмі «Бояриня» створила образ молодої жінки-українки – стійкої прихильниці національної культури, підтвердивши думку, висловлену в середині XX ст. українським лінгвістом-емігрантом Юрієм Шевельовим (Ю. Шерехом) у статті «Über die Besonderheiten der Sprache der Frauen» (Śerech, 1952: 74–81). Зазначений дослідник доводив, що саме жінка найбільш послідовно зберігає самобутні риси національної культури, зокрема й рідної мови, оскільки вона більш пов'язана із сімейним побутом, звичаями, національними традиціями та ін. Із цією рисою Ю. Шевельов пов'язує й таке: жінка менше підлягає асиміляції в порівнянні із

чоловіками, зокрема асиміляції мовній (див. про це Космеда, Карпенко, Осіпова, Саліонович, & Халіман, 2014: 48–58).

Дещо раніше – на початку XX ст. – у драмі «Бояриня» (1910) українська поетеса описала цей факт у художній формі. Головна героїня драми Оксана володіє найкращими якостями простої української провінційної дівчини, вирізняється високою культурою спілкування, відповідними комунікативними якостями, що репрезентовано в тексті драми. Зокрема, Оксана вправно переводить розмову, яка її бентежить, в інше, більш комфортне для неї русло, використовуючи комунікативний прийом формулювання питання-відволікання, а також так званий прийом "переведення стрілок", що засвідчено в ремарках письменниці, порівн.:

П е р е б і й н и й (жартівливо підморгнувши). Се вже тобі не та мала Оксанка, що ти, було, їй робиш веретеця.

О к с а н а . Ті веретеця й досі в мене є... (Замовкає, засоромившись).

С т е п а н (втішений). Невже?

*О к с а н а . (**перебиваючи ніякову для неї розмову**. До матері). А де се, мамо, наш Іван?* (жирний шрифт тут і далі авторський – Т. К.).

Відповідно вибудовуючи комунікацію, завдяки майстерності Лесі Українки, високого рівня її комунікативної компетенції, дівчина виказує свою гідність: вона інтуїтивно відчуває тональність розмови, порівн.:

І в а н . Слухай-но, Оксано, ця страва вже простигла, принеси свіжішої.

*О к с а н а (**уражена його недбалим тоном**). Служебка зараз прийде, то й накажи їй.*

*І в а н . **Ба, яка ти горда**.*

Коли її майбутній чоловік Степан намагається втримати Оксану попри її волю, вона відповідає з почуттям власної гідності й досить категорично, використовуючи для цього й відповідні невербальні засоби:

С т е п а н (затримує її за руку). Ні, ти не підеш так...

*О к с а н а (**вражена, вириває руку**). **Се що за звичай? Я не холопка з вотчини твоєї!***

*С т е п а н (**знищений**).*

Дівчина погоджується вийти заміж за колишнього сусіда Степана, який став московським боярином з волі батька, але не належить до патріотично налаштованої еліти українського козацтва. Події відбуваються в умовах руйнації української державності. Степан боїться, що Оксана не захоче прийняти його пропозицію і переїхати до Москви, оскільки там панує чужа їй мова й культура, але дівчина виказує певну саможертовність заради коханого, що характерно для українського жіноцтва загалом. Вона марно сподівається, що Московія не настільки їй чужа й за мовою, і за культурою, і за традиціями, релігією:

О к с а н а (усміхається)… Хіба ж то вже така чужа країна? Таж віра там однакова, і мову я наче трохи тямлю, як говорять.

С т е п а н . Та мови вже ж навчитися недовго... ну ніби трохи тверда... Та дарма! Оксаночка у мене розумниця, – всього навчиться.

Вустами Лесі Українки Степан називає російську (московську) мову *ніби трохи твердою*. Наведімо міркування, на які саме риси російської мови намагається натякнути змодельованим означенням Леся Українка. Щоб аргументувати такі міркування, авторка цієї розвідки провела опитування серед студентів-україністів (40 осіб) Університету імені Адама Міцкевича в Познані (Республіка Польща) щодо розуміння номінації *тверда мова* у зв'язку з наведеним вище контекстом. Опитувані вважають, що йдеться про таку систему смислів (наводимо найчастотніші відповіді): 'міцна', 'жорстка', 'сильна', 'великодержавна', 'агресивна', 'така, що не підлягає чужому впливу', 'неемоційна', 'її важко вивчати', 'непохитна', 'має характеристики її агресивних носіїв', 'негативно оцінювана'.

В одного з опитуваних з'явилася асоціація з усталеним висловом *тверда рука* (порівн. тлумачення із СУМ: **Тверда рука:** а) *(у кого)* хтось має здатність підкоряти своїй волі інших, управляти; наполегливість, владність як риси чийогось характеру (…); б) про сильну людину, що вміє організувати інших, повести за собою (…) (СУМ–11).

Звернімося до словникової статті під гаслом ТВЕРДИЙ і спробуємо актуалізувати можливий перелік смислів (мікроконцептів), що стосуються словосполучення *тверда мова*. Наведеного словосполучення, зрозуміло, немає в словнику. Простежуємо, що серед інших наводяться і такі семи: 'здатний зберігати свою форму', 'міцний', 'що затвердів, затужавів', 'витривалий, сильний, дужий', 'що має велику силу', 'стійкий', 'позбавлений чуйності, лагідності, сердечності,

суворий', 'непорушний, стійкий, не хисткий', 'що міцно встановився, без порушень, без відхилень', 'важкий, обтяжливий' (СУМ–11). Отже, увівши в дискурс своєї драми зазначене словосполучення, Леся Українка змоделювала оригінальну за змістом номінацію, що виявляє низку негативних смислів, зважаючи на загальний контекст твору, і репрезентує послідовний лінгвопатріотизм та націєцентризм письменниці. Через це в радянські часи драма була заборонена.

Переїхавши до Москви, Оксана відчуває, що їй важко звикнути до чужих звичаїв і традицій, способу життя, лінгвокультури, які значно відрізняються від її рідних національних і пригнічують її свободолюбну натуру, а це також характерна риса української жінки. Леся Українка актуалізує проблему лінгвокультурології та етнолінгвістики: протиставлення *свого й чужого*.

У Москві в молодої жінки зовсім інший соціальний статус, інші права й свободи, чужий побут, чужа одежа, чужі означення, імена. Оксану там називають дещо зневажливо й принизливо *черкашенкою* та *хохлушкою*. З неї насміхаються, а свекруха й чоловік засуджують за те, що вона не може чи не хоче навчитися московських звичаїв.

Свекруха застерігає невістку, порівн.: *Так скрізь воно по світі: що сторона – то звичай, а що город – то й норов, кажуть люди. Дивно їм на наше вбрання. Тут жінки зап'яті, а ми, бач, не вкриваємо обличчя.*

Оксана заперечує*: Чи ми ж туркені?*

М а т и . Хай господь боронить! Воно ж пак і московки не туркені, а так чомусь ото в них повелося. Та вже ж як ти бояриня московська, неначебто воно тобі й годиться вбиратися по-їхньому.

Однак українка не сприймає ані чужого одягу, ані московської моди, порівн.:

О к с а н а . Та ще дівочий той шарахван неначеб форемніший, а що жіночий, то такий бахматий та довгий-довгий, мов попівська ряса! Аж сумно, як се я його надіну? Ото й на голову такий підситок наділи треба? Зап'ясти обличчя?.

У цьому контексті Леся Українка використовує застарілі слова, етнографізми, відповідно до репрезентованої епохи (XVI–XVII ст.): *форемний* – 'правильний, складний' (ЗСЗМ), *бахматий* – 'дуже широкий, мішкуватий' (СУМ–20). Помітна іронія і несприйняття чужого, нерідного, що виявлено навіть у стилі вбрання.

Письменниця наголошує, що в Москві жінки не мають права перебувати в приміщенні разом з гостями-чоловіками, що не характерно для українського побуту, звичаїв, порівн.:

М а т и . Тікаймо, дочко! (Підводиться й подається до дверей).

О к с а н а . Чого се, хай бог милує, тікати, як від татар?

М а т и . Ще осміють, дитинко; нема тут звичаю з чоловіками жіноцтву пробувати при бесіді. (Одчиняє двері й спішиться по сходах у терем).

О к с а н а (іде за нею). Ой господи, які се тут звичаї! Оце – але!

Росіян Леся Українка порівнює з татарами, жінок – з туркенями. І це значення переноситься безпосередньо на московитів. Важливим у наведеному контексті є вживання української вигукової конструкції *Оце – але!*, що виражає здивування, незадоволення, іронічно вербалізує значення, близьке до ‘нічого й казати’ (СУМ–11).

Зовиця Ганна скаржиться Оксані, що не має змоги самостійно вийти з хати, тільки з мамкою-гувернанткою. Цього не розуміє Оксана, адже в себе в Україні вона могла вільно, без перешкод, без спеціального контролю виходити за межі своєї садиби для спілкування з подругами, на вечорниці й под., порівн.:

О к с а н а . Чого ж тебе водити? Уже ж ти не маленька. Йди сама. Ще й веселіше буде вам без старших.

Г а н н а . Самій не можна по Москві ходити.

О к с а н а . Хіба хто нападе?

Г а н н а . Ні, так, не звичай.

О к с а н а . Ну, вже ті звичаї отут у вас!

Не сприймає московську реальність Оксана: вона їй чужа (…*звичаї отут у вас*!). Дивує Оксану, що замість імені *Іван* тут використовують зневажливе *Ванька*, замість *Ганнуся – Аннушка*, а її, *Оксану*, можуть називати *Аксиньей* або *Аксюшей*, порівн.:

Г а н н а . Я мало що Вкраїну пам’ятаю, а Ванька тут уже й вродився.

О к с а н а . Ванька? Чому ж би не Івась?

Г а н н а . Так тут зовуть, та й ми вже звикли. Він і сам так звик. Мене ж матуся тільки та Степан зовуть іще Ганнусею.

О к с а н а . А як же ти тута звешся?

Г а н н а . Аннушка.

О к с а н а . Чи ба! (немов ухваляючи). «Ганнушка».

Г а н н а (поправляючи). Ні-бо, «Аннушка», Оксано.

О к с а н а . Не вимовлю. Проте ж воно нічого і по-московському, хто добре вміє. А як по-їхньому Оксана буде?

Г а н н а . Аксинья чи Аксюша.

О к с а н а . Щось негарно. Оксана мовби краще. Ти, Ганнусю, мене таки Оксаною зови.

Л. Булаховський висловив цікаву думку щодо ставлення представників різних національностей до власних назв чи мовних компонентів структури власних назв. Їх оцінюють в аспекті рідної лінгвокультури, порівн.: «"Гарність" і "негарність" особових імен в оцінці певних груп населення в основному сходить на культурну або взагалі соціальну вагу в сучасності або в історії тих, у кого поширене відповідне вживання. Красивими певним колам здавалися, наприклад, такі імена, як *Людвиг*, *Джон*, *Шарль*, *Огюст*, *Еліза*, *Лаура*, *Матильда* тощо, і мало хто думав, що підгрунтя цієї оцінки є, власне, національно-соціальне: люди з "гарними" іменами в минулому чужинці, що в певний час посідали в російському суспільстві привілегійоване становище й завдяки цьому імпонували іншим верствам населення багато чим, у тому числі й своїми іменами. Навпаки, *принижене становище народів спричинилось до відповідної оцінки звичайно вживаних у них особових імен*…» (курсив авторський – Т. К.) (Булаховський, 1975: 229).

Увага до національної форми власної назви, традицій називання приваблює, як бачимо, не лише науковців, але й Лесю Українку. Степан Руданський також змалював подібні факти, указуючи на прагнення росіян змінювати національні форми прізвищ або імен, оскільки для великодержавної ментальності росіян характерно все переробляти на свій лад (Космеда, Осіпова, & Піддубна, 2015: 80–82), порівн.: *Звісно,* ***прізвиська в ляхів / На «-ський» та на «-овський»; / Але москаль, що діпне, / Верне по-московськи****. / Ото колись москалі / Перепис складають; / Питаються двох ляхів:* ***/ «Как вас называют?» / Ото й каже їден з них: / – Ja – Pawlin Gruszecki. – А ja, – другий підхопив, – Maryjanek Klecki! / Піши ж єво, – каже той: / Адін Павєл Грушкін; / А другой… другой… другой… / Ну! – Мірон Ґалушкін!..*** (С. Руданський «Московська справа») (Руд.). Крім заміни суфікса, прізвище ще й перекладають за його внутрішньою формою (*Klecki* змінюють на *Галушкін*).

Але повернімося до тексту «Боярині». Московські звичаї і традиції не перестають дивувати Оксану. Особливо її обурив звичай, коли московський гість повинен цілувати у вуста господиню після пригощання. Такі невербальні дії в актуалізованій ситуації не характерні для українців, порівн.:

С т е п а н (увіходить поспішно). Оксаночко, перевдягнися швидше в московське вбрання. Там прийшли бояри.

О к с а н а . Та мати ж кажуть, що жінкам не можна між чоловіцтвом бути.

С т е п а н . Бачиш, любко, ти маєш тільки їх почастувати та й знов у терем вернешся.

О к с а н а . Отак? А як же частувати їх, Степане? По-нашому, чи, може, як інакше?

С т е п а н . Ти винесеш їм на тарелі меду, – матуся прилаштують, як там треба, – уклонишся, боярин поцілує тебе в уста...

Жінка намагається відмовитися від такого приниження, але чоловік переконує її підкоритися. Чоловік Оксани демонструє слабкість, сповідує ідеологію пристосованця, пасивної людини, що може надавати перевагу чужому, забувши про своє. Вербалізовано й образ москаля як хтивої, мстивої, злої людини:

С т е п а н . Ба ти не знаєш, які тут люди мстиві... За зневагу старий боярин візьме, як не вийдеш, а він же думний дяк, він має силу – он син його ще молодий, – вже стольник; він оклепає нас перед царем, а там уже й готово «слово й діло».

О к с а н а . Ти не жартуєш?

Оксана вміє підбирати точні й місткі слова для кожної комунікативної ситуації, засвідчуючи високий рівень комунікативної компетенції, через що часом Степан навіть дорікає їй. Сила слова, мовлення окреслюється як могутня зброя, що відповідає системі поглядів Лесі Українки, порівн.:

С т е п а н . Ти, Оксано, ***вмієш зарізати словами без ножа.***

О к с а н а . Та тільки ж се я вмію, більш нічого. Що-небудь же і я повинна вміти... (Мовчання). ***Всі ми ріжемо словами****…*

Леся Українка, як і російський драматург Микола Островський у творі «Гроза», демонструє дикі закони російського суспільства, безправне, принизливе становище жінки, що зафіксовано в російському

«Домострое». Заміжня жінка й особливо молода дівчина дуже обмежені в правах і свободах.

Однак волелюбна Оксана звикла жити в України (Малоросії) в іншому вимірі: вільно виходити на прогулянки, співати пісень на вечорницях, розважатися з молоддю і под. Вона звикла до традицій, де жінки рівноправні із чоловіками, можуть носити національний одяг, говорити рідною українською мовою, сперечатися зі своїми чоловіками, показувати їм свій норов, давати поради й под. Оксана не може пристосуватися, як її чоловік, до чужої культури, чужої природи, чужого побуту, бути пасивною. Героїня просить Степана повернутися додому, однак у нього не вистачає для цього сили волі: новоспечений московський боярин боїться царя, навіть відмовляється спілкуватися із земляками. Оксана ж здатна на героїзм і не хоче нехтувати милими їй земляками.

Леся Українка майстерно вербалізувала таку ситуацію: Оксана, як і кожна українська жінка, усвідомлює обов'язок подружньої вірності, не може покинути чоловіка й повернутися в Україну, тому й помирає від безвиході: конфлікт бажань, прагнень й обов'язку. Лікарі поставили діагноз – ностальгія.

Отже, Леся Українка змалювала образ української жінки, який близький їй самій. Це образ сильної людини, яка не може відректися від рідної культури, рідної мови й водночас не може знехтувати подружніми обов'язками. За це вона платить надмірно високу ціну, підтверджуючи в такий спосіб, що жінка більш консервативна, прив'язана до своєї національної культури. Жінка менше, ніж чоловік, здатна до асиміляції, її мовлення більш табуйоване, пристосоване до канонів своєї культури, емоційне, вона добре володіє специфічними дівочими чи жіночими комунікативними стратегіями й тактиками впливу на оточення, уміє переконувати, розуміє силу слова. Мовлення Оксани в міру насичене діалектними рисами (порівн.: *се*, *тута*), виразними дискурсивними словами – інтимізувальними частками *та*, *той*, *те*, *отаке*, *таке*, *такий*, *воно*, що характерні для української лінгвокультури (див. Булаховський, 1977), частками *наче*, *начеб*, *мовби*, що пом'якшують висловлювання, роблять мовлення менш категоричним, імперативним, м'яким, лагідним, а також дискурсивними народними емоційними висловлюваннями (порівн.: *Оце – але! Чи ба!*

Ой Господи!) та актуалізує відповідні невербальні засоби, характерні для української лінгвокультури.

Зауважмо, що Леся Українка систематично омовлює любов до української мови й у своїх листах, неодноразово наголошуючи, що «ніколи іншою мовою, як тільки своєю, листів не писала і, певне, не писатиму…» (лист від 22.06.1891 до М. І. Павлика[1]); «…я мушу сказати, що вихована я в українській мові і що до нашої сім'ї той камінь патріотичний все одно не долетить, хоч і буде кинутий» (лист від 12.11.1893 до О. С. Маковея); «Насамперед стоїть фатальне "язикове питання", якою мовою провадить нам розмову? Та я так гадаю: по-болгарськи не вмію, по-французьки не звикла, по-московськи не хочу (бо теж не звикла)…» (лист від 15.03.1892 до Л. М. Драгоманової-Шишманової і І. Д. Шишманова); «Нехай пише [ідеться про О. Кобилянську – Т. К.] до мене якою хоче мовою, дасть біг, розберу, хоч, звісно, приємніше було б розмовляти по-своєму» (лист від 22.06.1891 до М. І. Павлика).

Леся Українка не оминала й питання модних сьогодні фемінітивів. У сучасному українському науковому просторі гостро ставиться питання щодо їх використання.

У листах письменниці простежуємо вживання жіночих назв, зокрема й новаторських на той час, дублетних форм, напр.: *азіятка* (перен. 'глузлива негативна номінація нетямущої людини' – номінацію використав М. Драгоманов /лист від кін. 09 – поч. 10.1893 до Драгоманових/ – для називання особи жіночої статі використовується паралельно в тому ж значенні й лексема *азіат* (лист від 15.10.1893 до М. П. Драгоманова), хоч це слово й чол. роду; *прогресистка* (від *прогресист* у знач. 'прогресивний'), *толстовка* (від *толстовець* у знач. 'прихильник вчення Л. М. Толстого'), *музика* (використано для назви особи жіночої статі), *поет* (використано для назви особи жіночої статі) (див.: лист від поч. 18.12.1890 до М. П. Драгоманова), хоч простежуємо паралельне використання *поет і поетеса, літератор і літератка, писатель і писателька*; поширене слово *фаталістка* (лист від 28.01.1894 до О. С. Маковея) та ін. Цікаве утворення – заґрунтоване на пристосуванні іншомовного слова, репрезентованого латиницею до української граматики (додано суфікс

[1] Тут і далі для цитуємо за: *Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки. Листи Лесі Українки.* Узято з http://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp.html.

і закінчення) – *Prinzipienreiter-ка* (лист від 25.02.1891 до брата Михайла). Серед фемінітивів, які вживає Леся Українка, і оцінювально-характерологічні номінації, як, напр., *недбалиця* (від субстантивованого прикметника *недбала* /лист від 25.03.1912 до матері/). Себе письменниця називає *морфіністкою* в знач. 'жінка, яка лікується морфієм' (лист від 15.02.1897 до Л.М. та А.М. Драгоманових) (докл. див. Космеда, 2021).

Висновки

Отже, у центрі уваги Лесі Українки питання україноцентризму, лінгвопатріотизму й фемінізму – омовлення типового образу української жінки. Вона зображує жінку як майстра комунікації, вишукану мовну особистість, яка володіє системою комунікативних стратегій і тактик, може впливати на мовців, уміє переконувати, вправно моделює інтимну комунікацію, актуалізуючи національні словесні й несловесні форми, намагається відстоювати свої права, наскільки це можливо. Крім того, жінка в Лесі Українки – це не лише берегиня домашнього (сімейного) вогнища у вузькому розумінні цього слова, але й берегиня національної культури, рідної мови, як і сама Леся Українка. Жінка виражає активність щодо відстоювання права на сповідування рідних їй традицій, звичаїв, мови. Вона виявляє глибокий патріотизм, виражає супротив асиміляції.

Письменниця належить до унікальних українських мовних особистостей. І ця винятковість виявляється в усій її словесній спадщині – чи це поезія, проза, драма, публіцистика чи приватні листи. «Вихована в українській мові» Леся Українка свідомо й підсвідомо використовує характерні національні словесні моделі, формули, невербальні засоби, креативно ними маніпулює, породжуючи оригінальні словесні образи й смисли, що проєктується зокрема й на образ російської (московської) мови, номінованої *твердою мовою*. А українська мова Оксани – вітальна, мелодійна, інтимізована. Лінгвокультурна опозиція *свій – чужий* висвітлена крізь призму мовної свідомості української жінки епохи, яку вважають чи не однією з найдраматичніших в історії України, – це XVII століття. Зазначений період української історії, як наголошувалося, образно називають *добою Руїни*, оскільки після смерті Б. Хмельницького Україну розподілили між собою Російська й Польська імперії, простежувалося протистояння козацьких низів і старшини, національна зрада, знищення української еліти.

Письменниця репрезентує інтелектуалізм української мови крізь призму своєї мовної свідомості завдяки своїй словотворчості, вербалізуючи власну лінгвософію української мови, омовлюючи образ української жінки-патріотки, майстрині українського слова, української елітарної мовної особистості.

Перспективу дослідження простежуємо в потребі опису специфіки вербалізації лінгвопартіотизму Лесі Українки в проєкції на весь її текстовий (дискурсивний) простір.

Умовні скорочення

ЗСЗМ – *Зведений словник застарілих та маловживаних слів.* Узято з https://staroukr.academic.ru/4724/%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BD%D0%B8%.

Руд. – **Руданський, С. В.** (2007). *Усі твори в одному томі*. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун».

СУМ-11 – *Словник української мови* (1970–1980). Київ: Наук. думка. Узято з https://sum.in.ua.

СУМ-20 – *Словник української мови.* Узято з https://1677.slovaronline.com/5743-%D0%B1%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B9.

УЛ – **Українка, Леся.** *Бояриня.* Узято з http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=481.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Аркушин, Г.** (2008). Поліські топоніми в листах Лесі Українки та сучасна проблема їх написання. *Леся Українка і сучасність*, *4 (2),* 299–306. 2. **Богдан, С. К.** (2015). Вербалізація лексичного регулятиву *Німеччина* в епістолярних текстах Лесі Українки. *Лінгвостилістичні студії, 3*, 23–38. 3. **Брус, М.** (2019). *Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування.* (Ч. 1). Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарп. нац. ун-т імені Василя Стефаника». 4. **Булаховський, Л. А**. (1975). Естетична оцінка імен. У *Булаховський, Л. А. Вибр. праці*. (Т. 1: Общее языкознание). (с. 229). Київ: Наук. думка. 5. **Булаховський, Л. А**. (1977). Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка. У *Булаховський, Л. А. Вибр. праці*. (Т. 2: Українська мова). (с. 573–593). Київ: Наук. думка. 6. **Єрмоленко, С. Я.** (2020). Лінгвофілософія поетичних текстів Лесі Українки. *Наук. вісн. міжнар. гуманіт. ун-ту.* Серія «Філологія», *45 (1),* 23–25. 7. *Зведений словник застарілих та маловживаних слів.* Узято з https://staroukr.academic.ru/4724/%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BD%D0%B8%. 8. **Канторчук, Г.** (2001). Антропоніми в листах Лесі Українки. *Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту, 7,* 66–68. 9. **Космеда, Т. А**. (2021). Леся Українка як лінгвіст-термінолог (до 150-річчя від дня народження письменниці). *Термінологічний вісник, 6,* 55–67. 10. **Космеда, Т. А**., Карпенко, Н. А., Осіпова, Т. Ф., Саліонович, Л. М., & Халіман, О. В. (2014). *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика*. Харків; Дрогобич: КОЛО. 11. **Космеда, Т. А.**, Осіпова, Т. Ф., & Піддубна, Н. В. (2015). *Степан Руданський: феномен "живого" мовлення українців.* Харків-Познань-Дрогобич: КОЛО. 12. **Латник, Г.**, & Руданський, С. В. (2007). *Усі твори в одному томі*. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун». 13. **Мацько, Л. І.**, & Сидоренко, О. М. (2020). Значення

мовотворчості Лесі Українки в розвитку української літературної мови. *Культура слова, 93,* 19–35. 14. **Святовець, В. Ф.** (1981). *Епістолярна спадщина Лесі Українки: листи в контексті художньої творчості*. Київ: Вища шк., вид-во КДУ. 15. ***Словник** української мови* (1970–1980). Київ: Наук. думка. 16. *Словник української мови.* Узято з https://1677.slovaronline.com/5743-%D0%B1%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B9. 17. **Томчук, Л. В.** (2005). Нові аспекти дослідження епістолярію *Лесі Українки*, *Філологічні студії, 3–4*, 118–123. 18. **Šerech, J.** (1952). Über die Besonderheiten der Sprache der Frauen. *Orbis, Bulletin International de Dokumantation Linquistique*, *1*, 74–81.

ДЖЕРЕЛА

1. **Українка, Леся.** *Бояриня.* Узято з http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=481.

REFERENCES

1. **Arkushyn, H.** (2008). Poliski toponimy v lystakh Lesi Ukrainky ta suchasna problema yikh napysannia [Polissya toponyms in Lesya Ukrainka's letters and the modern problem of their writing]. *Lesia Ukrainka i suchasnist – Lesya Ukrainka and the present*, *4 (2)*, 299–306 [in Ukrainian]. 2. **Bohdan, S. K.** (2015). Verbalizatsiia leksychnoho rehuliatyvu *Nimechchyna* v epistoliarnykh tekstakh Lesi Ukrainky [Verbalization of lexical regulation *Germany* in the epistolary texts of Lesya Ukrainka]. *Linhvostylistychni studii – Linguistic and Stylistic Studies, 3*, 23–38 [in Ukrainian]. 3. **Brus, M**. (2019). *Feminityvy v ukrainskii movi: heneza, evoliutsiia, funktsionuvannia [Feminities in the Ukrainian language: genesis, evolution, functioning]*. (Vol. 1). Ivano-Frankivsk: DVNZ «Prykarp. nats. un-t imeni Vasylia Stefanyka» [in Ukrainian]. 4. **Bulakhovskyi, L. A.** (1975). Estetychna otsinka imen [Aesthetic evaluation of names]. In *Bulakhovskyi, L. A. Vybr. pratsi – Selected Works*. (T. 1: Obshhee yazykoznanie). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 5. **Bulakhovskyi, L. A.** (1977). Movni zasoby intymizatsii v poezii Tarasa Shevchenka [Linguistic means of intimacy in Taras Shevchenko's poetry]. In *Bulakhovskyi, L. A. Vybr. pratsi – Selected Works*. (T. 2). (c. 573–593). Kyiv.: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 6. **Yermolenko, S. Ia.** (2020). Linhvofilosofiia poetychnykh tekstiv Lesi Ukrainky [Linguophilosophy of Lesya Ukrainka's poetic texts]. *Nauk. visn. mizhnar. humanit. un-tu*. Seriia "Filolohiia" – *Scientific Bulletin of the International Humanities University*. Philology Series, *45 (1)*, 23–25 [in Ukrainian]. 7. ***Zvedenyi** slovnyk zastarilykh ta malovzhyvanykh sliv* [Consolidated dictionary of obsolete and underused words]. Retrieved from https://staroukr.academic.ru/4724/%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BD%D0%B8% [in Ukrainian]. 8. **Kantorchuk, H.** (2001). Antroponimy v lystakh Lesi Ukrainky [Anthroponyms in Lesya Ukrainka's letters]. *Visn. Zhytom. derzh. ped. un-tu – Bulletin of Zhytomyr State Pedagogical University, 7*, 66–68 [in Ukrainian]. 9. **Kosmeda, T. A.** (2021). Lesia Ukrainka yak linhvist-terminoloh (do 150-richchia vid dnia narodzhennia pysmennytsi) [Lesya Ukrainka as a linguist-terminologist (to the 150th anniversary of the writer's birth)]. *Terminolohichnyi visnyk – Terminology Bulletin*, *6*, 55–67 [in Ukrainian]. 10. **Kosmeda, T. A.**, Karpenko, N. A., Osipova, T. F., Salionovych, L. M., & Khaliman, O. V. (2014). *Henderna linhvistyka v Ukraini: istoriia, teoretychni zasady, dyskursyvna praktyka [Gender linguistics in Ukraine: history, theoretical principles, discursive practice]*. Kharkiv; Drohobych: KOLO [in Ukrainian]. 11. **Kosmeda, T. A.**, Osipova, T. F., & Piddubna, N. V. (2015). *Stepan Rudanskyi: fenomen "zhyvoho" movlennia ukraintsiv [Stepan*

Rudansky: the phenomenon of "living" speech of Ukrainians]. Kharkiv-Poznan-Drohobych [in Ukrainian]. 12. **Latnyk, H.**, & Rudanskyi, S. V. (2007). *Usi tvory v odnomu tomi [All works in one volume]*. Kyiv; Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian]. 13. **Matsko, L. I.**, Sydorenko, O. M. (2020). Znachennia movotvorchosti Lesi Ukrainky v rozvytku ukrainskoi literaturnoi movy [The significance of Lesya Ukrainka's language creation in the development of the Ukrainian literary language]. *Kultura slova – Culture of the Word, 93*, 19–35 [in Ukrainian]. 14. **Sviatovets, V. F.** (1981). *Epistoliarna spadshchyna Lesi Ukrainky: lysty v konteksti khudozhnoi tvorchosti [Lesia Ukrainka's Epistolary Legacy: Letters in the Context of Artistic Creativity]*. Kyiv: Vyshcha shk., vyd-vo KDU. 15. ***Slovnyk** ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]* (1970–1980). Kyiv: Nauk. dumka. 16. *Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. Retrieved from https://1677.slovaronline.com/5743-%D0%B1%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B9 [in Ukrainian]. 17. **Tomchuk, L. V.** (2005). Novi aspekty doslidzhennia epistoliariiu Lesi Ukrainky [New aspects of the study of the epistolary of Lesya Ukrainka]. *Filolohichni studii – Philological Studies*, *3–4*, 118–123 [in Ukrainian]. 18. **Šerech, J.** (1952). Über die Besonderheiten der Sprache der Frauen [About the specifics of the language of women]. *Orbis, Bulletin International de Dokumantation Linquistique*, *1*, 74–81 [in Ukrainian].

SOURCES

1. **Ukrainka, Lesia**. *Boiarynia*. Retrieved from http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=481 [in Ukrainian].

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри романських мов і світової літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. Академіка Янгеля, 4, Вінниця, 21007, Україна.

Tel.: +38-050-516-82-11
E-mail: tkosmeda@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-8912-2888

Kosmeda Tetiana Anatoliivna – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor at the Department of Romance Languages and World Literature; Vasyl Stus Donetsk National University; 4 Akademika Yanhelia Str., Vinnytsia, 21007, Ukraine.

Надійшла до редакції 19 грудня 2021 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Космеда Т. А. Націєцентризм, лінгвопатріотизм і фемінізм Лесі Українки у вимірах сучасної поліфункційної наукової парадигми. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 204–218. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.15

APA: Космеда, Т. А. (2022). Націєцентризм, лінгвопатріотизм і фемінізм Лесі Українки у вимірах сучасної поліфункційної наукової парадигми. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 204–218. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.15

УДК 811. 161.2’38

О. О. Маленко

КОМУНІКАЦІЯ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ: ПРОБЛЕМИ УСПІШНОСТІ / НЕУСПІШНОСТІ

Авторка статті торкається проблем успішності / неуспішності ділової міжперсональної комунікації, що є складником формування бажаного професійного іміджу, який будується насамперед у корпоративному спілкуванні й вимірюється як фаховими компетентностями особи, так і її здатністю здійснювати продуктивний діалог з колегами та партнерами в різних формах. Також важливим є уміння ділової людини публічно виступати перед цільовою аудиторією, ураховуючи певні приписи, зокрема сформульовані П. Г. Грайсом максими, що реалізують принцип кооперації в спілкуванні. Розуміння дії цих приписів, дотримання при цьому мовної культури та етичних норм (максими Дж. Ліча: ввічливість, такт) здатні забезпечити мовцеві бажаний імідж.

***Ключові слова**: професійна комунікація, успішний імідж, стиль ділового спілкування, принцип кооперації, максими Грайса, максими Ліча.*

Malenko O. Communication as a Component of a Professional Image: Problems of Success / Failure. *The material of the article covers the issues of business communication, which is an integral part of a professional image formation. Communication is a verbal interaction between its participants to create a certain community, achieve a certain degree of mutual understanding, realized through feedback. A successful business image of a person is built primarily in corporate communication and is measured by a person’s professional competencies and his or her ability to engage in a productive dialogue with colleagues and partners in various types. These are the following types: discussion of professional issues (conversation), negotiations, meetings, professional discussions, online correspondence, etc. The success of interpersonal communication depends not only on a person’s natural linguistic and communicative skills and intuitive sense of the situation, but also on understanding the established laws and regulations of communication. These laws reflect the existing experience of forecasting and implementing effective targeted communication.*

A person’s ability to model the substantive communicative situation consciously, to comply with the requirements for its verbal design will work to create a positive image of a specialist, his or her high rating in the team. Image is understood as a certain symbolic halo of a person, created in the process of interpersonal subject-subject interaction that occurs in the process of communication. A successful, desirable image of a business person is a synthesis of professional knowledge and communication skills, the ability to be comfortable in communication, tolerant, polite, competent in the technique of negotiation and dialogue. Language in a dialogue is not an

© Маленко О. О., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.16

addition to the image, it is the image itself, because social identification of the image goes through the language.

The ability of a business person to make presentations in front of the target audience is an important flexible skill that ensures the creation of a successful image. Scholars have developed certain tips that help make the speech convincing and avoid unwanted mistakes. These are the maxims formulated by P. Grice that implement the principle of cooperation in communication (the amount of information, its quality, relevance, mode of action). Understanding the effect of these regulations, while observing the language culture (literate speech) and moral standards (J. Leech's maxims: politeness, tact) can provide the speaker with the desired image.

***Key words**: professional communication, successful image, style of business communication, principle of cooperation, Grice's maxims, Leech's maxims.*

Вступ

Професійне буття сьогодення марковане низкою ознак, що відбивають динаміку часу в розвиткові технологій, стану функційної грамотності працівників, їхніх фахових, загальних й особистих компетентностей, етики міжперсональних відносин. Комплекс цих чинників у їхній соціальній імплементації формує кадрову політику в розвинених країнах світу, де ціннісним постає не тільки фаховість як володіння предметними / галузевими знаннями, але й уміння людини використовувати сучасні технологійні ресурси для виробничих потреб, здійснювати продуктивну й етично врегульовану комунікацію з колегами, реагувати на суспільні виклики та ризики соціуму.

У 2000-х роках до сфери професійного буття ввійшло поняття *гнучкі навички* (soft skills), що торкаються персональних здатностей людини бути успішною в кар'єрі, вибудовувати власну фахову траєкторію, досягаючи при цьому переконливих результатів. Ключову позицію в переліку цих навичок посідає комунікація в її багатовимірності, функційності, формально-змістових характеристиках, прагматиці. Проблеми комунікації, зокрема ділової (професійної), цікавлять сучасних лінгвістів, психологів, соціологів, маркетологів, іміджмейкерів, що свідчить про суспільні потреби осмислення комунікативної практики в її різних жанрах, формах, видах; у її семантиці й прагматиці. Українська лінгвістика за останні десятиліття сформувала переконливий досвід теоретико-практичної рецепції питань комунікації, які стали предметом досліджень таких науковців, як Ф. Бацевич (2004; 2009), Г. Онуфрієнко (2010), З. Партико (2008), Л. Пелепейченко (2017), І. Чаплай (2017) та ін.

Успішність міжперсональної комунікації, на переконання фахівців, залежить не тільки від природних лінгвокомунікативних здібностей людини та інтуїтивного відчуття ситуації, але й від розуміння тих сформованих законів і приписів, що відбивають наявний досвід прогнозування й здійснення результативного цілеспрямованого спілкування. Уміння свідомо моделювати предметну комунікативну ситуацію з дотриманням вимог щодо її вербального оформлення (лінгвістично й стилістично грамотного), вочевидь, працюватиме на створення схвального іміджу фахівця, його високого рейтингування в колективі.

У вимірі досліджуваної проблеми *імідж* розуміють як певний символічний образ особи, створюваний у процесі міжперсональної суб'єкт – суб'єктної взаємодії, що відбувається в процесі комунікації (Н. Барна /2008/, Ю. Палеха, Т. Пархоменко, Г. Почепцов, Л. Синельникова). На думку фахівців, успішний, бажаний імідж ділової людини – це синтез професійних знань та комунікативних умінь, тобто здатності бути комфортним у спілкуванні, отже, толерантним, ввічливим, компетентним щодо техніки проведення перемовин, ведення діалогу. Крім того, саме вміння будувати діалог постає як головна цінність успішного й переконливого іміджу. При цьому мова в діалозі не є додатком до іміджу, а «швидше сам імідж, адже через мову здійснюється соціальна ідентифікація іміджу» (Барна, 2008: 25). Про високий рейтинг комунікативної культури у формуванні іміджу свідчать спостереження психологів та іміджмейкерів, які вважають, що «під час спілкування особистість або підтверджує і закріплює бажаний імідж, або ж руйнує його. З мовної культури, обсягу й характеру лексикону, інтонації, манер можна зробити висновок про дещо більше, ніж імідж – пізнати внутрішні установки людини, ширше – її особистість» (Барна, 2008: 25–26).

Мета поданої статті – прокоментувати потенціал ділової комунікації в професійній сфері як складника формування успішного іміджу особи; її основне завдання – виявити бажані й небажані комунікативні тактики у виробничому спілкуванні, діловому листуванні, публічному виступі перед цільовою аудиторією.

Методи дослідження

Мета й завдання, поставлені в пропонованій розвідці, більшою мірою передбачають використання загальнонаукових методів, тобто

тих способів дослідницької діяльності, що забезпечать здійснення аналізу наявної ситуації (види професійної комунікації, їх формально-змістові характеристики й мовленнєве оформлення) та відповідно синтез отриманої в дослідженні інформації під радикалом окресленої проблеми. Для розгортання аналітичної рефлексії й отримання очікуваних результатів важливим є метод спостереження (емпіричний матеріал – комунікативні контексти), методи індукції та дедукції, що дають змогу здійснювати певні припущення й прогнозувати реальну можливість або вірогідність цих припущень, їх співвіднесеність з емпіричним матеріалом (вектор від часткового до загального й від загального до часткового). Ці припущення стають основою для дослідницького моделювання відповідних комунікативних ситуацій (моделей) з проєкцією на узагальнення їхніх характеристик і можливих перспектив.

Виклад основного матеріалу

Термін *комунікація* тлумачимо за версією проф. Ф. Бацевича як «смисловий та ідеально-змістовий аспект соціальної взаємодії; обмін інформацією в різноманітних процесах спілкування» (Бацевич, 2009: 33). Спираючись на прокоментовані науковцем підходи до розуміння комунікації, зокрема механістичний та діяльнісний, у поданій розвідці актуалізуємо саме діяльнісний підхід, у вимірі якого комунікація є спільною діяльністю всіх учасників (комунікантів), у процесі якої формується спільний погляд на об'єкти й дії з ними (Бацевич, 2009). Цю думку свого часу висловили американські науковці, розглядаючи комунікацію як взаємодію між її учасниками щодо створення певної спільності, досягнення певного ступеня взаєморозуміння, реалізованого через зворотний зв'язок (цит. за: Онуфрієнко, 2010). Для нас важливим є акцент на модусі спільності, оскільки досягнення спільних цілей є одним із пріоритетних виробничих завдань, на які спрямовані всі види професійної діяльності, серед яких комунікація в її різних формах і жанрах.

У професійній сфері продуктивними є такі види комунікації: 1) виробниче (професійне) спілкування; 2) публічний виступ перед аудиторією (партнери, співробітники, колеги) з повідомленнями різного характеру; 3) ділове онлайнове листування; 4) комунікація в розв'язанні конфліктних ситуацій. У всіх цих комунікативних

контекстах важливою є здатність фахівця встановлювати потрібні для виробничої справи контакти з людьми, спрямовувати ці контакти на успішне розв'язання поставлених завдань, на об'єднання різних (автономних) поведінкових моделей в єдині типи соціальної, етичної поведінки; на досягнення згоди, порозуміння й співпраці між партнерами (Чаплай, 2017), на формування в них позитивного ставлення до діяльності закладу, організації, підприємства, фірми (Крисько, 2021). Ділова комунікація в її стратегічному спрямуванні є фундаментом корпоративної культури. Розглянемо детальніше, як реалізація цих видів професійної комунікації прогнозує успішний імідж фахівця або, навпаки, нівелює його, послаблюючи цим предметну (галузеву) компетентність.

До жанрів *усного професійного спілкування* унележнюють ділові бесіди, зустрічі, перемовини, дискусії, наради, телефонні розмови (Авраменко, 2015: 9). Прагматика цих жанрів має цільову орієнтацію й інтенційно спрямована на успішне виконання комунікантами комплексу окреслених вище виробничих завдань. Це можливо за наявності як мінімум двох складників: суто професійного (предметні знання, уміння, навички фахівців) та лінгвокомунікативного (володіння мовностилістичним ресурсом, уміння вести діалог з партнером / партнерами, розуміючись на законах і приписах міжперсонального спілкування). Звісно, посилюють ефект ділової комунікації й інтелектуальні ресурси людини, зокрема активність логічного, аналітичного, критичного мислення, здатність здійснювати аналіз і синтез інформації, знаходити аргументи й контраргументи в дискусії.

Відповідно до конкретних виробничих цілей кожний з учасників ділового спілкування залежно від ситуації та наміру творить власний комунікативний акт з його формально-змістовими та стилістичними характеристиками. Стиль ділового спілкування залежить від багатьох чинників: рівня лінгвокомунікативної підготовки мовців, їхнього віку, освітнього цензу, загального рівня культури, національної приналежності, психічних основ та ін. Стиль спілкування є важливим регулятором поведінки учасників комунікативного акту, адже саме мовна поведінка людини зумовлює те чи те розгортання подій, впливає на їхній перебіг та розв'язку. З огляду на це *стиль ділового спілкування* визначаємо як «індивідуальну стабільну форму комунікативної поведінки учасників, яка виявляється в будь-яких

умовах спілкування: у ділових й особистісних стосунках, у способах прийняття і здійснення рішень, у прийомах психологічного впливу на людей і методах вирішення міжособистісних конфліктів» (Бацевич, 2004: 187). Рівень стилістично грамотного мовлення (орфоепія, лексичний склад, граматика), дотримання різнорівневих мовних норм (мовна культура) надає фахівцеві значних преференцій порівняно з тими, хто не достатньою мірою компетентний у цьому.

Мовна культура як важлива частина культури загальної має свої лінгвостилістичні стандарти, яких у сфері ділового спілкування варто дотримуватися для формування переконливого іміджа, адже оточення зазвичай негативно реагує на мовленнєві помилки ділової людини, що впливає на зниження її персонального рейтингу. У розв'язанні цієї проблеми вирішальною є особистісна мотивація, яка зумовлює раціонально-прагматичний, свідомий підхід до мовного моделювання комунікативної ситуації, зокрема пошук лексико-граматичного ресурсу, що відповідає нормам стилю ділового спілкування й не суперечить чинним мовним нормам.

Як свідчать спостереження над мовленням людей, що в умовах ділових контактів послуговуються українською мовою, найкраще з погляду нормативності та лексико-граматичної чистоти говорять мовці, які сформувалися в українськомовному освіченому середовищі (родина, школа, виш), долучені до українськомовного інформативного простору (інтернет, преса, книги). Ці особи послуговуються літературним ресурсом мови, дотримуються орфоепічних, лексичних, граматичних, стилістичних норм у комунікації. Мовці ж, які виросли в російськомовному середовищі чи в умовах українського не літературного, а діалектного чи суржикового мовлення, можуть продукувати в ситуаціях ділового спілкування типові лексично / граматично / стилістично девіантні моделі, закріплені у свідомості. Наприклад, з емпіричних спостережень: *робоча неділя* (замість *робочий тиждень*); *відчитатись* (замість *відзвітуватися*); *робе* (замість *робить*); *приносе користь* (замість *є корисним*); *без виключення* (замість *без винятків*); *самий ефективний* (замість *найбільш ефективний*); *приймати участь* (замість *брати участь*); *задавати питання* (замість *ставити питання*); *треба зробит**ь***, *написат**ь***, *проаналізувати**ь*** (замість *треба зробит**и***, *написат**и***, *проаналізувати**и***); *по мірі необхідності* (замість *у разі потреби*) та ін.

Викорінити з мовлення такі моделі подекуди проблематично, оскільки вони відтворюються людиною автоматично, а їхня девіантність не фіксується як помилка. Тож для подолання цих стилістично не бажаних ситуацій мовцеві потрібні певні зусилля і "включення" свідомості, тобто фіксація власного мовлення, розрізнення правильних / неправильних форм, здатність обрати правильний варіант для потреб ділової комунікації (у повсякденному побутовому спілкуванні (розмовний стиль) немає жорстких регламентацій щодо використання діалектних чи суржикових форм, це право вибору кожним мовцем тих чи тих лінгвокомунікативних засобів).

Окрім дотримання лінгвостилістичних норм у здійсненні професійної комунікації як складника формування успішного професійного іміджу, психологи й іміджмейкери наголошують на силі етики спілкування. Принципами етично регламентованого спілкування можна вважати максими Дж. Ліча, базовою з яких є максима ввічливості, що приписує таке: «применшуй вираження неввічливих переконань» та «примножуй вираження ввічливих переконань» (цит. за: Соболєвський, 2014: 117). Тобто автор актуалізує не змістові характеристики комунікації, а формальні, зокрема дотримання такту в діалозі зі співрозмовником, великодушності й згоди як етичних складників комунікативних стратегій, скромності, симпатії до опонента.

Лінгвальні коди ввічливості передбачають конструктивні установки в спілкуванні й уникнення тих вербальних моделей, які можуть бути сприйняті як небажані. Найчастіше це жорсткі й категоричні імперативи, образливі вислови й порівняння, перехід на особисті звинувачення: *ви повинні були це зробити*; *ви категорично не праві*; *ви, як завжди, нічого не робите вчасно*; *я не хочу слухати ваші виправдання*; *не треба тут розводити балаканину*; *у вас будуть великі проблеми*; *мене вже дістали ваші проблеми*; *мене дратує ваша впертість* (*неадекватність; бездіяльність, небажання працювати*); *скільки разів вам повторювати*; *ви що, не в адекваті й не розумієте, що робите; ви що, з глузду з'їхали; пишіть заяву, якщо не хочете працювати*; *на ваше місце черга стоїть*; *це не проєкт* (*звіт, план*), *а бозна-що*; *ви верзете дурню*; *ви безвідповідальна людина*; *таких, як ви, треба гнати з роботи* тощо.

Подібні моделі є звичними для авторитарної управлінської політики (*авторитарний тип комунікативної дії*), яка ще трапляється

в установах, організаціях, фірмах (радянський синдром), але вже втрачає свою силу й визнана не продуктивною та гальмівною. Лінгвокоди авторитарного типу комунікації реалізують установку "вниз" і стають причиною виникнення психологічної напруги, образ, стресів, бар'єрів у спілкуванні, наслідком чого стає збій у вирішенні виробничих справ. Здебільшого установка "вниз" передбачає підлеглий стан слухача, якого комунікатор сприймає як пасивного об'єкта для своїх впливів і негативних емоцій, у якого немає стійкої власної думки щодо того чи того питання, якщо ж вона є, то підлеглий не здатний її захистити й вступити в полеміку з керівником (Філоненко, 2008: 58–59).

Загалом імперативні форми в міжперсональному діловому спілкуванні навіть на рівні "колега – колега" не є ефективними в розв'язанні виробничих завдань. Це завжди викликає внутрішній спротив у партнера, бажання захистити свою позицію, а не продукувати нові ідеї та обдумувати шляхи вирішення ситуації. Так само неуспішними комунікативними тактиками є категорична акцентація на власному, почасти дуже суб'єктивному, баченні питання й частотне використання особового займенника *я* (*мене, мені*), присвійного займенника *мій* (*моя*, *моє*): *я бачу це не так*; *я категорично не приймаю цю думку*; *я вважаю, що потрібно робити тільки так*; *я наполягаю на перегляді позицій*; *мене не влаштовує ваша позиція*; *мені не вистачає в цій ситуації багатьох позицій*; *моє бачення ситуації суперечить вашому*; *мій підхід набагато ефективніший*; *моя пропозиція має бути розглянута в першу чергу* й под. Такі комунікативні тактики створюють бар'єри між партнерами, роз'єднують їх у думках і діях, що врешті призводить до конфлікту, а не отримання очікуваного виробничого результату. Більш ефективними є конструкції з бажальною, умовною, імовірною модальністю, які висловлюють коректне бажання комуніканта здійснити певну дію разом з іншими партнерами (без власної персоналізації) й за певних умов: *було би краще переглянути ці позиції*; *цю пропозицію можна б розглянути першочергово, адже вона видається перспективною*; *здається, у цій пропозиції є певні неоднозначності, тож розглянемо їх детальніше*; *видається, цей звіт посилили б такі-то позиції*; *варто повернутися до цього питання й обговорити його разом*; *ми можемо дійти згоди, якщо будемо мислити колегіально над цією проблемою* і под. Такі конструкції, за свідченням психологів, нейтралізують емоційну сферу й активують раціональну, спрямовуючи

мозок до пошукової активності, до аналізу наявних пропозицій і думок (спільних, а не лише власної) та синтезу, тобто віднайдення потрібного для колективу рішення, загалом – до формування командного (корпоративного) мислення, що на сьогодні є пріоритетним у світовому професійному досвіді.

Взорування на європейсько-американські принципи побудови ділових відносин потроху змінює ситуацію, тож маємо помітну динаміку комунікативних стратегій і тактик, орієнтованих на діалогічність (*діалогічний тип комунікації*), партнерство, рівноправність комунікантів, отже, на етичні норми виробничого спілкування, зокрема ввічливість, доброзичливість і толерантність до колег. Мовці в діалогічному типі спілкування є вільними щодо висловлення власних думок, міркувань, пропозицій, але мають реалізувати важливу установку – бути ввічливим до опонента.

Значної ваги в дотриманні кооперативної етики в спілкуванні набуває звертання до співробітника; у наших традиціях увічливості – це насамперед на ім'я та по батькові. Останнім часом починає функціонувати паралельна форма – до чоловіків *пане* (Юрію, Петре, Володимире); до жінок – *пані* (Ольго, Світлано, Маріє). Сучасні вимоги щодо персоналізації посадових осіб у заявах, рапортах, службових і пояснювальних записках, підписи на документах засвідчують, що ця форма вже є стандартом у діловій письмовій документації: *Начальникові Департаменту освіти і науки пану (п.) Юрію Стрижуку*; *Директорці ліцею «Інтелектуал» пані (п.) Оксані Тарасенко*; *Завідувачці технічної лабораторії пані (п.) Ользі Ковтун*.

Важливим складником перебігу соціального (професійного, ділового) буття людини є її *публічна комунікація*, зокрема публічний виступ перед аудиторією, який здійснюється в ситуаціях колективного обговорення наявних суспільних чи виробничих проблем, з'ясування проблемних моментів, на презентаціях, зібраннях колективу тощо. Ці виступи можуть бути спонтанними й підготовленими залежно від ситуації й особи спікера, який потребує або не потребує попередньої підготовки. Спостереження над такими виступами є підставою для певних узагальнень і рефлексій щодо характеру формально-змістової подачі потрібної інформації, тобто *наративу*, який розуміємо як індивідуальну техніку розповіді про певні події, факти, враження (оповідний текст). З одного боку, наратив є засобом оприявнення тих

чи тих результатів людської діяльності, думок, міркувань, висновків, яких доходить мовець (наратор); з другого – інструментом для сприймання знань, їх передачі (Шелковнікова, 2013: 195–200). У цьому комунікативний потенціал наративу, адже завдяки йому відбувається обмін інформацією між адресантом (спікер) та адресатом (аудиторія, що сприймає інформацію, обробляє та переробляє її).

Теоретико-практичний досвід осмислення жанру публічної комунікації уможливив формулювання певних законів, принципів, правил, рекомендацій, здатних забезпечити продуктивний діалог, що прописані науковцями, але не завжди відомі тим, хто планує виступ і пропонує його спільноті. До таких правил уналежнюють звані максими Грайса, які регламентують кількість, якість, відповідність інформації та спосіб її оприявнення у виступі. Пол Герберт Грайс (1913–1988) – англійський філософ, який цікавився питаннями прагматики, мовленнєвої комунікації, семіотики; йому належить думка визнати головним принципом людського спілкування *принцип кооперації*. Сутність цього принципу можна звести до тези: комунікативний внесок мовця на певному етапі діалогу має бути таким, якого вимагає спільна мета цього діалогу. З огляду на це, комунікація є проявом «раціонального обміну інформації між учасниками, який існує задля досягнення конкретної спільно прийнятої мети» (Соболєвський, 2014: 118).

Аналізуючи публічні виступи й міжперсональне спілкування, Грайс сформулював 4 принципи (максими), що регулюють і регламентують перебіг комунікації та забезпечують її успішний результат: 1) максима кількості інформації (інформація має відповідати потребам і намірам конкретної ситуації спілкування); 2) максима якості (передбачає істинність інформації, її доведеність та аргументованість); 3) максима релевантності (відповідність змісту повідомлення комунікативній ситуації); 4) максима способу дії (характер мовленнєвої діяльності, чіткість, ясність, однозначність висловлених думок) (Грайс: ФЕС, 2022: 130–131).

Реалізація цих максим у комунікації залежить від намірів мовців, якщо це діалог чи полілог, а також від наміру спікера, якщо це виступ перед публікою. Цей намір може бути різним: дати інформацію про певну подію, явище, людину; ознайомити спільноту з результатами наукової чи виробничої (професійної) діяльності; дати оцінку тим чи тим подіям тощо. Але є й інші наміри: відвести увагу аудиторії від

гострої проблеми, на яку немає відповіді (виступи політиків, діячів, керівників, адміністраторів); нав'язати слухачам чи глядачам думку, що суперечить або не збігається з їхньою та ін. Усі ці комунікативні інтенції зумовлюють відповідний наратив (формально-змістовий характер озвученого тексту), тактики виступу, вибір відповідних максим, що може бути свідомим чи несвідомим, інтуїтивним програмуванням потрібного результату.

Прокоментуємо цю тезу прикладами різних ситуацій публічного виступу в професійній (діловій) комунікації (на основі власних спостережень).

Максима кількості. Як свідчить досвід, цією максимою нехтують досить часто, говорячи публічно зазвичай більше встановленого часового регламенту, порушуючи вимоги тайм-менеджменту, не враховуючи психологію сприймання людиною доз трансльованої інформації (у синхронному режимі). Таку ситуацію спостерігаємо, коли перед колективом виступає посадова особа, звітуючи про певні результати чи досягнення. Якщо ця інформація є лише аудіальною, без залучення презентації або відеоресурсу, то свідомість перебуває в активі перші 15 хвилин, надалі увага розсіюється, система слухового каналу сприймання гальмується або взагалі блокується. Наслідок – утома від слухання, внутрішній дискомфорт, роздратування. Очікуваного результату такий мовець не досягає, адже половина інформації не ввійшла в аннали свідомості, отже, не відбулася її обробка й переробка. Порушення максими кількості інформації може бути несвідомою комунікативною дією, зумовленою звичкою спікера говорити довго й розлого (час у такому разі не фіксується мовцем, вияв хронофагії). Найчастіше небажаним наративним додатком, що з'їдає час, є розлогі екскурси у власне чи історичне минуле, апелювання до недоречних прикладів тощо.

Максима якості. Цю максиму порушують більшою мірою свідомо, за умов браку істинної (реальної) інформації, яка б задовольнила аудиторію. Апелювання спікера до фейкових подій і цифр викликане зазвичай відсутністю переконливих фактів, тож з метою не втратити "обличчя" доповідач вдається до фальсифікацій. Так само ця максима може порушуватися в умовах навмисного нав'язування аудиторії неістинної інформації з маніпулятивною метою (наприклад, нагнітання панічного стану, тривожності, приреченості, невідворотності тих

чи тих подій). Якість / неякість інформації – це ресурс ЗМІ, маніпулятивних за своєю сутністю.

Максима релевантності. Відповідність змісту інформації комунікативній ситуації є основою продуктивного й успішного публічного виступу, коли слухачі отримують інформацію, на яку вони очікують з огляду на тему виступу. Задекларована тема стає відправною точною для реципієнта, націленого на отримання чіткої, виструнченої, послідовної, системної інформації з поданої проблематики. Саме за цих умов відбудеться її адекватне сприймання й структурування у свідомості як цілісного конструкту. Якщо спікер починає відволікатися на щось стороннє (тематично не виправдане), є ризики розхитати структуру й зміст наративу та вийти за межі його релевантності означеній темі виступу.

Максима способу дії віддзеркалює спосіб вербальної об'єктивації наративу. Це такі характеристики: правильна артикуляція звуків, чіткість, ясність, смислова однозначність трансльованої інформації та висловлених думок. Публіка завжди прискіпливо реагує на спосіб мовленнєвої дії, очікуючи від спікера гарної вимови, грамотного мовлення (літературного, без домішок діалектизмів, суржикових слів), інтонування, емоційного супроводу, почуття гумору. Ці складники можуть бути забезпечені вродженою майстерністю спікера комунікувати, а також набутими ним техніками успішної комунікації, продуманим алгоритмом.

Програмування успішного публічного виступу передбачає врахування мовцем усіх максим, що органічно взаємодіють і взаємозумовлюють бажаний результат. Цей результат випливає із намірів доповідача, що детермінують характер наративу та обрання ним відповідних комунікативних стратегій і тактик. Світовий досвід формування успішного професійного іміджу свідчить про вагу навичок красномовства (публічного виступу) в реалізації персональної соціальної програми людини. Уміння переконати словом, захистити свої професійні (наукові, політичні, суспільні) інтереси завжди було пріоритетом серед інших, діяльнісних рівнів кар'єри публічної персони. Історія давнього світу зафіксувала імена Перікла, Коракса, Демосфена, Цицерона, які завдяки ораторським здібностям досягли високого рейтингу – публічного, суспільного, особистісного.

Одним із функційних складників сучасного професійного буття є онлайнове листування, що розуміють як обмін повідомленнями

(листами) за допомогою електронної пошти – e-mail. Попри наявність різних цифрових засобів передачі й обміну інформацією, зокрема застосунків-меседжерів, електронні листи досить продуктивні в діловій комунікації; вони поєднують офіційний формат і приватний, менше регламентований, що робить їх привабливими для кореспондентів. Ця привабливість і певна довільність, проте, не позбавляють комунікантів дотримання етичних і стилістичних норм електронного листування, які також працюють на успішний або не-успішний імідж ділової людини. Приписи щодо ведення електронної комунікації на структурно-змістовому рівні мають ту ж настанову, що й для паперової: привітання, звертання до особи, виклад основного інформаційного меседжу, завершення у формі сподівань (*сподіваюся* (*-ємося*) *на співпрацю*; *маю* (*маємо*) *сподівання на подальше спілкування* (*співробітництво*); побажань (*бажаю* (*-ємо*) *успіхів у вашій справі*; *бажаю* (*-ємо*) *гарного дня* (*доброї ночі*). Нормою є персоналізація особи з використанням формул пошанування: *З повагою Людмила Ткаченко*; *З пошаною аспірант Сергій Шевчук*; *Моє шанування. Степан Никитенко*.

Психологи й іміджмейкери в діловій сфері наголошують на важливості створення в електронному листі потрібної тональності, що віддзеркалює комунікативну політику й атмосферу в організації, установі, офісі. Тональність (тон) повідомлення – це «акцент або відтінок настрою чи емоцій адресанта повідомлення, який подекуди важко передати на письмі». Для переконливого іміджу адресанта й ефективності самого електронного листа бажано, щоб «адресат відчув повагу, приязність і доброзичливість». Однак «надмірна невимушеність так само неприйнятна, як і надмірна стриманість» (Чмут, 1999: 108). Для уникнення ситуацій не-успішного листування фахівці радять не ініціювати в листуванні конфліктної ситуації (обвинувачення, зауваження, несхвальні коментарі на адресу комуніканта етичніше говорити співрозмовнику віч-на-віч у живому спілкуванні); слід бути обережним з гумором (може бути сприйнятий неоднозначно); обирати комфортний для листування й надсилання відповіді час; не затримуватися з відповіддю (це адресант сприймає як некоректність), розуміти, що «оперативна відповідь на отримане повідомлення сприятиме якнайкращій роботі з колегами, які усвідомлюють важливість ефективної та оперативної комунікації» (Чмут, 1999: 109). Значну вагу має стилістично внормоване мовне оформлення повідомлення

як на лексичному, так і граматичному рівнях: завжди грамотність оцінюється адресатом схвально як преференція й вартісність адресанта.

Спостереження над структурою й змістом електронних листів, отриманих від кореспондентів різного віку й соціального статусу, свідчать про різні тенденції щодо манери ведення листування. Зокрема, учні й студенти звикли листуватися між собою без особливого дотримання етичних приписів, а також ігноруючи мовні норми (орфографія, пунктуація, лексика, граматика, стилістика), що, на їхню думку, економить час: *завтра сказали принести підручники будемо робити вправи*; *привіт надішли методичку*; *на парі небуду сьогодні працюю*; *залік автоматом хто ходив*; *препод не прийшов захворів*. Така звичка інтегрується й у контекст ділового листування з учителем або викладачем, що не сприяє бажаному й очікуваному комунікативному результату: *скажіть а яка в мене тема курсової і керівник*; *вибачте що турбую я ще не зробив завдання надішлю завтра*; *а що треба зробити для допуску на залік? мене не було вчора*. Зазвичай педагоги несхвально реагують на такі листи й не поспішають відповідати, намагаючись коментувати подібні контексти щодо їхньої некоректності. Послідовне й системне формування в учнів і студентів навичок коректної й грамотної електронної комунікації в навчальному повсякденні має бажані результати, тим паче, що ці навички входять до продуктивних soft skills, здатних забезпечити випускникові успішний діловий імідж у подальшій професійній кар'єрі.

Висновки

Здійснений коментар основних форм ділової комунікації щодо їхньої ролі у створенні успішного професійного іміджу узагальнив і систематизував результати наукового осмислення проблем міжперсональної та соціальної комунікації українськими й зарубіжними науковцями – лінгвістами, психологами, іміджмейкерами, маркетологами, соціологами. Найбільш значущими в процесі формування бажаного ділового іміджу є ситуації виробничого спілкування в його різних виявах (предметні (фахові) бесіди, дискусії, наради), ділове електронне листування, публічний виступ перед цільовою аудиторією. Спостереження над цими комунікативними ситуаціями свідчать про наявність бажаних і не бажаних результатів, які залежать від комплексу чинників: свідомого або несвідомого ставлення людини до тих чи тих форм комунікативної діяльності в професійній сфері,

від рівня предметних (фахових) знань, інтелектуального потенціалу, культурного розвитку особи; від сформованих чи не сформованих умінь та навичок здійснювати ділове спілкування в усній та письмовій формі, від мовних компетентностей (загальна грамотність, володіння вербальними засобами комунікації). Дослідження шляхів психологічного й комунікативного подолання неуспішних іміджевих тактик з огляду на різні характеристики особи, зокрема вік, освітній ценз, мовно-мовленнєві ресурси, ступінь мотивації до бажаного результату є актуальними й перспективними.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Авраменко, О. О.**, Яковенко, Л. В., & Шийка, В. Я. (2015). *Ділове спілкування.* Івано-Франківськ: Лілея–НВ. 2. **Барна, Н. В.** (2008). *Іміджелогія*. Київ: Ун-т «Україна». 3. **Бацевич**, Ф.С. (2004). *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ: ВЦ «Академія». 4. **Бацевич, Ф. С.** (2009). *Основи комунікативної лінгвістики.* (2-ге вид., доп.). Київ: ВЦ «Академія». 5. **Грайс** Пол Герберт (2002). У *Шинкарук, В. І. (гол. ред.). Філософський енциклопедичний словник* (с. 130–131). Київ: Абрис. 6. **Крисько, Ж.** (2021). Роль ділових комунікацій в управлінні організацією. *Економіка та суспільство*, *24*. URL: https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/47.-Krisko-ZH.L.pdf. 7. **Онуфрієнко, Г.**, & Черневич, А. (2010). Термін *комунікація* в поняттєвому вимірі й лінгвістичному контексті. *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології», *675*, 154–160. 8. **Партико, З. В.** (2008). *Теорія масової інформації та комунікації*. Львів: Афіша. 9. **Пелепейченко, Л. М.** (2017). Стратегічні комунікації силових структур України в сучасному соціальному контексті. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*, *1*, 34–41. 10. **Соболєвський, П. А.** (2014). Принцип кооперації і імплікатури спілкування як основні поняття інференційної прагматики Пола Грайса. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*, *8*, 115-119. 11. **Філоненко, М. М**. (2008). *Психологія спілкування*. Київ: Центр уч. літ-ри. 12. **Чаплай, І. В.** (2017). Комунікація в державі та суспільстві: термінознавчі аспекти. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, *8*. Узято з http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1109. 13. **Чмут, Т. К.,** Чайка, Г. Л., Лукашевич, М. П., & Осечинська, І. Б. (1999). *Етика ділового спілкування*. Київ: МАУП. 14. **Шелковнікова, З. Б.** (2013). Наративний поворот в лінгвістиці. *Лінгвістика XXI століття*, 195–200.

REFERENCES

1. **Avramenko, O. O.,** Yakovenko, L. V., & Shyika, V. Ya. (2015). *Dilove spilkuvannia [Business Communication]*. Ivano-Frankivsk: Lileia–NV [in Ukrainian]. 2. **Barna, N. V.** (2008). *Imidzhelohiia [Imageology]*. Kyiv : Un-t «Ukraina» [in Ukrainian]. 3. **Batsevych, F. S.** (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Fundamentals of communicative linguistics]*. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian]. 4. **Batsevych, F. S.** (2009). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Fundamentals of communicative linguistics].* (2nd ed.). Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian]. 5. **Hrais** Pol Herbert (2002). In *Shynkaruk, V. I. (Ed.). Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kyiv: Abrys [in Ukrainian]. 6. **Krysko, Zh.** (2021). Rol dilovykh komunikatsii v upravlinni orhanizatsiieiu [The role of business communications in the management of organizations]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy*

and society, *24*. URL: https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/47.-Krisko-ZH.L.pdf [in Ukrainian]. 7. **Onufriienko, H.**, & Chernevych, A. (2010). Termin komunikatsiia v poniattievomu vymiri y linhvistychnomu konteksti [The term communication in the conceptual dimension and linguistic context]. *Visn. Nats. un-tu «Lvivska politekhnika»*. Seriia «Problemy ukrainskoi terminolohii» – *Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»*. Problems of Ukrainian Terminology Series, *675*, 154–160 [in Ukrainian]. 8. **Partyko, Z. V.** (2008). *Teoriia masovoi informatsii ta komunikatsii [Theory of mass information and communication]*. Lviv: Afisha [in Ukrainian]. 9. **Pelepeichenko, L. M.** (2017). Stratehichni komunikatsii sylovykh struktur Ukrainy v suchasnomu sotsialnomu konteksti [Strategic communications of law enforcement agencies of Ukraine in the modern social context]. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy – Information security of man, society, state, 1*, 34–41 [in Ukrainian]. 10. **Sobolievskyi, P. A.** (2014). Pryntsyp kooperatsii i implikatury spilkuvannia yak osnovni poniattia inferentsiinoi prahmatyky Pola Hraisa [The principle of cooperation and implicature of communication as the basic concepts of the interference pragmatics of Paul Grais]. *Filosofiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury – Philosophy and political science in the context of modern culture*, *8*, 115–119 [in Ukrainian]. 11. **Filonenko, M. M.** (2008). *Psykholohiia spilkuvannia [Psychology of communication]*. Kyiv: Tsentr uch. lit-ry. 12. **Chaplai, I. V.** (2017). Komunikatsiia v derzhavi ta suspilstvi: terminoznavchi aspekty [Communication in the state and society: terminological aspects]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, *8*. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1109 [in Ukrainian]. 13. **Chmut, T. K.**, Chaika, H. L., Lukashevych, M. P., & Osechynska, I. B. (1999). *Etyka dilovoho spilkuvannia [Ethics of business communication]*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian]. 14. **Shelkovnikova, Z. B.** (2013). Naratyvnyi povorot v linhvistytsi [Narrative turn in linguistics]. *Linhvistyka XXI stolittia – Linguistics of the XXI century*, 195–200 [in Ukrainian].

Маленко Олена Олегівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і лінгводидактики, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38 067-938-86-57
E-mail: malenalingva@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-4753-0036

Malenko Olena Olehivna – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Head of the Department of Ukrainian Studies and Linguistic Didactics, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 10 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Маленко О. О. Комунікація як складник професійного іміджу: проблеми успішності / неуспішності. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 219–234. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.16

APA: Маленко, О. О. (2022). Комунікація як складник професійного іміджу: проблеми успішності / неуспішності. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 219–234. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.16

УДК 811.161.2’27.373

Л. Д. Швелідзе

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНФЛІКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В КОМЕНТАРЯХ КОРИСТУВАЧІВ УКРАЇНСЬКОГО СЕГМЕНТУ СОЦМЕРЕЖІ FACEBOOK

Статтю присвячено аналізу комунікативної конфліктної поведінки українськомовних користувачів соціальних мереж, реалізованої в мовленнєвому жанрі “коментар”. Схарактеризовано поняття комунікативного конфлікту та окреслено особливості його вияву в мережевому дискурсі. Запропоновано розмежування конфліктів “першої ланки” й “другої ланки” як особливих моделей розгортання спілкування коментаторів під дописом у соціальній мережі. Визначено особливості структури комунікативних конфліктів цих типів залежно від участі мовця та адресатів. Окреслено роль мовних засобів у реалізації конфліктної взаємодії. Матеріалом для аналізу слугували коментарі українськомовних користувачів соціальної мережі Facebook.

Ключові слова: *соціальна мережа, мережевий дискурс, комунікативний конфлікт, мовленнєвий жанр, коментар.*

Shvelidze L. Implementation of Conflict Interaction in the Users’ Comments of the Ukrainian Segment of the Facebook Social Network. *The article is devoted to the analysis of communication conflict behavior of Ukrainian-speaking users of social networks implemented in the speech genre “comment”. The article is based on the methods of linguistic pragmatics and Internet linguistics and combines linguistic research of the discourse of social networks presented in the virtual communicative space and the peculiarities of communication behavior of participants in online communication. The aim of the research is to identify the characteristics of the development of conflict interaction and its structuring in network discourse. The goal led to the solution of the following tasks: to define the concept of communicative conflict, to analyze the features of network discourse implemented in the speech genre of comments, to describe the structural models of conflict deployment in the comments of social network users.*

The concept of communication conflict is characterized and the peculiarities of its manifestation in the network discourse based on the work of Ukrainian and foreign linguists are outlined. It is proposed to distinguish between the conflicts of the “first link” and the “second link” as special models for the development of communication of commentators under the post on the social network. The intertextual connections of the post with the comments are analyzed and the mechanisms of formation of “nests” of comments as interdependent discursive complexes are considered. The peculiarities of the structure of communication conflicts of these types depending on the participation of the speaker and addressees are determined. The role of language tools

© Швелідзе Л. Д., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.17

in the implementation of conflict interaction is outlined. The material for the analysis was the comments of Ukrainian-speaking users of the Facebook social network – well-known politicians and cultural figures, as well as ordinary speakers of the Ukrainian language.

***Key words**: social network, network discourse, communication conflict, speech genre, commentary.*

Вступ

Активний розвиток комунікативної лінгвістики, розширення сфери спілкування шляхом залучення віртуальної комунікативної сфери потребують підвищеної уваги мовознавців до вивчення специфіки взаємодії в соціальних мережах. Соцмережі стають простором для обговорення актуальних проблем сьогодення, а відкритість і певний ступінь анонімності комунікантів дає змогу не завжди дотримуватися правил спілкування, тому поширеним явищем у мережевому дискурсі стають конфлікти. Здебільшого вони реалізуються в мовленнєвому жанрі коментарів, розміщених під основним дописом: комуніканти вступають як у дискусію з автором основного допису, так і між собою, утворюючи цілісні "гілки" обговорень. Саме цей тип коментарів і способи їхнього розгортання стали об'єктом нашого аналізу.

Витоки досліджень конфлікту як особливого типу комунікативної взаємодії сягають теорії мовленнєвих актів, зокрема обґрунтування основного принципу спілкування – кооперації – у працях Г. П. Грайса (Grice, 1975). Порушення запропонованих ученим максим якості, кількості, релеватності та способу, що спираються на базовий постулат спільної мети й спільного комунікативного внеску комунікантів, спричиняє виникнення конфлікту як асиметричного, протилежного до кооперації типу комунікативної взаємодії. О. Селіванова наголошує на цій асиметричності конфлікту, а саме на неузгодженості «стратегічних програм комунікантів» (Селіванова, 2008: 604). Конфліктний дискурс неодноразово ставав об'єктом лінгвістичних досліджень. В українському мовознавстві мовну специфіку конфлікту визначено й схарактеризовано в наукових розвідках Л. Білоконенко (2015), Н. Войцехівської (2018), Л. Славової (2012), С. Формановї (2012) та ін. У зарубіжній лінгвістиці проблематика конфліктної взаємодії висвітлена в працях В. Третьякової та ін. Конфліктна взаємодія в мережевому дискурсі була певною мірою розглянута в статтях О. Горошко, Л. Компанцевої, Т. Полякової та ін.

Мета дослідження – виявлення особливостей розгортання конфліктної взаємодії та її структурування в мережевому дискурсі. Поставлена мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) визначити поняття комунікативного конфлікту, проаналізувати особливості мережевого дискурсу, реалізованого в мовленнєвому жанрі коментарів; 2) описати структурні моделі розгортання конфлікту в коментарях користувачів соцмережі.

Матеріалом дослідження слугували коментарі українськомовних користувачів соцмережі Facebook, зафіксовані в спільнотах «Новини вищої освіти», «Літ_срач» та на офіційних сторінках відомих українських політичних та культурних діячів у 2022 році. Загальна кількість проаналізованих коментарів – понад 300 одиниць.

Методи дослідження

Стаття ґрунтується на методах лінгвопрагматики та інтернет-лінгвістики та поєднує мовознавчі дослідження дискурсу соціальних мереж, представленого у віртуальному комунікативному просторі, та особливостей комунікативної поведінки учасників мережевого спілкування. Лінгвопрагматичний метод скерований на аналіз інтеракцій віртуального спілкування, зокрема особливостей комунікативної поведінки його учасників. Метод інтернет-лінгвістики пов'язаний з урахуванням сфери комунікативної взаємодії, що опосередкована технічними засобами й передбачає аналіз соціальної мережі як вияву віртуальної комунікації.

Викладення основного дослідження

Протиставляючи конфлікт кооперації, дослідники наголошують на різних параметрах: «стан або ситуація зіткнення (протидії, протиборства); сторони конфлікту; участь різних суб'єктів у конфлікті; несумісні погляди або інтереси; бажання однієї зі сторін змінити поведінку інших учасників з користю для себе; усвідомлення цих дій опонентом та активна протидія їм; використання мовних і позамовних засобів» (Білоконенко, 2015: 19–20); стратегії, тактики й прийоми спілкування, уживані «згідно з комунікативними намірами та контекстом задля досягнення власної інтенції, що, не збігаючись у мовців, становить об'єкт непримиримих суперечностей» (Войцехівська, 2018: 94); реалізація власних цілей або інтересів без урахування «інтересів партнера / партнерів, що беруть участь у конфлікті» (Корольова, 2008: 51).

Під час аналізу мережевого конфлікту, зафіксованого в коментарях, потрібно брати до уваги "рівень" комунікативної взаємодії: спілкування здійснюється між мовцем і першими коментаторами або між коментаторами без автора основного допису. У соцмережах рівні такого спілкування називають "гілками" коментарів, що утворюють своєрідні "гнізда": до кожного допису є основні "гілки", у межах яких розгортається спілкування як реакції на відповідні коментарі. У такий спосіб конструюється їх своєрідне розгалуження. Окремі "вузли" коментарів трактуємо як ланки загального комунікативного ланцюга, що перебувають і у вертикальних, і в горизонтальних зв'язках. М. Пушина відзначає, що «гілка коментарів за своєю сутністю є віртуальним полілогом, що характеризується наявністю спектру комунікативних ролей, різних видів адресації, мовленнєвої взаємодії і політематичності» (Пушина, 2018: 48). Комунікативний конфлікт, що виникає між автором допису (мовцем) і коментаторами, пропонуємо називати конфліктом *"першої ланки"*. Це конфлікт, що виникає в соцмережах між автором основного допису й коментаторами цього допису: негативна реакція коментаторів на допис або його провокативний характер є репрезентантами такого конфлікту. Наприклад, коментарі до фотографії ректора Московського державного університету землевпорядкування зі зброєю в руках у спільноті «Новини вищої освіти»:

Світлана Висоцька: *От цікаво, їм укололи щось, що вбиває мозок? Чи щось приховано в телетрансляції для впливу на мозок? Чи це під землею в них щось заховано руйнівне? Чи це в повітрі в них щось розпилено? Ну не можуть люди бути такими нелюдами! Ніде ж у світі немає таких нелюдів!*

Liana Onuk – Світлана Висоцька: *спутнік їм вкололи*.

Николай Кущ: *Як казав один дуже відомий московитський дипломат, дебіли, бл...* (Facebook, «Новини вищої освіти», 02.05.2022).

У соціальних мережах комунікативний конфлікт "першої ланки" на семіотичному рівні має вигляд як перелік коментарів, розміщених на одному рівні, але нижче й дрібнішим шрифтом щодо основного допису, напр., у спільноті обговорення стану сучасної української літератури «Літ_срач» розміщено лаконічний допис користувача Oksana Velit: *О, прекрасно, через мій діалог з Віталій Запека мене забанив Martyn Yakub. Бо ж не можна нагадувати ветеранам про те, що вони несуть пургу. Зате ветеранові можна одразу діставати козирь*

з рукава і капсом писати, що ти ВАТА, бо не згодна з цілим аж ним. То що, це все ще про літературу? Цей допис викликав низку коментарів конфліктного характеру через незгоду з наведеними оцінками або обурення діями авторки допису:

Віталій Запека: *ти* ***руцькощелепна вата****. просто це визнай. ну поаскагли. ну не пажалкую тебе*.

Yaryna Burbon: *Мені здається, що категорично стверджувати про те, що ветеранська література вам не подобається можна тільки тоді, коли ви її прямо завзято читали. Але тоді свою нелюбов можна обґрунтувати фактами, цитатами і т д. А в іншому разі це просто ідеологічне несприйняття, що і прочитується* ***у зверхньому вашому тоні****.*

Serhiй Ўyholı: *Та просто ти чергова* ***московська нацистка****. От і все. І література тут ні до чого* (Facebook, 02.02.2022).

Усі наведені коментарі адресовані авторці допису, і конфліктна взаємодія виникає саме через незгоду з її думкою. Ступінь неприйняття думки мовця є різним, тому фіксуємо як вияви вербальної агресії (інвективи, звинувачення, образи), так і конструктивну критику від коментаторів.

У соцмережах комунікативний конфлікт "першої ланки" охоплює коментарі, що приєднані до основного допису і є мовленнєвою реакцією на думки його авторів. У такому разі конфлікт цього типу характерний для дописів політиків, журналістів, лідерів думок, оскільки коментатори прагнуть висловити своє негативне ставлення або до особистості автора посту, або до його дій. Зважаючи на це, коментарі є деструктивними, а їхні автори не налаштовані на діалог, напр.:

П. Порошенко: *Дякую захисникам Миколаєва! Моральний дух у військових високий. Бо вони б'ються за своє, за рідне: за свою країну, свій дім та свою землю. Переможемо! З Україною в серці та з такими захисниками. Нехай завжди у них буде 4.5.0*.

Лілія Бричка: ***А в Маріуполь поїхати, слабо****. Там теж є люди*.

Аліна Яцуляк: *Тільки і робите те, що фотографуєтесь зі всіма) людям потрібна допомога, а не ваші обійми чи виставлені фотографії, як сильно ви підтримуєте свій народ* 😟😉 *не обов'язково кричати на весь світ, який ви люблячий до людей) вже* ***давно зрозуміло хто є хто****!!*

Оксана Косандяк Білецька: *Я думаю що немає такої сім'ї, яка б не помогла нашим воїнам. А* ***порох помагає двом країнам***

***агресорам**, своїми рошенівськими товарами* (Facebook, сторінка П. Порошенка, 21.04.2022).

У цьому разі конфлікт виникає як через зміст допису, так і через особистість його автора. До основного допису додають критичні коментарі, удаючись до звинувачень та образ.

Механізм розгортання комунікативного конфлікту тут такий: 1) поява основного допису; 2) негативна реакція адресатів на зміст тексту або на особу мовця; 3) висловлення в коментарі протилежної позиції; 4) реакція кожного наступного коментатора саме на основний текст допису; 5) утворення "гілки" коментарів до основного допису.

Комунікативний конфлікт *"другої ланки"* виникає як реакція на коментарі "першої ланки". Лінгвісти характеризують цю комунікативну ситуацію в інший спосіб: випадкові спостерігачі конфлікту в мережі здатні сприйняти ситуацію як важливу для себе особисто та інтерпретувати події як конфлікт, до якого вони долучаються, ідентифікуючи себе з віртуальної групою і підтримуючи "своїх". У цьому разі наявний основний допис, до якого подано низку коментарів, а в деяких із них представлений комплекс реакцій, що утворюють окрему коментувальну ланку, напр.,

Alina Schattenberg: *Рильский і Тичина – бездарі*.

Roman Hardashuk – Alina Schattenberg: *вагома думка*.

Sanya Malash – Alina Schattenberg: *бездарні «Сонячні кларнети», бездарні Рильського сонети* (Facebook, «Літ_срач», 02.05.2022).

Формальною ознакою конфліктів "другої ланки" є апелювання до конкретного коментатора та коментаря, що передбачає маркування відповідним покликанням. У такий спосіб визначено, до якого саме коментаря подано реакцію.

Конфлікт "другої ланки", на нашу думку, тяжіє не до діалогічного, а до полілогічного типу спілкування: його учасники апелюють не лише до основного допису, а до коментарів одне одного, тому в межах окремих коментарів виникають нові "гілки" та "гнізда", у дискурсивному просторі яких учасники спілкуються між собою, не дотримуючись теми обговорення основного допису. Наприклад, до допису В. Зеленського про евакуацію з Азов-сталі наведено коментар-подяку, що викликав низку конфліктних коментарів:

Sergej Speed: *Дякую Вам за те що ви такий справжній! Справжній Президент*❤️☝️. *Надіюся що всі гниди в Україні незабаром зрозуміють*

що Україна зміниться! Вже змінилась ☝. І ніхто не буде мати перевагу над, скажу так, біднішими людьми тільки тому що він є "хтось".

Юра Дзюба – Sergej Speed: ***він справжній зрадник**, і після перемоги буде відповідати.*

Liliya Grozan – Sergej Speed: *багато слів, а змістовності ноль. Попробую такий варіант, скажіть, будь ласка, чому розмінувати дорогу з Криму, ще й з випередженням плану, як заявляла верещук, якщо знали, що активна фаза буде, а що вона буде і коли вони знали, але народу не казали, щоб не панікував, так сказав Данілов. Поясніть, якщо можете* (Facebook, сторінка В. Зеленського, 03.05.2022).

Ознакою конфліктної взаємодії "другої ланки" тут є той чинник, що автора основного допису позначено займенником 3-ої особи "він", тобто обговорення відбувається не з автором, а з коментатором.

У мережевому дискурсі коментарі "другої ланки" розташовуються ліворуч і знизу від вихідного коментаря, що утворює "гілку". При цьому для прочитання всієї ланки потрібно "розгорнути" приховані коментарі. У такий спосіб у мережевому дискурсі надано пріоритет коментарям "першої ланки", тоді як підпорядкованість і вторинність коментарів "другої ланки" визначена їх розташуванням та необхідністю вчинення додаткових дій з метою прочитання, напр., комплекс відповідей до одного з коментарів під дописом про Д. Арахамію на його офіційній сторінці:

Lora Stotska: *Це правда, що Арахамія їздить по військових частинах і агітує військових погодитись на компроміси з росією, фактично за капітуляцію на умовах росії. Що за саботаж під час війни?*

Сергій Гріщенко – Lora Stotska: *цей уйобок на таке здатен, так що цілком можливо.*

Сергій Малий – Lora Stotska: *було би добре якби цю макаку пристрелили* (Facebook, сторінка Д. Арахамії, 03.05.2022).

Ускладнення рецептивної діяльності читачів часто негативно впливає на прагнення взяти участь в обговоренні на рівні "другої ланки". Технічні можливості соціальних мереж унеможливлюють подання коментарів "третьої ланки", але за допомогою позначення конкретного адресата конфлікт "зсувається" в бік діалогічної взаємодії між конкретними учасниками, причому ця взаємодія може бути реалізована як "коментар до коментаря".

Ярослава Палько: *Гетьман з своїм військом!*

Сергей Величко –Ярослава Палько: *А де його синуля?*

Ярослава Палько – Сергей Величко: *всякі боти, не псуйте мою сторінку, вимітайтесь геть!*

Slava Petrov – Сергей Величко: *а тобі скільки рочків, шо тебе це цікавить, сергійко?*

Светлана Ксенз – Ярослава Палько: *вимітайтесь і ви зі своїм гетьманом* (Facebook, сторінка П. Порошенка, 21.04.2022).

Кожний з коментарів "першої ланки" має здатність утворити наступну ланку коментарів, що репрезентовано в мережевому дискурсі окремими "гніздами", часто прихованими від читачів. Така "вузлова" будова конфліктної взаємодії передбачає одночасне розгортання окремих конфліктів, що об'єднані мікротемою (зміст основного допису), але водночас мають власну мікротему, що спричиняє виникнення конфлікту. У цьому разі, на відміну від конфлікту "першої ланки", наявний полілог, "багатоголосся": кожний учасник може одночасно брати участь у різних "ланках" обговорення, паралельно вступаючи в конфліктну взаємодію з різними коментаторами. Розгортання конфліктів у подальших "ланках" не представлено графічно, але марковано адресатними позначеннями.

Висновки

Конфліктна взаємодія в дискурсі соцмереж репрезентована двома виявами спілкування – конфліктами "першої ланки" і "другої ланки". У першому варіанті коментарі утворюють мікротекст з основним дописом, а в другому – мікротекст з попереднім коментарем. Реалізація діалогічного спілкування в першому випадку й полілогічного в другому забезпечується графічними й технічними засобами віртуальної комунікації. З огляду на актуальність досліджуваного виду комунікації вважаємо перспективними наукові розвідки в обраному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Білоконенко, Л.** (2015). *Українськомовний міжособистісний конфлікт*. Київ: Інтерсервіс. 2. **Войцехівська, Н.** (2018). *Конфліктний дискурс: структурно-семантичний і комунікативно-прагматичний аспекти*. Київ: ВД Дмитра Бураго. 3. **Корольова, А**. (2008). Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуації конфлікту. *Studia-Linguistica*, *1*, 48–53. 4. **Пушина, М**. (2018). Коммуникативный конфликт в жанре интернет-комментария. *Вестн. Волгогр. гос. ун-та*. Серия лингвистика и межкультурная коммуникация, *4*, 46–50. 5. **Селіванова, О.** (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Полтава: Довкілля-К. 6. **Славова., Л**. (2012). *Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсоналогії: США – Україна.*

Житомир: Вид-во ЖДУУ ім. І. Франка. 7. **Форманова, С.** (2012). *Інвективи в українській мові.* Київ: ВД Дмитра Бураго. 8. **Grice, H. P.** (1975). Logic and conversation. *Speech Acts, Syntax and Semantics*, *12,* 41–58.

REFERENCES

1. **Bilokonenko, L.** (2015). *Ukrainskomovnyi mizhosobystisnyi konflikt [Ukrainian-language interpersonal conflict].* Kyiv: Interservis [in Ukrainian]. 2. **Voitsekhivska, N.** (2018). *Konfliktnyi dyskurs: strukturno-semantychnyi i komunikatyvno-prahmatychnyi aspekty [Conflict discourse: structural-semantic and communicative-pragmatic aspects]*. Kyiv: VD Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 3. **Korolova, A.** (2008). Stratehii i taktyky komunikatyvnoi povedinky uchasnykiv spilkuvannia v sytuatsii konfliktu [Strategies and tactics of communicative behavior of communication participants in a conflict situation]. *Studia-Linguistica*, *1*, 48–53. [in Ukrainian]. 4. **Pushina, M.** (2018). Kommunikativnyj konflikt v zhanre internet-kommentariya [Communicative conflict in the genre of Internet commentary]. *Vestn. Volgogr. gos. un-ta*. Seriya lingvistika i mezhkul'turnaya kommunikaciya – *Bulletin of the Volgograd State University.* Series Linguistics and Intercultural Communication, *4,* 46–50 [in Russian]. 5. **Selivanova, O.** (2008). Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian]. 6. **Slavova, L.** (2012). *Movna osobystist lidera u dzerkali politychnoyi linhvopersonalohiyi: SSHA – Ukrayina [Linguistic personality of the leader in the mirror of political linguistics: USA – Ukraine]*. Zhytomyr: Vyd-vo ZHDUU im. I. Franka [in Ukrainian]. 7. **Formanova, S**. (2012). *Invektyvy v ukrayinskiy movi [Invectives in the Ukrainian language]*. Kyiv: VD Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 8. **Grice, H. P.** (1975). Logic and conversation. *Speech Acts, Syntax and Semantics*, *12*, 41–58 [in English].

Швелідзе Лідія Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології та перекладу, Національний університет «Одеська політехніка»; проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна.

Tel.:+38-067-908-7000
E-mail: 9087000@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-2291-5255

Shvelidze Lidiia Dmytrivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor at the Department of English philology and translation studies, Odesa Polytechnic National University, 1 Shevchenko Ave., Odesa, 65044, Ukraine.

Надійшла до редакції 13 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Швелідзе Л. Д. Реалізація конфліктної взаємодії в коментарях користувачів українського сегменту соцмережі Facebook. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 235–243. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.17

APA: Швелідзе, Л. Д. (2022). Реалізація конфліктної взаємодії в коментарях користувачів українського сегменту соцмережі Facebook. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 235–243. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.17

ЛІНГВОПОЕТИКА. ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ. ОНОМАСТИКА

УДК 81'42–81'36

O. O. Skorobohatova, I. I. Stepanchenko, M. V. Orobinska

PARADIGMATIC SYSTEM OF GRAMMATICAL UNITS (Poetic Text Analysis)

The grammatical paradigm is presented in the form of paired juxtapositions in the Russian poetic text of modern and contemporary. These juxtapositions form semantic unity or oppositions, and polynomial complexes combined into blocks. The contextual-interpretive analysis of poems and their fragments made it possible to single out the stable meaning of "completeness" associated with the representation of the tense, generic and case paradigms, and the particular meanings formed by the representations of binary grammatical paradigms or paired elements of polynomial paradigms. The concretization of grammatical paradigmatic meanings takes place in the text. It is associated with the solution of the poetic "super task", increases the effect of the fascination of the text and is felt by the reader in the process of perceiving the text as a special poetic device.

Key words: *paradigm, poetic text, morphological categories, binary opposition, case, number, gender.*

Скоробогатова О. О., Степанченко І. І., Оробінська М. В. Парадигматична система граматичних одиниць (на матеріалі поетичних творів). *Усі морфологічні категорії демонструють парадигматичну реалізацію в поетичному тексті. Бінарні категорії частіше репрезентовані як протиставлення, хоча вони також беруть участь у складніших взаємодіях, забезпечуючи стійкі змістові наповнення. Багаточленні категорії зазвичай передають значення додатковості та повноти. У разі віддаленої послідовної реалізації вони можуть виступати як засоби розвитку ліричного сюжету.*

Мета цієї статті – опис граматичних парадигм, що функціюють у поетичних текстах.

Граматична парадигма представлена у вигляді парних зіставлень у російському поетичному тексті нового й новітнього часів. Ці зіставлення утворюють семантичну єдність або опозиції, а поліноміальні комплекси об'єднуються в блоки. Контекстно-інтерпретаційний аналіз віршів та їх фрагментів дав змогу виділити стійке значення "повноти", пов'язане з репрезентацією часової, родової та відмінкової парадигм, а також виокремити

© Skorobohatova O. O., Stepanchenko I. I., Orobinska M. V., 2022

https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.18

значення, утворені реалізацією бінарних граматичних або парних елементів багаточленних парадигм. У тексті відбувається конкретизація граматичних парадигматичних значень. Вона пов'язана з розв'язанням поетичного "суперзавдання", відчувається читачем у процесі сприйняття тексту як особливий поетичний засіб. Російський поетичний текст демонструє чимало прикладів такого використання системних можливостей граматичного рівня мови.

Проаналізований матеріал засвідчує, що повнота категоріальної парадигми в поетичному тексті передає значення цілісності, універсальності, багатства й різноманіття названого. Послідовне розгортання парадигматичних граматичних форм може бути способом розвитку ліричного сюжету в поетичній оповіді.

Перспективою дослідження вважаємо комплексний опис парадигмальних можливостей лексико-граматичної організації поетичного тексту. Принципова відкритість лексичного парадигмального ряду, кінцева кількість граматичних категорій при варіативності поєднань та креативних уявлень створюють надзвичайно цікаве коло віршованих реалізацій, дослідження яких пов'язане з вивченням мовленнєвої діяльності.

Ключові слова: *парадигма, поетичний текст, морфологічні категорії, бінарні опозиції, відмінок, число, рід.*

Introduction

Researchers have been paying much attention to paradigmatic relations between units of poetic text for a long time. But as a rule, the analysis was concentrated on the semantics level (Павлович, 1995; Murphy, 2008; Ali, Sun, Zhou, Wang, & Zhao, 2019; Börstell, & Lepic, 2020; Ruytenbeek, Verheyen, & Spector, 2017). The majority of the studies tended to analyse the systems of synonyms, antonyms, and semantic groups according to their function in the text. The integral paradigmatic system of text lexical units has never been the subject of considerable discussion.

Units of all language system levels participate in the formation of a poetic text hyperparadigm: phonics, vocabulary, and grammar. In terms of morphology, linguistic paradigmatic relations in a poetic text are expressed differently from lexical ones.

In lexicon, the paradigm is formed by the reader as an understanding of textual content (Степанченко, 2014). The situation differs in terms of grammar. The oppositions of grammatical forms in the text form understanding of the text on the figurative-conceptual level. In addition, as a rule, grammatical means themselves do not form an integral hyperparadigm,

but its individual aspects and fragments, independently or (most often) interacting with vocabulary.

The purpose of the article is to distinguish particular grammatical and morphological means of creating certain poetic contexts. Consequently, the following tasks must be completed to achieve the main purpose: 1) to conduct the contextual-interpretive analysis of poems and their fragments; 2) to determine specific meanings associated with grammatical and morphological paradigms.

Research Methods

The contextual-interpretive analysis of poems and their fragments is used as a means for determining a specific meaning associated with grammatical and morphological paradigms. This method seems to be fruitful for distinguishing particular grammatical and morphological means of creating certain poetic contexts.

The Main Material

The meaning of gender as an inflectional grammatical category is actualized in the gender paradigm of adjectives, possessive adjectives and in the juxtaposing of heterogeneous adjectives and substantives. It is advisable to analyse them using numerous texts: *Синий синий иней* / *Лег на провода.* / *В небе темно-синем* / *Синяя звезда* (A. Azizov. «Синий иней» /«Blue frost»/); *И когда предамся зною,* / *Голубой вечерний зной* / *В голубое голубою* / *Унесет меня волной* (A. Blok «Страстью длинной, безмятежной» /«Long, serene passion...»/).

In the first case, the adjective gender forms of *синий* are contrasted. The meaning of the grammatical gender of nouns *иней*, *небе*, and *звезда* stands out due to this opposition. In A. Blok's poem, the juxtaposition of adjective forms is represented by a combination of masculine and feminine forms of adjectives and the abstract substantive of the neuter gender that has retained the adjective representation. The accenting of the word *синий* paradigm in such an unusual way, as well as the active use of the abstract substantivized adjective *голубое*, is associated with the specific meaning of the blue colour in Symbolists' poetics. They associated the blue colour with the "turquoise environment of Sofia" (More about the symbolism of blue, see: (Флоренский, 2003). The completeness of the grammatical paradigm in Blok's poem not only accents and emphasizes the root meaning but creates the effect of semantic fullness, filling the space with blue – the colour of God's wisdom.

If heterogeneous different roots of substantives are juxtaposed, the gender of nouns is not usually actualized. If agreed adjectives or adjective pronouns create the gender paradigm, the completeness of the gender use becomes poetically visible and significant: *Он вернется к тебе, твоё чадо любезное, / блудный твой нос, / твоя плоть, / твоей плоти безгрешной частица* (Yu. Levitansky «Плач о майоре Ковалеве» /«Lament for Major Kovalev»/). The nomination chain of one object is represented by nouns of three genders (*чадо*, *нос, плоть*). The paradigm meaning is actualized with a gender correlation of a pronoun your: (*твоё (*neutral*), твой* (masculine), *твоя – твоей* (feminine) and reinforced by adjectives (*любезное, блудный, безгрешной*). It also accents the grammatical meanings of gender.

Любимая, мой ребенок, моя невеста, / мой праздник, моё мученье, мой грешный ангел. <…> Дитя моё, моя мука, моё спасенье, / мой вымысел, наважденье, фата-моргана… (Yu. Levitansky «Молитва о возвращенье» /«Prayer for return»/). The author addresses the beloved with the nominative chain, which is represented by nouns of three genders: feminine (substantivised adjective *любимая*, *невеста*, *мука, фата-моргана*); masculine (*ребенок, праздник, ангел, вымысел*) and neutral (*мученье, дитя, спасенье, наважденье*). The meaning of gender is accented by the repeated forms of the pronoun mine: *мой, моя, моё*. E. V. Krasil'nikova characterizes such pronouns as supportive (Красильникова, 1990). In our opinion, grammatical completeness, and fullness of the gender paradigm is semantically significant. The idea of being everything for another person may be realized in different ways, including categorical and morphological means.

A similar way of actualizing the contextual meaning of absolute completeness is regular in Yuri Levitansky's idiostyle (as for other poets, this meaning is formed in different texts and is not a distinctive feature of the idiostyle). The author's diversified characteristic of the lyric addressee and / or the object of description is emphasized with the grammatical completeness of the gender paradigm of the agreed pronoun adjective: *Мой старый стол, моё фамильное владенье, / моя страна, моя великая держава / и мой престол, где я владыка суверенный* (Yu. Levitansky «Кровать и стол, и ничего не надо больше…» /«Bed and table, and nothing else is needed»/). Involvement, fullness, and significance (major Kovalev's involvement with the loss of his nose, and the emotional fullness to the lyric addressee (the beloved), and the significance of the creative principle

(associated with the desk in the poetic consciousness) are conveyed and emphasized at the grammatical level by enumeration and completeness of grammatical categorical meaning. The figurative structure of the text is constructed with the peculiarities of its linguistic structure and formed with grammatical means.

The fullness of the poetic sensation is accented with the gender paradigm of the word ***один*** in the version of E. Baratynsky's poem «Поцелуй» («The Kiss»): *Обман исчез, один я, и со мной / Одна любовь, одно изнеможенье.*

Poetic creative consciousness, perceiving not only reality, but also the linguistic system capability, sometimes realizes gender as a means and method of actualizing gender completeness: *И времышек-камушек кинуло,* / *И времушко-камушко кануло* / *И времыня крылья простерла* (V. Khlebnikov «В пору, когда в вырей…» /«At the time when...»/). The actualization of gender meanings occurs due to the occasional (and, therefore, unpredictable for the reader) derivatives of the word time: *времышек, времушко, времыня*), occasional apposition of *камушко* and the arrangement of gender opposites in a vertical poem line. The arrangement of the same root heterogeneous derivatives conveys the meaning of unity, integrity, and nominative fullness.

In the lyric text, a gender paradigm row may be combined with a number paradigm row, forming a gender-numbering paradigm with the same meaning of universality, integrity and diversity. Khlebnikov's poetic formula «The word is a hoop; the word is flax; the word is fabric» is perceived by researchers as an aesthetic methodology (Мусиенко, 1992). Understanding the grammatical fullness of this maxim is a matter of time.

In some cases, gender-numbering rows may be a text grammatical dominant, emphasizing the poetic motive of fullness of existence, i.g. in A. Fet's poem «Это утро, радость эта…» («This morning, this joy...»). First, the grammatical specificity and uniqueness of this well-known poem are formed with nominative rows. They and demonstratives (which are actualizers of gender and number meanings) create a whimsical gender-numerical ornament, which is connecting three genders and two numbers with different types of connections. In our opinion, this interweaving generates (of course, using other language means as well) the panoramic feeling, breadth and infinity of the spring morning picture revealed to the reader. The monotony of continued syntactic constructions (see the analysis of the

poem (Гаспаров, 1997) is emphasized with the lexical plurality and grammatical fullness of variations. The completeness of this poem's morphological forms is very significant since it is realized in terms of the fundamental openness of the enumerative lexical rows and the emphasized syntactic uniformity. The combination of the pronoun-adjective *этот* private paradigms of number and gender is a contextual actualizer of the gender and number meanings.

At first glance, the multiplicity of the case paradigm hinders its textual representation. This trinomial series creates the effect of accumulation, crampedness, a certain feeling of the artistic technique intentionality: *Ветер ветра ветром гонит* (I. Krylov «Сочинитель в прихожей» /«The writer is in the hallway»/).

However, polyptoton is used quite often in the poetry of the first half of the twentieth century to reveal a method: *Заедай верстою вёрсту, / Отсылай версту к версте!* (M. Tsvetaeva «Волк» /«Wolf»/); *В самом себе, как змей, таясь, / Вокруг себя, как плющ, виясь – / Я подымаюсь над собою: // Себя хочу, к себе лечу, / Крылами темными плещу, / Расширенными над водою* (O. Mandelstam «В самом себе, как змей, таясь…» /«In oneself, like a snake, hiding...»/). This technique characterizes Osip Mandelstam's poetic idiostyle in general (see in detail Скоробогатова, 2014).

The usage of the same noun in different cases is an expressive and semantically strong technique. It is actively used by classical and modern poets.

Substantive juxtapositions of one word in different forms are also quite common. If they are localized in one horizontal or vertical poetry line, the technique gains an emphasized expressiveness: *Последний век идет из века в век* (Yu. Kuznetsov «Погребение зерна» /«Burial of grain»/); *Все идут / к Роботу, / клином мир / в Роботе, / все живут / Роботом!* (S. Kirsanov «Poem about the Robot»).

The case meanings in such situations are actualized, in contrast to the situations when word forms are lined up in an enumeration row: *Я, мне, меня, со мной… Неужто с вами тоже?* (A. Kushner «Стрижи-разбойники и ласточки-малютки» /«Swifts-robbers and baby swallows...»/).

In this and similar situations, the blocking of case word forms occurs. The complex of individual forms and their meanings is significant for understanding the text. The unity of different grammatical forms becomes a

semantic unity. For example, the representation of the first person pronoun I in different cases (*Я, мне, меня, со мной*) becomes an iconic sign of the lyrical subject's emphasized attention to his own person in A. Kushner's poem. Several vivid examples of the simultaneous realization of the multiple or even almost complete case paradigm of the noun may be found in B. Okudzhava's poems: *Что мир весь рядом с ней? С ее горячей медью?.. / Судьба, судьбы, судьбе, судьбою, о судьбе…* (B. Okudzhava «Заезжий музыкант» /«Visiting Musician»/).

This expressive technique of paradigmatic representation began to be repeated in song poetry and, due to its recognizability and expressiveness, gained the ability to indicate intertextual interaction (Скоробогатова, 2013). Bullet Okudzhava's case paradigm model is a kind of poetic aphorism in Russian poetry, an aesthetic sign, which represents a poetic style and artistic language in general (Калашникк, 2011).

In Bulat Okudzhava's poem «Несчастье» («Misfortune»), the case paradigm of the pronoun it (*над ним, оно, Его, над Ним, Оно, Ему, Его, Ему, Его, от Него, с Него*) performs a structural and plot-forming function (the text sequence of lowercase and uppercase letters was kept). The author uses the substitutive possibilities of the personal pronoun, its traditional usage as a kind of euphemism, indicating negative or dangerous concepts and objects without names («Others do not call the brownie other than just he» (Даль, 2005). The fullness of the case paradigm and the change from a lowercase letter to an uppercase letter are significant in stanzas that reveal that the name of misfortune is a taboo. The theme of the poem is the struggle of the lyrical subject with the knight Misfortune. The author emphasizes the strength and power of the enemy with the case paradigm representation of the pronoun indicating this enemy. The case dynamics develops the lyrical plot.

The fullness of the temporal representation is conveyed by the verb paradigm. The juxtaposition of the present, past and future forms has become a regular technique in Russian poetic language, for example: *буду грешить – как грешу – как грешила: со страстью* (M. Tsvetaeva «Заповедей не блюла» /«I did not follow the Commandments»/); *другой мечту свою позабудет, влюбившись в то, / что было ничем, и есть ничто, и будет ничто* (M. Rakhlina «Дорога к дому» /«The Road to Home»/).

Poets are well aware of the iconic possibilities of grammatical completeness as an indicator of semantic completeness. For example, Mikhail

Isakovsky exclaims facetiously: *Я шел и ругался во всех падежах, / Во всех наклоненьях и числах* («Шуба» /«Fur coat»/).

The opposition singular / plural, due to its categorical binarity, is usually perceived not so much as a paradigm, but as a pairwise juxtaposition of different numbers.

At the same time, combinations such as *суета сует, царь царей, праздник из праздников, в конце концов, песнь песней* (both stable and contextual) realize the paradigmatic opposition of one and more than one, acquiring the meaning of the best of the kind, the most characteristic. They are formed with a superlative degree of a noun: *Оно распоряжалось с самодурством / неразберихой из неразберих…* (B. Pasternak «Спекторский» /«Spektorsky»/); *Девочки Европы в горбачевских майках – / Чудо из чудес* (E. Rein «Австро-Венгрия» /«Austria-Hungary»/). Or *я был очевидцем, я видел / начало грядущих начал* (Yu. Levitansky «Я видел вселенское зло…» /«I saw the universal evil...»/). This combination is sometimes especially emphasized by poets, for example, with reduplication: *как змеевик самогонного аппарата / или основа основа основ основ* (A. Kabanov «Если бы я любил свое тело…» /«If I loved my body...»/).

This grammatical juxtaposition of word forms represents a stable meaning of being the most characteristic, the most important among similar in the language. Being a grammatical binomial, it marks the text stylistically, and in some cases, it is a grammatical indicator of intertextuality. Ready-made elements are often changed in poetry. In the described examples, the model transformation or the author's combination of elements is observed. In addition, contrasting the singular – plural forms of words which signify abstract concepts, numerical juxtaposition shifts the meaning of the word along the abstract with a specific scale (for example, *неразбериха из неразберих*).

The numerical comparison of substantives is sometimes accompanied by a simultaneous comparison of the nominalizers (the original adjective): *Последний из последних / в последнем окне Европы* (E. Rein «Зоомагазин» /«Pet shop»/).

Numerical opposition of contextual substantives or juxtaposition of number forms in the pair of substantive and adjective is an expressive technique. In our opinion, it is the result of the grammatical "liberation" of the original adjective in substantive use: the number category ceased to be dependent and acquired certain independence, gets actualized and accents

the poetic meanings of opposition and unity: *Стою перед шеренгами неплотными, / Рассеянными час назад / в бою. / Перед голодными, перед холодными, / Голодный и холодный. / Так! / Стою* (B. Slutsky «Я говорил от имени России…» /«I spoke on behalf of Russia... »/). The opposition of others and me is actualized and neutralized. The lexical repetition gave it the contextual meaning of those, who are like me and me. It is facilitated by the contact juxtaposition of number grammes in horizontal and vertical deployment, and the repetition of the preposition *перед* which generates the meaning "opposite to something". The numerical paradigmatic opposition is actualized. It realizes the theme of the poem: the poet's right to speak on behalf of others.

"Poetic Philology", an artistic comprehension of the language facts, may be directed to many linguistic objects. The grammatical paradigm is one of such objects based on our observation. Comprehension and usage of the morphological potential of paradigms are not unique in avant-garde poetry: *Говорю, говоришь? Говорит: говорят. / Извергают из уст стохастический ряд / грамматических форм…* (B. Kenzheev «Говорю, говоришь? Говорит: говорят» /«I say, you say? Speaks: they say...»/). This paradigmatic representation of one word enhances the mesmerizing effect of a poetic text.

Conclusions

The considered grammatical material made it possible to demonstrate the figurative-conceptual potential of the categorical paradigm in the poetic text. The figurative-conceptual categorization of the world is manifested in poetic text in the form of paradigmatic sets and oppositions. The morphological category in this case fulfils its main task «materialization of semantic tasks» (Загнітко, 1996). The juxtaposition of the category elements serves as a means of conveying the completeness of the grammatical meanings of the category and actualizing the particular meanings of units, for «in semantics, an expression indicates the cognition of grammes. These grammes are represented in morphological categories structure as several forms that exist in terms of linguistic ontology as generalized grammatical classes» (Загнітко, 1996).

The prospect of the research is a comprehensive description of the paradigm possibilities of the lexical and grammatical organization of the poetic text. The fundamental openness of the lexical paradigm series, the finite

number of grammatical categories, and the variability of combinations and creative ideas produce an extremely interesting field for poetic realizations, the study of which is associated with the study of linguistic activity (language in a dynamic aspect).

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гаспаров, М. Л.** (1997) *Избранные труды.* (Т. 2). Москва: Языки русской культуры. 2. **Даль, В. И.** (2005) *Толковый словарь живого великорусского языка.* (Т. 2). Москва: Русский язык. Медиа. 3. **Загнітко А. П.** (1996) *Теоретична граматика української мови. Морфологія.* Донецьк: ДонДУ. 4. **Калашник, В. С.** (2011) *Людина та образ у світі мови.* Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 5. **Красильникова, Е.** (1990). *Имя существительное в русской разговорной речи. Функциональный аспект.* Москва: Наука. 6. **Мусиенко, В. П.** (1992) Функционально-семантическая категория меры в русском языке. (Автореф. дис. … докт. філол. наук). Київ: Ін-т мовозн. імені О. О. Потебні. 7. **Павлович, Н. В.** (1995) *Язык образов: парадигмы образов в русском поэтическом языке.* Москва: ИРЯ РАН. 8. **Скоробогатова, Е. А.** (2013) Грамматическая модель как маркер интертекстуальности и совмещения дискурсов в языке русской поэзии нового времени. *Вісн. Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна,* № 1078. Серія «Філологія», *68,* 50–53. 9. **Скоробогатова, Е. А.** (2014) *Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтика именных категорий в текстах и идиостилях.* Харьков: Харьк. ист.-филол. о-во. 10. **Степанченко, И. И.** (2014) *Функционализм как альтернативная лингвистическая парадигма.* Киев: Укр. вид-во. 11. **Флоренский, П.** (2003) *Столп и утверждение истины*: *Опыт православной теодицеи в двенадцати письмах.* Москва: АСТ. 12. **Ali, M. A**., Sun, Y., Zhou, X., Wang, W., & Zhao, X. (2019). Antonym-synonym classification based on new sub-space embeddings. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence*, *33*, 6204–6211. https://doi.org/10.1609/aaai.v33i01.33016204 13. **Börstell, C**., & Lepic, R. (2020). Spatial metaphors in antonym pairs across sign languages. *Special Issue in Memory of Irit Meir*, *23 (1–2)*, 112–141. https://doi.org/10.1075/sll.00046.bor. 14. **Murphy, M. L.** (2008). *Semantic Relations and the lexicon: Antonymy, synonymy and other paradigms*. Cambridge: Cambridge University Press. 15. **Ruytenbeek, N.**, Verheyen, S., & Spector, B. (2017). Asymmetric inference towards the antonym: Experiments into the polarity and morphology of negated adjectives. *Glossa: a journal of general linguistics, 2 (1): 92*. https://doi.org/10.5334/gjgl.151.

REFERENCES

1. **Gasparov, M. L.** (1997) *Izbrannye trudy [Selected works]*. (Vol. 2). Moskva: Yazyki russkoj kul'tury [in Russian]. 2. **Dal', V. I.** (2005) *Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo yazyka [Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language]*. (Vol. 2). Moskva: Russkij yazyk. Media [in Russian]. 3. **Zahnitko, A. P.**(1996) *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia [Theoretical Grammar of Ukrainian Language: Morphology]*. Donetsk: DonDU [in Ukrainian]. 4. **Kalashnyk, V. S.** (2011) *Liudyna ta obraz u sviti movy [Person and Image in the World of Language]*. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina [in Ukrainian]. 5. **Krasil'nikova, E.** (1990). *Imya sushhestvitel'noe v russkoj razgovornoj rechi. Funkcional'nyj aspekt [Nouns in Russian discourse. Functional aspect]*. Moskva: Nauka [in Russian].

6. **Musienko, V. P.** (1992) Funkcional'no-semanticheskaya kategoriya mery v russkom yazyke [Functional and Semantics Category of Measurement in Russian Language]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kyiv: In-t movozn. im. O. O. Potebni NAN Ukrainy [in Russian]. 7. **Pavlovich, N. V.** (1995) *Jazyk obrazov: paradigmy obrazov v russkom pojeticheskom jazyke [Language of Images: Image Paradigms in Russian Poetic Language]*. Moskva: IRYa RAN [in Russian]. 8. **Skorobogatova, E. A.** (2013) Grammaticheskaya model' kak marker intertekstual'nosti i sovmeshheniya diskursov v yazyke russkoj poe'zii novogo vremeni. [Grammar Model as a Marker of Intertextuality and Discourse Combination in Russian Poetry of Contemporary] *Visn. Khark. nats. un-tu imeni V. N. Karazina,* № 1078. Seriia «Filolohiia» – *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University*, № 1078. Philology Series*, 68,* 50–53 [in Russian]. 9. **Skorobogatova, E. A.** (2014) *Grammaticheskie znacheniya i poe'ticheskie smysly: poe'tika imennyx kategorij v tekstax i idiostilyax [Grammatical and Poetical Meanings: Nominal Categories Poetics in Texts and Ideostyles]*. Xar'kov: Xar'kov. ist.-filol. o-vo [in Russian]. 10. **Stepanchenko, I. I.** (2014) *Funkcionalizm kak al'ternativnaya lingvisticheskaya paradigma [Functionalizm as an Alternative Linguistics Paradigm]*. Kiev: Ukr. vyd-vo [in Russian]. 11. **Florenskij, P.** (2003) *Stolp i utverzhdenie istiny: Opyt pravoslavnoj teodicei [The Pillar and Ground of Truth: An Experience of Orthodox Theodicy in Twelve Letters]*. Moskva: AST [in Russian]. 12. **Ali, M. A.**, Sun, Y., Zhou, X., Wang, W., & Zhao, X. (2019). Antonym-synonym classification based on new sub-space embeddings. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence*, *33*, 6204–6211. https://doi.org/10.1609/aaai.v33i01.33016204 [in English]. 13. **Börstell, C.,** & Lepic, R. (2020). Spatial metaphors in antonym pairs across sign languages. *Special Issue in Memory of Irit Meir*, *23 (1–2)*, 112–141. https://doi.org/10.1075/sll.00046.bor [in English]. 14. **Murphy, M. L.** (2008). *Semantic Relations and the lexicon: Antonymy, synonymy and other paradigms*. Cambridge: Cambridge University Press [in English]. 15. **Ruytenbeek, N.**, Verheyen, S., & Spector, B. (2017). Asymmetric inference towards the antonym: Experiments into the polarity and morphology of negated adjectives. *Glossa: a journal of general linguistics, 2 (1): 92*. https://doi.org/10.5334/gjgl.151 [in English].

Скоробогатова Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент**,** професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені проф. Михайла Гетьманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +380509027291
E-mail: skorobogatova.elena@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-0214-1889

Skorobohatova Olena Oleksandrivna – Doctor of Philological Sciences, Docent, Professor at Mikhail Hetmanets Foreign Literature and Slavic Languages Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Степанченко Іван Іванович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені проф. Михайла

Гетьманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Харківська обл., 61168, Україна.

Tel.: +380686108902
E-mail: istepanchenko@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-9983-2012

Stepanchenko Ivan Ivanovych – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor at Mikhail Hetmanets Foreign Literature and Slavic Languages Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Оробінська Марія Володимирівна – кандидат філогічних наук, доцент кафедри філології та лінгводидактики, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, 61002, Україна.

Tel.: +380636127416
E-mail: mariaorobinska@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-5812-3818

Orobinska Mariia Volodymyrivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor at the Department of Philology and Linguodidactics, Kharkiv National Automobile and Highway University; 25 Yaroslava Mudroho Str., Kharkiv, 61000, Ukraine.

Надійшла до редакції 05 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Skorobohatova O. O., Stepanchenko I. I., Orobinska M. V. Paradigmatic System of Grammatical Units (Based on Poetic Text Analysis). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 244–255. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.18

APA: Skorobohatova, O. O., Stepanchenko, I. I., & Orobinska, M. V. (2022). Paradigmatic System of Grammatical Units (Based on Poetic Text Analysis). *Лінгвістичні дослідження, 56,* 244–255. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.18

УДК 811,111’161.2–115

В. І. Калініченко

МІЛІТІПСЕВДОНІМИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД АНТРОПОНІМІВ У ВІТЧИЗНЯНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ

Стисло окреслено теоретичні здобутки вітчизняної ономастики в контексті студіювання українськомовного мілітіпсевдонімікону: ідеться про базові ознаки, різновиди та функційні аспекти бойових позивних як специфічного типу онімної лексики. На матеріалі вибраних ілюстративних зразків проаналізовано загальні особливості мотиваційної бази та очевидні тенденції щодо актуалізації способів творення мілітіпсевдонімів у сучасному українському комунікативному просторі. Увагу сфокусовано на своєрідності вербалізації репрезентантів категорії неймовірності. За результатами дослідження сформульовано перспективні завдання для подальшого студіювання зазначеного лексичного прошарку.

Ключові слова: *онім, псевдонім, мілітіпсевдонім, категорія неймовірності, мотиваційна база, спосіб творення.*

Kalinichenko V. Military Pseudonyms as a Special Type of Anthroponyms in Domestic Linguistic Studies. *The paper presents a general description of military pseudonyms as examples of verbalization of the category of linguistic-philosophical improbability in the Ukrainian language, as well as aspects of their typology and functioning. Nowadays studying such onymic vocabulary as military pseudonyms is considered especially relevant in domestic linguistics, primarily due to the hostilities in the eastern territories of Ukraine within the 2014–2021 period and in particular Ukraine–Russia war that began on February 24, 2022. When carrying out this study the method of theoretical generalization of empirical material, the analytical-descriptive method, and individual elements representing the method of word-forming analysis were used.*

The piece of research under consideration covers the issues related to the status of the term “military pseudonym” and its correlation with other synonymous onomastics concepts (namely “pseudo”, “military call sign”, “pseudonym”, “call sign”). It is stated that the terminological apparatus of onomastics, in particular with regard to pseudonymous nomination, is still in the state of development, expanding and specifying the status parameters being in need for clarification. Based on the study results, the major features of military pseudonyms, their types by origin, the main motivational base peculiarities of such a vocabulary layer, as well as word-forming tendencies of producing fictitious proper names of Ukrainian fighters within morphological and non-morphological production ways have been distinguished. As a perspective for further study, the paper offers to analyze the word-forming, lexical-semantic, functional-stylistic features of Ukrainian military pseudonyms with

© Калініченко В. І., 2022

https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.19

military call signs nominations based on the language and speech material of English, Russian and other communicative cultures to be involved. Further investigations may be carried out in both monolingual and comparative aspects focusing on the verbal realization of "improbability" – "probability" categories as well as the binary opposition of "truth" – "untruth" concepts.

Key words: *anthroponym, pseudonym, military pseudonym, improbability category, motivational base, word formation.*

«Хотілося б, щоб сучасні позивні викликали усмішку, як і давні жартівливі козацькі прізвиська, що дійшли до нас у формі прізвищ нащадків, однак поки це неможливо, бо війна триває далі, а позивні використовують для справжніх бойових дій. За багатьма з них криється чиєсь обірване життя»

(Л. Белей. Українські позивні – від Байди до Баті)

Вступ

У низці сучасних наукових розвідок, присвячених студіюванню лінгвоетнокультурних, лінгвокогнітивних і соціолінгвістичних особливостей українського антропонімікону, увага дослідників усе частіше фокусується на такому різновиді псевдонімних одиниць, як *мілітіпсевдоніми,* що слугують для номінації бойових позивних українських військових. Цей тип антропонімної лексики вважають сьогодні знаковою прикметою української мови пост'євромайданівського періоду, а актуальність його вивчення, без сумніву, пов'язана головно з воєнними діями на східних територіях України в період з 2014 до 2021 рр. включно, а також розпочатою 24 лютого 2022 року російсько-українською війною. У контексті впливу на формування та подальше функціювання українського антропонімікону релігійнокультурних, економічних, політичних, демографічних, законодавчих та інших соціальних чинників саме *військові псевдоніми* відзначаються найбільшою автономністю щодо взаємодії з екстралінгвальним середовищем (Белей, 2019: 212).

Мета цієї наукової розвідки – репрезентація загальної характеристики мілітіпсевдонімів як прикладів вербалізації лінгвофілософської категорії *неймовірності* в українській мові, а також розгляд

аспектів їх типологізації та функціювання. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) розглянути питання термінологійного розмежування *мілітіпсевдоніма* та інших синонімних до нього номінацій; 2) визначити базові ознаки мілітіпсевдоніма; 3) схарактеризувати основні типи мілітіпсевдонімів; 4) описати загальні аспекти мотиваційної бази українських мілітіпсевдонімів; 5) проаналізувати актуальні тенденції словотворення українських мілітіпсевдонімів.

Проблематика сучасного українського мілітіпсевдонімікону широка та поліаспектна, зокрема це номінативна, лексико-семантична, функційно-стилістична, структурно-словотвірна площини об'єктивації вигаданих власних назв військових та бійців. Питання словозміни та орфографії подібних номінацій, як видається, ґрунтовно студіюються в працях Л. Белея (2020), О. Белея (2019), С. Ковтюх (2020; 2021), Ю. Копитька (2014–2021), Л. Кравченко (2015; 2016), В. Німчука (2002), К. Олар (2022), Т. Осіпової (2019), Н. Павликівської (2012), С. Петрової (2017), Л. Підкуймухи (2016), М. Торчинського (2010), Н. Шульської (2017), Р. Яцківа (2014) та інших вітчизняних і зарубіжних мовознавців. Наголосімо, що значущими та актуальними в контексті аналізу концептуальних рис псевдонімів загалом та мілітіпсевдонімів зокрема є наукові розвідки Т. Космеди (Космеда, 2000; Космеда, 2021), виконані на мовному та мовленнєвому матеріалі окремих етносоціумів у межах *ментіології (лінгвістики брехні)* як окремого розділу мовознавства та її підрозділів, зокрема *орнаментальної ментіології*, на рівні якої студіюється система образних засобів лінгвалізації власне *категорії неймовірності* як одного з елементів бінарної опозиції *імовірність – неймовірність* у процесі моделювання дискурсу неправди, брехні.

Методи дослідження

Основними методами, використаними в розвідці, є насамперед *метод теоретичного узагальнення емпіричного матеріалу* (для резюмування здобутків вітчизняних учених у межах дискутованої проблематики), *аналітично-описовий метод* (для характеризації мотиваційної бази вигаданих власних назв бійців), а також окремі елементи *методу словотвірного аналізу* (для ілюстрування загальних словотвірних аспектів продукування українськомовних мілітіпсевдонімів).

Виклад основного матеріалу

Питання термінологійного розмежування таких номінацій, як *мілітіпсевдонім, бойовий позивний, псевдо* й *псевдонім*, у сучасному мовознавстві повною мірою не конкретизовані: зазначені поняття і ототожнюють, і диференціюють, що задекларовано в значній частині лінгвістичних студій, присвячених описові та аналізу такого типу вигаданих власних назв. Немає і чітких указівок на умови їх використання у військовому та суспільно-політичному типах дискурсу. Власне термін *мілітіпсевдонім,* що є базовим у межах цієї наукової студії, належить М. Торчинському (походить від лат. *militia – військо* + *псевдонім*). Це, зрозуміло, «різновид псевдонімів», вигадана особова назва «військового діяча (найбільш часто – підпільна кличка розвідника)» (Торчинський, 2010: 60).

У реаліях сьогодення українські військові вживають терміни *позивний, псевдо, військове прізвисько, мілітіпсевдонім* як синонімні, називаючи з їх допомогою власне псевдоніми військовослужбовця Збройних сил України: спільне призначення поданих понять – приховування справжнього імені носія. Н. Павликівська, до прикладу, надає перевагу терміну *псевдонім,* хоча часто використовує і номінації *псевдо* та *позивний,* акцентуючи, що в більшості дотичних до цієї тематики досліджень вигадані власні назви військових та бійців періоду ХХ століття співвідносять із *псевдонімами*, а ХХІ століття – саме як *позивні (мілітіпсевдоніми)* (Див.: Павликівська, 2012). Уточнімо, що мілітіпсевдоніми найбільш часто використовують і для створення позивних волонтерів та медичних працівників, залучених до бойових дій, а також власне військових для розпізнавання носія під час комунікування по рації, теле- або радіоефіру з метою засекречування справжнього імені з міркувань збереження безпеки. Безумовно, синонімні поняття *мілітіпсевдонім, псевдо* та *бойовий позивний* є значно вужчими в семантико–смисловому аспекті, якщо їх порівнювати з поняттям власне *псевдоніма*, адже попри те, що кожен бойовий позивний є псевдонімом, не кожний псевдонім уважають позивним.

Послуговуючись терміном М. Торчинського *мілітіпсевдонім*, С. Ковтюх усе ж зважає на доцільність використання терміна *псевдо*, здатного актуалізуватися як моно- й полікомпонентна номінативна одиниця, що яскраво ілюструє тяглість української військово-патріотичної традиції: цей термін автентичний і не об'єктивований

у російському військово-політичному середовищі (Див. про це: Ковтюх, 2021). *Псевдо* може бути релевантним для вигаданих власних назв і бійців добровольчих батальйонів, й інших військових підрозділів та формувань різних рівнів. С. Ковтюх наголошує, що *мілітіпсевдонім* – це термінологічна одиниця, яку слід інтерпретувати як гіперонім щодо гіпонімів *псевдо, позивний, псевдонім-позивний* тощо (Ковтюх, 2020: 156–157). Простежуємо закономірну розбудову ономастичної термінології. Міркуючи про тенденції правопису українських мілітіпсевдонімів, дотичних до різних часових періодів, С. Ковтюх пропонує писати всі подібні власні номінації українських героїв визвольних змагань 1917–1922 рр., 1938–1950 рр., періоду АТО (з початку 2014 р.), а також сьогочасної російсько-української війни з великої літери та без лапок (Див.: Ковтюх, 2020), що цілком слушно.

Найбільш вираженими ознаками мілітіпсевдонімів, як видається, можна вважати такі: 1) образність (або її відсутність); 2) системність; 3) номінативність; 4) законодавча нерегламентованість власної (неофіційної) назви на позначення військових або членів напіввійськових структур; 5) реалізація вторинної номінації; 6) можливість для носія самостійного обрання відповідної номінації; 7) наявність *абсолютної* (прозорої) чи *часткової мотивованості* або її *відсутність* (вибір *рандомної* номінації); 8) реалізація функції *маскування* та *засекречування* реальної інформації про носія; 9) можливість обирати той самий мілітіпсевдонім (актуалізація омонімії) для різних носіїв; 10) обізнаність із бойовим позивним під час безпосереднього його використання обмеженого кола причетних (Див.: Ковтюх, 2020; Ковтюх, 2021; Кравченко, 2015; Кравченко, 2016; Олар, 2022a; Олар, 2022b).

Щодо такої базової ознаки мілітіпсевдоніма, як функція *маскування* та *засекречування* реальної інформації про носія, то останнім часом, як зауважує О. Белей, вона на прикладі окремих персоналій набуває суттєвих модифікацій, адже в деяких випадках бойовий позивний замість втаємничення особи, навпаки, популяризує її ще більш очевидно та виразно (Белей, 2019: 221). Названий мовознавець згадує українського активіста періоду проведення АТО (антитерористичної операції), засновника батальйону "Донбас" *Семена Семенченка* (справжнє ім'я *Костянтин Грішин*), який, ставши народним депутатом України (VIII скликання Верховної Ради), офіційно

легалізував свій мілітіпсевдонім, змінивши в паспорті прізвище, відповідно, на *Семенченко*.

За критерієм походження прийнято виокремлювати *(1) оперативні, (2) посадові, (3) позиційні, (4) гетеронімні* мілітіпсевдоніми, і якщо для перших трьох типів характерне статутне використання, адже, як правило, їх продукує саме командування, то номінації четвертого різновиду – *гетеронімні* – створюються і самими носіями, і їхніми однополчанами з метою забезпечення спілкування в умовах воєнних дій, тобто в цивільному житті конкретна особа має справжнє ім'я, а під час війни використовує гетеронім (Белей, 2020; Ковтюх, 2020; Ковтюх, 2021). *Оперативні* бойові позивні, зокрема, створюються під конкретну операцію, у подальшому (після її проведення) вони можуть модифікуватися. *Посадові* мілітіпсевдоніми закріплюються, зрозуміло, залежно від посади й залишають свою номінативну форму, хоч їх носії і можуть залишити відповідну посаду. Щодо *позиційних* бойових позивних, то вони продукуються переважно з огляду на номінацію окремої позиції, спостережного пункту тощо.

Т. Осіпова акцентує, що «військова псевдонімія має давню традицію: козацькі прізвища, як відомо, надавалися стихійно, на основі особливої ознаки або обставини, пов'язаних з певною особою, і не тільки фокусували відповідні випадки в житті козака, але й мотивували його комунікативну поведінку, визначали вдачу» (Осіпова, 2019: 132). Зауважмо, що на матеріалі найбільш використовуваних авторських картотек з реєстром сучасних бойових позивних, укладених Л. Белеєм (Див.: Белей, 2020), Л. Кравченко (Див.: Кравченко, 2015; Кравченко, 2016) і Ю. Копитьком (Див.: Копитько, 2014-2021), у процесі дослідження мотиваційних аспектів мілітіпсевдонімів як типових мотиваційних баз для українських бойових псевдо можуть виступати головно номінації (1) топографічних об'єктів *(Детройт, Техас, Крим, Полтава, Кабул, Кавказ, Лемберг, Днєпр, Одеса, Тюмень, Даллас* та ін.); (2) соматизмів (*Зуб, Локоть, Череп, Нос, Борода* та ін.); (3) зброї та її частин (*Динаміт, Танк, Стріла, Граната* та ін.); (4) тварин, птахів, комах, риб (*Тигр, Вовк, Кабан, Риба, Грізлі, Змєй, Акула, Лєв, Білка, Барс, Краб, Кот, Крот, Медвідь / Медведь, Скорпіон, Беркут, Ворон, Орел, Соловій, Сокіл, Снєгір, Сова* та ін.); (5) кольорів *(Чорний, Блек, Зелений, Сірий, Білий, Рижий* та ін.); (6) етнічної належності (*Румун, Киргиз, Гуцул, Якут, Циган, Чечен, Японець, Хохол, Швед, Німець,*

Литовець, Італієць / Итальянец, Іспанець та ін.); (7) світлових і звукових явищ природи (*Бриз, Буря-27, Вітер, Дим, Жара, Сніжок, Тінь, Тайфун, Циклон* та ін.) тощо.

Це конкретні та абстрактні поняття, з-поміж яких яскраво диференціюються субстантивовані прикметники на позначення (1) специфіки характеру, звичок носія (*Смєшной, Дєрзкий, Шустрий, Нєвмєняємий, Добрий, Хитрий, Хмурий, Угрюмий* та ін.); номінації різних частин мови для вербальної маніфестації (2) зовнішнього вигляду людини, характерних ознак, кольору шкіри, волосся, зросту, постави, наявності татуювань на тілі (*Розписний, Мальований, Смайлик, Чуб, Ірокез, Сніжок, Товстий* та ін.); при цьому об'єктивуються й номінації (3) культурних і суспільних реалій іноземних соціумів (*Ніндзя, Ковбой, Якудза, Растішка, Мальборо* та ін.); (4) вітчизняних та зарубіжних діячів культури (*Шакіра, Гудіні, Пікассо, Моцарт, Армані*), зокрема й літератури (*Франко*), кінематографії (*Спілберг*); (5) імена героїв літературних творів, кіно- та мультиплікаційних фільмів (*Аватар, Афоня, Араміс, Бабай, Барні, Банні, Бенч, Бетмен, Балу, Вінні-Пух, Ватсон, Відьмак, Дейл, Джедай, Джин, Геркулес, Гектор, Годзилла, Еней, Зевс, Злостний гном, Жасмін, Каспер, Кащей, Колобок, Колдун, Манкі, Мауглі, Гектор, Лунтік, Лєший, Людоїд, Маус, Міф, Мойсей, Немо, Нельс, Портос, Ромео, Сірко, Скрудж, Хотабич, Чапаєв, Шрек, Термінатор, Чіп, Юста, Фокс* та ін.) тощо. Остання група мілітіпсевдонімів є однією з найбільш ємних і яскраво репрезентованих у згадуваних картотеках бойових позивних, зазначені зразки фіксуються за персоналією конкретного носія на рівні асоціативної подібності в поведінці, зовнішньому вигляді, рисах характеру фантазійного героя. Символізм, що виникає внаслідок перехрещування реального та вигаданого чи ілюзорного при вивченні специфіки колективного несвідомого українськомовної спільноти, тісно пов'язаний з особливостями формування архетипу українця та становить беззаперечну актуальність для провадження мовознавчих досліджень у межах концепції лінгвістики брехні в процесі студіювання мовної об'єктивації НЕПРАВДИ як одного зі складників концептосфери українського комунікативного соціуму.

Здійснюючи узагальнення результатів, одержаних унаслідок дослідження українських мілітіпсевдонімних одиниць, учені (серед них К. Олар, С. Петрова, Л. Підкуймуха та ін.) зазначають, що під час

продукування мілітіпсевдонімів використовують морфологічні типи словотвору (переважно словоскладання /*Шао-Лінь*/), актуалізується редуплікація основ (*Толя-Толя*), а також синтаксичний (*Морський Чорт*), лексико-синтаксичний (*Нежурись*) способи, абревіація (*Болік /Болеса Домінік/*), зокрема й словесно-цифровий (*Дамба-22*), і неморфологічні типи способів словотвору (антропонімізація /*Апельсин, Мажор, Терапевт*/, проста семантична онімізація /*Череп, Людоїд, Шаман*/, метафорична семантична онімізація /*Панда, Орел, Беркут, Сова*/ та ін.). Доволі продуктивним способом творення вигаданих власних назв бійців є безафіксний спосіб, а саме такі його підтипи, як аферeза, синкопа, апокопа: *Цинк (Цинкуш), Клим (Климюк), Орєх (Оріхівський), Крава (Кравченко), Сава (Савченко), Кузя (Кузнєцов), Проха (Прошкін), Ніжний (Ніженський), Кубик* (від прізвища *Якубик), Гаха (прізвище Гаюха)* та ін. (Див.: Олар, 2022a; Олар, 2022b).

Як бачимо, у цьому разі йдеться про вплив російської мови, вияв суржикових конструкцій. Безафіксний спосіб та абревіацію комуніканти часто використовують для творення мілітіпсевдонімів з метою більшої зручності вимови (спрощення процесу артикуляції). Попри високу продуктивність синтаксичного способу творення номінацій в українській ономастиці загалом, при формуванні мілітіпсевдонімів він є порівняно нечастотним у зв'язку з незручністю вжитку в мовленні номінацій-словосполучень (заперечується закон економії мовних засобів). Як видно з наведених прикладів, українські бійці демонструють лінгвокреативність у процесі творення мілітіпсевдонімів; цей лексичний прошарок систематично й динамічно модифікується та розвивається: він відкритий для подальших поліаспектних мовознавчих досліджень.

Висновки

Отже, у межах цієї наукової розвідки розглянуто статус терміна *мілітіпсевдонім* та його співвіднесеність з іншими синонімними поняттями ономастики (*псевдо, військовий псевдонім, псевдонім, бойовий позивний)*; установлено, що термінологійний апарат ономастики, зокрема що стосується псевдономінації, сьогодні ще перебуває в стані розвитку, розширення та конкретизації статусних параметрів, розмежування системи терміномінацій не є чітким і потребує подальшого уточнення.

За підсумками дослідження виокремлено базові ознаки мілітіпсевдонімів, їх типи за критерієм походження, схарактеризовано основні особливості мотиваційної бази такого шару лексики, а також словотвірні тенденції продукування вигаданих власних назв українських бійців у межах морфологічного та неморфологічного способів їх продукування.

Аналізований пласт ономастичної лексики – відкрита система, що сьогодні активно поповнюється і розширюється, а це потребує постійної дослідницької уваги для опису актуальних тенденцій творення та поширення цих одиниць, актуалізації принципу націєцентризму. Перспективними є дослідження словотвірних, лексико-семантичних, функційно-стилістичних особливостей українськомовних мілітіпсевдонімів і в монолінгвальному, і в зіставному аспектах із залученням номінацій бойових позивних на мовному та мовленнєвому матеріалі англійської, російської та інших комунікативних спільнот з фокусуванням уваги на специфіці вербалізації категорій *імовірності – неймовірності,* а також *правди – неправди* в семантико-смисловій площині вибраного реєстру мілітіпсевдонімів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Белей, Л.** (2020). Українські позивні – від Байди до Баті. Узято з https://uchoose.info/ukrayinski-pozyvni-vid-bajdy-do-bati/. 2. **Белей, О.** (2019). Суспільно-зумовлені інновації в сучасному українському антропоніміконі періоду після Революції гідності. *TEKA KOM. POL.-UKR. ZWIĄZ. KULT. KUL,* 211–224. 3. **Ковтюх, С.** (2020). Особливості відмінювання та правопису мілітіпсевдонімів у сучасній українській мові. *Наук. зап. Центральноукр. держ. пед. ун-ту імені В. Винниченка.* Серія «Філологічні науки», *187,* 155–161. 4. **Ковтюх, С.** (2021). Система чинників для визначення словозмінних парадигм міліті-псевдонімів у сучасній українській літературній мові. *Філологічний часопис, 2 (18),* 37–46. 5. **Копитько, Ю.** (2014–2021). *Книга пам'яті полеглих за Україну. Словник псевдонімів воїнів АТО.* Узято з https://memorybook.org.ua/index.htm. 6. **Космеда, Т.** (2000). *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 7. **Космеда, Т. А.** (2021). Вербалізація категорії неймовірності: формування орнаментальної ментіології (на матеріалі співомовок С. Руданського). *Мовні і концептуальні картини світу, 3 (70)*, 29–43. 8. **Кравченко, Л.** (2015). Лексична база позивних українських бійців – учасників озброєного конфлікту на сході України в 2014 р. *Тенденції розвитку української лексики та граматики.* (Ч. ІІ). (с. 224–237). Варшава–Івано-Франківськ: Sowa Sp. z.o.o. 9. **Кравченко, Л.** (2016). Мотиви номінації позивних українських бійців – учасників бойових дій російсько-українського конфлікту на сході України. *TekaKom. Pol.-Ukr. Związ. Kult, XI,* 80–85. 10. **Німчук, В. В.** (2002). Про українську псевдонімію та криптонімію. *Українська мова*, *2,* 30–58. Узято з https://chl.kiev.ua/cgi-bin/sp/print/index.

php?id=44001. 11. **Олар, К. В.** (2022a). Український міліті-псевдонімікон: словотвірний аспект. *International Scientific Journal Logos online. Philology.* Узято з https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.04.22.html. 12. **Олар, К. В.** (2022b). Сучасні українські мілітіпсевдоніми: мотиваційний аспект (на матеріалі роману В. Шкляра «Чорне сонце»). *International Scientific Journal Logos online. Philology.* Узято з https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.04.12.html. 13. **Осіпова, Т. Ф.** (2019). *Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки*. Харків: Вид-во Іванченка І. С. 14. **Павликівська, Н. М.** (2012). Українські псевдоніми як об'єкт ономастичних досліджень. *Вісн. Запоріз. нац. ун–ту.* Серія «Філологічні науки», *1,* 339–342. 15. **Павлюк, В. А.** (2016). *Становлення неофіційного антропонімікону Вінниччини*. (Дис. … канд. філол. наук). Вінниця: ВДПУ імені М. Коцюбинського. 16. **Петрова, С.** (2017). Позивні українських військовослужбовців – жінок, учасниць АТО / ООС: словотвірний аспект. Узято з http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/30534/1/74-78.pdf. 17. **Підкуймуха, Л. М.** (2016). Позивні учасників антитерористичної операції на Донбасі: спроба аналізу. *Мова: класичне – модерне – постмодерне, 2,* 135–144. 18. **Торчинський, М. М.** (2010). Денотатно-номінативна структура псевдонімії як складник української ономастичної терміносистеми. *Українське мовознавство, 40,* 57–63. 19. **Шульська, Н.** (2017). Номінативна характеристика позивних імен бійців АТО, уживаних у мові ЗМІ. *Наук. зап. Тернопіл. нац. пед. ун-ту.* Серія «Мовознавство», *1 (27),* 342–347. 20. **Яцків, Р.** (2014). Псевдоніми учасників національно-визвольних змагань – позивні військовослужбовців Збройних сил України: семантичні паралелі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі,* 99–106.

REFERENCES

1. **Belei, L.** (2020). Ukrainski pozyvni – vid Baidy do Bati [Ukrainian call signs – from «Baida» to «Batya (Dad)»]. Retrieved from https://uchoose.info/ukrayinski-pozyvni-vid-bajdy-do-bati/ [in Ukrainian]. 2. **Belei, O.** (2019). Suspilno-zumovleni innovatsii v suchasnomu ukrainskomu antroponimikoni periodu pislia Revoliutsii hidnosti [Socially conditioned innovations in the modern Ukrainian anthroponymicon of the period after the Revolution of Dignity]. *TEKA KOM. POL.-UKR. ZWIĄZ. KULT. KUL,* 211–224 [in Ukrainian]. 3. **Kovtiukh, S.** (2020). Osoblyvosti vidminiuvannia ta pravopysu militipsevdonimiv u suchasnii ukrainskii movi [Features of declension and spelling of militia pseudonyms in the modern Ukrainian language]. *Nauk. zap. Tsentralnoukr. derzh. ped. un-tu imeni V. Vynnychenka.* Seriia «Filolohichni nauky» – *Scientific notes of the V. Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University*. Philological Sciences Series, *187,* 155–161 [in Ukrainian]. 4. **Kovtiukh, S.** (2021). Systema chynnykiv dlia vyznachennia slovozminnykh paradyhm militi–psevdonimiv u suchasnii ukrainskii literaturnii movi [System of factors for determining word-changing paradigms of militia-pseudonyms in modern Ukrainian literary language.]. *Filolohichnyi chasopys – Philological Journal, 2 (18),* 37–46 [in Ukrainian]. 5. **Kopytko, Yu.** (2014–2021). *Knyha pamiati polehlykh za Ukrainu. Slovnyk psevdonimiv voiniv ATO [Book of Remembrance for the Fallen for Ukraine. Dictionary of pseudonyms of anti-terrorist operation soldiers].* Retrieved from: https://memorybook.org.ua/index.htm [in Ukrainian]. 6. **Kosmeda, T.** (2000). *Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky: formuvannia i rozvytok katehorii otsinky [Axiological aspects of pragmalinguistics: formation and development of the category of evaluation].*

Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian]. 7. **Kosmeda, T. A.** (2021). Verbalizatsiia katehorii neimovirnosti: formuvannia ornamentalnoi mentiolohii (na materiali spivomovok S. Rudanskoho) [Verbalization of the category of improbability: the formation of ornamental mentology (based on the colloquialisms of S. Rudansky)]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu – Linguistic and conceptual pictures of the world, 3 (70),* 29–43 [in Ukrainian]. 8. **Kravchenko, L.** (2015). Leksychna baza pozyvnykh ukrainskykh biitsiv – uchasnykiv ozbroienoho konfliktu na skhodi Ukrainy v 2014 r. [Lexical base of call signs of Ukrainian soldiers – participants of the armed conflict in eastern Ukraine in 2014]. *Tendentsii rozvytku ukrainskoi leksyky ta hramatyky – Trends in the development of Ukrainian vocabulary and grammar.* (Vol. II). (pp. 224–237). Varshava–Ivano-Frankivsk: Sowa Sp. z.o.o. [in Ukrainian]. 9. **Kravchenko, L.** (2016). Motyvy nominatsii pozyvnykh ukrainskykh biitsiv – uchasnykiv boiovykh diirosiisko-ukrainskoho konfliktu na skhodi Ukrainy [Motives for the nomination of call-up Ukrainian fighters – participants in the hostilities of the Russian-Ukrainian conflict in eastern Ukraine]. *TekaKom. Pol.-Ukr. Związ. Kult, XI,* 80–85 [in Ukrainian]. 10. **Nimchuk, V. V.** (2002). Pro ukrainsku psevdonimiiu ta kryptonimiiu [About Ukrainian pseudonymy and cryptonymy]. *Ukrainska mova – Ukrainian language, 2,* 30–58 [in Ukrainian]. 11. **Olar, K. V.** (2022a). Ukrainskyi militi-psevdonimikon: slovotvirnyi aspekt [Ukrainian militia-pseudonymicon: word-forming aspect]. *International Scientific Journal Logos online. Philology.* Retrieved from https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.04.22.html [in Ukrainian]. 12. **Olar, K. V.** (2022b). Suchasni ukrainski militipsevdonimy: motyvatsiinyi aspekt (na materiali romanu V. Shkliara «Chorne sontse») [Modern Ukrainian militia pseudonyms: motivational aspect (based on V. Shklyar's novel «Black Sun»)]. *International Scientific Journal Logos online. Philology.* Retrieved from https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.04.12.html [in Ukrainian]. 13. **Osipova, T. F.** (2019). *Neverbalna komunikatsiia ta svoieridnist yii omovlennia v ukrainskomu dyskursi: fenomen verbalizatsii neverbaliky [Nonverbal communication and the originality of its pronunciation in the Ukrainian discourse: the phenomenon of verbalization of nonverbalism].* Kharkiv: Vyd-vo Ivanchenka I. S. [in Ukrainian]. 14. **Pavlykivska, N. M.** (2012). Ukrainski psevdonimy yak obiekt onomastychnykh doslidzhen [Ukrainian pseudonyms as an object of onomastic research]. *Visn. Zaporiz. nats. un-tu.* Seriia «Filolohichni nauky» – *Bulletin of Zaporizhia National University.* Philological Sciences Series*, 1,* 339–342 [in Ukrainian]. 15. **Pavliuk, V. A.** (2016). Stanovlennia neofitsiinoho antroponimikonu Vinnychchyny [Formation of the unofficial anthroponymicon of Vinnytsia region]. *Candidate's thesis.* Vinnitsa: VDPU imeni M. Kotsiubynskoho [in Ukrainian]. 16. **Petrova, S.** (2017). Pozyvni ukrainskykh viiskovosluzhbovtsiv-zhinok, uchasnyts ATO / OOS: slovotvirnyi aspekt [Calls of Ukrainian servicemen-women, participants of anti-terrorist operation / environmental protection: word-forming aspect]. Retrieved from http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/30534/1/74-78.pdf [in Ukrainian]. 17. **Pidkuimukha, L. M.** (2016). Pozyvni uchasnykiv antyterorystychnoi operatsii na Donbasi : sproba analizu [Calls of participants of the anti-terrorist operation in Donbass: an attempt at analysis]. *Mova: klasychne – moderne – postmoderne – Language: classical – modern – postmodern, 2,* 135–144 [in Ukrainian]. 18. **Torchynskyi, M. M.** (2010). Denotatno-nominatyvna struktura psevdonimii yak skladnyk ukrainskoi onomastychnoi terminosystemy [Denotative-nominative structure of pseudonymy as a component of Ukrainian onomastic terminology]. *Ukrainske movoznavstvo – Ukrainian linguistics*, *40,* 57–63 [in Ukrainian]. 19. **Shulska, N.**

(2017). Nominatyvna kharakterystyka pozyvnykh imen biitsiv ATO, uzhyvanykh u movi ZMI [Nominal characteristics of the call names of ATO fighters used in the language of the media]. *Nauk. zap. Ternop. nats. ped. un-tu.* Seriia «Movoznavstvo» – *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University*. Linguistics Series, *1 (27),* 342–347 [in Ukrainian]. 20. **Yatskiv, R.** (2014). Psevdonimy uchasnykiv natsionalno-vyzvolnykh zmahan – pozyvni viiskovosluzhbovtsiv Zbroinykh syl Ukrainy: semantychni paraleli [Pseudonyms of participants of national liberation struggles – call signs of servicemen of the Armed Forces of Ukraine: semantic parallels]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – Native word in the ethnocultural dimension,* 99–106 [in Ukrainian].

Калініченко Віра Ігорівна **–** кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов професійного спрямування, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, Вінниця, 21021, Україна

Tel.: +38-098-719-48-90
E-mail: kalinichenko.v@donnu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0001-9675-9174

Kalinichenko Vira Ihorivna **–** Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Head of the Department of Foreign Languages for Specific Purposes, Vasyl' Stus Donetsk National University; 21 600-richya str., Vinnytsia, 21021, Ukraine.

Надійшла до редакції 06 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Калініченко В. І. Мілітіпсевдоніми як особливий вид антропонімів у вітчизняних лінгвістичних студіях. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 257–267. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.19

APA: Калініченко, В. І. (2022). Мілітіпсевдоніми як особливий вид антропонімів у вітчизняних лінгвістичних студіях. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 257–267. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.19

УДК 81’23:811.161.2’282.2(477.54)(045)
Т. І. Крехно, М. І. Кордулян, А. І. Жукова

ЛІНГВОКОГНІТИВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ПРАЦЯ* В ГОВІРКАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ (на матеріалі текстів Куп’янщини)

У статті здійснено лінгвокогнітивний аналіз репрезентації концепту ПРАЦЯ в текстах носіїв говірок Куп’янщини, виявлено ядро та периферійні компоненти концептуальної структури, схарактеризовано способи їх мовної об’єктивації, з’ясовано пласти ментально-культурної інформації в наративах про трудову діяльність, установлено зв’язки з іншими концептами, окреслено специфіку вербального втілення рефлексій щодо місії людини-трудівника в умовах суспільно-історичних трансформацій. Актуальність роботи зумовлена відсутністю опису в науковій літературі структури й особливостей вербалізації концепту ПРАЦЯ в говірках Слобожанщини та потребою здійснення відповідних досліджень.

Ключові слова: *концепт ПРАЦЯ, концептуальна структура, говірковий текст, наратив, лінгвокогнітивний аналіз.*

Krekhno T., Kordulian M., Zhukova A. Linguo-cognitive representation of the concept of WORK in the speeches of the Central Slobozhanschina (on the material of texts of Kupyanschina). *The relevance of the work is due to the dominant ethnocultural status of the concept of WORK in the dialects of Slobozhanshchina, as well as the lack of description in the scientific literature of the structure and features of verbalization of the concept of WORK.*

The purpose of the article is to carry out a linguo-cognitive analysis of the representation of the concept of WORK in the texts of Kupyansk region speakers. Research tasks are to identify the core and periphery of the conceptual structure, ways of their linguistic objectification, to clarify the layers of mental and cultural information in narratives about work, to establish links with other concepts.

It was found that the core of the conceptual structure is represented by universal components ‘basis of life’, ‘guarantor of well-being’, ‘organic plane of human self-realization’, which emerged as a result of objective observations, rational analysis, social and linguistic-cultural interaction of territorial community members. The dynamics of language thinking directs the objectification of these components through the conceptual space of the concepts FATHER, MOTHER, GRANDMOTHER, GRANDFATHER, FAMILY, HOME, LAND, LIFE, CHILDHOOD, FATE, FREEDOM, COMMUNITY, SONG, BEAUTY, NATURE, HARMONY, JOY. The mental interaction of cultural constants, the objectification of folk archetypes in the plane of mythological consciousness are sometimes embodied in the sublime style of storytelling,

© Крехно Т. І., Кордулян М. І., Жукова А. І., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.20

folk poetry. Much of the verbalized information is a sensory experience, materialized in emotionally expressive vocabulary, artistic images and techniques. Evaluative components are at the periphery of the structure of the WORK concept. The diversity of mental-conceptual organization of evaluative characteristics is reflected in the complexity of language embodiment: ambivalent, formally illogical language models; metalanguage reflection on the previous statement; leveling the functional load of the applied irony.

Key words: *WORK concept, conceptual structure, dialect text, narrative, linguo-cognitive analysis.*

Вступ

Людиноцентризм як методологія сучасного наукового простору інтенсивно реалізується в мовознавсті. В інтегрованих дослідженнях на межі лінгвістики й психології, філософії, соціології, когнітивістики, концептології мова постає засобом пізнання, об'єктивації людської думки, інструментом систематизації колективного знання та персонального досвіду, зрештою, – мовним відображенням картини світу.

Ментальною одиницею організації знання в психічних структурах людини визначають концепт. У новітньому мовознавстві маємо значні здобутки щодо вивчення шляхів кодифікації інформації в системі концептів та способів їх вербалізації (Барвіна, & Барвіна, 2013; Вільчинська, 2009; Воробйова, 2011; Голубовська, 2016; Жаботинська, 2011; Жайворонок, 2018; Загнітко, 2010; Іващенко, 2008; Калашник, 2011; Радзієвська, 2010; Руснак, 2009 та інші). Меншою мірою дослідженими залишаються концепти в територіальних різновидах української мови, натомість реконструкція мовної картини світу українців буде неповною без залучення до інтерпретації діалектних текстів.

У межах реалізації наукового гранту «Динаміка етнокультурних концептів Сходу і Заходу (на матеріалі говірок Центральної Слобожанщини і Бойківщини)» в українсько-канадських студіях із гуманітарних наук за сприяння і фінансування університету «University of Alberta» (Канада) нами було записано тексти говірок Куп'янського району Харківської області. У невимушених наративах, що фіксують тип мислення і спосіб буття інформаторів, домінантним виявився концепт ПРАЦЯ. Констатуємо релевантність саме цього концепту для вербальної об'єктивації інших базових екзистенційних категорій. Зокрема, одиниці-стимули РОДИНА, ЗЕМЛЯ, ДОМІВКА, ДОЛЯ неодмінно збуджували у свідомості інформаторів вузли ментальної

мережі, так чи так пов'язані з поняттям ПРАЦЯ. Отож актуальність дослідження концепту ПРАЦЯ в говірках Куп'янщини зумовлена його домінантним етнокультурним статусом.

Функціонування концептуальної структури ПРАЦЯ в територіальному різновиді загальнонаціональної мови досі перебувало поза увагою науковців. Водночас лінгвокогнітивна парадигма активно стверджується в сучасній діалектології. У низці робіт П. Гриценко, Н. Гуйванюк, Н. Руснак обстоюють позицію про увиразнення діалектного ракурсу досліджень мовноментального континууму, наголошуючи, що діалектні тексти найяскравіше репрезентують наївну картину світу як складник загальнонаціональної мовної картини світу, демонструючи чисте, донаукове, певною мірою міфологічне світосприймання мовців, вільну від нормативних приписів живомовну стихію (Гриценко, 2017; Гуйванюк, & Руснак, 2003: 102–110; Руснак, 2009).

Мета статті – здійснити лінгвокогнітивний аналіз репрезентації концепту ПРАЦЯ в текстах носіїв говірок Куп'янщини. Дослідницькі завдання полягають у виявленні ядра та периферії концептуальної структури, способів їх мовної об'єктивації, з'ясуванні пластів ментально-культурної інформації в наративах про трудову діяльність, установленні зв'язків з іншими концептами.

Матеріалом роботи слугували тексти говірок Слобожанщини, зібрані в діалектологічній експедиції влітку 2021 року (місто Куп'янськ, села Токарівка, Вільшана, Колодязне, селище Дворічна).

Методи дослідження

Основним методом дослідження є концептуальний аналіз. З метою визначення способів вербалізації концепту ПРАЦЯ в говіркових текстах та специфіки використання знаків культурного коду застосовано контекстуальний, компонентний, текстово-інтерпретаційний, лінгвостилістичний аналізи.

У нашому дослідженні будемо керуватися таким розумінням терміна *концепт*: «Концепт – інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» (Селіванова, 2006: 256).

Виклад основного матеріалу

Ядром ментально-інформаційного поля концепту ПРАЦЯ виявляємо компонент *'основа життєдіяльності'*. Спогади про дитинство, розповіді про життєвий шлях, історії про родину, плани на майбутнє – усе опосередковано відомостями про трудову діяльність.

Персоналії в наративах куп'янців здебільшого детерміновані родом занять: *Ну, батько... Батько був спочатку військовий, а потім, після закінчення війни, він працював в колгоспі, працював, дойшов до голови колгоспу* (Ковальова Любов, сел. Дворічна); *У мене дєд був. Вони колхозніки. <…> А бабушка – обикновєнна труженіца, колхозніца* (Очеретна Олександра, м. Куп'янськ). Інформаційна значущість таких відомостей, а отже, їхня пріоритетність у ментальних структурах виявляється у формально порушеному актуальному членуванні зіставних речень. Зокрема, у контексті комунікативної ситуації очікуваною смисловою моделлю є така: тема + рема – *діда не пам'ятаю,* тема + рема – *а бабу знаю*. Натомість маємо таку модель: *діда не пам'ятаю, а баба + вказівка на рід занять*. Наприклад: – *Ви пам'ятаєте своїх діда і бабу*? / – *Дід… Діда я вообщє не знаю, він молодим помер, кажуть, ще… Я його даже не знаю, а бабуся працювала у колгоспі, на огородній бригаді працювала, бабусю знаю* (Деркач Надія, с. Вільшана); *Дєдушку я вобщє свого не помню, а бабушка у мене робила у колхозі* (Ковальова Любов, сел. Дворічна).

Особливо виразно компонент *'праця'* репрезентує архетипну модель образу БАТЬКА. Канвою розповідей про життєвий шлях голови родини слугує історія трудової діяльності: *Він [батько] все життя проробив… <…> як вам правильно сказати, ну… в нього писалося «мостовщик»… Викладав дороги. Весь Куп'янський район він виклав!* (Ковальова Зоя, с. Токарівка).

Словесне вираження спогадів про батька демонструє певною мірою успадкованість міфологічного мислення, що втілено у фольклорних образах і прийомах. Наприклад, історія трагічної загибелі батька-комбайнера на ниві вписана в поетичну картину довкілля: події в житті людини мисляться невіддільно від сонячного циклу. На тісному зв'язку знакових фактів у людській долі з явищами природи акцентовано повторами (*оце тільки сонце, ще сонце не сходило; а то вже сонце сходило, вже сонце сходило*): *Шість років мені було – задавив комбайн отут за селом. Поліз під той…, ну…, вобщєм,*

комбайньор послав його під той…, під самоходний комбайн, під днище. <…> І той – придавив. <…> Як чуствував [батько] в той день: шо оце він ішов, оце тільки сонце, ну, общєм, ще сонце не сходило, він оце їхав всігда оце веломашиною в те, сюда… оце ж на тракторну бригаду <…>. А то вже сонце сходило, вже сонце сходило, це вже пізнувато було… <…> І оце той зробилося в сім вечера – і придавило (Філімонова Ольга, с. Токарівка).

У моделюванні образу батька корелюють такі складники, як '*праця на землі*' й '*пісня*': *В мене батько дуже харашо співав <…> Тенор був такий красивий. <…> І ото як заспіває <…> – мороз брав по шкурі* (Філімонова Ольга, с. Токарівка). Мовнопоетичні образи в мозаїчній оповіді засвідчують традиційно шанобливе ставлення в українській культурі до батька як голови родини, господаря, опори сім'ї, вічного трударя.

Якщо спогади про батька здебільшого тяжіють до поетичного, піднесеного стилю, то історії із життя жінки-трудівниці часто не можемо схарактеризувати як урочисті. Наративи про рутинну, без пафосного контексту працю жінки відбивають об'єктивний фрагмент життя: чоловік демонструє як трудовий героїзм, так і слабкості, натомість жінка незмінно й беззастережно залишається надійною опорою дому, родини, покірно виконуючи щоденні трудові обов'язки: *– Ви з дідом разом хазяйством займалися? / – Ну…, разом не разом… Коли як. Як запиячив – все, тоді я сама* (Демченко Катерина, с. Вільшана); *– Дідусь вважався багатим, но прагулював ці дєньги. <…> / – І хата була недоглянута? / – Нє… Ну бабушка, наскока магла, ана всігда пабіле, ну як… всігда ж раньше так було. Побіле, замаже… Ну все це бабушка рабила. І тоже троє дітей, і ферма, корови – і все це треба було встигати. І щє ж агароди* (Середа Ольга, м. Куп'янськ).

У своїх розповідях носії говірки добовий і життєвий цикли хронометрують тривалістю трудової активності: *Утром на роботу біжиш… на ланку. В обід прибіг – опять на ланку, вечором на роботу… – всьо* (Козлова Ольга, с. Токарівка); *День же й ніч: там свиней оно восьмеро, попробуй їм їсти дати* (Демченко Катерина, с. Вільшана); *Да, мая бабушка работала в колгоспі. <…> В чєтирнаццать лєт вана пішла даїть каров. <…> І, в принципі, всю жизнь вана іх і прадаїла* (Середа Ольга, м. Куп'янськ); *Так до старості він був робітником, дорожником* (Ковальова Зоя, с. Токарівка); *Усе життя праця* (Семененко

Анатолій, с. Токарівка); *Все життя була робота…* (Козлова Ольга, с. Токарівка); *Працювала все своє життя…* (Альбошіна Надія, с. Токарівка).

Робота як неодмінна форма буття одночасно є гарантом добробуту: *Держим городи, інакше за що жити. Земля – годувальниця* (Семененко Анатолій, с. Токарівка); *День же й ніч [робота] <...> Діти в мене ходили і не голі, і не босі* (Демченко Катерина, с. Вільшана).

Рефлексії з приводу ДОЛІ також містять компонент *'праця / робота'*: *– Як ви вважаєте, у вас життя гарно склалося, ви ні про що не шкодуєте? / – Нє, навєрно… Не стоє мінять. Ми жили непогано: вчилися й робили, дітей вивчили* (Білич Ольга, с. Токарівка). Насамперед із працею пов'язані міркування щодо кращої долі – особистої, села чи країни: *Ну, в житті мого села я хочу змінити… шоб були міста людям робочі* (Ковальова Любов, сел. Дворічна); *Ви знаєте, найбільше хочеться робочих місць. Найбільше* (Мілодан Ольга, м. Куп'янськ).

У процесі роботи формувалась особистість, її почуттєва сфера, естетичні цінності. Міцним асоціативним рядом у свідомості інформаторів постають такі поняття, як *'праця'*, *'земля'*, *'пісня'*, *'краса'*, *'відчуття повноти життя'*, *'душевна рівновага'*: *А ще десь отуда за село два кілометри там буряки були. Ідуть, ну ладно, туди ще, може, знаєте, хто проснувсь, хто ні – співають. Ну йдуть уже назад, це ж уже понаморюються так, вироблені, <…>, ідуть – співають. Вечером ідуть – співають* (Філімонова Ольга, с. Токарівка); *У нашому селі співали. Ну раньше збиралися колєктівами і на поля їхали, співали пісні українські там, всякі…* (Ковальова Любов, сел. Дворічна). З роботою на землі й спільним відпочинком селян після роботи пов'язані сильні емоційні враження. Ці спогади поетизовані: у розповідях тісно переплітаються художні образи природи, землі, пісні, музики. Підвищена емоційність текстів виявляє чуйну до краси душу селян, натомлених роботою на землі й водночас облагороджених і натхненних цією працею: *І оце було як вечір, і ото там та мандаліна оце, знаєш ото, гармоня і балалайка. І ото до того було красиво! Як оце ще місяць повний, і зелень, ну, у нас же кругом зелень, і оце оці пісні розлягаються – це не передати… <…> Співали разних пісень. Ну, от, допустім, співали оце, знаєш шо – «По той бік гора, по той бік друга. Поміж тими крутими горами сходила зоря. А то ж не зоря – то дівчина красная», шось ну отаке. Тоді – «Один місяць сходить, а другий заходить. Козак*

до дівчиноньки щовечора ходить». «Посіяла огірочки» – цю співали. <…> І хлопці співали (Філімонова Ольга, с. Токарівка).

Кореляти *праця – пісня – естетична насолода – душевна гармонія* наповнюють сценарії трудової діяльності з дитинства*: … Нада було спалувать буряк, нада було кукурузу палоть. <…> І я з бабушкаю хадила палоть. Я гаварю: «Я піду». – «Та яке піду, як там, я не знаю, кіло́метрів пять рядочок з буряка!» – «Нєт, я піду». І шла, і палола. Мені нравилось! А бабушки співали!.. Вони співають – я палю. І я ж слухаю отако і палю буряк, ну, все, і травичку... Мені це нравилось…* (Середа Ольга, м. Куп'янськ).

Культурно значущими є численні фрагменти текстів, де взаємно переплітаються базові категорії трудової діяльності та поетичні образи природи. Промовистими є опорні поняття-номінації деяких текстів: '*череда – корови – роса – сонце*' або '*природа – дойка – ферма – лісок – квіти – ярок – роздолля*'. У контексті цих дискурсів інформатори виявляють потужний вплив естетики рідних пейзажів на власну емоційно-почуттєву сферу: *Череда… і сім'ями пасли. І це, до речі, було… дуже запам'ятовувалось, дуже… <…> Утром ідем, іще роса надворі, сонце єлє-єлє встає, і вже ж цих коров збираєм, ціла вулиця…* (Середа Ольга, м. Куп'янськ); *Я оце, особенно весной, як оце розпускається оце природа оця, я не могла... <…> І ото як уже пройду, шо вже обідня дойка це пройде на хвермі, і ото їду наоборот отам побіля посадок <…>, де той лісок там ото, цвітки збирала, там по ярку полазю – до того там приємно, таке шо роздолє, цвітки цвітуть!* (Філімонова Ольга, с. Токарівка).

Духовний вимір особистості українця-селянина формується в контексті як індивідуальної, так і колективної трудової діяльності. Очевидно, що праця в громаді, взаємодопомога, спільне переживання емоцій, колективний відпочинок по роботі позначаються на витворенні ціннісних пріоритетів куп'янців. Гідною поваги інформатори визнають традицію колективно споруджувати будинки (косити траву, копати картоплю тощо): *Ой, обов'язково гуртом, це було так весело, так гарно! Сходилися люди, допомагали багато в чому, а потім, звичайно ж, сідали обідати, с піснями, с веселими розповідями, було дуже цікаво* (Пашко Лідія, сел. Дворічна); *Це гуртом робили, пособляли всі сусіди, і всі збиралися, і ми, і обмазували... Ну, все: ліпили, обмазували, все штукатурили, строїли хати* (Ковальова Любов,

сел. Дворічна); – *Шо я вспомню пра бабушкину хату?* <…> *Люди приходили, допомагали* / – *Але їм платили за це?* / – *Ну, як платили… Нєт. Не було такого. При нас такого не було. Я пам'ятаю, як мама ставе стіл, на стіл все, шо треба, їду, і всі сиділи святкували, сміялися…* (Середа Ольга, м. Куп'янськ); *І приходили нє родствєнніки, просто сосєді: ті подають, ті відра носять, тут місять, насипають, наліпляють. Потом в конце дня наготовили їду. Гармошка. Заспівали, поїли. Всьо! Нікакіх тобі, понімаєш. Дружно все було* (Очеретна Олександра, м. Куп'янськ); *Толока. Збиралися. Коли хтось строїться, вся вулиця сходилася. А потім сідали вечеряти. Раніше різали кабана. Зібралися. Одному скосили. Другому. Гуртом. Викопали картоплю* (Губанова Тетяна, с. Колодязне). Емоційно марковані одиниці *весело, гарно, з піснями, з веселими розповідями, цікаво, святкували, сміялися, дружно* виявляють позитивні конотації колективної роботи.

Праця дає можливість посісти гідне місце в громаді. Колективна мораль, утілена в говіркових текстах, одночасно засуджує і жаліє людину, яка не має городу, не хоче працювати на землі. У вербалізованій у такий спосіб народній онтологічній парадигмі маніфестовано переконання, що така особистість є нереалізованою, не віднайшла гармонії на землі, не перебуває в тому органічному суспільно-трудовому вимірі, у якому жили попередні покоління, що забезпечувало тяглість існування народу: – … *Не де́ржуть ні огоро́дів…* / – *Як ставляться до таких людей?* / – *По-різному… Одні жалі́ють, а дру́гі скажуть… ну, я не знаю…* (Альбошіна Надія, с. Токарівка) / – *Для нас це ди́ко, канєшно…* (Козлова Ольга, с. Токарівка).

На периферії структури концепту ПРАЦЯ перебувають полярні оцінні компоненти – негативний і позитивний. Індивідуальні ретроспекції деяких інформаторів виявляють такі атрибути трудової діяльності, як 'безперервність', 'монотонність', 'обтяжливість', 'несвобода'. Раціонально-емоційна вербальна саморефлексія розкриває той факт, що праця як основа життєдіяльності водночас позбавляла можливостей більш повної реалізації людини в інших сферах життя, формувала абсолютну залежність від об'єкта трудової активності, зрештою пригнічувала волю особистості свідомо регулювати свої життєві плани: – *Ви своєю долею задоволені?* / – *Нє. Така жизнь прошла, шо… Ну, не знаю… Така… Не хотілось би мені.* <…> *Така жизня. Неважна. День і ніч чортуйся, й чортуйся, й чортуйся. Як ото кажуть… Хіба ж ти*

не лаятимешся – день же й ніч… (Демченко Катерина, с. Вільшана); *А я робила оце скільки… двадцять год, без виходних! Триста шисят п'ять днів в году! Така робота…* (Демченко Катерина, с. Вільшана); *Работав на тракторі. Скот тут. Жена, двоє дітей. Не получилося мені... Півтора года отучився і бросив. <…> Не було можливості нікуди поїхати. Ходиш за ними [худобою], прибираєш весь день. Усе життя праця. Відпочинку не було* (Семененко Анатолій, с. Токарівка). Вияв негативного оцінного компонента посилюється емоційними словами й повторами конструкцій: *день і ніч / день же й ніч; весь день / усе життя*; *чортуйся, й чортуйся, й чортуйся.*

Цікаво, що в наративах інших інформаторів ті самі компоненти структури концепту ПРАЦЯ – 'безперервність', 'монотонність', 'обтяжливість', 'несвобода' – забарвлені позитивною конотацією. Об'єктивується позитивна оцінка такими засобами, як емоційна лексика (*била інтєрєсна, не жалію ни одной мінуточки, я рада*), градація сурядних понять *(пять, і по шесть, і по девять гектар*), протиставлення (*було важко, но я рада*): *Била, била інтєрєсна. Я не жалію ни одной мінуточки, шо моє дитинство… яке б воно…, як би там не важко було: і мама на работі, і заставляла картошку… на картошкі бур'ян рвать, і воду насить, і вправляцця, і прибирать в хаті… Ну і дєцтва, в принципі, такога шоб не було… Пастаянна на вгароді, і агарод був не один отам кусочак там, у дварі, а було пять, і по шесть, і по девять гектар… Це було важко. Но, тєм нє мєнєє, я рада, шо має дєцтво прошло там* (Середа Ольга, м. Куп'янськ).

Полярність оцінних компонентів позначається на колективному уявленні про працю, що зумовлює складність організації в ментальному континуумі конотаційних параметрів. Цю складність утілено в амбівалентній по суті вербальній моделі, де представлено схвальний факт у формі лексичної одиниці з негативною експресією (*роботой душили*): *Тут було сорок шоферів, сорок механізаторів, ферми були, робо́ти були, роботой души́ли… <…> Було все тут: роботи по́вно було́, молодьо́жі повно було, а тепер уже ж воно … все одійшло…* (Альбошіна Надія, с. Токарівка).

Суспільно-історичний розвиток, зміни в економічній і політичній сферах країни, оновлення статусів учасників трудового процесу – усе це позначалося на характері, мотивації та цінностях праці. Колгоспна система радянського господарства базувалася на конфіскації в селян

землі й худоби, примусовій праці із заготівлі сільськогосподарської продукції на користь держави, непомірних податках, несправедливій оплаті, обмеженні прав і свободи людини. Та в говіркових текстах куп'янців не фіксуємо осмислення й обґрунтування свого статусу та місії в історичному форматі соціально-трудової площини. Лінгвокультурне інформаційне поле поняття ПРАЦЯ В КОЛГОСПІ / РАДГОСПІ демонструє певну індиферентність носіїв говірки до ідеологічних засад організації трудового процесу в контексті радянської економіки. У розповідях про життя за колгоспів і радгоспів домінує той самий стрижневий компонент концепту – 'праця як основа життєдіяльності'. Більшість інформаторів дає схвальну оцінку цьому періоду свого життя, адже колгоспні й радгоспні господарства погамовували головну органічну потребу існування українця – жити в праці: *У колгоспі харашо жилося, раньше все воно було, і садили все, <…> і платили непогано, і воно ж все раньше дешевше було, чим зараз, так шо при колхозі жилось харашо* (Ковальова Любов, сел. Дворічна); – *А що люди кажуть, коли краще жилося, коли були колгоспи чи зараз?* / – *Нє, ну я ж тоже пам'ятаю, ну лучше, канєшно, було при колхозі. Да, при колхозі. <…> Ну, жили вобщє! А щас шо ж, паї тіки і всьо…* (Харченко Наталія, с. Колодязне); – *Скажіть, будь ласка, було за колгоспів краще чи тепер жити?* / – *Неплохо тоді було… Неплохо було* (Семененко Анатолій, с. Токарівка).

Навіть вербалізована об'єктивна інформація про недостатнє визнання гідності працівника в добу колгоспів / радгоспів не забарвлює концептуально-інформаційне поле негативними конотаціями. Прикладом може слугувати фрагмент тексту інформаторки з села Вільшана про фактично підневільну безоплатну працю в колгоспі та водночас високий рівень свідомої трудової мотивації: *На різних роботах* [працювала]. *Трудодні ще тоді получали. <…> Ну, на трудодні тоді давали там зерна… тоді якісь копійкú в кінці году... <…> Раньше в селі було багато роботи. Шо не підеш на роботу, ще й поштрахують. І шоб вихододнів виробили двадцять п'ять мужик, а баба – двадцять, двадцять три там. <…> Ну я ж була передовик, як ти думаєш!* (Демченко Катерина, с. Вільшана). Немає іронії в дискурсі мешканки міста Куп'янська, хоча формально текст її містить: *Бабушка всєгда утром наготовить собі тормозок, тяпочку, водички ілі молочка бутилочку. А я говорю: «Бабушка, куда ти собралась?». «А я, – говорит, – іду*

палочку зароблять. Трудодень (Очеретна Олександра, м. Куп'янськ). Якщо й фіксуємо певні сумніви носіїв говірки щодо безпомилковості й людиноцентричності колгоспної системи радянського господарства, то вони перебувають нібито поза раціональним досвідом, є неусвідомленими – своєрідним метамовним засобом рефлексії щодо свого ж висловлювання *(ми вважали, що ми нормально живемо)*: *Так, колгоспи було навіть два або три на території нашої селищної ради, вот… Ну, жилося непогано... Ну, ми вважали, що ми нормально живемо* (Пашко Лідія, сел. Дворічна).

Ці лінгвокультурні факти виявляють архетип народу-трударя, для якого праця – це найвища цінність, властива людині форма існування; праця для селянина-українця апріорі є самоцінною й самодостатньою, фактично, незалежно від суспільно-історичних обставин – сприятливих чи несприятливих. Духовне значення праці полягає в самоствердженні людини як особистості. Селянин нібито вивищується над потрясіннями чергового суспільно-історичного ладу, плинністю ідеологій, суєтою економічних реформ, натомість адаптується до нових умов і працює. Індивідуальна значущість трудової діяльності синхронізується із суспільною: плоди праці приносять користь іншим, навіть якщо вилучаються експлуататорами. У говіркових текстах виявляємо такий ціннісний аспект праці для селянина, як шанобливе ставлення до результатів труда, навіть якщо вони не слугують зростанню благополуччя та добробуту працівника. Податки радянської влади (чи то свавільне вилучення) обурюють нараторів менше, ніж недолуга організація зборів податків, за якої продукти селянської праці переводяться нанівець: *Те, шо налоги платили <…> ладно, хай уже ж так. Ну як оце сколочене масло, представте собі: жара, літо, сколотили те масло, носили його оце у висілок (отак казали, шо воно називалося «Сталіно», совхоз «Сталіно», отут ось, це ж наш орендодавач там живе). Отож той… понесуть. Ну його ж поки донесеш, воно ж ста́ріє, а поки отправлять там чи в Київ, чи в Москву, чи де його там отправляли, шо ж воно буде з нього?! Уже ж там ну не масло буде, а, ну… воно вонятиме отим же старим, старе буде воно вже – не годіцца* (Філімонова Ольга, с. Токарівка). Так само недолуге господарювання, занедбання угідь та ресурсів є явищами, що найбільше вражають куп'янців у сьогоденні: *Був ставок. Тепер його загробили. Дуже здоровий. Є вода, але…Орендарі взяли в оренду й загробили.*

Поки не було хазяїв, було краще (Губанова Тетяна, с. Колодязне), *Ну у нас був дуже хороший ставок оце в селі тут, ну його отдали в аренду, і його занедбали, і він пропав* (Харченко Наталія, с. Колодязне).

Доба індустріалізації суттєво скоригувала сферу трудової діяльності, здебільшого в містах. Робітничий клас Куп'янська очолила запрошена з Росії так звана інтелектуальна еліта *(піднімать промисловість*), що зрештою споводувало змішування культур, взаємну асиміляцію, а почасти сильніший культурний вплив російськомовного населення в рамках розбудови інтернаціонального індустріального радянського суспільства. Трансформація соціально-трудового простору осмислюється базовими категоріями концепту ПРАЦЯ, такими як *'основа життєдіяльності', 'згуртованість', 'наявність праці / робочих місць'*: *Підприємств у нас було немєряно. То єсть, це прамислове місто було, дуже промислове <…>. Як я пишалася тим, що я була частинкаю тоєї великаї заводської родини* (Мілодан Ольга, м. Куп'янськ).

Доба незалежної України так само не спонукає до аналізу політичних, історичних контекстів, у яких людина реалізує себе як трудівника; натомість знову фіксуємо акцент на параметрах *'наявність праці / відсутність праці', 'розумне господарювання / недолуге господарювання'*: *…Тут же ж у нас комплєкс був дуже великий, в нас хазяйство тут дуже таке було процвітающе, ну а тепер, канєшно… <…> Більше я не вийшла сюди на роботу, бо розвалилося усе…* (Харченко Наталія, с. Колодязне); *Машинабудівний завод не дали разграбити, але він, ну як, працює, але не по назначєнію…* (Мілодан Ольга, м. Куп'янськ).

Висновки

Сценарії трудової діяльності, стабільно активовані в наративах, акумулюють глибинні національно-культурні смисли, що закодовані в концептуальних структурах свідомості: праця – це фундаментальний вимір екзистенції українця, основний спосіб осягнення світу й осмислення себе в ньому, головний інструмент самореалізації. Ядро концептуальної структури представлено універсальними, несуперечливими в контексті говіркового дискурсу компонентами: 'основа життєдіяльності', 'гарант добробуту', 'органічна площина самореалізації людини', що постали як результат об'єктивних спостережень, раціонального аналізу, соціальної й мовно-культурної взаємодії членів територіальної спільноти. Динаміка мовомислення скеровує

об'єктивацію цих складників через поняттєвий простір концептів БАТЬКО, МАТИ, ДІД, БАБА, РОДИНА, ДОМІВКА, ЗЕМЛЯ, ЖИТТЯ, ДИТИНСТВО, ДОЛЯ, ГРОМАДА, ПІСНЯ, КРАСА, ПРИРОРДА, ГАРМОНІЯ, РАДІСТЬ. Ментальна взаємодія культурних констант, об'єктивація народних архетипів у площині міфологічної свідомості подекуди знаходять утілення в піднесеному стилі оповіді, фольклорній поетиці. Значна частина вербалізованої інформації – це чуттєвий досвід, матеріалізований в емоційно-експресивній лексиці, окличних конструкціях, художніх образах і прийомах. На периферії структури концепту ПРАЦЯ містяться оцінні компоненти. Різноплановість ментально-концептуальної організації оцінних характеристик знаходить відображення в складності мовного втілення: амбівалентні, формально нелогічні мовні моделі; метамовна рефлексія щодо попереднього висловлювання; нівелювання функціонального навантаження вжитої іронії – усе це ілюструє ізоморфізм між структурами мислення й мовною організацією. Подальший лінгвокогнітивний аналіз на матеріалі діалектного мовлення вважаємо перспективою сучасних лінгвістичних студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Барвіна, Н. О.**, & Барвіна, Н. О. (2013). Концепт *жінка* в українській фразеології: культурні стереотипи. *Лінгвістика, 2,* 108–114. 2. **Вільчинська, Т. П.** (2009). Основні підходи до визначення концепту в лінгвістичній парадигмі. *Наук. зап. Тернопол. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка.* Серія «Мовознавство», *2 (17)–1 (18)*, 26–33. 3. **Воробйова, О. П.** (2011). Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісн. Київ. нац. лінгв. ун-ту.* Серія «Філологія», *14 (2),* 53–63. 4. **Голубовська, І. О.** (2016). Сучасна українська лінгвоконцептологія: стан і перспективи розвитку. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*, *10 (1),* 151–159. 5. **Гриценко, П. Ю.** (Ред.). (2017). *Діалекти в синхронії та діахронії. Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології.* Київ: КММ. 6. **Гуйванюк, Н.**, & Руснак, Н. (2003). Діалектний текст як лінгвокогнітивна одиниця. *Українська мова, 2,* 102–110. 7. **Жаботинська, С.** (2011). Лексичні поля й нелінійна динаміка когнітивних структур. *Вісн. Львів. ун-ту.* Серія філологічна, *52,* 3–11. 8. **Жайворонок, В.** (2018). *Антологія знаків української етнокультури.* Київ: Наук. думка. 9. **Загнітко, А.** (2010). Класифікаційні типології концептів. *Лінгвістичні студії*, *21,* 12–21. 10. **Іващенко, В. Л.** (2008). Семантика ментальності концепту. *Мовознавство, 1,* 37–43. 11. **Калашник, В. С.** (2011). *Образно-смислова єдність як засіб і знак у поетичній мовній картині світу. Людина та образ у світі мови*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 12. **Радзієвська, Т. В.** (2010). *Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту*. Київ: Інформ.-аналіт. агентство. 13. **Руснак, Н.** (2009). *Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок*. Чернівці: ЧДУ. 14. **Селіванова, О.** (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія.* Полтава: Довкілля-К.

REFERENCES

1. **Barvina, N. O.**, & Barvina, N. O. (2013). Kontsept *zhinka* v ukrainskii frazeolohii: kulturni stereotypyy [The concept of a *woman* in Ukrainian phraseology: cultural stereotypes]. *Linhvistyka – Linguistics*, *2,* 108–114 [in Ukrainian]. 2. **Vilchynska, T. P.** (2009). Osnovni pidkhody do vyznachennia kontseptu v linhvistychnii paradyhmi [Basic approaches to concept definition in the linguistic paradigm]. *Nauk. zap. Ternop. nats. ped. un-tu im. V. Hnatiuka*. Seriia «Movoznavstvo» – *Scientific notes of V. Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University.* Linguistics Series, *2 (17)–1 (18),* 26–33 [in Ukrainian]. 3. **Vorobiova, O. P.** (2011). Kontseptolohiia v Ukraini: zdobutky, problemy, prorakhunky [Conceptology in Ukraine: achievements, problems, miscalculations]. *Visn. Kyiv. nats. linhv. un-tu.* Seriia «Filolohiia» – *Bulletin of the Kyiv National Linguistic University.* Philology Series, *14 (2),* 53–63 [in Ukrainian]. 4. **Holubovska, I. O.** (2016). Suchasna ukrainska linhvokontseptolohiia: stan i perspektyvy rozvytku [Modern Ukrainian linguoconceptology: state and prospects of development]. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva – Current issues of philology and translation studies, 10 (1),* 151–159 [in Ukrainian]. 5. **Hrytsenko, P. Yu.** (Ed.). (2017). *Dialekty v synkhronii ta diakhronii. Transformatsiia dialektnoho kontynuumu i problemy linhvoekolohii [Dialects in synchrony and diachrony. Transformation of the dialect continuum and problems of linguistic ecology]*. Kyiv: KMM [in Ukrainian]. 6. **Huivaniuk, N.**, Rusnak, N. (2003). Dialektnyi tekst yak linhvokohnityvna odynytsia [Dialect text as a linguocognitive unit]. *Ukrainska mova – Ukrainian language, 3*, 73–80 [in Ukrainian]. 7. **Zhabotynska, S.** (2011). Leksychni polia y neliniina dynamika kohnityvnykh struktur [Lexical fields and nonlinear dynamics of cognitive structures]. *Visn. Lviv. un-tu.* Seriia filolohichna – *Bulletin of Lviv University.* Philological series, *52,* 3–11 [in Ukrainian]. 8. **Zhaivoronok, V.** (2018). *Antolohiia znakiv ukrainskoi etnokultury [Anthology of signs of Ukrainian ethnoculture]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 9. **Zahnitko, A.** (2010). Klasyfikatsiini typolohii kontseptiv [Classification typologies of concepts]. *Linhvistychni studii –Linguistic Studies, 21,* 12–21 [in Ukrainian]. 10. **Ivashchenko, V. L.** (2008). Semantyka mentalnosti kontseptu [Semantics of mentality concept]. *Movoznavstvo – Linguistics, 1,* 37–43 [in Ukrainian]. 11. **Kalashnyk, V. S.** (2011). *Obrazno-smyslova yednist yak zasib i znak u poetychnii movnii kartyni svitu. Liudyna ta obraz u sviti movy [Figurative-semantic unity as a means and a sign in the poetic linguistic picture of the world. Man and image in the world of language]*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian]. 12. **Radziievska, T. V.** (2010). *Narysy z kontseptualnoho analizu ta linhvistyky tekstu [Essays on conceptual analysis and linguistics of the text]*. Kyiv: Inform.-analit. ahentstvo [in Ukrainian]. 13. **Rusnak, N.** (2009). *Linhvokohnityvni ta prahmatychni vymiry dialektnykh tekstiv bukovynskykh hovirok [Linguocognitive and pragmatic dimensions of dialect texts of Bukovinian dialects]*. Chernivtsi: ChDU [in Ukrainian]. 14. **Selivanova**, **O.** (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: terminological encyclopedia]*. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian].

Крехно Тетяна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради; пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61001, Україна.

Tel.: +38-067-784-76-81
E-mail: krekhno.t@i.ua
http://orcid.org/0000-0002-6656-4808

Krekhno Tetiana Ivanivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Professor at the Department of Ukrainian Linguistics, Literature and Teaching Methods, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council; 7 Rustaveli Ln, Kharkiv, 61001, Ukraine.

Кордулян Марія Іллівна – старший викладач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради; пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61001, Україна.

Tel.: +38-095-772-51-38
E-mail: korduliianmaria61@gmail.com
http://orcid.org/0000-0002-9480-9841

Kordulian Mariia Illivna – Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Linguistics, Literature and Teaching Methods, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council; 7 Rustaveli Ln, Kharkiv, 61001, Ukraine.

Жукова Анастасія Іванівна – здобувач освіти психолого-педагогічного факультету, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради; пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61001, Україна.

Tel.: +38-098-034-09-53
E-mail: nastya.zhukova2102@gmail.com
http://orcid.org/0000-0003-4620-0545

Zhukova Anastasiia Ivanivna – student of the Faculty of Psychology and Pedagogy, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council; 7 Rustaveli Ln, Kharkiv, 61001, Ukraine.

Надійшла до редакції 14 лютого 2021 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Крехно Т. І., Кордулян М. І., Жукова А. І. Лінгвокогнітивна репрезентація концепту ПРАЦЯ в говірках Центральної Слобожанщини (на матеріалі текстів Куп'янщини). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 268–282. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.20

APA: Крехно, Т. І., Кордулян, М. І., & Жукова, А. І. (2022). Лінгвокогнітивна репрезентація концепту ПРАЦЯ в говірках Центральної Слобожанщини (на матеріалі текстів Куп'янщини). *Лінгвістичні дослідження, 56,* 268–282. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.20

УДК 811.161.2’367.2

О. А. Олексенко

ХУДОЖНЯ ФУНКЦІЯ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

У статті розглянуто актуальну для поетичного синтаксису тему, розкриття якої спрямоване на встановлення художньої енергетики номінативних речень у поетичному мовленні як сконцентрованого вияву предикації, пов’язаного з внутрішнім мовленням ліричного героя. Проаналізовано їхні змістові функції: інформативна хронотопна, дейктична, характеризувальна, оцінна, образоутворювальна, асоціативна, емпатійна. Визначено місце номінативних речень у структурі твору та їхню роль у творенні стилістичних фігур – композиційного кільця (рондо), гендіадису, анафоричного повтору, антитези тощо.

***Ключові слова**: номінативне речення, поетичний синтаксис, предикація, художня функція, стилістичні фігури.*

Oleksenko O. Artistic Function of Nominative Sentences in Ukrainian Poetic Speech. *The article focuses on the topical in the poetic syntax issue that has been casually analyzed in the general paradigm of studying poetic grammar. The aim of the research is to identify the artistic energy of nominative sentences in the poetic speech as a concentrated expression of predication connected to the lyric hero’s inner speech. Nominative sentences in the poetic speech perform various artistic functions because their non-structured predicative meaning differs from other sentence patterns as the one having a condensed content and rich semantics. These sentences are specific in the poetic syntax as they serve the integral expression of a work form and content presenting the life images figuratively.*

Sentences of this pattern not only inform by means of nominative signs about the reality or the hero’s inner world and identify the plot’s dimensions “here and now” but also cause a rich spectrum of associations and acquire characterizing and evaluative functions and conduce to the reader’s empathy.

Particular attention is paid to the lexical means used in these syntactic units and to the interrelation of the words semantics and the nature of the nominative sentences functions.

As a structural element of a text, nominative sentences take part in building its composition; they often take the strong position at the beginning of the text and, consequentially, determine the chronotope of the poem, or serve the frame; they can be explicated as the elements of the «chain» of events and facts that develop dinamically or, visa versa, slow down, which means that nominative sentences can create cinematographic features of the text.

A nominative sentence is an active cause of creating stylistic figures, in particular, compositional ring (rondo), hendiadys, polysyndeton, anaphoric repetition, antithesis, etc.

***Key words**: nominative sentence, poetic syntax, predication, artistic function, stylistic figures and means.*

© Олексенко О. А., 2022

https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.21

Вступ

Синтаксична організація поетичного тексту в останні десятиліття стала предметом пильної уваги лінгвістів (роботи М. Л. Гаспарова, О. М. Голикової, С. Я. Єрмоленко, В. В. Іванова, Ю. І. Калашник, І. І. Ковтунової, Н. А. Ніколіної, О. М. Панченка, І. І. Сметани та ін.). Мовознавці підкреслюють роль одиниць синтаксичного рівня мови в їхній здатності виконувати естетичну функцію та виступати матеріалом для стилістичних фігур. Зокрема, у полі зору науковців перебувають односкладні речення як утворення, що здатні нести в поетичному тексті значний заряд емотивності й експресії, виконувати функцію організації всієї композиції твору, бути виразником і творцем певного поетичного образу. Окрему увагу привертають номінативні й інфінітивні речення, що їх розглядають як елементи номінативних та інфінітивних рядів. Особливо докладно їхню специфіку й функції досліджували на матеріалі українського художнього мовлення З. З. Коржак (2007), російського – О. М. Панченко (1993), О. М. Голікова (2011) та ін. Однак далеко не всі параметри художнього потенціалу номінативних речень висвітлені, зазвичай їхнє функціонування було проаналізовано лише побіжно в загальній парадигмі дослідження поетичного синтаксису. Виразність їхньої композиційно й образоутворювальної функцій вимагає глибокого лінгвістичного коментування, що й зумовлює актуальність порушеної теми.

Мета статті – з'ясувати художню функцію номінативних речень у поетичному мовленні українських письменників XX – XXI століть, її завдання: 1) висвітлити роль номінативних речень у поетичному синтаксисі; 2) виявити й описати функції досліджуваних одиниць у поетичному мовленні українських письменників XX – XXI століть; 3) схарактеризувати стилістичні фігури за участю номінативних речень в українській поезії.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети в роботі застосовано такі методи: науково-пошуковий для узагальнення теоретичних поглядів на проблеми поетичного синтаксису й ролі в ньому номінативних речень; метод інтерпретаційно-текстового аналізу для виявлення змістової характеристики аналізованих конструкцій; описовий метод для виявлення їхнього структурного наповнення; метод

семантико-стилістичного аналізу для визначення стилістичних функцій номінативних речень у поетичному мовленні.

Виклад основного матеріалу

Аналізуючи генезу номінативних речень як елементів поетичного тексту, М. Л. Гаспаров, В. В. Іванов, І. І. Ковтунова відзначають той факт, що вони з'явилися в художній мові в першій половині XIX ст., і пов'язують це з розвитком у мові поезії особливого "именного стилю" та послабленням дієслівності (Иванов, 1979; Гаспаров, 1979, Ковтунова, 1986), що відображає мовні тенденції, помічені ще О. О. Потебнею, який відзначав, що номінативні конструкції з'являються лише на пізньому етапі розвитку синтаксичної будови мови і є наслідком пропуску дієслівної зв'язки (Потебня, 1976). М. А. Москаленко вважає, що в українській мові вони поширилися з останньої чверті XIX століття.

Як відомо, існує кілька підходів до класифікації номінативних речень (О. М. Пєшковський, Ю. В. Шевельов, Н. А. Москаленко, С. О. Караман, М. У. Каранська, А. П. Загнітко, І. М. Сушинська та ін.). Дехто (Шевельов, 1947: 16) визнає тільки екзистенційний тип як такий, що найбільш точно передає специфіку цієї синтаксичної конструкції, інші, розглядаючи номінативні речення під різними кутами зору, виокремлюють ще вказівні, тематичні, власне називні, оклично-називні, номінативні речення уявлення, емоційні, оцінні, спонукально-побажальні тощо. Не заглиблюючись у проблеми класифікації, оскільки це не входить до завдань нашої роботи, зауважимо лише, що художні функції текстотворення, притаманні номінативним реченням, власне, відображають усю їхню різноманітну семантичну сутність.

Лінгвісти звертають увагу на те, що на той час частотним був їх ужиток у сильній позиції (на початку тексту), а лексичне наповнення було суворо визначеним – це лексика з темпоральною чи просторовою семантикою, тобто в них містилася вказівка на місце й інколи час дії, окреслювалися хронотопні ознаки далі викладеного. Ця традиція стала загальноприйнятою, нею користується і сучасна українська поезія: ***Тагіл. Зима. Шістдесят перший рік*** (В. Стус); ***Чорнобиль. Зона. Двадцять перший вік*** (Л. Костенко); ***Перші дні листопада*** й далі ***Третя по обіді. Суха осінь*** (С. Жадан). Науковці звернули увагу на здатність номінативних речень виконувати в поетичних текстах

рамкову функцію (Ніколіна, 2013: 39): ***Сад і тіні, / тишина.*** */ Очі сині край вікна. / Повні муки / ждуть давно. / Вітер стука / у вікно.* **/ *Сад і тіні, / тишина.*** */ Очі сині / край вікна* (В. Сосюра). Останнє речення формально є неповним двоскладним, але лінгвісти відзначають, що такі бездієслівні неповні речення або навіть ряди однорідних членів-субстантивів, що займають різні синтаксичні позиції, слід розглядати в одному семантичному ключі, оскільки «вони відображають особливості сприйняття ліричного героя чи персонажа» (Ніколіна, 2013: 40). Таке саме обрамлення за участі номінативних речень фіксуємо на початку поезії М. Вінграновського «Щуче»: ***Озер осінніх сонні небеса****, / І щучі дні, наструнені на спінінг, / І помідорів на зорі наспілих / Краса притомлена, примружена краса* і в кінці: ***Озер осінніх сонні небеса,*** */ І щучі дні, і срібне око шини, / Казан чубатий, хліб і ковбаса / І… Антонінині примружені жоржини* (М. Вінграновський). Така композиція вірша несе в собі не тільки інформацію про місце й час подій, описаних у творі, а й передає глибину відчуттів ліричного героя в сприйнятті довкілля, створюючи образ української природи й людини як її часточки. Цьому сприяють поширювачі номінативів – прикметники й дієприкметники, ужиті в переносному значенні, які породжують художню метафору. Ця поезія демонструє й іншу функцію номінативних речень – участь у творенні стилістичної фігури: нанизування їх у середині твору, поєднання повторюваним сполучником *І*, що утворює полісиндетон, передає динаміку подій, викликану міцним ударом спійманої щуки, швидку зміну картинок: ***І «Волга», й небо, й луки із людьми, / І цибулина церкви, і тополі, / І сизі села димарями вниз! / І доля наша…***

Дослідники відзначають, що поява в поетичному мовленні номінативних речень історично збіглася з розвитком поетичного дейксису (Ковтунова, 1986). Такі синтаксичні одиниці відтворюють сприйняття ліричним героєм того чи того явища або стану тут і зараз. Дослідник "именного стилю" в ліричній поезії В. В. Іванов підкреслює, що номінативні речення сприймаються завжди в площині теперішнього граматичного часу (Іванов, 1979), хоча й не мають відповідних формальних показників, що, власне, відзначав ще О. О. Потебня (Потебня, 1968). Їхня дейктична функція полягає передусім у вказівці на реальність світу, що оточує ліричного героя, реальність хронотопних характеристик і на реальність їх сприйняття: ***Ранок,*** **/**

шоколад, / тютюн гіркавий. */ Та, щоправда, можна не піти / в alma mater* (І. Бондар-Терещенко); ***Дніпро, і Лавра, і мости, / веселий гомін, дзвін трамвая****…*(В. Сосюра). Як бачимо, лексика таких речень складається з іменників конкретної семантики, ужитих у прямому значенні. Особливо виразно дейксис локативу виявляється в історичному романі у віршах «Берестечко» Л. Костенко. На 60 рядків уривку тексту припадає 7 дієслів і лише 5 неномінативних речень. Цей уривок є, власне, переліком топонімів України часів гетьманства Богдана Хмельницького. Однак сприймати це як просту вказівку на локус, де розгортається історія України, не можна, оскільки поетеса групує назви населених пунктів за семантикою внутрішньої форми й наділяє їх особливою конотацією, що асоціюється зі сприйняттям України через топоніми, етимологічно пов'язані з її природою, іменами осіб, які заклали населені пункти, з назвами загарбників наших земель, з фізичними й психологічними характеристиками тощо, тобто за допомогою етимологічної основи топонімів, їхнього семантичного групування і переліку Л. Костенко окреслює риси й віхи історії України[1]. Перелік топонімів тільки зрідка переривається якимось коротким авторським коментарем, загалом це потік не поширених атрибутивною лексикою номінативів, кожен із яких чи цілі групи викликають певні асоціації. Справедливим у цьому аспекті вважаємо твердження Л. Ю. Максимова про те, що послаблення в слова конструктивних зв'язків пробуджує й посилює в ньому асоціативні зв'язки, коло яких надзвичайно широке (Максимов, 1966).

Дейктичність номінативних речень посилюється вживанням вказівних займенників *цей, той*, *такий*, що набувають у цьому разі ознак партикулятивності, та вказівної частки *ось*: *А через півжиття, коли ти вже здорожений, / ця нереальна мить – як сон серед садів!* / ***Ця тиша, це вікно, цей погляд заворожений, / і навіть той їжак****, що в листі шарудів* (Л. Костенко); ***І цілий світ, і ось така дрібничка*** *– / димок туману в пригорщах долин, /* ***і кухлик той, і та в яру криничка, / і обважнілі грона горобин…*** (Л. Костенко); ***О ніч німа, пустельна і совина! / Цей холод, ця тілесна печія…*** (Ю. Андрухович). У подібних випадках спостерігаємо виникнення генедіадису – фігури тотожності, що вияскравлюється вживанням у низці прикладів метафоризованих іменників.

[1] Дозволимо собі не наводити весь уривок (Костенко, 2012: 266–268).

Крім дейктичної функції вказівки на місце й час, номінативні речення часто позначають абстрактні поняття, передаючи дії, або виконують характеризувальну функцію: *Ластівки тікають із Європи. / Що поробиш?* ***Скрегіт, регіт, рев. / Чад, бензин, вібрації, галопи,*** *– / птиці мертві падають з дерев* (Л. Костенко); ***І сонце, і гудки, і запахи ялини, / і шелести беріз, і птичі голоси, / і паротягу крик****, що у просторі лине, і неба синій зір у сяєві краси* (В. Сосюра). У таких реченнях активно функціюють віддієслівні іменники як абстрактної, так і конкретної семантики, що утворюють цілі ланцюжки назв дій і назв предметів за виконуваною дією, у такий спосіб передаючи рух життя, його динаміку. Динамічно виразними є картини буття, коли номінативні речення репрезентовані іменниками різної семантики – не тільки процесуальної, а й предметної, якісної, назвами осіб. Н. А. Ніколіна висловлює слушну думку, що номінативи з процесуальною семантикою виконують функцію монтажу динамічних сцен (Ніколіна, 2013). Однак слід зауважити, що цю функцію можуть брати на себе й номінативні речення, до складу яких входять іменники з непроцесуальною семантикою, але значення яких містять сему, пов'язану з пересуванням, з рухом, особливо в тому разі, коли їхнім нанизуванням починаються кілька строф у тексті, тобто образ руху – наскрізний у поезії, наприклад: ***Машини, шини, стрес, експрес, / кермо, гальмо****, впритул, з-за рогу!* І наступна строфа: ***Таксі, автобуси, авто, / і мотоцикли, і кибитки****.* І далі: ***Маршрути горя і безчесть*** (Л. Костенко).

Окремо слід зупинитися на номінативних реченнях, головний член яких семантично пов'язаний з називанням відрізків часу. Їх повтор у сполученні з підсилювальними фразовими частками *ще* й *вже*, антонімічними за своїм граматичним значенням і вжитими з іменниками-антонімами, дає ефект швидкого перебігу подій і такого самого швидкого їхнього завершення, тобто сприяє наростанню стилістичної напруженості: *Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить. /* ***Бляшаний звук води, веселих крапель кроки. / Ще мить, ще мить, ще тільки мить і мить, / і раптом озирнусь, а це вже роки й роки! / А це уже віки!*** (Л. Костенко). Такі номінативні речення передають рух вражень, думок, що прискорено з'являються і прискорено зникають, як і реалії з поля зору мовця (Бистрова, 2004). Семантику динаміки забезпечує в цьому разі й тло перших двох номінативних речень, розлогих у змалюванні природи завдяки другорядним членам речення.

Треба зазначити, що фразові частки в номінативних реченнях перебирають на себе семантично ключові функції, слугують своєрідними модальними маркерами. Коли ж вони виконують художню функцію анафоричного повтору, це посилює виражальні можливості номінативних речень: ***Тільки синь, тільки глиб, тільки спокій… Ясна / Тільки вічність. – Навіщо ж слова?*** (Є. Маланюк).

Характеризувальну функцію посилює семантика вжитих означень, особливо яскравих тоді, коли атрибутиви мають переносне значення й утворюють художню метафору, вибудовуючи образ сприйняття: ***Димів долинних вечорове стлище, / Крила низького повечірній плин*** (М. Вінграновський); ***І дощ, і сніг, і віхола, і вітер. / Високовольтна лінія Голгоф****. / На біле поле гайвороння літер / впаде як хмари, цілі хмари строф* (Л. Костенко); ***Сині трави. Даль кармінна. / Ріки в тумані. / В сяйві мрійному долини, / і огні, огні*** (В. Сосюра). Часто, як і в останньому прикладі, номінативні речення переплітаються з бездієслівними двоскладними, утворюючи семантичну текстову єдність. Одна з поезій Л. Костенко складається із чотирьох бездієслівних рядків, і ті номінативні речення, що входять до її складу, в образно-метафоричній формі передають цілісне уявлення про душевний стан ліричного героя: ***Стихії смутку і любові.*** */ Великий сон душі, не втілений у слові.* **/ Гіркий міраж ілюзій і оман. / Силуети лицарів крізь туман…** (Л. Костенко). Глибинна метафора, що уособлює філософське ставлення до життя за допомогою понять зі сфери природи й мистецтва та вербалізована поруч із двоскладним номінативними реченнями, збагаченими означеннями, відображена в поезії Ю. Іздрика «Серпень»: *Серпень виходить на авансцену* / ***і – монологи / і – реверанси / згашена рампа / темна куліса.***

Номінативні речення можуть також ускладнюватися однорідними членами, що розкривають суть узагальнювального іменника й створюють високу емоційну напругу тексту: ***А це така любовна гра: / кружіння, дзеркало і промінь!*** (Ю. Андрухович).

І. І. Ковтунова зазначає, що «номінативні речення являють собою нечленований предикат і, відповідно, підвищують рівень предикативності тексту. Цим самим вони виражають думку в "згущеному" вигляді, – риса, притаманна внутрішньому мовленню» (Ковтунова, 1986: 158). Лінгвісти звертають увагу на те, що поетичний текст, що містить одні предикати, без підметів і присудків, має підвищену

динамічність, у вірші гостро відчувається "енергія стискання" (Сильман, 1977). Наприклад, поезія М. Вінграновського «Баба Марта» починається з рядків ***Дванадцять рублів пенсії, коза, / Синенька хата на одну кімнату***, і завершується вірш рядком ***Дванадцять рублів пенсії і хата***. Ця рамкова структура з номінативних речень передає всю змістову сутність вірша, за допомогою неї виражаються наскрізні образи поезії, середина тексту тільки конкретизує й уточнює буття старенької, якість якого вже можна зрозуміти із семантики цих номінативних речень буття. Вірш Л. Костенко «Пекучий день…» теж має рамкову структуру з номінативних речень, але вони не повторюються, а навпаки – набувають антитетичних ознак, виражаючи контраст природи до грози й під час неї, причому початок вірша позначений відсутністю будь-якого руху, обважнілим від спеки спокоєм природи, що виражається відповідними іменними частинами мови й пунктуаційно трьома крапками: ***Пекучий день… лісів солодка млява… / смага стежок… сонливиці левад…***, а кінець – це згущена за допомогою іменників із семантикою дії і стану та підкріплена інтонаційним знаком оклику динаміка грози: ***Тремтіння віт, і жах, і насолода, / шаленство злив у білому вогні!*** (Л. Костенко).

Часто номінативні речення, особливо їхнє накопичення в тексті, водночас поєднують значення номінації, предикації й емоційної оцінки: ***Сива стомлена сутінь снігів, / Слід сорочий і лисячий слід*** (М. Вінграновський); ***Звичайна собі мить. Звичайна хата з комином. / На росах і дощах настояний бузок*** (Л. Костенко); ***Венеція… Каміння і вода… / Фантазія задуманої ткалі. / Осінній вітер, Синя Борода,*** */ рве з горобин оранжеві коралі.* ***/ І це село, і дощ, і голубок, / Венеція, і повні очі смутку*** (Л. Костенко); ***Ті журавлі, і їх прощальні сурми… Тих відлітань сюїта голуба…*** (Л. Костенко). Емоційна оцінка зазвичай підсилюється інтонаційно та завдяки семантиці означень. Повторення однотипних синтаксичних конструкцій, оклична інтонація сприяє створенню додаткового естетичного враження: ***Осінній день, осінній день, осінній! / О синій день, о синій день, о синій!*** (Л. Костенко); ***Світ який – мереживо казкове! / Світ який*** *– ні краю ні кінця!* ***/ Зорі й трави, мрево світанкове, / Магія коханого лиця*** (В. Симоненко). Особливо виразний такий естетичний ефект у контекстах, коли члени повторюваних номінативних речень змінюють свій порядок: ***Літо бабине, бабине літо****… / Серце чує осінні*

путі… / Хтось заплутав зажурені віти / в павутиння нитки золоті (В. Сосюра).

Дослідники поетичного синтаксису неодноразово звертали увагу на тенденцію до асиметрії синтаксичної організації тексту: зміну однотипних конструкцій іншими побудовами, зокрема переривання низки номінативних речень двоскладними чи односкладними дієслівними, що корелюють з усім образним ладом поезії, й усе разом створює цілісну картину буття природи в її динаміці й сприйнятті людиною: *Весняний день. Вологий вітер. Хмари. / Гримлять струмки. Ламаються льоди. / Граки в садах влаштовують базари. В полях – озера талої води. / То дощ. То сніг. То пролісків іскринки. / То перший грім. То пломінка блакить… / Усе мінливе, наче настрій жінки: / Не добереш, чого чекать за мить* (М. Луків).

Як справедливо зазначає Н. А. Ніколіна, «номінативні ряди, виражаючи синтаксичне значення теперішнього часу, оформлюють у композиції тексту погляд ліричного героя (героїні) й створюють образ безпосереднього сприйняття, установлюють перспективу зображення» (Ніколіна, 2013: 50), наприклад: ***Вечірній сон. І спогади****. І дощ / колише світ розпуклого ясмину. /* ***Бездомний вітер****. Спи, маленький сину, / Спи, сину мій маленький, коли хоч* (В. Стус).

Поєднання за допомогою сполучника *і* в одному семантичному відрізку тексту номінативних і двоскладних речень здатне створювати додаткові стилістичні ефекти, спрямовані на виникнення емпатії з боку читача в сприйнятті загального тону поезії. Це може бути просто опис, інформація про буттєві явища, може бути перелік і наростання чи спад подій, що відбуваються, а може бути зображення емоційного стану героя. Наприклад, у вірші Л. Костенко «Ще назва є, а річки вже немає» туга, сум за тим, що зникло, чого вже не існує, передані синтаксичними конструкціями, до складу яких увійшли й іменники та ознакові слова відповідної семантики: ***І тільки степ, і тільки спека, спека, / і озерявин проблиски скупі. / І той у небі змарений лелека,*** */ І те гніздо лелече на стовпі.*

Опис художніх функцій, що здатні виконувати номінативні речення, безумовно, у цій статті тільки накреслений і далеко не вичерпаний.

Висновки

Номінативні речення в поетичному мовленні виконують особливі художні функції, оскільки їхнє нечленоване предикативне значення вирізняється на тлі інших реченнєвих конструкцій як сконцентроване у своєму вияві, семантично містке. Вони посідають особливе місце в поетичному синтаксисі, слугуючи цілісному вираженню форми й змісту твору, образно презентуючи картини життя.

Такі речення не тільки інформують номінативними знаками про світ реальності чи про внутрішній світ ліричного героя, а й перебирають на себе характеризувальні, оцінні функції, викликають широке коло асоціацій, сприяють виникненню емпатії в читача.

Як структурний елемент тексту вони беруть участь у створенні його композиції, займаючи сильну позицію початку твору й тим самим визначаючи хронотопні ознаки сюжету вірша, чи слугують рамковим обрамленням, можуть виявлятися і як елементи "стрічки" подій і фактів, що динамічно розвиваються чи навпаки їхній хід притишується, тобто брати участь у створенні кінематографічності сюжету.

Номінативні речення є активним чинником у творенні стилістичних фігур, зокрема композиційного кільця, гендіадису, полісиндетону, анафоричного повтору, антитези тощо.

Перспективним уважаємо подальше дослідження номінативних речень як структурних елементів номінативних рядів в українській поетичній картині світу, що визначають специфіку національної мовної картини й особливості ідіостилю окремих авторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бистрова, О**. (2004). Домінантний образ і поетичний синтаксис. *Вісн. Львів. ун-ту*. Серія філологічна, *35,* 49–59. 2. **Гаспаров, М. Л.** (1995). *Избранные статьи*. Москва: Наука. 3. **Голікова, О. М.** (2011). Номінативні та інфінітивні ряди в художньому тексті. (Автореф. дис… канд. філол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 4. **Иванов, В. В.** (1979). Категория определенности – неопределенности и шифтеры. В *Категория определенности – неопределенности в славянских и балканских языках* (с. 43–69). Москва: Наука. 5. **Каранська, М. У.** (1992). *Синтаксис сучасної української мови*. Київ: Либідь. 6. **Ковтунова, И. И.** (1986). *Поэтический синтаксис*. Москва: Наука. 7. **Коржак, З. З.** (2007). Вираження експресивності номінативних речень (на матеріалі сучасних українських художніх текстів). (Автореф. дис.… канд. філол. наук). Івано-Франківськ: ПНУ імені Василя Стефаника. 8. **Николина, Н. А.** (2013). Номинативные предложения в композиции поэтического текста. В *Поэтическая*

грамматика. (Т. 2). (с. 38–56). Москва: ООО Изд. центр «Азбуковник». 9. **Максимов, Л. Ю.** (1975). О соотношении ассоциативных и конструктивных связей слова в стихотворной речи. В *Русский язык* (с. 68–96). Москва: Наука. 10. **Панченко, О. Н.** (1993). Номинативные и инфинитивные ряды в строе стихотворения. В *Очерки языка русской поэзии XX века. Грамматические категории. Синтаксис текста* (с. 81–100). Москва: Наука. 11. **Потебня, А. А.** (1976). *Эстетика и поэтика*. Москва: Искусство. 12. **Сильман, Т. И.** (1977). *Заметки о лирике*. Ленинград: Сов. писатель. 13. **Скоробогатова, Е. А.** (2012). *Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические категории и лексико-грамматические разряды имени)*. Харьков: НТМТ. 14. **Сушинська, І. М.** (2000). Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові. (Дис. … канд. філол. наук). Донецьк: ДонНУ. 15. **Шерех, Ю.** (1947). *До генези називного речення.* Мюнхен: б. в.

ДЖЕРЕЛА

1. **Костенко, Ліна** (2012). *Триста поезій. Вибране*. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.

REFERENCES

1. **Bystrova, O.** (2004). Dominantnyi obraz i poetychnyi syntaksys [Dominant image and poetic syntax]. *Visn. Lviv. un-tu*. Seriia filolohichna – *Bulletin of Lviv University.* Philological series, *35,* 49–59 [in Ukrainian]. 2. **Gasparov, M. L.** (1995). *Izbrannye stat'i [Featured Articles]*. Moskva: Nauka [in Russian]. 3. **Holikova, O. M.** (2011). Nominatyvni ta infinityvni riady v khudozhnomu teksti [Nominative and infinitive series in an artistic text]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 4. **Ivanov, V. V.** (1979). Kategoria opredelennosti – neopredelennosti i shiftery [Category of Certainty – Uncertainties and Shifters]. In *Kategoria opredelennosti – neopredelennosti v slavianskikh i balkanskikh yazykakh – The category of certainty – indefiniteness in Slavic and Balkan languages* (pp. 43–69). Moskva: Nauka [in Russian]. 5. **Karanska, M. U.** (1992). *Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy [Syntax of the modern Ukrainian language]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]. 6. **Kovtunova, I. I.** (1986). *Poe'ticheskij sintaksis [Poetic Syntax]*. Moskva: Nauka [in Russian]. 7. **Korzhak, Z. Z.** (2007). Vyrazhennia ekspresyvnosti nominatyvnykh rechen (na materiali suchasnykh ukrainskykh khudozhnikh tekstiv) [Expression of expressiveness of nominative sentences (on the material of modern Ukrainian literary texts)]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Ivano-Frankivsk: PNU imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian]. 8. **Nikolina, N. A.** (2013). Nominativnye predlozheniya v kompozicii poe'ticheskogo teksta [Nominative sentences in the composition of a poetic text]. In *Poe'ticheskaya grammatika – Poetic grammar*. (Vol. 2). (pp. 38–56). Moskva: OOO Izd. centr «Azbukovnik» [in Russian]. 9. **Maksimov, L. Iu.** (1975). O sootnoshenii associativnyx i konstruktivnyx svyazej slova v stixotvornoj rechi [On the correlation of associative and constructive connections of the word in poetic speech]. In *Russkij yazyk – Russian language* (pp. 68–96). Moskva: Nauka [in Russian]. 10. **Panchenko, O. N.** (1993). Nominativnye i infinitivnye ryady v stroe stixotvoreniya [Nominative and infinitive series in the structure of a poem]. In *Ocherki yazyka russkoj poe'zii XX veka. Grammaticheskie kategorii. Sintaksis teksta – Essays on the language of Russian poetry of the twentieth century. Grammar categories. Text syntax* (pp. 81–100). Moskva:

Nauka [in Russian]. 11. **Potebnya, A. A.** (1976). *E'stetika i poe'tika [Aesthetics and poetics]*. Moskva: Iskusstvo [in Russian]. 12. **Sil'man, T. I.** (1977). *Zametki o lirike [Lyric Notes]*. Leningrad: Sov. pisatel' [in Russian]. 13. **Skorobogatova, E. A.** (2012). *Grammaticheskie znacheniya i poe'ticheskie smysly: poe'ticheskij potencial russkoj grammatiki (morfologicheskie kategorii i leksiko-grammaticheskie razryady imeni) [Grammatical meanings and poetic meanings: the poetic potential of Russian grammar (morphological categories and lexical and grammatical categories of a name)]*. Kharkov: NTMT [in Russian]. 14. **Sushynska, I. M.** (2000). Strukturno-funktsionalni riznovydy nominatyvnykh rechen u suchasnii ukrainskii movi [Structural and functional varieties of nominative sentences in the modern Ukrainian language]. *Candidate's thesis.* Donetsk: DonNU [in Ukrainian]. 15. **Sherekh, Yu.** (1947). *Do henezy nazyvnoho rechennia [To the genesis of the nominal sentence]*. Miunkhen: b. v. [in Ukrainian].

SOURCES

1. **Kostenko, Lina** (2012). *Trysta poezii. Vybrane [Three hundred poems. Favorites]*. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA [in Ukrainian].

Олексенко Олена Андріївна **–** кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-097-289-68-46
E-mail: oleksenkoolena@gmail.com
http://orcid.org/0000-0002-6541-8040

Oleksenko Olena Andriivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Full Professor, Professor at the Department of Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 19 березня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Олексенко О. А. Художня функція номінативних речень в українському поетичному мовленні. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 283–294. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.21

APA: Олексенко, О. А. (2022). Художня функція номінативних речень в українському поетичному мовленні. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 283–294. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.21

УДК 811.161.2’37

А. Г. Омельченко

СЕМАНТИКА ІМПЕРАТИВА В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ЛІНИ КОСТЕНКО

У роботі окреслено основні підходи в лінгвістиці до поняття імператива, засобів вираження його семантичного наповнення в мовленні. Здійснено спробу класифікації значень наказового способу в поетичному мовленні Ліни Костенко. Описано семантику імператива в поетичних текстах письменниці з урахуванням змін, що відбуваються під впливом використаних допоміжних мовних засобів. З’ясовано, що лірика Ліни Костенко насичена словесними формулами відповідно до традицій уживання імперативів, які несуть емоційно-оцінну характеристику модальності висловлення, сприяють поглибленню емотивної настанови автора.

***Ключові слова**: модальність, наказовий спосіб дієслова, імператив, українське поетичне мовлення, поетика Ліни Костенко.*

Omelchenko A. Semantics of the Imperative in Lina Kostenko’s Poetic Speech. *Grammatical features of the imperative in the poetic works of Lina Kostenko are outlined. The relevance of the study is due to the fact that the information about the imperative, available in the modern scientific and educational literature, is ambiguous in terms of linguistic interpretation and many issues remain controversial. The importance of the theme is also due to semantic diversity of meanings of imperative forms, which are realized differently in poetic texts.*

The main purpose of this article is to clarify the poetic meanings, which are realized with the help of the grammatical imperative in combination with other linguistic means in the poetic works of Lina Kostenko.

The object of the study is the poetics of Lina Kostenko.

The subject is the grammatical imperative in its semantic content in the texts of Lina Kostenko’s poems.

The tasks of work are the following: to characterize the theoretical foundations of the study of the imperative in linguistics; to analyze the characteristic grammatical features of imperatives in the poetic works of Lina Kostenko; to determine the semantic palette of motivation to act in the poetic speech of Lina Kostenko.

The imperative is uniquely represented in Lina Kostenko’s linguistic picture of the world. The poet’s lyrics are full of verbal formulas given the tradition of using imperatives. Verbs in the imperative mood create a connection between the lyrical hero and the reader, contributing to the expression of empathy of the author. Characteristic repetitions of verbs in the imperative mood can describe an event that occurs or does not end. Verbs in the imperative mood have emotional and evaluative characteristics of events and realities of life and acquire additional meanings. Typical

© Омельченко А. Г., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.22

uses of imperatives in poetic speech by Lina Kostenko reflect a certain fragment of the whole spectrum of imperative meanings inherent in the system of imperatives in the Ukrainian language in general. Imperatives in the form of pleas, requests, denials, spells, warnings addressed to real and unreal subjects are considered. This is due to the greater use of imperatives with the semantics of desire compared to the semantics of motivation or categorical order, which reflects the specifics of poetic speech in general.

Key words: *verb, modality, imperative mood of verb, imperative, Ukrainian poetic speech, poetics of Lina Kostenko.*

Вступ

Імперативний вислів є одним із найголовніших модальних смислів у мовному вияві людської логіки. Тому імператив (наказовий спосіб) посідає особливе місце в мовах світу.

Початковим етапом вивчення спонукання до дії був аналіз форм і семантики наказового способу (Н. Головіна, Ю. Жлуктенко, В. Каліущенко, І. Корунець, В. Ушакова й ін.). Мовознавці дослідили парадигму наказового способу, виокремили ядерні й периферійні форми імперативa, його граматичні й лексико-граматичні синоніми (О. Володін, В. Храковський, Н. Швидка й ін.). Аналіз спонукальних мовленнєвих актів – подальший етап дослідження категорії спонукання (Л. Бережан, О. Бондарко, А. Вежбицька, Г. Дрінко, Т. ван Дейк, А. Дорошенко, Г. Ейгер, Т. Карлсон та ін.). Отже, важливим напрямом вивчення спонукальності є дослідження її як категорії, у якій особливо яскраво виявляється комунікативно-прагматична функція мови.

А. Загнітко зауважував: «Одні дослідники дотримуються класичної позиції щодо парадигми імперативa, вважаючи його складником лише форми другої особи (І. Мучник, М. Муравицька, М. Некрасов) і форми сумісної дії першої особи множини (Н. Авілова, В. Виноградов, М. Леонова, О. Пєшковський, В. Русанівський, частково О. Ісаченко), другі додають до них форми третьої особи (С. Зарецька, О. Немєшайлова, О. Шахматов), треті зараховують до імперативa всі форми, що реалізують функцію спонукання, тобто форми другої, третьої, першої особи однини й форми сумісної дії (О. Востоков, Ф. Буслаєв, М. Трубецький)» (Загнітко, 2001: 246).

Актуальність дослідження зумовлена тим, що наявні в сучасній науковій і навчальній літературі відомості про імператив

неоднозначні щодо лінгвістичного потрактування, багато питань залишається дискусійними та потребують розв'язання. Важливість теми зумовлена також семантичним різноманіттям значень імперативних форм, що реалізуються по-різному в поетичних текстах.

Основна мета цієї статті – з'ясування поетичних смислів, що реалізуються за допомогою грамем імператива в поєднанні з іншими мовними засобами в поетичному доробку Ліни Костенко. Завдання роботи: 1) схарактеризувати теоретичні засади вивчення імператива в мовознавстві; 2) проаналізувати характерні граматичні ознаки імперативів у поетичному доробку Ліни Костенко; 3) визначити смислову палітру спонукання до дії в поетичному мовленні Ліни Костенко.

Об'єкт дослідження – поетика Ліни Костенко, предмет – грамеми імператива в їхньому семантичному наповненні в текстах віршів Ліни Костенко.

Методи та методики дослідження

Досягнення поставленої мети передбачає використання як загальних лінгвістичних методів, як-то: метод спостереження, аналізу, структурний і функційний, так і спеціальних, зокрема конструктивного, що застосовується в лінгвістиці тексту та теорії комунікації для дослідження моделей комунікативних ситуацій, а також метод інтерпретації тексту, який виявляється в різних аспектах, зокрема й комунікативному, що ґрунтується на інтерактивній взаємодії автора й гіпотетичного адресата, закладеного в текстовій програмі адресованості, з реальним читачем.

Виклад основного матеріалу

На сьогодні в україністиці значно посилилась увага дослідників до імператива як одного із засобів вираження модальності висловлення. Лінгвісти поглиблено вивчають функційні, формально-граматичні та семантичні особливості дієслів, зокрема й імперативних форм (І. Вихованець, Н. Іваницька, В. Русанівський, А. Загнітко, С. Соколова та ін.). Поглибленню диференціації дієслів у наказовому способі за їхнім семантичним наповненням сприяло утвердження тривимірного підходу до організації речення в українському мовознавстві (А. Загнітко, І. Вихованець, Н. Іваницька).

Ліна Костенко – визначна постать в українській культурі. Творчий набуток поетеси важко переоцінити. Унікальність Ліни Костенко

виявилася не тільки в проблемно-тематичній площині, а й у своєрідності її стилю, що виявляється в яскравій мовній поетичній картині світу, зокрема й у наповненні поезії багатою імперативною семантикою.

За своїм словниковим значенням імператив виявляє беззастережну, категоричну вимогу, веління, наказ (Білодід, 1973 (Т. 4): 20). У поєднанні з іншими частинами мови він може створювати унікальні формули, що підкреслюють, зокрема, своєрідність поетичного мовлення конкретного автора.

Найбільш повно значення імператива, на наш погляд, відображається у визначенні І. Мельчука: «Імператив висловлює наказ (у дуже широкому сенсі) і є мовленнєвим актом, за допомогою якого мовець висловлює свою волю і намагається впливати на адресата, спонукавши його, таким чином, до бажаних дій» (Мельчук, 1998: 155). Імператив є не лише повідомленням про бажання, а й спробою його реалізувати, що спонукає деяку особу до здійснення бажаної дії.

Ці погляди на природу імператива підводять до розуміння того, що в його основі лежить значення спонукання (каузації), що містить у своїй семантичній структурі бажання, яке і є причиною спонукання. Під таким кутом зору різноплановість значень імператива пояснюється так: особливості вираження імперативного значення зумовлені різноманітними поєднаннями значень бажання і спонукання зі значеннями категоричності та контрольованості залежно від участі того, хто говорить, у каузованій дії, складу виконавців (один, два, багато), що виражається в персональності. Усі ці значення, що проявляються в різній комбінації та з різною часткою участі особи, суб'єкта дії, який каузується, і формують парадигму імператива.

Як зазначає В. Виноградов, наказовий спосіб «належить до емоційно-вольової мови й характеризується особливою інтонацією. <…> Поза цією інтонацією наказового способу не існує» (Виноградов, 1963: 464). У семантиці наказового способу переважають модальні відтінки побажання, заклинання, припущення, зобов'язання. Отже, відбувається перенесення форми наказового способу у сферу семантики спонукання до здійснення бажаного.

Для поетичної мови, як і для живої, притаманні вживання імперативних форм, що скеровані до реальних виконавців дії. При цьому пряме значення слів і форма дієслова наказового способу зберігається, порівн.: *Сороко,* ***не кричи!*** *Я в лісі не стороння* (Костенко, 2012: 69).

Дієслово має семантику спонукання до дії у внутрішньому значенні (граматичне значення) і форму наказового способу дієслова в зовнішньому (граматичний спосіб вираження). Наявний прямий наказ особі, що може взяти участь у виконанні дії. У цьому разі діапазон значень ужитих дієслів наказового способу розширюється, напр.: ***Не говори*** *печальними очима те, що бояться вимовить слова* (Костенко, 2012: 11)*;* ***Впізнай*** *мене в холодній безвісті,* ***згадай*** *моє земне ім'я* (Костенко, 2012: 74); *Дорогий мій, сонячний,* ***озвися!*** (Костенко, 2012: 78); *Велике діло – танець між ножами!* ***Танцюй*** *собі, лиш пальчика не вріж* (Костенко, 2012: 85).

Форма дієслова наказового способу в поетичних текстах може набувати значення дії, що повторюється або не має своєї завершеності. Так дієслова й доконаного, і недоконаного видів можуть мати характер незавершеності дії або описувати дію, що відбувається в певний момент, порівн.: ***Заворожи*** *мені, волхве!* ***Заворожи*** *мені, волхве…* (Костенко, 2012: 114); ***Танцюй, танцюй,*** *дитино! Життя – страшна корида* (Костенко, 2012: 179); ***«Вартуй! Вартуй!»*** *– з Курилівської брами.* ***«Вартуй! Вартуй!»*** *– від Київських воріт* (Костенко, 2012: 263).

У поетичних текстах відбиваються й інакші значення досліджуваних слів у порівнянні із живою мовою. Відповідно до цього порушується симетрія між формою, функцією і значенням дієслова. Пряме значення слів втрачається, з'являється допоміжне, скероване не на особу. Так характер адресованості переносить значення наказового способу у сферу значень наказу бажаного, напр.: *…Я не скажу:* ***«Хвилино, спинись!»*** ***Хвилино, будь****! Лише не хвилиною,а цілим життям –* ***хвилюй і тривож!*** (Костенко, 2012: 57).

Для поетичного мовлення Ліни Костенко притаманні повтори дієслів, які, уживаючись у формах імператива, за своїм смисловим значенням є застереженням для ліричного героя. У таких контекстах дієслова описують дійсну картину світу поетеси й реципієнта або події, що мають відбутися внаслідок цього благання. Так імператив у поєднанні з іншими частинами мови утворює формулу застереження, порівн.: *О,* ***не взискуй*** *гіркого меду слави! Той мед недобрий, від кусючих бджіл.* ***Взискуй*** *сказать поблідлими вустами, Хоч кілька людям необхідних слів.* ***Взискуй*** *прожить несуєтно і дзвінко.* ***Взискуй*** *терпіння витримати все. А справжня слава – це прекрасна жінка,що на могилу квіти принесе.* (Костенко, 2012: 387).

Особливість імперативів, що повторюються, полягає в тому, що вони одночасно відображають характер події й емоції ліричного героя. Таку емоційність читач сприймає досить складно, оскільки значення однакових за граматичним виявленням дієслів можуть бути абсолютно протилежними в порівнянні з первинними. Заперечення в імперативних формах може мати умовний характер. Тобто не виражати пряме заперечення, а лише виявляти небажання сприймати події, що відбуваються.

Поезія Ліни Костенко досить яскраво насичена смисловою опозицією дієслів, прийняття – неприйняття, протягування – відштовхування, бажання – небажання. Іноді такі значеннєві пари створюють смислову єдність.

Для створення опозиції або заперечення поетеса використовує форми наказового способу із заперечною часткою **не**, що надає відтінку надії, оскільки в імперативах наявна семантика мольби, яка за своєю скерованістю передбачає позитивну результативність прохання, напр.: *Моя любове! я перед тобою. Бери мене в свої блаженні сни. Лиш* ***не зроби*** *слухняною рабою,* ***Не ошукай*** *і крил* ***не обітни****!* ***Не допусти****, щоб світ зійшовся клином, І* ***не приспи****, для чого я живу. Даруй мені над шляхом тополиним Важкого сонця древню булаву.* ***Не дай*** *мені* ***заплутатись*** *в дрібницях,* ***Не розміняй*** *на спотички доріг, бо кості перевернуться в гробницях Гірких і гордих прадідів моїх* (Костенко, 2012: 49).

Поетичні формули, до яких звертається поетеса, різноманітні, імперативи із заперечною часткою **не** можуть набувати й семантики застереження. Такий наказ може не мати результативності, проте уточнює і роз'яснює думку ліричного героя, порівн.: ***Не прикидайся****, ти сумуєш теж* (Костенко, 2012: 122); ***Не бійся*** *правди, хоч яка гірка,* ***Не бійся*** *смутків, хоч вони як ріки* (Костенко, 2012: 240).

Імперативи, утворені від дієслів доконаного виду, означають дію, віднесену до плану майбутнього, тому, на відміну від дієслів недоконаного виду, мають бажане значення із всіма притаманними їм відтінками (Ковтунова, 1986: 122), зокрема й очікуваного результату наказу, напр.: ***Покличте*** *тих – людей із Табулена. Ті не злукавлять, скажуть все, як є* (Костенко: 161); *Вона кричить: – Людино,* ***підожди!*** *О,* ***підожди****, людино, будь ласкава* (Костенко, 2012: 304).

Значення форм імператива, що утворені від дієслів недоконаного виду, пов'язані не лише із семантикою бажання чи емоційною

оцінкою, а й з іншими модальними значеннями. Окрім особи, до якої скерована дія, з'являється ще додатковий суб'єкт у третій особі однини, порівн.: ***Не плач, не муч його, не клич.*** *Він не обізветься. Не може* (Костенко, 2012: 76).

Наказовий спосіб, утворений від дієслів доконаного виду, незважаючи на спрямованість до майбутнього, може в деяких контекстах, подібно до дієслів недоконаного виду, позначати реальну дію або таку, що вже відбулася. На відміну від форм недоконаного, дієслово в наказовому способі доконаного виду повідомляє про те, що відбулося в минулому й водночас дає емоційну оцінку події, наприклад, бажання того, щоб вона повторилася в майбутньому. Значення імператива в подібному контексті можна висловити так: 'це відбулося і нехай відбудеться знову'. Отже, наказовий спосіб відносить дію і до минулого, і до майбутнього одночасно, до плану реального та ірреального (Ковтунова, 1986: 123). У творчості Ліни Костенко теж фіксуємо такі імперативні форми, порівн.: ***Спини*** *мене* ***отямся і отям,*** *Така любов буває раз в ніколи, Вона ж промчить над зламаним життям, За нею ж будуть бігти видноколи, Вона ж порве нам спокій до струни, Вона ж слова поспалює вустами,* ***Спини*** *мене* ***спини і схамени****, Ще поки можу думати востаннє, Ще поки можу, але вже не можу, Настала черга й на мою зорю, Чи біля тебе душу відморожу, Чи біля тебе полум'ям згорю* (Костенко, 2012: 6). Зміст рядків вірша й семантика дієслів доповнюють одне одного. Відбувається протиставлення висловів у дійсному та наказовому способах.

Наказовий спосіб виражає складний зміст: він означає дію, що відбувається зараз і дає емоційно-вольову оцінку, яка, з одного боку, окреслена первинним значенням дієслова, а з другого – компонент вольової оцінки неоднозначний і може бути схарактеризований як прийняття і неприйняття описуваної події, бажання і небажання того, щоб подія продовжувалася та повторювалася (Ковтунова, 1986: 124).

Варто зазначити, що в подібних контекстах деякою мірою нівелюється семантична відмінність між дійсним і наказовим способами. Зберігаються лише форми способів дієслів і час, коли відбувається подія. Отже, чергування дієслівних способів виводить описувану подію в одну часову площину.

Функційні зміни, що відбуваються в семантиці дієслів, спричиняють десемантизацію їхніх лексичних значень. Відбувається

трансформація первинного значення дієслова в бажане шляхом творення наказового способу. Виникає асиметрія поміж формами наказового способу й семантикою дієслова, унаслідок чого з'являється додаткове емоційно-оцінне значення.

Завдяки такій асиметрії з'являються новотвори, що функціюють з новими смислами. Коли такий процес, що відбувається в певному напрямі, має системний характер, його варто трактувати як новий прийом поетичної мови, що окреслює ідіостиль поетеси. Варто розглядати такі зміни під кутом специфіки поетичної мови авторки. Також важливим є те, чи мають такі процеси закономірність, чи це лише зміна семантичних значень дієслів у формі наказового способу в рамках певного твору.

Твори поетеси нерідко описують реальне життя людей у той чи той історичний період, тому лірика Ліни Костенко нерідко імітує формули прохання і мольби. Такі імперативи є характерними для творчості українських поетів. У поезії відбито особливості цього жанру, порівн.: *Починають зорі пригасати. В пам'яті сутуляться хрести. Альбіноні, Верді, Сарасате,* ***Поможіть*** *цей сум перебрести!* (Костенко, 2012: 77); *Вона молилась: – Грицю, чуєш, Грицю!Хоча б на мить* ***устань та оживи!*** (Костенко, 2012: 157); *Вона молилась:* ***– Встань та подивися,*** *Що я вже стала свахою Петра* (Костенко, 2012: 158); ***Подаруй*** *мені, доле, у вікнах березу* (Костенко, 2012: 245).

Дієслова у формі наказового способу в ліриці Ліни Костенко можуть набувати значень прохання. Спостерігаємо заклик виконати бажання ліричного героя, звернути увагу на його почуття, напр.: *Як він благає, як він її просить:«О* ***не співай****, красуне, при мені!»* (Костенко, 2012: 169); ***Підкажи*** *найлагідніше слово, Я його слухняно повторю.* ***Розгуляйся*** *буйно і раптово,****Заглуши*** *усе, що говорю!* (Костенко, 2012: 20); ***Рятуй*** *мене,* ***врятуй*** *мене, бо гине Моя душа, задивлена в чужу* (Костенко, 2012: 30); ***Не кажи****, що не маю рації, І докорами* ***не карай****. Я в любові – як в еміграції.* ***Відпусти*** *мене в рідний край* (Костенко, 2012: 61).

Лірика Ліни Костенко насичена описами ірреальних явищ, що пов'язані з віруваннями людей чи вигаданими подіями на основі казок і легенд. Поетеса нерідко застосовує формулу, у якій повтори імперативів набувають семантики заклинання. Дія скерована до неживих істот чи предметів дійсності, порівн.: ***Обступи*** *мене, ліс, як*

в легенді про князя Хетага, Коли й кінь був убитий, і він уже ледве брів. ***Обступи*** *мене, ліс! Хай зупиниться вся ця ватага, Хай удариться люттю об спокій твоїх стовбурів* (Костенко, 2012: 198).

Звідси з'являються й інші значення імперативів, зокрема такі, що втрачають значення заклинань фольклорних, а набувають значення мольби або взяті з релігії, напр.: *Куди ти ділась, річенько?* ***Воскресни!*** (Костенко, 2012: 187). Але не варто виключати появу таких імперативів як нових – незалежних від поетичної традиції. Такі формули притаманні живому мовленню, а в поезії вони набувають нових семантичних значень. Ліричний герой скеровує дію до неістот. Ця особливість уживання імперативних формул підкреслює й особливість ідіостилю письменниці.

У ліриці Ліни Костенко імператив дієслова своєрідно виокремлюється в мовній картині світу поетеси. Дієслова в наказовому способі набувають формул мольби, прохання, заперечень, застережень, втрачають первинні значення і набувають нових, здебільшого коли є повторюваними. У такій асиметрії з'являються нові смисли дієслів у наказовому способі, вияскравлюється особливий ідіостиль поетеси.

Висновки

Імператив своєрідно репрезентований у мовній картині світу Ліни Костенко. Лірика поетеси насичена словесними формулами з огляду на традиції вживання імперативів. Дієслова в наказовому способі створюють зв'язок ліричного героя і читача, сприяють вираженню емпатії автора. Характерні повтори дієслів у наказовому способі можуть описувати подію, що відбувається або не має завершеності. Дієслова в наказовому способі несуть емоційно-оцінну характеристику подій і реалій життя та набувають додаткових значень.

Типові вживання імперативів у поетичному мовленні Ліни Костенко відбивають певний фрагмент всього спектра імперативних значень, властивих системі імператива в українській мові загалом. Зафіксовано імперативи у формі мольби, прохання, заперечення, заклинання, застереження, що скеровані до реальних та ірреальних суб'єктів. Це пояснюємо більшою вживаністю імперативів із семантикою бажання порівняно із семантикою спонукання чи категоричного наказу, що відображає специфіку поетичного мовлення навзагал.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому вивченні універсальних значень імператива, притаманних українській поетиці, і тієї особливої семантики, яка створює неповторну картину ідіостилю окремих митців.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Білодід, І. К.** (Ред.). (1970–1980). *Словник української мови*. Київ: Наук. думка. 2. **Виноградов, В. В.**(1972). *Русский язык. Грамматическое учение о слове* (2-е изд.). Москва: Высш. шк. 3. **Виноградов, В. В.** (1963). *Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика*. Москва: Изд-во АН СССР. 4. **Голикова, О. Н.** (2007). Инфинитив как средство создания неопределенности в поэтическом тексте. *Культура народов Причерноморья*, *110 (1)*, 123–125. 5. **Загнітко, А.** (2001). *Теоретична граматика української мови. Синтаксис.* Донецьк: ДонНУ. 6. **Ковтунова, И. И.** (1986). *Поэтический синтаксис.* Москва: Наука. 7. **Мельчук, И. А.** (1998). *Курс общей морфологии.* (Т. 1). Москва–Вена: Языки русской культуры. 8. **Мясоєдова, С. В.** (2001). Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови. (Автореф. дис. … канд. філол. наук). Харків: ХДПУ імені Г. С. Сковороди. 9. **Олексенко, О. А.** (2020). Видо-часові відношення як композиційний засіб організації ліричного твору. *Лінгвістичні дослідження*, *52*, 204–214. 10. **Шевчук, О. С.** (1991). Семантичні можливості граматичних форм способу дієслова в сучасній українській літературній мові. У *Семантика і функції граматичних структур* (с. 38–50). Київ: Вища шк.

ДЖЕРЕЛА

1. **Костенко, Ліна** (2012). *Триста поезій*. Київ: АБА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.

REFERENCES

1. **Bilodid, I. K.** (Ed.). (1970–1980). *Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 2. **Vinogradov, V. V.** (1972). *Russkij yazyk. Grammaticheskoe uchenie o slove [Russian language. The grammatical doctrine of the word]* (2nd ed.). Moskva: Vyssh. shk. [in Russian]. 3. **Vinogradov, V. V.** (1963). *Stilistika. Teoriya poe'ticheskoj rechi. Poe'tika [Stylistics. The theory of poetic speech. Poetics]*. Moskva: Izd-vo AN SSSR [in Russian]. 4. **Golikova, O. N.** (2007). Infinitiv kak sredstvo sozdaniya neopredelennosti v poeticheskom tekste [The infinitive as a means of creating uncertainty in a poetic text]. *Kul'tura narodov Prichernomor'ya – Culture of the peoples of the Black Sea region, 110 (1),* 123–125 [in Russian]. 5. **Zagnitko, A.** (2001). *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Theoretical Grammar of Ukrainian Language. Syntax]*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian]. 6. **Kovtunova, I. I.** (1986). *Poe'ticheskij sintaksis [Poetic syntax]*. Moskva: Nauka [in Russian]. 7. **Mel'chuk, I. A.** (1998). Kurs obshchej morfologii [General morphology course]. (Vol. 1). Moskva–Vena: Yazyki russkoj kul'tury [in Russian]. 8. **Miasoiedova, S. V.** (2001). Katehoriia sponukannia i yii vyrazhennia v nepriamykh vyslovlenniakh suchasnoi ukrainskoi movy [The category of motivation and its expression in indirect expressions of the modern Ukrainian language]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: KhDPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 9. **Oleksenko, O. A.** (2020). Vido-chasovi vidnoshennya yak kompozicijnij zasib organizaciï lirichnogo tvoru [Speculative

relations as a compositional device for the organisation of lyrical work]. *Lingvistichni doslidzhennya – Linguistic research*, *52*, 204–214 [in Ukrainian]. 10. **Shevchuk, O. S.** (1991). Semantychni mozhlyvosti hramatychnykh form sposobu diieslova v suchasnii ukrainskii literaturnii movi [Semantic possibilities of grammatical forms of verb mode in modern Ukrainian literary language]. In *Semantyka i funktsii hramatychnykh struktur – Semantics and functions of grammatical structures* (pp. 38–50). Kyiv: Vyshcha shk.

SOURCES

1. **Kostenko, Lina** (2012). *Trysta poezii. Vybrane [Three hundred poems. Favorites]*. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA [in Ukrainian].

Омельченко Анна Григорівна – аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Тел.: +38 (099) 77 39 870
E-mail: omelcenkoanna4@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-1287-3506

Omelchenko Anna Hryhorivna – Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 28 квітня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Омельченко А. Г. Семантика імперативa в поетичному мовленні Ліни Костенко. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 295–305. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.22

APA: Омельченко, А. Г. (2022). Семантика імперативa в поетичному мовленні Ліни Костенко. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 295–305. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.22

УДК 811. 161. 2

М. С. Скидан

МОВНИЙ ОБРАЗ ПРОСТОРУ В ОПОВІДАННІ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО «ПЕРВІНКА»

У статті досліджено специфіку художнього номінування простору в мові оповідання М. Вінграновського «Первінка»: описано семантичне наповнення й функційне навантаження лексичних одиниць, що вербалізують просторові образи в тексті. Визначено, що в процесі творення художнього простору яскраво проявляються три важливі для ідіостилю М. Вінграновського риси: 1) призма наївного дитячого сприйняття; 2) кінематографічність; 3) глибока поетичність в описі природи. Органічне поєднання антропогенного та природного простору відіграє важливу роль в організації сюжету, створенні образів та характерів, формуванні емоційного забарвлення твору.

Ключові слова: *художній простір, кінематографічність, природний простір, антропогенний простір, ідіостиль.*

Skydan M. Linguistic image of space in M. Vingranovskyi's short story «Pervinka». *Our research is devoted to the peculiarities of the artistic embodiment of space in the language of Mykolai Vingranovskyi's short story «Pervinka». The urgency of the study is due to the need to analyze the nominations of space in the text of the story as a separate fragment of the linguistic picture of the world, as well as the fact that the specifics of space in Mykola Vingranovskyi's short prose is little studied. The object of our study is lexical means of expression of spatial concepts. The purpose of our research is to determine the specifics of the artistic nomination of space in the language of Mykola Vingranovsky's short story «Pervinka». The task is to describe the semantic content and functional load of lexical units that create spatial images in the text.*

As the story «Pervinka» depicts life during the war, Mykola Vingranovskyi creates an artistic space in accordance with historical time and reality and the inner psychological state of seven-year-old Mykolka – the protagonist of the work. In general, the background of the events are three loci: the district center with a market, the way home through the steppe, the boy's village, the first of which is someone else's space. Both anthropogenic and natural space appear not only as a background, but also as an expression of the epoch.

M. Vingranovskyi creates artistic space regardless of the points on the map, only sometimes using specific symbols of distances and onyms.

Despite the frequent use of nominations for anthropogenic space, the work is dominated by natural space. At the same time, the explicants of natural space are endowed with greater psychologism, sometimes even humanized in the author's own metaphorical constructions, which fully corresponds to the artistic idea of the work.

It is determined that in the creation of artistic space three important features

© Скидан М.С., 2022

https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.23

of M. Vingranovskyi's idiostyle are clearly manifested: 1) the prism of naive children's perception; 2) cinematography; 3) deep poetry in the description of nature. The organic combination of anthropogenic and natural space plays an important role in the organization of the plot, the creation of images and characters, the formation of emotional color of the work.

Key words: *artistic space, onyms, cinematography, natural space, anthropogenic space, idiostyle.*

Вступ

Проза М. Вінграновського – унікальне явище в сучасній українській літературі. Одна з основ світобачення письменника – гармонійне сприйняття світу, реалізоване у фольклорних, міфопоетичних, казкових кінематографічних мотивах, що позначено й на втіленні часопростору його творів.

Наша розвідка присвячена особливостям художнього втілення простору в мові оповідання Миколи Вінграновського «Первінка». Актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу номінацій простору в тексті оповідання як окремого фрагмента мовної картини світу, а також тим, що специфіка простору в малій прозі Миколи Вінграновського мало вивчена. Попри значну увагу мовознавців до митця, його творчий доробок здебільшого висвітлено в площині поезії. Можемо назвати невелику кількість досліджень, що стосуються саме малої прози письменника, зокрема праці О. Алєксєєвої (2015), І. Бабій (2014), О. Гоменюк (2015, 2017), В. Калашника (2007) та Ю. Калашник (2007, 2015), Ю. Кремняк (2007), Н. Сологуб (2011). Серед лінгвістичних розвідок мовотворчості Миколи Вінграновського є кілька праць, присвячених вивченню мовних параметрів утілення простору. Зокрема, у статті «Я хочу розказати вам про наші ріки невеликі...» Л. Прокопович (2011) розглядає мовний образ простору в поезії М. Вінграновського. Н. Линник (2014) серед інших філософських категорій аналізує часопростір у малій прозі М. Вінграновського, слушно акцентуючи на тяжінні автора до кінематографічності в його моделюванні. І. Голубовська (2015) досліджує деякі аспекти художнього простору в дитячій поезії М. Вінграновського. О. Алєксєєва (2015) вивчає синтаксичні засоби вираження часопростору в оповіданні «Не дивись мені в спину…».

Філософські категорії простору й часу в науковій літературі XX ст. зазнали всебічного осмислення. Відомою є гіпотеза Сепіра-Ворфа про

лінгвістичну відносність, в основі якої лежить ідея про те, що мова містить певну систему цінностей і виражені в ній значення складаються в колективну філософію, яка властива всім носіям цієї мови. Як зазначає дослідник, «ми виокремлюємо у світі явищ ті чи ті категорії та типи не тому, що вони самоочевидні; навпаки, світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, що має бути зорганізований нашою свідомістю, тобто в основному – мовною системою, яка зберігається в нашій свідомості» (Whorf, 1956: 213). Якщо екстраполювати цю ідею на категорії простору й часу, то можна умовно говорити про зміну їхнього статусу, перенесення з винятково філософської площини в лінгвальну.

Мета нашої розвідки – визначити специфіку художнього номінування простору в мові оповідання Миколи Вінграновського «Первінка». Завдання: 1) висвітлити аспекти потрактування категорії простору в лінгвістиці; 2) описати семантичне наповнення й функційне навантаження лексичних одиниць, що творять просторові образи в тексті.

Методи дослідження

Основними методами дослідження обрано метод суцільної вибірки матеріалу з оповідання «Первінка» для створення картотеки, класифікаційний метод використано з метою групування типів просторових понять, описовий та контекстуальний – для відповідної інтерпретації матеріалу, метод стилістичного аналізу для встановлення типів стилістичних засобів, що реалізують індивідуально-авторське осмислення просторових номінацій.

Виклад основного матеріалу

Нині існують різні аспекти потрактування категорії простору в лінгвістиці. І. Довбня визначає шість основних підходів до опису просторових уявлень: 1) когнітивний; 2) семантичний; 3) фізичний (або топологічний); 4) системний; 5) структурний; 6) культурологічний (Довбня, 2008: 230). Особливої уваги заслуговує художня когніція простору, адже простір у художньому тексті не є об'єктивним відбиттям простору реального, йому властиві образність та суб'єктивність. Художній простір Ю. Лотман визначає як «континуум, у якому розміщуються персонажі й відбувається дія», поділяючи його на «чарівний

і побутовий, зовнішній або внутрішній» та уточнюючи, що «поведінка персонажів значною мірою пов'язана з простором, у якому вони перебувають і, переходячи з одного простору в інший, людина змінюється згідно з його законами» (Лотман, 2002: 264). У більш вузькому розумінні простір художнього тексту – це просторова організація його подій, що нерозривно пов'язана із часовою організацією твору й торкається системи просторових образів тексту.

Простір художнього твору, як і час, має певні властивості, пов'язані із зовнішнім фокусом організації художнього світу, який сприймає читач, та внутрішнього фокусу, що висвітлює просторові характеристики самого текстового континууму як відносно замкненого внутрішнього самодостатнього світу. Ці кути зору доповнюють один одного, тому під час аналізу художнього тексту варто враховувати обидва ці аспекти проєктування простору.

У художньому тексті розрізняють простір оповідача й простір персонажів. Їхня взаємодія робить художній простір усього твору багатовимірним. Але домінантним є простір оповідача, оскільки він забезпечує внутрішню цілісність тексту й дає змогу поєднати різні ракурси опису та зображення. Простір персонажа водночас може розширюватися чи звужуватися відносно самого персонажа або певного предмета опису. Розширення простору може мотивуватися поступовим розширенням досвіду героя, пізнанням зовнішнього світу. Реально сприйнятий персонажем або оповідачем простір може доповнювати уявний. Простір, поданий крізь призму сприйняття персонажа, зазнає деформацій, пов'язаних з особливим ракурсом його бачення. Простір у тексті може бути конкретним, тобто пов'язаним із локальними показниками території, або, навпаки, абстрактним і не мати зв'язку з певним місцем.

Серед лексичних засобів вираження просторових відношень у мові є узагальнені й конкретні назви просторових реалій та понять, топоніми, дієслова зі значенням переміщення й перебування в певному просторі, прислівники, що вказують на просторові координати й напрямок руху, прикметники локативної семантики. У роботі лексеми із просторовим значенням групуємо за ознакою *природний / антропогенний (штучний) простори* (Ющенко, 2007: 13). До перших, відповідно, належать слова із загальною просторовою семантикою, назви природних локусів та просторів, пов'язаних із тілом людини.

Лексика, що номінує населені пункти, назви будівель, приміщень тощо позначає штучно створені об'єкти.

Оскільки в оповіданні «Первінка» змальовано життя у воєнний період, Микола Вінграновський творить художній простір відповідно до історичного часу й дійсності та внутрішнього психологічного стану семилітнього Миколки – головного героя твору. Загалом тлом подій постають три локуси: райцентр з базаром, дорога додому через степ, село хлопчика, перші з яких – це чужий простір. Й антропогенний, і природний простір є не тільки тлом, а й виразником епохи: *Микола добігав* ***до райцентру***. ***Околичні вулиці степового райцентру*** *були без хат і дерев – купи цегли, та глини, та уламків. / Миколка біг далі. /* ***На перехресті двох таких мертвих вулиць*** *він зупинився; в який його бік тепер?* (Вінграновський, 2004: 145)*; Так вони і посувалися вдвох* ***під жерлами танків та гармат, поміж перекинутими машинами, погорілими гарбами і возами*** (Вінграновський, 2004: 152).

В описі райцентру фокус уваги – на деталях руйнівних наслідків війни, які вихоплює поглядом хлопчина: *Оглянувся* ***туди-сюди****:* ***голо і порожньо навкруги****, лише* ***німецький танк обгорілий*** (Вінграновський, 2004: 146). Емоційно-оцінні слова передають страх дитини (*голо*, *порожньо*).

Для опису базару використано прийом кінематографічності: читач ніби рухається за поглядом Миколки: *Їхали-бігли недовго: почувся людський гамір, і* ***перед Миколкою відкрився базар***.

Миколка ***обвів його очима*** *і сказав:*

– Ого, який великий! *<…>*

А на ***самому базарі*** *так Миколка вже* ***надивився*** (Вінграновський, 2004: 146).

Ключовою в сприйнятті простору є пряма мова, що передає здивування хлопчини. Поступово образ базару стає рельєфнішим через нанизування деталей (назви будівель, відтворення відчуття метушні): *Миколка прожогом вискакує* ***з перукарні*** *і стає:* ***базар великий****, людей багато, і де тих корів продають – невідомо* (Вінграновський, 2004: 148)*; Вони стояли* ***в дальньому куті базару****, де* ***починались будівлі****, і жували своє останнє винесене на базар сіно* (Вінграновський, 2004: 148).

Микола Вінграновський, тяжіючи в малій прозі до зображення дійсності крізь призму дитячого сприйняття, майстерно відтворює

наївну картину світу: *Тепер мерщій купувати корову та* ***бігом додому****, щоб мати понюхала, а з нею братик і сестричка, щоб знали і вони, які-то духи* ***бувають на світі у перукарні на базарі*** (Вінграновський, 2004: 148). У цьому контексті можна чітко побачити зміщення простору від свого, знайомого світу до абстрактного, великого світу.

Виразності опису понівеченого війною степу, яким хлопець вертається додому, додають метафоризовані дієслова, об'єднані в градаційний ряд: *Тікаючи, німецькі танки і машини так* ***погризли, погорбили, пом'яли, подушили*** *землю, що йти було неможливо* (Вінграновський, 2004: 152). Показовою є сцена бомбардування: ***Степ****, де щойно пройшли Миколка з Первінкою,* ***закипів від бомб, як смола в казані****. Бомби падали одна на одну, бо їм не вистачало місця. Де і як сховався Миколка з Первінкою, видно не було, видні були вогонь і дим, та чути надірваний голос повітря. Все скінчилося раптово, як і почалося: щезли літаки, і лише* ***вирви в землі здивовано-тихо задивились у небо****. Миколка з Первінкою вилізли* ***з воронки*** (Вінграновський, 2004: 154, 155). У метафоричному змалюванні степу, увиразненому порівнянням і розгорнутому в наступному реченні, домінує образна ознака пекла.

При цьому природний відкритий простір під час опису повітряного бою набуває ознак обмеженості: *Раптом* ***у небі, де не візьмись****, з'явилися наші і німецькі літаки. Одні* ***з заходу****, другі* ***зі сходу****. І тих і тих було так багато, що їхнім крилам* ***не вистачало неба*** (Вінграновський, 2004: 154). В іншому ракурсі природний простір набуває ознак живого створіння, і таке олюднення підсилює драматичний ефект запустіння, відсутності життя: ***Порожнє запущене поле сумно лежало*** *без нічого, – ні соняшник, ні колосок не хвилювали його в усі роки війни* (Вінграновський, 2004: 164).

Свій простір для Миколки – це його село, обійстя, хата*:* ***Хата була велика****, бо татів ще дід, як мати казала, на Бузі козакував і, козакуючи, сотворив цю хату своїм дітям* (Вінграновський, 2004: 157). У концептуальному плані важливою постає ознака домівки як зв'язку поколінь. Водночас опис Миколчиної домівки викликає глибоке співчуття та біль, відбиваючи картину тогочасної дійсності: *Підходили до Миколчиної* ***напівзгорілої хати****. Хата стояла на рівному місці в* ***обгорілому садку****, з* ***обгорілим сараєм****. Лишилися подряпані котами білі вугли, та двоє вікон лишилось із десяти. Посеред двору*

чорніла криниця з пригорілим журавлем (Вінграновський, 2004: 157). Автор акцентує найважливішу деталь в описі, удаючись до кількаразового повтору дієприкметників, що означують назви частин обійстя, постраждалих від пожеж.

Важливим для розуміння внутрішньої структури твору та авторського задуму є опис годування корови: *Минали дні, і Первінка* ***з'їла всю вулицю*** *за якийсь там тиждень, чесно віддаючи свої три стакани молока.* ***Хату діда Рятушняка*** *Первінка з'їла за два дні. Бо* ***тої хати не було що їсти*** *– лише* ***на причілку*** *висіла жменя житньої соломи, і то такої старої, ще старішої за діда* (Вінграновський, 2004: 160). Створена автором метонімічна конструкція з антропогенним просторовим елементом насичена глибоким психологізмом.

Активно функціонують у мові твору іменники зі значенням частин будівель*: А* ***крізь відчинені двері сарая*** *дивилась Первінка* (Вінграновський, 2004: 169); *Жінки і діти* ***попритулялися до шибок****, не зводячи тривожних очей з тітки Василини* (Вінграновський, 2004: 161); *Миколка виглянув* ***у вікно: у їхніх воротях*** *стояло душ десятеро жінок* (Вінграновський, 2004: 159); *Вкрита батьковим давнім піджаком, мати* ***лежала скраю печі і дивилася в стелю*** (Вінграновський, 2004: 158)*; …прошепотів Миколка і навшпиньках* ***відчинив двері сінешні, двері хатні, тихо підійшов до печі*** (Вінграновський, 2004: 162); *Миколка сидів* ***на порозі сарая і слухав пісень з хати*** *діда Рятушняка* (Вінграновський, 2004: 174). Така чітка деталізація увиразнює ракурс зображення.

Якщо в зображенні чужого простору автор удається до кінематографічного прийому звуження, то у творенні свого – до розширення: *Розгаслим вигоном до Миколчиного двору, знизу, від Кодими, згори від глинища сірими зграями потяглися з дітьми жінки, за ними клигали, зимово кашляючи, діди, і* ***сам вигін став широкий, аж не видно*** (Вінграновський, 2004: 169)*;* ***Скільки прожив Миколка на світі, але такого ще не бачив****! Від села до Розкопаної могили і від Розкопаної могили до села засновигали люди. В мішках, у торбинах, на коромислах у відрах, в діжках на тачках люди носили і везли колгоспну пшеницю, яку батько закопав з дідом Рятушняком на початку війни таємно від усіх* (Вінграновський, 2004: 171). Таке кадрування у творенні оповіді підпорядковане передаванню відчуття очікуванню і радості, що зерно збереглося.

М. Вінграновський творить художній простір безвідносно до точок на карті, лише іноді використовуючи конкретні позначення відстаней та оніми: *Та я* ***тут недалеко****, із* ***Кумарів****, може, чули,* ***дванадцять кілометрів*** (Вінграновський, 2004: 151)*;* Уживання власних назв слугує для уточнення місця дії та створення уявного простору: *Піду туди,* ***за Розкопану могилу****, де торік просо було* (Вінграновський, 2004: 162)*; Лети, Петре,* ***на Кам'яний Міст****. Отам і сядемо. А* ***з Кам'яного Мосту – на Криве Озеро****. Подивимось, що там.* ***З Кривого на Грушку і – додому*** (Вінграновський, 2004: 175).

Окрім просторових назв, в авторській картині світу набувають особливої ваги колірні означення, якими наділено відповідні іменники. Упродовж усієї оповіді все навколо головного героя сіре: *Так вони і трусилися удвох з корівкою* ***на спорожнілому базарі, на сірій землі під сірим небом*** (Вінграновський, 2004: 150)*; …корівка слухняно потьопала за ним* ***по сірій базарній землі у Миколчине село, додому*** (Вінграновський, 2004: 151). Епітет *сірий*, сполучаючись із локативними назвами, набуває семантики 'холодний, спустошений'. А коли повертається з війни батько, а з ним і надія на краще майбутнє, усе стає золотим: *Миколка сидів* ***у тата на колінах, поруч з дядьком Петром, і земля не чорна, не сіра, а золота мерехтіла під літаком, і над ним, і збоку****. Так і летіли.* ***Між білими хмарами над золотою землею*** (Вінграновський, 2004: 175). Образ золотої землі, ніби контрастуючи з попереднім загальним тлом, розвиває узагальнене значення надії, життя.

Висновки

Отже, художній простір в аналізованому творі – це глибокий симбіоз природного та антропогенного світів, пропущених крізь призму сприйняття маленького героя.

Незважаючи на частотне використання номінацій антропогенного простору, у творі превалює природний. При цьому експліканти природного простору наділені більшим психологізмом, іноді навіть олюднюються у власне авторських метафоричних конструкціях, що повністю відповідає художньому задуму твору.

Використання онімів хоч і надає конкретики координатам зображуваних подій, але не применшує глобальність сприйняття художнього простору оповіді: майстерно й точно змальоване повоєнне

лихоліття очима дитини, що була змушена передчасно подорослішати – історія не тільки Миколки з Кумарів, а й цілого покоління світу.

Особливої уваги заслуговують використані у творі М. Вінграновським кінематографічні прийоми звуження та розширення простору, покадровості та багатоплановості простору. Це є однією з визначальних рис ідіостилю автора.

Художній простір, створений Миколою Вінграновським, відіграє важливу роль в організації сюжету, створенні образів та характерів, формує емоційне забарвлення тексту, що в перспективі потребує вивчення на матеріалі інших творів письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Алєксєєва, О. О.** (2014). Часопросторовий вимір в оповіданні М. Вінграновського «Не дивись мені в спину…»: особливості синтаксичної організації. *Вісн. Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна.* Серія «Філологія», *71 (1127),* 11–16. 2. **Бабій, І. М.** (2014). Актуалізація дієслівної індивідуально-авторської номінації у романі «Северин Наливайко» М. Вінграновського. *Наук. часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови, *11,* 65–69. 3. **Бачишина, О. Б.** (2016). Мовне вираження часу та простору в українській химерній прозі. (Дис. … канд. філол. наук). Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 4. **Бєлінська, В. Є.** (2021). Концептосфера *природа* в поетичному словнику П. Перебийноса та А. Кичинського. (Дис. … канд. філол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 5. **Голоюх, Л. В.** (2017). Авторська модальність естетичних номінацій простору в художніх текстах Галини Пагутяк. *Культура слова, 86*, 114–121. 6. **Голоюх, Л. В.** (2018). Лінгвософія часопростору в мовній картині світу Є. Пашковського. *Лінгвостилістичні студії, 8*, 152–169. 7. **Голубовська, І. В.** (2015). Дивовижний світ "дитячої поезії" Миколи Вінграновського. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі.* Матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (с. 97–101). Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка. 8. **Гоменюк, О. О.** (2015). Концептосфери флори і фауни в українській дитячій прозі Є. Гуцала і М. Вінграновського. (Дис. … канд. філол. наук). Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка. 9. **Гоменюк, О. О.** (2017). Особливості лінгвалізації концепту "лелека" в прозових творах шістдесятників для дітей. *Studia Ukrainica Posnaniensia, 5*, 29–36. 10. **Довбня, І. П.** (2008). Поняттєвий апарат категорії простору в сучасній лінгвістиці. *Гуманітарний вісник, 16*, 319–321. 11. **Калашник, В. С.**, & Калашник, Ю. І. (2007). Фразеологія як чинник формування художнього світу поезії і прози Миколи Вінграновського. *Уч. зап. Тавр. нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського.* Серія «Філологія», *20 (59)*, 173–178. 12. **Калашник, Ю. І.** (2015). Особливості стилістичного синтаксису повісті Миколи Вінграновського «У глибині дощів». *Вісн. Харк. Нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна.* Серія «Філологія», *(73)*, 40–43. 13. **Кремняк, Ю. О.** (2007). Типологічні особливості концепту вовка в українській прозі ІІ пол. ХХ ст. (на матеріалі повісті М. Вінграновського «Сіроманець» та роману В. Слапчука «Сліпий дощ»). *Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту, 14,* 97–103. 14. **Линник, Н.** (2014). Синтез мистецтв у малій

прозі Миколи Вінграновського. *Вісн. Львів. ун-ту.* Серія філологічна, *60 (1)*, 249–256. 15. **Лотман, Ю. М.** (2002). Текст в тексте. В *Избранные статьи в трёх томах.* (Т. 1. Статьи по семиотике и типологии культуры). (с. 58–78). Санкт-Петербург: Академический проект. 16. **Лутава, С. М.** (2019). Лексико-семантичне поле локусів сучасної української літературної мови. (Автореф. дис. … канд. філол. наук). Вінниця: ДНУ імені Василя Стуса. 17. **Прокопович, Л.** (2011). «Я хочу розказати вам про наші ріки невеликі...» (мовний образ простору в поезії М. Вінграновського). *Культура слова, 75,* 50–55. 18. **Сологуб, Н.** (2011). «Кінь на вечірній зорі» (мова художньої прози М. Вінграновського). *Культура слова, 75,* 13–20. 19. **Уколова, О. О.** (2016). Стилістико-синтаксична організація малої прози Миколи Вінграновського. (Дис. … канд. філол. наук). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 20. **Хачатурян, К. Р.** (2021). Художній час і простір у романістиці Панаса Мирного. (Дис. … докт. філол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 21. **Шарова, Т. М.** (2007). Моральне становлення особистості та правдивий показ раннього дорослішання дітей війни в повісті М. Вінграновського «Первінка». *Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту, 14,* 131–135. 22. **Ющенко, М. П.** (2007). Концептуалізація простору у французькій мові. (Автореф. дис. … канд. філол. наук). Київ: КНУ імені Т. Шевченка. 23. **Whorf, B. L.** (1956). *Language, Thought and Reality: Selected Writings*. New York: Wiley.

ДЖЕРЕЛА

1. **Вінграновський, М. С.** (2004). *Вибрані твори. Повісті й оповідання.* (Т. 3.). Тернопіль: Богдан.

REFERENCES

1. **Alieksieieva, O. O.** (2014). Chasoprostorovyi vymir v opovidanni M. Vinhranovskoho «Ne divis meni v spinu…»: osoblyvosti syntaksychnoi orhanizatsii [Temporal and spatial dimension in M. Vingranovsky's story «Don't look me in the back…»: features of syntactic organization]. *Visn. Khark. nats. un-tu imeni V. N. Karazina.* Seriia «Filolohiia» – *Bulletin of V. N. Karazin Natsional University.* Philology Series*, 71 (1127),* 11–16 [in Ukrainian]. 2. **Babii, I. M.** (2014) Aktualizatsiia diieslivnoi indyvidualno-avtorskoi nominatsii u romani «Severyn Nalyvaiko» M. Vinhranovskoho [Actualization of the verb individual-author nomination in the novel «Severin Nalyvayko» by M. Vingranovsky]. *Nauk. chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova.* Seriia 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy – *Scientific journal of M. P. Dragomanov National Pedagogical University,* Series 10: Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language*, 11,* 65–69 [in Ukrainian]. 3. **Bachyshyna, O. B.** (2016). Movne vyrazhennia chasu ta prostoru v ukrainskii khymernii prozi [Linguistic expression of time and space in Ukrainian bizarre prose]. *Candidate's thesis*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian]. 4. **Bielinska, V. Ye.** (2021). Kontseptosfera pryroda v poetychnomu slovnyku P. Perebyinosa ta A. Kychynskoho [Conceptosphere of nature in the poetic dictionary of P. Perebyinos and A. Kichinsky]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 5. **Holoiukh, L. V.** (2017). Avtorska modalnist estetychnykh nominatsii prostoru v khudozhnikh tekstakh Halyny Pahutiak [Author's modality of aesthetic nominations of space in Galina Pagutyak's literary texts]. *Kultura slova – The culture of the word, 86*, 114–121 [in Ukrainian]. 6. **Holoiukh, L. V.** (2018). Linhvosofiia chasoprostoru v movnii kartyni svitu Ye. Pashkovskoho [Linguosophy

of space-time in the linguistic picture of the world of E. Pashkovsky]. *Linhvostylistychni studii – Linguistic and Stylistic Studies, 8,* 152–169 [in Ukrainian]. 7. **Holubovska, I. V.** (2015). Dyvovyzhnyi svit "dytiachoi poezii" Mykoly Vinhranovskoho [The wonderful world of "children's poetry" by Mykola Vingranovsky]. *Aktualni problemy formuvannia rytorychnoi osobystosti vchytelia v ukrainomovnomu prostori.* Materialy Vseukr. nauk.-prakt. Internet-konf. – *Actual problems of formation of rhetorical personality of a teacher in the Ukrainian-speaking space.* Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical Internet conference (pp. 97–101). Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU imeni Ivana Franka [in Ukrainian]. 8. **Homeniuk, O. O.** (2015). Kontseptosfery flory i fauny v ukrainskii dytiachii prozi Ye. Hutsala i M. Vinhranovskoho [Conceptospheres of flora and fauna in Ukrainian children's prose by E. Gutsal and M. Vingranovsky]. *Candidate's thesis.* Ternopil: TNPU imeni Volodymyra Hnatiuka [in Ukrainian]. 9. **Homeniuk, O. O.** (2017). Osoblyvosty linhvalizatsii kontseptu "leleka" v prozovykh tvrakh shistdesiatnykiv dlia dytei [Peculiarities of lingualization of concept "stork" in prose of writers of the sixties for children]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, *5,* 29–36 [in Ukrainian]. 10. **Dovbnia, I. P.** (2008). Poniattievyi aparat katehorii prostoru v suchasnii linhvistytsi [Conceptual apparatus of the category of space in modern linguistics]. *Humanitarnyi visnyk – Humanitarian Bulletin, 16,* 319–321 [in Ukrainian]. 11. **Kalashnyk, V. S.**, & Kalashnyk, Yu. I. (2007). Frazeolohiia yak chynnyk formuvannia khudozhnoho svitu poezii i prozy Mykoly Vinhranovskoho [Phraseology as a factor in the formation of the artistic world of poetry and prose of Nikolai Vingranovsky]. *Uch. zap. Tavr. nats. un-tu im. V. I. Vernadskoho.* Seriia «Filolohiia» – *Scientific notes of V. I. Vernadsky Tavr. nat. university.* Series «Philology», *20 (59),* 173–178 [in Ukrainian]. 12. **Kalashnyk, Yu. I.** (2015). Osoblyvosti stylistychnoho syntaksysu povisti Mykoly Vinhranovskoho «U hlybyni doshchiv» [Features of the stylistic syntax of Nikolai Vingranovsky's novel «In the depths of the rains»]. *Visn. Khark. nats. un-tu imeni V. N. Karazina.* Seriia «Filolohiia» – *Bulletin of V. N. Karazin Natsional University.* Series «Philology», *73,* 40–43 [in Ukrainian]. 13. **Kremniak, Yu. O.** (2007). Typolohichni osoblyvosti kontseptu vovka v ukrainskii prozi II pol. XX st. (na materiali povisti M. Vinhranovskoho «Siromanets» ta romanu V. Slapchuka «Slipyi doshch») [Typological features of the concept of the wolf in Ukrainian prose II half of the XX century (based on M. Vingranovsky's novel «The Orphan» and V. Slapchuk's novel «Blind Rain»)]. *Nauk. visn. Mykolaiv. derzh. Un-tu – Scientific Bulletin of Mykolayiv State University, 14*, 97–103 [in Ukrainian]. 14. **Lynnyk, N.** (2014). Syntez mystetstv u malii prozi Mykoly Vinhranovskoho [Synthesis of arts in short prose by Mykola Vingranovsky]. *Visn. Lviv. un-tu.* Seriia filolohichna – *Bulletin of Lviv. university.* Philological Series, *60 (1),* 249–256 [in Ukrainian]. 15. **Lotman, Yu. M.** (2002). Tekst v tekste [Text within text]. In *Izbrannye stat'i v tryox tomax.* (Vol. 1. Stat'i po semiotike i tipologii kul'tury) – *Selected articles in three volumes.* (Vol. 1. Articles on semiotics and typology of culture). (pp. 58–78). Sankt-Peterburg: Akademicheskij proekt [in Russian]. 16. **Lutava, S. M.** (2019). Leksyko-semantychne pole lokusiv suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Lexical and semantic field of loci of modern Ukrainian literary language]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Vinnytsia: DNU imeni Vasylia Stusa [in Ukrainian]. 17. **Prokopovych, L.** (2011). «Ya khochu rozkazaty vam pro nashi riky nevelyki...» (movnyi obraz prostoru v poezii M. Vinhranovskoho) [«I want to tell you about our small rivers...» (linguistic image of space in the poetry of M. Vingranovsky)]. *Kultura slova – Culture of the Word, 75,* 50–55 [in Ukrainian]. 18. **Solohub, N.** (2011). «Kin na vechirnii zori» (mova khudozhnoi prozy M. Vinhranovskoho) [«Horse at the Evening

Dawn» (the language of fiction by M. Vingranovsky)]. *Kultura slova – Culture of the Word, 75,* 13–20 [in Ukrainian]. 19. **Ukolova, O. O.** (2016). Stylistyko-syntaksychna orhanizatsiia maloi prozy Mykoly Vinhranovskoho [Stylistic and syntactic organization of short prose by Mykola Vingranovsky]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian]. 21. **Khachaturian, K. R.** (2021). Khudozhnii chas i prostir u romanistytsi Panasa Myrnoho [Artistic time and space in the novels of Panas Mirnyi]. *Doctor's thesis*. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 22. **Sharova, T. M.** (2007). Moralne stanovlennia osobystosti ta pravdyvyi pokaz rannoho doroslishannia ditei viiny v povisti M. Vinhranovskoho «Pervinka» [Moral formation of personality and true display of early adulthood of children of war in M. Vingranovsky's novel «The Firstborn»]. *Nauk. visn. Mykolaiv. derzh. un-tu – Scientific Bulletin of Mykolayiv State University, 14,* 131–135 [in Ukrainian]. 23. **Yushchenko, M. P.** (2007). Kontseptualizatsiia prostoru u frantsuzkii movi [Conceptualization of space in French]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv: KNU imeni T. Shevchenka [in Ukrainian]. 24. **Whorf, B. L.** (1956). *Language, Thought and Reality: Selected Writings*. New York: Wiley [in English].

SOURCES

1. **Vinhranovskyi, M. S.** (2004). *Vybrani tvory. Povisti y opovidannia. [Selected works. Stories and short stories].* Ternopil: Bohdan [in Ukrainian].

Скидан Марина Сергіївна – аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

Tel. +38-063-459-68-88
E-mail: marinaskidan22@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-6123-3479

Skydan Maryna Serhiivna – Postgraduate Student at the Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 03 травня 2022 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Скидан М. С. Мовний образ простору в оповіданні М. Вінграновського «Первінка». *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 306–317. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.23

APA: Скидан, М. С. (2022). Мовний образ простору в оповіданні М. Вінграновського «Первінка». *Лінгвістичні дослідження, 56,* 306–317. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.23

УДК 811.161.2’373.2(438)

Д. Янчура

УКРАЇНСЬКА ОНОМАСТИЧНА ШКОЛА В ПОЛЬЩІ: АСПЕКТУАЛЬНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ

У статті вперше зібрано й описано науковий доробок україністів-ономастів, які репрезентують провідні заклади вищої освіти Польщі. Стаття має оглядово-дескриптивний характер. Мета дослідження – всебічно репрезентувати науково-дослідницьку діяльність польських учених-ономастів, предметом вивчення яких стали виключно або зокрема українські власні назви та які, відповідно, об’єднані спільним місцем роботи. Діяльність українських ономастичних шкіл Польщі в основному сфокусована на антропонімії та топонімії українського прикордоння.

Ключові слова: *українська ономастика, польська ономастична школа, польсько-українське прикордоння, оглядово-дескриптивне дослідження.*

Yanchura D. Ukrainian Onomastic School in Poland: Aspectual Review of the Problem. *Proper names are a kind of a mirror of history and modernity, a reflection of human (material, spiritual and social) culture. Close contacts, common history, and kinship of languages influenced the activity of onomastic research in Poland. That is why the issues of Ukrainian onomastics are studied at Polish universities, and corresponding research centres, where Ukrainian language is studied, are being developed, which made it possible to form a Polish onomastic school, the subject of which is Ukrainian onomastics or comparative onomastic research involving Ukrainian and Polish languages. The purpose of this research is to represent the research activities of Polish onomastics scholars united by a common workplace (i.e. they belong to the scientific schools of Polish universities where Ukrainian studies are active), the subject of which was Ukrainian proper names. The article is review-descriptive. For the first time, the scientific achievements of Polish onomastics, in the sphere of interests of which Ukrainian proper names lie, are generalized and outlined in aspect. The research concerns both partial and general problems of Ukrainian onomastics. The analysed material shows that the research of Polish scholars aimed at analysing Ukrainian proper names primarily concerns personal and geographical names of the Polish-Ukrainian border. The Lublin Onomastic Center studies primarily historical anthroponymy (M. Kojder; M. Olejnik); the Catholic University – toponymy of the frontier (M. Koper); Warsaw – anthroponymy of the Polish-Ukrainian borderland (I. Mytnik); Wroclaw – Ukrainian ergonomics (O. Beley); Jagiellonian – fabulous anthroponymy (M. Redkva); the interests of Adam Mickiewicz Poznan University among Ukrainian onomastics include modern (T. Kosmeda; D. Janczura) and historical anthroponymy (M. Abuzarowa). The interest of Polish onomastics in Ukrainian proper names has led to the actualization of multifaceted onomastic*

© Янчура Д., 2022

https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.24

issues, in particular in a comparative perspective to clarify the issues of Ukrainian-Polish interaction, and formed solid lexicographical onomastics. Ukrainian onomastic schools in Poland are actively developing, therefore we consider it necessary to popularise the results of Polish scholars' research, to create and systematically update relevant bibliographic indexes, which is the prospect of this study.

Key words: *Ukrainian onomastics, Polish onomastic school, Polish-Ukrainian borderland, comparative studies.*

Вступ

Власні назви – це своєрідне дзеркало історії і сучасності, відбиття людської (матеріальної, духовної та соціальної) культури. Кожен онім містить інформацію щодо своєрідності йменованого об'єкта, історичну епоху, у якій виникла номінація, етнос, який його змоделював, мову, якою створена назва та багато іншого. Разом з глобалізаційними процесами зростає і кількість власних назв, змінюється їх характер чи функційне навантаження. Загальновідомо, що «власні назви тісно пов'язані з місцем і часом їх появи, а також із культурою, з якої вони народилися, вони є свідченням своєї епохи» (Rzetelska-Feleszko, Cieślikowa, & Duma, 2002: 9). Мовознавці розглядають власні назви як мовні "скам'янілості", що фіксують (а) пам'ять народу, його історію, (б) лінгвістичні факти, які дають змогу відтворювати давню мовну систему (фонетичні, морфемні, словотвірні, лексичні та фразеологічні її особливості), (в) демонструють зміну географічних номінацій, (г) показують специфіку культурних зв'язків, (ґ) містять відомості про поселення людей, їхню міграцію тощо (Див.: Rospond, 1976: 26–27). Усі розряди власних назв репрезентують ту чи ту інформацію прагматичного характеру, насамперед лінгво- та етнокультурологічного. Походження власних назв, їх значення й особливості функціювання вивчає, як відомо, ономастика.

Актуальність ономастики як науки не зменшується впродовж тривалого часу розвитку мовознавства, оскільки власні назви супроводжують людину протягом усього життя. Український ономастикон безперервно поповнюється, тому важливо, щоб цей унікальний пласт лексики постійно досліджувався. Численність пропріальних одиниць, їх особливості, різноманітність, багатофункційність – усе це чинники, що призвели до появи в Україні низки ономастичних осередків, ономастичних наукових шкіл, у межах яких досліджуються окремі категорії власних назв, розширюється ономастична терміносистема,

розробляються новаторські методи та методики, оновлюється методологія та ін.[1]. Українську пропріативну лексику аналізують і в межах польських вишів. Близькість контактів, спільна історія, спорідненість мов – усе це, безперечно, впливає на вибір досліджуваного розряду онімів.

Мета цієї наукової розвідки – репрезентувати науково-дослідницьку діяльність польських учених-ономастів, об'єднаних спільним місцем роботи, предметом вивчення яких стали українські власні назви. Стаття має оглядово-дескриптивний характер. Її основне завдання – проаналізувати дослідницьку діяльність колишніх і нинішніх членів українознавчих кафедр, що функціюють у межах провідних польських закладів вищої освіти, серед яких Варшавський, Ягеллонський (Краків), Вроцлавський університети, Університет імені Адама Міцкевича (Познань) та Університет Марії Кюрі-Склодовської та Католицький університет (Люблін).

У статті вперше зібрано й описано наукові досягнення польських ономастів, у полі зацікавлень яких українські пропріативи. Ці дослідження мають аспектуальний характер, торкаються часткових[2] і загальних проблем української ономастики[3].

Методи дослідження

У дослідженні використано *концептуально-аналітичний* метод, що сприяв кваліфікації та методологійній оцінці напрацювань української ономастичної школи в Польщі. *Аксіологічний* метод дав змогу з'ясувати ціннісні орієнтації польських ономастів. Для реконструкції авторської інтенції, авторських рефлексій щодо аналізу й класифікації зібраного матеріалу залучено *описовий* метод, а також метод *індукції* – для моделювання загальних висновків. Послідовно використано

[1] Див.: Янчура, Д. (2018). Ономастичні школи в Україні. *Studia Ukrainica Posnaniensia, 6*, 45–52; Торчинський, М. М. (2019). Територіальна диференціація ономастичних студій в Україні. *Наук. часопис Східнопод. лінгвокраєзн. центру, 8,* 62–70.

[2] Див., напр., Rzetelska-Feleszko, E., Cieślikowa, A., & Duma, J. (2002). *Słowiańska onomastyka: encyklopedia.* Warszawa – Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawkie.

[3] Див., напр., Космеда, Т. (2016). Становлення та поступ познанської україністики (1991–2016 рр.). *Граматичні студії, 2,* 119–128; Космеда, Т. (2017а). Від 20-ти річчя до 25-річчя: досягнення познанської україністики (2011–2016). *Studia Ukrainica Posneniensia, 5,* 7–17; Mytnik, I. (2015). Warszawska ukrainistyka – wczoraj i dziś. *Studia Ucrainica Varsoviensia, 3,* 15–20; Mytnik, I. (2018б). Jubileusz 65-lecia Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego. *Studia Ucrainica Varsoviensia, 6,* 17–28.

інтерпретативний та *порівняльно-зіставний* методи для викладу авторської концепції.

Виклад основного матеріалу

Як зауважує Т. Космеда, «навчання в межах кожного конкретного вищого навчального закладу в українському національному університетському просторі, прилучення до української наукової традиції нерозривно пов'язане з пошуком нового знання, нових методів чи методик вирішення системи завдань, формування відповідної метамови, термінологічного апарату і под. з опертям на національну традицію <…>» (Космеда, 2017б: 177–178). Названа дослідниця пропонує дефініцію поняття *наукова школа*, порівняймо: «Це творча співдружність учених, об'єднаних спільністю методологійних підходів до вирішення наукових проблем, особливим стилем науково-дослідної роботи, науковою ідеологією, спільністю наукового мислення, ідей і методів їхньої реалізації» (Там само: 181).

Український ономаст М. Торчинський пропонує розмежовувати терміни *школа*, *центр* та *осередок*: «Найбільш вагомими є *ономастичні школи*, якими прийнято вважати великі об'єднання ономастів, що мають вагомі досягнення в царині вивчення власних назв. Традиційно розмежовують Донецьку, Київську, Одеську й Ужгородську ономастичні школи. *Ономастичні центри* – кількісно менші групи дослідників, які досягли певних успіхів у дослідженні пропріативів. Такі центри, на нашу думку, є у Вінниці, Дніпрі, Запоріжжі, Кропивницькому, Луцьку, Львові, Тернополі, Умані, Харкові, Хмельницькому й Чернівцях. *Ономастичні осередки* утворюють окремі дослідники власних назв; вони є в Горлівці, Житомирі, Івано-Франківську, Ізмаїлі, Кам'янці-Подільському, Луганську, Миколаєві, Полтаві, Рівному, Сімферополі, Слов'янську, Сумах, Чернігові і Черкасах» (Торчинський, 2019: 62–63).

У цій науковій розвідці дотримуємося дефініції "наукової школи", запропонованої Т. Космедою, а терміни "школа", "центр", "осередок" уживаємо як синонімні.

У полі зору польських дослідників передусім ономастикон польсько-українського прикордоння. Перші розвідки із цього питання з'явилися в XX столітті[4]. Я. Янув вивчав географічні назви Східніх

[4] Див.: Rzetelska-Feleszko, E. (Red.) (1998). *Polskie nazwy własne*. Warszawa-Kraków: Wydawnictwo IJP PAN. S. 453.

Карпат. Результати дослідження зафіксував у лексикографічній роботі «Słownik huculski» [укр. «Гуцульський словник»] (Janów, 2001). Учень Я. Янува С. Грабець студіював гуцульську топоніміку (Hrabec, 1950). Його монографія «Nazwy geograficzne Huculszczyzny» [укр. «Географічні назви Гуцульщини»] – одна з перших праць з топоніміки в польському й слов'янському мовознавстві (Umińska-Tytoń, 1999: 112). Підопічний польського ономаста В. Ташицького український дослідник Я. Рудницький ретельно описав географічні назви Бойківщини (Rudnicki, 1939). З. Стіебер – автор публікації «Toponomastyka Łemkowszczyzny» [укр. «Топономастика Лемківщини»], що підготовлена у 2 томах. У ній проаналізовано відповідну систему назв населених пунктів (місцевостей) (Stieber, 1948), актуалізовано термін "теренові назви" (Stieber, 1949). Зацікавлення З. Стіебера українською топонімікою продовжували викладачі Варшавського університету. Серед цих учених Я. Ріеґер, який запропонував низку ґрунтовних праць, а саме: «Słownictwo I nazewnictwo łemkowskie» [укр. «Лемківське словникарство й назівництво»] (Rieger, 1995); «Niektóre problemy toponimii Ukrainy w XVI w.» [укр. «Деякі проблеми топонімії України в XVI ст.»] (Rieger, 1994); «Dawna strefa graniczna językowo-etniczna polsko-ukraińska w okolicach Sanoka i Przemyśla w świetle antroponimii» [укр. «Давня польсько-українська мовно-етнічна прикордонна зона в околицях Санока й Перемишля у світлі антропонімії»] (Rieger, 1997), та дослідник української гідрографічної термінології М. Юрковський (Jurkowski, 1971).

У повоєнний період активно діяв *Люблінський ономастичний осередок*, предметом досліджень членів якого було передусім польсько-українське прикордоння. Серед представників цієї школи П. Смочинський, який опублікував результати своїх досліджень у таких наукових розвідках, як «O derywacji fleksyjnej w słowiańskiej onomastyce. Zarys problematyki» [укр. «Про флексійну деривацію у слов'янській ономастиці. Огляд проблематики»] (Smoczyński, 1961), «Słowiańskie imiona pospolite i własne z podstawowym -ch- w części sufiksalnej» [укр. «Слов'янські загальні й власні назви з базовим -ch- у суфіксальній частині»] (Smoczyński, 1963) чи «Polskie nazwiska patronimiczne» [укр. «Польські патронімні прізвища»] (Smoczyński, 1968); С. Вархол (дослідник української топонімії, слов'янської зоонімії та історичної ономастики) – автор публікації «Systemy zoonimiczne

w gwarach mieszanych i przejściowych wschodniej Lubelszczyzny» [укр. «Зоонімічні системи в мішаних і перехідних говірках східної частини Лубельської землі»] (Warchoł, 1993); у доробку М. Лесіва такі антропонімічні видання, як «Pochodzenie i historia nazw własnych Ukrainy oraz jej części» [укр. «Походження й історія власних назв України та її частин»] (Łesiów, 2008), «Z antroponimii poetyckiej Józefa Łobodowskiego» [укр. «З поетичної антропонімії Юзефа Лободовського»] (Łesiów, 2000), «Z antroponimii poetyckiej Józefa Bohdana Zaleskiego» [укр. «З поетичної антропонімії Юзефа Богдана Залеського»] (Łesiów, 2009); Ч. Косил опубікував статтю «Nazwa miejscowa Horodzież na tle innych toponimów» [укр. «Місцева назва Horodzież на тлі інших топонімів»] (Kosyl, 1993); М. Бучинському належать розвідки, що присвячені найменуванням вірмен, як-от: «Interferencje językowe na przykładzie asymilacji nazw osobowych Ormian zamojskich w XVII wieku» [укр. «Мовна інтерференція на прикладі асиміляції особових назв замойських вірмен у XVII столітті»] (Buczyński, 1989) чи «Ormiańskie nazwiska w Zamościu na tle kulturowej i językowej tradycji regionu» [укр. «Вірменські прізвища в Замості на тлі культурної і мовної традиції регіону»] (Buczyński, 1993); ономастичні розвідки у фокусі зіставної ономастики запропонував і Ф. Чижевський: він автор таких публікацій, як «Uwagi o antroponimii pogranicza polsko-ukraińskiego» [укр. «Зауваги щодо антропонімії польсько-українського прикордоння»] (Czyżewski, 2006) чи «Formuły identyfikacyjne ludności południowego Podlasia (na podstawie inskrypcji nagrobnych pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego)» [укр. «Ідентифікаційні формули мешканців південного Підляшшя (на основі аналізу надгробних написів польсько-українського прикордоння»] (Czyżewski, 2010). Зауважмо також, що С. Вархол – автор лексикографічного видання «Słownik etymologiczno-motywacyjny słowiańskiej zoonimii ludowej» [«Етимологічно-мотиваційний словник слов'янської народної зоонімії»], виданий у п'яти томах (Warchoł, 2007–2016). Цінність цього словника полягає в тому, що його автор уперше в історії слов'янського мовознавства здійснив глобальне опрацювання системи слов'янських зоонімів, серед яких і українські.

Сьогодні в Люблінському Університеті Марії Кюрі-Склодовської ономастичні дослідження продовжують підопічні Ф. Чижевського, серед яких дослідник історичної антропонімії М. Койдер – автор низки наукових розвідок, як-от: «Antroponimia historyczna mieszkańców

starostwa hrubieszowskiego w XVII i XVIII wieku» [укр. «Історина антропонімія мешканців грубішевського староства в XVII і XVIII ст.»] (Kojder, 2005), «Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662–1810)» [укр. «Історична антропонімія вірних хелмської греко-уніатської єпархії»] (Kojder, 2019); «Jeszcze o Stumetrówkach jako nieoficjalnych nazwach miejskich na Białorusi, w Rosji i na Ukrainie» [укр. «Ще про Стометрівки як неофіційні назви населених пунктів в Білорусі, Росії і Україні»] (Kojder, 2018), «Nazwiska motywowane imionami chrześcijańskimi w inskrypcjach nagrobnych na cmentarzu w Chełmie» [«Прізвища, мотивовані християнськими іменами в надгробних написах на цвинтарі в Хелмі»] (Kojder, 2016a), «Nazwiska patronimiczne z formantem -owicz/-ewicz w inskrypcjach nagrobnych na wybranych cmentarzach wschodniej Lubelszczyzny» [укр. «Патронімні прізвища з формантом -owicz/-ewicz у надгробних написах на вибраних кладовищах східної частини Любельської землі»] (Kojder, 2016b); чи М. Олейнік, предметом дослідження якого стала мікротопонімія та історична антропонімія, зокрема «Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI–XVIII w.)» [укр. «Антропонімія грабовецького староства (XVI–XVIII ст.)»] (Olejnik, 2019), «Nazwy terenowe gminy Wola Uhruska» [укр. «Назви населених пунктів гміни Воля-Угруська»] (Olejnik, 2003a), «Pogranicze polsko-ukraińskie na przykładzie hydronimii gminy Stary Brus» [укр. «Польсько-українське прикордоння на прикладі гідронімії гміни Старий Брус»] (Olejnik, 2003b), «Polska i ukraińska mikrotoponimia powiatu włodawskiego» [укр. «Польська й українська мікротопонімія володавського повіту»] (Olejnik, 2006). М. Койдер і М. Олейнік опублікували у співавторстві дві наукові розвідки із сучасної української мікротопонімії: «Wpływ zmian politycznych na nazewnictwo miejskie na Ukrainie» [укр. «Вплив політичних змін на міські назви в Україні»] (Kojder, & Olejnik, 2016) та «Najnowsze zmiany w urbanonimii Kijowa (lata 2014–2016)» [укр. «Останні зміни в урбанонімії Києва (2014–2016 рр.)»] (Kojder, & Olejnik, 2017a), а також стали науковими редакторами колективної монографії «Onomastyka na pograniczach językowo-kulturowych» [«Ономастика на мовно-культурному пограниччі»] (Kojder, & Olejnik, 2017b).

Окремі проблеми ономастики досліджуються також у *Католицькому любельському університеті*. Антропонімну групу прізвиськ вивчала, наприклад, М. Кавецька, зокрема: «“Obcy” na pograniczu,

czyli o nieoficjalnych nazwach osobowych na terenach pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego» [укр. «"Чужий" на прикордонні, чи про неофіційні особові назви на теренах польсько-східнослов'янського прикордоння»] (Kawęcka, 2014); «Granice na pograniczu, czyli o przezwiskach kolektywno-regionalnych na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim» [укр. «Кордони на прикордонні, або про колективно-регіональні прізвиська польсько-східнослов'янського прикордоння»] (Kawęcka, 2019). Топонімію польсько-українського прикордоння досліджує і М. Копер: «Powiat tomaszowski w pejzażu toponimicznym pogranicza polsko-ukraińskiego» [укр. «Томашівський повіт у топонімному пейзажі польсько-українського прикордоння»] (Koper, 2019–2021), «Wybrane zagadnienia z języka, historii i kultury regionu w świetle nazewnictwa geograficznego południowo-wschodniej Polski» [укр. «Вибрані аспекти мови, історії і культури регіону у світлі географічних найменувань південно-східної Польщі»] (Koper, 2020).

Репрезентанткою учених Варшавського університету, що досліджують ономастикон помежів'я Польщі та України, є І. Митнік – послідовниця М. Юрковського, який, як наголошувалося, фокусував свої ономастичні зацікавлення на українській гідронімії (Jurkowski, 1971). Предметом дослідження І. Митнік стала антропонімія польсько-українського прикордоння. Результати аналізу опубліковані в трьох її засадничих працях: «Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII w.» [укр. «Антропонімія Волині в XVI–XVIII ст.»] (Mytnik, 2010), «Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku» [укр. «Найменування хелмської землі в XVI–XVII ст.»] (Mytnik, 2017a)[5] та «Słownik historyczno-etymologiczny antroponimii ziemi chełmskiej XVI–XVII wieku» [укр. «Історично-етимологічний словник антропонімії хелмської землі XVI–XVII ст.»] (Mytnik, 2017б)[6]. У монографії «Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku» зазначена вчена провела багатоаспектне дослідження з урахуванням низки соціолінгвістичних чинників, що впливають на функціювання аналізованих антропонімів. Значущість дослідження збільшується завдяки усталеному хронотипові

[5] Див. також: Kosmeda, T., & Janczura, D. (2019). Irena Mytnik. Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku. Warszawa: Sowa 2017, 320 s. *Onomastica, 63,* 323–328.

[6] Див. також: Космеда, Т., & Янчура, Д. (2019). Irena Mytnik: Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej (XVI–XVII wiek). *Acta Onomastica, 60 (2),* 289–296.

й актуалізації явища метисації як процесу й наслідку інтеракції споріднених мов[7].

Українська ономастика є предметом наукового журналу «Studia Ucrainica Varsoviensia», який випускає кафедра україністики Варшавського університету, наприклад, у випуску за 2020 рік у цьому журналі знаходимо статті й українських учених, що вказує на співпрацю польських і українських ономастів, зокрема це публікації, присвячені християнським іменам як твірним основам архаїчних ойконімів України[8] та ойконімним і відойконімним компонентам у фразеологізмах[9], давнім іменам в українських прізвищах[10], у 2019 – християнським мотивам в ойконімах України[11], у 2018 році з'явилися наукові тексти, у яких висвітлена проблематика польсько-української історичної антропонімії[12], архаїчної ойконімії[13], назв релігійних свят[14] чи міфологічних і біблійних імен у модерних українських текстах[15], а також дві рецензії на монографії з історичної антропонімії й ойконімії[16].

Зазначмо, що з ініціативи представників трьох вищезазначених осередків – І. Митнік, М. Койдера, М. Олейніка, М. Копера – у 2021 році

[7] Див.: Kosmeda, T., & Janczura, D. (2019). Irena Mytnik. Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku. Warszawa: Sowa 2017, 320 s. *Onomastica, 63,* 323–328.

[8] Див. Купчинська, З. (2020). Християнські імена як твірні основи архаїчної ойконімії України. *Studia Ucrainica Varsoviensia, 8,* 105–118.

[9] Гнатюк, Л. (2020). Фразеологічні одиниці з ойконімним і відойконімним компонентами як свідчення історичної пам'яті українців. *Studia Ucrainica Varsoviensia, 8,* 21–28.

[10] Осташ, Л. (2020). Давні імена в українських прізвищах. *Studia Ucrainica Varsoviensia, 8,* 185–196.

[11] Котович, В. (2019). Християнські мотиви в ойконімах України: лінгвокультурологічний аспект. *Studia Ucrainica Varsoviensia, 7,* 13–22.

[12] Mytnik, I. (2018a). Antroponimia mieszczańska na obszarach kontaktowych polsko-ukraińskich w XVI–XVII wieku. *Studia Ucrainica Varsoviensia, 6,* 225–236.

[13] Купчинська, З. (2018). Архаїчні оніми на *-ьskъ: Правобережне Полісся (XX–XXI ст.). *Studia Ucrainica Varsoviensia, 6,* 163–183.

[14] Колесник, Н. (2018). Назви релігійних свят як невід'ємний складник української народнопісенної онімії. *Studia Ucrainica Varsoviensia, 6,* 111–128.

[15] Петрина, Х. (2018). Алюзійні паралелі в модерних українських текстах: семантичні характеристики міфологічних та біблійних імен. *Studia Ucrainica Varsoviensia, 6,* 263–272.

[16] Mytnik, I. (2018в). Віктор Шульгач, Нариси з праслов'янської антропонімії, ч. III, Київ 2016, 472 с. *Studia Ucrainica Varsoviensia, 6,* 449–451; Mytnik, I. (2018г). Зоряна Купчинська, Стратиграфія архаїчної ойконімії України, Львів 2016, 1278 с. *Studia Ucrainica Varsoviensia, 6,* 453–455.

започатковано ономастичні онлайн-зустрічі під назвою «Дослідження ономастики польсько-східнослов'янського прикордоння», що мають на меті студіювання «антропономастики, топономастики й гідрономастики так званого дальшого прикордоння, тобто південно-східніх і північно-східніх кресів <…> та ближнього прикордоння, що охоплює східні терени нинішньої Польщі» (Spotkania onomastyczne, 2021).

Яскравим представником українсько-польської ономастики вважаємо професора *Вроцлавського університету* О. Белея, у полі зору якого передусім ергонімія, див., напр., «Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття» (Белей, 1999), «Сучасна українська ергонімія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області» (Белей, 2000), «Трансформація українського ономастикону посттоталітарного періоду на загальнослов'янському тлі» (Белей, 2007). Деякі проблеми ономастики, зокрема *назви грибів* вивчає П. Юзьвікєвич[17].

Казкові антропоніми – предмет зацікавлень представниці *Ягеллонського університету* (Краків) М. Редькви, яка є авторкою низки статей, як-от: «Жіночі особові найменування в текстах українських народних казок» (Редьква, 2014); «Семантико-функціональне значення казкових антропонімів (на прикладі варіантів називання Телесика в українській народній чарівній казці)» (Редьква, 2011); «Особливості відтворення семантики та внутрішньої форми онімів української народної казки в англомовному перекладі» (Редьква, 2004).

Познанську українську ономастику репрезентують члени кафедри україністики Інституту російської і української філології Університету ім. Адама Міцкевича. Окремі аспекти вивчення власних назв знаходимо в роботах української і польської мовознавиці Т. Космеди (напр.: «Метафора сучасної публіцистики: актуалізація антропонімів (на матеріалі української та російської мов)» (Космеда, 2015); «Прагматика власної назви в еґо-тексті Т. Шевченка: особливості функціонування топонімів (до 155-річчя з часу написання письменницького

[17] Див. напр., Jóźwikiewicz, P. (2016). Oficjalne nazwy ukraińskich i polskich grzybów jadalnych – klasyfikacja znaczeniowa. *Roczniki humanistyczne, 64 (7),* 201–217; Jóźwikiewicz, P. (2016a). Назви неїстивних і отруйних грибів в українській та польській мовах – семантичний аналіз. *Лінгвістичні студії, 31,* 31–38; Jóźwikiewicz, P. (2019). O pewnych procesach słowotwórczych w obrębie ukraińskich oficjalnych nazw grzybów makroskopijnych. *Studia Ukrainica Posnaniensia, 7,* 119–128.

"Щоденника")» (Космеда, 2012); «Прагматика власної назви в поетичному тексті Д. Павличка: образ-концепт *Львів*» (Космеда, 2009); «Антропонімікон мешканців Познані (Республіка Польща): український слід» (Космеда, 2021) /у співавторстві/). Проблеми антропонімії, зокрема польсько-українського прикордоння, вивчає також М. Абузарова («Явище синонімії в українській ономастичній термінології» (Abuzarowa, 2016); «Wpływy Wschodniosłowiańskie w zakresie fonetyki i zapożyczenia w polskiej antroponimii mieszkańców pogranicza polsko -ukraińskiego z końca XVIII – początku XIX wieku» [«Східнослов'янські впливи у сфері фонетики й запозичення в польській антропонімії мешканців польсько-українського прикордоння з кінця XVIII – початку XIX ст.»] (Abuzarowa, 2015); «Християнські чоловічі імена у твірних основах польських прізвищ дрогобичан кінця XVIII – поч. XIX ст.» (Abuzarova, 2014). Антропономастичні дослідження продовжує також докторантка Т. Космеди Д. Янчура, наукові зацікавлення якої торкаються функціювання антропонімів і їх похідних у мові сучасної української газети.

Польсько-українські оніми в полі зору й сучасних молодих дослідників, серед яких представниця Варшавського університету Е. Вольніч-Павловська, авторка монографії «Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie ruskim» [укр. «Українські найменування XVIII ст. в давньому руському воєводстві»] (Wolnicz-Pawłowska, 1978) та «Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich (XV–XIX w.)» [укр. «Польська антропонімія південно-східних регіонів»] (у співавторстві з В. Шуловською) (Wolnicz-Pawłowska, & Szulowska, 1998). Наукові розвідки Т. Плускоти з Університету Казімєжа Великого в Бидгощі торкаються історичних імен, див., «Dwuczłonowe imiona słowiańskie w nazwach miejscowych Ukrainy i pogranicza polsko -ukraińskiego w XIX w.: (na podstawie Atlasu historycznego ziem ruskich Rzeczypospolitej A. Jabłonowskiego)» [укр. «Подвійні слов'янські імена в місцевих назвах України й польсько-українського прикордоння в XIX ст.: (на основі аналізу історичного атласу руських земель Речі Посполитої А. Яблоновського»] (Pluskota, 2013a), «Wybrane imiona polskie w toponimii ziem ruskich Rzeczypospolitej od XVI do XIX wieku w ujęciu kartograficznym» [«Вибрані польські імена в топонімії руських земель Речі Посполитої від XVI до XIX ст. в картографічному аспекті»] (Pluskota, 2013b). Історична ономастика також у сфері

зацікавлень професора Католицького університету В. Макарського, порівн.: «Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej» [укр. «Назви населених пунктів давньої перемишльської землі»] (Makarski, 1999), «Z metodologii badań toponomastycznych. W poszukiwaniu staroruskich nazw miejscowości na terenie dzisiejszej Zamojszczyzny» [укр. «З методології топономастичних досліджень. У пошуку староруських назв населених пунктів на території сьогоднішньої Замойшини»] (Makarski, 2014), «Antroponimnia w rodach szlachty bełskiej w XV wieku» [укр. «Антропонімія родів белзької шляхти в XV ст.»] (Makarski, 2006). В. Шуловська вивчає антропонімію прикордоння, див., напр., «Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich» [укр. «Польська антропонімія в південно-східних регіонах»] (Szulowska, 1998), «Imiennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej» [укр. «Власні назви давніх галицької і львівської земель»] (Szulowska, 1992) та ін.

Висновки

Отже, у статті аспектуально репрезентовано науково-дослідницьку діяльність польських чи українсько-польських учених-ономастів, предметом вивчення яких стала виключно або зокрема українська пропріативна лексика, зокрема й у зіставному аспекті, які, відповідно, об'єднані спільним місцем роботи, тобто належать до наукових шкіл закладів вищої освіти Польщі, у яких функціює україністика. Проаналізований матеріал показує, що дослідження польських науковців у межах українських пропріативів торкаються насамперед особових і географічних назв польсько-українського прикордоння.

Сьогодні в *Люблінському ономастичному осередку* вивчають передусім історичну антропонімію (М. Койдер, М. Олейнік). У *Католицькому університеті* досліджують топонімію прикордоння (М. Копер). *Варшавський університет* репрезентований ґрунтовними працями І. Митнік, у яких глибоко й всебічно схарактеризовано антропонімію польсько-українського помежів'я. Ономастичні дослідження *Вроцлавського університету* репрезентує, головно, О. Белей, у полі зацікавлення якого насамперед українська ергонімія. Ономастику *Ягеллонського університету* передусім представляє М. Редьква, висвітлюючи питання казкової антропонімії. У *Познанському університеті ім. Адама Міцкевича* серед зацікавлень ономастів-україністів – сучасна (Т. Космеда, Д. Янчура) й історична антропонімія (М. Абузарова).

Значущість онімів як матеріалу для вивчення історії і сучасності, можливості отримання багатогранної інформації спонукають мовознавців до вивчення пропріативної лексики. Зацікавлення польських ономастів українськими власними назвами призвело до актуалізації багатоаспектної проблематики, зокрема й у порівняльно-зіставному ракурсі, з'ясування питань українсько-польських взаємовпливів. Українські ономастичні школи в Польщі розвиваються, тому вважаємо необхідним популяризацію результатів досліджень польських науковців, створення й систематичне оновлення відповідних бібліографічних покажчиків, що є перспективою цієї студії.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Белей, О.** (1999). *Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття.* Ужгород: Вид-во Ужгор. держ. ун-ту. 2. **Белей, О.** (2000). Сучасна українська ергонімія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. 3. **Белей, О.** (2007). *Трансформація українського ономастикону посттоталітарного періоду на загальнослов'янському тлі.* Wrocław: Wyd-wo Un-tu Wrocławskiego. 4. **Космеда, Т.** (2009). Прагматика власної назви у поетичному тексті Д. Павличка: образоконцепт Львів. *Наук. вісн. Чернів. ун-ту.* Серія «Слов'янська філологія», *475–477,* 428–432. 5. **Космеда, Т.** (2017б). Функційне навантаження наукової мовознавчої школи в сучасному просторі університетської системи. *Лінгвістичні студії, 34,* 176–183. 6. **Космеда, Т. А.** (2012). Прагматика власної назви в еґо-тексті Т. Шевченка. Особливості функціонування топонімів (до 155-річчя з часу написання письменницького „щоденника". *Восточноукраинский лингвистический сборник, 14,* 68–82. 7. **Космеда, Т. А.** (2015). Метафора сучасної публіцистики: актуалізація антропонімів (на матеріалі української та російської мов). *Наук. вісн. Дрогоб. держ. пед. ун-ту імені Івана Франка.* Серія «Філологічні науки (мовознавство)», *3,* 116–122. 8. **Космеда, Т.**, & Янчура, Д. (2021). Антропонімікон мешканців Познані (Республіка Польща): український слід. *Лінгвістичні дослідження, 55,* 22–32. 9. **Редьква, М.** (2004). Особливості відтворення семантики та внутрішньої форми онімів української народної казки в англомовному перекладі. *Наук. зап. Тернопіл. пед. ун-ту.* Серія «Мовознавство», *2 (12),* 158–166. 10. **Редьква, М.** (2011). Семантико-функціональне значення казкових антропонімів (на прикладі варіантів називання Телесика в українській народній чарівній казці). *Наук. зап. Кіровогр. держ. пед. ун-ту імені Володимира Винниченка.* Серія «Філологічні науки (мовознавство)», *95,* 336–340. 11. **Редьква, М.** (2014). Жіночі особові найменування у текстах українських народних казок. *Наук. зап. Тернопіл. нац. пед. ун-ту.* Серія «Мовознавства», *2 (24),* 221–226. 12. **Торчинський, М. М.** (2019). Територіальна диференціація ономастичних студій в Україні. *Наук. часопис Східнопод. лінгвокраєзн. центру, 8,* 62–70. 13. **Abuzarova, M.** (2014). Християнські чоловічі імена у твірних основах польських прізвищ дрогобичан кінця XVIII – поч. XIX ст. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie, 3,* 80–101. 14. **Abuzarowa, M.** (2015). Wpływy Wschodniosłowiańskie w zakresie fonetyki i zapożyczenia w polskiej antroponimii mieszkańców

pogranicza polsko-ukraińskiego z końca XVIII – początku XIX wieku. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie, 4,* 106–114. 15. **Abuzarowa, M.** (2016). Явище синонімії в українській ономастичній термінології. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie, 5,* 35–44. 16. **Buczyński, M.** (1989). Interferencje językowe na przykładzie asymilacji nazw osobowych Ormian zamojskich w XVII wieku. *Interferencje językowe na różnych obszarach Słowiańszczyzny: księga referatów Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej w Lublinie, Chełmie i Zamościu 22–25 września 1987* (s. 69–86). Lublin: UMCS. 17. **Buczyński, M.** (1993). Ormiańskie nazwiska w Zamościu na tle kulturowej i językowej tradycji regionu. *Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanych i przejściowych: księga referatów Międzynarodowej Slawistycznej Konferencji Naukowej w Lublinie 20–23 listopada 1991 r.* (s. 83–84). Lublin: UMCS. 18. **Czyżewski, F.** (2006). Uwagi o antroponimii pogranicza polsko-ukraińskiego. *Spotkania polsko-ukraińskie: język – kultura – literatura* (8–10 czerwca 2006, Chełm) (s. 171–191). Chełm: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa. 19. **Czyżewski, F.** (2010). Formuły identyfikacyjne ludności południowego Podlasia (na podstawie inskrypcji nagrobnych pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego). *W świeci nazw: księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Czesławowi Kosylowi*. (s. 79–89). Lublin: UMCS. 20. **Hrabec, S.** (1950). *Nazwy geograficzne Huculszczyzny.* Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejetności. 21. **Janów, J.** (2001). *Słownik huculski.* Kraków: Wyd-wo Naukowe DWN. 22. **Jurkowski, M.** (1971). *Ukraińska terminologia hydrograficzna.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 23. **Kawęcka, M.** (2014). „Obcy" na pograniczu, czyli o nieoficjalnych nazwach osobowych na terenach pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego. *Egeria, 1 (17),* 36–38. 24. **Kawęcka, M.** (2019). Granice na pograniczu, czyli o przezwiskach kolektywno-regionalnych na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim. *Konstrukcje i destrukcje tożsamości. Granice stare i nowe.* (T. 5). (s. 125–134). Warszawa: ISPAN. 25. **Kojder, M.** (2005). *Antroponimia historyczna mieszkańców starostwa hrubieszowskiego w XVII–XVIII wieku.* Lublin: UMCS. 26. **Kojder, M.** (2016a). Nazwiska motywowane imionami chrześcijańskimi w inskrypcjach nagrobnych na cmentarzu w Chełmie. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie, 5,* 164–179. 27. **Kojder, M.** (2016b). Nazwiska patronimiczne z formantem -owicz/-ewicz w inskrypcjach nagrobnych na wybranych cmentarzach wschodniej Lubelszczyzny. *Studia Wschodniosłowiańskie, 16,* 243–252. 28. **Kojder, M.** (2018). Jeszcze o Stumetrówkach jako nieoficjalnych nazwach miejskich na Białorusi, w Rosji i na Ukrainie. *Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej, 11,* 200–215. 29. **Kojder, M.** (2019). *Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662–1810).* Lublin: UMCS. 30. **Kojder, M.**, & Olejnik, M. (2016). Wpływ zmian politycznych na nazewnictwo miejskie na Ukrainie. *Slavica: Annales Instituti Slavici Universitatis Debreceniensis, 45,* 56–63. 31. **Kojder, M.**, & Olejnik, M. (2017a). Najnowsze zmiany w urbanonimii Kijowa (lata 2014–2016). *Studia Wschodniosłowiańskie, 17,* 207–218. 32. **Kojder, M.**, & Olejnik, M. (2017b). *Onomastyka na pograniczach językowo-kulturowych.* Lublin: UMCS. 33. **Koper, M.** (2020). Wybrane zagadnienia z języka, historii i kultury regionu w świetle nazewnictwa geograficznego południowo-wschodniej Polski. *Prace językoznawcze, 4 (22),* 73–84. 34. **Koper, M.** (2021). *Powiat tomaszowski w pejzażu toponimicznym pogranicza polsko-ukraińskiego.* Lublin: Wyd-wo KUL. 35. **Kosyl, Cz.** (1993). Nazwa miejscowa Horodzież na tle innych toponimów. *Onomastica, 38,* 63–71. 36. **Łesiów, M.** (2000). Z antroponimii poetyckiej Józefa Łobodowskiego. *Józef Łobodowski – rzecznik dialogu polsko-ukraińskiego* (s. 31–45). Lublin: UMCS. 37. **Łesiów, M.** (2008). Pochodzenie i historia nazw własnych Ukrainy oraz jej

części. *Wokół problemów historii: studia o kulturze i literaturach wschodniosłowiańskich* (s. 281–296). Lublin: Tow-wo Naukowe Katolickiego Un-tu Lubelskiego Jana Pawła II. 38. **Łesiów, M.** (2009). Z antroponimii poetyckiej Józefa Bohdana Zaleskiego. *Słowo i metody: księga dedykowana profesorowi Jerzemu Święchowi* (s. 537–556). Lublin: UMCS. 39. **Makarski, W.** (1999). *Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej.* Lublin: Wyd-wo KUL. 40. **Makarski, W.** (2006). Antroponimnia w rodach szlachty bełskiej w XV wieku. *Spotkania polsko-ukraińskie. Język – kultura – literatura* (s. 151–169). Chełm: PWSZ. 41. **Makarski, W.** (2014). Z metodologii badań toponomastycznych. W poszukiwaniu staroruskich nazw miejscowości na terenie dzisiejszej Zamojszczyzny. *Roczniki Humanistyczne, 62 (6),* 85–100. 42. **Mytnik, I.** (2010). *Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII w.* Warszawa: KU UW. 43. **Mytnik, I.** (2017a). *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII w.* Warszawa: KU UW. 44. **Mytnik, I.** (20176). *Słownik historyczno-etymologiczny ziemi chełmskiej XVI–XVII wieku.* Warszawa: KU UW. 45. **Olejnik, M.** (2003a). Nazwy terenowe gminy Wola Uhruska. *Gmina Wola Uhruska na tle Euroregionu Bug: język i kuktura.* Wola Uhruska: Urząd Gminy. 46. **Olejnik, M.** (2003b). Pogranicze polsko-ukraińskie na przykładzie hydronimii gminy Stary Brus. *Treści i mechanizmy przenikania kultur na pograniczu polsko-ukraińskim.* Ryki: Wyższa Szkoła Umiejętności Pedagogicznych i Zarządzania. 47. **Olejnik, M.** (2006). *Polska i ukraińska mikrotoponimia powiatu włodawskiego.* Lublin: UMCS. 48. **Olejnik, M.** (2019). *Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI–XVIII w.).* Lublin: UMCS. 49. **Pluskota, T.** (2013a). Dwuczłonowe imiona słowiańskie w nazwach miejscowych Ukrainy i pogranicza polsko-ukraińskiego w XIX w.: (na podstawie Atlasu historycznego ziem ruskich Rzeczypospolitej A. Jabłonowskiego). *Dialog kultur: języki wschodniosłowiańskie w kontakcie z polszczyzną i innymi językami europejskimi* (s. 249–263). Bydgoszcz: Wyd-wo Un-tu Kazimierza Wielkiego. 50. **Pluskota, T.** (2013b). Wybrane imiona polskie w toponimii ziem ruskich Rzeczypospolitej od XVI do XIX wieku w ujęciu kartograficznym. *Niejedno ma imię…: prace onomastyczne i dialektologiczne dedykowane Profesor Ewie Wolnicz-Pawłowskiej* (s. 301–313). Warszawa: Wyd-wo Un-tu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. 51. **Rieger, J.** (1994). Niektóre problemy toponimii Ukrainy w XVI w. *Onomastica, 39,* 117–129. 52. **Rieger, J.** (1995). *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie.* Warszawa: Semper. 53. **Rieger, J.** (1997). Dawna strefa graniczna językowo-etniczna polsko-ukraińska w okolicach Sanoka i Przemyśla w świetle antroponimii. *Slavia Orientalis, 2 (46),* 193–210. 54. **Rieger, J.** (2004). Imiona i nazwiska w Wójtowcach i Zielonej koło Wołoczysk. *Studia nad polszczyzną kresową, 11,* 343–362. 55. **Rospond, S.** (1976). *Mówią nazwy.* Warszawa: WSIP. 56. **Rudnicki, J.** (1939). *Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny.* Lwów: Kasa im. Rektora J. Mianowskiego Instytut Popierania Polskiej Twórczości Naukowej. 57. **Rzetelska-Feleszko, E.**, Cieślikowa, A., & Duma, J. (2002). *Słowiańska onomastyka: encyklopedia.* Warszawa – Kraków: Tow-wo Nauk. Warszawkie. 58. **Smoczyński, P.** (1961). O derywacji fleksyjnej w słowiańskiej onomastyce. Zarys problematyki. *Prace onomastyczne 5.* I Międzynarodowa Slawistyczna Konferencja Onomastyczna: księga referatów (s. 147–160). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 59. **Smoczyński, P.** (1963). *Słowiańskie imiona pospolite i własne z podstawowym -ch- w części sufiksalnej.* Łódź: Łódzkie Tow-wo Nauk. 60. **Smoczyński, P.** (1968). Polskie nazwiska patronimiczne. *Z polskich studiów slawistycznych, III,* 245–256. 61. **Spotkania onomastyczne** „Badania onomastyki pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego". Dostęp: http://ukraina.uw.edu.pl/sites/default/files/aktualnosci/pliki/SPOTKANIA%20ONOMASTYCZNE.pdf. 62. **Stieber, Z.** (1948). *Toponomastyka Łemkowszczyzny.* (T. 1). Łódź:

Łódzkie Tow-wo Nauk. 63. **Stieber, Z.** (1949). *Toponomastyka Łemkowszczyzny.* (T. 2). Łódź: Łódzkie Tow-wo Nauk. 64. **Szulowska, W.** (1992). *Imiennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej.* Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy. 65. **Szulowska, W.** (1998). *Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich.* Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy. 66. **Umińska-Tytoń, E.** (1999). Z przeszłości polonistycznego językoznawstwa w Uniwersytecie Łódzkim. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica, 38,* 105–141. 67. **Warchoł, S.** (1993). Systemy zoonimiczne w gwarach mieszanych i przejściowych wschodniej Lubelszczyzny. *Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanych i przejściowych.* Księga referatów Międzynarodowej Slawistycznej Konferencji Naukowej w Lublinie 20–23 listopada 1991 (s. 319–362). Lublin: UMCS. 68. **Warchoł, S.** (2007). *Słownik etymologiczno-motywacyjny słowiańskiej zoonimii ludowej.* (T. 1–5). Lublin: UMCS. 69. **Wolnicz-Pawłowska, E.** (1978). *Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie ruskim.* Warszawa: Ossolineum. 70. **Wolnicz-Pawłowska, E.**, & Szulowska, W. (1998). *Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich (XV–XIX w.).* Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.

REFERENCES

1. **Beley, O. O.** (1999). *Suchasna ukrainska erhonimiia: vlasni nazwy pidpryiemstv Zakarpattia [Modern Ukrainian ergonyms: proper names of Zakarpattia enterprises].* Uzhhorod: Vyd-vo Uzhhor. derzh. un-tu [in Ukrainian]. 2. **Beley, O.** (2000). Suchasna ukrainska erhonimiia (na materiali vlasnykh nazv pidpryjemstv Zakarpatskoi oblasti [Modern Ukrainian ergonymy: proper names of enterprises in Zakharapattia]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv: Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka [in Ukrainian]. 3. **Beley, O.** (2007). *Transformatsiia ukrainskoho onomastykonu posttotalitarnoho periodu na zahalnoslovianskomu tli [Transformation of the Ukrainian Onomasticon in the post-totalitarian period in a Slavic context].* Wrocław: Wyd-wo Un-tu Wrocławskiego [in Ukrainian]. 4. **Kosmeda, T.** (2009). Prahmatyka vlasnoi nazwy u poetychnomu teksti D. Pavlychka: obrazokontsept Lviv [Pragmatics of personal name in the poetic text written by D. Pavlychko: figurative concept Lviv]. *Nauk. visn. Cherniv. un-tu.* Seriia «Slovianska filolohiia» – *Scientific Bulletin of Chernivtsi University.* Slavic Philology Series, *475–477,* 428–432 [in Ukrainian]. 5. **Kosmeda, T.** (2017b). Funktsiine navantazhennia naukovoi movoznavchoi shkoly v suchasnomu prostori universytetskoi systemy [The functional load of a linguistic research school in the modern university system]. *Linhvistychni studii – Linguistic studies, 34,* 176–183 [in Ukrainian]. 6. **Kosmeda, T. A.** (2012). Prahmatyka vlasnoi nazwy v ego-teksti T. Shevchenka. Osoblyvosti funktsionuvannia toponimiv (do 155-richchia z chasu napysannia pysmennytskoho "shchodennyka" [Pragmatics of personal name in ego-texts written by T. Shevchenko: peculiarities of functioning of toponyms (dedicated to the 155th anniversary of the writer`s diary]. *Vostochnoukraynskyi lingvisticheskii sbornik – Eastern Ukrainian Linguistic Collection, 14,* 68–82 [in Ukrainian]. 7. **Kosmeda, T. A.** (2015). Metafora suchasnoi publitsystyky: aktualizatsiia antroponimiv (na materiali ukrainskoi ta rosiiskoi mov [Metaphor of contemporary publicist discourse: actualization of anthroponyms]. *Nauk. visn. Drohob. derzh. ped. un-tu imeni Ivana Franka.* Seriia «Filolohichni nauky (movoznavstvo)» – *Scientific Bulletin of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University.* Philological Sciences (Linguistics) Series*, 3,* 116–122 [in Ukrainian]. 8. **Kosmeda, T.**, & Yanchura, D. (2021). Antroponimikon meshkantsiv Poznani (Respublika Polshcha): ukrainskyi slid [Anthroponymicon of the

Inhabitants of Poznan (Republic of Poland): Ukrainian trace]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research, 55,* 22–32 [in Ukrainian]. 9. **Redkva, M.** (2004). Osoblyvosti vidtvorennia semnatyky ta vnutrishnoi formy onimiv ukrainskoi narodnoi kazky v anhlomovnomu perekladi [Peculiarities of reproduction of semantics and internal form of onyms at Ukrainian folk tale in English translation]. *Nauk. zap. Ternop. ped. un-tu.* Seriia movoznavstvo – *Scientific notes of Ternopil Pedagogical University.* Linguistics Series*, 2 (12),* 158–166 [in Ukrainian]. 10. **Redkva, M.** (2011). Semantyko-funktsionalne znachennia kazkovych antroponimiv (na prykladi variantiv nazyvannia Telesyka v ukrainskii narodnii charivnii kaztsi) [Semantic and functional significance of anthroponyms in folk tales (on the example of the names of Telesyk in the Ukrainian folk magic tale]. *Nauk. zap. Kirovohr. derzh. ped. un-tu imeni Volodymyra Vynnychenka.* Seriia filolohichni nauky (movoznavstvo) – *Scientific notes of Volodymyr Vynnychenko Kirovohrad State Pedagogical University.* Philological Sciences (Linguistics) Series, *95,* 336–340 [in Ukrainian]. 11. **Redkva, M.** (2014). Zhinochi osobovi naimenuvannia u tekstakh ukrainskykh narodnykh kazok [Women`s personal names in the texts of Ukrainian folk tales]. *Nauk. zap. Ternop. nats. ped. un-tu.* Seriia Movoznavstvo – *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University.* Linguistics Series*, 2 (24),* 221–226 [in Ukrainian]. 12. **Torchynskyi, M. M.** (2019). Terytorialna dyferentsiatsia onomastychnykh studii v Ukraini [Territorial differentiation of onomastic research in Ukraine]. *Nauk. chasopys Skhidnopod. linhvokraiezn. tsentru – Scientific journal of the East Podolsk Linguistics Center, 8,* 62–70 [in Ukrainian]. 13. **Abuzarova, M.** (2014). Khrystyianski cholovichi imena u tvirnykh osnovakh polskykh prizvyshch drohobychan kintsia XVIII – poch. XIX st. [Christian male names in the creating stems of Polish surnames of Drohobychans of the late XVIII – early XIX centuries]. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie, 3,* 80–101 [in Ukrainian]. 14. **Abuzarowa, M.** (2015). Wpływy Wschodniosłowiańskie w zakresie fonetyki i zapożyczenia w polskiej antroponimii mieszkańców pogranicza polsko-ukraińskiego z końca XVIII – początku XIX wieku [Eastern Slavic influences in the field of phonetics and borrowing in Polish anthroponymy of the inhabitants of the Polish-Ukrainian borderland from the end of 18th – early 19th century]. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie, 4,* 106–114 [in Polish]. 15. **Abuzarowa, M.** (2016). Yavyshche synonimii v ukrainskii onomastychnii terminolohii [The phenomenon of synonimy in Ukrainian onomastic terminology]. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie, 5,* 35–44 [in Ukrainian]. 16. **Buczyński, M.** (1989). Interferencje językowe na przykładzie asymilacji nazw osobowych Ormian zamojskich w XVII wieku [Language interferences on the example of assimilation of the personal names of the Zamoian Armenians in the 17th century]. *Interferencje językowe na różnych obszarach Słowiańszczyzny: księga referatów Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej w Lublinie, Chełmie I Zamościu 22–25 września 1987* (pp. 69–86). Lublin: UMCS [in Polish]. 17. **Buczyński, M.** (1993). Ormiańskie nazwiska w Zamościu na tle kulturowej i językowej tradycji regionu [Armenian surnames in Zamosc against the cutural and linguistic tradition of the region]. *Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanych i przejściowych: księga referatów Międzynarodowej Slawistycznej Konferencji Naukowej w Lublinie 20–23 listopada 1991 r.* (pp. 83–84). Lublin: UMCS [in Polish]. 18. **Czyżewski, F.** (2006). Uwagi o antroponimii pogranicza polsko-ukraińskiego [Comments about anthroponymy of the Polish-Ukrainian borderland]. *Spotkania polsko-ukraińskie: język – kultura – literatura* (8–10 czerwca 2006, Chełm) (pp. 171–191). Chełm: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa [in Polish]. 19. **Czyżewski, F.** (2010). Formuły identyfikacyjne ludności południowego Podlasia (na podstawie inskrypcji

nagrobnych pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego) [Identification formulas of the population of southern Podlasie (based on tombstone inscriptions of the Polish – East Slavic border]. *W świeci nazw: księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Czesławowi Kosylowi* (pp. 79–89). Lublin: UMCS [in Polish]. 20. **Hrabec, S.** (1950). *Nazwy geograficzne Huculszczyzny [Geographical names of the Hutsul region].* Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejetności [in Polish]. 21. **Janów, J.** (2001). *Słownik huculski [Hucul Dictionary].* Kraków: Wyd-wo Nauk. DWN [in Polish]. 22. **Jurkowski, M.** (1971). *Ukraińska terminologia hydrograficzna [Ukrainian hydrographic terminology].* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich [in Polish]. 23. **Kawęcka, M.** (2014). „Obcy" na pograniczu, czyli o nieoficjalnych nazwach osobowych na terenach pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego [„Strangers" on the borderland, i.e. unofficial personal names in the territories of the Polish – East Slavic border]. *Egeria, 1 (17),* 36–38 [in Polish]. 24. **Kawęcka, M.** (2019). Granice na pograniczu, czyli o przezwiskach kolektywno-regionalnych na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim [The borders on the borderland, i.e. collective-regional nicknames on the Polish – Eastern Slavic borderland]. *Konstrukcje i destrukcje tożsamości. Granice stare i nowe.* (Vol. 5). (pp. 125–134). Warszawa: ISPAN [in Polish]. 25. **Kojder, M.** (2005). *Antroponimia historyczna mieszkańców starostwa hrubieszowskiego w XVII – XVIII wieku [Historical anthroponymy of the inhabitians of Hrubieszów Starosty in the 17th and 18th centuries].* Lublin: UMCS [in Polish]. 26. **Kojder, M.** (2016). Nazwiska motywowane imionami chrześcijańskimi w inskrypcjach nagrobnych na cmentarzu w Chełmie [Surnames motivated by christian names in tombstone inscriptions in the cemetery in Chelm]. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie, 5,* 164–179 [in Polish]. 27. **Kojder, M.** (2016a). Nazwiska patronimiczne z formantem -owicz/-ewicz w inskrypcjach nagrobnych na wybranych cmentarzach wschodniej Lubelszczyzny [Patronymic surnames with suffix -owicz/-ewicz in tombstone inscriptions of selected cemeteries on the east of Lublin region]. *Studia Wschodniosłowiańskie, 16,* 243–252 [in Polish]. 28. **Kojder, M.** (2018). Jeszcze o Stumetrówkach jako nieoficjalnych nazwach miejskich na Białorusi, w Rosji i na Ukrainie [More about Stumetrówka as unofficial city names in Belarus, Russia and Ukraine]. *Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej, 11,* 200–215 [in Polish]. 29. **Kojder, M.** (2019). *Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662–1810) [Historical anthroponymy of the believers of Greek-Roman Catholic Diocese of Chelm (1662–1810)].* Lublin: UMCS [in Polish]. 30. **Kojder, M.**, & Olejnik, M. (2016). Wpływ zmian politycznych na nazewnictwo miejskie na Ukrainie [The impact of political changes on urban nomenclature in Ukraine]. *Slavica: Annales Instituti Slavici Universitatis Debreceniensis, 45,* 56–63 [in Polish]. 31. **Kojder, M.**, & Olejnik, M. (2017). Najnowsze zmiany w urbanonimii Kijowa (lata 2014–2016) [The lates changes in urbanonymy of Kiev]. *Studia Wschodniosłowiańskie, 17,* 207–218 [in Polish]. 32. **Kojder, M.**, & Olejnik, M. (2017a). *Onomastyka na pograniczach językowo-kulturowych [Onomastics on the linguistic and cultural borderlands].* Lublin: UMCS [in Polish]. 33. **Koper, M.** (2020). Wybrane zagadnienia z języka, historii i kultury regionu w świetle nazewnictwa geograficznego południowo-wschodniej Polski [Selectes issues of the language, history and culture of south-eastern Poland in the light of geographical onomastics of the region]. *Prace językoznawcze, 4 (22),* 73–84 [in Polish]. 34. **Koper, M.** (2021). *Powiat tomaszowski w pejzażu toponimicznym pogranicza polsko-ukraińskiego [Tomaszów Powiat in the toponymic landscape of the Polish-Ukrainian border].* Lublin: Wyd-wo KUL [in Polish]. 35. **Kosmeda, T.**, & Janczura, D. (2019). Irena Mytnik. Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku.

Warszawa: Sowa 2017, 320 s. [Irena Mytnik. Onomastics of the Chełm region in the 16th – 17th centuries. Warsaw: Sowa 2017, 320 pp.]. *Onomastica, 63,* 323–328 [in Polish]. 36. **Kosyl, Cz.** (1993). Nazwa miejscowa Horodzież na tle innych toponimów [Local name Horodzież against the other toponyms]. *Onomastica, 38,* 63–71 [in Polish]. 37. **Łesiów, M.** (2000). Z antroponimii poetyckiej Józefa Łobodowskiego [From the poetic anthroponymy of Józef Łobodowski]. *Józef Łobodowski – rzecznik dialogu polsko-ukraińskiego* (pp. 31–45). Lublin: UMCS [in Polish]. 38. **Łesiów, M.** (2008). Pochodzenie i historia nazw własnych Ukrainy oraz jej części [Origin and history of proper names of Ukraine and its parts]. *Wokół problemów historii: studia o kulturze i literaturach wschodniosłowiańskich* (pp. 281–296). Lublin: Tow-wo Nauk. Katolickiego Un-tu Lubelskiego Jana Pawła II [in Polish]. 39. **Łesiów, M.** (2009). Z antroponimii poetyckiej Józefa Bohdana Zaleskiego [From the poetic anthroponymy of Józef Bohdan Zaleski]. *Słowo i metody: księga dedykowana profesorowi Jerzemu Święchowi* (pp. 537–556). Lublin: UMCS [in Polish]. 40. **Makarski, W.** (1999). *Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej [Toponymical names in the former Przemyśl province].* Lublin: Wyd-wo KUL [in Polish]. 41. **Makarski, W.** (2006). Antroponimnia w rodach szlachty bełskiej w XV wieku [Anthroponymy in the families of the Bełsk nobility in the 15th century]. *Spotkania polsko-ukraińskie. Język – kultura – literatura* (pp. 151–169). Chełm: PWSZ [in Polish]. 42. **Makarski, W.** (2014). Z metodologii badań toponomastycznych. W poszukiwaniu staroruskich nazw miejscowości na terenie dzisiejszej Zamojszczyzny [Selected issues in toponomastic research. In search of old ruthenian place names in the area of contemporary region of Zamość]. *Roczniki Humanistyczne, 62 (6),* 85–100 [in Polish]. 43. **Mytnik, I.** (2010). *Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII w. [Anthroponymy of Volynia in 16th–18th centuries].* Warszawa: KU UW [in Polish]. 44. **Mytnik, I.** (2017). *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII w. [Onomastics of the Chełm region in the 16th – 17th centuries].* Warszawa: KU UW. 45. **Mytnik, I.** (2017a). *Słownik historyczno-etymologiczny ziemi chełmskiej XVI–XVII wieku [Historical and etymological dictionary of the Chełm land in the 16th–17th centuries].* Warszawa: KU UW [in Polish]. 46. **Olejnik, M.** (2003). Nazwy terenowe gminy Wola Uhruska [Toponyms in Gmina of Wola Uhruska]. *Gmina Wola Uhruska na tle Euroregionu Bug: język i kuktura.* Wola Uhruska: Urząd Gminy [in Polish]. 47. **Olejnik, M.** (2003a). Pogranicze polsko-ukraińskie na przykładzie hydronimii gminy Stary Brus [Polish-Ukrainian borderland on the example of the hydronymy of Gmina of Stary Brus]. *Treści i mechanizmy przenikania kultur na pograniczu polsko-ukraińskim.* Ryki: Wyższa Szkoła Umiejętności Pedagogicznych i Zarządzania [in Polish]. 48. **Olejnik, M.** (2006). *Polska i ukraińska mikrotoponimia powiatu włodawskiego [Microtoponymy of the Włodawa county].* Lublin: UMCS [in Polish]. 49. **Olejnik, M.** (2019). *Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI–XVIII w.) [Anthroponymy of Grabowiec district (16th–18th century].* Lublin: UMCS [in Polish]. 50. **Pluskota, T.** (2013a). Dwuczłonowe imiona słowiańskie w nazwach miejscowych Ukrainy i pogranicza polsko-ukraińskiego w XIX w.: (na podstawie Atlasu historycznego ziem ruskich Rzeczypospolitej A. Jabłonowskiego) [Two-parts Slavic names in the local names of Ukrainia and the Polish-Ukrainian borderland in the 19th century (basen on Historical Atlas of the Ruthenian lands of Republic of Poland by A. Jabłonowski]. *Dialog kultur: języki wschodniosłowiańskie w kontakcie z polszczyzną i innymi językami europejskimi* (pp. 249–263). Bydgoszcz: Wyd-wo Un-tu Kazimierza Wielkiego [in Polish]. 51. **Pluskota, T.** (2013b). Wybrane imiona polskie w toponimii ziem ruskich Rzeczypospolitej od XVI do XIX wieku w ujęciu kartograficznym [Selected Polish

names in toponymy of the Russian lands of the Republic of Poland from the 16th to the 19th century in cartographic terms]. *Niejedno ma imię…: prace onomastyczne i dialektologiczne dedykowane Profesor Ewie Wolnicz-Pawłowskiej.* (pp. 301–313). Warszawa: Wyd-wo Un-tu Kardynała Stefana Wyszyńskiego [in Polish]. 52. **Rieger, J.** (1994). Niektóre problemy toponimii Ukrainy w XVI w. [Some issues of the toponymy of Ukraine in the 16th century]. *Onomastica, 39,* 117–129 [in Polish]. 53. **Rieger, J.** (1995). *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie [Lemko vocabulary and nomenclature*]. Warszawa: Semper [in Polish]. 54. **Rieger, J.** (1997). Dawna strefa graniczna językowo-etniczna polsko-ukraińska w okolicach Sanoka i Przemyśla w świetle antroponimii [Former Polish-Ukrainian linguistic and ethnic border area in the vicinity of Sanok and Przemysl in athroponymy]. *Slavia Orientalis, 2 (46),* 193–210 [in Polish]. 55. **Rieger, J.** (2004). Imiona i nazwiska w Wójtowcach i Zielonej koło Wołoczysk [Names and surnames in Wójtowce and Zielona near Wołoczyska]. *Studia nad polszczyzną kresową, 11,* 343–362 [in Polish]. 56. **Rospond, S.** (1976). *Mówią nazwy* [*Names are speaking]*. Warszawa: WSIP [in Polish]. 57. **Rudnicki, J.** (1939). *Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny [Geographical names of Bojkowszczyzna].* Lwów: Kasa im. Rektora J. Mianowskiego In-t Popierania Polskiej Twórczości Naukowej [in Polish]. 58. **Rzetelska-Feleszko, E.**, Cieślikowa, A., & Duma, J. (2002). *Słowiańska onomastyka: encyklopedia [Slavic Onomastics: an Encyclopedia]*. Warszawa – Kraków: Tow-wo Nauk. Warszawkie. 59. **Smoczyński, P.** (1961). O derywacji fleksyjnej w słowiańskiej onomastyce. Zarys problematyki [On flexive derivation in Slavic onomastics. An overwiev of research issues]. *Prace onomastyczne 5.* I Międzynarodowa Slawistyczna Konferencja Onomastyczna: księga referatów (pp. 147–160). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich [in Polish]. 60. **Smoczyński, P.** (1963). *Słowiańskie imiona pospolite i własne z podstawowym -ch- w części sufiksalnej [Slavic common and proper names with the basic -ch- in the suffix part].* Łódź: Łódzkie Tow-wo Nauk. [in Polish]. 61. **Smoczyński, P.** (1968). Polskie nazwiska patronimiczne [Polish patronymic surnames]. *Z polskich studiów slawistycznych, III,* 245–256 [in Polish]. 62. **Spotkania onomastyczne** *Badania onomastyki pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego [Studies on onomastics of the Polish-Eastern Slavic borderland].* Dostęp: http://ukraina.uw.edu.pl/sites/default/files/aktualnosci/pliki/SPOTKANIA%20ONOMASTYCZNE.pdf. 63. **Stieber, Z.** (1948). *Toponomastyka Łemkowszczyzny [Toponomastics of Łemkowszczyzna].* (Vol. 1). Łódź: Łódzkie Tow-wo Nauk. [in Polish]. 64. **Stieber, Z.** (1949). *Toponomastyka Łemkowszczyzny [Toponomastics of Łemkowszczyzna].* (Vol. 2). Łódź: Łódzkie Tow-wo Nauk. [in Polish]. 65. **Szulowska, W.** (1992). *Imiennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej [Anthroponymy of the former Halicz and Lwow regions].* Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy [in Polish]. 66. **Umińska-Tytoń, E.** (1999). Z przeszłości polonistycznego językoznawstwa w Uniwersytecie Łódzkim [From the past of Polonistic linguistics at the University of Łódź]. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica, 38,* 105–141 [in Polish]. 67. **Warchoł, S.** (1993). Systemy zoonimiczne w gwarach mieszanych i przejściowych wschodniej Lubelszczyzny [Zoonimical systems in mixed and transitional dialects of the eastern Lublin region]. *Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanych i przejściowych: księga referatów Międzynarodowej Slawistycznej Konferencji Naukowej w Lublinie 20–23 listopada 1991* (pp. 319–362). Lublin: UMCS [in Polish]. 68. **Warchoł, S.** (2007). *Słownik etymologiczno-motywacyjny słowiańskiej zoonimii ludowej [Etymological and motivational disctionary of Slavic folk zoonymy].* (Vol. 1–5). Lublin: UMCS [in Polish]. 69. **Wolnicz-Pawłowska, E.** (1978). *Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym*

województwie ruskim [Eighteenth-century Ukrainian names in the former Ruthenian voivodeship]. Warszawa: Ossolineum [in Polish]. 70. **Wolnicz-Pawłowska, E.**, & Szulowska, W. (1998). *Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich (XV–XIX w.) [Polish anthroponymy in the South-Eastern borderlands (15th-19th century)]*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy [in Polish].

Янчура Домініка – магістр, аспірант кафедри україністики Інституту російської й української філології, Університет імені Адама Міцкевича; ал. Неподлеглості, 4, м. Познань, Польща, 61-874.

Tel.: +48 731 911 709
E-mail: dominikajanczura@interia.eu
https://orcid.org/0000-0001-5634-7044

Yanchura Dominika – Master Student, Postgraduate Student at the Departament of Ukrainian Studies, Institute of Russian and Ukrainian Philology, Adam Mitskevych University; 4 Niepodległości Al., Poznań, 61-874, Poland.

Надійшла до редакції 18 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Янчура Д. Українська ономастична школа в Польщі: аспектуальний огляд проблеми. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 318–338. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.24

APA: Янчура, Д. (2022). Українська ономастична школа в Польщі: аспектуальний огляд проблеми. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 318–338. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.24

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.111:81'25

О. В. Зосімова, Ю. С. Лисянська

ВІДТВОРЕННЯ КУЛЬТУРНО МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ В АНГЛОМОВНОМУ ПЕРЕКЛАДІ ПОВІСТІ МАРКА ВОВЧКА «ІНСТИТУТКА»

У статті розглянуто проблему відтворення культурно маркованої лексики в англомовному перекладі повісті Марка Вовчка «Інститутка», автором якого є Олесь Коваленко. З'ясовано, що найчастіше перекладач застосовує приблизний переклад, а саме: функціональні аналоги (метод уподібнення / субституції), родо-видову заміну (гіперонімічне перейменування / генералізацію) та опис (пояснення, тлумачення) / дескриптивну перифразу. Також Олесь Коваленко досить вдало використовує ситуативні відповідники (контекстуальну заміну).

Ключові слова: *культурно маркована лексика, переклад, функціональні аналоги (уподібнення), генералізація, описовий метод, контекстуальні заміни.*

Zosimova O., Lysianska Yu. Conveying the Meaning of Culturally Marked Vocabulary in the English Translation of the Novella «Instytutka» by Marko Vovchok. *Various aspects of material and spiritual life of a nation are reflected in the lexical items that can be unique to a particular language. Words and phrases encoding cultural information pose a challenge for translators of fiction as they always have to choose between preserving the national colouring (connotations) of this type of lexis and making it comprehensible to the readers in the target language. Although the problem of finding the most adequate ways to convey the meaning of culturally marked vocabulary has often been discussed in translation studies, there are still many debatable issues, which need a thorough analysis. Thus, the topicality of our study is determined by the necessity of further research in this field that will give us an opportunity to see the main tendencies in the sphere of translating Ukrainian literary classics and contemporary fiction into English.*

The aim of our study is to identify the main ways of conveying the meaning of culturally marked vocabulary in the English translation of the novella «Instytutka» by Marko Vovchok. Our tasks are as follows: to validate the usage of the term 'culturally marked vocabulary' in translation studies; to describe the ways of conveying the meaning of the vocabulary with a national and cultural component in the English translation of Marko Vovchok's novella «Instytutka»; to determine whether the employment of certain translation strategies is justified in particular contexts.

© Зосімова О. В., Лисянська Ю. С., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.25

The analysis of the text and its translation done by Oles Kovalenko shows that different ways of conveying the meaning of culture-specific vocabulary are applied, namely: functional analogues (adaptation / substitution), hyperonymic renaming (generalization), and description (explication). Also, the translator quite adequately employs situation (contextual) equivalents.

Though the cultural connotations are not often preserved in the English version of the novella in question, the choice of translation strategy and the following transformations is mostly justified. Oles Kovalenko does not overload the English text with incomprehensible calques or transliterated terms and their explanations in the notes that makes the novella quite understandable and easy to read.

Key words: *culturally marked vocabulary, translation, functional analogues (adaptation), generalization, description, contextual equivalents.*

Вступ

Невід'ємною ознакою пізнання культурних здобутків іншомовної країни є вивчення її національної літератури. Художня література є осередком, що уособлює дух народу та віддзеркалює його історичний і духовний розвиток. Перед перекладачами літературних творів постає непросте завдання – з максимальною точністю передати національний колорит, а також неповторний ідіостиль кожного окремого автора.

Проблема адекватного відтворення в перекладі культурно та стилістично маркованої лексики досі остаточно не розв'язана. Як саме відтворити безеквівалентну або стилістично забарвлену лексику іноземною мовою, аби передати весь колорит та при цьому не втратити основного змісту? Лексичні одиниці з національно-культурним компонентом становлять досить великий і неоднорідний шар: вони позначають усе те, що є характерним для культури, побуту, традицій кожного народу впродовж різних історичних епох. Сюди, як правило, входять словесні засоби вираження реалій, ономастична й частково діалектна лексика, одиниці для передачі звертань, символів, кольорів тощо (Паламарчук, & Чмир, 2010: 100).

Особливості перекладу культурно маркованої лексики є предметом дослідження багатьох учених. Зокрема, цій проблемі приділили увагу у своїх працях К. Буслаєва (2000), В. Виноградов (2001), С. Влахов та С. Флорин (1980), Р. Зорівчак (1989), О. Зосімова й О. Піскун (2018), Н. Карпенко й М. Клавкіна (2020), Ю. Чала (2006), О. Шум (2020), М. Яскот і Ю. Ганошенко (2015) та ін. Водночас чимало

дискусійних питань досі остаточно не розв'язані. Отже, актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю подальшого вивчення цієї проблеми на матеріалі широкого кола текстів світової літературної спадщини, зокрема англомовних перекладів творів класичної та новітньої української літератури.

Мета статті полягає у визначенні основних способів відтворення культурно маркованої лексики в англомовному перекладі повісті Марка Вовчка «Інститутка». Досягнення поставленої мети передбачає виконання конкретних завдань: 1) обґрунтувати доцільність використання в перекладознавстві терміна "культурно маркована лексика"; 2) окреслити способи відтворення лексики з національно-культурним компонентом в англомовному перекладі повісті Марка Вовчка «Інститутка»; 3) визначити, наскільки виправданим є застосування певних перекладацьких стратегій.

Методи дослідження

У дослідженні насамперед було використано метод суцільної вибірки (на етапі добору матеріалу – виокремлення культурно маркованих одиниць у тексті повісті) і базові методи лінгвістичного та перекладознавчого аналізу: аналітично-описовий і зіставний – для порівняння семантики культурно маркованої лексики в оригіналі та її відповідників у перекладі.

Виклад основного матеріалу

У лінгвістиці та перекладознавстві існують різні терміни на позначення лексики з національно-культурним компонентом, а саме: безеквівалентна лексика, конотативна лексика, фонова лексика, конотативні слова, національно маркована лексика, реалії, екзотизми та ін. Деякі англійські дослідники, зокрема Дж. Лайонз і П. Ньюмарк для номінування відповідного поняття використовують терміни "cultural words" і "cultural terms" (Зорівчак, 1989: 57). М. Яскот і Ю. Ганошенко послуговуються запозиченим зі сфери культурології терміном "культурема" (Jaskot, & Ganoshenko, 2015), Ю. Чала, з огляду на загальні підходи, застосовані в її дисертаційній студії, – терміном "культурно-маркований знак" (Чала, 2006).

У нашому дослідженні надаємо перевагу найбільш прозорому й загальному термінові "культурно маркована лексика", що охоплює,

по-перше, власне реалії, тобто «слова (і словосполучення), що називають об'єкти, характерні для життя (побуту, культури, соціального та історичного розвитку) одного народу й чужі для іншого» (Влахов, & Флорин, 1980: 47). По-друге, цей термін можна вживати також щодо асоціативних реалій (за класифікацією В. Виноградова) – вегетативних та анімалістичних символів, символіки кольорів, фольклорних, історичних, літературних і мовних алюзій (Виноградов, 2001: 110–112). Не заперечуючи доцільність використання класичного для вітчизняного перекладознавства терміна "реалія", більш простим і загальнозрозумілим усе ж таки вважаємо поняття "культурно маркованої лексики" також через те, що в англійській мові слово "realia" (уживають тільки в множині) позначає 'звичайні предмети, які використовують у класі з навчальною метою' (Oxford), тобто різновид наочності. Тому вживання терміна "realia" без спеціальних пояснень в англомовному дискурсі може дезорієнтувати читача або слухача.

Отже, розглянемо основні способи відтворення культурно маркованої лексики на матеріалі аналізу українського тексту повісті Марка Вовчка «Інститутка» (Вовчок Марко) та його перекладу англійською мовою Олеся Коваленка (Vovchok Marko, 1983).

Частіше за будь-який інший спосіб перекладач застосовує **приблизний переклад** досліджуваної лексики. С. Влахов і С. Флорин зазначають, що «приблизний переклад реалій, як підказує сама назва, не є адекватним; він передає зміст відповідної одиниці не повністю, а що стосується національного й /або історичного колориту, то про нього читач може здогадуватися, лише якщо митець-перекладач зумів підказати це своїм вибором засобу вираження» (Влахов, & Флорин, 1980: 92). Згідно з класифікацією болгарських дослідників, приблизний переклад реалізується за допомогою застосування принципу заміни, коли, наприклад, родове поняття використовують замість видового (прийом генералізації); уживання функціональних аналогів; опису, пояснення, тлумачення (Влахов, & Флорин, 1980: 90–92).

Чимало одиниць культурно маркованої лексики, ужитих у тексті повісті «Інститутка», що позначають соціальний статус особи, було відтворено в перекладі за допомогою **функціональних аналогів** (метод **уподібнення** за термінологією української дослідниці Р. Зорівчак (Зорівчак, 1989: 135)). Наприклад: *князь – prince; пани – gentry.* У контексті, де слово *пан* (та його похідні) позначає хазяїна, власника

кріпаків, його перекладено як *master*, відповідно, *пані – old mistress; панночка – young mistress*. Ужите в порівнянні слово *царівна* в англійському варіанті повісті відтворено як *princess* (Вовчок Марко; Vovchok Marko, 1983).

Поняття *хутір* – 'відокремлене селянське господарство разом із садибою власника' (Словник); 'мале сільське, часто однодвірне поселення поза селом' (Гуржій, Шевченко, & Авраменко, 2013) – відтворено в тексті перекладу в різних варіантах, наприклад: *estate, hamlet* (cf.: Зосімова, & Піскун, 2018: 247). Якщо перший варіант передбачає явну генералізацію значення та певну втрату його змісту без належного контексту (*estate* – будь-який маєток), то лексема *hamlet* є вдалим функціональним аналогом, адже має в англійській мові значення невеличкого поселення, зазвичай меншого за село (Oxford), хоча певні семантичні відмінності, зокрема в аспекті національного колориту, також неминучі.

Переклад за допомогою функціонального аналога є досить адекватним, якщо поодинокі випадки заміни реалії на нейтральну суттєво не вплинуть на колорит твору загалом. Тому перекладач вдається саме до цього методу.

Назви деяких страв національної кухні також були відтворені Олесем Коваленком за допомогою методу уподібнення (субституції), тобто шляхом пошуку в мові-реципієнті схожих за семантикою слів – функціональних аналогів, наприклад: *галушки – dumplings*. В іншому контексті для відтворення реалії *галушки* перекладач використав принцип **контекстуальної заміни**, скориставшись **ситуативним відповідником**, що загалом трансформує контекст: *…коли б оце не* ***галушки****, я б тобі одказав!* (Вовчок Марко) – *…if it weren't for* ***supper****, you'd surely hear a good one from me!* (Vovchok Marko, 1983), де *supper* – буквально 'вечеря'.

Те саме спостерігаємо зі словом *піч*. Зокрема, оскільки в англійській культурі не існує лексеми на позначення печі як невід'ємного предмета побуту, що використовувався для опалення приміщення та приготування їжі, а також як тепле й затишне місце для відпочинку та спання, перекладач просто узагальнив це поняття, замінивши його на відповідник із більш широким значенням, що є цілком доречним у контексті: *Коло печі була, паночку…* (Вовчок Марко) – *I've been in the kitchen…* (Vovchok Marko, 1983), тобто буквально: 'Я була в кухні'.

Досить часто принцип заміни нейтралізує значення вихідного слова. Значення лексеми *kitchen* (‘кухня’) не передає національного колориту української реалії *піч*, що являє собою одночасно кухню, пекарню та ліжко. Окрім того, піч була місцем, де кожен міг вигріти будь-які хвороби. Українська піч здавна символізувала святе місце, де жінка народжувала дитину (Дмитрусенко, 2017). Отже, піч, на нашу думку, можна вважати асоціативною реалією.

Як бачимо, наведені вище приклади контекстуальної заміни певною мірою близькі до іншого поширеного способу перекладу культурно маркованої лексики, а саме **гіперонімічного перейменування (генералізації)**. Олесь Коваленко замінює видові поняття родовими в досить багатьох випадках: *четверик – carriage; світлиця* (зазвичай ‘чиста, світла, парадна кімната в будинку’ (Словник)) – *room* (ця нейтральна лексема позначає будь-яку кімнату в англійській мові); *божничок* (божник – ‘поличка з образами’ (Словник)) – *icon*; *покої* (‘пишне, багате приміщення’ (Словник)) – *building* (‘будівля’); *дівоча – servant’s room* (‘кімната для слуг’); *рушник – towel; кумо моя мила – my dear relative (relative* – ‘родич / родичка’), *москаль – soldier, гості-паничі – gentlemen* (Вовчок Марко; Vovchok Marko, 1983).

При цьому використання гіперонімів у наведених прикладах зумовлює втрату образного компонента та його збіднілості (*світлиця, рушник* тощо). Змінюється, безумовно, також і денотативне значення лексеми. Наприклад, слово *четверик* має значення ‘четверо коней в одному запрягу’ (Словник), тоді як *carriage* позначає транспорт, запряжений будь-якою кількістю коней, що засвідчує, зокрема, дефініція та приклад уживання слова, наведений у словнику Collins Online Dictionary, а саме: *The President-elect followed in an open carriage drawn by **six** beautiful gray horses* (Collins).

Поза сумнівом, яскравим прикладом культурно маркованої лексики є фразеологічні одиниці, що, за словами С. Влахова й С. Флорина, посідають чи не перше місце на «шкалі неперекладності або важкоперекладності» (Влахов, & Флорин, 1980: 179). Олесь Коваленко широко використовує функціональні аналоги для перекладу культурно маркованих фразеологізмів та прислів’їв, як-от: *Дивиться на його, як козел на нові ворота – Gaped at Prokip like he was seeing a white crow; …неначе той індик переяславський – … as vain as a peacock; …комахою й налазять і налазять – …they kept coming in droves; …скинула*

з себе наче жабу – she shook it off, as if it were a bee; Мандрівочка – рідна тіточка – The road's my home (Вовчок Марко; Vovchok Marko, 1983). Деякі вжиті в повісті сталі вислови мають в англійській мові повні або часткові фразеологічні еквіваленти, тому не викликають труднощів у процесі перекладу: *…і душі немає живої – and not a soul around; не такий чорт страшний, як намальований! – The devil's not as terrible as he's painted; Воли в ярмі, та й ті ревуть – Even oxen in a yoke bellow; Хоч живцем мене з'їжте тепер – You may eat me alive for all I can; Не було в його ні духу, ні сили – He had neither strength nor spirit* (Вовчок Марко; Vovchok Marko, 1983). Чимало із цих висловів походять із Біблії, тобто зі спільного для двох народів джерела.

Загалом же, працюючи з фразеологізмами, перекладач повісті «Інститутка» здебільшого користувався методом **описового перекладу** або ж добирав **ситуативні відповідники**, як-от: *так вони і липнуть до того, як мухи до меду – They were attracted by all that stuff; я тебе з світу зжену! – I'll make short work of you; дознає неборак, по чом ківш лиха – The poor fellow has some nasty surprise coming; оплакана годинонька твоя – Who could imagine a worse fate?; дивиться так, що аж молоко кисне – she makes you wither just by staring at you* (Вовчок Марко; Vovchok Marko, 1983).

За допомогою опису, що відповідає конкретній ситуації, О. Коваленко переклав слово *москаль* у главі, де йдеться про нового кухаря: *Згодили якось **москаля** з міста за куховара – A **retired soldier** from the town was hired to do the cooking* (Вовчок Марко; Vovchok Marko, 1983).

Описовий переклад також трапляється в перекладі українських традиційних предметів побуту та одягу, як-от: *кожух – a sheepskin coat*. Значення лексеми *панщина* перекладач також відтворює за допомогою опису: *Прогнала пані Катрю з двора на **панщину**… – The mistress drove Katrya out of the house **to work in the fields*** (Вовчок Марко; Vovchok Marko, 1983). Те саме спостерігаємо з лексемою *поденщина*, що означає роботу на один день. Перекладач генералізує значення слова й перефразовує речення загалом: *Рано-ранісінько схоплюся і біжу на **поденщину** – I would get up quite early and run **to the work I found*** (Вовчок Марко; Vovchok Marko, 1983). Саме такий спосіб перекладу, як описовий, дає змогу читачеві не відволікатися на поняття, яких не існує в його культурі та мові, а читати твір, не втрачаючи основного змісту.

Також цікавим прикладом застосування описового методу є переклад слова *кум*, що не має прямого відповідника в англійській мові: *кум-полковник – The colonel, who had agreed to be the godfather* (Вовчок Марко; Vovchok Marko, 1983), тобто 'полковник, який погодився бути хрещеним батьком'.

Незважаючи на те, що денотативне значення слів у наведених прикладах є дещо відмінним, загалом дібрані перекладачем відповідники передають сутність українських реалій.

О. Коваленко вдається до використання описового методу, або методу тлумачення / пояснення, коли немає іншого варіанта: поняття, яке немає сенсу відтворювати за допомогою транскрипції чи кальки, доводилося просто пояснювати. Наприклад, в одному з розділів повісті пані говорить до куховара-москаля: *…Тільки гляди в мене, – не розледащій між моїми вовкодухами* (Вовчок Марко). Українська лексема *вовкодух*, що має значення 'зла людина' (Словник), в оригіналі твору стосувалася кріпаків, які працювали на пані. У варіанті перекладу О. Коваленка її було відтворено як *lazy rabble* (Vovchok Marko, 1983). Англійська лексема *rabble* має значення 'чернь' (*lazy* – 'ледачий'). Отже, обравши цей варіант перекладу, О. Коваленко в такий спосіб передав ставлення пані до своїх кріпаків, не втративши при цьому загальної конотації вислову, повний переклад якого звучить так: *…But mind you, don't get slack here among my lazy rabble* (Vovchok Marko, 1983).

У тексті повісті згадано назву свята Великодня, яка, поза сумнівом, у багатьох слов'янських мовах позначена національним колоритом (пор.: *Пасха*). Однак, зважаючи на те, що це найбільше релігійне свято всіх християн і, відповідно, поняття, відоме в англомовній культурі, О. Коваленко не став заплутувати читача транслітерацією слова *Великдень*. При цьому він додав до лексеми *Easter* слово *party* ('вечірка, святкування'), щоб розтлумачити в контексті, чому Прокіп мав такий веселий і щасливий вигляд: *Серце в мене замерло, а він веселий як на Великдень – My heart missed a beat, but he looked happy as at an Easter party* (Вовчок Марко; Vovchok Marko, 1983).

До речі, такий самий прийом додавання перекладач використав для відтворення культурно маркованої лексеми *хрестини*. Оскільки в Україні це слово позначає не лише власне обряд хрещення дитини в церкві, але й обов'язкову учту – частування й святкування після обряду (Словник), О. Коваленко переклав її як *christening party* (Vovchok Marko, 1983).

Інший приклад використання методу тлумачення фіксуємо в перекладі фраз: *Обдеруть мене тепереньки, як тую липку! – My property will now run to ruin; … як билина в полі – alone in the world; А пані як гляне на його, – аж іскри із очей скакнули, на лиці міниться – But the mistress's eyes glittered with rage; she flashed an angry glance at him, and there was a terrible expression on her face* (Вовчок Марко; Vovchok Marko, 1983).

Висновки

У результаті дослідження англомовного перекладу твору Марка Вовчка «Інститутка» можна стверджувати, що більшість культурно маркованих лексичних одиниць відтворено за допомогою функціональних аналогів (методу уподібнення), родо-видової заміни (гіперонімічного перейменування / генералізації), описового перекладу та ситуативних відповідників (контекстуальної заміни). Найчастіше перекладач застосовував функціональні аналоги, коли вдавалося віднайти подібну за змістом та функціями реалію в англійській мові. Доволі вдало, на наш погляд, Олесь Коваленко використовував також метод описового й контекстуального перекладу. Хоча застосування цих способів не дало можливості зберегти національно-культурну конотацію лексем, у більшості випадків це було виправданим: відповідні лексичні одиниці не були ключовими для змісту чи розкриття ідеї твору, а переобтяження його незрозумілими кальками чи транслітерованими реаліями з поясненнями в примітках тощо ускладнило б сприйняття тексту англомовним читачем.

Перспективи дослідження вбачаємо у вивченні способів відтворення емоційно забарвленої лексики в англомовних перекладах творів класичної та сучасної української літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Буслаєва, К. О.** (2000). Особливості передачі українських реалій засобами англійської мови у перекладі історичної повісті І. Франка «Захар Беркут». *Вісн. Запоріз. держ. ун-ту, 1,* 31–34. 2. **Виноградов, В. С.** (2001). *Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы).* Москва: Изд-во Ин-та общего среднего образования РАО. 3. **Влахов, С.**, & Флорин, С. (1980). *Непереводимое в переводе.* Москва: Междунар. отношения. 4. **Гуржій, О. І.**, Шевченко, О. М., & Авраменко, А. М. (2013). Хутір. В *Енциклопедія історії України.* (Т. 10: Т–Я). Київ: Наук. думка. 5. **Дмитрусенко, М.** (2017). Українська піч… Що приховують вікові традиції? Узято з https://www.ukranorama.gr/ua/ukrajina/kultura/1899-ukrajinska-pich-shcho-prikhovuyut-vikovi-traditsjiji.

6. **Зорівчак, Р. П.** (1989). *Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози).* Львів: ЛДУ. 7. **Зосімова, О. В.**, & Піскун, О. Д. (2018). Способи відтворення реалій в англомовних перекладах поем Тараса Шевченка «Катерина» та «Наймичка». *Лінгвістичні дослідження, 48,* 244–251. https://doi.org/10.5281/zenodo.1242941. 8. **Карпенко, Н. А.**, & Клавкіна, М. О. (2020). Відтворення національно маркованої лексики в перекладі українських казок англійською мовою. *Лінгвістичні дослідження, 53,* 76–84. https://doi.org/10.34142/23127546.2020.53.07. 9. **Паламарчук, О. Л.**, & Чмир, О. Р. (2010). Українська національно маркована лексика у міжслов'янських перекладах. У *Компаративні дослідження слов'янських мов і культур. Спец. випуск* (с. 99–104). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка. 10. ***Словник*** *української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980).* Узято з http://sum.in.ua/. 11. **Чала, Ю. П.** (2006). Відтворення культурно-маркованих знаків Вікторіанської доби в українських перекладах. (Автореф. дис. … канд. філол. наук). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка. 12. **Шум, О.** (2020). Особливості відтворення стилістично маркованої лексики в перекладі (на прикладі німецькомовного варіанта роману О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу»). *Актуальні питання гуманітарних наук, 31 (2),* 311–315. 13. ***Collins*** *English Dictionary online*. Узято з https://www.collinsdictionary.com/. 14. **Jaskot, M. P.,** & Ganoshenko, I. (2015). Culturemes and Non-Equivalent Lexis in Dictionaries. *Cognitive Studies, 15,* 115–124. 15. ***Oxford*** *Learner's Dictionaries*. Узято з https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/.

ДЖЕРЕЛА

1. **Вовчок, Марко.** *Інститутка*. Узято з https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=457. 2. **Vovchok, Marko.** (1983). *After Finishing School: A Story* (Oles Kovalenko, transl.). Kyiv: Dnipro.

REFERENCES

1. **Buslaieva, K. O.** (2000). Osoblyvosti peredachi ukrainskykh realii zasobamy anhliiskoi movy u perekladi istorychnoi povisti I. Franka «Zakhar Berkut» [Special features of the process of rendering Ukrainian realia into English in the translation of I. Franko's historical novella «Zakhar Berkut». *Visn. Zapor. derzh. un-tu – Zaporizhzhia State University Journal, 1,* 31–34 [in Ukrainian]. 2. **Vinogradov, V. S.** (2001). *Vvedenie v perevodovedenie (obshchie i leksicheskie voprosy) [Introduction to translation studies (general and lexical issues)].* Moskva: Izd-vo In-ta obshchego srednego obrazovaniia RAO [in Russian]. 3. **Vlakhov, S.,** & Florin, S. (1980). *Neperevodimoe v perevode [The untranslatable in translation].* Moskva: Mezhdunar. otnosheniia [in Russian]. 4. **Hurzhii, O. I.,** Shevchenko, O. M., & Avramenko, A. M. (2013). Khutir [Hamlet]. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy – Encyclopedia of the History of Ukraine.* (Vol. 10). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 5. **Dmytrusenko, M.** (2017). Ukrainska pich… Shcho prykhovuiut vikovi tradytsii? [Ukrainian oven… What do age-old traditions hide?]. Retrieved from https://www.ukranorama.gr/ua/ukrajina/kultura/1899-ukrajinska-pich-shcho-prikhovuyut-vikovi-traditsjiji [in Ukrainian]. 6. **Zorivchak, R. P.** (1989). *Realiia i pereklad (na materiali anhlomovnykh perekladiv ukrainskoi prozy [Realia and translation (based on English translations of Ukrainian prose)].* Lviv: LDU [in Ukrainian]. 7. **Zosimova, O. V.**, & Piskun, O. D. (2018). Sposoby vidtvorennia realii v anhlomovnykh perekladakh poem Tarasa Shevchenka «Kateryna» ta

«Naimychka» [Ways of conveying the meaning of realia in English translations of Taras Shevchenko's poems «Kateryna» and «The Servant-Girl»]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research, 48,* 244–251. https://doi.org/10.5281/zenodo.1242941 [in Ukrainian]. 8. **Karpenko, N. A.**, & Klavkina, M. O. (2020). Vidtvorennia natsionalno markovanoi leksyky v perekladi ukrainskykh kazok anhliiskoiu movoiu [Rendering of nationally marked vocabulary in translation of Ukrainian fairy tales into the English language]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research, 53,* 76–84. https://doi.org/10.34142/23127546.2020.53.07 [in Ukrainian]. 9. **Palamarchuk, O. L.**, & Chmyr, O. R. (2010). Ukrainska natsionalno markovana leksyka u mizhslovianskykh perekladakh [Ukrainian nationally marked vocabulary in inter-Slavic translations]. In *Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i kultur. Spetsialnyi vypusk – Comparative studies of Slavic languages and cultures. Special Issue* (pp. 99–104). Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian]. 10. ***Slovnyk** ukrainskoi movy: Akademichnyi tlumachnyi slovnyk (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian language. Academic explanatory dictionary (1970–1980)].* Retrieved from http://sum.in.ua/ [in Ukrainian]. 11. **Chala, Yu. P.** (2006). Vidtvorennia kulturno-markovanykh znakiv Viktorianskoi doby v ukrainskykh perekladakh [Recreation of culturally marked signs of the Victorian era in Ukrainian translations]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian]. 12. **Shum, O.** (2020). Osoblyvosti vidtvorennia stylistychno markovanoi leksyky v perekladi (na prykladi nimetskomovnoho varianta romanu O. Zabuzhko «Polovi doslidzhennia z ukrainskoho seksu») [Special features of translation of stylistically marked vocabulary (based on the German-language version of the novel «Field Studies on Ukrainian Sex» by O. Zabuzhko)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical Issues in the Humanities, 31 (2),* 311–315 [in Ukrainian]. 13. ***Collins** English Dictionary online*. Retrieved from https://www.collinsdictionary.com/ [in English]. 14. **Jaskot, M. P.,** & Ganoshenko, I. (2015). Culturemes and Non-Equivalent Lexis in Dictionaries. *Cognitive Studies, 15,* 115–124 [in English]. 15. ***Oxford** Learner's Dictionaries*. Retrieved from https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/ [in English].

SOURCES

1. **Vovchok, Marko.** *Instytutka [A Finishing School Graduate]*. Retrieved from https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=457 [in Ukrainian]. 2. **Vovchok, Marko.** (1983). *After Finishing School: A Story* (Oles Kovalenko, transl.). Kyiv: Dnipro [in English].

Зосімова Оксана Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практики англійського усного і писемного мовлення, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-0572-68-43-25;
E-mail: oksanazosimova@ukr.net
http://orcid.org/0000-0002-5446-2222

Zosimova Oksana Vitaliivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Practice of Oral and Written English, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Лисянська Юлія Сергіївна – магістр факультету іноземної філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-066-955-14-70;
E-mail: yulia.lsw@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-7779-3131

Lysianska Yuliia Serhiivna – Master Student at the Faculty of Foreign Philology, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Надійшла до редакції 08 січня 2021 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Зосімова О. В., Лисянська Ю. С. Відтворення культурно маркованої лексики в англомовному перекладі повісті Марка Вовчка «Інститутка». *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 339–350. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.25

APA: Зосімова, О. В., & Лисянська, Ю. С. (2022). Відтворення культурно маркованої лексики в англомовному перекладі повісті Марка Вовчка «Інститутка». *Лінгвістичні дослідження, 56,*339–350. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.25

УДК 81’42

Н. А. Карпенко

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ПРАГМАТИКИ РЕКЛАМНИХ СЛОГАНІВ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті розглянуто проблему відтворення прагматики рекламних слоганів в англо-українському перекладі. Схарактеризовано рекламний слоган як одну з основних одиниць рекламного дискурсу, висвітлено особливості його прагматичного потенціалу. Особливу увагу приділено мовним засобам, що на різних рівнях зреалізовують прагматику рекламних слоганів та забезпечують досягнення інтенцій адресанта. Виявлено труднощі, що можуть виникнути під час їх перекладу, та визначено стратегії, які забезпечують прагматичну адаптацію в перекладі.

Ключові слова: *рекламний слоган, рекламний дискурс, стратегія перекладу, прагматичний потенціал, прагматична адаптація.*

Karpenko N. Rendering the Pragmatics of Advertising Slogans in English-Ukrainian Translation. *The article deals with the problem of rendering the pragmatics of English advertising slogans into the Ukrainian language. Advertising is characterised in terms of its manipulative nature and advertising slogans are viewed regarding their pragmatic function that implies suggesting the idea of buying a particular product and making a potential customer willing to buy it. The notions of pragmatic potential and adaptation are characterised in the article, the function and characteristics of advertising slogans are defined.*

The relevance of the studied problem results from modern tendencies of the development of translation studies and advertising discourse. Moreover, the problems of English-Ukrainian translation of advertising slogans, rendering their pragmatics and the choice of appropriate strategies of translation are the ones which require careful attention, taking into account the complex nature of slogans and lack of studies providing clear and precise ways of translation of slogans which are often based on language play being one of the most difficult objects to translate.

The aim of the article is to characterise advertising slogans as means providing pragmatic influence and define ways of translation rendering their pragmatics into Ukrainian.

The aim of the research results in solving the tasks as follows: to characterise advertising slogan as a basic unit of advertising discourse; to define the pragmatics of slogans; to identify language units used to create slogan and define the ways of translation providing their pragmatics in English-Ukrainian translation.

The main ways of translation are identified and used in the process of rendering the pragmatics of modern slogans which require pragmatic adaptation.

Key words: *advertising discourse, advertising slogan, strategy of translation, pragmatics, pragmatic adaptation.*

© Карпенко Н. А., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.26

Вступ

У сучасному світі, де глобалізація є однією з ключових ідей розвитку, а консьюмеризм – однією з визначальних цінностей, що просуваються в суспільстві з метою збільшення товарообігу та отримання максимально можливого прибутку, реклама посідає чільне місце, а виробники, знаючи, що успішна рекламна кампанія забезпечує успіх на ринку, готові вкладати в неї величезні суми грошей. Натомість невдала кампанія може швидко знищити бренд або ж мати невідворотні наслідки.

Серед українських лінгвістичних студій, присвячених рекламному тексту, варто відзначити дослідження таких учених, як-от: О. Ю. Арешенкова (Арешенкова, 2018), Л. А. Дядечко (Дядечко, 2016), В. В. Зірка (Зірка, 2011), Т. Ю. Ковалевська (Ковалевська, 2001), Т. В. Крутько (Крутько, 2012) та ін.

Для реалізації економічних цілей виробника на іноземному ринку критично значущим є забезпечення повноцінного функціювання рекламного тексту з урахуванням ідентичності бренду в сукупності з його візуально-вербальним компонентом, що передбачає відтворення його прагматики. Відповідно проблема перекладу рекламних слоганів є актуальною та полягає у відповідності дослідження сучасним проблемам перекладознавства, які мають на меті визначення та використання ефективних способів подання рекламних слоганів іншою мовою, що забезпечують відтворення їх прагматики в перекладі, а також у недостатній кількості розвідок, які відображають специфіку перекладу слогана як одиниці рекламного дискурсу, що є динамічною структурою та постійно оновлюється, породжуючи низку мовних одиниць, цікавих, однак складних у перекладацькому аспекті.

Об'єктом дослідження є слоган як одне з базових понять рекламного дискурсу, його предметом – особливості відтворення прагматики слоганів в англо-українському перекладі.

Мета статті – схарактеризувати рекламні слогани як засоби, що забезпечують прагматичний вплив, визначити способи та стратегії перекладу, що уможливлюють відтворення прагматики оригіналу в українській мові. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) схарактеризувати рекламний слоган як одну з базових одиниць рекламного дискурсу, зокрема особливості його прагматики;

2) виокремити мовні засоби створення слоганів; 3) визначити способи перекладу слоганів, що забезпечують відтворення їх прагматичного складника.

Методи дослідження

Для досягнення мети використано такі методи: метод узагальнення та систематизації теоретичного матеріалу для визначення базових термінів та теоретичних засад дослідження; метод перекладацького аналізу для з'ясування характеру способів перекладу слоганів; описовий метод, методи когнітивного, прагматичного аналізу для виявлення прагматичного потенціалу та обґрунтування доцільності використаних способів перекладу.

Виклад основного матеріалу

Реклама передбачає вплив на потенційного покупця з метою отримання виробником економічної вигоди. Тож її функціювання зреалізовується шляхом використання маніпулятивних стратегій. Сугестивна функція реклами полягає в переконанні споживача в необхідності придбати товар, що його рекламують, при цьому відбувається вплив на глибинні підсвідомі установки та цінності особистості. Так потенційний покупець виявляє бажання придбати товар, щоб бути частиною соціуму та відповідати встановленим критеріям "успішності". Зазвичай рекламні повідомлення побудовані на емпліцитній інформації і подаються так, що адресат самостійно робить певні висновки, спираючись на отриману інформацію, а бажання придбати товар стає винятково його рішенням. У цьому разі покупець ставиться до отриманої інформації з більшою довірою та менш критично.

Основними одиницями ідентичності бренду є його назва, логотип та слоган. Слоган – це одна або кілька коротких, емоційно заряджених фраз, які часто використовуються фірмою-виробником для створення позитивного ставлення реципієнта до предмета реклами, а також для забезпечення упізнаваності товару (Ребрій, 2003: 42).

Ефективне використання слоганів передбачає досягнення прагматичного впливу на адресата. Завданням перекладача є реалізація цього впливу, забезпечення тієї реакції реципієнта, яка передбачена оригінальним повідомленням, тобто адекватний переклад – переклад, що викликає в іншомовного отримувача реакцію, яка відповідає

комунікативній інтенції відправника (Демецька, 2006). Важливим є урахування того, що адресат є представником іншого культурно-етнічного простору, тому цей чинник є ключовим під час перекладу. Тут ідеться про прагматичну адаптацію вихідного тексту, а саме про трансформації тексту перекладу з метою забезпечення відповідної реакції. Адаптацію розглядають як тип перекладу з домінантною прагматичною настановою та орієнтацією на стереотипи очікування носіїв мови-реципієнта та їхньої культури (Baker, 2019: 79).

Для реалізації прагматичного впливу слоган має містити такі основні характеристики: легкість запам'ятовування; оригінальність; відповідність цільовій аудиторії. Ці характеристики передусім забезпечуються вербальними засобами, серед яких виявляємо мовні одиниці на таких мовних рівнях: фонетичний – звуконаслідування, алітерація, асонанс, рима; графічний – навмисне збільшення кількості літер у слові, порушення правопису, скорочення слів, використання тільки великих літер; морфологічні – використання словотвірних засобів; лексичні – омоніми та багатозначні слова, емоційно-забарвлена лексика із позитивною конотацією, а також фразеологізми та паремії на фразеологічному підрівні; стилістичні – порівняння, гіпербола, метафора, метонімія, персоніфікації та ін.; синтаксичні – питальні, спонукальні, односкладні речення, інверсія.

Асиметрія мовних систем зумовлює використання трансформаційної моделі перекладу для відтворення прагматики оригіналу, а також стратегій, що їх пропонують для відтворення слоганів іншою мовою (Goddart, 2002): 1) відсутність перекладу (можлива за умови ключової ролі візуального складника реклами); 2) прямий або дослівний переклад; 3) адаптація (текст адаптують з урахуванням національно-культурної специфіки мови перекладу); 4) ревізія – створення нового тексту. Адаптивні стратегії передбачають, по-перше, використання переважно мовних і культурних моделей реципієнта, а по-друге, – відтворення прагматичного потенціалу оригінального тексту в перекладі, що призведе до адекватної ідентифікації реципієнтом типу тексту та дискурсу в перекладі (Ребрій, 2003: 42).

У цьому дослідженні звертаємо увагу на мовні засоби, що забезпечують прагматику слоганів та потребують уваги під час її відтворення в перекладі. На стилістичному рівні одними з найбільш

часто використовуваних мовних засобів творення слоганів є анафора та епіфора, порівн.: E-bay***:*** *Buy* ***it,*** *Sell* ***it,*** *Love* ***it*** *– Купи* ***це****. Продай* ***це****. Люби* ***це***. У цьому разі не виникає труднощів з перекладом, однак це швидше виняток, аніж правило, що й ілюструють наступні приклади.

Гіпербола посідає чільне місце серед продуктивних та ефективних засобів творення слоганів, оскільки сам троп передбачає навмисне перебільшення конкретних властивостей, а коли йдеться про слоган, то це зазвичай є невід'ємною його характеристикою. У наступному прикладі виробника чоловічих бритв Gillette простежуємо використання гіперболи та епіфори: *Gillette, the* ***best*** *the man can* ***get*** *– Кожен* ***знає****, краще для чоловіка* ***немає.*** У тексті-оригіналі вжито риму: *Gillette – назва бренду* та *get – отримувати*, у перекладі запропоновано варіант, який також містить лексеми, що римуються. Для відтворення прагматики використано додавання і модуляцію, а також стратегію адаптації: *the* ***best*** *the man can* ***get*** *– краще для чоловіка* ***немає.***

Зазначимо, що слоган *Gillette, the* ***best*** *the man can* ***get*** існує більш, ніж 30 років, однак компанія зробила спробу змінити його на *The Best Men Can Be – Найкращий чоловік, який лише може бути*, ставлячи за мету звернути увагу на споживача. Виробник пообіцяв щорічно жертвувати мільйон доларів некомерційним організаціям, що вчать чоловіків бути кращими. Однак у мережі відео набрало 23 тисячі лайків та 214 тисяч дизлайків на конкретну дату, а на сторінці у Twitter з'явилася низка гнівних коментарів. Цей приклад є одним із багатьох випадків того, як зміна слогана може зіпсувати імідж компанії.

У слогані видання The New York Times також використано гіперболу, порівн.: *All the news that's fit to print – Усі новини, які тільки можна надрукувати.* Слоган був створений у 1890-их та став відповіддю видавцям, що друкували лише сенсації. The New York Times натомість фокусувався на важливих фактах та історіях, які пропонували читачеві щось нове. Завдяки слогану газету почали вважати джерелом достовірної та об'єктивної інформації. Для відтворення прагматики слогану використовуємо модуляцію *that's fit to print – які тільки можна надрукувати,* а також стратегію адаптації.

Яскравим та ефективним є слоган американської компанії Airbnb, яка керує інтернет-ринком для проживання за кордоном та забезпечує розміщення в сім'ях. Airbnb пропонує клієнтам не просто аренду

житла, а й можливість зануритися в культуру будь-якої країни світу, відчути себе вдома, що й виражається в їхньому простому слогані Airbnb: *Belong anywhere – Стань своїм.* В оригіналі виявляємо гіперболу, яку не відтворюємо в перекладі, однак уважаємо переклад вдалим і таким, що повною мірою відображає прагматику оригіналу. Тут удаємося до модуляції як способу перекладу та стратегії адаптації.

Виробник чипсів Pringles також римує дієслова *pop* та *stop*: *Once you* ***pop,*** *the fun don't* ***stop*** *– Варто тільки* ***відкрити****, розваги не* ***зупинити***. Слово *pop – to make a short sound like a small explosion, or to make something do this* (Longman Dictionary of Contemporary English) імітує звук, який чуємо під час відкривання чипсів, тому для перекладу вживаємо дієслово *відкрити*, що дає змогу зберегти риму, та адаптуємо слоган для українського споживача.

Метонімія та метафора також є поширеними засобами творення слоганів, напр.: *Air France:* ***France*** *is in the air. – Авіалінії Франції:* ***Франція*** *в повітрі.* Прагматичний ефект зреалізовується завдяки співзвучності власної назви авіакомпанії *Air France* із назвою країни *France*. Прагматика відтворена повною мірою, оскільки дослівний переклад тут є доречним.

На синтаксичному рівні односкладні речення є одним із найбільш поширених засобів реклами, наприклад, слоган виробника авто Aston Martin із головним членом-підметом: ***Power. Beauty. Soul. – Сила. Краса. Душа.*** У перекладі можливо й доцільно зберегти синтаксичну структуру оригіналу та використати дослівний переклад. Зауважимо, що використано також іменники на позначення загальнолюдських цінностей, які як на свідомому, так і на підсвідомому рівнях викликають позитивні асоціації.

Привертає увагу слоган чеського виробника автомобілів Skoda: *Skoda. Simply clever.* Дослівний переклад не забезпечить відтворення повідомлення, яке має на меті донести до потенційного покупця, що автомобіль є продуманим до найменших деталей, практичним і зручним. Пропонуємо переклад *Продумано все*, що вдало відтворює оригінальне повідомлення. Тут використано адаптацію та модуляцію.

Фразеологізми є ще одним поширеним засобом творення слоганів, наприклад, реклама страхової компанії Indiana Farm Bureau

Insurance містить відоме словосполучення *to knock on wood – used to say that you hope your good luck so far will not change* (Longman Dictionary of Contemporary English) та закликає припинити сподіватися на везіння, а натомість застрахуватися, порівн., *Stop knocking on wood – Досить стукати по дереву.* Для перекладу використано еквівалент в українській мові, оскільки звичай стукати по дереву для запобігання неприємностей наявний як в Америці, так і в Україні.

Часто фразеологізм слугує створенню явища мовної гри, оскільки функціює як прецедентний текст, один чи більше компонентів його структури замінені, проте реципієнт упізнає мовну одиницю. Американська мережа фаст-фуд Taco Bell у своєму слогані використовує фразеологізм *to think outside the box – to think of new, different, or unusual ways of doing something, especially in business* (Longman Dictionary of Contemporary English). Проте компонент *box* змінено на *bun,* порівн.: *to think outside the bun.* Виробник фаст-фуду наголошує на тому, що він відрізняється від інших мереж, оскільки його заклади пропонують альтернативу звичайним бургерам з булочками. Уважаємо за доцільне створити новий слоган та використати ревізію як стратегію перекладу, запропоновано варіант *Смакуй не за правилами*, що дає змогу відтворити прагматику оригіналу.

Привертає увагу слоган популярної марки віскі Jack Daniel's, яка вибудовує рекламну кампанію, використовуючи фразеологізм *Make it happen*. Бренд-директор Jack Daniel's наголосив, що в слогані намагалися відтворити стиль життя, дух свободи, життя на повну, уміння насолоджуватися моментом та віддаватися бажанням, оскільки Джек Деніелс саме так прожив своє життя і це резонує з духом сучасного покоління. Видається, що вдалий переклад забезпечує український фразеологізм *жити на повну*: *Make it happen – Живи на повну*. У цьому разі для перекладу використано приблизний аналог.

Висновки

Отже, рекламний слоган є одним із тих об'єктів перекладу, що викликають труднощі, коли йдеться про відтворення його прагматичного потенціалу, оскільки для моделювання слоганів залучають низку засобів, серед яких тропи та фігури, позитивно маркована емоційно-забарвлена лексика, оказіоналізми, мовні одиниці, що забезпечують

мовну гру та ін., тому прагматична адаптація є одним із визначних інструментів у процесі перекладу. У процесі дослідження виявляємо слогани, прагматика яких не може бути забезпечена за допомогою дослівного відтворення, що й зумовлює використання таких стратегій перекладу як ревізія та адаптація. Модуляція ж як спосіб перекладу є одним із найбільш поширених та ефективних, коли йдеться про прагматичну адаптацію і врахування кросс-культурних відмінностей.

Перспективу аналізу вбачаємо в розробці теоретичного інструментарію дослідження рекламних слоганів в аспекті англо-українського перекладу із фокусом на відтворення їхнього прагматичного складника.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Арешенкова, О. Ю.** (2018). *Комунікативно-прагматичні та стилістичні параметри рекламного тексту*. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С. В. 2. **Демецька, В. В.** (2006). *Теорія адаптації в перекладі: кросс-культурні та перкладознавчі проблеми*. Херсон: МЧП "Норд". 3. **Дядечко, Л. А.** (2016). Маркери експресивності сучасного рекламного дискурсу. *Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України*. Серія «Філологічні науки», *245*, 112–118. 4. **Зірка, В. В.** (2011). Експресивність та способи її перекладу в англомовних рекламних текстах. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи* (с. 139–145). Київ: Логос. 5. **Ковалевська, Т. Ю.** (2001). *Асоціативний словник української рекламної лексики.* Одеса: Астропринт. 6. **Крутько, Т. В.** (2012). Прецедентні феномени у рекламному дискурсі (на матеріалі банерної реклами). *Наук. вісн. Волин. Нац. ун-ту імені Лесі Українки*. Серія «Філологічні науки. Мовознавство», *6,* 104–107. 7. **Ребрій, О. В.** (2003). Прагматичний аспект перекладу рекламних текстів. *Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*, *609*, 41–45. 8. **Baker, M.**, & Saldanha, G. (2019). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 9. **Goddard, A.** (2002). *The Language of Advertising*. London: Routledge. 10. ***Longman*** *Dictionary of Contemporary English.* Узято з https://www.ldoceonline.com/.

REFERENCES

1. **Areshenkova, O. Y.** (2018). *Komunikatyvno-prahmatychni ta stylistychni parametry reklamnoho tekstu [Communicative, pragmatic and stylistic parameters of advertising text].* Kryvyi Rig: SP Marynchenko S. V. [in Ukrainian]. 2. **Demetska, V. V.** (2006). *Teoriia adaptatsii v perekladi: kross-kulturni ta perekladoznavchi problemy [Theory of adaptation in translation: cross-cultural and translation problems].* Kherson: SB "Nord" [in Ukrainian]. 3. **Diadechko, L. A.** (2016). Markery ekspresyvnosti suchasnogo reklamnoho dyskursu [Markers of expressivity of advertising discourse]. *Visn. nats. un-tu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy.* Seriia «Filolohichni nauky» – *The journal of National university of life and environmental sciences of Ukraine.* Philological Sciences Series, *245*, 112–118 [in Ukrainian]. 4**. Zirka, V. V.** (2011). Ekspresyvnist ta sposoby yii perekladu v anglomovnyh reklamnyh tekstah [Expressivity and means of its translation in English

advertising texts]. *Linhvistyka XXI stolittia: novi doslidzhennia i perspektyvy – Linguistics of XX century: new studies and perspectives* (pp. 139–145). Kyiv: Lohos [in Ukrainian]. 5. **Kovalevska, T. Y.** (2001). *Assotsiatyvny slovnyk Ukrainskyh reklamnyh tekstiv [Associative dictionary of Ukrainian advertising lexis]*. Odesa: Astroprynt [in Ukrainian]. 6. **Krutko, T. V.** (2012). Pretsedentni fenomeny u reklamnomu dyskursi (na materiali banernoi reklamy [Precedent phenomena in advertising discourse (on the material of banner advertising)]. *Nauk. visn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky.* Seriia «Filolohichni nauky. Movoznavstvo» – *Scientific journal of Lesia Ukrainka Volyn national university.* Series «Philological Sciences. Linguistics», *6,* 104–107 [in Ukrainian]. 7. **Rebrii, O. V.** (2003). Pragmatychnyi aspekt perekladu reklamnyh tekstiv [Pragmatic aspect of translation of advertising texts]. *Visn. Hark. universytetu imeni V. N. Karazina – The journal of V. N. Karazin Kharkiv University*, *609*, 41–45 [in Ukrainian]. 8. **Baker, M.**, & Saldanha, G. (2019). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge [in English]. 9. **Goddard, A.** (2002). *The Language of Advertising:* Written texts. London: Routledge [in English]. 10. ***Longman** Dictionary of Contemporary English.* Retrieved from https://www.ldoceonline.com/ [in English].

Карпенко Наталія Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації, Національна академія Національної гвардії України; майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001, Україна.

Tel.: +38-098-445-17-24
E-mail: karpenko_nataliya08@ukr.net
http://orcid.org/0000-0003-2922-0384

Karpenko Nataliia Anatoliivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Philology, Translation and Lingual Communication, National Academy of the National Guard of Ukraine; 3 Zakhysnykiv Ukrainy square, Kharkiv, 61001, Ukraine.

Надійшла до редакції 20 серпня 2021 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Карпенко Н. А. Особливості відтворення прагматики рекламних слоганів в англо-українському перекладі. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 351–359. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.26

APA: Карпенко, Н. А. (2022). Особливості відтворення прагматики рекламних слоганів в англо-українському перекладі. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 351–359. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.26

УДК 811.161.2’373

Н. В. Міняйло, О. Д. Баласанян

ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНА МАРИНІСТИКА В УКРАЇНСЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ ТВОРІВ ЕРНЕСТА ГЕМІНҐВЕЯ

У статті досліджено пронизані морською стихією розгорнуті порівняння й метафори як характерні стилістико-мовленнєві прийоми організації художньої дійсності у творах Е. Гемінґвея в українських перекладах. Визначено класифікаційні типи мариністичних розгорнутих порівнянь і метафор за основою аналогії: чуттєво-локаційні, когнітивно-гідродинамічні, рухопізнавальні, природознавчі, абстраговано-риболовецькі, природо-архітектурні та чуттєво-емоційні. Гемінґвеївські художньо-образні мариністичні порівняння (метафори) чуттєво-емоційного типу з опертям не безпосередньо на реалії, а на найсвітліші людські емоції, є окрасою ідіостилю прозаїка.

Ключові слова: *Ернест Гемінґвей, маристика, художня дійсність, розгорнуте порівняння, розгорнута метафора.*

Miniailo N., Balasanian O. Artistically-Represented Marine Motives in Works of Ernest Hemingway Written in Ukrainian. *The need to study colorful comparisons and metaphors that distinguish the author’s poetry vision, embrace the individual’s world image through the analysis of these conversational techniques envisioned in artistic figures is always relevant. The main goal was to research comparisons steeped with a water element and metaphors as distinctive stylistically-conversational skills of forming the art reality in writings of E. Hemingway with Ukrainian translation. Methodology of the research consists of generally chosen visionary marine comparisons and metaphors in works of E. Hemingway translated into Ukrainian and further onomasiological analysis of selected units that lies in their differentiating by definitively-nominative basic types for determining the analogies. Classification types of expanded marine comparisons and metaphors based on the analogy were outlined: location-sensed (with detailed and sensed explanation in those visionary analogies with features of mentioned territory (location)), cognitive-hydrodynamic (those appeared from proseman’s insightful observations after the effect of the ship on the water surface), motion-perceiving (analogy of the ship navigated by the captain with the movement of fish, animals, planes, etc.), nature-experienced (the most detailed observations after the state of the sea affected by certain weather conditions), piscatory-generalizing (piscatory sayings with general meaning), naturalistic-architectural (those which reflect seamless merging of natural terrain with objects made by humans) and emotion-sensorial. Hemingway’s artistically-represented marine comparisons (metaphors) of emotion-sensorial type, which are based not on reality but on the brightest human emotions, are the style jewel of the proseman. Means*

© Міняйло Н. В., Баласанян О. Д., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.27

of forming the imaginatively-artistic uniqueness of Ernest Hemingway's writings need further research.

***Key words**: Ernest Hemingway, marine motives, art reality, expanded comparison, expanded metaphor.*

Вступ

Художня дійсність у творах визначних прозаїків (мовою оригіналу та в перекладах іншими мовами) – вдячний матеріал для стилістичного аналізу. Знаний дослідник стилістики прозових творів А. Гулак писав, що вона «складається з об'єктивованого світу предметів, дійових осіб і подій, у яких беруть участь ці особи або свідками яких вони є. За стилістико-мовленнєвими прийомами організації цього світу постає певний образ художника-творця – *образ автора*», а відтворена та естетично інтерпретована в художньому творі дійсність «належить до цінності особливого типу: до правдивого (що має пізнавальну цінність) зображення дійсності…» (Гулак, 2019: 7, 15).

В аспекті найхарактернішої ознаки мови красного письменства, якою є «гранична чуттєва конкретність при відтворенні образів людей та явищ навколишньої дійсності» (Пономарів, 1992: 15), безсумнівним є факт потужного стилістичного ефекту художнього порівняння як такого та в його "прихованому" вигляді – метафорі. Неосяжні образні можливості цього тропа полягають у тому, що майстри художнього слова (письменники й перекладачі) будують порівняння «на незвичайних уподібненнях, які викликають зовсім неочікувані асоціації» (Стретович, 2017: 234). У вивчанні лексикону мовної особистості «ми безперечно потрапляємо в її картину світу, одночасно встановлюючи прагматичні орієнтири» (Терещенко, 2013: 78-79), що ними просякнуті внутрішні монологи персонажів творів Е. Гемінґвея. Солідаризуємося з мовознавцями у висновках: твори видатного американського прозаїка ґрунтуються передовсім «на відчутних реальних предметах», тому він створив функційні, а не декоративні метафори (Василенко, & Костюк, 2021: 31), у яких деталь – один з найважливіших складників індивідуального стилю (Клименко, 2011: 166).

І нині актуальною є потреба вивчати образні порівняння й метафори, що характеризують «особливості мовомислення автора» (Хараман, 2013: 627), осягати через аналіз цих мовних засобів утілену в художніх образах картину світу особистості. На сучасному етапі в стилістичних дослідженнях художнє мовлення більшою мірою

розглядають як окремий тип мови, за своїми характеристиками ближчий «до мови музики, архітектури, живопису, театру, кінематографу…» (Дубенко, 2005: 146–147).

Мета цієї розвідки – визначити класифікаційні типи гемінґвеївських розгорнутих художніх порівнянь і метафор, що постали на основі реалій особливо відчутної в ідіостилі Е. Гемінґвея морської стихії. Поставлена мета передбачає такі завдання: 1) описати способи мариністичного художньо-образного осмислення Е. Гемінґвеєм людського буття; 2) через вироблену в статті класифікацію розгорнутих порівнянь і метафор висвітлити особливості художньо-образної мариністики українських перекладів гемінґвеївської прози.

Методи дослідження

В основі методології дослідження – *суцільна вибірка* мариністичних образних порівнянь і метафор з українськомовних перекладів творів Е. Гемінґвея та подальший *ономасіологічний аналіз* відібраних одиниць, що полягав у розмежуванні їх за поняттєво-номінативними типами основ для встановлення аналогії.

Виклад основного матеріалу

Серед мариністичних гемінґвеївських художніх порівнянь (метафор) як особливих моделей образного мислення митця виокремлюємо *чуттєво-локаційні*, оскільки «вживання власних назв, які надають творам достовірності», дослідники вважають яскравою рисою стилю письменника (Довганчина, 2013: 112), до того ж і з властивим Е. Гемінґвеєві докладним чуттєвим тлумаченням у цих реалістично-образних аналогіях особливостей названої території (локації).

Наприклад, у романі Е. Гемінґвея «По кому подзвін» (в українському перекладі Андрія Савенця) чуттєво-локаційною розгорнутою мариністичною метафорою позначено особливий запах – моря і вітру: *…запах, який мені подобається. <…> **Запах моря, коли в заростях дроку йдеш мисом десь у Галісії? Чи вітру з узбережжя, коли в темряві підпливаєш до Куби?*** (Гемінґвей, 2021а: 332).

В оповіданні «Після шторму» (в українському перекладі Ганни Лелів) головний герой-оповідач описує колір морської води так: *Шторм був ще той, скажу я тобі. Я першим вийшов у море, такої води ти ще точно не бачив – **біла, як сіль. Якби ти рухався зі Східної затоки до Саузвест-Кі, то не впізнав би берега**. Просто посеред*

піску вимило широкий канал. Викорчувані вітром дерева, канал серед піску, біла, мов крейда, вода… (Гемінґвей, 2019: 8).

Очевидно, через протиставлення солоної морської і прісної річкової води Томас Гадсон, головний персонаж роману «Острови поміж течій» (український переклад Анни Вовченко), коментує колір і смак алкогольного напою highbalito, що його замовила співрозмовниця Гадсона Чесна Ліл: *Напій як прісна вода.* ***Колір наче в річки Файргол до злиття з Ґіббоном, від якого утворюється Медісон****. Долий ще віскі – вийде* ***колір потічка, що впадає у Бер-рівер за кедровим гаєм у Воб-Мі-Мі*** (Гемінґвей, 2020: 297).

Прикметними серед розгорнутих мариністичних гемінґвеївських художніх порівнянь (метафор) є *когнітивно-гідродинамічні*, які іменуємо так тому, що вони випливають із проникливих спостережень прозаїка за впливом корабельного судна на поверхню води, як-от у письменницькій аналогії вспіненої кораблем смуги води та вспіненої рідини алкогольного напою: *Томас Гадсон укотре вже пив заморожений дайкірі без цукру. Піднявши важкий келих із памороззю на вінцях, він роздивлявся* ***прозорий напій попід пінною шапкою****, і той* ***нагадував*** *йому* ***море. Піна була як слід за корабельною кормою, а прозора рідина – як хвиля, що її на мілководді понад мергельним дном розтинає ніс судна. Колір був майже той самий*** (Гемінґвей, 2020: 296). «Особливість розгорнутої метафори, яку ще називають метафоричним ланцюжком, – слушно зауважує Т. Стретович, – полягає в тому, що в ній носієм метафоричного образу є група тематично пов'язаних одиниць» (Стретович, 2017: 237). Тому невипадково Е. Гемінґвей і далі повертається в тексті роману до порівняльного опису замороженого дайкірі без цукру, тематично подовжуючи художньо-образний ланцюжок уточненням «на швидкості в тридцять вузлів»: *Цей* ***заморожений дайкірі*** *так добре збитий, що* ***схожий на морську хвилю, яку розтинає ніс судна на швидкості в тридцять вузлів*** (Гемінґвей, 2020: 301).

Близьким до когнітивно-гідродинамічного є *рухопізнавальне* мариністичне гемінґвеївське художнє порівняння. Наприклад, аналогія руху керованого капітаном судна з рухами керованого вершником коня: *Капітан лишився наодинці з ніччю й морем,* ***так само обережно ведучи катер, мов вершник свого коня крізь яругу*** (Гемінґвей, 2020: 374); *Коли вони вийшли на траверз указівного світла, Томас Гадсон*

змінив курс, поставивши ***катер кормою до відкритого моря***.

– Тепер ***побіжить, мов кінь на пасовище****, – сказав він Генрі. – Ми вже в протоці* (Там само: 375).

Або фіксація схожості повітряного руху ворожих літаків-бомбардувальників із тим, як рухається у водній стихії певний різновид акул. Розгорнуте порівняння тут ще й у доповненні схожості не лише в рухах, а й у будові рукотворного та створеного природою об'єктів. Водночас письменник фіксує й неповну їхню відповідність, "не знаходячи" слів для подальшої деталізації опису: *<…>* ***землею пливуть тіні «Гайнкелів», мов тіні акул піщаним дном океану*** (Гемінґвей, 2021а: 101); *Бомбардувальники <…> дійсно* ***формою нагадують*** *акул, – подумав Роберт Джордан, –* ***гостроносих акул Гольфстріму з широкими плавниками. Але ці, ревучі й сріблясті, з широкими плавниками й легким серпанком гвинтів на сонці, не рухаються, як акули. Вони рухаються, як щось, досі зовсім незнане*** (Там само: 115).

Натуралістичною образністю відзначені гемінґвеївські *природознавчі* мариністичні порівняння і метафори, у яких – якнайдетальніші спостереження художника Томаса Гадсона (= Е. Гемінґвея) за станом моря, спричиненого певними погодніми умовами, що засвідчує, наприклад, така його репліка: *Шкода, що немає* ***коктейлів кольору морської води на глибині у вісімсот сажнів, коли мертвий штиль і сонце пряжить сторчма, а в морі повно планктону*** (Гемінґвей, 2020: 296). Звідси й оказіональний перифраз *мілководна бурда* – 'заморожений дайкірі без цукру': *Нічого. Будемо пити цю* ***мілководну бурду*** (Там само).

Досвід морського рибалення втілений автором у розгорнутому тлумаченні стійкої словосполуки-професіоналізму *травневий місяць*: *…важить* ***той місяць, що на небі, а не той, що в календарі*** *<…> травневий місяць <…>* ***Коли на небі цей місяць, з'являються перші великі косяки сардин*** *<…>.* ***Під цим місяцем рибалки будуть споряджати човни на сардину, а макрель попливе на північ*** (Гемінґвей, 2021а: 251).

Антропологічну домінанту простежуємо в гемінґвеївському природознавчому художньому порівнянні людини з різновидом морської риби: *Він дивився на Роберта Джордана* ***з затисненим ротом, так що губи утворювали тонку смужку. Наче в рибини****, подумав Джордан.* ***Він з цією головою схожий на тих риб-їжаків, що набирають***

***повітря й роздуваються, коли їх спіймаєш**, подумав він* (Гемінґвей, 2021а: 273).

Морезнавчий досвід оповідача втілений ще в розгорнутих образних порівняннях морської стихії з гірськими краєвидами: ***Іти таким розбурханим морем – однаково, що спускатися верхи з гори**, думав Гадсон.* ***Весь час униз, а іноді – поперек схилу. А в морі схилів багато; усе воно наче горбисте нагір'я*** (Гемінґвей, 2020: 373). Або морських хвиль із жіночим волоссям: – ***Волосся*** буде спадати тобі просто на плечі, а ***на кінцях завиватиметься, як баранці на морській хвилі***… (Гемінґвей, 2021а: 439).

Зауважимо, що вислів *завиватися як баранці на морській хвилі* близький до загальновживаного, узуального, оскільки має надзвичайно прозору внутрішню форму, як й *абстраговано-риболовецька* гемінґвеївська метафора *перетворюватися на краба в пастці*, ужита в приятельському діалозі Джонні Ґуднера й Томаса Гадсона для характеристики властивостей мексиканського перця чилі. Прикметно, що усталена метафора *загублена вівця* поступається більш актуальній для жителів морського узбережжя – *краб в пастці*, до того ж підсиленої контекстом бажання визволити друга-"краба" з несприятливих життєвих обставин:

– Пече лише спочатку. Як любов.

– Дідька лисого. Перець пече завжди.

– А любов?

– До біса любов, – відповів Томас Гадсон.

– Що це за настрій? Що за розмови? На кого ти тут ***перетворюєшся****? На загублену вівцю?*

– Джонні, овець тут немає.

– Ну то ***на краба в пастці. Ми хочемо визволити тебе. На, скуштуй перцю*** (Гемінґвей, 2020: 31–32).

Розгорнуті образні гемінґвеївські порівняння, що відображають органічне злиття природного рельєфу з об'єктами, створеними людиною, дістали в нас назву *природо-архітектурні*:

Дім** був зведений на найвищій ділянці вузької коси між гаванню та відкритим морем.* ***Міцний, немов корабель**, він* ***витримав уже три урагани й ховався в затінку перехняблених пасатами високих кокосових пальм (Гемінґвей, 2020: 9); *У будинку він почувався майже як на судні.* ***Побудований так, щоб витримувати всі шторми, дім***

укорінився в острів, наче був його частиною; з усіх його вікон видніло море, і провівали його всі вітри… (Там само: 10).

Попри переважно когнітивно-фахову сутність значної частини гемінґвеївських мариністичних образів найширшим тематичним спектром відзначені мариністичні гемінґвеївські художні порівняння (метафори), що їх іменуємо *чуттєво-емоційні*. Порівняймо: *Томас Гадсон веселів щоразу, як, повертаючись на острів, бачив свій* ***дім*** *з океану, і* ***любив*** *його,* ***як мореплавець любить своє судно*** (Гемінґвей, 2020: 10). Далі в тексті фіксуємо розгорнутий опис реалій, від яких мешканець будинку отримує естетичну насолоду: …*холодними вечорами сидів у кріслі перед каміном – читав при лампі, що стояла на грубому дощаному столі, й* ***час від часу підводив голову, слухаючи гуготіння вітру та хвиль*** *і дивлячись, як палає облущений хмиз* (Там само: 11), або таких, що вможливлюють ототожнення будівлі з кораблем та іншими реаліями життєвого досвіду оповідача: ***Підлога здригалася під ударами хвиль****, як багато років тому – земля від вогню кулеметів*… (Там само).

Або в художньому описі вдачі старого рибалки (у перекладі Володимира Митрофанова): *Геть усе в ньому було старе, крім очей, – вони* [очі] ***мали колір моря і блищали весело й непереможно*** (Гемінґвей, 2017: 7); *Він ніколи не втрачав надії і впевненості. Але тепер* [коли хлопець запропонував принести голодному старому дві свіжі сардини] *вони* [надія і впевненість] ***оживали в ньому, неначе обвіяні свіжим морським вітром*** (Там само: 11).

Чуттєво-емоційні мариністичні порівняння (метафори) Е. Гемінґвея подекуди просякнуті морезнавчими та природознавчими мотивами, проте в них базою для метафоричного перенесення є не так сама реалія, як її глибоке індивідуально-чуттєве осмислення оповідачем, як-от: …*старий завжди* ***думав про море як про жінку, про живу істоту, що може й подарувати велику ласку, і позбавити її, а коли й чинить щось лихе чи нерозважне, то лише тому, що така вже її вдача****. «Он* ***і місяць розтривожує море так само, як і жінку****», – думав собі старий* (Гемінґвей, 2017: 23).

Надзвичайною чуттєвістю відзначені роздуми досвідченого рибалки про об'єкт його промислу – рибу. Розгорнуте художнє порівняння риби із сестрою ілюструє велику гуманістичну філософію життя старого: *От коли б можна було нагодувати й мою рибину, – подумав*

він. – Адже ***вона мені однаково як сестра*** (Гемінґвей, 2017: 44). У подальшому старий і називає подумки рибину метафорично *сестрою*, добираючи якнайкращих епітетів до характеристики "рідної" істоти: ***Ніколи ще я не бачив такої величної, прекрасної, спокійної та благородної істоти, як ти, моя сестро*** (Там само: 70).

Точність розгорнутого метафоричного висловлення, спричиненого набутим рибалкою досвідом, подекуди виявляється в уточнювальних словах, які "перебирають" на себе основне смислове навантаження. Таким є дієслово *буває* у міркуваннях старого про дві рибальські стихії – *вітер* і *море*: *Хоч як воно є, а* ***вітер нам усе-таки друг****, – подумав він, а тоді поправив себе: –* ***Буває другом. І безкрає море – у ньому в нас є і друзі, й вороги*** (Гемінґвей, 2017: 93).

Надзвичайною чуттєвою емоційністю, досвідом особистих переживань просякнуте тлумачення метафори *запах смерті* в романі «По кому подзвін»:

*…****від нього тхнуло смертю*** *<…>.*

– Але як же воно пахне? – запитав Фернандо. – Що це за запах такий? Бо якщо є запах, то якось його можна визначити <…>.

– Ти коли-небудь плив на кораблі, Фернандо?

– Не плив. І не маю найменшої охоти.

– Тоді ***ти не впізнав би цього запаху. Бо частина його – це запах, який можна почути на кораблі в шторм, коли всі ілюмінатори задраяні наглухо. Приклади носа до мідної ручки такого ілюмінатора, коли під тобою гойдається корабель, так що тобі голова крутиться й пусто в животі – і почуєш частину того запаху*** (Гемінґвей, 2021а: 324–325).

Проникливу чуттєвість у ставленні до смерті живої істоти бачимо на прикладі опису вбитої старим рибалкою рибини: *мертве око рибини* ***дивилося на світ так само відчужено, як дзеркало перископа чи святий образ під час хресного ходу*** (Гемінґвей, 2017: 74).

Любовно-інтимна домінанта чутєво-емоційних гемінґвеївських мариністичних порівнянь занурює читача в безмежно-ліричний світ стосунків чоловіка й жінки: *Від неї, від цієї долоні біля його долоні, від їхніх сплетених разом пальців і від її зап'ястя поруч* ***щось переходило в його долоню, пальці й зап'ястя – щось таке ж свіже, як перший легенький бриз, що, надлітаючи з-над моря, ледве брижить нерухому дзеркальну поверхню…*** (Гемінґвей, 2021а: 204); у перекладі Катерини

Міхаліциної …***її губи були немов острів у білому морі болю, що нахлинув зненацька пекучою, нестерпною, ярою хвилею, яка все наростала й наростала, доки не накрила його з головою*** (Гемінґвей, 2021б: 119–120).

Висновки

Отже, у художньо-образній картині світу Ернеста Гемінґвея особливо помітні мариністичні розгорнуті художні порівняння й метафори, серед яких залежно від основи аналогії (метафоричного перенесення) виокремлюємо чуттєво-локаційні, когнітивно-гідродинамічні, рухопізнавальні, природознавчі, абстраговано-риболовецькі, природо-архітектурні та чуттєво-емоційні. У неповторних гемінґвеївських художніх образах – фаховий досвід письменника в галузях гідродинаміки, судноплавства, рибальства, географії, астрономії, природознавства, іхтіології. Тож за основу для таких розгорнутих порівнянь і метафор правили: відчуття, які навіює певна знайома людині локація; знання законів динаміки й гідродинаміки; розуміння законів природи та пов'язаних з ними змін у морській стихії та поведінці риб; риболовецькі й мореплавські навички тощо. Окрасу гемінґвеївського ідіостилю становлять чуттєво-емоційні мариністичні розгорнуті художні порівняння й метафори, у яких основа для встановлення аналогії – не деталізована реальність, а людська емоція до найважливішого в житті: коханої людини, домівки, природи та її Божих створінь.

Засоби формування художньо-образної унікальності творів Ернеста Гемінґвея потребують подальших наукових студій, що й уважаємо перспективою дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Василенко, О.**, & Костюк, Л. (2021). Особливості становлення україномовних перекладів творів Ернеста Хемінгуея в XX столітті. *Актуальні питання іноземної філології, 12*, 28–33. https://doi.org/10.32782/2410-0927-2020-12-5. 2. **Гулак, А. Т.** (2019). *Стилистический анализ художественного текста*. Харьков: Изд. Иванченко И. С. 3. **Довганчина, Р.** (2013). Роль метатропів в інтерпретації творів Е. Гемінґвея (на прикладі оповідання Big Two-hearted River). *Мовні і концептуальні картини світу, 2*, 109–117. 4. **Дубенко, О.Ю.** (2005). *Порівняльна стилістика англійської та української мов*. Вінниця: Нова книга. 5. **Клименко, О.С.**, Климова, Н.І., & Болото, М.В. (2011). Особливості перекладу слів-фаворитів у творчості Ернеста Хемінгуея. *Вісн. Львів. нац. ун-т імені Тараса Шевченка.* Серія «Філологічні науки», *9 (1)*, 164–169. 6. **Пономарів, О.Д.** (1992). *Стилістика сучасної української мови*. Київ: Либідь.

7. **Стретович, Т.П.** (2017). Класифікаційне розмаїття видів метафор. *Наук. часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова.* Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов, *16*, 232–239. 8. **Терещенко, В. Я.** (2013). Лексико-стилістичні особливості образу героя "втраченого покоління" (на прикладі «По кому подзвін» Е. Хемінгуея). *Редакційна колегія* (с. 76–80). Ніжин: Вид-во Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя. 9. **Хараман, Н.О.** (2013). Порівняння в образній системі «Щоденника» Олександра Довженка. *Філологічні студії. Наук. вісн. Кривор. держ. пед. ун-ту, 9 (1)*, 626–631.

ДЖЕРЕЛА

1. **Гемінґвей, Ернест** (2017). *Старий і море*. (В. Митрофанов, перекл.). Львів: Вид-во Старого Лева. 2. **Гемінґвей, Ернест** (2019). *Переможцю не дістається нічого.* (Г. Лелів, перекл.). Львів: Вид-во Старого Лева. 3. **Гемінґвей, Ернест** (2020). *Острови поміж течій.* (А. Вовченко, перекл.). Львів: Вид-во Старого Лева. 4. **Гемінґвей, Ернест** (2021а). *По кому подзвін* (А. Савенець, перекл.). Львів: Вид-во Старого Лева. 5. **Гемінґвей, Ернест** (2021б). *Сніги Кіліманджаро.* (К. Міхаліцина, перекл.). Львів: Вид-во Старого Лева.

REFERENCES

1. **Vasylenko, O.**, & Kostiuk, L. (2021). Osoblyvosti stanovlennia ukrainomovnykh perekladiv tvoriv Ernesta Kheminhueia v XX stolitti [Features of establishment of Ukrainian translations in Ernest Hemingway's writings in XX century]. *Aktualni pytannia inozemnoi filolohii – Current issues of foreign philology, 12*, 28–33 [in Ukrainian]. 2. **Gulak, A.** (2019). *Stilisticheskij analiz xudozhestvennogo teksta [Stylistical analysis of literary text]*. Xar'kov: Izd. Ivanchenko I. S. [in Russian]. 3. **Dovhanchyna, R.** (2013). Rol metatropiv v interpretatsii tvoriv E. Hemingveia (na prykladi opovidannia Big Two-hearted River) [Role of metafigures of speech in E. Hemingway's writings (using the example of a short novel Big Two-hearted river)]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu – Linguistic and conceptual pictures of the world, 2*, 109–117 [in Ukrainian]. 4. **Dubenko, O.** (2005). *Porivnialna stylistyka anhliiskoi ta ukrainskoi mov [Comparative stylistics of English and Ukrainian languages].* Vinnytsia: Nova knyha [in Ukrainian]. 5. **Klymenko, O.**, Klymova, N., & Boloto, M. (2011). Osoblyvosti perekladu sliv-favorytiv u tvorchosti Ernesta Kheminhueia [Translation features of words-favorites in writings of Ernest Hemingway]. *Visn. Lviv. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka.* Seriia «Filolohichni nauky» – *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Lviv.* Philological Sciences Series, *9 (1)*, 164–169 [in Ukrainian]. 6. **Ponomariv, O.** (1992). *Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy [Stylistics of modern Ukrainian language]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]. 7. **Stretovych, T.** (2017). Klasyfikatsiine rozmaittia vydiv metafor [Different types of metaphors classificational variety]. *Nauk. chasopys Nats. ped. un-tu imeni M. P. Drahomanova*. Seriia 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov, *16*, 232–239 [in Ukrainian]. 8. **Tereshchenko, V.** (2013). Leksyko-stylistychni osoblyvosti obrazu heroia "vtrachenoho pokolinnia" (na prykladi «Po komu podzvin» E. Kheminhueia) [Lexis-Stylistical features of the image of "lost generation's" hero (using the example of «For whom the bell tolls» by E. Hemingway]. *Redaktsiina kolehiia – Editorial board* (pp. 76–80). Nizhyn: Vyd-vo Nizhyn. state un-tu im. M. Hoholia [in Ukrainian]. 9. **Kharaman, N.** (2013). Porivniannia v obraznii systemi «Shchodennyka» Oleksandra Dovzhenka [Comparison in image system of «Diary» by Oleksandr Dovzhenko]. *Filolohichni studii. Nauk. visn. Kryvor. derzh. ped. un-tu, 9 (1)*, 626–631 [in Ukrainian].

SOURCES

1. **Hemingvei, Ernest** (2017). *Staryi i more [The Old Man and the Sea]*. (V. Mytrofanov, trans.). Lviv: Vyd-vo Staroho Leva [in Ukrainian]. 2. **Hemingvei, Ernest** (2019). *Peremozhtsiu ne distaietsia nichoho [Winner Take Nothing]*. (H. Leliv, trans.). Lviv: Vyd-vo Staroho Leva [in Ukrainian]. 3. **Hemingvei, Ernest** (2020). *Ostrovy pomizh techii [Islands in the Stream]*. (A. Vovchenko, trans.). Lviv: Vyd-vo Staroho Leva [in Ukrainian]. 4. **Hemingvei, Ernest** (2021a). *Po komu podzvin [For Whom the Bell Tolls]*. (A. Savenets, trans.). Lviv: Vyd-vo Staroho Leva [in Ukrainian]. 5. **Hemingvei, Ernest** (2021b). *Snihy Kilimandzharo [The Snows of Kilimanjaro]*. (K. Mikhalitsyna, trans.). Lviv: Vyd-vo Staroho Leva [in Ukrainian].

Міняйло Наталія Вікторівна – доктор філософії з філології, викладач кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця; проспект Науки, 9-а, м. Харків, 61166, Україна.

Tel.: +38-050-681-10-79
E-mail: nvminyaylo@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-4643-3309

Miniailo Nataliia Viktorivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Lecturer at the Department of Foreign Languages and Crosscultural Communication, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; 9-a Nauky Avenue, Kharkiv, 61166, Ukraine.

Баласанян Олена Дмитрівна – старший викладач кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця; проспект Науки, 9-а, м. Харків, 61166, Україна.

Tel. +38-095-034-20-77
E-mail: olenabalasanian@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-0622-3964

Balasanian Olena Dmytrivna – Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Crosscultural Communication, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; 9-a Nauky Avenue, Kharkiv, 61166, Ukraine.

Надійшла до редакції 10 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Міняйло Н. В., Баласанян О. Д. Художньо-образна мариністика в українськомовних перекладах творів Ернеста Гемінгвея. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 360–370. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.27

APA: Міняйло Н. В., & Баласанян О. Д. (2022). Художньо-образна мариністика в українськомовних перекладах творів Ернеста Гемінгвея. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 360–370. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.27

ЛІНГВОДИДАКТИКА

УДК 378.091.64(477):81’23

В. А. Папіш

МОДЕРНІ ПОСІБНИКИ ІЗ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ В УКРАЇНІ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПЕРЕВАГ І НЕДОЛІКІВ

У статті репрезентовано опис українських посібників із психолінгвістики як спеціального тексту. Проаналізовано актуальні посібники для ЗВО України, що з’явилися наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. українською та російською мовами. Доведено, що розвиток української психолінгвістики зумовив відповідний поступ науково-навчальної літератури з урахуванням світового й вітчизняного досвіду. Описано структуру й зміст кожного посібника, своєрідність викладу теоретичного матеріалу відповідно до принципів укладання сучасної науково-дидактичної літератури з урахування специфіки спеціального тексту, жанру посібника та розвою сучасної психолінгвістики.

***Ключові слова**: спеціальний текст, жанр посібника, принципи дидактики, ЗВО України, психолінгвістика.*

Papish V. Modern Textbooks on Psycholinguistics in Ukraine: Interpretation of Advances and Shortcomings. *The author of the article made the attempt to represent some Ukrainian textbooks on psycholinguistics as specially distinctive text. The article gives the analysis of the relevant textbooks on psychoanalysis slated for education establishments of Ukraine mostly published in the late XIX – early XXI c. in the Russian and Ukrainian languages, namely: V. V. Volkov «Vvedenie v psiholingvistiku» [«Introduction to psycholinguistics»] (the text book of special course published in the Russian language in the city of Uzhgorod, 1994), L Zasekina, S. Zasekin «Vstup do psykholinhvistyky» [«Introduction to psycholinguistics»] (text book, Ostroh, 2002), S. Kuranova «Osnovy psykholinhvistyky» [«Fundamentals of psycholinguistics»] (textbook, Kyiv, 2012); A. Zahnitko, M. Mihalchenko «Osnovy psykholinhvistyky» [«Fundamentals of psycholonguistics»] (scientific – educational book, Donetsk, 2008).*

It is proved that the development of the Ukrainian psycholinguistics gave imputes to scientific-educational literature creation based on the appropriate methodological principles given the world and domestic experience.

Herein are the description of the content and structure of every textbook, specifics of conveying the theoretical material in compliance with the principles developed for modern scientific and didactical literature but with emphasis on the specifics

© Папіш В. А., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.28

of the text, genre of the textbook and evolvement of the modern psycholinguistics. The article outlines peculiarities of the development of the systems of tasks and questions. It demonstrates a set of advantages (conceptual presentation of the principles of the modern psycholinguistics as to its integral parts, brief information about the history of evolvement of the psycholinguistics, definition of the methodological principles, investigative methods applied, and availability of the terminological glossary) and highlights some shortcomings (overload of theoretical material, complexity of conveying of the material, lack of necessary theoretical and practical material, illustration, tables, schemes, insufficient representation of the national psycholinguistic school and etc.).

Key words: *special text, genre of the textbooks, didactic principles, psycholinguistics , interpretation of the advances and shortcomings, national science.*

Вступ

Після довгого забуття психолінгвістика повернулася і в науковий простір України. Як навчальний предмет її включили в програми вищих навчальних закладів. Донедавна психолінгвістику вивчали в українських вишах на спеціальності «Психологія». Сьогодні вона входить у перелік дисциплін за вибором для спеціальностей «Філологія» та «Середня освіта» на ІІ та ІІІ курсах бакалаврату та в магістратурі. Однак українські вчені переконані, що «особливе значення має курс психолінгвістики для філологів, соціологів, політологів, психологів та інших фахівців, що працюють зі словом, аспектами його впливу на особистість та формуванням в особистості умінь та навичок реалізувати себе у слові і через слово, оскільки слово – це самовияв особистості….» (Загнітко, & Михальченко, 2008: 6). Утім Р. Фрумкіна 2001 р. зауважила, що «базові уявлення про психолінгвістику як предмет навчального курсу не склалися» (Фрумкина, 2001: 4). Минуло понад 20 років від такого висновку, але межі психолінгвістики як навчальної дисципліни все ще не встановлені. Не окреслені також її аспекти: одні автори надають перевагу психологічному складнику, інші – лінгвістичному. Немає одностайності й у виборі тем для чинних навчальних програм: деякі з них внесено в усі посібники, інші – вибірково. У цьому питанні не вироблено відповідного принципу. Однак, безперечно, теоретичні знання із психолінгвістики в систематизованому вигляді покликана забезпечити відповідна науково-навчальна література, у якій на першому місці – підручники й посібники, яких сьогодні бракує, як і навчальних термінологічних словників із психолінгвістики.

Назріла потреба дати оцінку наявним посібникам із психолінгвістики, критично проаналізувати їх як *спеціальний текст,* що й засвідчує актуальність цього дослідження. Демонстрація переваг та недоліків чинних посібників потрібна для подальшого їх перевидання чи укладання, адже українська психолінгвістики має добру традицію, гарну національну методологійну базу, її розвитку сприяє й науково-теоретичний журнал «Психолінгвістика», де розглядаються її актуальні проблеми.

Мета статті – схарактеризувати стан, вектор розвитку, здобутки, недоліки й перспективу української університетської науково-навчальної літератури із психолінгвістики як *спеціального тексту*, основне завдання – здійснити критичний аналіз та обґрунтувати оцінку сучасних посібників із психолінгвістики, що видані в Україні. Матеріал дослідження – навчальні посібники, серед яких: Волков В. В. «Введение в психолингвистику» (російською мовою) (Ужгород, 1994); Засєкіна Л. В., Засєкін С. В. «Вступ до психолінгвістики» (Острог, 2002); Куранова С. І. «Основи психолінгвістики» (Київ, 2012), Загнітко А., Михальченко М. «Основи психолінгвістики» (Донецьк, 2008).

Методи дослідження

У процесі аналізу використано *методи контекстуального* та *дискурсивного аналізів*, що застосовані для розгляду спеціального тексту посібників із психолінгвістики; *концептуально-аналітичний* метод, що сприяє кваліфікації та методологійній оцінці теоретичних положень психолінгвістики, які репрезентовані в розглядуваних спеціальних текстах; *комунікативно-прагматичний аналіз*, що дає змогу зіставити текстові та дискурсивні явища; *описовий* метод залучено для реконструкції авторських інтенцій щодо аналізу й класифікації дослідницького матеріалу, *порівняльно-зіставний* актуалізовано для відповідної репрезентації критичного аналізу дискурсивно-текстового простору посібників; методи *класифікаційного* та *системного* аналізів та *узагальнення* використано для об'єднання інформації з огляду на принципи подання теоретичного та практичного матеріалу в посібниках та з'ясування специфіки укладання тестових завдань з репрезентацією низки класифікацій, формулювання висновків про переваги та недоліки розглянутих спеціальних текстів.

Виклад основного матеріалу

У межах професійного дискурсу посібник для ЗВО кваліфікують як *спеціальний текст*, у якому актуалізовано *спеціальну / професійну мову (мовлення)*. У попередньому столітті *спеціальний текст* активно вивчали німецькі мовознавці, що об'єднали свої багатоаспектні дослідження в двотомовій праці «Fachsprachen» (Fachsprachen, 1998). Сьогодні цей вид тексту активно досліджують М. Куніцина (Куніцина, 2016); Н. Антонова (Антонова, 2021); Л. Ричкова (Ричкова, 2014); І. Біжко (Біжко, 2011), Т. Петрова (Петрова, 2021) та ін. Поряд з терміном *спеціальний текст* у науці функціюють й інші номінації цього поняття, зокрема: *професійна мова, професійно маркований дискурс, науковий текст*, *мова спеціальності*, *підвид наукового тексту*. До *спеціального тексту* дослідники відносять монографії, статті з різних галузей знань, навчальні видання (підручники, посібники), технічні документи, креслення, плани, патенти, ліцензії, організаційно-розпорядчі документи; науковий текст; наукові есе, статті, рецензії, підручники, реферати, монографії; спеціальні підручники; об'єкти експертизування (наприклад, нормативно-правові, законодавчі тексти) й рецензування (термінологічні словники). Основними лінгвістичними параметрами *спеціального тексту* вважають такі: 1) тему – основний зміст тексту; 2) фокус – терміни, термінологічні словосполучення, речення, стилістичні прийоми, властиві функційному стилю мови; 3) спеціальну аудиторію – професійні групи; 4) логічний синтаксис; 5) інформаційну насиченість; 6) специфічну лексику; 7) надфразне членування; 8) компактність викладу матеріалу; 9) політематичність; 10) структурованість у межах певного видання; 11) об'єктивне й доказове подання інформації переважно в письмовій формі.

У *спеціальному тексті,* що репрезентує навчально-гуманітарну літературу, крім ознак, названих вище, як видається, має значення і наявність лаконічних визначень, чіткість побудови й викладу, доступність подання складної наукової інформації, наявність термінологічного словничка. У цій статті відібрано для аналізу кілька посібників, які можна вважати певним досягненням у царині української психолінгвістики у фокусі дидактики. Вони можуть слугувати систематизованими зразками спеціальної інформації.

Науково-навчальний посібник – це видання, що доповнює або частково замінює підручник, офіційно рекомендоване як таке або Міністерством освіти й науки, або рішенням вченої ради національного чи дослідницького університету. Стан розроблення навчальної дисципліни суттєво впливає на структуру й зміст посібників, характер викладу матеріалу та відповідні узагальнення.

Потреба укладання науково-навчальної літератури із психолінгвістики для студентів-філологів постала в Україні з кінця 90-их років ХХ ст. Проте саме із цього часу до сьогодні видано зовсім небагато праць цього типу. Не претендуючи на докладний аналіз усіх наявних науково-методичних джерел з окресленої проблеми в невеликій науковій розвідці, зупинімося детальніше на тих, що виокремлені в цій праці як дослідницький матеріал. Саме ці посібники найбільш доступні сучасним студентам та найбільш популярні.

Одним з перших посібників із психолінгвістики в незалежній Україні вважають працю В. Волкова (Ужгород) «Введение в психолингвистику» (пособие по спецкурсу, 1994), що укладений російською мовою, оскільки призначався філологам-русистам. В умовах дефіциту навчальної літератури із психолінгвістики цей посібник сприяв зростанню наукового інтересу до дисципліни, оскільки в ньому розглянуто й загальні теоретичні питання (предметність, методи), і вузькі проблеми психолінгвістики (види афазій, патології мовлення). Посібник складається зі *Вступу* й 11 розділів (1. *Психолінгвістика як наука*. 2. *Матеріал та методи психолінгвістичного дослідження*. 3. *Вільний асоціативний експеримент та асоціативне поле*. 4. *Ураження мозку та патології мовлення*. 5. *Онтогенез мовлення*. 6. *Проблеми реконструкції картин світу та структури мовного знання в лінгвістиці та психолінгвістиці*. 7. *Внутрішній лексикон*. 8. *Граматичний простір*. 9. *Породження мовлення*. 10. *Текст як психолінгвістична реальність і як відображення "мовної особистості"*. 11. *Психолінгвістика та суміжні області гуманітарного знання), Література* містить 256 слушно відібраних джерел. Наголосімо, що цей список літератури давав змогу студентам ознайомлюватися з досягненнями зарубіжної психолінгвістики, що й сьогодні має сильні позиції. Серед російських авторів – О. Залевська, О. М. та О. О. Леонтьєви, Ю. Караулов, Ю. Лотман, І. Милославський, Р. Фрумкіна та ін., серед білоруських – А. Клименко, Н. Кожухова, В. Никитевич, А. Супрун. На жаль, праці

українських мовознавців репрезентовані дещо бідніше (В. Волков, О. Снитко).

Хоч після виходу посібника минуло майже 30 років, він не втратив свого пізнавального значення. Загальні відомості, що стосуються предмета, завдань курсу, методів, теоретичні питання, що торкаються психолінгвістики тексту, патології мовлення, зв'язку психолінгвістики з іншими науками, – актуальні й нині та репрезентовані методологійно доречно. Залишається актуальною й термінологія, яку використав укладач, зокрема: *індивідуальний лексикон, стилістика декодування, трансцендентність смислу, несвідомі структури лексикону* та ін. В. Волков залучив доступні для студентів інтерпретаційні підходи, зокрема й для окреслення теорії психолінгвістики тексту. У підрозділі «Текст як психолінгвістична реальність і як відображення "мовної особистості"» (Волков, 1994: 155) актуалізовано й модерну на той час класифікацію текстів В. Беляніна на основі емоційно-смислової домінанти ("світлі", "активні", "прості", "веселі", "красиві", "утомлені", "сумні", "складні") (Волков, 1994: 155), однак репрезентовано її не повною мірою, оскільки В. Белянін ці типи пов'язував з феноменом психоакцентуації. В аналізованому ж посібнику про акцентуацію зовсім не йдеться, хоч значну увагу приділено патології мовлення. Сьогодні дефініція терміна *акцентуація* подана в авторитетному термінологічному словнику А. Загнітка, пор.: «Акцентуа́ція (від лат. *accentus* – наголос) <…> у психолінгвістиці – посилення певних психічних властивостей або рис вдачі людини» (Загнітко, 2012 (Т. 1): 34). Не йдеться в посібнику й про недоліки цієї класифікації, адже в її основу покладено ознаки, що вербалізують різні психолінгвістичні тональності з урахуванням складності, світлової насиченості, антропоцентричних ознак тощо, а запропоновані терміни метафоричні та образні, що недоцільно для творення наукової термінології, адже «термін повинен бути стислий, деривативний, системний, вмотивований» (Кочан, 2013: 204). Аналізований посібник перевантажений теоретичною інформацією медично-психологічного плану про види афазій, порушень мовлення, що спостерігаються під час ураження різних частин мозку та ін. Слід було б, як видається, чіткіше врахувати адресатів посібника: диференціювати теоретичний матеріал, призначений для психологів, що доречний у посібниках із психолінгвістики, і той, що корисний для філологів, зокрема мовознавців.

Забагато уваги приділив укладач й опису асоціацій, методиці формування асоціативного словника. Щодо методу семантичного диференціалу, то тут детально й доступно розписана дослідницька процедура, однак бракує синтезованої інформації про його практичне значення й сферу застосування в роботі шкільного філолога. Ця частина матеріалу схарактеризована досить складно для належного усвідомлення інформації філологами початкових курсів (порушено принцип доступності). Не названі у виданні й інші психолінгвістичні дослідницькі методи – інтент-аналіз, контент-аналіз, психографологічний аналіз. Наголосімо, що в 90-их роках ХХ ст. навчання було в основному репродуктивно-відтворювальним, тому для свого часу посібник був прогресивним і новаторським, інформативно насиченим. Однак на сьогодні він дещо застарів. Зауважмо також, що він не забезпечує закріплення вивченого матеріалу, систематичного повторення, а також не відповідає принципу націєцентричності. На жаль, посібник не відзначається високою видавничою культурою, шрифт нечіткий, користуватися ним досить складно. Відзначмо й недостатню увагу до закріплення теорії.

Посібник «Вступ до психолінгвістики» (Острог, 2002) Л. Засєкіної та С. Засєкіна змодельований у дусі «гармонійного поєднання психології і лінгвістки» (Засєкіна, Засєкін, 2002: 6). У ньому чітко визначені предмет, завдання, кваліфіковано викладена історія формування психолінгвістики, запропонована періодизація розвитку цієї науки; окреслені основні напрями психолінгвістичних досліджень, висвітлюються актуальні проблеми сучасної вітчизняної та зарубіжної психолінгвістики; приділено увагу когнітивним механізмам та процесам мовлення; схарактеризовано фази когнітивної обробки тексту / дискурсу; проаналізовано особливості процесу перекладу та процесу оволодіння іноземною мовою. Посібник складається зі *Вступу* та *чотирьох розділів* (1. *Специфіка психолінгвістичних досліджень*. 2. *Знання*. 3. *Когнітивна обробка дискурсу*. 4. *Проблеми двомовності та перекладу*), *двох додатків, списку літератури, предметного покажчика і тлумачника використаних у роботі термінів.*

У цьому виданні належну увагу приділено питанням лінгвопсихологічного декодування текстів. Ключовим стрижнем посібника є думка про те, що знання, які використовують для декодування повідомлення, не обмежуються лише знаннями про мову. До них

належать також енциклопедичні знання про світ, соціальний контекст, уміння когнітивно обробляти дискурс та відображену в ньому інформацію (Засєкіна, Засєкін, 2002: 10). Саме з метою фокусування уваги на чиннику системності знань, як видається, уведено в структуру посібника другий розділ («Знання») з епіграфом «*Ignoti nulla cupido*». Уважаємо таку назву розділу надто узагальненою, методологійно не продуманою, та й до епіграфа варто було б подати переклад. Цей розділ містить широку інформацію про види знань (*фонове, енциклопедичне, мовне, декларативне, процедурне, екстеріоризоване, інтеріоризоване, вивідне)* та види пам'яті *(генетична, прижиттєва, зорова, образна, іконічна, ехоїчна, лінгвістична, короткочасна / оперативна, довготривала*). Розділ «Знання» перенасичений відомостями, які до психолінгвістики мають лише дотичний характер і більше стосуються психології (порушено принцип доречності, доцільності наведення інформації). Крім того, матеріал, поданий у цьому розділі, є складним для сприйняття в студентському середовищі й занадто перевантажений цитатами (порушено дидактичний принцип доступності). У третьому розділі «Когнітивна обробка дискурсу» запропоновано загальні відомості про види людського сприйняття дійсності, рівні процесу сприйняття, моделі інтерпретації тексту / дискурсу, вплив досвіду на лінгвістичні інтерпретації. У четвертому розділі «Проблеми двомовності та перекладу» окреслено психолінгвістичні аспекти дослідження перекладацького процесу, типи перекладів у психолінгвістичному аспекті, наведені численні приклади когнітивних моделей, схарактеризовано когнітивний стиль перекладача та особливості перекладацького аналізу. Після кожного розділу є *питання для самоконтролю*, що сприяє кращому закріпленню й осмисленню інформації. У двох додатках містяться зразки використання (1) методу вільних асоціацій та (2) методу семантичного диференціалу, (3) можна ознайомитися з особливостями психографологічної характеристики писемного мовлення. Важливим компонентом посібника є (4) «Предметний покажчик і тлумачник» (короткий термінологічний словничок, що містить 44 терміни, серед яких такі: *асоціація, етнопсихолінгвістика, когнітивна граматика, когнітивний стиль, концепт, психолінгвістика, семантичні примітиви, схема, стратегія, сприйняття, схемата, сценарій, скрипт, фігура-траєктор*). Цей посібник рекомендований студентам факультетів іноземної філології, зокрема

перекладачам. У ньому порушено низку навчально-дидактичних принципів, а його стиль більше нагадує академічний стиль наукової монографії, а не науково-навчального посібника. А, як слушно зауважує В. Лізвінський, монографія, що видана як навчальний посібник, зазвичай безпосередньо не пов'язана з навчальною програмою, а її текст не проходить дидактичної обробки (Лізвінський, 2010: 72). Актуальність аналізованого посібника полягає в тому, що матеріал ґрунтується на сучасних досягненнях лінгвістики й психології, однак у методичному плані він недовершений.

Навчальний посібник С. Куранової «Основи психолінгвістики» (Київ, 2012) – це видання нового покоління під грифом МОН України. Ураховуючи, що основи психолінгвістики починають вивчати на молодших курсах, украй важливо подати складні наукові відомості в доступній формі. І матеріал аналізованого посібника викладено так, що він не викликає труднощів у студентів. Структурно праця складається із *4-ох розділів* (1. *Загальні основи психолінгвістики*. 2. *Психолінгвістичний аналіз мовлення*. 3. *Основи етнопсихолінгвістики*. 4. *Мовна особистість у психолінгвістиці*), *тестових завдань*, *термінологічного словника* та *списку літератури*. Посібник відзначається методологічною повнотою й об'єднує відомості про історичні факти формування психолінгвістики як науки, методи та види психолінгвістики, психолінгвістичний аналіз мовлення та про сутність феномену мовної особистості. З огляду на те, що *спеціальний текст* «<…> є не тільки генератором нових смислів, а й конденсатором старих смислів на основі поняття акумуляції знання та колективного характеру розвитку науки» (Алексеєнко, 2010: 80), уважаємо вдалим групування матеріалу першого розділу аналізованого посібника. У підрозділі 1.2. «Історія становлення психолінгвістики», – лаконічний і системний виклад історичного розвитку науки, у якому виділено: 1) період наукових контактів психології та лінгвістики (початок XIX – середина XX ст.); 2) формування психолінгвістики як науки (50–70-ті роки XX ст.); 3) період змін у проблематиці психолінгвістики (80-ті роки XX ст. – донині). У межах другого періоду виокремлено основні напрями психолінгвістики: *американський* (Ч. Осгуд, Дж. Міллер–Н. Хомський), *європейський* (Т. Слам-Казак /Румунія/, С. Московічі /Франція/, Дж. Грін /Велика Британія/, Р. Ромметвейн /Норвегія/); *радянський* (О. М. та О. О. Леонтьєви, О. Шахнорович, Ю. Сорокін). У підрозділі

1.3. «Методи психолінгвістичних досліджень» прописано підґрунтя розмежування понять *метод, методика,* різновиди методів (*загальнонаукові, фізіологічні, лінгвістичні, психологічні),* схарактеризовано експериментальні методи, стисло описано методики семантичного шкалування (*послідовних інтервалів, семантичного диференціалу, семантичного інтегралу, градуального шкалування),* а також методики семантичної взаємодії, доповнення, завершення речень, асоціативні методики, методи непрямого дослідження, компонентного аналізу, класифікацій, лінгвістичного експерименту тощо. Увагу укладачів зосереджено й на актуальному та модерному дискурс-аналізі. Цей підрозділ дає змогу орієнтуватися у великому обсязі літератури із психолінгвістики, що нині репрезентована в мережі Інтернет. Другий розділ знайомить з теоріями породження мовлення (Ч. Осгуд, Л. Виготський, М. Жинкін, О. Леонтьєв) та проблемами сприйняття й аналізу тексту (структура тексту, види текстів, інтерпретація текстів). Третій розділ у лаконічній формі розкриває сутність *етнопсихолінгвістики* як самостійної галузі психолінгвістики: визначено її об'єкт, предмет, аспекти, названо основні теорії міжкультурної комунікації (теорія широко- і вузькоконтекстних культур Е. Холла, культурних вимірів Г. Хофштеде, культурної грамотності Е. Хірша). Однак у сучасній українській лінгводидактиці існують самостійні підручники з етнолінгвістики, оскільки ця галузь знань стала самостійною та виокремлена як вибіркова в програмі підготовки філологів, то, очевидно, його недоцільно включати в посібники із психолінгвістики. До кожного розділу подано *Запитання і Завдання,* що відтворюють зміст опрацьованих тем. Заслуговують на схвалення вміщені в посібник *Тести,* що охоплюють весь вивчений матеріал. Кількість пропонованих тестів цілком достатня для засвоєння кожного розділу. Органічним продовженням основної частини посібника є *Термінологічний словник,* що містить 140 термінів, наприклад: *асоціація, ланцюжковий асоціативний експеримент, вільний асоціативний експеримент, дискурс-аналіз, метод градуального шкалування, метод компонентного аналізу, метод семантичного диференціалу, необіхевіоризм, онтогенез, патопсихолінгвістика* та ін. Цей словничок дасть змогу звернутися до незрозумілих понять і поза межами окремого розділу. Значний за обсягом список *Літератури* допомагає студентові самостійно опрацьовувати додатковий матеріал, однак цей список

виглядав би привабливіше, якби в ньому джерельна бази була подана за певними рубриками – з виокремленням навчальної та наукової літератури, довідкових та періодичних видань, зокрема й актуальних статей із журналу «Психолінгвістика», інтернет-ресурсів тощо. Загалом посібник адаптований до навчальної програми. Теоретичне наповнення, доступність викладу й науковість, оптимальна структуризація, висока видавнича культура й доступність для широкого загалу є великою перевагою цього видання.

На жаль, не всі українські навчальні джерела із психолінгвістики є широкодоступними. Ідеться про посібник А. Загнітка й М. Михальченко «Основи психолінгвістики» (Донецьк, 2008). Укладачі цього посібника дають таку настанову: «Аналіз проблем повинен ґрунтуватися на врахуванні вже відомих напрацювань і окресленні тих аспектів, що сьогодні є досить важливими та значущими для цього курсу. Навчальний посібник побудований за принципами наступності, системності, проблемності та інше, тому розгляд будь-якої з уміщених проблем слід розпочинати не фрагментарно, а з опертям на попередні. Відсутність фонових знань загального і часткового характеру кожної з попередніх тем не дозволить сприймати курс у його цілісності» (Загнітко, & Михальченко, 2008: 7). У ґрунтовній рецензії на нього, підготовленій А. Зеленьком, «Нові аспекти дослідження психолінгвістики» (Зеленько, 2008) його високо поціновано. Посібник складається з двох частин. Основу *теоретичної частини* згруповано в межах дев'ятьох розділів (1. *Психолінгвістика як наука про мовленнєву діяльність*. *2. З історії психолінгвістики.* 3. *Експеримент у психолінгвістиці*. 4. *Онтогенез мовлення.* 5. *Продукування мовлення.* 6. *Сприйняття мовлення*. 7. *Текст як об'єкт психолінгвістики*. 8. *Етнопсихолінгвістика*. 9. *Патопсихолінгвістика).* Кожен з розділів супроводжується питаннями для самоконтролю та літературою для самостійного опрацювання. Друга частина посібника репрезентована практикумом (завдання і тести, тексти для самостійних творчих завдань, питання для контролю до кожного розділу, тематика рефератів та курсових, бакалаврських і магістерських робіт). Завершується посібник традиційно списком літератури та коротким термінологічним словником і предметним покажчиком. А. Зеленько критикує авторів цього посібника за (1) відсутність єдиної парадигми під час компонування праці, (2) недостатню критичність нечітко визначених

понять концептуальної та мовної моделей світу, (3) відсутність відомостей про етноконцепти в низці розрізнювальних універсальних та національно-специфічних концептів. Проте погодьмося з автором актуалізованої рецензії, що розглядуваний посібник – «цінний кваліфікований порадник» для викладачів, а його теоретична частина «засвідчує глибоку обізнаність з теорією й історією вітчизняного та європейського мовознавства» (Зеленько, 2008: 300) укладачів посібника.

Прийнято вважати, що основною функцією *спеціального* тексту є пояснення, що містить закріплення процесу пізнання, виклад його результатів, фіксацію способів застосування цих результатів. І таку функцію розглянуті підручники виконують. Однак назріла потреба видати окремі посібники з історії психолінгвістики й історії української психолінгвістики зокрема, урахувавши формування й розвиток психолінгвістичних напрямів, наукових шкіл та осередків.

Українська психолінгвістика нині розвивається в кількох напрямах, зокрема це *психолінгвістика соціальних комунікацій* (Почепцов, 2003; Холод, 2011), *психолінгвістика художнього дискурсу* (Л. Лисиченко та її наукова школа) (Лисиченко, 1966, 1997; Маленко, 1996; Ковальова, 1999; Скорбач, 1999), *нейролінгвістика* (Ковалевська, 2001), *асоціативна лексикографія* (Бутенко, 1979; Мартинек, 2007–2008), *теорія мовної особистості*, *лінгвоперсонології* (Загнітко, 2017; Космеда, 2012; Романченко, 2019), *лінгвістика его-тексту* (Космеда, 2012), *гендерна лінгвістика* (Т. Космеда та її наукова школа) (Космеда, Карпенко, Осіпова, Саліонович, & Халіман, 2014); *лінгвоемоціологія* (Сліпецька, 2017); *невербальна комунікація* (Осіпова, 2019).

Така потужна робота українських учених не має залишатися поза науково-навчальним процесом. У сучасних реаліях, коли аудиторні години скорочуються, а значення самостійної роботи зростає, варто показати студентській аудиторії шляхи пошуку інформації, скеровуючи її увагу на праці та наукові школи чи осередки відомих психолінгвістів.

Висновки

Проаналізувавши популярні в Україні навчальні посібники із психолінгвістики *як спеціальні тексти*, констатуємо, що вони є помітним та яскравим внеском у комплекс психолінгвістичної

навчально-методичної літератури. Аналізовані праці мають і достоїнства (інформативність, системність, науковість), і недоліки (порушення навчально-дидактичних принципів, в окремих випадках – переобтяженість, зайва інформація, недоступність деяких видань у широкому доступі). Не слід, як видається, уводити в посібники із психолінгвістики розділ про етнолінгвістику, що виокремлений на сьогодні в самостійний.

Психолінгвістика тим чи тим чином продукується нині на кожну галузь мовознавства, а запровадження її в освітній процес дасть змогу філологам глибше зрозуміти й мову, і людину як її носія. В Україні простежуємо брак науково-навчальної літератури із психолінгвістики, хоча сама наука розвивається бурхливо. Наявні посібники дещо відстають від передових наукових тенденцій. Досі не створено й українського добротного підручника із психолінгвістики, що повністю б відповідав навчальній університетській програмі, досягненням науки, зокрема й національної, з урахуванням кредитно-модульної системи навчання.

Перспективу цієї розвідки вбачаємо в необхідності відкрити обговорення проєктів базових підручників із психолінгвістики та системи посібників, зокрема з історії психолінгвістики, психолінгвістичної методології, теорії его-тексту, теорії мовної особистості та ін. Розроблення ефективної системи навчально-методичного забезпечення освіти, зокрема створення й реалізація Концепції національного підручника та альтернативної навчальної літератури із психолінгвістики – вимога часу й важлива умова нашого інтегрування в європейський освітній простір.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Антонова, Н. Ю.** (2019). Метатекстовое пояснение как средство, повышающее информативность специального текста. *Филологические науки. Вопросы теории и практики, 12 (5),* 188–192. 2. **Біжко, І. А.** (2011). Принципи відбору спеціальних текстів для навчання інформативного читання англомовної фінансової літератури. *Соціально-гуманітарний випуск.* Серія «Педагогіка, психологія і соціологія»*, 10 (193),* 8–9. 3. **Волков, В. В.** (1994*). Введение в психолингвистику.* Ужгород: УДУ. 4. **Загнітко, А.** (2012). *Словник сучасної лінгвістики*: *поняття і терміни*. Донецьк: ДонНУ. 5. **Загнітко, А.**, & Михальченко, М. (2008). *Основи психолінгвістики.* Донецьк: ДонНУ. 6. **Загнітко, А.** (2017). *Теорія лінгвоперсонології.* Вінниця: Нілан-Лтд. 7. **Засєкіна, Л. В.**, & Засєкін, С. В. (2002). *Вступ до психолінгвістики.* Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія». 8. **Зеленько, А. С.** (2008). Нові аспекти дослідження

психолінгвістики. Рец. на посібник Загнітка А., Михальченко М. Основи психолінгвістики: науково-навчальне видання. Донецьк: ДонНУ, 2008. 233 с. *Лінгвістичні студії, 18,* 301–302. 9. **Ковалевська, Т. Ю.** (2001). *Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування*. Одеса: Астропринт. 10. **Ковальова, Т. В.** (1999). Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії початку ХХ ст. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харків: ХДПУ імені Г. С. Сковороди. 11. **Космеда, Т. А.** (2012). *Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу.* Дрогобич: Kolo. 12. **Космеда, Т. А.,** Карпенко, Н. А., Осіпова, Т. Ф., Саліонович, Л. М., & Халіман, О. В. (2014). *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика*. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди; Дрогобич: Коло. 13. **Кочан, І. М.** (2013). Словотвірні норми і термінологія. *Термінологічний вісник, 2 (1),* 202–209. 14. **Куницына, М. Л.** (2016). Термины в специальном тексте и их перевод. *Евразийский союз ученых.* Серия «Филологические науки», *2 (23)*, 126–127. 15. **Куранова, С. І.** (2012). *Основи психолінгвістики.* Київ: ВЦ «Академія». 16. **Лисиченко, Л. А.** (1966). Мова: психологічний тип поета. *ІІІ Міжнар. конгрес україністів: Мовознавство, Х*, 234–239. 17. **Лисиченко, Л. А.** (1997). Художній простір у мовній картині світу поетичного твору. *Лінгвістичні дослідження*, *3,* 3–6. 18. **Лізвінський, В. Л.** (2010). Сутність дефініції "підручник" у науковій літературі. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи, 32*, 72–77. 19. **Маленко, О. О.** (1996). Лексико-семантична група "небо" в українській поезії. (Дис. … канд. філол. наук). Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 20. **Мартінек, С.** (2007). *Український асоціативний словник: від стимулу до реакції*. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка. 21. **Осіпова, Т. Ф.** (2019). *Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки*. Харків: Вид-во Іванченка І. С. 22. **Петрова, Т. О.** (2021). *Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі критичної оцінки термінологічних словників)*. Харків: Майдан. 23. **Почепцов, Г. Г.** (2003). *Теория коммуникации*. Москва: Рефл-бук, Київ: Ваклер. 24. **Потёмина, Т. А.** (2013). Специальный текст для аспирантов в междисциплинарном аспекте. *Вестн. Балт. федер. ун-та им. И. Канта*. Серия «Филология, педагогика, психология», *2,* 108–114. 25. **Рычкова, Л. В.** (2015). Специальный текст в интернет-версиях региональных СМИ как особый вид технически опосредованного дискурса. *Компьютерно-опосредованная коммуникация и дискурс* – 2014 (с. 70–76). Минск: б. и. 26. **Романченко, А. П.** (2019). *Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти.* Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова. 27. **Скорбач, Т. В.** (1999). Мовний образ простору в поезіях М. Семенка і В. Поліщука. (Дис. … канд. філол. наук). Харків: ХДПУ імені Г. С. Сковороди. 28. **Сліпецька В. Д.** (2017). *Лінгвістика емоцій: формування і розвиток (історико-теоретичний опис; бібліографічний покажчик)*. Дрогобич: Ред. від. ДДПУ імені Івана Франка. 29. **Фрумкина, Р. М.** (2001). *Психолингвистика.* Москва: Академия. 30. **Холод, О. М.** (2011). *Теорія інмутації суспільства.* Київ: КиМУ. 31. ***Fachsprachen*** (1998). Berlin, New York.

REFERENCES

1. **Antonova, N. Ju.** (2019). Metatekstovoe pojasnenie kak sredstvo, povyshajushhee informativnosť special'nogo teksta [Metatext explanation as a means of increasing the information content of a special text]. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii*

i praktiki – Philological Sciences. Questions of theory and practice, 12 (5), 188–192 [in Russian]. 2. **Bizhko, I. A.** Pryntsypy vidboru spetsialnykh tekstiv dlia navchannia informatyvnoho chytannia anhlomovnoi finansovoi literatury [Principles of selection of special texts for teaching informative reading of English-language financial literature]. *Sotsialno-humanitarnyi vypusk.* Seriia «Pedahohika, psykholohiia i sotsiolohiia» – *Socio-humanitarian issue.* Series «Pedagogy, Psychology and Sociology», *10 (193),* 8–9 [in Ukrainian]. 3. **Volkov, V. V.** (1994). *Vvedenie v psiholingvistiku: posobie po speckursu [Introduction to Psycholinguistics: A Special Course Book*]. Uzhgorod: UDU [in Russian]. 4. **Zagnitko, A.** (2012). *Slovnik suchasnoïlingvistiki: ponyattya i termini [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms]*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian]. 5. **Zahnitko A.**, Mykhalchenko M. (2008). *Osnovy psykholinhvistyky [Fundamentals of psycholinguistics]*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian]. 6. **Zahnitko, A.** (2017). *Teoriia linhvopersonolohii [Theory of linguistic personalology]*. Vinnytsia: Nilan-Ltd [in Ukrainian]. 7. **Zasiekina, L. V.**, & Zasskin S. V. (2002). *Vstup do psykholinhvistyky [Introduction to psycholinguistics]*. Ostroh: Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian]. 8. **Zelenko, A. S.** (2008). Novi aspekty doslidzhennia psykholinhvistyky. Retsenziia na posibnyk Zahnitka A., Mykhalchenko M. Osnovy psykholinhvistyky: naukovo-navchalne vydannia. Donetsk: DonNU, 2008. 233 s. [New aspects of psycholinguistics research. Review on the manual Zagnitka A., Mikhalchenko M. Fundamentals of psycholinguistics: scientific and educational publication. Donetsk: DonNU, 2008. 233 s.]. *Linhvistychni studii – Linguistic studies*, *18*, 301–302 [in Ukrainian]. 9. **Kovalevska, T. Yu.** (2001). *Komunikatyvni aspekty neirolinhvistychnoho prohramuvannia [Communicative aspects of neurolinguistic programming]*. Odesa: Astroprynt [in Ukrainian]. 10. **Kovalova, T. V.** (1999). Leksyko-semantychni polia koloratyviv v ukrainskii poezii pochatku XX st. [Lexical and semantic fields of coloratives in Ukrainian poetry of the early twentieth century]. *Extended abstract of candidate's thesis.* KhDPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 11. **Kosmeda, T. A.** (2012). *Ego i Alter Ego Tarasa Shevchenka v komunikatyvnomu prostori shchodennykovoho dyskursu [Taras Shevchenko's Ego and Alter Ego in the communicative space of diary discourse]*. Drohobych: Kolo [in Ukrainian]. 12. **Kosmeda, T. A.**, Karpenko, N. A., Osipova, T. F., Salionovych, L. M., & Khaliman, O. V. (2014). *Henderna linhvistyka v Ukraini: istoriia, teoretychni zasady, dyskursyvna praktyka [Gender linguistics in Ukraine: history, theoretical principles, discursive practice]*. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody; Drohobych: Kolo [in Ukrainian]. 13. **Kochan, I. M.** (2013). Slovotvirni normy i terminolohiia [Word-forming norms and terminology]. *Terminolohichnyi visnyk – Terminology Bulletin, 2 (1),* 202–209 [in Ukrainian]. 14. **Kunicyna, M. L.** (2016). Terminy v special'nom tekste i ix perevod [Terms in special text and their translation.]. *Evrazijskij soyuz uchenyx.* Seriya «Filologicheskie nauki» – *Eurasian Union of Scientists.* Series «Philological Sciences», *2 (23)*, 126–127 [in Russian]. 15. **Kuranova, S. I.** (2012). *Osnovy psykholinhvistyky [Fundamentals of psycholinguistics]*. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian]. 16. **Lysychenko, L. A.** (1966). Mova: Psykholohichnyi typ poeta [Language: Psychological type of poet]. *III Mizhnar. konhres ukrainistiv: Movoznavstvo – III International Congress of Ukrainians: Linguistics, X,* 234–239 [in Ukrainian]. 17. **Lysychenko, L. A.** (1997). Khudozhnii prostir u movnii kartyni svitu poetychnoho tvoru [Artistic space in the linguistic picture of the world of a poetic work]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research*, *3,* 3–6 [in Ukrainian]. 18. **Lizvinskyi, V. L.** (2010). Sutnist definitsii "pidruchnyk" u naukovii literaturi

[The essence of the definition of "textbook" in the scientific literature]. *Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty – Means of educational and research work, 32,* 72–77 [in Ukrainian]. 19. **Malenko, O. O.** (1996). Leksyko-semantychna hrupa "nebo" v ukrainskii poezii [Lexical-semantic group "sky" in Ukrainian poetry]. *Candidate's thesis.* Kharkiv: KhDPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 20. **Martinek, S.** (2007). *Ukrainskyi asotsiatyvnyi slovnyk: vid stymulu do reaktsii [Ukrainian associative dictionary: from stimulus to reaction]*. Lviv: VTs LDU imeni Ivana Franka [in Ukrainian]. 21. **Osipova, T. F.** (2019). *Neverbalna komunikatsiia ta svoieridnist yii omovlennia v ukrainskomu dyskursi: fenomen verbalizatsii neverbaliky [Nonverbal communication and the originality of its pronunciation in the Ukrainian discourse: the phenomenon of verbalization of nonverbalism]*. Kharkiv: Vyd-vo Ivanchenka I. S. [in Ukrainian]. 22. **Petrova, T. O.** (2021). *Ukrainska terminohrafichna krytyka: stanovlennia, rozvytok ta perspektyva (na materiali krytychnoi otsinky terminolohichnykh slovnykiv) [Ukrainian terminological criticism: formation, development and perspective (on the material of critical evaluation of terminological dictionaries)*]. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]. 23. **Pochepcov, G. G.** (2003). *Teorija kommunikacii [Communication theory]*. Moskva: Refl-buk, Kyiv: Vakler [in Russian]. 24. **Potjomina, T. A.** (2013). Special'nyj tekst dlja aspirantov v mezhdisciplinarnom aspekte [Special text for graduate students in an interdisciplinary aspect]. *Vestn. Balt. feder. un-ta im. I. Kanta.* Seriya «Filologiya, pedagogika, psixologiya» – *Bulletin of the Immanuel Kant Baltic Federal University.* Series «Philology, Pedagogy, Psychology», *2, 108–114.* 25. **Rychkova, L. V.** (2015). Special'nyj tekst v internet-versijah regional'nyh SMI kak osobyj vid tehnicheski oposredovannogo diskursa [Special text in the Internet versions of regional media as a special type of technically mediated discourse]. *Komp'juterno-oposredovannaja kommunikacija i diskurs – 2014 – Computer-Mediated Communication and Discourse – 2014* (pp. 70–76). Minsk: b. i. [in Russian]. 26. **Romanchenko, A. P.** (2019). *Elitarna movna osobystist u prostori naukovoho dyskursu: komunikatyvni aspekty* [*Elite linguistic personality in the space of scientific discourse: communicative aspects*]. Odesa: ONU imeni I. I. Mechnykova [in Ukrainian]. 27. **Skorbach, T. V.** (1999). Movnyi obraz prostoru v poeziiakh M. Semenka i V. Polishchuka [Linguistic image of space in the poems of M. Semenko and V. Polishchuk]. *Doctor's thesis.* Kharkiv: KhDPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian]. 28. **Slipetska V. D.** *Linhvistyka emotsii: formuvannia i rozvytok (istoryko-teoretychnyi opys; bibliohrafichnyi pokazhchyk) [Linguistics of emotsiy: formulation and development (historical and theoretical description; bibliographic indicator).* Drohobych: Red. vid. DDPU imeni Ivana Franka [in Ukrainian]. 29. **Frumkina, R. M.** (2001). *Psiholingvistika [Psycholinguistics]*. Moskva: Akademija [in Russian]. 30. **Kholod, O. M.** (2011). *Teoriia inmutatsii suspilstva [The theory of immutation of society]*. Kyiv: KyMU [in Ukrainian]. 31. ***Fachsprachen*** (1998). Berlin, New York [in German].

Папіш Віталія Андріївна **–** кандидат філологічних наук, доцент, докторант, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, Вінниця, 21021, Україна; Україна; доцент кафедри української мови, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; вул. Університетська, 14, Ужгород, 88000, Україна.

Тел. +38 099 47 74 623.
E-mail: olvijaa@bigmir.net
https://orcid.org/0000-0002-2609-1620

Papish Vitaliia Andriivna **–** Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Associate Professor, Doctoral Candidate, Vasyl' Stus Donetsk National University, 21 600-richchia Str., Vinnytsia, 21021, Ukraine; Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, Uzhhorod National University, 14 Universytetska Str., Uzhhorod, 88000, Ukraine.

Надійшла до редакції 03 квітня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Папіш В. А. Модерні посібники із психолінгвістики в Україні: інтерпретація переваг і недоліків. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 371–387. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.28

APA: Папіш, В. А. (2022). Модерні посібники із психолінгвістики в Україні: інтерпретація переваг і недоліків. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 371–387. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.28

УДК 37.022

О. О. Тєлєжкіна, М. В. Голтвеницька

ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ STREAM-ТЕХНОЛОГІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті з'ясовано можливості впровадження методики STREAM під час навчання української мови в закладах загальної середньої освіти. Запропоновано орієнтовні види завдань відповідно до основних засад методики; окреслено основні вміння і навички, виробленню яких сприяє застосування STREAM-технології (різноаспектний аналіз явища, пошук оригінальних способів виконання проблемного завдання, вибудовування ланцюжка "від конкретного до абстрактного", цілісного сприйняття розглядуваного об'єкта. Високий рівень сформованості окреслених умінь у подальшому позитивно вплине на вироблення їхніх ключових компетентностей.

Ключові слова: *заняття української мови, STREAM-технологія, уміння, навички, види завдань.*

Tieliezhkina O., Holtvenytska M. Using the STREAM-technology Elements in Ukrainian Language Classes. *In the article the authors analyse the possibilities of using the STREAM methodology in teaching the Ukrainian language in general secondary education institutions. The expediency and methodological validity of using this educational technology in Ukrainian language classes is undeniable however this issue has not been sufficiently covered in the scientific and methodological literature yet and thus requires consideration.*

The purpose of the study is to find out the possibilities of using STREAM-technology elements in Ukrainian language classes in general secondary education institutions.

The aim is to identify and characterize the forms of using STREAM-technology in Ukrainian language classes; to offer model task types in accordance with the basic principles of the technology; to outline the basic skills and abilities, the development of which is facilitated by the use of STREAM-technology.

The authors of the article note that the introduction of STREAM-technology elements in Ukrainian language classes will contribute to the fullest coverage of the language phenomenon, the study of which is required by the current curriculum, will provide interdisciplinary communications, applied theoretical knowledge in various subjects. The use of the proposed types of work (analysis of language phenomena, creation of dictionaries, presentations, memes, lapbooks, trailers, videos, etc.) will help develop students' skills: comprehensive analysis of the phenomenon, finding original ways to complete the task (outlining possible options, comparing them and determining the most optimal one), building a chain "from concrete to abstract", a holistic perception of the object. The high level of formation of the outlined skills will further positively affect the development of their key competencies.

Key words: *Ukrainian language classes, STREAM-technology, current curriculum, skills, abilities, task types, key competencies.*

© Тєлєжкіна О. О., Голтвеницька М. В., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.29

Вступ

Освіта – це процес динамічний. І саме це є рушійною силою її постійного оновлення і безперервного розвитку. Ідеться насамперед про впровадження в навчальний процес різнорідних інновацій, однією з яких є STREAM-технологія (початково: STEM-технологія). Основоположні засади навчання з її використанням розроблені в працях як зарубіжних (Willimas, 2011; Borrego, & Henderson, 2014; English, 2016; Pimthong, & Wiliams, 2018; Mpofu, 2019 та ін.), так і українських дослідників (Балик, & Шмигер, 2017; Проект, 2017; Стрижак, Сліпухіна, Полісун, & Чернецький, 2017; Бабійчук, 2018; Беседін, & Смоляков, 2018; Коршунова, Гущина, Василашко, & Патрикєєва, 2018; Бойченко В., Бойченко М., & Сбруєва, 2021 та ін.). Незважаючи на значну кількість наукових розвідок у цьому річищі, лише в поодиноких матеріалах висвітлено особливості реалізації STREAM-технології на заняттях із мови (Чийпеш, 2018; Власенко, 2020; Бєлих, 2021; Миленька, & Мірошнікова, 2021). З огляду на актуальність застосування названої освітньої технології на заняттях з української мови й незначну вивченість цього питання в методичній літературі, уважаємо за необхідне дослідити його в нашій роботі.

Мета статті – з'ясувати можливості використання елементів STREAM-технології на заняттях з української мови в закладах загальної середньої освіти. Окреслена мета передбачає виконання таких завдань: 1) визначити й схарактеризувати форми впровадження STREAM-технології на заняттях з української мови; 2) запропонувати орієнтовні види завдань відповідно до основних засад технології; 3) окреслити основні вміння і навички, виробленню яких сприяє застосування STREAM-технології.

Методи дослідження

Досягнення поставленої мети й виконання визначених завдань передбачало використання методів теоретичного аналізу й синтезу для з'ясування сутності STREAM-технології, узагальнення та систематизації наукової літератури з педагогіки та лінгводидактики для визначення закономірностей її реалізації в освітньому процесі, а також зіставного аналізу досвіду методистів, що активно впроваджують прийоми STREAM-технології в навчальну практику для розуміння можливості застосування такої методики на заняттях з української мови.

Виклад основного матеріалу

STREAM – це сучасна освітня технологія, що розвинулася внаслідок розгалуження методики викладання дисциплін природничо-математичного циклу STEM. Учителі-практики відзначають, що основою STREAM-освіти є «системно-діяльнісний підхід і самостійна дослідницька робота учнів, які сприяють розвиткові критичного мислення та формуванню навичок розв'язання проблем, необхідних для подолання труднощів у майбутньому; розвиткові науково-дослідницьких ініціатив за допомогою навичок мислення, втілених у читанні та письмі; підвищенню впевненості у власних силах; активній комунікації та командній роботі; креативному та інноваційному підходам до проєктів» (STREAM-освіта, 2022).

Зміст абревіатури STREAM розкривається так: Science + Technology + Reading + wRiting + Engineering + Arts + Mathematics / Media (природничі науки, технологія, читання + письмо, інжиніринг, мистецтво, математика / медіа). Безперечно, на заняттях з української мови не завжди можна охопити увесь спектр, закладений у цьому акронімі, але поєднання навіть окремих складників технології, тобто її часткове втілення, дасть позитивні результати. Розглянемо можливі варіанти реалізації елементів окресленої методики під час вивчення української мови, орієнтуючись на зміст і вимоги чинних навчальних програм.

Укладачі обох модельних програм з української мови (Голуб, & Горошкіна, 2021: 10; Заболотний, О. В., Заболотний, В. В., Лавринчук, Плівачук, & Попова, 2021: 16) передбачають вивчення теми «Позначення м'якості приголосних на письмі». Для проведення словникового диктанту з теми можна використати відеоролик Андрія Шимановського із сервісу TikTok (Шимановський, 2021a). Після такого диктанту доцільно запропонувати учням поміркувати, що буде, якщо ми все ж таки сплутаємо м'які й тверді літери в словах.

Домашнім завданням за цією темою може бути створення свого ролика на опрацьовану тему. Цей ролик учні можуть продемонструвати на уроці, а можуть подати на освітньому каналі в TikTok, який їм допоможе створити учитель. І цей канал стане платформою для спільної роботи вчителя та учнів усіх класів.

Ролики цього ж автора доречно подати як ілюстративний матеріал або як матеріал на уважність під час вивчення особливостей наголошування слів (Шимановський, 2021b).

Прагматична мета залучення таких матеріалів: 1) застосування звичних для здобувачів середньої освіти речей уможливить краще запам'ятовування навчального матеріалу, 2) учні зможуть розкрити свої таланти, 3) підтримка й розвиток українського TikToky.

Окрім того, можна запропонувати учням поспостерігати за мовленням у класі (на прогулянці, у магазині): занотувати в зошит чи зробити аудіозапис, удома проаналізувати, а на занятті прослухати запис з усіма й подати свої висновки за почутим.

Учні також можуть взяти інтерв'ю у своїх однолітків (членів родини, друзів) на тему, яка їх найбільше цікавить, але при цьому вони мають сформулювати питання до респондента так, щоб прогнозовано почути ті слова, у яких можуть бути допущені помилки в наголошенні чи у вимові. Алгоритм дій: обираємо тему, формулюємо питання відповідно до прагматичної мети (знайти помилково наголошені слова), аналізуємо матеріал удома, демонструємо запис і свої висновки на уроці.

За результатами перегляду роликів, аналізу спостережень та інтерв'ю доцільно укласти мінісловник наголосів, який можна продовжувати й надалі. Прагматична мета створення такого словника: працюємо над підвищенням рівня культури свого мовлення. Причому це може бути як паперовий словник, так і відео- чи аудіословник. За всі роки навчання в школі складеться гарний навчальний посібник.

У шостому класі НУШ заплановане вивчення теми «Краса та багатство української мови». Для забезпечення мовленнєвої лінії (складання висловлення за коміксом (малюнком), складання діалогів) під час розгляду цього матеріалу можна запропонувати "озвучити" мультфільм (у мережі є великий вибір мультфільмів без слів). Таке завдання можна виконувати по-різному:

1) кожен учень складає свій текст і на уроці презентує результати роботи;

2) учитель "розбиває" відео за хвилинами, і кожному припадає окремий фрагмент; кожен учень осібно готує слова до свого фрагмента; у класі виголошують свій текст відповідно до відтворюваних частин мультфільму.

Під час перевірки важливо звернути увагу на зміст реплік, інтонування і ритм мовлення, допущені помилки.

Висновки за таким аналізом можуть бути підказкою щодо подальшої лінії поведінки зі школярем, розвитку її здібностей чи можливої допомоги тому чи тому учневі.

Під час вивчення теми «Фразеологія» як продовження пояснення учителя можна запропонувати для перегляду відеоролик «Меми vs Фразеологізми. Що? Де? Коли?» (Меми, 2021) або якийсь подібний. Після перегляду необхідно з'ясувати, чи отримали учні якусь додаткову інформацію з відео про фразеологізми; обговорити, чи можливо сучасні меми перетворити на крилаті вислови, які будуть жити віки; запропонувати улюблений мем перетворити на фразеологізм і спрогнозувати його "життєздатність".

Окрім того, учні можуть здійснити мінідослідження: виписати помилки, допущені актором на відео, і подати правильний варіант.

Для кращого засвоєння значення фразеологізмів доцільно переглянути матеріал «Античні фразеологізми» (Античні фразеологізми, 2021) й запропонувати учням створити свої ролики, наприклад, про крилаті вислови біблійного походження або українські прислів'я (можна обрати одну тематичну групу; можна розподілити учнів на групи: кожна мікрогрупа отримує фразеологізми на якусь конкретну тему) (зразок: «Яблуко незгоди» (Яблуко незгоди, 2020)).

Як варіант реалізації цього навчального матеріалу може бути флешмоб «Мій улюблений фразеологізм» або «Улюблене прислів'я моєї бабусі (мами, тата, дідуся)». Структура: назвати фразеологізм, пояснити значення, навести приклад використання в мовленні (своєму чи рідних – залежно від обраної теми заходу).

Прагматична мета: засвоєння значення фразеологізмів, поширення й "укорінення" їх у мовленні учнів, вироблення уваги до мовленого слова (свого й чужого).

У сьомому класі як підбиття підсумків за темою «Прислівник», на нашу думку, буде доречним проведення конкурсу лепбуків «Мій прислівник». Учні створюють лепбук запропонованої структури (рис. 1).

Коментар до наповнення "кишеньок":

1) в усіх "кишеньках", крім розділів «Граматичні ознаки», «Мій вірш», «Моя казка», має бути не менше ніж п'ять карток;

2) в усіх "кишеньках", крім розділів «Мої прислів'я», «Мій вірш», «Моя казка», до кожного прикладу мають бути речення-ілюстрації з художньої або навчальної літератури (обов'язково зазначати автора й назву джерела) чи усного мовлення;

3) у розділі «Мої прислів'я» потрібно подати прислів'я, дібрані з відповідних джерел, і навести до кожного з них тлумачення;

4) у розділі «Мої новотвори» необхідно пояснити спосіб творення і значення нового слова, а також приклад його реалізації в мовленні;

5) для розділу «Мій вірш» необхідно написати короткий віршований твір, який буде складатися лише з прислівників;

6) для розділу «Моя казка» слід написати казку про прислівник (про його походження, граматичне значення, лексичне значення або правопис).

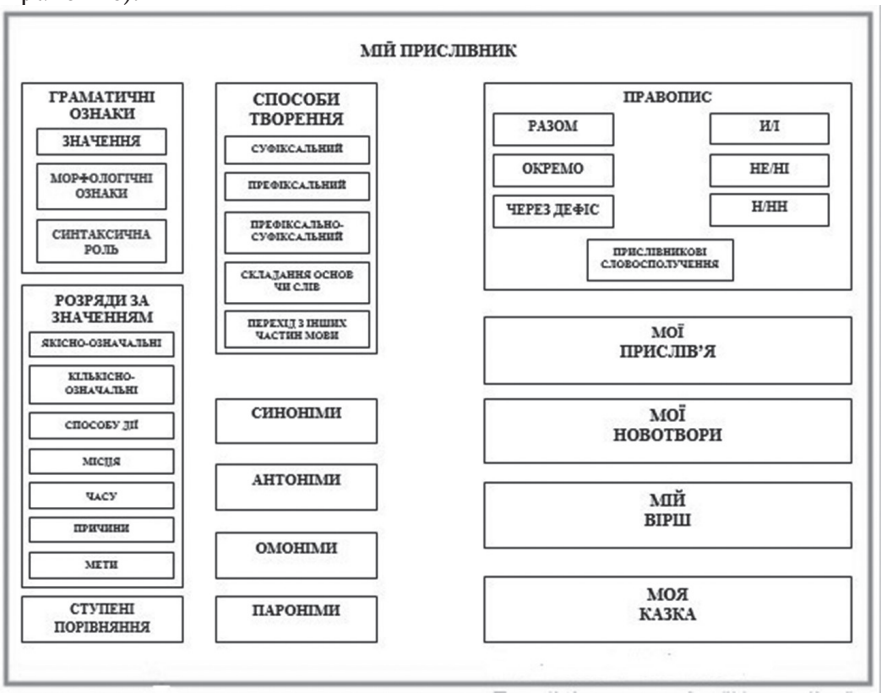

Рис. 1. Структура лепбуку

Автори чинної програми з української мови під час вивчення теми «Прислівник» у розділі «Рекомендовані види роботи» радять скласти з учнями пам'ятку «Правила дорожнього руху» з використанням прислівників та їхніх омонімів. Скористаємося запропонованою ідеєю, дещо видозмінимо її і спробуємо зреалізувати наприкінці навчального року під час узагальнення та систематизації вивченого.

Можливий варіант організації діяльності класу:

1. Учитель ділить клас на групи (за кількістю пропонованих до роботи текстів).

2. Дає кожній групі для ознайомлення текст, у якому викладені правила дорожнього руху, наприклад: «Правила дорожнього руху для школярів», «Коли ти пішохід», «Коли ти пасажир», «Поради велосипедистам», «Безпека на дорозі: поради на кожен день».

3. Після ознайомлення зі своїм текстом учні мають скласти антиправила, наприклад, прибравши всі частки *не* із тексту, замінивши дієслова наказового способу на дієслова умовного способу, а прислівники й прийменники на їхні антоніми. Учні записують створений текст.

4. Візуалізація антиправил: створення коміксів, мільтфільмів у блокноті.

5. Кожна команда по черзі демонструє своє антиправило, а глядачі повинні розгадати справжнє правило.

6. Команди обмінюються текстами створених антиправил (кожна група отримує новий для себе текст) і намагаються відновити тексти так, щоб вони знову містили справжні правила дорожнього руху. Під час трансформації учні повинні зауважити, що і як вони змінювали.

7. Озвучення відновлених правил. Пропонуючи свою редакцію правил, учні вказують на те, що ж саме вплинуло на спотворення змісту.

8. Висновок про важливість кожного слова і його форми в тексті.

Часові межі виконання кожного завдання учитель визначає сам, залежно від рівня підготовки класу, особливостей сприйняття учнями матеріалу, їхніх психоемоційних особливостей.

Програма 9 класу дає багатий матеріал для використання STREAM-технології. Наприклад, за цією методикою доцільно організувати вивчення «Енеїди» І. П. Котляревського. Тут можливе поєднання таких складників.

Лінгвістика. Скласти ілюстрований тлумачний словник українських страв, назви яких ужиті у творі.

Історія. З'ясувати, з якого часу страва побутувала в українській культурі й коли вийшла з ужитку. Віднайти відповідники страв у сучасній українській кухні.

Географія. Визначити, на території яких областей поширені страви, назви яких зафіксовані в «Енеїді», скласти «Кулінарну карту "Енеїди"».

Країнознавство. Віднайти відповідники страв, згаданих в аналізованому творі, у культурах інших народів. Доповнити словник.

Харчові технології

Відтворити рецепти страв, згаданих у творі.

1. Скласти книгу рецептів (наприклад, рецепт шпундри можна знайти за цим посиланням (Клопотенко, 2022)).

2. Приготувати страви. Процес приготування знімаємо на відео й влаштовуємо відеомарафон «Моя страва з "Енеїди"».

3. Провести конкурс на найсмачнішу страву «За мотивами "Енеїди"».

Фізика + хімія. Під час приготування страв з'ясувати, які фізичні й хімічні процеси відбуваються, щоб отримати ту чи ту консистенцію. Визначити терміни, якими називають окреслені процеси.

Медіа. Переглянути один із випусків кулінарно-літературного шоу Євгена Клопотенка «Енеїда» (Серія 1, 2018). З'ясувати, чи має щось спільне це шоу із твором Івана Котляревського. Обміркувати:

– що спонукало автора названого проєкту звернутися до твору української класики;

– з якою метою Євген Клопотенко створив цей проєкт;

– що корисного дає цей проєкт українській культурі загалом і глядачеві зокрема.

Прагматична мета:

1) довести собі, що література жива: це не лише книжка, а й речі та явища, які можна зреалізувати в реальному житті;

2) розширити власний світогляд;

3) переконатися, що все в житті взаємопов'язане (приготування сити – це теж хімія і фізика);

4) формувати й удосконалювати навички дорослого життя;

5) вчитися критично сприймати те, що пропонують.

Окрім того, можна запропонувати учням:

– скласти мініслoвник синонімів на позначення процесу споживання їжі ("глитати", "лигали") (або взяти й інші тематичні групи), чи словник назв посуду й кухонного начиння (назв одягу, музичних інструментів, танців, забав) та з'ясувати, які слова стали застарілими та вийшли з ужитку, які залишилися в активному складі, а які були замінені іншими; з'ясувати стилістичну роль такої лексики в аналізованому творі;

– визначити, якими синтаксичними конструкціями послуговувався письменник для опису обіду, як наприклад, у віршах 13, 27, 28

першої частини чи 53 (четверта частина); виконати повний синтаксичний розбір виписаних речень; з'ясувати стилістичні функції саме такого типу речень у пропонованому тексті, а також стилістичне навантаження порядку слів у цих реченнях.

Виконання таких завдань сприятиме цілісному сприйняттю літературного твору й уможливить застосування знань з інших навчальних предметів.

У 10 класі (рівень стандарту) чинна програма передбачає розгляд такого матеріалу: «Лексикографія. Сучасні лексикографічні джерела: словники, довідкова література (у числі на електронних носіях). Інформативна й нормативна функції їх. Основні типи словників. Довідкові медіаресурси» (Програма, 2017: 12). Безперечно, можна дати учням готовий "до споживання" матеріал, наприклад, продемонструвавши на уроці презентацію, яку учитель складає самостійно або удається до інтернет-ресурсів. Але можемо піти й іншим шляхом та запропоновувати десятикласникам подати своє бачення цієї теми.

І варіант. Урок-презентація

Мета: ознайомити учнів із різновидами словників.

Спосіб досягнення: підготовка мініпрезентацій.

Алгоритм дій:

1. Розподілити завдання (наприклад, за допомогою жеребкування). Кожна мікрогрупа отримує назву одного словника.

2. Учитель разом із бібліотекарем допомагає знайти відповідний словник і зібрати про нього інформацію.

3. Ознайомлення з матеріалами, що допоможуть зробити презентацію книги.

4. Структура мініпрезетації: демонстрація видання, характеристика словника (назва, призначення, приклад словникової статті, практичне використання в навчанні).

5. Підготовка мініпрезентації.

6. За попередньо окресленим планом учні презентують свої словники на уроці.

Можливі варіації:

1. Усе відбувається в "ручному режимі": учні презентують підготовлені матеріали без використання будь-яких технічних засобів.

2. Учні готують презентації у форматі ppt та демонструють їх на уроці.

3. Учні знімають короткий відеоролик про свій словник (2–3 хвилини щонайбільше), а на уроці вже відбувається демонстрація. Це можуть бути окремі ролики або попередньо змонтоване суцільне відео.

ІІ варіант. Підготувати інтелект-карти «Різновиди словників» та «Функції словників». Це може бути карта, створена вручну, або за допомогою відповідних інструментів.

Якщо урок-презентація вимагає самостійної роботи, то створення інтелект-карти можна втілити і як домашню роботу (самостійний пошук інформації, її систематизація, узагальнення, компресія), і як роботу на уроці за інформацією, яку запропонував учитель.

Для забезпечення повноти мовленнєвої змістової лінії під час вивчення теми «Лексикографія» доречно запропонувати учням участь у проєкті з підготовки словника. Можна скористатися наведеними в навчальній програмі темами, а можна зорієнтуватися на більш прагматичному вияві: підготувати галузевий словник.

У десятому класі учні здебільшого вже визначилися з професійними пріоритетами, тому доцільно запропонувати їм роботу в групах, об'єднаних за професійними уподобаннями. Орієнтиром для укладання такого словника може стати навчальна програма з відповідної дисципліни (підручник) або програма для ЗНО. Якщо учні скористаються другим варіантом, то матимуть дві переваги: і до уроку підготуються, і матимуть матеріал для підготовки до тестування. Це може бути словник за якимось одним розділом або наскрізний.

Структура словникової статті: заголовне слово, ремарка про належність до наукової галузі, походження (якщо слово запозичене), граматична характеристика (множинна форма (якщо вона є), форма родового відмінка (для іменників чоловічого роду), тлумачення).

Зразок:

Авітаміноз *біол.*, **-*у*** (грец. ά – *відсутність* + лат. *vitae – життя* + *амін – речовина*) – захворювання людей і тварин, що розвивається внаслідок тривалого недостатнього забезпечення необхідними вітамінами.

Окрім того, можна запропонувати учням створити електронні конспекти з гіперпокликаннями на вже створений словник.

У класах, що навчаються за програмою профільного рівня, доречним буде створення буктрейлера до кожного словника від XVII до початку XX століття, оскільки для профільного рівня передбачене

вивчення історії української лексикографії, або ж презентації за періодами розвитку українського словникарства. Такі завдання забезпечать когнітивний складник програми.

Проте можна додати ще деякі роздуми в контексті філологічного профілю.

Наприклад, реалізацію діяльнісного складника забезпечить створення «Портрета слова»: учні аналізують, як лексикографи описують одне й те саме слово в словниках різних типів, і створюють свою словникову статтю до комплексного ілюстрованого словника, де це слово буде заголовним. Важливо, щоб під час виконання цього завдання учні не забували укладати список використаних джерел, щоб за необхідності могли зробити відповідні бібліографічні покликання.

Це завдання може бути зреалізоване як "ручна" робота (отримуємо відповідь на папері) або із застосуванням відповідних технічних засобів, і тоді такий "портрет" може перетворитися на інтерактивну карту (наприклад, для роботи на планшеті чи інтерактивній дошці).

Забезпеченню праксеологічного складника слугуватиме й створення різних словників. Автори чинної програми пропонують укласти «короткі словнички (назви одягу, рослин, власних імен тощо)» (Українська мова, 2017: 44), але такі словники вже давно уклали лексикографи. Спробуємо видозмінити цю пропозицію. Наприклад, запропонуємо учням створити словник «Імена нашої школи», де вони зможуть не лише застосувати свої історико-лінгвістичні знання (потрактування походження і значення імені), а й визначать варіативність побутування імен, частотність уживання того чи того імені, його загальну поширеність і поширеність за роком народження носіїв, поширеність імен за критерієм їхнього походження, здійснити зіставний аналіз із загальною статистикою (такі результати час від часу оприлюднюють).

Доцільно також створити словник «Імена моєї родини», ілюстрацією до якого буде карта-родинне дерево (паперова карта або електронна), де зазначене не лише ім'я того чи того члена родини, але й рік народження, регіон народження та проживання. Це уможливить висновки про можливу "міграцію" імен. Прагматична мета – вправляння в складанні словника, знайомство з історією свого роду.

Крім словника імен, можна створити словник «Прізвища нашої школи». Цей словник дасть змогу не лише зафіксувати наявні

прізвища, визначити їх частотність, але й описати їх походження та будову (наприклад, з яким компонентом прізвища переважають, а які належать до рідковживаних).

Спираючись на вже вивчені теми з лексикології і прочитані програмні твори з української літератури, учні можуть узятися за укладання словника одного твору, приміром, «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького. Цей словник доцільно побудувати за тематичним принципом, приміром, він може містити такі розділи:

а) застаріла лексика (з погляду сучасника);

б) назви речей побуту й приміщень;

в) пейоративна та меліоративна лексика.

Перші два розділи можна зробити ілюстрованими (створити малюнки самостійно або дібрати відповідні зображення з журналів чи мережі інтернет).

Це завдання технічно спрощується тим, що зараз у мережі Інтернет є у вільному доступі електронні версії багатьох творів. Не виняток і запропонований для аналізу художній текст.

Якщо ж говорити про комплексне вивчення цього твору, то можна подати завдання в контексті права: наскільки правомірними й законними були дії Кайдахиши в той час та за сучасним законодавством (чи їх можна, наприклад, розцінювати як домашнє насильство); у контексті математики: обчислити кут нахилу гори, на якій ламалися вози, і запропонувати варіанти його зміни, щоб "ДТП" більше не було; у контексті географії і картографії: скласти карту території, де відбуваються описувані події, визначити реальність цієї місцевості й населених пунктів та їх назв; у контексті біології: з'ясувати особливості рослин (вегетаційний період, вплив на людину тощо), описуваних у творі; у контексті мистецтва: перегляд вистави (якщо є можливість, то в реальному режимі), ознайомлення з фільмом (1993 р.) – обов'язковий аналіз відповідності сюжетної лінії в самому творі й у потрактуванні режисерів театру та кіно; які художники створювали ілюстрації до повісті (час створення, стиль, наскільки точно відтворили події твори, над якими епізодами працювали).

Такі завдання можна адаптувати до будь-якого художнього твору.

Також на основі вивчення теми з лексикології про запозичену лексику актуальним буде завдання створення словника запозичень з англійської мови, які заполонили мовлення українців.

Для укладання словника учні мають зібрати матеріал: проаналізувати своє мовлення, мовлення однолітків, учасників різних ток-шоу, дописи у ФБ, наприклад: «Сьогодні читаю – "пошила доньці шопер з аплікацією". А там джинсова торбина на фото. Та у нас із такими "шоперами" всі бомжі швендяють по місту. Люди, цінуйте свою мову! Жоден англієць, італієць... не буде використовувати у своїй мові українські слова, то чому ми "лукаємо, шоперимо, шейпінгуємо..? " Своїх слів бракує чи чогось іншого?» (з мережі).

Структура словникової статті: заголовне слово (аналізоване запозичення з англійської мови), його значення в англійській мові, форма побутування в українській, ілюстрації вживання, значення в українській мові, сфера поширення, український відповідник.

Корисним буде також створення словника учнівського сленгу.

Структура словникової статті: заголовне слово, твірне слово, значення (якщо було перенесення, подати первинне й вторинне значення), унормований відповідник, слово на позначення названого явища в часи шкільництва батьків. Це уможливить простежити динаміку функціонування сленгової лексики.

Висновки

Із викладеного висновковуємо, що запровадження елементів STREAM-технології на уроках з української мови сприятиме якнайповнішому висвітленню того чи того мовного явища, вивчення якого передбачене чинною начальною програмою, забезпечить інтердисциплінарні зв'язки, прикладне застосування набутих теоретичних знань із різних предметів. Реалізація запропонованих видів роботи (аналіз мовних явищ, створення словників, презентацій, мемів, лепбуків, буктрейлерів, відеороликів та ін.) посприяє формуванню в учнів таких умінь і навичок: різноаспектний аналіз явища, пошук оригінальних способів виконання проблемного завдання (окреслення можливих варіантів, їх зіставлення і визначення найбільш оптимального), вибудовування ланцюжка «від конкретного до абстрактного», цілісного сприйняття розглядуваного об'єкта. Високий рівень сформованості окреслених умінь у подальшому позитивно вплине на вироблення їхніх ключових компетентностей.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо у вивченні можливостей застосування STREAM-технології під час викладання мовних дисциплін у вищій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Античні** фразеологізми (2021). Узято з https://www.youtube.com/watch?v=DFQTbIGgCqk. 2. **Бабійчук, С.** (2018). STEM-освіта у США: проблеми та перспективи. *Педагогічний часопис Волині*, *1 (8),* 12–17. 3. **Балик, Н. Р.**, & Шмигер, Г. П. (2017). Підходи та особливості сучасної STEM-освіти. *Фізико-математична освіта*, *2 (12),* 26–30. 4. **Беседін, Б.**, & Смоляков, О. (2018). Навчальні технології XXI століття: STEM-освіта. *Гуманізація навчально-виховного процесу*, *1 (87),* 76–84. 5. **Бєлих, О. М.** (2021). STEM при вивченні іноземних мов. *STEM-освіта: науково-практичні аспекти та перспективи розвитку сучасної системи освіти* (с. 23–25). Одеса: Вид. дім «Гельветика». 6. **Бойченко, В. В.**, Бойченко, М. А., & Сбруєва, А. А. (2021). *STEM-освіта в Україні та США: актуальні тенденції*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка. 7. **Голуб, Н. Б.**, & Горошкіна, О. М. (2021). Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти. Узято з https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku. 8. **Власенко, М. В.** (2020). STREAM-проєкт на уроках німецької мови «Архітектори зелених насаджень». Узято з https://genezum.org/library/stream-proekt-na-urokah-nimeckoi-movy-arhitektory-zelenyh-nasadjen. 9. **Заболотний, О. В.**, Заболотний, В. В., Лавринчук, В. П., Плівачук, К. В., & Попова, Т. Д. (2021). Модельна навчальна програма «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти. Узято з https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku. 10. **Клопотенко, Є.** (2022). Із покоління в покоління. Рецепт шпундри, який не можна забувати. Узято з https://klopotenko.com/shpundra/. 11. **Коршунова, О. В.**, Гущина, Н. І., Василашко, І. П., & Патрикеєва, О. О. (2018). *STEM-освіта. Професійний розвиток педагога*. Київ: Вид. дім «Освіта». 12. **Кулінарно**-літературне шоу «Енеїда». Серія 1. (2018). Узято з https://www.youtube.com/watch?v=beP181-8Fa4. 13. **Меми** vs Фразеологізми. «Що? Де? Коли?» (2021). Узято з https://www.youtube.com/watch?v=qN4CIcYuUWw. 14. **Миленька, С. Л.**, & Мірошнікова, К. В. (2021). *STREAM-освіта: ЩО? ДЕ? КОЛИ?*: *методична розробка*. Харків: б.в. 15. **Проект** концепції STEM-освіти в Україні (2017). Узято з http://mk-kor.at.ua/STEM/STEM_2017.pdf. 16. **Стрижак, О. Є.**, Сліпухіна, І. А., Полісун, Н. І., & Чернецький, І. С. (2017). STEM-освіта основні дефініції. *Інформаційні технології і засоби навчання*, *6 (62),* 16–32. 17. **Програма.** Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10–11 класи. Рівень стандарту (2017). Узято з https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv. 18. **Українська** мова. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія (2017). Узято з https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv. 19. **Чийпеш, І. М.** (2018). Використання елементів STEM-освіти на уроках англійської мови. Узято з http://teach-engl.blogspot.com/p/stem.html. 20. **Шимановський, А.** (2021a). Звуки плутати не слід. Узято з https://www.tiktok.com/@shymanovski/video/6972222536780188934?. 21. **Шимановський, А.** (2021b). Це було́. Узято з https://www.tiktok.com/@shymanovski/video/6987819843768552710?. 22. **Яблуко** незгоди (2020). Узято з https://www.youtube.

com/watch?v=fl2KihXysF8. 23. **Borrego, M.**, & Henderson, C. (2014). Increasing the Use of Evidence. Based Teaching in STEM Higher Education: A Comparison of Eight Change Strategies. *Journal of Engineering Education*, *103*, 220–252. 24. **English, L. D.** (2016). STEM education K-12: Perspectives on integration. *International Journal of STEM Education, 3*, 2–8. 25. **Mpofu, V.** (2019). A Theoretical Framework for Implementing STEM Education. *Theorizing STEM Education in the 21st Century*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/338136930_A_Theoretical_Framework_for_Implementing_STEM_Education. 26. **Pimthong, P.**, & Wiliams, J. (2018). Preservice Teachers' understanding of STEM education. *Journal of Social Sciences,* 1–7. 27. **STREAM**-освіта: надзвичайне у звичайному (2022). Узято з https://naurok.com.ua/post/stream-osvita-nadzvichayne-u-zvichaynomu. 28. **Willimas, J.** (2011). STEM education: Proceed with caution. *Design and Technology Education: An International Journal, 16 (1)*, 26–35.

REFERENCES

1. **Antychni** frazeolohizmy [Ancient phraseology] (2021). Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=DFQTbIGgCqk [in Ukrainian]. 2. **Babiichuk, S.** (2018). STEM-osvita u SShA: problemy ta perspektyvy [STEM education in the United States: problems and prospects]. *Pedahohichnyi chasopys Volyni – Pedagogical magazine of Volyn, 1 (8),* 12–17 [in Ukrainian]. 3. **Balyk, N. R.**, & Shmyher, H. P. (2017). Pidkhody ta osoblyvosti suchasnoi STEM-osvity. [Approaches and features of modern STEM education]. *Fizyko-matematychna osvita – Physical and mathematical education*, *2 (12),* 26–30 [in Ukrainian]. 4. **Besedin, B.**, & Smoliakov, O. (2018). Navchalni tekhnolohii XXI stolittia: STEM-osvita [21st Century learning technologies: STEM education]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu – Humanization of the educational process*, *1 (87),* 76–84 [in Ukrainian]. 5. **Bielykh, O. M.** (2021). STEM pry vyvchenni inozemnykh mov [STEM when learning foreign languages]. *STEM-osvita: naukovo-praktychni aspekty ta perspektyvy rozvytku suchasnoi systemy osvity – STEM-education: scientific and practical aspects and prospects of modern education system* (pp. 23–25). Odesa: Vydavnychyi dim «Helvetyka» [in Ukrainian]. 6. **Boichenko, V. V.**, Boichenko, M. A., & Sbruieva, A. A. (2021). *STEM-osvita v Ukraini ta SShA: aktualni tendentsii\ [STEM education in Ukraine and the USA: current trends]*. Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian]. 7. **Holub, N. B.**, & Horoshkina, O. M. (2021). Modelna navchalna prohrama «Ukrainska mova. 5–6 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum «Ukrainian language. Grades 5-6» for general secondary education institutions]. Retrieved from https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku [in Ukrainian]. 8. **Vlasenko, M. V.** (2020). STREAM-proiekt na urokakh nimetskoi movy «Arkhitektory zelenykh nasadzhen» [STREAM-project in German language lessons «Architects of greenery»]. Retrieved from https://genezum.org/library/stream-proekt-na-urokah-nimeckoi-movy-arhitektory-zelenyh-nasadjen [in Ukrainian]. 9. **Zabolotnyi, O V.,** Zabolotnyi, V. V., Lavrynchuk, V. P., Plivachuk, K. V., & Popova, T. D. (2021). Modelna navchalna prohrama «Ukrainska mova. 5–6 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum «Ukrainian language. Grades 5-6» for general secondary education institutions]. Retrieved from https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku

[in Ukrainian]. 10. **Klopotenko, Ye.** (2022). Iz pokolinnia v pokolinnia. Retsept shpundry, yakyi ne mozhna zabuvaty [From generation to generation. A recipe for shpundry that can not be forgotten]. Retrieved from https://klopotenko.com/shpundra/ [in Ukrainian]. 11. **Korshunova, O. V.,** Hushchyna, N. I., Vasylashko, I. P., & Patrykeieva, O. O. (2018). *STEM-osvita. Profesiinyi rozvytok pedahoha [STEM education. Professional development of a teacher]*. Kyiv: Vyd. dim «Osvita» [in Ukrainian]. 12. **Kulinarno**-literaturne shou «Eneida». Seriia 1 [Culinary and literary show «Aeneid». Series 1*]* (2018). Retrieved from //www.youtube.com/watch?v=beP181-8Fa4 [in Ukrainian]. 13. **Memy** vs Frazeolohizmy. «Shcho? De? Koly?» [Memes vs Phraseologisms. «What? Where? When?»] (2021). Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=qN4CIcYuUWw [in Ukrainian]. 14. **Mylenka, S. L.**, & Miroshnikova, K. V. (2021). *STREAM-osvita: Shcho? De? Koly?: metodychna rozrobka [STREAM-education: What? Where? When?: methodical development]*. Kharkiv: b.v. [in Ukrainian]. 15. **Proekt** kontseptsii STEM-osvity v Ukraini [Draft concept of STEM education in Ukraine] (2017). Retrieved from http://mk-kor.at.ua/STEM/STEM_2017.pdf [in Ukrainian]. 16. **Stryzhak, O. Ye.,** Slipukhina, I. A., Polisun, N. I., & Chernetskyi, I. S. (2017). STEM-osvita osnovni definitsii [STEM education is the basic definition]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*, *6 (62)*, 16–32 [in Ukrainian]. 17. **Prohrama.** Ukrainska mova dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv z ukrainskoiu movoiu navchannia. 10–11 klasy. Riven standartu [Program. Ukrainian language for secondary schools with Ukrainian language of instruction. Grades 10–11. Standard level]. (2017). Retrieved from https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv [in Ukrainian]. 18. **Ukrainska** mova. Prohrama dlia profilnoho navchannia uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Filolohichnyi napriam, profil – ukrainska filolohiia [Ukrainian language. Program for specialized training of students of secondary schools. Philological direction, profile – Ukrainian philology]. (2017). Retrieved from https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv [in Ukrainian]. 19. **Chyipesh, I. M.** (2018). Vykorystannia elementiv STEM-osvity na urokakh anhliiskoi movy [Using elements of STEM education in English lessons]. Retrieved from http://teach-engl.blogspot.com/p/stem.html [in Ukrainian]. 20. **Shymanovskyi, A.** (2021a). *Zvuky plutaty ne slid [Sounds should not be confused]*. Retrieved from https://www.tiktok.com/@shymanovski/video/6972222536780188934? [in Ukrainian]. 21. **Shymanovskyi, A.** (2021b). Tse buló [It was]. Retrieved from https://www.tiktok.com/@shymanovski/video/6987819843768552710?. 22. **Yabluko** nezghody [The apple of disagreement] (2020). Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=fl2KihXysF8 [in Ukrainian]. 23. **Borrego, M.** & Henderson, C. (2014). Increasing the Use of Evidence-Based Teaching in STEM Higher Education: A Comparison of Eight Change Strategies. *Journal of Engineering Education*, *103*, 220–252 [in English]. 24. **English, L. D.** (2016). STEM education K-12: Perspectives on integration. *International Journal of STEM Education, 3*, 2–8 [in English]. 25. **Mpofu, V.** (2019). A Theoretical Framework for Implementing STEM Education. *Theorizing STEM Education in the 21st Century*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/338136930_A_Theoretical_Framework_for_Implementing_STEM_Education [in English]. 26. **Pimthong, P**., & Wiliams, J. (2018). Preservice Teachers' understanding of STEM education. *Journal of Social Sciences,* 1–7 [in English]. 27. **STREAM**-osvita: nadzvychaine u zvychainomu (2022). [STREAM education:

extraordinary in ordinary]. Retrieved from https://naurok.com.ua/post/stream-osvita-nadzvichayne-u-zvichaynomu [in Ukrainian]. 28. **Willimas, J.** (2011). STEM education: Proceed with caution. *Design and Technology Education: An International Journal, 16 (1)*, 26–35 [in English].

Тєлєжкіна Олеся Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри мовної підготовки, педагогіки та психології, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова; вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, Україна.

Tel.: +38-050-140-30-30
E-mail: o_tele_o@ukr.net
http://orcid.org/0000-0002-2953-7368

Tieliezhkina Olesia Oleksandrivna – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Language Training, Pedagogy and Psychology, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv; 17 Marshala Bazhanova Str., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Голтвеницька Маргарита Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, української та іноземної філології, Харківська державна академія дизайну і мистецтв, вул. Мистецтв, 8, м. Харків, 61000, Україна.

Tel.: +38-050-666-57-99
E-mail: margarita_info@ukr.net
http://orcid.org/0000-0002-3130-271X

Holtvenytska Marharyta Volodymyrivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Senior Lecturer at the Department of Pedagogy, Ukrainian and Foreign Philology, Kharkiv State Academy of Design and Arts; 8 Mystetstv Str., Kharkiv, 61000, Ukraine.

Надійшла до редакції 08 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Тєлєжкіна О. О., Голтвеницька М. В. Застосування елементів STREAM-технології на заняттях з української мови. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 388–404. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.29

APA: Тєлєжкіна О. О., & Голтвеницька М. В. (2022). Застосування елементів STREAM-технології на заняттях з української мови. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 388–404. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.29

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 161.2

Г. В. Шумицька

ПРО ХАРКІВСЬКУ «ПОЛІГРАННУ ФІЛОЛОГІЮ БЕЗ КОРДОНІВ» З УЖГОРОДА: ДОБРЕ *В'ЄДНО*

(Поліграннa філологія без кордонів: кол. моногр. / відп. ред. докт. філол. наук Т. Ф. Осіпова, докт. філол. наук Н. В. Піддубна, докт. філол. наук О. В. Халіман. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2022. 630 с.)

Такий формат наукових публікацій, як "колективна монографія", останніми роками набув особливої популярності, хоч нерідко ним номінують звичайні збірники статей різної тематики й проблематики; буває, навіть з різних галузей знань. Доводилося бачити й таке, що їх укладачі, чи відповідальні редактори, у бібліографічному описі вказують свої прізвища на позиції авторства. Іншими словами, подеколи формалізується й певною мірою нівелюється сам підхід до укладання такого типу видань. Адже під монографією (одноосібною чи колективною) прийнято розуміти наукове дослідження, присвячене одній темі, що належить одному чи кільком авторам і передбачає поглиблене вивчення одного чи кількох (тісно пов'язаних між собою) проблемних питань. Заздалегідь сформована концепція колективної монографії, на наш погляд, є засадничою основою наукової вартості зібраних "під одним дахом" індивідуальних студій. При цьому вона мала б максимально відображатися в назві видання.

Мабуть, це перше, на що звертаємо увагу, гортаючи сторінки ювілейної монографії під навою «Поліграннa філологія без кордонів» (Харків, 2022. 630 с.), присвяченої науковій постаті професора Т. Космеди з нагоди її 65-літнього ювілею. "Діамант, що народжується з алмаза" стає символом і наскрізним концептом цього видання, співвідносячись і з конкретною особою, і з лінгвістикою як наукою. На наш погляд, він вдало сформований, оскільки передбачає п р о ц е с , супроводжуваний і в одній, і в іншій площині цілою

© Шумицька Г. В., 2022
https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.30

низкою чинників: високим тиском, температурою, способом обробки, видом гранування, зрештою, упливом рук Майстра.

Ці руки, з одного ракурсу, належать фундаторці української наукової школи, яка в просторовому вимірі найчіткіше сягає українських Харкова й Львова та ще польської Познані, а насправді не має кордонів, як не має їх ціла низка комунікативно-прагматичних питань сучасної лінгвокультурології, етнолінгвістики та дискурсології, що осмислюються сучасними мовознавцями в багатьох країнах світу, зокрема й представниками школи Т. Космеди. Думка про те, що належне розуміння засадничих основ її лінгвістичної концепції вимагає ґрунтовного аналізу й осмислення не лише на базі дослідницьких напрацювань ученої, а й залучення до узагальнення наукових розвідок її послідовників, учнів, чітко артикульована в засадничій статті монографії професора А. Загнітка «Від лінгвоаксіології до лінгвотеології: еволюція теоретико-прикладних засад» (Осіпова, Піддубна, & Халіман, 2022: 20–40), у якій усеохопно схарактеризовані чинники формування наукової школи професора Т. Космеди та її статус у сучасному категорійно-парадигмальному вимірі.

Водночас здогадуємося і про вищого Майстра, який над усіма нами, бо тільки той має спроможність «репрезентувати українську теолінгвістику, схарактеризувавши її досягнення й продемонструвавши своєрідність вербалізації релігійної картини світу в українській лінгвокультурі» (Осіпова, Піддубна, & Халіман, 2022: 38–39), хто це чітко усвідомлює.

Структурно наукове видання складається з передмови, основної частини та прикінцевої зі списками джерел. Відразу зауважмо, що передмова (Осіпова, Піддубна, & Халіман, 2022: 5–18) до колективної монографії зроблена дуже ретельно: подана низка фактів з наукової біографії ювілярки в контексті шанувально-критичного дискурсу як самостійного напряму сучасної лінгвістики, що актуалізує у своїх працях професор Т. Космеда (Осіпова, Піддубна, & Халіман, 2022: 7); систематизовано за тематичними розділами й відповідно анонсовано всі 57 наукових розвідок, уміщених у монографії. Подібно до того, як 57 граней виготовлення і шліфування передбачає класичне діамантове гранування.

Цілком закономірно, що першим після пошанного йде розділ під назвою «Державна мова і мовна політика», оскільки «репрезентує мову як політичне знаряддя, що здатне впливати на свідомість й оперувати тактиками мовної політики» (Осіпова, Піддубна, & Халіман, 2022: 9). Актуальністю і точністю вражають висновки вміщених у цьому розділі статей, написаних ще до початку повномасштабної російсько-української війни, зокрема М. Степаненка «Перифрази як мотиватори конотативності антропоніма Володимир Путін» (цит. «…ядро становлять іменники (*страховисько, потвора, монстр, вурдалака, звір, мавпа, Чахлик Невмирущий, Крихітка Цахес, шовініст, сепаратист, україножоб, кадебіст, шпигун, тиран, терорист, деспот, нелюд, диктатор, агресор, узурпатор, кат, ворог, карлик, курдупель, шизофренік, соціопат, маніяк, ворог* та ін.) і прикметники (*кривавий, жорстокий, бездушний, психічнохворий, неадекватний* і под.) з яскраво заманіфестованою негативною конотацією» / Осіпова, Піддубна, & Халіман, 2022: 124/) та І. Фаріон «Неоколоніяльна мовна модель команди В. Зеленського: свідомість та дія» (цит. «Теперішній період – це показовий перехідний відрізок часу з поєднанням кількох моделей розвитку мовного питання: колоніяльної моделі — подальше існування в російськомовному просторі, ліберально-гібридної (постколоніяльної) моделі – гібридне існування через змішану російсько-українську та іншу двомовність (чи багатомовність), національної (самостійної) моделі – самодостатній українськомовний шлях розвитку з безумовним пануванням української мови в усіх сферах суспільного життя» / Осіпова, Піддубна, & Халіман, 2022: 127/).

Удало дібраний до цього розділу епіграф, яким слугують слова Т. Космеди з максимально оптимістичним налаштуванням: «Українська мова має сильну нервову систему і добре вироблений імунітет, тому й надалі житиме і розвиватиметься за власними законами» (Осіпова, Піддубна, & Халіман, 2022: 103).

Оскільки «у мові, як загалом у природі, все живе, все рухається... (І. Бодуен де Куртене)», то назва третього розділу («Динаміка мовних процесів») теж релевантна змісту вміщених у ньому статей, що відображають окремі напрями розвитку сучасної поліпарадигмальної лінгвістики.

Наступні шість розділів охоплюють різнобічні напрями сучасного мовознавства, як-от: лексикологію, пареміологію, лексикографію, лінгвоаксіологію, функціональну й комунікативну лінгвістику, прагмалінгвістику, лінгвоперсонологію, ономастику та ін., що належать до палітри наукових зацікавлень Т. Космеди. Уміщені в них наукові розвідки написані різними мовами (крім української, польською та російською), засвідчують різновекторні наукові зацікавлення їх авторів, відбиваючи навколишню лінгвістичну дійсність через призму різних граней: «(...) Я повертаю діамант і одну за одною розглядаю його грані, і в кожній бачу особливе світло (...)» (Тьєррі Коен). Переконуємося, що слова, які стали епіграфом до цілого видання, точно відображають його змістову наповненість.

Погоджуємося з висновком упорядниць рецензованого видання про те, що «ось так найближчому креативному науковому оточенню професора Тетяни Анатоліївни Космеди вдалося відобразити блиск і гру світла в науковому діаманті ювілярки, утворивши більший і приємний для зору колірний спектр» (Осіпова, Піддубна, & Халіман, 2022: 18). Засвідчимо також, що доктори філологічних наук Тетяна Осіпова, Наталія Піддубна та Оксана Халіман, які, належачи до наукової школи шановної ювілярки, займалися підготовкою монографії, зробили все можливе й навіть неможливе (зважаючи на обставини, у яких тепер перебувають харківські науковці), аби забезпечити високий науково-методологійний і, що особливо важливо, сердечно-душевний рівень наукового видання.

Насамкінець наведемо фрагмент, з якого починає свої спогади один зі співавторів монографії П. Ліс-Маркєвіч у праці «Іван Франко і Тетяна Космеда, або симбіоз, що змінив хід речей»: «Чи існує творчість Івана Франка для умовного Петера Свенсона зі шведського острівка Вермде? А для Беатрис Сангінетті з уругвайського Пінтадідо? Якщо судити об'єктивно, – навряд чи. Адже творчість того чи того митця має шанс "заіснувати" в житті певної людини лише тоді, коли стане знайома їй, чи не так?» (Осіпова, Піддубна, & Халіман, 2022: 73).

Тож колективна монографія, офіційними рецензентами якої виступили поважні й авторитетні мовознавці професори К. Голобородько (Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди), Г. Ситар (Донецький національний університет імені Василя Стуса) і М. Скаб (Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича), заслуговує на уважне її опрацювання та належне визнання в науковому світі. Як кажуть на Закарпатті: в'єдно (спільно, колективно) добре вийшло.

ЛІТЕРАТУРА

1. Осіпова, Т. Ф., Піддубна, Н. В., & Халіман, О. В. (Ред.). (2022). *Поліграна філологія без кордонів*. Харків: Вид-во Іванченка І. С.

REFERENCES

1. Osipova, T. F., Piddubna, N. V., & Khaliman, O. V. (Eds.). (2022). *Polihranna filolohiia bez kordoniv [Polygonal philology without borders]*. Kharkiv: Vyd-vo Ivanchenka I. S. [in Ukrainian].

Шумицька Галина Василівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000, Україна.

Tel.: +38-050-337-82-29
E-mail: haluna.shumytska@uzhnu.edu.ua
http://orcid.org/0000-0001-7806-2963

Shumytska Halyna Vasylivna – Doctor of Philological Sciences, Docent, Professor at the Journalism Department, Uzhhorod National University; 14 Universytetska Str., Uzhhorod, 88000, Ukraine.

Надійшла до редакції 19 травня 2022 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Шумицька Г. В. Про харківську «Поліграну філологію без кордонів» з Ужгорода: добре В'ЄДНО. Рец. на: Поліграна філологія без кордонів: кол. моногр. / відп. ред. докт. філол. наук Т. Ф. Осіпова, докт. філол. наук Н. В. Піддубна, докт. філол. наук О. В. Халіман. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2022. 630 с. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 405–409. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.30

APA: Шумицька, Г. В. (2022). Про харківську «Поліграну філологію без кордонів» з Ужгорода: добре В'ЄДНО. Рец. на: Поліграна філологія без кордонів: кол. моногр. / відп. ред. докт. філол. наук Т. Ф. Осіпова, докт. філол. наук Н. В. Піддубна, докт. філол. наук О. В. Халіман. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2022. 630 с. *Лінгвістичні дослідження, 56,* 405–409. DOI: https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.30

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Баласанян Олена Дмитрівна – старший викладач кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Борисов Володимир Андрійович – кандидат філологічних наук, доцент, проректор з навчально-наукової роботи, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Брус Марія Петрівна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Голтвеницька Маргарита Володимирівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, української та іноземної філології, Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Дерій Аліна Олегівна – аспірант кафедри української мови, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Жукова Анастасія Іванівна – здобувач освіти психолого-педагогічного факультету, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Заоборна Марія Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Зосімова Оксана Віталіївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практики англійського усного і писемного мовлення, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Калініченко Віра Ігорівна – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов професійного спрямування, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Карпенко Наталія Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації, Національна академія Національної гвардії України

Кордулян Марія Іллівна – старший викладач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри романських мов і світової літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Кочан Ірина Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського прикладного мовознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка

Крехно Тетяна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Лисянська Юлія Сергіївна – магістр факультету іноземної філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Маленко Олена Олегівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і лінгводидактики, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Мирошниченко Марія Павлівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри гуманітарних наук, Харківський національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Міняйло Наталія Вікторівна – доктор філософії з філології, викладач кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Некрилова Олена Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Олексенко Олена Андріївна – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Омельченко Анна Григорівна – аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Оробінська Марія Володимирівна – кандидат філогічних наук, доцент кафедри філології та лінгводидактики, Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Папіш Віталія Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант, Донецький національний університет імені Василя Стуса; доцент кафедри української мови, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Пересада Єлизавета Ігорівна – аспірант кафедри романських мов і світової літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Полозова Олена Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Радчук Ольга Вячеславівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені проф. Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Саламанюк Наталія Володимирівна – учитель-методист української мови і літератури, Збаразький ліцей Тернопільської обласної ради

Скидан Марина Сергіївна – аспірант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Скоробогатова Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені проф. Михайла Гетьманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Степаненко Ніна Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти, природничо-математичних дисциплін і методики навчання, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Степанченко Іван Іванович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені проф. Михайла Гетьманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Тєлєжкіна Олеся Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри мовної підготовки, педагогіки та психології, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова

Халіман Оксана Володимирівна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Швелідзе Лідія Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології та перекладу, Національний університет «Одеська політехніка»

Шкіцька Ірина Юріївна – доктор філол. наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, Західноукраїнський національний університет

Шумицька Галина Василівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Янчура Домініка – магістр, аспірант кафедри україністики Інституту російської й української філології, Університет імені Адама Міцкевича

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Кафедра української мови

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

«Лінгвістичні дослідження», офіційний збірник наукових праць кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Україна), засновано в 1988 році (свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 15671-4143 ПР від 21.09.2009 р.). Постановою Президії ДАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р. (перереєстрація – наказ МОН України № 886 від 02.07.2020 р.) збірник унесено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати наукових досліджень на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук. Виходить двічі на рік.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, Index Copernicus, Open Academic Journals Index (OAJI), Research Bible, BASE (Bielefeld Academic search Engine), Google Scholar, ERIH PLUS, Open AIRE.

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Статті розміщено на сайті збірника: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/issue/archive.

Тематична спрямованість «Лінгвістичних досліджень» охоплює широкий спектр актуальних лінгвістичних проблем (питання лексикології, граматики, текстознавства, дискурсології, лінгвопоетики, лінгвоконцептології, історії мови, методики викладання лінгвістичних дисциплін та ін.), висвітлення яких здійснюється в річищі сучасних наукових парадигм. Крім того, видання містить рецензії на книги, хроніки наукових подій.

Статті до друку приймаються українською й англійською мовами. Матеріали необхідно подавати в електронній версії в редакторі Word, збереженому у форматах *.rtf та *.doc. Назви файлів (латиницею) мають відповідати прізвищу автора, напр.: petrenko.rtf та petrenko.doc.

Вимоги до оформлення статей

Редакція розглядає відредаговані матеріали обсягом 8–18 сторінок у такому оформленні:

- Код статті (УДК) (вирівнювання ліворуч).
- Ініціали (перед прізвищем) та прізвище автора напівжирним шрифтом (вирівнювання праворуч).

!!! Усі ініціали в тексті набирати перед прізвищем через **нерозривний пробіл**.

- Через рядок – назва статті (відцентрована, великими літерами напівжирним шрифтом).

- Через рядок – анотації українською (8–10 рядків), англійською (**від 1800** знаків) мовами й ключові слова (5–8) курсивом. У статтях англійською мовою – навпаки (анотація англійською мовою 8–10 рядків, українською – від 1800 знаків).

!!! В анотації англійською мовою необхідно подати прізвище, ініціали автора, назву статті (напівжирним шрифтом), текст анотації, ключові слова (курсивом). Текст анотації має містити такі елементи: актуальність, мета, завдання, результати й висновки; на наступному рядку з абзацу – ключові слова (шрифт – курсив).

- Через рядок – основний текст статті: шрифт Times New Roman, кегль 14, без переносів, інтервал 1,5, поля зліва, зверху, справа – 20 мм, знизу – 25 мм, абзацний відступ – 12,5 мм.

!!! У тексті необхідно ставити **нерозривні пробіли**:

– після географічних скорочень (м. Київ);
– між знаками номера, параграфа та числами (№ 14);
– усередині скорочень і т. ін. тощо;
– між внутрішньотекстовими пунктами й інформацією після них (напр., 1) підручник із морфології; а) між підметом і присудком);
– між числами й одиницями виміру (20 кг, XX ст., 2002 р.);
– перед тире в середині речення;
– після прийменників та сполучників (передусім одно- й двобуквених).

- Якщо в статті використано інший шрифт, його необхідно подати в окремому файлі.

- Ілюстративний матеріал необхідно друкувати **курсивом** без підкреслень та лапок; досліджувані одиниці – **напівжирним курсивом**; тлумачення окремих слів та понять подавати в лапках '…'

- У тексті коротке тире (–) й дефіс (-) необхідно розрізняти за розміром та наявністю / відсутністю пробілів, напр.: *мета дослідження – визначити …; лексико-семантичне поле.*

- У тексті для оформлення цитат необхідно використовувати лапки «…», лапки "…" – для слів, що вживаються в переносному значенні, термінів та ін., '…' – для описів значень чи перекладу іншомовних слів. Якщо трапляються внутрішні й зовнішні лапки, цитату оформляти за зразком: «…"…"…».

- У тексті для позначення пропущених фрагментів цитат необхідно використовувати <…>.

Стаття має відповідати вимогам ДАК України й обов'язково містити такі компоненти **(Постанова президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. 2003. № 1))**:

- **Вступ** (актуальність дослідження; постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми й на які спирається автор, виділення невисвітлених раніше аспектів, яким присвячено статтю; формулювання мети, постановка завдань).
- **Методи дослідження** (методологічні основи наукового та / або експериментального дослідження; визначення основних методів з конкретною вказівкою щодо їх застосування).
- **Виклад основного матеріалу** (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; дискусії щодо висвітленої проблематики).

• **Висновки** (узагальнення результатів, перспективи подальших досліджень).

У статтях англійською мовою – **Introduction, Research Methods, The Main Material, Conclusions.**

!!! Назви структурних елементів необхідно вказувати по центру напівжирним шрифтом.

Цитування та **внутрішньотекстові посилання** на літературні джерела необхідно здійснювати за стилем APA (Петренко, 2008; Петренко, 2008: 125; Петренко, & Сидоренко, 2015; Smith, Grimm, & Shell, 2017).

У **тексті статті** в переліку прізвищ учених, що займалися досліджуваною проблемою, **необхідно обов'язково** вказувати рік (роки) праці (праць), які аналізує автор статті, і додавати відповідні джерела в список літератури.

Списки літератури (ЛІТЕРАТУРА й REFERENCES) слід оформляти відповідно до стилю APA (див. Додаток 1). Пронумеровані бібліографічні джерела подавати в алфавітному порядку **підряд**, **без відокремлення абзацом**, прізвище автора праці (або перше слово назви) виділяти напівжирним шрифтом. Транслітерований список (REFERENCES) зберігає алфавітний порядок основного списку літератури (ЛІТЕРАТУРА). У разі потреби ДЖЕРЕЛА (SOURCES) ілюстративного матеріалу подавати окремо.

Форма авторської довідки

В окремому файлі необхідно подати інформацію про автора **українською** та **англійською** мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи (навчання), поштова адреса, E-mail, контактні телефони, ORCID (інформаційний код автора), адреса Нової пошти для відправлення збірника:

Кривченко Тетяна Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38-063-457-00-17

E-mail: kryv47@gmail.com

http://orcid.org/0000-0006-0898-5147

Kryvchenko Tetiana Yuriivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Статті, що не відповідають вимогам ВАК України, до друку не приймаються.

Публікація статті в збірнику передбачає автоматичну згоду автора на розміщення електронного варіанта статті на сайті Національної електронної бібліотеки ім. В. І. Вернадського й на університетському сайті.

Для аспірантів і здобувачів обов'язкова **рецензія** наукового керівника.

1. Рукописи проходять двостороннє "сліпе" **рецензування**. Редакція ухвалює рішення про можливість опублікування статті після рецензування (протягом 1-4 тижнів після одержання статті).
2. Негативне рішення щодо публікації статті повідомляється автору, рукописи не повертаються.
3. Якщо стаття потребує доопрацювання, вона може бути повернена авторові.
4. За достовірність фактів, назв і точність цитування відповідальні автори.

5. За дотримання вимог академічної доброчесності відповідальні автори.

6. Відповідальність за якість мовного оформлення, анотацій українською та англійською мовами несуть автори. Редакція залишає за собою право повернути неякісний переклад на доопрацювання.

Реквізити для оплати надаються автору після схвалення статті рецензентами. Статті докторів наук, написані без співавторів, друкуються безкоштовно.

Розсилка збірників буде здійснюватися через службу експрес-доставки «Нова пошта» за кошт авторів. Для отримання збірника вкажіть зручне для вас відділення цієї служби.

Матеріали надсилати на e-mail: lingvos@meta.ua.

Тел. для довідок: (0572) 68-02-36 (кафедра української мови).

ПРИКЛАДИ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ ДЖЕРЕЛ ВІДПОВІДНО ДО СТАНДАРТУ APA

!!! Для коректного оформлення References рекомендуємо послуговуватися системами автоматичної транслітерації

Для транслітерації **українських текстів** відповідно до Постанови КМУ України від 27.01.2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» скористайтеся сервісом http://ukrlit.org/transliteratsiia.

Транслітерацію **російських текстів** здійснюйте відповідно до ГОСТ 7.79-2000. Для цього використайте сервіс https://translit.net/ru/gost-7-79-2000/.

!!! Якщо в статті використано праці автора одного й того самого року публікації, до цифр необхідно додати буквений суфікс латиницею відповідно до розташування в списку літератури (Виноградов, 1986a; Виноградов, 1986b).

Книги

Література	References
Один автор	
Лисиченко, Л. (1997). *Лексико-семантична система української мови*. Харків: ХДПУ імені Г. С. Сковороди.	Lysychenko, L. (1997). *Lexiko-semantyshna systema ukrainskoi movy [Lexico-semantic system of the Ukrainian language]*. Kharkiv: KhDPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
Два автори й більше	
Даниленко, В., & Волкова, І. (1993). *Лингвистический аспект стандартизации терминологии.* Москва: Наука.	Danilenko, V., & Volkova, I. (1993). *Lynhvystycheskyy aspect standardizatsyi terminology [Linguistic aspect of terminology standardization]*. Moskva: Nauka [in Russian].
Багатотомне видання	
Білецький, Л. І. (2015). *Історія української літератури. Народна поезія*. (Т. 1). Івано-Франківськ: Місто НВ.	Biletskyi, L. I. (2015). *Istoriia ukrainskoi literatury. Narodna poeziia [History of Ukrainian Literature. Folk poetry]*. (Vol. 1). Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].

Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови.* (Т. 1–11). Київ: Наук. думка.	Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). *Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Languge].* (Vols. 1–11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
Частина книги	
Ревзина, О. Г. (1990). От стихотворной речи к поэтическому идиолекту. В *Очерки истории языка русской поэзии XX в.: Поэтический язык и идиостиль* (с. 39–46). Москва: Наука.	Revzina, O. H. (1990). Ot stixotvornoj rechi k poe'ticheskomu idiolektu [From poetic speech to poetic idiolect]. In *Ocherki istorii yazyka russkoj poe'zii XX v.: Poe'ticheskij yazyk i idiostil'. – From poetic speech to a poetic idiolect. Essays on the history of the language of Russian poetry of the 20th century: Poetic language and idiostyle* (pp. 39–46). Moskva: Nauka [in Russian].
Автор і перекладач	
Шекспір, В. (2016). *Ромео і Джульєтта.* (Ю. Андрухович, перекл.). Київ : А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га.	Shakespeare, W. (2016). *Romeo i Dzhulietta [Romeo and Juliet].* (Yu. Andrukhovych, trans.). Kyiv: A-Ba-Ba-Ha-La-Ma-Ha [in Ukrainian].
Редактор (без автора)	
Дубічинський, В. В. (Ред.). (2006). *Сучасний тлумачний словник української мови.* Харків: Школа.	Dubichunskyi, V. V. (Ed.). (2006). *Suchasnyi tlumachnui slovnyk ukrainskoi movy [Modern Dictionary of Ukrainian].* Kharkiv: Shkola [in Ukrainian].
!!! Редактор – (Ed.), редактори – (Eds.).	
Автор і редактор	
Олійник, Б., & Шевчук, С. (Ред.). (2006). *Вибрані твори.* (Т. 1–2). Київ: Укр. енциклопедія.	Oliinyk, B., & Shevchuk, S. (Ed.). (2006). *Vybrani tvory [Selected Works].* (Vols. 1–2). Kyiv: Ukr. entsyklopediia [in Ukrainian].
Для всіх видань, крім першого	
Шахматов, А. А. (1941). *Синтаксис русского языка* (2-е изд.). Ленинград: Учпедгиз.	Shaxmatov, A. A. (1941). *Sintaksis russkogo yazyka [Russian syntax]* (2nd ed.). Leningrad: Uchpedgiz [in Russian].

Періодичні видання (журнали, збірники наукових праць, матеріали конференцій)

Література	References
Один автор	
Вербич, С. (2010). Українська ономастика: перспективи розвитку. *Українська мова, 3*, 73–80.	Verbych, S. (2010). Ukrainska onomastyka: perspektyvy rozvytku [The Ukrainian onomastics: the prospects for development]. *Ukrainska mova – Ukrainian language, 3*, 73–80 [in Ukrainian].

Васильовська, І. (2017). Сучасний стан та проблеми української медичної термінології. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, *13*, 116–121. http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2018.13.1987.	Vasylovska, I. (2017). Suchasnyi stan ta problemy ukrainskoi medychnoi terminolohii [Current status and problems of Ukrainian medical terminology]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi – Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language*, *13*, 116–121. http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2018.13.1987 [in Ukrainian].
Два автори й більше	
Крапівник, Г. О., & Шпак, Ю. О. (2019). Сучасний ергонімікон кав'ярень міста Харкова. *Лінгвістичні дослідження, 50,* 76–85. https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.10.	Krapivnyk, H. O., & Shpak, Yu. O. (2019). Suchasny erhonimikon kaviaren Kharkova [Contemporary Ergonyms for Coffee Houses in Kharkiv]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linquistic research, 50*, 76–85. https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.10 [in Ukrainian].
Матеріали конференції	
Зибачинський, І. В. (2000). Розвиток початкової освіти в Хотинському повіті Бессарабської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. *Хотину – 1000 років. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина* (с. 99–108). Чернівці: Прут.	Zybachynskyi, I. V. (2000). Rozvytok pochatkovoi osvity v Khotynskomu poviti Bessarabskoi hubernii v druhii polovyni 19 – na pochatku 20 st. [The development of the primary education in the Khotyn province of the Bessarabia Governorate in the second half of the 19th century – at the beginning of the 20th century]. *Khotynu – 1000 rokiv. Materialy Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii, prysviachenoi 1000-littiu Khotyna – Khotyn's 1000th anniversary. The proceedings of the International scientific conference devoted to the 1000th anniversary of Khotyn* (pp. 99–108). Chernivtsi: Prut [in Ukrainian].
!!! У зв'язку із запровадженням Відкритого українського індексу наукового цитування (Open Ukrainian Citation Index – OUCI) в ЛІТЕРАТУРІ / REFERENCES для цитованих джерел, що мають **DOI**, необхідно обов'язково зазначати це відповідно до стилю APA.	

Електронні ресурси

Список літератури	References
Періодичне видання	
Шумський, О. Л. (2013). Професійна комунікація правоохоронців у контексті міжкультурної взаємодії. *Вісн. Нац. акад. Держ. прикордонної служби України*, *12*. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_18.	Shumskyi, O. L. (2013). Profesiina komunikatsiia pravookhorontsiv u konteksti mizhkulturnoi vzaiemodii [Professional communication of law enforcement officials in the context intercultural interaction]. *Visn. Nats. akad. Derzh. prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Messenger of the National academy of State border police of Ukraine, 12*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_18 [in Ukrainian].

Книга	
Ілляшенко, С. М., & Шипуліна, Ю. С. (2007). *Товарна інноваційна політика*. Суми: Університетська книга. Узято з ftp://lib.sumdu.edu.ua/Books/1539.pdf.	Illiashenko, S. M., & Shypulina, Yu. S. (2007). *Tovarna innovatsiina polityka [Product innovative policy]*. Sumy: Universytetska knyha. Retrieved from ftp://lib.sumdu.edu.ua/Books/1539.pdf [in Ukrainian].
Без автора	
Словник української мови online. Узято з http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0.	*Slovnyk ukrainskoi movy online [Dictionary of Ukrainian language online]*. Retrieved from http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0 [in Ukrainian].

Автореферати дисертацій / дисертації

Список літератури	References
Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата наук	
Олешко, Ю. Л. (2017). Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.	Oleshko, Y. L. (2017). Staroukrainska propovid 17 st. u komunikatyvno-kohnityvnomu vymiri [Old Ukrainian Sermon of the 17th Century in Communicative and Cognitive Dimension]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора наук	
Литвиненко, Н. П. (2010). Сучасний український медичний дискурс. (Автореф. дис. … докт. філол. наук). Київ: Ін-т укр. мови НАН України.	Lytvynenko, N. P. (2010). Suchasnyi ukrainskyi medychnyi dyskurs [Modern Ukrainian medical disciurse]. *Extended abstract of doctor's thesis.* Kyiv: Instytut ukr. movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук	
Блажчук, Ю. І. (2008). Антропонімія Уманщини XVII – початку XXI ст. (Дис. … канд. філол. наук). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова.	Blazhchuk, Yu. I. (2008). Antroponimiia Umanshchyny XVII – pochatku XXI st. [The anthroponymy of Uman region of the period between the 17th century and the beginning of the 21st century]. *Candidate's thesis.* Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук	
Торчинський, М. М. (2010). Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови. (Дис. … докт. філол. наук). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.	Torchynskyi, M. M. (2010). Struktura, typolohiia i funktsionuvannia onimnoi leksyky ukrainskoi movy [The structure, typology and functioning of naming expressions in Ukrainian]. *Doctor's thesis.* Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
!!! У бібліографічних описах авторефератів і дисертацій необхідно вказувати назву університету, у якому захищено дисертацію.	

ЗМІСТ

ТЕРМІНОЗНАВСТВО. ЛЕКСИКОГРАФІЯ. СОЦІОЛІНГВІСТИКА

Борисов В. А. Абревіатури в терміносистемі освіти: основні типи, структурні характеристики, функціонування (на матеріалі англійської та французької мов) 3

Брус М. П. Лексикографічна інтерпретація фемінітивів у сучасній українській літературній мові 12

Кочан І. М. Українська лінгвістична термінографія (хронологія, класифікація, структура) 25

Пересада Є. І. Формування терміносистеми прикладної лінгвістики в українському мовознавстві: абревіатурна латинізація 42

Степаненко М. І. Мовне законодавство, соціолінгвістика, політична лексикографія: найновітніші виміри 55

Шкіцька І. Ю. Динаміка термінології сфери інформаційної діяльності та бібліотечної сфери 77

ГРАМАТИКА

Nekrylova O. L. The Realisation of the Language Economy Principle in the Infantile Word Creation on the Example of New Transitiv Verbs 93

Полозова О. О., Саламанюк Н. В. Когнітивно-прагматична інтерпретація якісної формально-змістової асиметрії на рівні складнопідрядних речень (на прикладі з'ясувальних конструкцій) 110

Радчук О. В. Вияви принципів економії та надмірності в словотвірних моделях (на матеріалі дериватів із семою 'відсутність') 124

Степаненко Н. С. Локативна функція родового відмінка: українсько-російські асиметрійні зв'язки 141

Халіман О. В. Невласне питальні безособово-інфінітивні речення в аспекті граматики оцінки 151

ТЕКСТОЗНАВСТВО. ДИСКУРСОЛОГІЯ

Myroshnychenko M. P. Types of Paradigms in the Paradigmatic Analysis of Text 163

Дерій А. О. Синонімічні дієслова на позначення інтелектуальної діяльності людини в художньому дискурсі Пантелеймона Куліша 174

Заоборна М. С. Мотивна структура тесту як лінгвістична проблема 187

Космеда Т. А. Націєцентризм, лінгвопатріотизм і фемінізм Лесі Українки у вимірах сучасної поліфункційної наукової парадигми 204

Маленко О. О. Комунікація як складник професійного іміджу: проблеми успішності / неуспішності 219

Швелідзе Л. Д. Реалізація конфліктної взаємодії в коментарях користувачів українського сегменту соцмережі Facebook 235

ЛІНГВОПОЕТИКА. ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ. ОНОМАСТИКА

Skorobohatova O. O., Stepanchenko I. I., Orobinska M. V. Paradigmatic System of Grammatical Units (Based on Poetic Text Analysis) 244

Калініченко В. І. Мілітіпсевдоніми як особливий вид антропонімів у вітчизняних лінгвістичних студіях 256

Крехно Т. І., Кордулян М. І., Жукова А. І. Лінгвокогнітивна репрезентація концепту ПРАЦЯ в говірках Центральної Слобожанщини (на матеріалі текстів Куп'янщини) 268

Олексенко О. А. Художня функція номінативних речень в українському поетичному мовленні 283

Омельченко А. Г. Семантика імперативa в поетичному мовленні Ліни Костенко 295

Скидан М. С. Мовний образ простору в оповіданні М. Вінграновського «Первінка» 306

Янчура Д. Українська ономастична школа в Польщі: аспектуальний огляд проблеми 318

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Зосімова О. В., Лисянська Ю. С. Відтворення культурно маркованої лексики в англомовному перекладі повісті Марка Вовчка «Інститутка» 339

Карпенко Н. А. Особливості відтворення прагматики рекламних слоганів в англо-українському перекладі 351

Міняйло Н. В., Баласанян О. Д. Художньо-образна мариністика в українськомовних перекладах творів Ернеста Гемінґвея 360

ЛІНГВОДИДАКТИКА

Папіш В. А. Модерні посібники із психолінгвістики в Україні: інтерпретація переваг і недоліків 371

Тєлєжкіна О. О., Голтвеницька М. В. Застосування елементів STREAM-технології на заняттях з української мови 388

РЕЦЕНЗІЇ

Шумицька Г. В. Про харківську «Поліграннy філологію без кордонів» з Ужгорода: добре В'ЄДНО 405

Відомості про авторів 410

Інформаційний лист 413

Наукове видання

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

Випуск 56

Відповідальний за випуск д.ф.н., доц. *О.В. Халіман*

Коректори: *Н.В. Піддубна, Я.А. Скидан, М.С. Скидан*

Комп'ютерне верстання *О.Б. Ісаєвої*

Підписано до друку 26.06.2022. Формат 60 × 84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 15,0. Тираж 300 прим. Ціна договірна.

Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Віддруковано в типографії ФОП Андреєв К. В.
61166, Харків, вул. Богомольця, 9, кв. 50.
Свідоцтво про державну реєстрацію
№2480017000045020 від 30.05.2003 р.
ep.zakaz@gmail.com
тел. 063-993-62-73